UNIUNEA EUROPEANĂ

Proiect finanțat prin Phare

GUVERNUL ROMÂNIEI

satu mare

studii şi comunicări
seria arheologie

XXIII–XXIV/I

2006–2007

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

Satu Mare. Studii şi Comunicări
Seria Arheologie
XXIII–XXIV/I
2006–2007

Editura Muzeului Sătmărean
Satu Mare 2008

Coperta: Aurel Cordea, Iulian Petrescu
(Sigiliul oraşului Satu Mare din secolul al XVIII-lea)

Satu Mare. Studii şi Comunicări – Seria Arheologie
Anuarul Muzeului Judeţean Satu Mare

Colegiul de redacţie:
Péter Levente SZŐCS, redactor responsabil
Ciprian ASTALOŞ, secretar de redacţie
Robert GINDELE
Liviu MARTA
Cristian VIRAG

Referenţi ştiinţifici:
Tiberius BADER (Germania)
Ioan PISO (România)
Ioan STANCIU (România)
Adrian Andrei RUSU (România)

Adresa redacţiei:
Muzeul Judeţean Satu Mare
B-dul Dr. Vasile Lucaciu, Nr. 21
Satu Mare, Jud. Satu Mare
440031, România
Telefon: *0040-261-737526*
Fax: *0040-261-768761*
E-mail: muzeusm@gmail.com

Tiparul: S.C. Solpress S. R. L.
ISSN 0258 - 1558

Cuprins – Contents – Inhalt

Studii

Cristian VIRAG– Zoltán KÁDAS

Aşezarea neolitică de la Medieşu Aurit – Togul lui Schweitzer 5

The neolithic settlement from Medieşu Aurit – Togul lui Schweizer 9

Cătălin A. LAZĂR

Inventarul funerar din mormintele culturii Starčevo-Criş. Studiu de caz 27

Funerary grave goods from Starčevo-Criş culture graves. A case study 62

Ciprian ASTALOŞ – Cristian VIRAG

Descoperiri funerare neolitice din judeţul Satu Mare 73

Neolithic funerary finds from Satu Mare County 86

Ioan BEJINARIU – Vasile RAD

Un topor de cupru descoperit la Cehei (judeţul Sălaj) 95

An Eneolithic Cooper axe discovered at Cehei (Sălaj county) 98

Ioan EMŐDI – Gáspár KÉRY

Două noi topoare de cupru din Bihor 105

Zwei neue Kupferäxte vom Kreis Bihor 106

Ioan EMŐDI

Observaţii privind proveniența staniului folosit în epoca bronzului 109

The quarry of the tin-stone in the Bronze Age 110

Liviu MARTA

Groapa 154 a aşezării din epoca bronzului de la Lazuri. Depunere de obiecte aflate în legătură cu producerea berii preistorice? 111

Pit 154 from the Bronze Age settlement in Lazuri. Objects deposition related to the making of prehistoric beer? 125

В.Г. КОТИГОРОШКО – И.А. ПРОХНЕНКО – В. ЧУБОТЭ

Итоги исследования Малокопаньского комплекса в 2004 – 2005 гг 131

The Results of Mala Kopanya Complex Research (2004-2005) 139

В. КОТИГОРОШКО – И. ПРОХНЕНКО – В.ЧУБОТЭ

Исследование Малокопаньского городища в 2006 г. (Закарпатская обл. Украины) 155

Investigation of Mala Kopanya Fortified Settlement in 2006 160

Călin TIMOC – Robert GINDELE
Obiecte de factură romană descoperite la Petea (jud. Satu-Mare) 185
Römischer Herkunft Gegenstände von Petea (Kreis Satu Mare) 186

Ioan STANCIU – Marius MUNTEAN
Descoperiri funerare în mediul slavilor timpurii din nord-vestul României. Determinări antropologice şi câteva observaţii din punct de vedere arheologico-istoric 187
Grabfunde bei den frühen Slawen im Nordwesten Rumäniens. Antropologische Untersuchungen und archäologisch- geschichtliche Bemerkungen 195

Victor . VIZAUER
Locuirea umană în peşterile din Tramsilvania pe durata epocii medievale timpurii (sec. VIII–XI) ... 199
Human Inhabitation in the Caverns from Transylvania in the Early Middle Age 205

И.А. ПРОХНЕНКО
Исследование городища Боржава (Вары). (с.Вариево Береговского р-на Закарпатской обл.) 207
Study of Borsova (Vari) Fortified Settlement (Vari village, Beregovo rayon, Zakarpats'ka region) 211

SZŐCS Péter Levente
Cercetări arheologice la biserica reformată din Becheni 217
Archaeological research of the Calvinist Church of Becheni 221

TERDIK Szilveszter
Károlyi Sándor építkezései az erdődi várban 239
The Castle of Ardud. The reconstruction work of Sándor Károlyi 276

Aşezarea neolitică de la Medieşu Aurit– *Togul lui Schweitzer*

Cristian VIRAG
Zoltán KÁDAS

Cercetările arheologice au fost realizate cu ocazia săpăturilor de salvare Transgaz, între satele Medieşu Aurit şi Potău, zonă în care ductul conductei de gaz Medieşu Aurit - Păulian străbate zona la cca. 150-250 m de terasa mijlocie a Someşului[1], în punctul *Togul lui Schweitzer.*

Prezentarea complexelor

Au fost identificate complexe aparţinând epocii neolitice, epocii bronzului, epocii romane, însă în paginile următoare ne vom rezuma doar la complexele de epocă neolitică.

Complex 5. Platformă de chirpici (8,20 x 5,40 m.), orientată pe direcţia N - S. În cea mai mare parte a suprafeţei platformei, sub dărâmăturile de chirpici, a existat pietriş de râu, care pe alocuri lua forma unui strat subţire, el fiind folosit probabil la podirea locuinţelor. Din păcate reconstituirea locuinţei este destul de dificilă deoarece gropi de stâlpi au fost descoperite doar pe latura estică a locuinţei. Fiecare dintre cele şapte gropi de stâlpi, aveau diametrul de 0,35-0,40 m. Pe o linie erau poziţionate cinci dintre ele, iar judecând şi după faptul că ele se aflau la marginea dărâmăturii de chirpici, ele probabil făceau parte din structura peretelui estic. În faţa a două dintre gropi (gropile 3 şi 4) existau alte două gropi de stâlpi (gropile 1, 2) care aveau, posibil, rolul de a întări rezistenţa într-o porţiune ce pare a fi zona centrală a construcţiei. Este posibil însă ca stâlpii 1, 2, 3, 4 să marcheze o intrare, probabil cu un mic pridvor care era poziţionat în zona centrală a laturii estice.

Complexul 6. Platformă de chirpici de mari dimensiuni ce a fost descoperită imediat sub stratul arabil, la adâncimea de 0,30 m, între m. 160 şi 174. După ce a fost dezvelită, prin deschiderea unor casete la N şi la S de zona cu chirpici din secţiunea magistrală, s-a observat că de fapt că fragmentele de chirpici ars se grupează în două concentraţii apropiate. Grămada vestică ce se concentra în zona m. 161-166 a fost notată sub indicativul de complexul 6/1, iar zona estică, cu concentrare de chirpic mai ales în dreptul m. 168-173, a fost definită ca fiind complexul 6/2. Deşi nu au fost descoperite urmele unor elemente de structură care să ajute la reconstituirea planimetriei locuinţelor, a fost considerat că cele două complexe (6/1 şi 6/2), reprezintă rămăşiţele a două locuinţe. La ambele locuinţe sa folosit pietrişul pentru podea.

Complexul 7. Platformă de chirpici ce a apărut la o adâncime de 0,40 m, între m. 141 şi 144. Ea a apărut într-o stare mai compactă între m. 141 şi 145, pe o lungime de 5,20 m (pe direcţia N - S) şi pe o lăţime de 1,20 m. Cu siguranţă chirpicul provine de la o locuinţă incendiată, care s-a păstrat însă într-o stare foarte precară. Cu toate că nu pot fi reconstituite dimensiunile locuinţei, după modul, cum sunt răspândite fragmentele ceramice se pare că locuinţa de la care provin avea o orientare N - S, la fel ca celelalte locuinţe neolitice descoperite. Şi aici sub dărâmăturile de chirpic au fost descoperite urme ale stratului subţire de pietriş de râu, reprezentând un nivel de amenajare a locuinţei. Inventarul ceramic este sărac cantitativ însă suficient pentru a permite o încadrare cultural-cronologică identică cu a celorlalte locuinţe neolitice.

Complexul 9. Groapă cu umplură cafenie, conturată la nivelul stratului steril în zona m. 169-172. În umplutura ei au fost descoperite câteva fragmente ceramice neolitice mărunte.

Complexul 10. Groapă cilindrică ce s-a conturat sub platforma Cx. 5. Umplutura sa era formată dintr-o mare cantitate de chirpic ars, printre care apăreau mici fragmente ceramice şi urme de la resturi vegetale arse.

Complexul 12. Platformă de chirpic identificată între m. 113 şi 220, la adâncimea de 0,35-0,40 m. Dărâmătura de chirpici avea o grosime de 0,10-0,20 m, fiind răspândită pe o suprafaţă de 8 x 8 m. Ea fost dezvelită doar, parţial, caseta deschisă nu a surprins marginea de N a locuinţei. Ea avea o orientare N - S, la fel ca celelalte locuinţe neolitice. Sub dărâmăturile de chirpici au fost descoperite cinci gropi cu diametre de 15-25 cm. Dintre acestea, patru gropi (gropile 2-5) erau dispuse pe o linie, undeva în zona mediană a platformei, având probabil rol în susţinerea acoperişului locuinţei. Groapa

---

[1] Marta–Gindele–Astaloş–Kadas 2004, p. 191-195.

"1" este situată în marginea estică a platformei. Prin poziţia ei în raport cu platforma, credem că ea a făcut parte din structura peretelui nordic.

Complexul 22. Groapă, ce s-a conturat în colţul sud-estic al casetei nordice deschisă pentru dezvelirea locuinţei 12.

Complex 31. Groapă ovală, identificată la metrii 272-273. S-a conturat sub forma unei pete cenuşii şi se adâncea la -0,40 m de la conturare.

Complexul 32. Platformă de chirpici conturată în zona m. 295-301 la adâncimea de 0,30-0,35 m. Fragmentele de chirpici erau răspândite pe o suprafaţă de 8 x 6 m, modul în care erau grupate sugerând o orientare a locuinţei pe direcţia N - S, similar cu locuinţele neolitice descrise anterior.

Materialul ceramic

Reprezentat pe categorii ceramice, materialul se prezintă astfel: dintr-un total de 515 înregistrari cele mai multe fragmente ceramice aparţin categoriei semifine – în proporţie de 82 % (421 de fragmente), ceramica fină este reprezenată prin 47 de fragmente (9%) iar ceramica uzuală 47 de fragmente (9%).

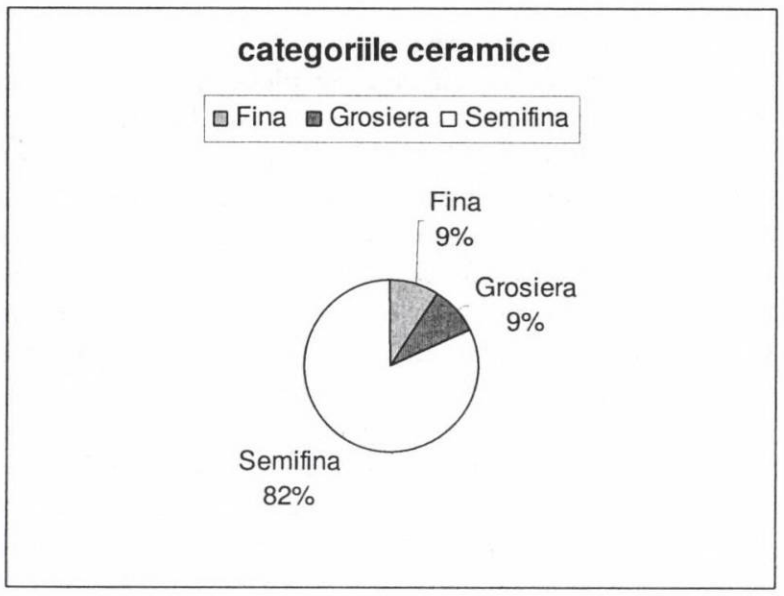

Degresarea. Privind pe ansamblu materialul de la Medieşu Aurit, tehnica de degresare se prezintă astfel: 50% nisip cu bob mare, 20% nisip, 11% nisip şi cioburi, 10% nisip fin, 5% pietricele, 2% cioburi şi nisip, 1% pleavă şi cioburi, 1% pietricele şi cioburi şi sub 1% reprezintă fragmente degresate cu nisip şi pleavă; nisip, cioburi şi pleavă; cioburi pisate.

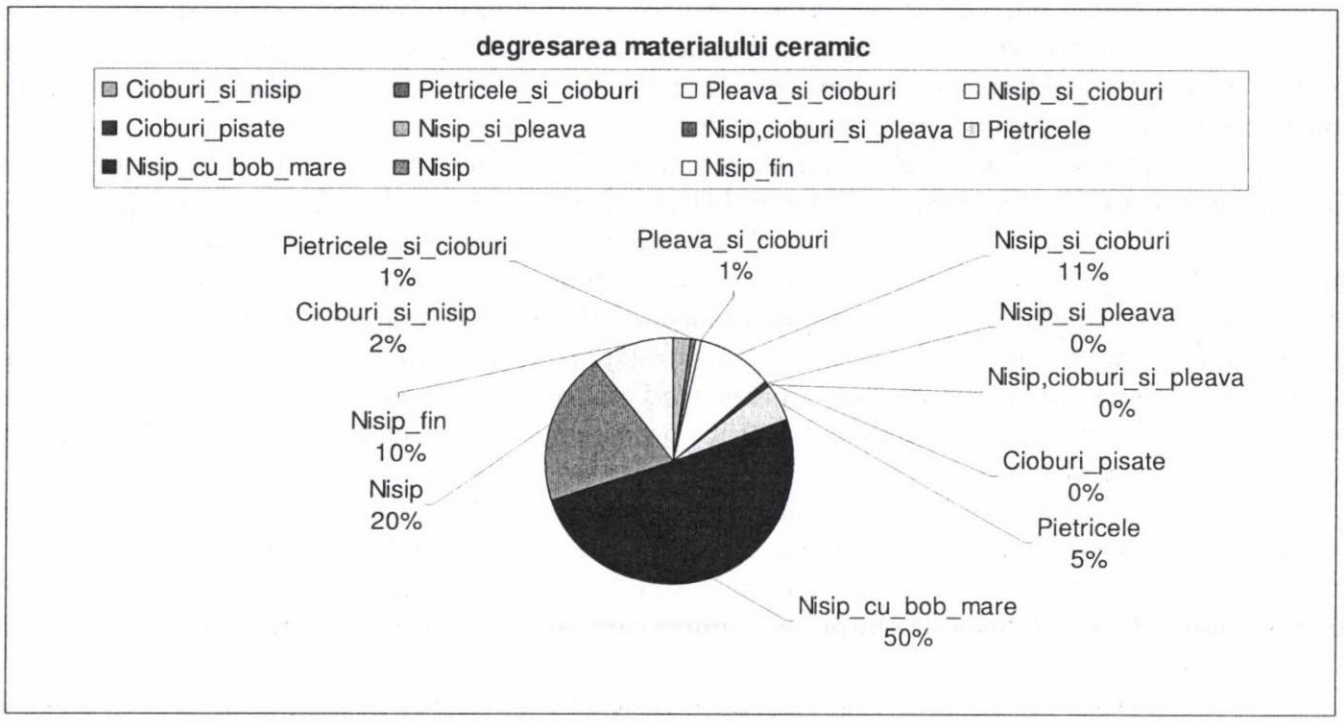

Abordând materialul şi pe categorii ceramice, după cum reiese şi din tabelul de mai jos, situaţia se prezintă astfel:

C. uzuală	36% nisip cu bob mare, 28% nisip şi cioburi, 15% pietricele, 11% cioburi şi nisip, 4% nisip fin, 2% nisip, 2% pleavă şi cioburi, 2% pietricele şi cioburi
C. Semifină	56% nisip cu bob mare, 22% nisip, 10% nisip şi cioburi, 5% pietricele, 5% nisip fin, 2% cioburi şi nisip.

C. Fină 60% nisip fin, 21% nisip, 15% nisip cu bob mare, 2% nisip şi cioburi, 2% pietricele.

Degresare	uzuală	semifina	fina	total
Cioburi si nisip	5	7	0	12
Pietricele si cioburi	1	2	0	3
Pleava si cioburi	1	2	0	3
Nisip si cioburi	13	40	1	54
Cioburi pisate	0	1	0	1
Nisip si pleava	0	1	0	1
Nisip, cioburi si pleava	0	1	0	1
Pietricele	7	19	1	27
Nisip cu bob mare	17	233	7	257
Nisip	1	91	10	102
Nisip fin	2	23	28	53

În general, formele de degresare pentru primele două categorii ceramice se prezintă unitar: predomină degresarea cu nisip cu bob mare, nisip şi cioburi, putând fi observate diferenţe la ceramica semifină unde, se observă o preferinţă, exprimată şi prin procentaje mai ridicate, şi pentru degresarea cu nisip. Pentru ceramica fină se observă o preferinţă pentru degresarea cu nisip fin, nisip, nisip cu bob mare.

Netezirea. În ce priveşte tehnica de netezire, privind pe ansamblu materialul ceramic, predomină aplicarea slipului (60%), de cele mai multe ori căzut, materialul ceramic netezit reprezentând 40%.

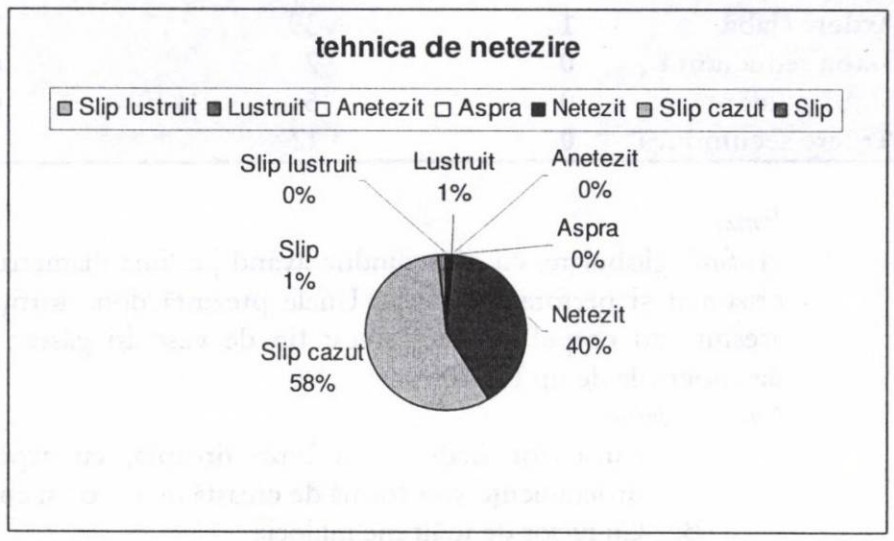

La o analiză a tabelului de mai jos, se poate observa pentru ceramica fină şi semifină, o preferinţă în utilizarea slipului care, de cele mai multe ori a căzut sau se păstrează doar pe alocuri. Situaţia este uşor diferită la ceramica uzuală unde netezirea şi slipul sunt utilizate în procente egale, respectiv 49% pentru fiecare tehnică de netezire.

Categoria ceramică	Slip lustruit	Lustruit	Anetezit	Aspra	Netezit	Slip cazut	Slip
uzuală	1	1	0	0	23	22	0
semifina	1	2	1	1	169	244	3
fina	0	0	0	0	13	30	4
total	2	3	1	1	205	296	7

C Fina slip căzut 63%; netezit 28%, slip 9%.
C Uzuală netezit 49%; slip căzut 47%, slip lustruit 2%; lustruit 2%.
C Semifină slip căzut 59%; netezit 40%; slip 1%.

Arderea este bună, predominant reductantă. Ceramica arsă oxidant este relativ puţină, doar 14%, aspectul de ceramică roşie-cărămizie şi alte nuanţe fiind dat de slipul aplicat pe vas. Abordând problema pe categorii ceramice situaţia se prezintă astfel:

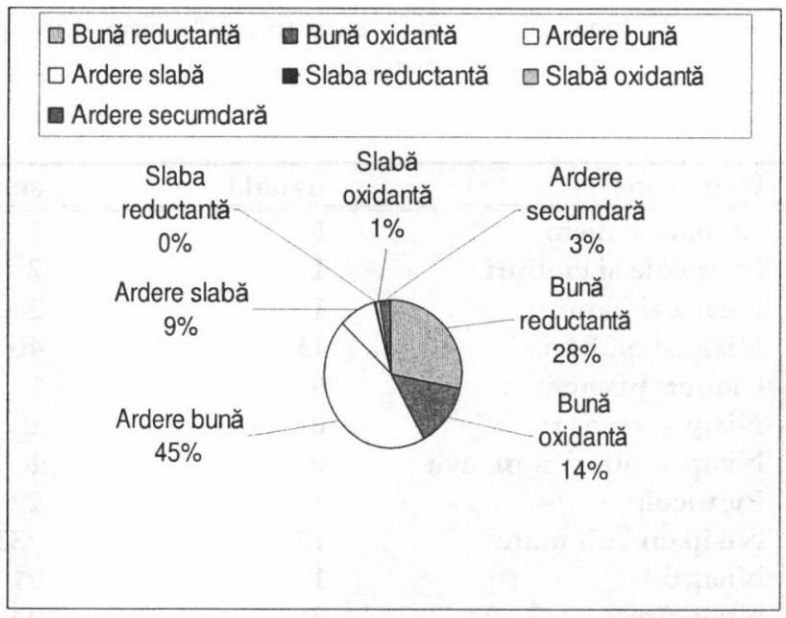

C Fină bună reductantă 49%; ardere bună 32%; bună oxidantă 17%; ardere slabă 2%

C Semifină ardere bună 47%, bună reductantă 26%; bună oxidantă 14%, ardere slabă 9%, ardere secundară 3%; slaba oxidantă 1%

C Uzuală ardere bună 46%, bună reductantă 28%; ardere slabă 15%, bună oxidantă 9%, ardere secundară 2%;

tehnica de ardere	Ceramica Fina	Ceramica Semifina	Ceramica Uzuală	Total
Bună reductantă	23	109	13	145
Bună oxidantă	8	58	4	70
Ardere bună	15	195	22	232
Ardere slabă	1	39	7	47
Slaba reductantă	0	2	0	2
Slabă oxidantă	0	5	0	5
Ardere secumdară	0	12	1	13

Forme.

1. *Amforele* globulare, cu gât cilindric având pe linia diametrului maxim câte două torţi dispuse orizontal şi perforate vertical. Unele prezintă două tortiţe poziţionate pe gât, la îmbinarea acestuia cu corpul vasului. Acest tip de vase îşi găsesc originea în neoliticul mijlociu, în descoperirile de tip Pişcolt.
2. *Cupele cu picior:*
   A. Cu picior înalt şi cu buza dreaptă, cu aspect zvelt sau cu buza lobată cu proeminenţe sub formă de creastă de cocoş şi cu perforaţii mici.
   B. Cu picior de înălţime mijlocie
   C. Cu picior scund, aproape inelar
3. *Castroanele*, de categorie semifină sau uzuală
4. *Străchinile*, cu baza evazată sau dreaptă
5. *Paharele*, de mici dimensiuni, in general nedecorate
6. *Căni şi ceşti*, cu fundul bombat, cu proeminenţe simple sau duble spre fund iar pe buză prezintă creste; sau cu profilul în S mare, cu analogii în mediile Iclod, Suplac, Salca.
7. *Oalele* de dimensiuni mici sau mijlocii, cu corpul bombat, ornamentate plastic; de mari dimensiuni

Ornamentele.

Ornamentele plastice reprezintă eşantionul preponderent ca formă de decorare: crestături simple pe buza vasului; crestături adânci, oblice pe buza îngroşată a vasului; proeminenţe pe buza lobată a cupelor, însoţite de una-două perforaţii sub buză; protome zoomorfe, butoni de diferite forme; proeminenţe mici şi mari; proeminenţe-apucători în formă de talpă sau torţi dreptunghiulare cu decor zoomorf (Pl. 5/3; 11/6; 15/5; 16/2) cu analogii la Oradea *Salca* [2] şi Carei *Cozard* [3].

[2] Luca 2001, fig. 9/5; 13/2; 13/10; 16/5; 22/11.

Nu există ornamente pictate însă materialul este preponderent cu slip, de cele mai multe ori căzut şi odată cu el şi eventualele urme de pictură. Numărul fragmentelor incizate este relativ mic, cu analogii în descoperirile de la Suplac, unde apar materiale ceramice incizate, de tradiţie vinciană, cum ar fi vasele patrulatere cu ornament incizat, precum şi în descoperirile de la Giurtelecu Şimleului[4], Halmeu–*Vamă* (material inedit) şi care, după cum relevă S. A. Luca, reprezintă contacte culturale cu comunităţile turdăşene[5].

Cele mai importante aşezări pentru acest nivel cronologic sunt cele de la Zăuan–*Dâmbul Spânzuraţilor*, Suplac–*Corău*, Oradea–*Salca*, Giurtelecu Şimleului, Carei–*Cozard*, *Dumbrava*–Medieşul Aurit, Halmeu-*Vamă*, şi care au bune analogii în aşezarea de la Berrettyóújfalu–Herpály.

În spaţiul dintre Crişul Repede şi Someş, în nordul Bihorului şi în zonele învecinate din Ungaria, spre vest, nord-est şi est este răspândită cultura Herpály, civilizaţie ce face parte dintr-un complex mai larg al neoliticului târziu, numit Tisa–Herpály–Csőszhalom, pentru România, astfel de descoperiri fiind definite sub numele de Tisa II–Herpály[6], şi în care se încadrează şi descoperirile de la Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*. Materialele descoperite la Carei-*Cozard* sunt încadrate de către autor în cele de tip Dumbrava-Suplac-Salca II-Seleuş, cu legături şi interferenţe cu Gorzsa, Herpály, Csőszhalom şi Tisa[7] fiind vorba despre acelaşi fenomen cultural.

Bibliografie

Băcueţ 2001: Sanda Băcueţ Crişan, *Complexe neolitice cu ceramică pictată din judeţul Sălaj*. In: AMP, IV, *Studia arheologica et historica Nicolao Gudea Dicata*, Zalău, 2001, p. 49-67.

Dumitraşcu–Luca 1991: S. Dumitraşcu – S. A. Luca, *Contribuţii la cunoaşterea neoliticului din nord-vestul României (I). Aşezarea de la Dumbrava–Medieşul Aurit*, In: Crisia, 21, 1991, p. 289-295.

Iercoşan 1997: N. Iercoşan, *Descoperiri arheologice în aşezarea târzie de la Carei - Cozard, Groapa nr. 2*. In: StComSM, XIV, 1997, 23 – 58.

Kalicz–Raczky 1984: N. Kalicz – P. Raczky, *Preliminary report of the 1977-1982 excavations at the Neolithic and Bronze Age tell settlement of Berettyóújfalu - Herpály. Parth I. Neolithic.* In: ActaArchHung, 36, 85-136.

Kalicz–Raczky 1987: N. Kalicz – P. Raczky, *Berettjóújfalu - Herpály, A setllement of the Herpály culture*. In: *The Late Neolithic of the Tisza Region,* Budapest-Szolnok, 105-125.

Kalicz–Raczky 1987a: N. Kalicz – P. Raczky, *A Survay of recent archaeological research*. In: *The Late Neolitic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 17-30.

Luca 2001: S. A. Luca, *Cercetări arheologice la Oradea Salca şi câteva probleme legate de cultura Salca–Herpály*. In: Apulum, XXXVIII/1, 2001, p. 27-85.

Marta–Gindele–Astaloş–Kadas 2004: L. Marta – R. Gindele – C. Astaloş – Z. Kadas, *Medieşu Aurit, jud. Satu Mare, Punct Conducta de Gaz*: In: CCAR, 2003, p. 191-195, Bucureşti, 2004.

The Neolithic settlement from Medieşu Aurit – Togul lui Schweizer

(Abstract)

The archaeological researche at the site was undertaken within the framework of the Transgaz project rescue excavations between Medieşul Aurit and Potău villages. In this area, the pipeline cuts 150–250 m of the middle terrace of Someş river, in the Togul lui Schweitzer point.

The plastic ornaments of pottery are: simple notches on the pottery rim, deep notches on the increased rim of the pottery; bulging on the rim of the cups, with one or two perforations under the rim; small or big bulging, etc (Pl. 5/3; 11/6; 15/5; 16/2), all of these having analogies at Oradea Salca and Carei Cozard.

Since the slip on the pottery is very poorly preserved, there is no painted decoration visible. Shards with incised ornamentation are not very numerous. Nevertheless, they are of great importance, reflecting some influence of vincan tradition. Examples of similar incised pottery are known also from Giurtelecu Şimleului and Halmeu–Vamă. According to S.A. Luca, they indicate cultural connection with communities of Turdaş group. The most important settlements at this chronological level are those from: Zăuan–Dâmbul Spânzuraţilor, Suplac–Corău, Oradea–Salca, Giurtelecu Şimleului, Carei–Cozard, Dumbrava–Medieşul Aurit, Halmeu–Vamă. All of them find good analogy in the settlement from Berrettyóújfalu–Herpály.

---

[3] Iercoşan 1997, Pl. 4/8; 6/8; 7/3-4; 16/3.

[4] Băcueţ 2001, p. 52, Pl. XI, p. 65.

[5] Luca 2001, p. 43.

[6] Lazarovici–Lako, 1981, p. 34.

[7] Iercoşan 1997, p.29-30.

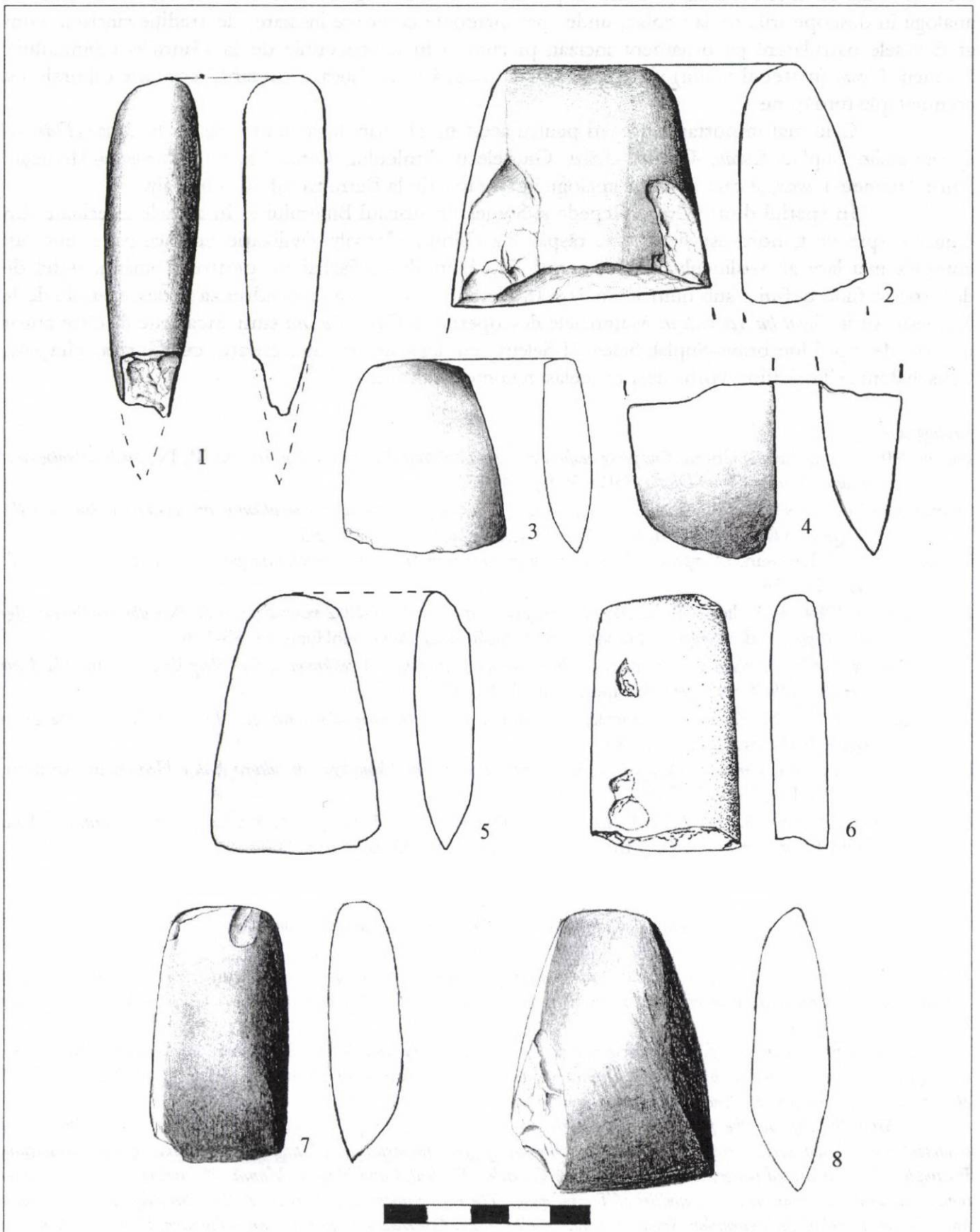

Fig. 1; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; 6 - C 5;
1-2, 4-5 - C 6; 3, 7, 8 - C 28

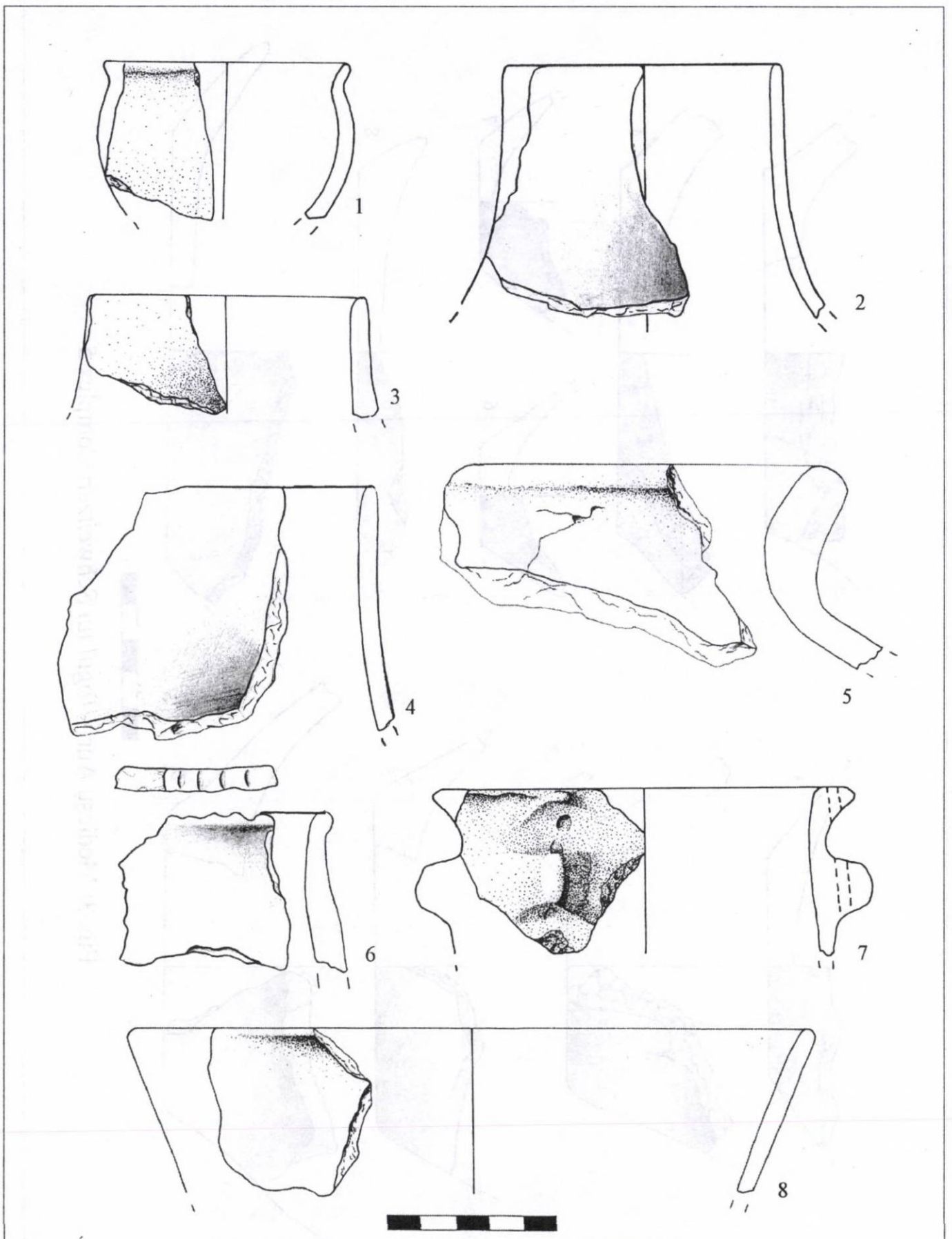

Fig. 2; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 5

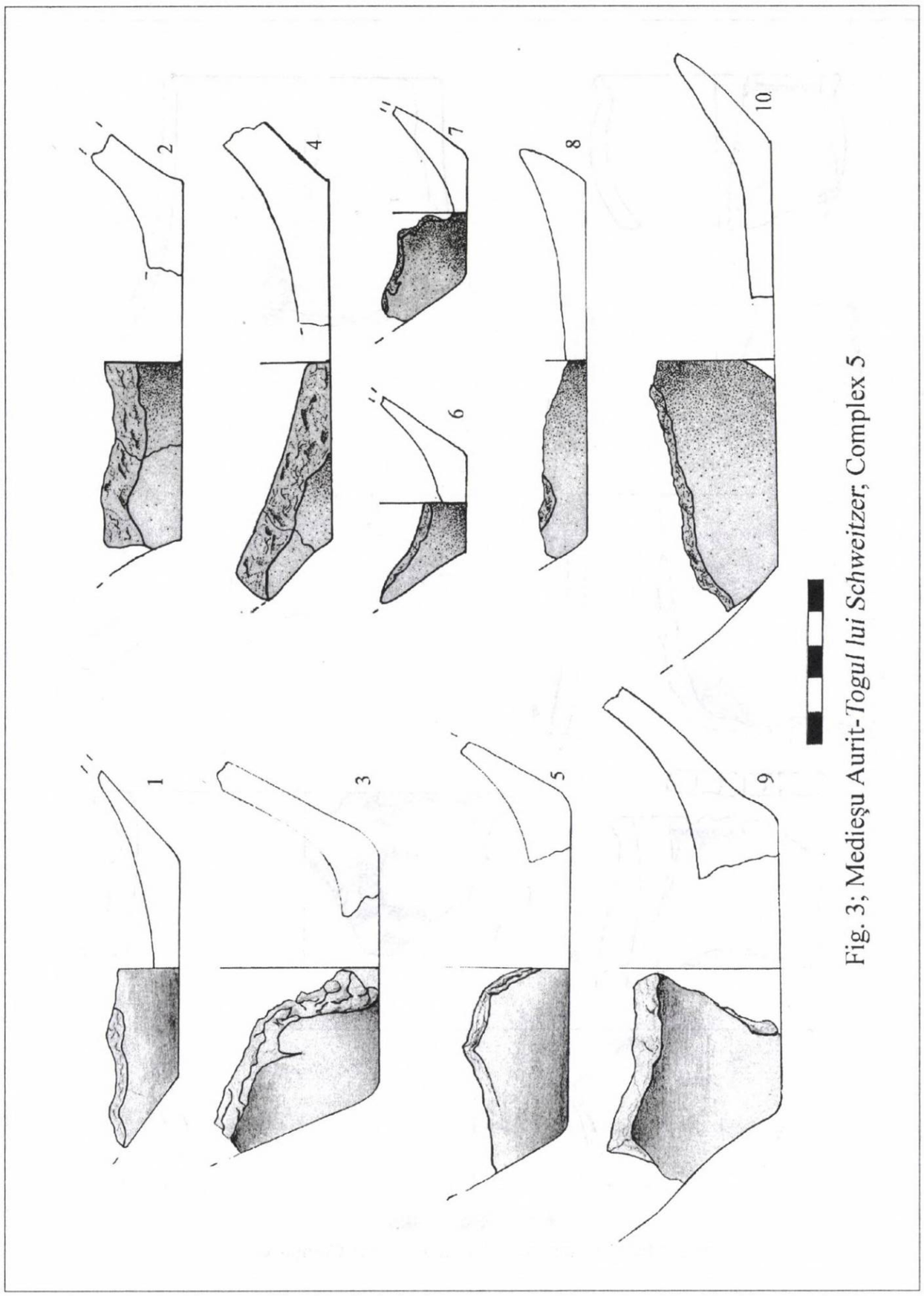

Fig. 3; Mediești Aurit-*Togul lui Schweitzer*, Complex 5

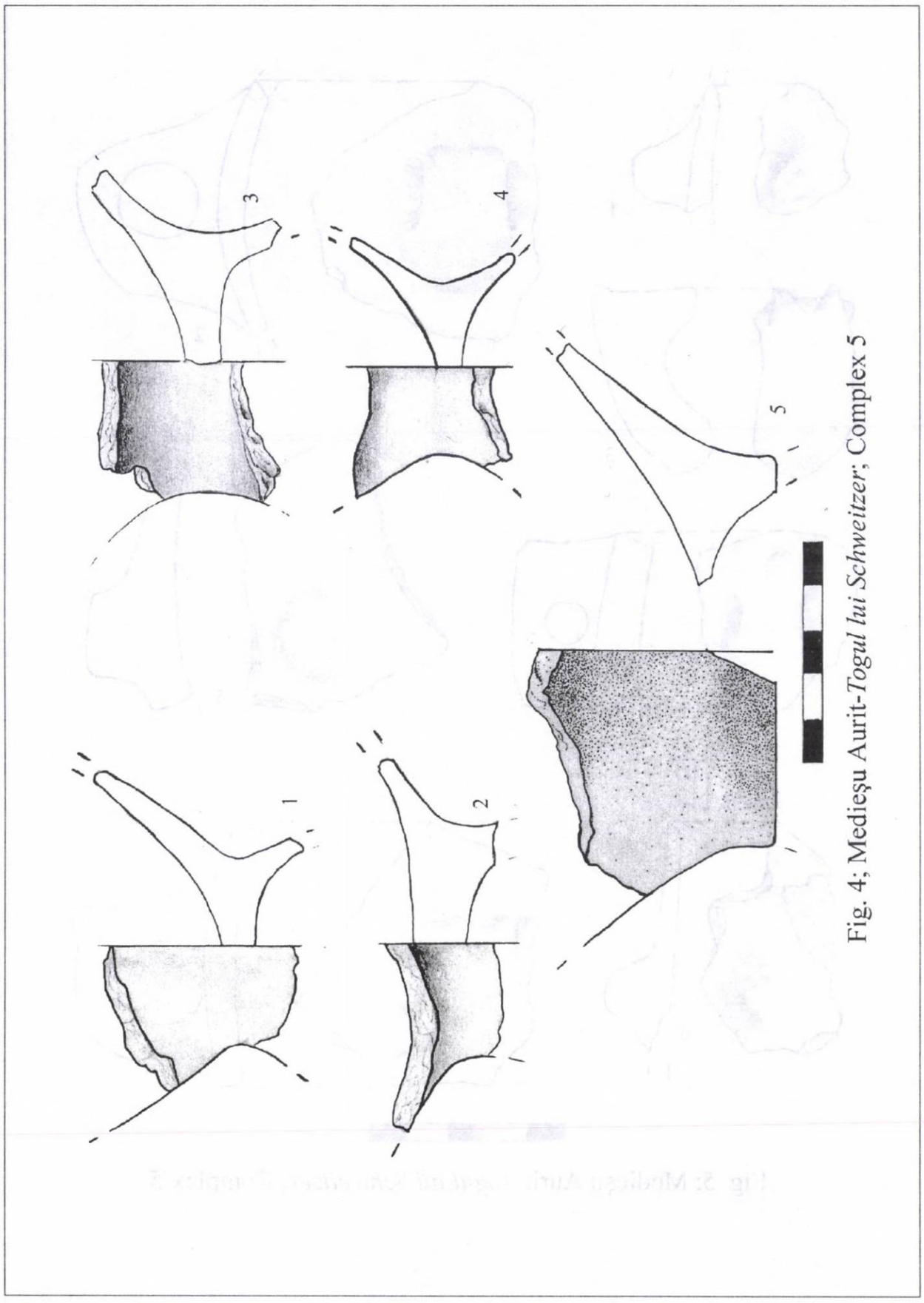

Fig. 4; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 5

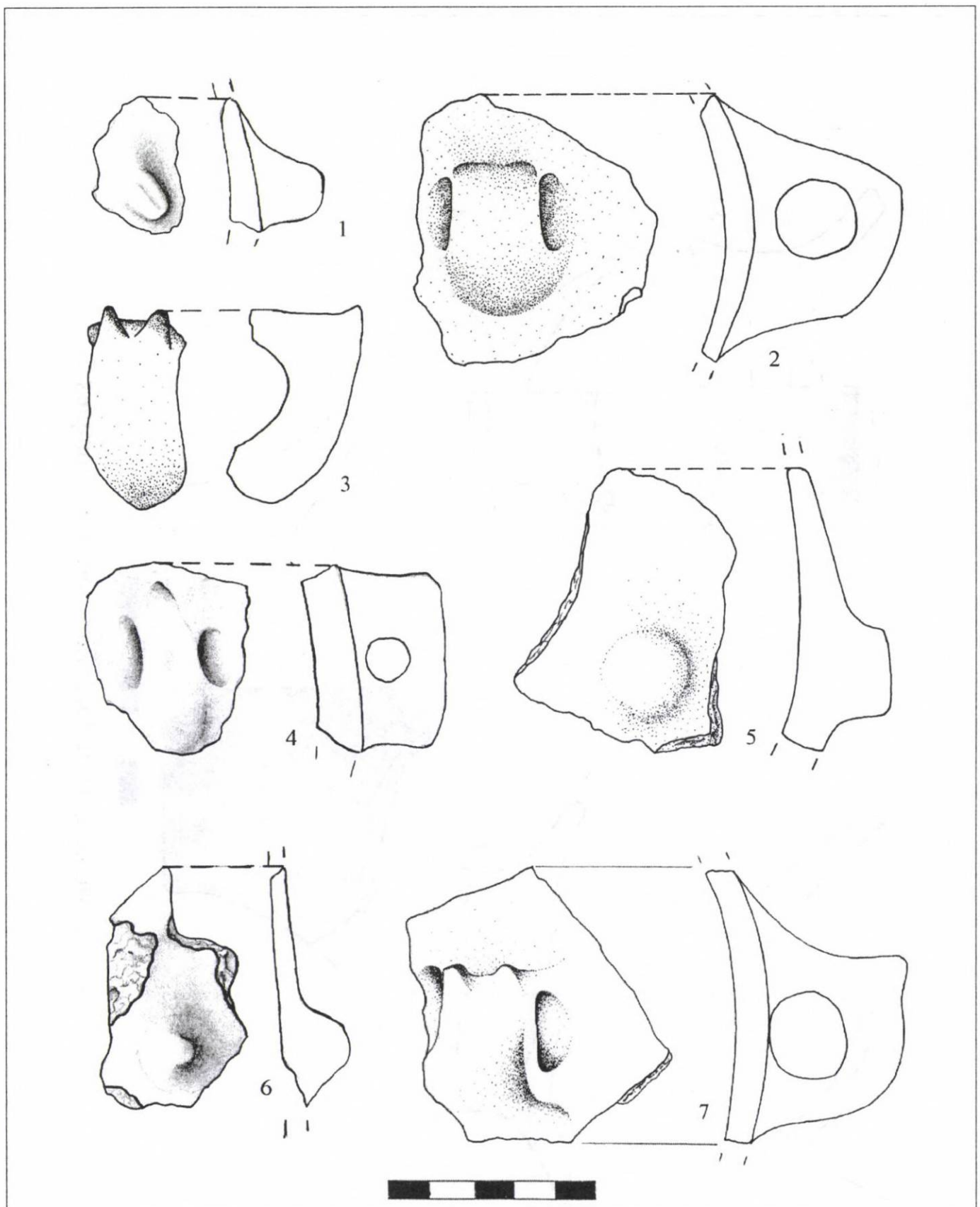

Fig. 5; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 5

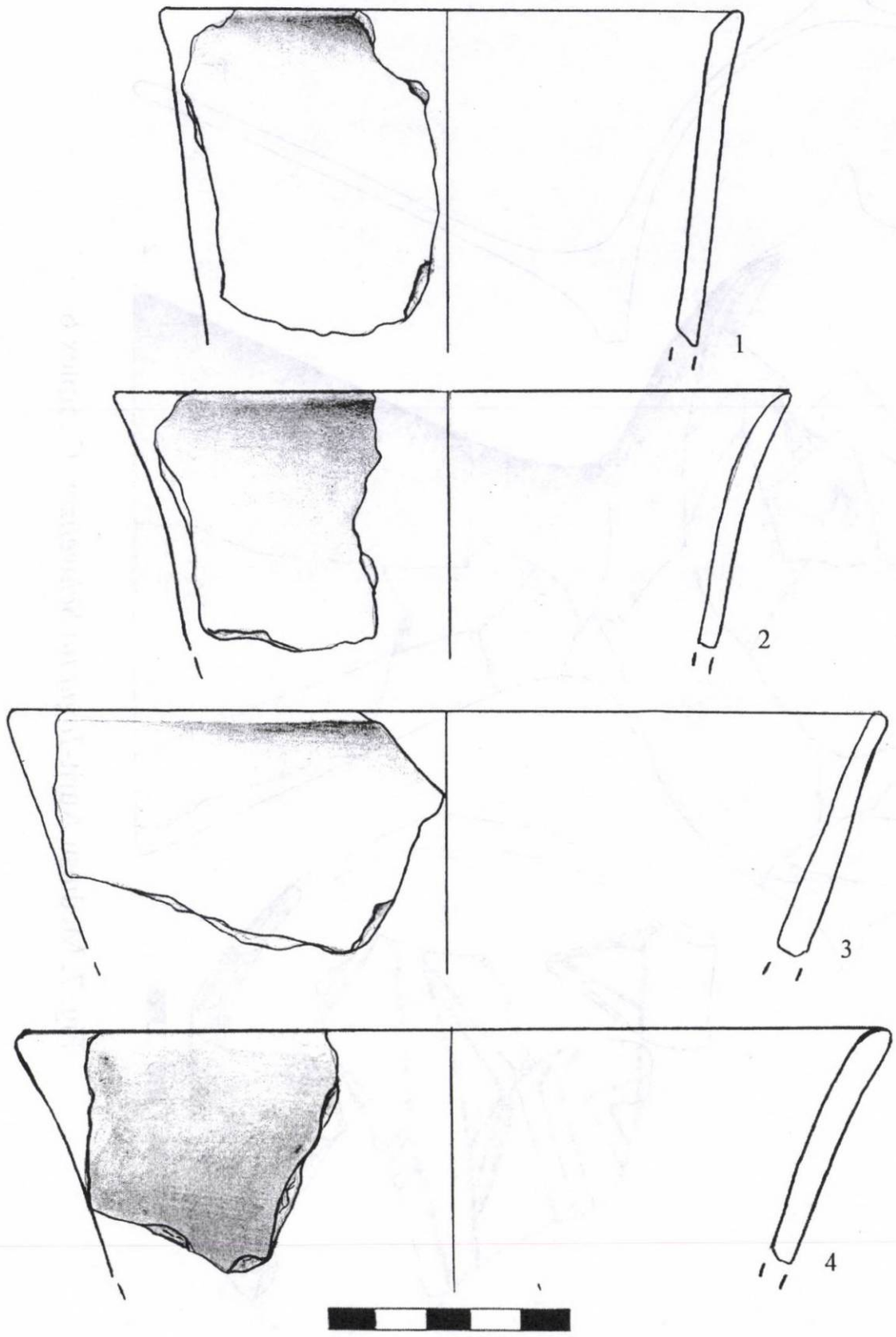

Fig. 6; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 6

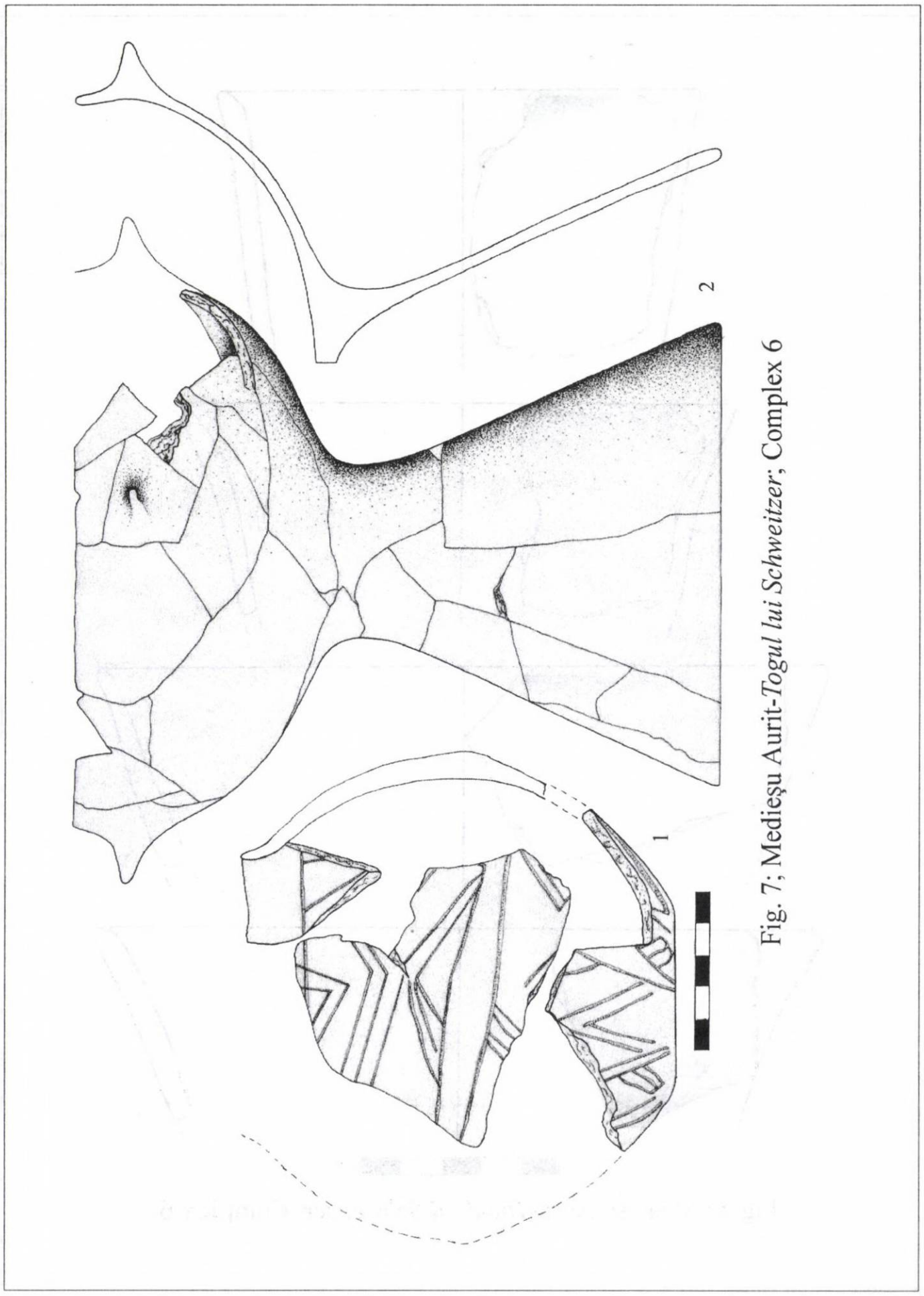

Fig. 7; Mediești Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 6

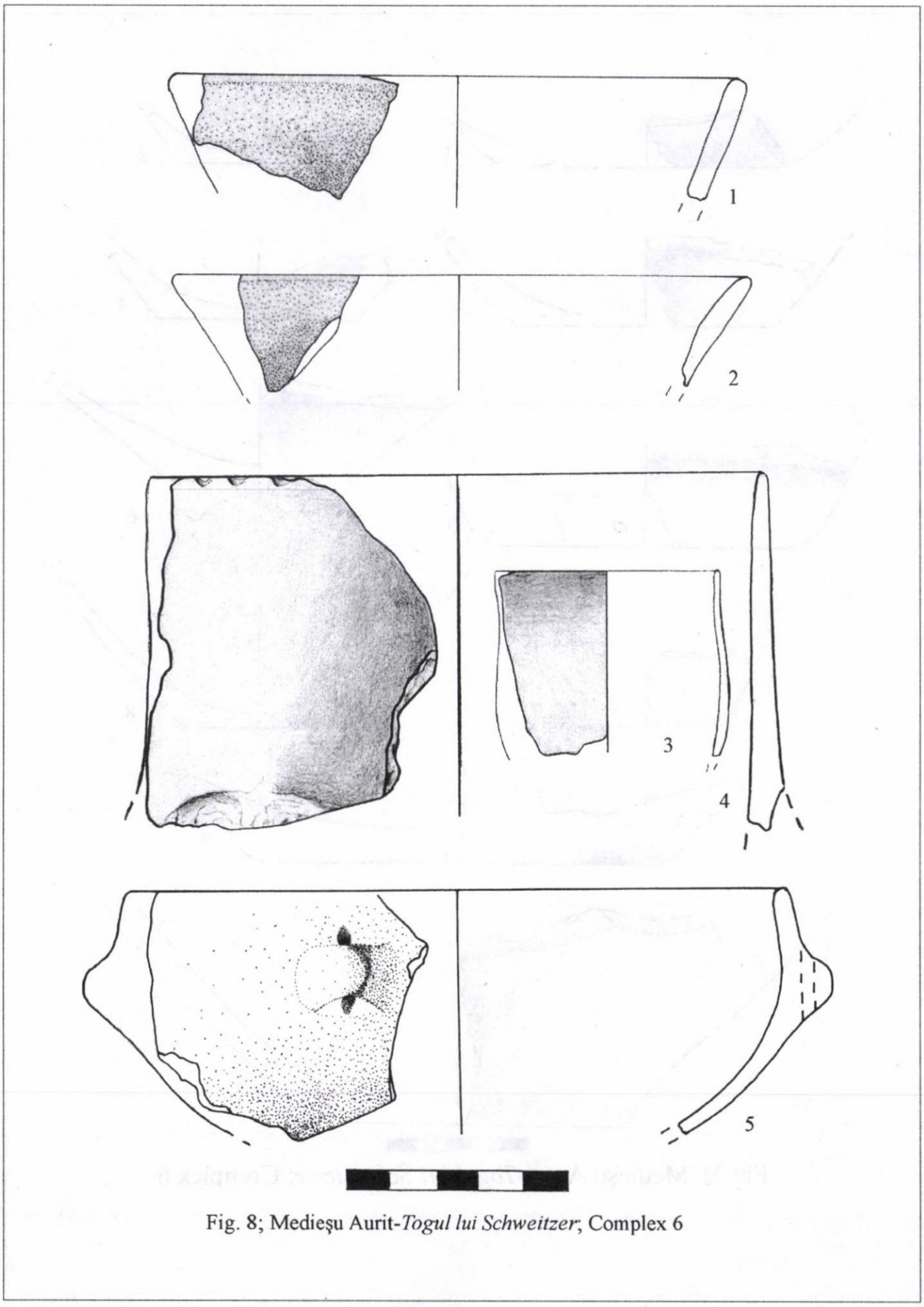

Fig. 8; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 6

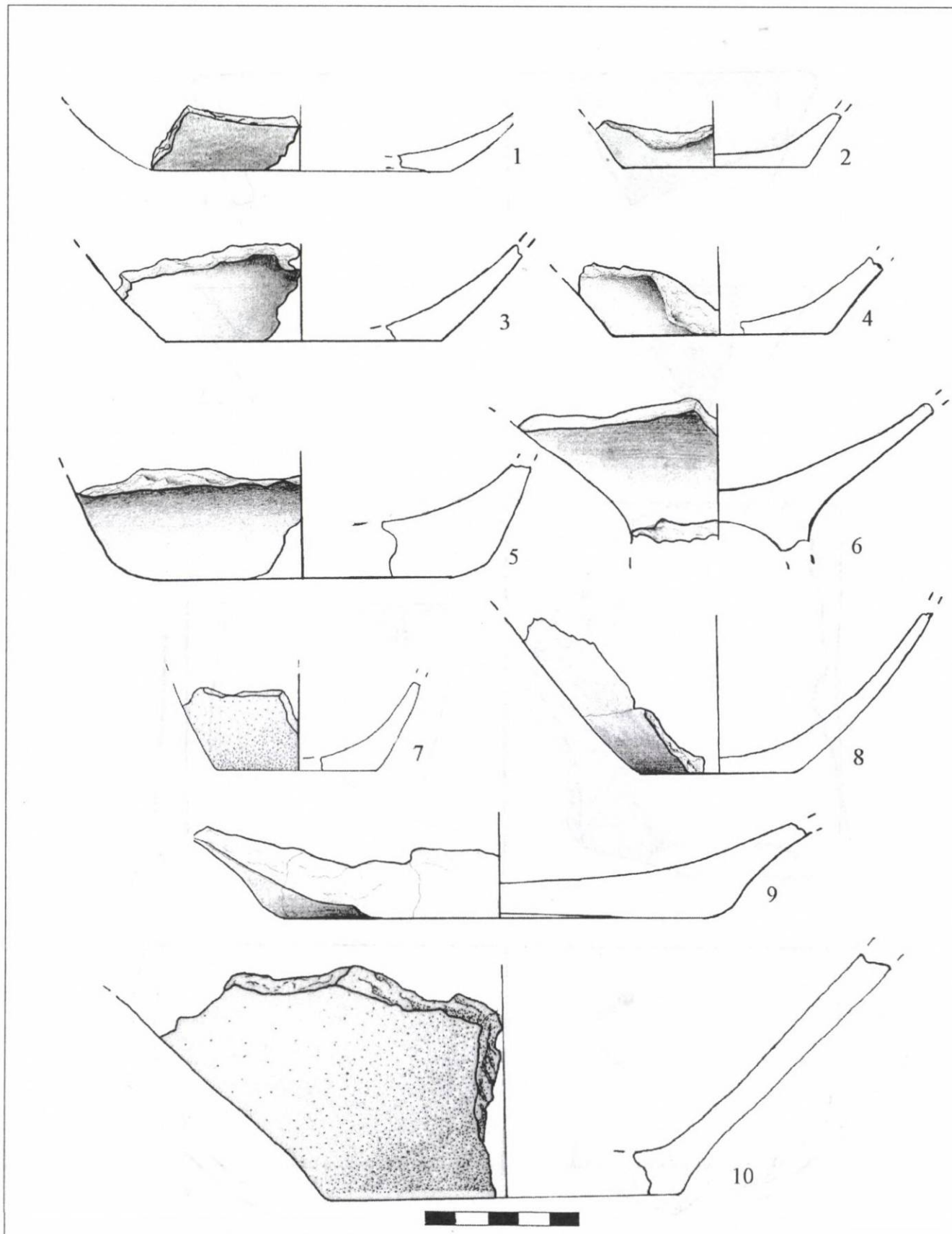

Fig. 9; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 6

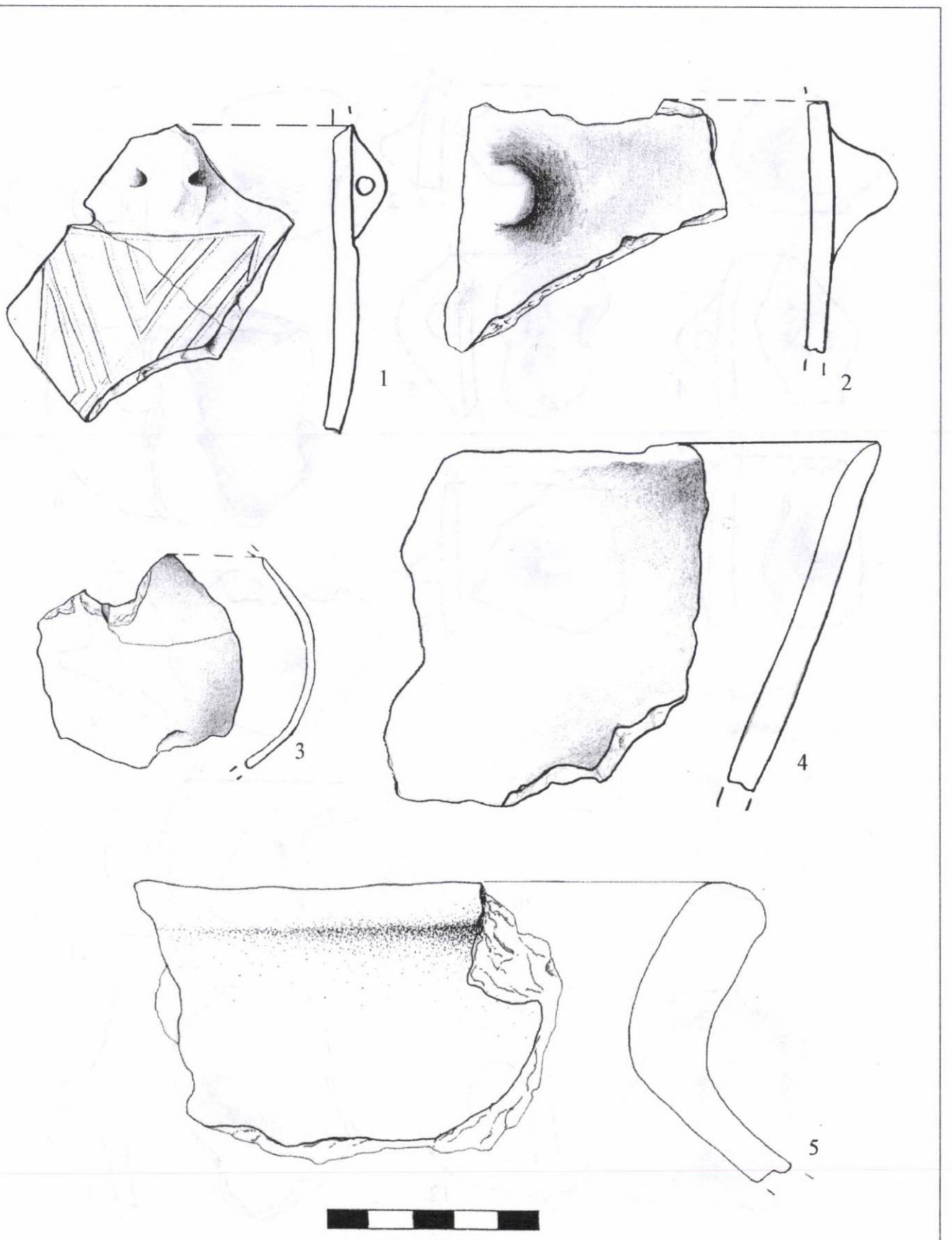

Fig. 10; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 6

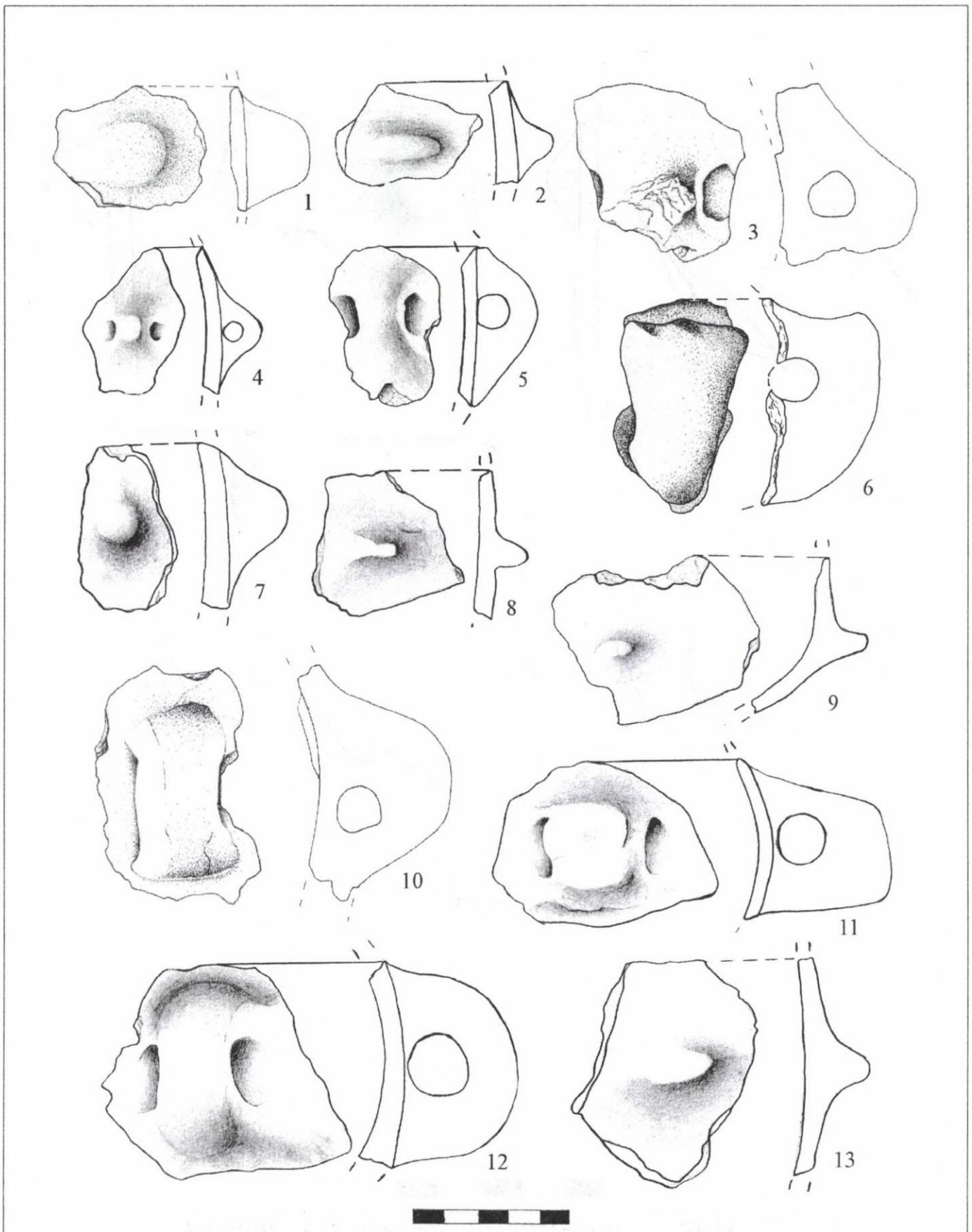

Fig. 11; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 6

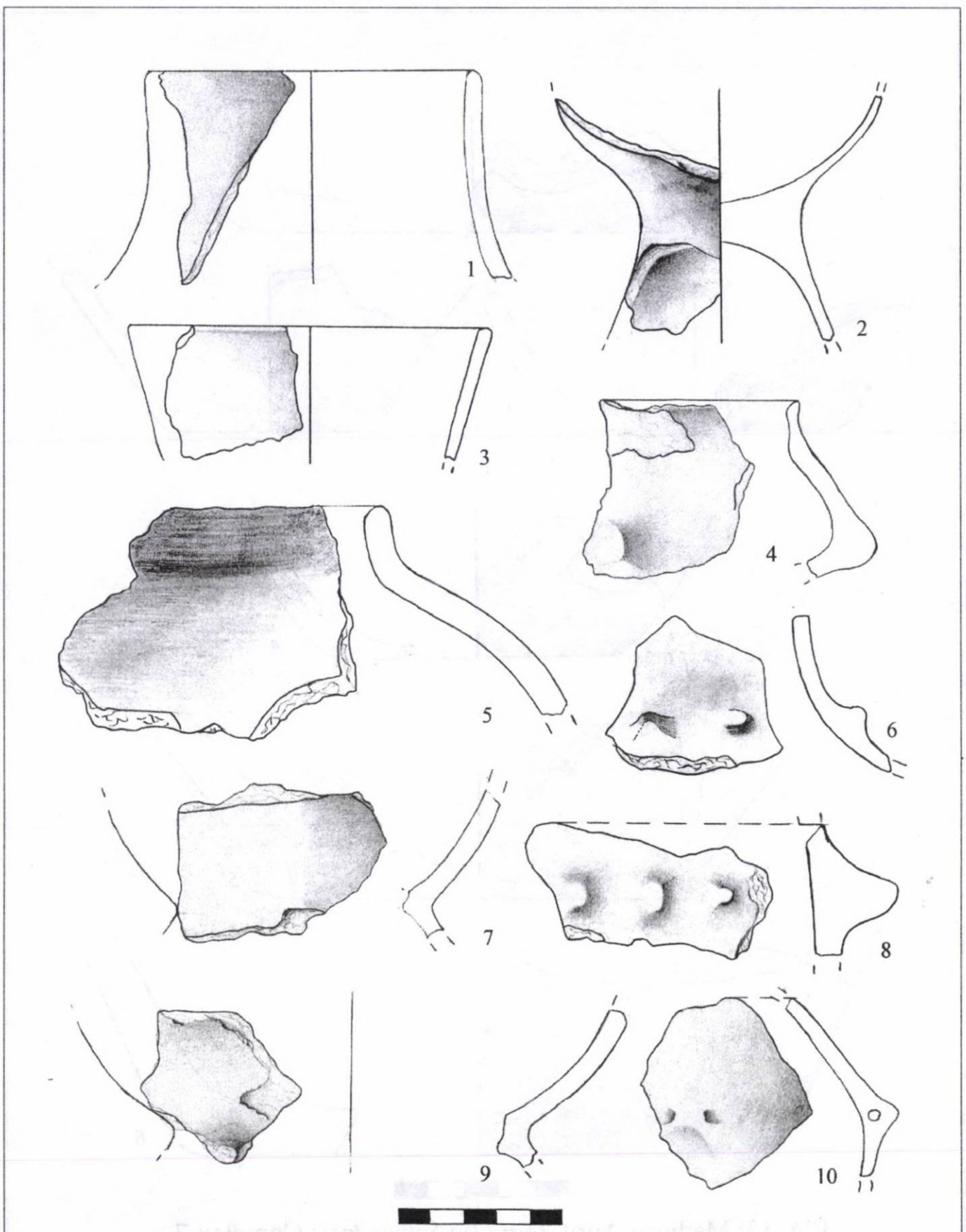

Fig. 12; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 7

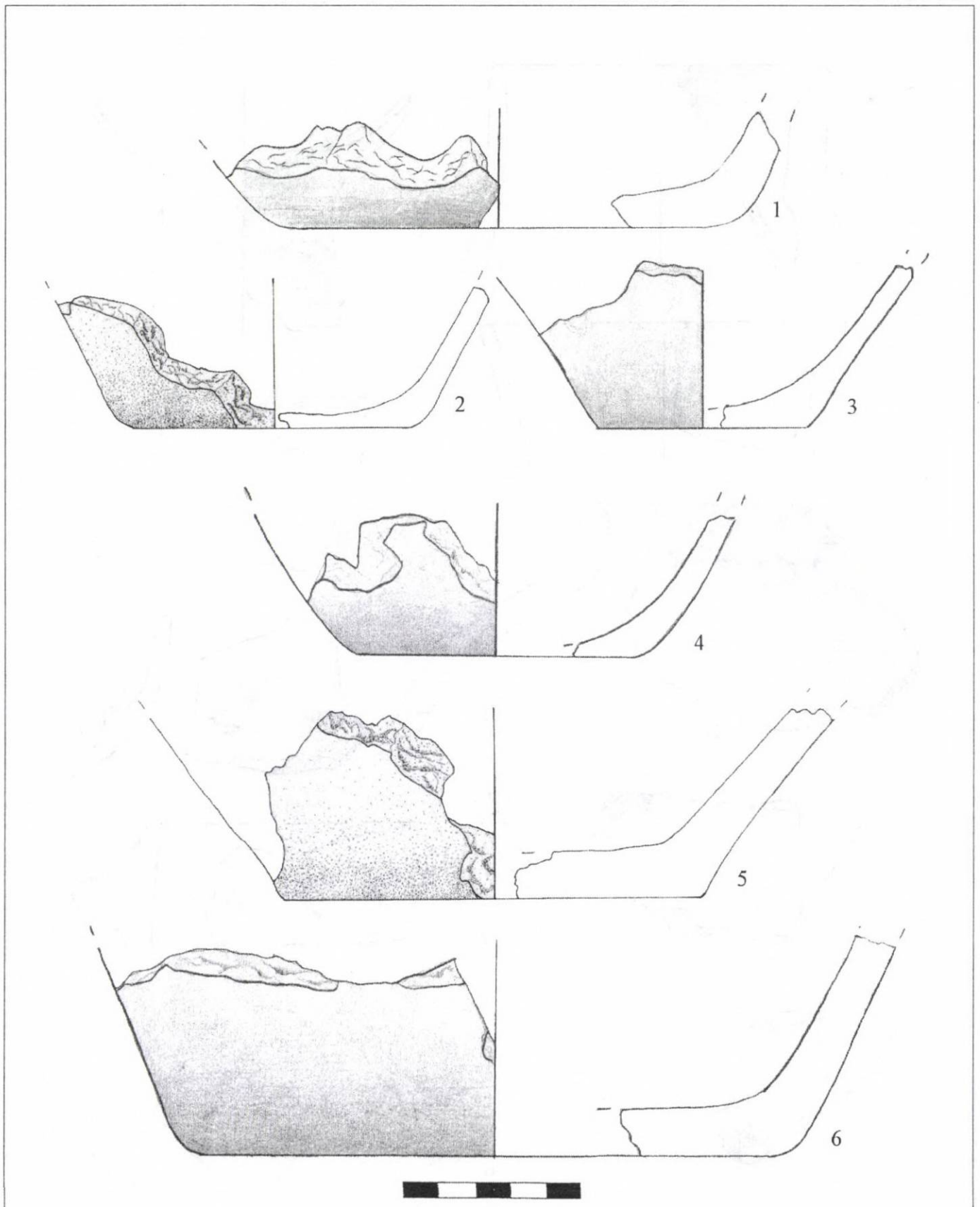

Fig. 13; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 7

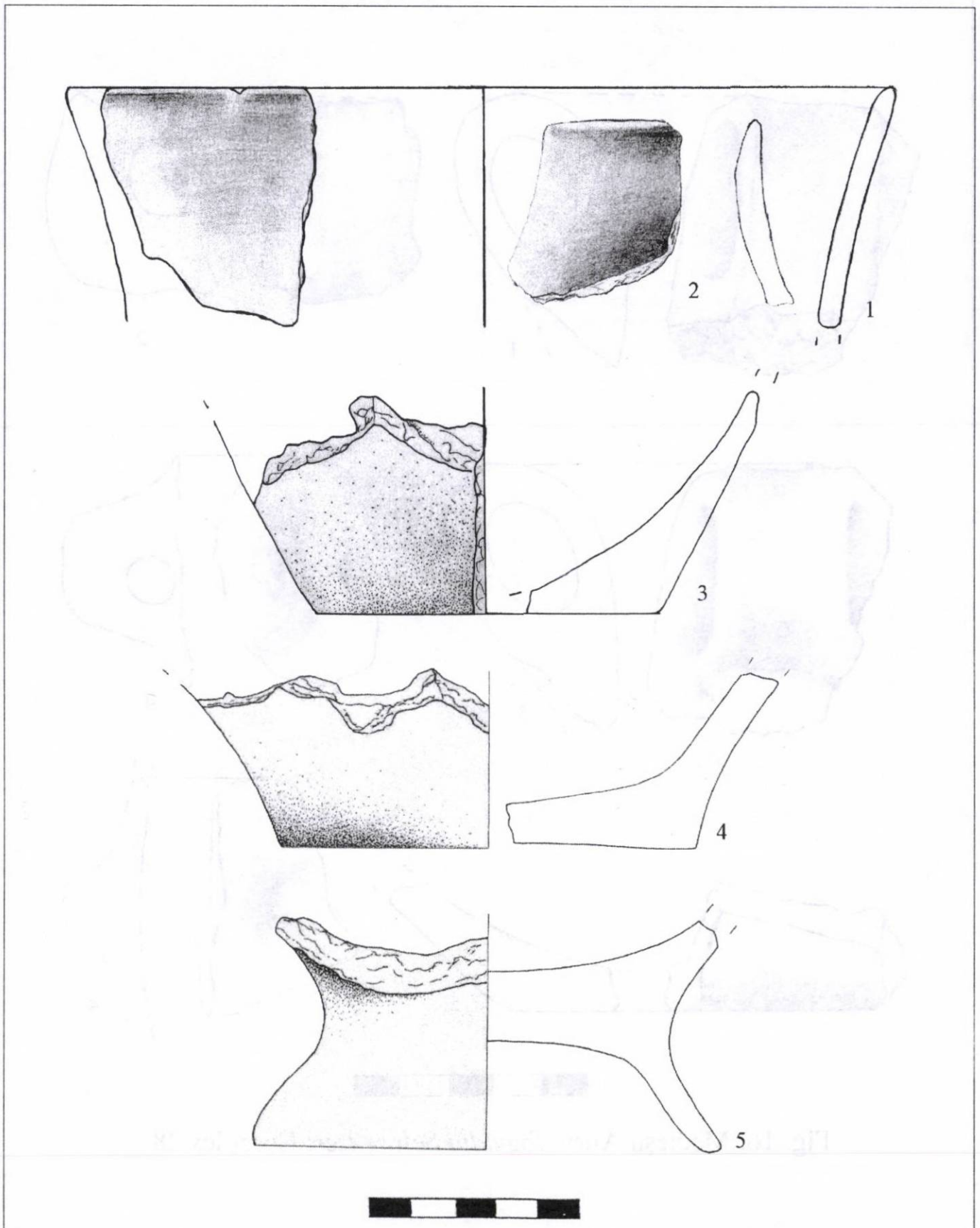

Fig. 14; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 28

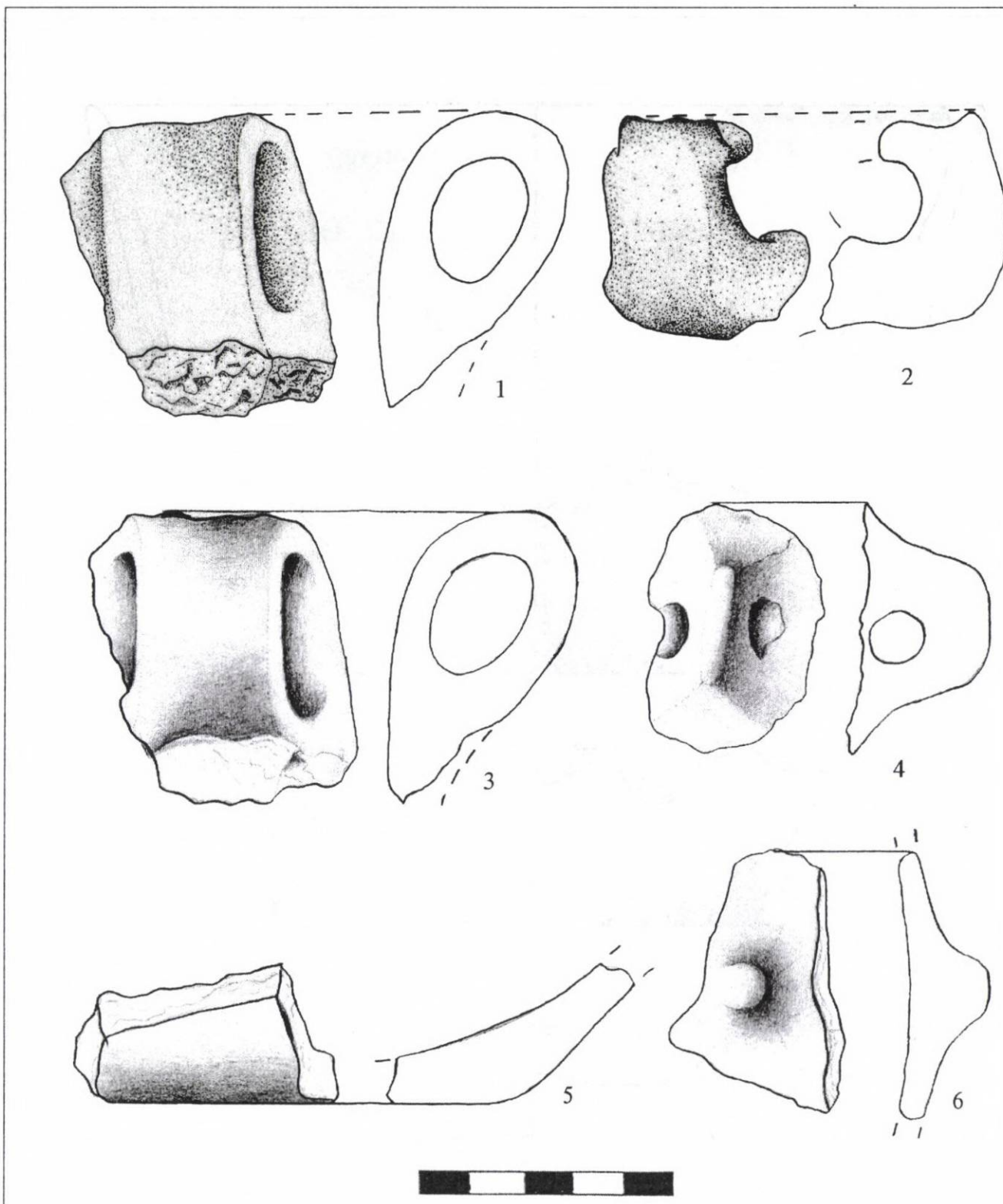

Fig. 16; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Complex 28

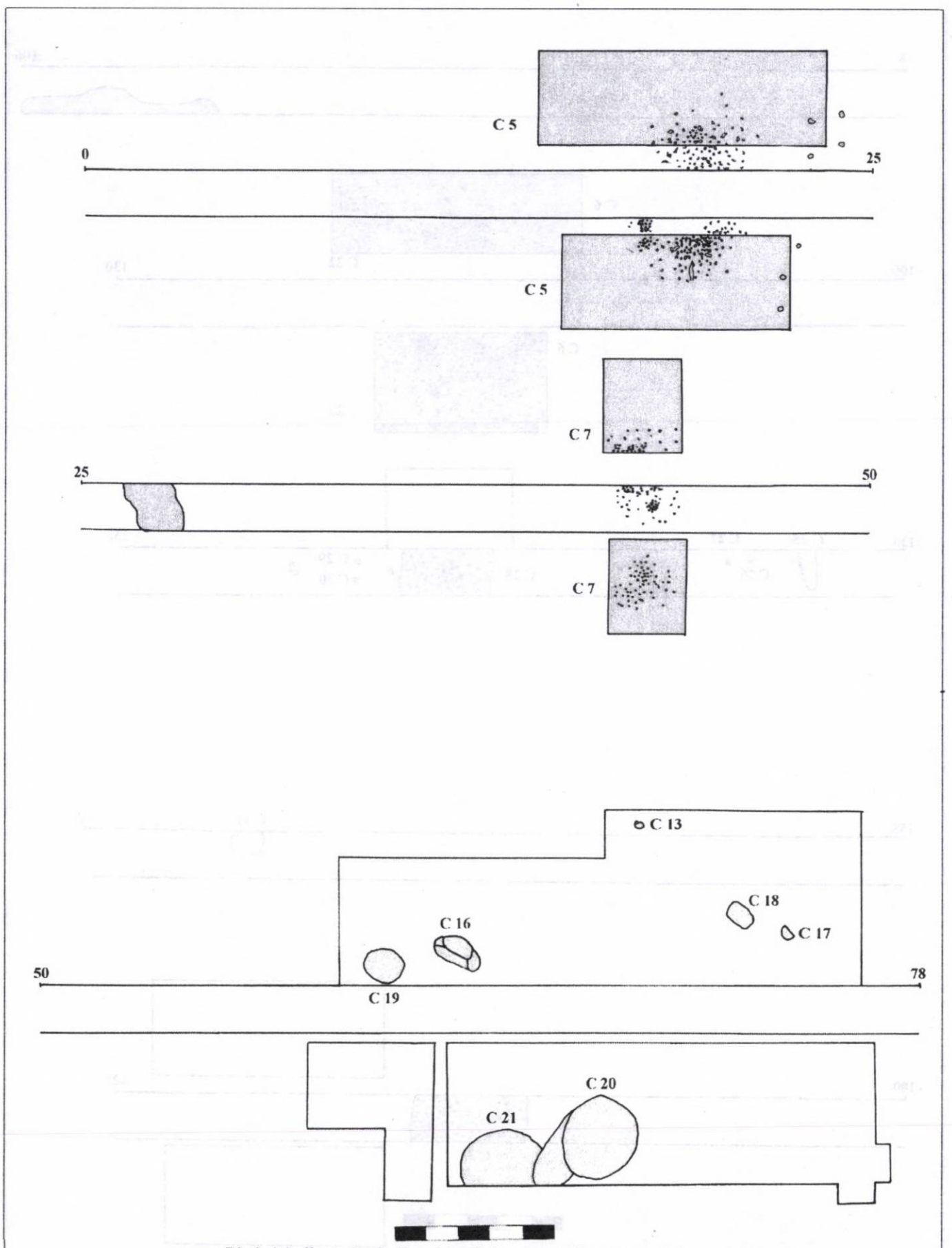

Pl. 1; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Plan general de sapatura

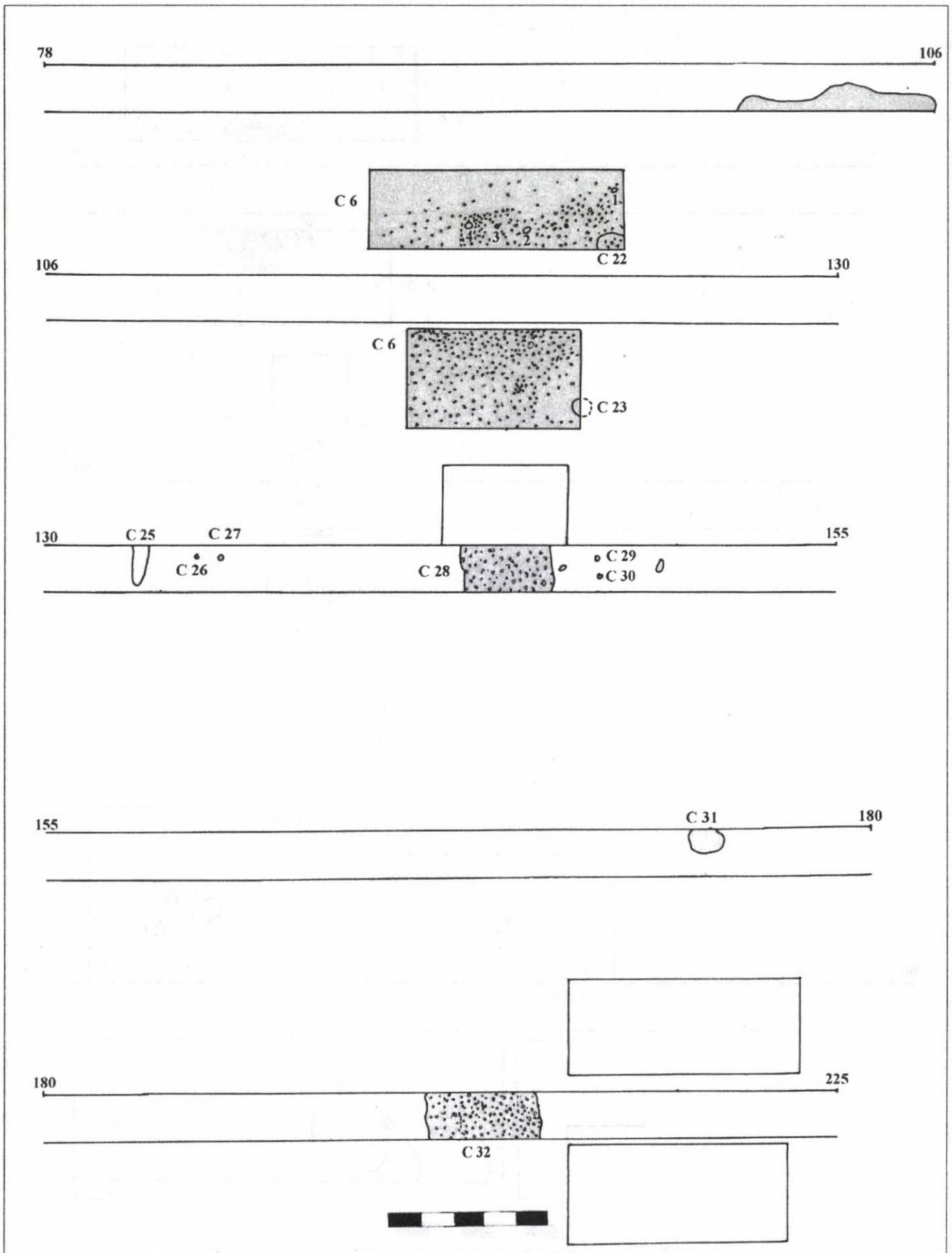

Pl. 2; Medieşu Aurit-*Togul lui Schweitzer*; Plan general de sapatura

Inventarul funerar din mormintele culturii Starčevo-Criş. Studiu de caz

Cătălin A. LAZĂR[1]

Cultura Starčevo-Criş reprezintă una dintre cele mai vechi culturi neolitice din zona balcanică, ocupând aproape tot teritoriul actual al României (cu excepţia Dobrogei), spaţiul ex-iugoslav, estul Ungariei (unde este cunoscută sub numele de Körös[2]) şi zona central-nordică din Republica Moldova[3].

Comportamentul funerar al populaţiilor Starčevo-Criş este deosebit de complex, implicând utilizarea inhumaţiei şi incineraţiei, depunerea de cranii, înmormântările duble şi colective, tratamente funerare specifice, spaţii funerare neconvenţionale[4].

Prezentul studiu este conceput pe două dimensiuni: prima va lua în discuţie diversele direcţii de cercetare şi principalele curente teoretico-metodologice dezvoltate de-a lungul timpului, în vederea conturării unui *background* teoretic, pe baza căruia vom dezvolta un model de analiză; cea de-a doua, se va concentra asupra obiectelor de inventar funerar descoperite în mormintele culturii Starčevo-Criş, prin prisma modelului de analiză realizat.

Încă de la început dorim să precizăm că, în analiza noastră, nu vor fi incluse descoperirile din nordul Bulgariei (grupurile Kremikovci, Ovčaraovo şi Tsonevo) şi Macedonia (grupul Anzabegovo-Vršnik), considerate ca aparţinând (sau „înrudite") complexului cultural Starčevo-Criş[5] .

Direcţii şi modele de cercetare

Descoperirile cu caracter funerar au constituit întotdeauna o atracţie pentru arheologi, studiul inventarului funerar ocupând un loc aparte în cadrul acestor preocupări. De-a lungul timpului, în literatura de specialitate, s-a constatat existenţa unor serii variate de tratare şi analizare a inventarului funerar, dezvoltate de reprezentanţii diferitelor curente teoretico-metodologice.

Arheologia tradiţională a promovat o abordare cultural-istorică, conform căreia practicile funerare constituie un domeniu intangibil al vieţii religioase[6]. Din această perspectivă obiectele de inventar sunt legate de ideea „lumii de dincolo", credinţa în aceasta fiind demonstrată, conform interpretărilor „clasice", tocmai de existenţa bunurilor funerare[7]. Această concepţie este însoţită de un anumit scepticism în privinţa identificării unor elemente care să permită reconstituirea aspectelor legate de societatea respectivă[8]. În general, maniera aceasta de interpretare are tendinţa de a descrie amănunţit (uneori excesiv) artefactele din inventarul mormintelor. Arheologia tradiţională interpretează simplu şi accesibil descoperirile cu caracter funerar, pe baza unor analogii formale cu alte surse istorico-arheologice[9].

Arheologia tradiţională a dezvoltat un model de analiză strict descriptiv al obiectelor de inventar funerar, acestea fiind prezentate din punct de vedere tipologic (mai rar funcţional); examinarea caracteristicilor morfologice, tipologice şi tehnologice a artefactelor ocupă locul central în cadrul acestui demers. De asemenea, este luat în discuţie criteriul cantitativ şi mai puţin cel calitativ (doar în cazul unor piese considerate *deosebite*, conform concepţiilor moderne), obiectele fiind folosite pentru încadrarea cronologică a descoperirilor respective. Filozofia de cercetare se bazează pe accepţiunea clasică a termenului de inventar funerar, prin care se înţelegea totalitatea obiectelor depuse

---

[1] Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti, e-mail: acltara@yahoo.com.

[2] Denumită astfel după râul Körös al cărui bazin hidrografic cuprinde o parte din vestul României şi estul Ungariei, în România acelaşi râu purtând numele Criş. Datorită echivalenţei denumirilor am renunţat la folosirea titulaturii de Starčevo-Körös-Criş, cu toate că această denumire este utilizată de unii autori (Raczky 1982, p.5; Borić 1996, p.68; Lichter 2003, p.135 ş.a.).

[3] Larina 1994, p.47; Ursulescu 2001, p.129.

[4] Antunović 1990; Chapman 1994, p.80; Lichter 2001, p.37-44, 168-177; 2003, p.135-138; Paluch 2004.

[5] Ursulescu 2001, p.129; Minichreiter 2001, p.199.

[6] Lull 2000, p.576.

[7] Ucko 1969, p.265.

[8] Lull 2000, p.576.

[9] Binford 1972, p.213; Lull 2000, p.576.

în mormânt, acestea reprezentând piese care au aparţinut defunctului sau legate de unele activităţi întreprinse de acesta[10].

Unele modele clasice de analiză, identificau grupele de sex ale defuncţilor în funcţie de piesele de inventar funerar[11]. Diagnozele de sex realizate exclusiv pe baza acestui criteriu sunt adesea greşite[12]. Determinarea grupelor de sex se realizează în urma analizării materialului osteologic din punct de vedere antropologic, obiectele de inventar funerar constituind un indice „imprecis" în această privinţă.

Abordarea procesualistă. În anii `60 -`70, odată cu noul curent *New Archaeology* şi dezvoltarea conceptului de *Archaeology of Death*, a fost „creionat" un alt tip de analiză aplicat în domeniul cercetării descoperirilor cu caracter funerar[13]. Născut ca o alternativă critică la adresa paradigmei cultural-istorice, curentul procesualist a marcat momentul în care arheologii au acordat atenţie premiselor teoretice şi metodologice legate de studiul diferitelor aspecte ale comunităţilor din trecut[14]. Abordarea procesualistă are la bază următorul argument: practicile funerare reprezintă expresia unor realităţi sociale, acestea putând fi legate de sistemul social al comunităţilor din trecut, precum şi de statutul social al decedaţilor[15]. Conform acestui tip de abordare, piesele de inventar funerar au semnificaţie socială, prezenţa lor în morminte reprezentând un indice al statutului social sau/şi al existenţei unor diferenţieri sociale[16].

Majoritatea modelelor de studiu dezvoltate de acest curent s-au bazat pe *deductive explanatory procedures*, acestea conducând la dezvoltarea *multivariate methods* (*cluster analysis, formal analysis, factor analysis* etc.). În general, aceste modele de analiză au pornit de la ideea conform căreia mormintele se pretează cel mai bine unei „anchete" sociale, nu numai pentru că au (uneori) inventar bogat, care la rândul său poate exprima existenţa unei ierarhii sociale, a unor indivizi cu statut deosebit, chiar a unor reguli stricte, dar şi pentru faptul că sunt rezultatul unui act deliberat de conduită, care poate reflecta existenţa unor credinţe, concepte, temeri, mentalităţi. Aşadar, obiectele ce alcătuiesc inventarul funerar sunt o parte a limbajului social[17].

Lewis R. Binford, analizând unele populaţii native din America de Nord, a propus interpretarea artefactelor (inclusiv a bunurilor de inventar funerar) din perspectivă antropologică, definind 3 categorii de obiecte: *technomic artefacts* (obiectele care au o funcţie în mediu), *socio-technic artefacts* (obiectele care au o funcţie primară în contextul cultural al vieţii sociale), *ideo-technic artefacts* (obiectele care au o funcţie primară în contextul ideologic al sistemului social)[18]. În vederea identificării unor aspecte sociale, prin prisma bunurilor funerare, autorul propunea analizarea acestora raportându-se la trei elemente majore: (i) *tipul obiectelor depuse*, (ii) *cantitatea de bunuri* şi (iii) *tipul* şi *cantitatea coroborate*[19]. De asemenea, Binford va demonstra că practicile funerare sunt independente de aspectele cotidiene ale vieţii sociale şi va arăta că există două componente majore ale situaţiilor sociale, ce permit identificarea şi evaluarea unor fenomene sociale exprimate de variabilitatea riturilor funerare. Primul element este reprezentat de *persoana socială a defunctului* (*social persona*) şi se referă la identitatea socială din timpul vieţii, menţinută şi recunoscută în momentul morţii. Dimensiunea acestui element depinde de gradul de organizare a societăţilor respective (complexitatea structurilor sociale) şi reflectă apartenenţa la grupa de sex şi de vârstă, rangul, poziţia ocupată în timpul vieţii, în cadrul grupului social, gradul de afiliere şi de apartenenţă la diferite segmente ale grupului. Al doilea element este reprezentat de dimensiunea şi compoziţia structurii sociale (*social unit*), obligaţiile/responsabilităţile celor decedaţi, corelate cu statutul social al defuncţilor. Binford considera că acest factor (*social unit*) determină amplasarea mormintelor într-o anumită locaţie şi conduce la ritualuri diferenţiate[20].

În lucrarea de doctorat *Social Dimensions of Mortuary Practice*, Arthur Alan Saxe va utiliza o metodă social-analitică (*formal analysis*) pentru evaluarea şi prezentarea atributelor specifice contextelor

---

[10] Chicideanu 2000, p.108; Sîrbu 2003, p.18; King 2004, p.216.

[11] Sîrbu 2003, p.50.

[12] Nicolăescu-Plopşor - Wolski 1975, p.55; Malinowski 1983, p.252.

[13] Lull 2000, p.577.

[14] Binford 1962, p.217-225; Trigger 1984, p.277-279; 1998, p.103; Dyson 1993, p.196-197; Sabloff 2006, p.212-217.

[15] Saxe 1970; Binford 1972, p.223-239; Tainter 1975, 1978; Brown 1981; O'Shea 1984, p.8-22; Lull 2000, p.577; Bailey 2000b:, p.23-25; Chapman 2003.

[16] d'Agustino - Schnapp 1982, p.18; Chapman 1983, p.22-27; Bailey 2000a, p.209-223; MacDonald 2001, p.705.

[17] d'Agustino - Schnapp 1982, p.17, 20-21.

[18] Binford 1962, p.219-220.

[19] Binford 1972, p.223.

[20] Binford 1972, p.225-235.

funerare (inclusiv bunurile funerare)[21]. Ideile sale vor fi structurate într-un sistem complex de opt ipoteze privind dimensiunea socială a practicilor funerare, organizate în două grupuri: primul tratează modul diferenţiat de exprimare a noţiunii de *social persona* (*persoana socială*) în elementele de tratament funerar; cel de-al doilea grup de ipoteze se referă la modul de reflectare a structurilor sociale în cadrul practicilor funerare[22]. Ipotezele acestea, veritabile exerciţii logice, au fost testate utilizând datele funerare din cadrul unor societăţi studiate din punct de vedere etnografic.[23]. Ipoteza nr. 3 se referea la bunurile funerare: *statutul social al defuncţilor este marcat de cantitatea şi calitatea bunurilor funerare depuse*[24]. Metoda respectivă se baza pe o structură teoretică solidă, dar era dificil de aplicat unor situaţii arheologice concrete[25].

Alţi autori, au adaptat metode statistice aplicate în alte domenii (psihologie, sociologie, demografie), în vederea cuantificării şi clasificării obiectelor arheologice: *Q-Mode Analysis* (sortarea obiectelor pe baza caracteristicilor comune) şi *R-Mode Analysis* (extragerea caracteristicilor/atributelor co-variabile dintr-un set de obiecte)[26]. Acest model de analiză este cunoscut în literatura de specialitate sub titulatura de *factor analysis*, fiind bazat pe o structură teoretică încorporată într-un proces de evaluare a diverselor ipoteze postulate, în vederea identificării unor modele specifice[27].

Joseph A. Tainter a aplicat mai multe sisteme de clasificare (*polythetic classifaction procedures*, *monothetic-divisive procedures*, *factor analysis*) în vederea identificării unor aspecte sociale pe baza studiului practicilor funerare[28]. Celor două elemente definite anterior de Binford (*social persona* şi *social unit*), acesta le va adăuga noţiunea de *energy expenditure*, pe baza căreia îşi va construi un model de analiză[29] Termenul de *energy expenditure* reprezenta un concept abstract, ce poate fi tradus ca *energie socială*. Aceasta reprezintă expresia determinată de diferitele evenimente din cadrul grupurilor respective: moarte (fenomen biologic iminent, necontrolat şi imposibil de anticipat), înmormântare (eveniment care priveşte nu doar pe individ şi familia sa, ci întreaga comunitate din care face parte), alte ritualuri. Conform acestei teorii, indivizii cu poziţie socială deosebită beneficiau de mai multă *energie socială* exprimată, aceasta fiind reflectată de dimensiunea structurii funerare, de elementele de tratament funerar, durata şi complexitatea funerarilor, cantitatea şi calitatea bunurilor funerare depuse[30]. De asemenea, Tainter va dezvolta şi nuanţa noţiunea de *social unit* prin identificarea a altor două trăsături ale sistemului social – *structure* (*structură*) şi *organization* (*organizare*). Primul termen, *structura* consta în numărul, natura şi modul de articulare al elementelor care compun sistemul social, iar cel de-al doilea, *organizarea*, se referă la ansamblul de reguli, restricţii, cutume, tradiţii, după care se guvernează şi se modifică componentele grupului social[31].

John M. O'Shea a propus un sistem de analiză a obiectelor de inventar funerar bazat pe criteriul tipologic[32], distribuţia acestora în complexele funerare în raport cu corpul defunctului, frecvenţa sau absenţa din morminte a unor categorii de obiecte, raportate la grupele de sex şi categoriile de vârstă; datele acestea (împreună cu celelalte elemente ale tratamentului funerar) conduc la stabilirea unor *diferenţieri orizontale* (în funcţiei de vârstă, sex sau etnie) şi *verticale* (în funcţiei de poziţia socială)[33] între membrii comunităţii, precum şi identificarea a trei surse primare privind varibilitatea funerară: *diferenţele sociale, variaţiile temporale* şi *distincţiile etnice*[34].

---

[21] Saxe 1970, p.32-38, 102-107.

[22] Saxe 1970, p.64-65; McHugh 1999, p.4.

[23] Saxe 1970, p.64-121; McHugh 1999, p.4; Parker Pearson 2001, p.29.

[24] Saxe 1970, p.69-71.

[25] Brown 1981, p.30.

[26] Dumond 1974, p.253-254.

[27] Vierra - Carlson 1981, p.272-281.

[28] Tainter 1975, p.5-14.

[29] Tainter 1978, p.130; McHugh 1999, p.8.

[30] Tainter 1974, p.1-2; 1978, p.125-127.

[31] Tainter 1974, p.1; 1978, p.131.

[32] Autorul în discuţie recunoaşte „carenţele" sistemului tipologic, considerându-l arbitrar, raportându-se la funcţionalitatea obiectelor, locul de provenienţă şi materia primă din care erau confecţionate (O'Shea 1984, p.60-61).

[33] Aceste două categorii de diferenţieri sociale au fost utilizate anterior şi de alţi autori, care au utilizat termenii de *subordinate* şi *superordinate*, pentru definerea diferenţelor sociale la unele populaţii (Peebles - Kus 1977, p.433-440). John M. O'Shea stabileşte şi o a treia categorie de diferenţiere socială – *special status differentiation*. Aceasta reflecta circumstanţele decesului (execuţie, sinucidere, masacru), aşa cum sunt ele vizibile în cadrul descoperirilor funerare – morminte colective, poziţii de depunere neobişnuite, absenţa craniului (decapitări) sau a corpului (cenotafuri) (O'Shea 1981, p.41-52; 1984, p.32-49, 60-69).

[34] O'Shea 1984, p. 60-69.

În aceiaşi perioadă, James A. Brown va publica studiul *The search for rank in prehistoric burials* (1981), în cadru căruia va prezenta diverse modalităţi de identificare a poziţiei sociale în cadrul descoperirilor funerare, acest demers fiind bazat pe o serie de elemente postulate anterior: *energia socială* (Tainter), simbolurile autorităţii (Peebles şi Kus) şi structura demografică a practicilor funerare[35]. În privinţa acestui ultim element, Brown va insista asupra mormintelor de copii cu inventar bogat (mai ales cele ce conţineau simboluri ale autorităţii), subliniind că acestea indică statutul social (moştenit/transmis) şi nu autoritatea socială a copiilor. De asemenea, autorul va atrage atenţia asupra dificultăţilor ce pot apărea în încercarea de identificare a diferenţierilor sociale pe baza datelor funerare[36].

Din păcate, majoritatea acestor modele de analiză procesualiste s-au bazat pe cazuri particulare din diferite perioade, de pe diverse meridiane, raportate excesiv la diferite situaţii etnografice, fapt ce face dificilă adaptarea/aplicarea lor altor realităţi arheologice. Datorită demersului pozitivist, influenţat de tradiţia filozofică, demersul *New Archaeology* a condus la o epistemologie incoerentă, lipsită de o ontologie adecvată necesităţilor disciplinei, fapt ce îi vor atrage numeroase critici din diferite direcţii[37].

Abordarea post-procesualistă. a apărut ca un răspuns critic la demersurile „eşuate" ale arheologiei procesualiste. Acest nou curent de idei a fost influenţat de reprezentanţii antropologiei interpretative sau simbolice, mai precis de o serie de autori precum Turner, Geertz, Bourdieu ş.a[38].

Arheologii post-procesualişti vor dezvolta un alt tip de abordare care considera că descoperirile funerare (şi implicit diversele elemente ale acestora) nu reprezintă o reflecţie a sistemului social şi a statutului indivizilor[39]. Fără a nega existenţa unei "dinamici sociale", acest tip de analiză utilizează metodologia tradiţională bazată pe comparaţii şi analogii, dar din perspectivă hermeneutică/post-structuralistă[40]. Elementele de cultură materială (inclusiv obiectele de inventar funerar) sunt considerate simboluri – *symbols in action*[41]. Semnificaţia acestora poate fi identificată doar dacă se admite dimensiunea relevantă a variaţiilor (de tratament funerar, de organizare spaţială, natura şi locul bunurilor funerare etc.) din contextul descoperirilor[42]. Obiectele pot avea semnificaţii conceptuale care nu pot fi înţelese doar printr-o „simplă" analiză funcţională şi tipologică sau doar prin stabilirea proprietăţilor fizice şi biologice ale obiectelor studiate: „*Over space and time, distant from their production, texts and objects can be given numerous meanings in different contexts*"[43].

În general, reprezentanţii curentului post-procesualist s-au axat pe critica la adresa modelelor de analiză procesualiste, acestea, uneori, fiind examinate şi corectate: „*Mortuary practices have been treated as a passive reflection of abstract concepts of society and social structure, whereas they should be treated as the arena of activity in which are moulded the institutions through which social relationships are actively brought into being, transformed and terminated through exchanges and alliances*"[44]. În accepţiunea reprezentanţilor acestui curent, obiectele de inventar nu reprezintă doar „elemente de identificare personale" (*identity kit*), ci pot fi bunuri selectate cu grijă pentru a aminti de personalitatea şi caracterul defunctului, obiecte ce au aparţinut acestuia, bunuri care exprimau relaţia dintre defunct şi membrii comunităţii, cadouri pentru morţi (pentru a preîntâmpina întoarcerea lor în lumea celor vii), bunuri sacrificate de către cei rămaşi în viaţă pentru defunct, „amintiri de familie" sau o formă de tribut pentru forţele supranaturale, în vederea legitimării relaţiei reciproce dintre cei vii şi cei morţi[45]. Multiplele sensuri pe care le pot „ascunde" bunurile funerare, complică încercarea de identificare a semnificaţiei şi, implicit, face dificilă realizarea unui model de analiză care să înglobeze toate aceste aspecte.

Abordarea marxistă. Materialismul cultural-istoric a exercitat o influenţă puternică asupra arheologiei, baza ideologică a acestor influenţe fiind iniţial reprezentată de lucrările lui Marx şi Engels, iar mai apoi de cele ale antropologiei marxiste franceze – Godelier, Miellassoux, Terray, Rey ş.a[46].

---

[35] McHugh 1999, p.12.
[36] Brown 1981, p.25-37.
[37] Shanks - Tilley 1987, p.29-45; 1988, p.42-45; Hodder 1995, p.2.
[38] Hodder 2006, p.208.
[39] Lull 2000, p.577.
[40] Lull 2000, p.577-578; Chapman 2003, p.308-309.
[41] Hodder 1995, p.18.
[42] Hodder 1995, p.109; Lull 2000, p.577-578.
[43] Hodder 1995, p.13-14.
[44] Parker Pearson 2001, p.84.
[45] Parker Pearson 2001, p.7, 11, 84-85, 94; Brück 2004, p.318-321.
[46] Schiffer 1988, p. 466; Bloch 1999, p.410-413; Friedman - Rowlands 2006, p.163-169.

În domeniul practicilor funerare arheologia marxistă va dezvolta o perspectivă teoretică particulară. Aceste puncte de vedre sunt sintetizate în studiul *Death and Society: A Marxist Approach* (2000), semnat de Vincent Lull. Conform acestuia, tratamentul funerar variază în funcţie de condiţiile economice din societate: mormintele şi tot ce este legat de acestea sunt rezultatul activităţilor economice ale indivizilor în viaţă, demonstrând capacitatea de producţie a comunităţilor respective. Ritualurile reflectau mentalul colectiv. Defuncţii, deşi nu mai făceau parte din sistemul productiv, erau incluşi în acesta deoarece, funeraliile implicau anumite consumuri economice. Diversele bunuri depuse alături de cei morţi sunt percepute ca o investiţie a societăţii - un fel de recompensă, tribut, omagiu sau o formă de mascare a inegalităţilor sociale, fără a exista intenţia de-a reflecta statutul social. Existenţa unor morminte cu inventar funerar bogat denotă o viaţă economică prolifică, în timp ce mormintele fără inventar sau cu inventar sărac sunt expresia unei economii modeste. Marxiştii nu neagă existenţa unor „asimetrii sociale" între membrii societăţii, dar consideră dificil demersul de identificare a structurii sociale prin intermediul datelor arheologice. Variaţiile de tratament funerar nu reflectă diferenţele de ordin etnic sau politic dintre indivizii, ci sunt doar o expresie a grupurilor socio-economice (sau socio-ideologice) din comunitate, considerate (conform clasicelor concepţii marxiste) categorii sau clase sociale[47].

Modelele de analiză dezvoltate de reprezentanţii acestui curent pornesc, în general, de la următoarea idee: „*The value of burial products cannot be calculated without study of the work processes involved in their manufacture (...), the source of raw materials and the technology by which they were produced*"[48]. Aceste modele sunt axate pe analiza cantităţii de obiecte şi pe valoarea acestora, proveniența materiilor prime din care sunt realizate (locale sau „exotice"), efortul tehnologic necesar pentru realizarea obiectelor respective, distribuţia artefactelor în morminte, în funcţie de categoriile de vârstă şi grupele de sex[49].

Abordarea arheologiei evoluţioniste. Apărut la începutul anilor '80, acest curent de idei revendica veche teorie darwinistă, considerând că eşecul unor demersuri anterioare (spre exemplu evoluţionismul antropologic) s-a datorat aplicării incorecte a acestei teorii fenomenelor culturale[50].

În domeniul funerar, maniera aceasta de studiu furnizează explicaţii complementare celor oferite de teoriile procesualiste şi marxiste[51]. Din perspectiva evoluţionistă, valoarea activităţilor întreprinse de comunitate şi potenţialul biologic al indivizilor reprezintă determinantele ce contribuie la variaţia obiectelor de inventar funerar; conform acestui model unii indivizi din comunitate, cu potenţial mare de reproducere (de exemplu adulţii tineri), beneficiau de numeroase obiecte de inventar de calitate, datorită sentimentelor (mâhnire, milă, durere, regrete), provocate de moartea acestora, celor rămaşi în viaţă[52]. Factorii biologici reprezintă determinante culturale universale[53]. Această manieră de lucru nu neagă existenţa diferenţierilor sociale dar consideră că acestea nu pot fi identificate întotdeauna: „*As a biological reaction to death, grief supplements the cultural explanations of masked social inequality (...)*"[54].

Modelele dezvoltate de reprezentanţii acestui curent analizează cantitatea, calitatea şi valoarea obiectelor de inventar funerar, distribuţia acestora în mormânt, raportarea acestora la categoriile de vârstă şi grupele de sex, toate elementele menţionate fiind raportate la sentimentele comunităţilor respective: „ *(...) increased grief translates into increased grave goods*"[55].

* * *

Dincolo de aceste direcţii de cercetare, este greşit să presupunem că doar una dintre aceste perspective teoretice poate rezolva numeroasele probleme ridicate de descoperirile cu caracter funerar. „*Clearly it was a volume of the archaeology of its time and the context today is very different. Rather than follow conventional wisdom that processual archaeology has been replaced by postprocessual archaeology, I would argue that the discipline as a whole (and not just its Anglo-American branch) is highly fragmented: archaeologists use a wide range of theoretical approaches drawn from the social and natural sciences, some attempt to build bridges between such approaches,*

---

[47] Lull 2000, p.578-580; Chapman 2003, p.310.
[48] Lull 2000, p.579.
[49] MacDonald 2001, p.710.
[50] Schiffer 1996, p. 646-647.
[51] MacDonald 2001, p.712.
[52] Fox 1996, p.20-24; MacDonald 2001, p.705.
[53] Fox 1996, p.20.
[54] MacDonald 2001, p.712.
[55] MacDonald 2001, p.712.

others adhere rigidly to theoretical purity, a wide range of problems are under study and philosophical perspectives range from relativist idealism to deterministic materialism"[56].

De aceea, unii autori au dezvoltat modele de analiză care înglobau elemente specifice diverselor curente teoretico-metodologice.

Astfel, la începutul anilor '80, John Chapman, raportându-se la metodele de analiză procesualiste, precum şi la unele din noile tendinţe post-procesualiste, a realizat un sistem de analiză a inventarului funerar bazat pe trei elemente majore: **1.** cantitatea de obiecte; **2.** diversitatea obiectelor depuse; **3.** diferenţierile între grupele de sex/categoriile de vârstă vizibile în asocierea obiectelor de inventar non-ceramice; primele două elemente indicau diferenţele verticale existente între membrii societăţii, iar ultimul criteriu de analiză indica diferenţele orizontale din cadrul grupului social[57].

În aceiaşi perioadă, V. A. Alekshin propunea o manieră de analiză a practicilor funerare, influenţată de perspectiva teoretică procesualistă, însă fundamentată pe modelul marxist şi câteva reminiscenţe cultural-istorice[58]. Conform acestui autor, obiectele de inventar funerar puteau fi analizate pe baza mai multor criterii: **a.** cantitatea de obiecte; **b.** tipurile de artefacte şi varietatea acestora în cadrul inventarului funerar; **c.** frecvenţa diferitelor categorii de materiale în contextele funerare; **d.** materialele din care erau realizate obiectele[59].

Un alt model de analiză a bunurilor funerare propunea împărţirea pieselor asociate defuncţilor în trei categorii: **1.** *ornamente* – obiecte folosite pentru înfrumuseţarea şi împodobirea corpului; **2.** *obiecte rituale* – piese utilizate în diferite scopuri rituale (talismane, amulete etc.), determinate de credinţele religioase; **3.** *obiecte utilitare* – diverse unelte folosite în cadrul activităţilor domestice[60].

Alţi autori au propus modele de analiză care includeau toate elementele materiale descoperite în morminte (obiecte de inventar şi ofrande funerare). Dintre acestea amintim modelul utilizat de Martha L. Sempowski care sugera împărţirea bunurilor funerare în patru categorii funcţionale: **1.** alimente şi/sau recipiente pentru depozitarea acestora, **2.** obiecte ornamentale, **3.** unelte şi arme, **4.** obiecte ceremoniale[61]. Al doilea exemplu, se referă la modelul propus de Ivana Radovanović pentru mormintele mezolitice din zona Porţilor de Fier. Autoarea consideră toate obiectele (unelte, arme, podoabe, resturi faunistice, cochilii de moluşte, ocru ş.a.) descoperite într-un mormânt, drept inventar funerar şi le clasifică în felul următor: **1.** *inventar de tip A (artefacte)* – prin acestea înţelegând obiecte de inventar funerar în accepţiunea clasică şi **2.** *inventar de tip B (non-artefacte)*, în această categorie incluzând oasele de animale sau umane (altele decât cele aparţinând defunctului), ocrul, cochiliile de moluşte neprelucrate[62].

Începând cu reprezentanţii curentului procesualist şi până în prezent au fost dezvoltate numeroase modele de analiză statistică a practicilor funerare şi implicit a obiectelor de inventar funerar. În opinia unor autori, procedeele statistice sunt „singurele capabile să surprindă multitudinea şi complexitatea relaţiilor dintre diferitele elemente ale comportamentului funerar"[63]. De-a lungul timpului, utilizarea metodelor statistice în analizarea datelor arheologice a dat naştere la numeroase controverse şi critici[64]. În general, majoritatea metodelor statistice, aplicate obiectelor de inventar funerar, s-au axat pe următoarele chestiuni: tipologia diverselor categorii de materiale, prezenţa/absenţa unor categorii de obiecte; asocierea/neasocierea dintre diversele categorii de artefacte, precum şi relaţiile dintre acestea; modul de distribuţie a obiectelor în mormânt şi raportul acestora faţă de corpul defunctului; raportarea elementelor menţionate la grupele de sex, categoriile de vârstă şi (eventual) la statutul social al defuncţilor[65]. Totuşi, analizele statistice prezintă o serie de neajunsuri datorită subiectivităţii inerente, datorate, pe de o parte, cazurilor particulare analizate şi particularităţilor specifice fiecărei civilizaţii, iar pe de altă parte datorită modului de concepere a sistemelor de analiză care, de cele mai multe ori, au fost definite de reprezentanţii diferitelor curente teoretice în scopul susţinerii elementelor şi aspectelor vizate. Astfel, aplicarea unor sisteme structurate

---

[56] Chapman 2003, p.310.
[57] Chapman 1983, p.23.
[58] Alekshin 1983; Bartel 1983, p.145-146; Kohl 1983, p.146-147.
[59] Alekshin 1983, p.141-142.
[60] Gamble et al. 2001, p.192-194.
[61] Sempowski 1986, p.37; Sprague 2005, p.120.
[62] Radovanović 1996, p.14.
[63] Chicideanu 2003, p.75.
[64] Thomas 1978, p.231-243; Braun 1981, p.404-408; McHugh 1999, p.62.
[65] Manly 1996, p.473-484.

pe un anumit schelet teoretic, unui anumit set de date funerare poate conduce la rezultate diferite, uneori chiar contradictorii[66]. „Eşecul" unor astfel de metode nu s-a datorat aplicării unor metode neadecvate ci mai ales datorită complexităţii problemelor generate de practicile funerare, explicaţiile teoretice fiind centrate nerealist doar asupra unor chestiuni; de aceea, în cele mai multe cazuri, aceste metode au confirmat/infirmat doar explicaţiile teoretice, situaţie determinată, inerent, de modul de concepere al sistemului de analiză şi a modului de cuantificare a diverselor elemente[67].

* * *

Arheologia românească a fost dominată de abordarea tradiţională - cultural-istorică, bazată o filozofie de cercetare pozitivistă şi empiristă, ulterior, peste acest profil suprapunându-se marxismul[68]. Interpretările marxiste dezvoltate în literatura de specialitate „autohtonă" au constat doar în *„afirmaţii lipite mecanic la începutul sau sfârşitul unor lucrări de arheologie absolut tradiţionale"*[69].

În aceste condiţii, modelele de analiză a obiectelor de inventar funerar dezvoltate de arheologia românească s-au bazat pe metode de ordonare tipologică şi morfologică a diferitelor categorii de materiale, având tendinţa de a descrie excesiv de detaliat obiectele respective, în final acestea fiind folosite pentru încadrarea cronologică a descoperirilor cercetate. De asemenea, termenii folosiţi pentru descrierea diverselor artefacte, au fost înţeleşi şi utilizaţi *„în mod diferit, de multe ori greşit"* [70], ignorându-se limbajul comun, acesta reprezentând „cheia" către rezolvarea problemei obiectivităţii interpretărilor[71].

Un model de analiză a inventarului funerar din mormintele Starčevo – Criş

Având în vedere constatările anterioare, vom propune un sistem de analiză care să ţină cont de plusurile şi minusurile metodelor dezvoltate de diversele curente teoretico-metodologice.

La prima vedere, chestiunea inventarului funerar din mormintele starceviene, pare simplă. Însă, dacă le analizăm cu atenţie constatăm că lucrurile sunt complexe, deoarece mormintele acestei culturi, pe lângă obiectele propriu-zise de inventar funerar (unelte, vase etc.), conţineau şi alte elemente - fragmente ceramice depuse sub, peste sau lângă defunct. Datorită acestui fapt, sistemul nostru de analiză va fi structurat pe două segmente:

I. ***obiecte propriu-zise de inventar funerar,***
II. ***fragmente ceramice depuse în asociere cu corpul defunctului.***

Această maniere de tratare a problematicii, probabil, nu este cea mai adecvată. Însă, având în vedere modul în care au fost puse în circulaţie datele privind complexele funerare, maniera de prezentare diferită, omiterea unor aspecte legate de comportamentul funerar al acestor comunităţi, aceasta reprezintă formula optimă pentru gestionarea datelor existente. În următorul subcapitol vom reveni şi vom „diseca" numeroasele aspecte legate de aceste două segmente ale metodei propuse.

Pentru prima categorie, se impune o clarificare de ordin terminologic. În realizarea sistemului de analiză, datorită complexităţii problemelor ridicate de conceptul de inventar funerar în cazul comunităţilor Starčevo-Criş, am pornit de la accepţiunea clasică a termenului de inventar funerar, prin care se înţelege totalitatea obiectelor depuse alături de defunct[72], iar apoi ne-am raportat şi la celelalte sensuri definite de paradigmele teoretico-metodologice.

Încă de la început, dorim să precizăm că nu au fost incluse în această categorie ofrandele şi ocrul, cu toate că unii autori le atribuie inventarului funerar[73]. Ofrandele funerare reprezintă *„alte bunuri decât cele ce fac parte din inventarul funerar"*[74], în această categorie fiind incluse, de obicei, cele prezumtibile de a reprezenta ofrande alimentare[75]. Ocrul reprezintă un element legat de tratamentul

---

[66] Tainter 1978, p.118-119; Braun 1981, p.412.
[67] McHugh 1999, p.143-144.
[68] Anghelinu 2006, p.17-18.
[69] Dragoman 2006, p.132.
[70] Sîrbu 2003, p.7.
[71] Lévi-Strauss 1978, p.446-447.
[72] Chicideanu 2000, p.108; Sîrbu 2003, p.18; Sprague 2005, p.118.
[73] vezi Radovanović 1996, p.14; Paluch 2004, p.37; Sprague 2005, p.120, 122.
[74] Sîrbu 2003, p.21.
[75] Problematica *ofrandelor funerare* este mult mai complexă Acestea pot reprezenta „partea defuncţilor" în scopul de a-i integra în ceremonialul funerar ca participanţi, donaţii pentru a preîntâmpina eventualele acţiuni ostile ale lor, resturile unor „banchete funerare" sau cantităţi de alimente selectate special pentru a fi depuse în mormânt, simboluri totemice etc. (Parker

funerar, fiind utilizat, de cele mai multe ori, pentru vopsirea defuncţilor[76]. Unii autori realizează distincţia între modurile de depunere a ocrului în morminte: sub formă de bulgări (în acest caz fiind considerat inventar funerar) sau pulbere, presărată peste corpul defunctului (element de tratament funerar)[77]. Totodată, am exclus din analiză unele elemente, considerate de autorii unor cercetări ca aparţinând inventarului funerar. Spre exemplu, în unele morminte de la Trestiana (M18, B/M1, B/M2) şi Gura Baciului (M6), lângă defuncţi, s-au descoperit pietre de dimensiuni mici, uneori arse[78]. Acestea puteau ajunge în complexele respective accidental, în momentul umplerii gropilor respective, în urma unor procese post-depoziţionale sau datorită bioturbaţiilor produse de anumite animale cavernicole[79], acestea din urmă putând antrena pe «ganguri» respectivele pietre. De asemenea, nu am inclus în prezentul studiu fragmentul de topor descoperit în umplutura gropii mormântului B/M5 de la Trestiana, considerat de autoarea cercetărilor *„element de inventar funerar"*[80]. Deşi, au existat opinii conform cărora obiectele descoperite în umplutura gropilor funerare reprezintă rezultatul unor practici rituale[81], considerăm că prezenţa acestor piese se datorează unor perturbări datorate proceselor post-depoziţionale.

În vederea unei bune gestionări a datelor disponibile am preferat aplicarea unui sistem complex, structurat pe mai multe criterii de analiză:

Criteriul 1 – *categoriile de piese reprezentate în contextele funerare.* Am optat pentru împărţirea obiectelor de inventar în cinci categorii: **1. *vase ceramice***; **2. *piese litice*** (au fost incluse în această categorie piesele de silex, obsidian, piatră şlefuită); **3. *podoabe***; **4. *obiecte realizate din materii dure animale*** (corn, os). Au fost excluse obiectele de podoabă realizate din aceste materiale; **5. *alte obiecte*** (plastică, alte categorii de piese de lut ars etc.). În această împărţire ne-am raportat la funcţionalitatea obiectelor, la frecvenţa lor în aşezări şi complexe funerare, la materialele din care erau realizate.

Criteriul 2 – *tipologia acestor piese.* Încadrarea tipologică a diferitelor categorii de materiale va reprezenta un alt criteriu de analiză aplicat. Tipologia obiectelor se va realiza pentru fiecare din cele cinci categorii de piese propuse. Studiul tipologic va ţine seama de diversele elemente definite pentru fiecare grupă de obiecte (ceramică, utilaj litic ş.a.).

Criteriul 3 – *cantitatea obiectelor de inventar funerar.* Din punct de vedere *cantitativ* ne-am raportat la numărul de obiecte asociate defunctului. În această evaluare am „exclus" categoriile de materiale şi ne-am referit strict la numărul de piese prezente în complexele funerare.

Criteriul 4 – *calitatea obiectelor de inventar funerar.* Analiza *calitativă* a bunurilor de inventar funerar se va realiza raportându-ne la calitatea materiilor prime din care erau realizate diversele categorii de piese, modul/tehnicile de realizare, gradul de fragmentare (dacă este cazul), starea de conservare a pieselor în momentul descoperirii şi, eventual, cauzele deteriorării, pentru a putea sesiza dacă starea piesei este rezultatul unui act intenţionat sau a unor factori de mediu ori accidentali[82].

Criteriul 5 – *frecvenţa obiectelor de inventar funerar.* O altă chestiune analizată se va axa pe frecvenţa artefactelor descoperite în complexe funerare. Din această perspectivă am definit două grupe de obiecte: 1. *„piese comune"*, specifice aşezărilor şi contextelor funerare, realizate din materii prime accesibile respectivelor comunităţi (silex, lut, os, corn etc.), provenite din surse locale sau nu; 2. *„piese exotice"* - obiecte realizate din materii prime a căror sursă nu era locală, cu frecvenţă scăzută în complexele acestei culturi. Astfel, unele categorii de piese, cum ar fi de exemplu obiectele realizate din valve de scoici marine, pot fi considerate „piese exotice", deoarece frecvenţa lor este scăzută atât în aşezări cât şi în morminte. Majoritatea acestor cochilii aparţin unor specii ce nu existau în zona balcanică, provenienţa lor fiind sudică.

Criteriul 6 – *modul de dispunere în morminte al obiectelor de inventar funerar faţă de corpul defuncţilor.* Amplasarea pieselor de inventar funerar în anumite zone poate reprezenta un indice funcţional (de exemplu mărgelele descoperite în zona gâtului) sau pot indica existenţa/inexistenţa unor reguli în această privinţă[83]. De asemenea, modul de plasare a obiectelor în raport cu corpul poate indica relaţia

---

Pearson 2001, p.10-11; Brück 2004, p.324-325).

[76] Paluch 2004, p.36-37; Sprague 2005, p.70-71.

[77] Paluch 2004, p.36-37.

[78] Popuşoi 1980, p.130-132; 1992, p.29-31; 2005, p.53-54; Lazarovici - Maxim 1995, p.186.

[79] Vezi Haită 2003, p.26.

[80] Popuşoi 2005, p.56.

[81] King 2004, p.227.

[82] Sîrbu 2003, p.72.

[83] McHugh 1999, p.64.

dintre defunct şi cei rămaşi în viaţă, modul în care participanţii la ceremonia funerară construiesc imaginea celui decedat[84].

Criteriul 7 *– raportul dintre obiectele de inventar şi distribuţia în morminte, în funcţie de categoriile de vârstă.* Trebuie să precizăm de la început că, de-a lungul timpului s-au folosit mai multe modele pentru încadrarea defuncţilor într-una din categoriile de vârstă. În general, arheologii menţionează vârstele într-o manieră de genul copil, matur, adult etc. Categoriile de vârstă cuprind mai multe elemente, care sintetizează etapele de evoluţie biologică a indivizilor. Unul dintre cele mai cunoscute modele (varianta „clasică") este cel care stabilea opt categorii de vârstă: *Infans I* (0-7 ani), *Infans II* (7-14 ani), *Juvenis* (14-20 ani), *Adultus* (20-30 ani), *Maturus I* (30-40 ani), *Maturus II* (40-50 ani), *Maturus III* (50-60 ani), *Senilis* de la 60 de ani în sus[85]. Eric Crubézy propunea un alt model de împărţire a categoriilor de vârstă, fără a denumi etapele biologice respective, preferând doar estimarea vârstei în cifre: *0-1 an, 1-4 ani, 5-9 ani, 10-14 ani, 15-19 ani, 20-29 ani, 30-39 ani, 40-49 ani, 50-59 ani, 60-69 ani, 70-79 ani* şi *peste 80 de ani*[86]. Alţi autori au preferat variante mai simple, cu doar două categorii - *adulţi* şi *subadulţi*[87]. Datorită publicării expertizelor antropologice, în unele cazuri, fără aceste precizări, sau în alte cazuri absenţa acestor determinări antropologice sau doar observaţii de genul „copil, copil foarte mic, individ matur, individ adult" (multe dintre aceste observaţii fiind făcute de arheologi), am optat pentru o formulă generală, alcătuită din doar trei categorii: *Infans*, *Juvenis* şi *Adultus/Maturus*.

Criteriul 8 *– raportul dintre obiectele de inventar şi distribuţia în morminte, în funcţie de grupele de sex.* În cadrul acestui criteriu de analiză, vom considera indeterminabile scheletele de copii (în cazul acestei categorii fiind aproape imposibilă stabilirea sexului) sau cele de adulţi pentru care nu s-a putut stabili (datorită conservării precare a materialului osteologic) apartenenţa la una dintre cele două grupe de sex.

Pe baza acestor elemente vom încerca să identificăm existenţa unor *diferenţieri orizontale* şi *verticale* în cadrul comunităţilor Starčevo-Criş.

Al doilea segment al sistemului de analiză se referă la *fragmentele ceramice depuse în asociere cu mormântul sau/şi corpul defunctului.* Această categorie de materiale va fi examinată în funcţie de următoarele criterii de analiză: ***Criteriul 1*** *- perspectivă cantitativă;* ***Criteriul 2*** *- perspectivă calitativă;* ***Criteriul 3*** *- modul de dispunere a fragmentelor ceramice în raport cu corpul defuncţilor;* ***Criteriul 4*** *- raportul dintre fragmentele ceramice şi distribuţia în morminte, în funcţie de categoriile de vârstă;* ***Criteriul 5*** *- raportul dintre fragmentele ceramice şi distribuţia în morminte, în funcţie de grupele de sex.*

În final, vom încerca să ne raportăm la semnificaţia simbolică a obiectelor în cauză şi la semnificaţia socială a anumitor categorii de materiale şi practici/obiceiuri.

Datele disponibile privind cultura Starčevo-Criş

Datele existente la ora actuală privind chestiunea în discuţie sunt puţin numeroase. Analiza noastră se va concentra doar asupra mormintelor ce conţineau categoriile de materiale definite în sistemul de analiză propus anterior, din tot arealul culturii Starčevo-Criş (*fig. 1*).

Complexele funerare ce nu conţineau bunuri funerare (şi/sau depuneri de fragmente ceramice) nu au fost incluse în analiza noastră. De asemenea, din prezentul studiu, au fost excluse unele descoperiri precum cele de la Gura Baciului M10[88], Trestiana B/M3[89], Obre I M6, M8[90]. Complexele respective, deşi, sunt publicate ca morminte, conţin resturi osteologice umane, fără conexiune, amestecate cu oase de animale şi alte materiale arheologice (mai ales ceramică). Considerăm că acestea, prin elementele ce le prezintă se apropie mai mult de categoria descoperirilor de oase umane în contexte nefunerare (*scattered bones*).

Din datele disponibile privind mormintele ce vor fi analizate, rezultă că majoritatea erau simple, conţinând resturile osteologice ale câte unui singur individ.

---

[84] Brück 2004, p.322.
[85] Necrasov - Cristescu 1967, p.166 – *Tabelul nr. 3.*
[86] Crubézy 2000, p.35-38.
[87] White 1992.
[88] Lazarovici - Maxim 1995, p.188.
[89] Popuşoi 1992, p.31; 2005, p.54-55.
[90] Benac 1973, p.350, 353-356.

Mormintele duble sunt mai puţin numeroase: Valea Lupului – doi adulţi[91], Trestiana M32 – un adult şi un copil[92], Zlatara-Ruma MA – un adult de sex masculin şi un copil[93], Lánycsók M1 – un adult de sex feminin şi un copil[94]. De la început trebuie să precizăm că, prezenţa într-un complex funerar a resturilor osteologice a doi indivizi nu înseamnă neapărat că avem de-a face cu un mormânt dublu. Ne referim la unele descoperiri precum cele de la Gura Baciului M1[95], Trestiana M9[96]. În aceste cazuri, alături de defuncţii depuşi în conexiune anatomică, au fost descoperite un număr mic de resturi osteologice aparţinând altor indivizi; uneori, autorii cercetărilor au considerat aceste descoperiri morminte duble[97]. Trebuie să menţionăm că în situaţiile amintite, resturile osteologice au fost identificate în urma expertizei antropologice[98]. Planurile şi observaţiile arheologice indică, în toate cazurile, existenţa unor schelete în conexiune anatomică. În opinia noastră, prezenţa câtorva oase umane, asociate unor defuncţi în conexiune anatomică, nu poate fi considerată dovada unui mormânt dublu. Aceste resturi osteologice au o altă semnificaţie. Spre exemplu, se poate să avem de-a face cu reînhumări ale unor părţi din scheletele unor indivizi decedaţi anterior; pot reprezenta ofrande şi/sau simboluri[99] cu scop de dar (gen *donaţie către defunct*); sau pot fi legate de o practică a cărei semnificaţie nu ne este cunoscută[100].

Pe lângă mormintele simple şi duble, în câteva cazuri, sunt atestate şi morminte colective[101]: Tržnice-Vinkovici - 3 indivizi adulţi şi un copil[102]; Vinča – 10 defuncţi, din care 8 indivizi adulţi, de sex masculin şi doi adulţi indeterminabili[103]; Slavonski Brod-Galovo M1 - 3 indivizi, fără alte precizări[104]; Velešnica M2 – 5 indivizi adulţi (4 de sex feminin şi unul masculin) şi 2 copii[105].

* * *

I. Obiecte propriu-zise de inventar funerar. Din punct de vedere al inventarului funerar, se constată că, în mormintele culturii Starčevo-Criş, acesta lipseşte în majoritatea cazurilor, iar atunci când există este modest. Absenţa inventarului funerar neperisabil reprezintă o caracteristică a mormintelor acestor populaţii, aşa cum o dovedesc descoperirile din întreaga arie a acestei culturi.

Criteriul 1. Din seria de date pe care le deţinem la acest moment privind categoriile de *obiecte reprezentate în contextele funerare* starceviene, rezultă următoarea situaţie (*fig. 9. c*):

- *Categoria 1 – vase ceramice.* Cernat M3 - un vas ceramic cu patru picioare[106]; Cluj-Napoca M4 - un vas fragmentar[107]; Tečić M1 – două vase (*fig. 6. d-e*), Tečić M2 – un

[91] Nestor et al. 1951, p.66; Comşa 1995, p.245-246.
[92] Popuşoi 1992, p.30; 2005, p.54.
[93] Borić 1996, p.73.
[94] Paluch 2004, p.29.
[95] Necrasov 1965a, p.32-33; Lazarovici - Maxim 1995, p.184.
[96] Popuşoi 1992, p.30; 2005, p.53.
[97] Popuşoi 1992, p.32; 2005, p.55.
[98] Necrasov 1965a, p.32-33; Necrasov - Antoniu 1979, p.22.
[99] Studiile etnografice au arătat că, în cazul unor populaţii tradiţionale (aborigeni din Australia şi Tasmania, populaţiile din Andamanii, indienii *neoze* din Bolivia), oamenii folosesc/poartă uneori părţi ale scheletului în chip de amulete, considerând că acestea au diverse proprietăţi magice (Lips 1958, p.521; Iaru 1967, p.184).
[100] De exemplu, Michael Shanks şi Christopher Tilley au analizat semnificaţia simbolică a oaselor umane, fără conexiune anatomică, prezente într-o serie de complexe funerare din Suedia şi Anglia, bazându-se pe valoarea simbolică a corpului uman şi pe modului cum acesta poate fi perceput (partea anterioară/posterioră, simetria stânga/dreapta, partea superioră/inferioră, corp/membre, părţi articulate/ dezarticulate, bărbat/femeie). Autorii au sugerat că maniera de grupare şi manipulare a acestor resturi osteologice reflectă ideologia particulară a comunităţilor respective, reprezentând o practică socială: „*The regrouping of disarticulated remains, which we identified, incorporates in the expression of symmetry between body parts a denial of asymmetrical relationships in relations of production. In this manner we focused on the possible ideological dimension of the form and nature of material culture, how it may act to naturalize and misrepresent other social practices*" (Shanks–Tilley 1988, p.108).
[101] În afară de cele 3 morminte colective enumerate, în aria culturii Starčevo-Criş mai există şi alte asemenea complexe: Ajmana-Mala Vrbica – 17 indivizi (Stalio 1986, p.29; Ružić - Pavlović 1988, p.51), Rudnik Kosovski – 5 indivizi, Szarvas-Szappanos M10 – 7 defuncţi, Endrőd-Kápolnahalom M1 - 4 indivizi (Paluch 2004, p.26, 29, 31). Aceste descoperiri nu au fost incluse în analiza noastră deoarece nu conţineau obiecte de inventar sau/şi fragmente ceramice asociate.
[102] Borić 1996, p.73.
[103] Chapman 1983, p.8; Mikić 1988, p.22; Antunović 1990, p.47-*fig.9*.
[104] Minichreiter 1999, p.20.
[105] Vasić 1986, p.267-268; Živanović 1986, p.287.
[106] Székely 1970, p.307.
[107] Vlassa 1970, p.532.

vas[108] (*fig. 6. c*); Kozluk M1 - un vas, Kozluk M2 - un vas[109]; Golokut-Vizić M1 – un vas, Vinkovici-Tržnice - într-un mormânt colectiv, lângă unul din defuncţi (*Infans*) au fost găsite două vase, Vinkovici-Nama – un vas fragmentar[110]; Zlatara-Ruma MB - un vas miniatural[111] (*fig. 7. c*); Velešnica M1 – un vas[112] (*fig. 7 d*); Kamenički Potok-Mihajlovac M1 – două vase întregi[113]; Deszk M1 – un vas[114] (*fig. 8. b*); Szakmár-Kisülés M1 – un vas[115] (*fig. 7. e*); Endrőd-Lyukashalom M1 – un vas, Endrőd-Varnyaipuszta M2 – un vas, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovács-tanya M3 – un vas, Mezőberény-Bodzáshalom M1 – două vase, Szarvas-Egyházföld M2 – un vas, Vörs-Máriaszonysziget M2 – un vas[116].

- *Categoria 2 – piese litice.* Gura Baciului M1 - zece piese de silex şi un topor de tip *Walzenbeil*[117] (*fig. 5. h-p, y, z*), Gura Baciului M4 - o râşniţă şi un mic frecător[118] (*fig. 4. c*), Gura Baciului M9 - o aşchie de silex[119], Trestiana B/M1 - câteva aşchii de silex[120], Suceava M1 - o lamă de silex[121], Poieneşti M1 – lame de silex şi obsidian[122] (nu se precizează numărul acestora), Tăşnad-*Sere* M3 – două lame de obsidian[123] (*fig. 4. f-g*), Topole-Bač M2 – o piesă de silex[124], Kamenički Potok-Mihajlovac M1 – un nucleu de silex[125], Lepenski Vir M4 - două lame de silex, Lepenski Vir M42a – două lame de silex[126], Kozluk M2 – un topor din piatră şlefuită[127], Zlatara-Ruma MA – fragmente de cuarţit, Zlatara-Ruma MB – două topoare din piatră şlefuită (unul dintre acestea fiind miniatural), două lame de silex fragmentare şi câteva fragmente de cuarţit[128], Mezőberény-Bodzáshalom M2 – o lamă de obsidian, Szarvas-Egyházföld M2 – două topoare din piatră şlefuită[129].
- *Categoria 3 – podoabe.* Sânnicolau Român M1[130] - mărgele din alabastru, alcătuind probabil un colier[131] (*fig. 6. g*); Vinkovici -Tržnice - într-un mormânt colectiv, lângă unul din defuncţi (*Infans*) a fost găsit un pandantiv de *Spondylus*[132], Zlatara-Ruma MB – câteva mărgele de *Spondylus*[133], Zlatara-Ruma MA – o amuletă, Lepenski Vir M73 –

---

[108] Galović 1967, p.173.
[109] Benac 1973, p.359; Antunović 1990, p.46.
[110] Borić 1996, p.73.
[111] Antunović 1990, p.46.
[112] Vasić 1986, p.267-268; Ružić - Pavlović 1988, p.67; Antunović 1990, p.46.
[113] Stanković 1986, p.468.
[114] Trogmayer 1969, p.7.
[115] Bognár-Kutzián 1977, p.16.
[116] Paluch 2004, p.25-33, 39.
[117] Vlassa - Palkó 1965, p.13.
[118] Vlassa 1976, p.255.
[119] Lazarovici - Maxim 1995, p.185-188.
[120] Popuşoi 1992, p.31; 2005, p.54.
[121] Ursulescu 1978, p.82.
[122] Mantu 1991, p.175.
[123] Astaloş - Virag 2007.
[124] Trajković 1988, p.100.
[125] Stanković 1986, p.468; Ružić - Pavlović 1988, p.58.
[126] Antunović 1990, p.46.
[127] Benac 1973, p.359; Antunović 1990, p.46.
[128] Antunović 1990, p.46; Borić 1996, p.73.
[129] Paluch 2004, p.25-33.
[130] Iniţial, acest complex funerar a fost atribuit „*cu cea mai mare probabilitate culturii neolitice Criş târzii (Criş III), în aşezare fiind descoperit un bordei aparţinând nivelului târziu a acestei culturi*" (Dumitraşcu-Stanciu et al. 1998). Ulterior, Simona Stanciu arăta că „*groapa mormântului străpungea stratul de pigmentare a unui bordei Criş (în apropiere a fost dezvelită, spre nord, o locuinţă-adâncită aparţinând civilizaţiei Criş, faza C-, a III-a), fiindu-i astfel ulterior*" (Stanciu 2000, p.31), fără a se preciza încadrarea culturală exactă. În aceste condiţii, ne-am raportat la încadrarea culturală realizată iniţial.
[131] Dumitraşcu-Stanciu et al.1998; Stanciu 2000, p.31-33.
[132] Borić 1996, p.73.
[133] Antunović 1990, p.46; Borić 1996, p.73.

o amuletă[134], Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3 - braţară de *Tridachna* [135], Szolnok-Szanda M1 – brăţară de scoică[136].

- *Categoria 4 – obiecte realizate din materii dure animale.* Gura Baciului M1 - un împungător de os[137] (*fig. 5. s*); Zlatara-Ruma MB – două împungătoare de os; Lepenski Vir M68 – împungătoare de os; Lepenski Vir M5 – împungătoare de os[138].
- *Categoria 5 – alte obiecte.* Gura Baciului M1 - două fosile de *Echinolampas*[139] (*fig. 4. b*), Poieneşti M1 – o pintaderă şi un corn de lut[140] (*fig. 3. d-e*); Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5 – două greutăţi de lut[141].

Criteriul 2. Tipologic, categoriile de piese descoperite în complexele funerare starceviene, nu prezintă o varibilitate mare:

- *ceramica.* Vasele pot fi încadrate *grosso modo* în următoarele categorii[142]: vase globulare (Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Tečić M1), vase bitronconice (Velešnica M1, Vinkovici-Tržnice, Golokut-Vizić M1), vase semisferice (Tečić M2), cupe (Tečić M1), vase cilindrice (Deszk M1, Szakmár-Kisülés M1), vase miniaturale (Zlatara-Ruma MB). În unele cazuri, aceste forme prezintă patru picioare (Cernat M3), iar alteori diverse proeminenţe pe corpul vasului (Velešnica M1, Tečić M1);
- *piesele litice.* Acestea aparţin unor categorii tipologice diverse: lame (Gura Baciului M1, Suceava M1, Poieneşti M1, Tăşnad-*Sere* M3, Topole-Bač M2, Lepenski Vir M4, Lepenski Vir M42a, Zlatara-Ruma MB, Mezőberény-Bodzáshalom M2), nuclee (Kamenički Potok-Mihajlovac M1), aşchii (Gura Baciului M1, M9, Trestiana B/M1, Zlatara-Ruma MA, MB), râşniţe (Gura Baciului M4), topoare (Gura Baciului M1, Kozluk M2, Zlatara-Ruma MB, Szarvas-Egyházföld M2);
- *podoabele* pot fi încadrate în trei categorii: pandantive (Tržnice-Vinkovici, Zlatara-Ruma MA, Lepenski Vir M73), brăţări (Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3, Szolnok-Szanda M1) şi mărgele (Sânnicolau Român M1, Zlatara-Ruma MB);
- *obiectele realizate din materii dure animale* se încadrează într-un singur tip: împungătoare;
- categoria *alte obiecte* cuprinde - plastică (Poieneşti M1), pintadere (Poieneşti M1), fosile (Gura Baciului M1) şi greutăţi de lut (Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5).

Criteriul 3. Din punct de vedere *cantitativ* situaţia nu este complexă deoarece, în mormintele culturii Starčevo-Criş inventarul este modest (*fig. 9. b*). În majoritatea cazurilor s-a constat existenţa unui *singur obiect* (Cernat M3, Gura Baciului M9, Cluj-Napoca M4, Suceava M1, Tečić M2, Topole-Bač M2, Lepenski Vir M73, Lepenski Vir M68, Lepenski Vir M5, Kozluk M1, Golokut-Vizić M1, Vinkovici-Nama, Velešnica M1, Deszk M1, Szakmár-Kisülés M1, Endrőd-Lyukashalom M1, Endrőd-Varnyaipuszta M2, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovács-tanya M3, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3, Mezőberény-Bodzáshalom M2, Szolnok-Szanda M1, Vörs-Máriaszonysziget M2). Mai slab reprezentate sunt complexele funerare cu *două* (Gura Baciului M4, Tăşnad-*Sere* M3, Tečić M1, Kozluk M2, Lepenski Vir M4, Lepenski Vir M42a, Mezőberény-Bodzáshalom M1, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5) sau *trei* obiecte de inventar (Vinkovici-Tržnice, Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Szarvas-Egyházföld M2). Mormintele ce conţin mai multe piese sunt foarte puţine: Gura Baciului M1 (14 piese), Sânnicolau Român M1 (10 mărgele) şi Zlatara-Ruma MB (7 obiecte, la care se adaugă cîteva mărgele şi fragmente de cuarţit, numărul exact al acestora

---

[134] Antunović 1990, p.46.

[135] Paluch 2004, p.39.

[136] Kalicz - Raczky 1978, p.274; Paluch 2004, p.39.

[137] Vlassa - Palkó 1965, p.13-14.

[138] Antunović 1990, p.46.

[139] Necrasov 1965a, p.26-28.

[140] Mantu 1991, p.175.

[141] Lichter 2001, p.176.

[142] Împărţirea vaselor ceramice poate fi făcută fie după forma lor geometrică, care poate fi uşor definită, fie după utilizarea lor, caz în care subiectivitatea joacă un rol important (Sîrbu 2003, p.71). Demersul nostru s-a raportat doar la primul criteriu. De asemenea, am exclus descrierile de genul *pahar, bol, oală, farfurioară, strachină* ş.a.m.d., frecvente în literatura de specialitate (de exemplu Vlassa - Palkó 1965, p.13; Popuşoi 2005, p.53-54 etc.), deoarece această manieră de prezentare a fost definită după modul de utilizare a unor vase în prezent (Sîrbu 2003, p.71).

nefiind publicat). Pentru descoperirile funerare de la Trestiana (B/M1 – câteva aşchii de silex) şi Poieneşti (M1 – lame de silex şi obsidian, o pintaderă, un corn de lut), cantitatea exactă de obiecte nu este precizată.

Criteriul 4. Din perspectiva criteriului de analiză *calitativ*, s-a constatat, în cele mai multe cazuri, absenţa informaţiilor de acest fel:

- *vasele ceramice* erau realizate din lut, în asociere cu alte elemente (nisip, pleavă etc.). Maniera de modelare a acestor vase este diferită. Suprafeţele exterioare sunt bine tratate (de exemplu Tečić M1, M2 - *fig. 6. c-e*), dar şi neglijent (Cluj-Napoca M4 - *fig. 4. c*, Szakmár-Kisülés M1 - *fig. 7. e*, Kamenički Potok-Mihajlovac M1). În unele situaţii, vasele au fost descoperite în stare fragmentară (Cluj-Napoca M4 - *fig. 4. c*, Velešnica M1 - *fig. 7. d*, Zlatara-Ruma MB - *fig. 7. c*, Vinkovici-Nama), în altele erau întregi (Tečić M1, M2, Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Mezőberény-Bodzáshalom M1 etc.). Lipsesc informaţiile privind pasta din care erau realizate vasele respective. Doar pentru vasul din M4 de la Cluj-Napoca există date în acest sens – *„ceramică friabilă, slab arsă"* [143];
- *piesele litice* erau realizate din diverse materiale: silex (Gura Baciului M1, M9, Trestiana B/M1, Suceava M1, Poieneşti M1, Topole-Bač M2, Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Lepenski Vir M4, M42a, Zlatara-Ruma MB), obsidian (Gura Baciului M1, Poieneşti M1, Tăşnad-*Sere* M3, Mezőberény-Bodzáshalom M2), cuarţit (Zlatara-Ruma MA, MB), gresie (Gura Baciului M4), amfibolit (Gura Baciului M1). Din punct de vedere tehnologic, acestea se încadrează atât în categoria obiectelor realizate din piatră cioplită (Gura Baciului M1, M9, Trestiana B/M1, Suceava M1, Poieneşti M1, Tăşnad-*Sere* M3, Topole-Bač M2, Kamenički Potok-Mihajlovac M1, Lepenski Vir M4, M42a, Zlatara-Ruma MA, MB, Mezőberény-Bodzáshalom M2), cât şi şlefuită (Gura Baciului M1, M4, Kozluk M2, Zlatara-Ruma MB, Szarvas-Egyházföld M2). Din nefericire, datele privind starea obiectelor respective (piese întregi, fragmentare, rebuturi) sunt minime. Acest tip de informaţie ar putea fi de folos în identificarea unor comportamente specifice, deosebite privind depunerea, asocierea, manipularea acestor obiecte. Analizând datele publicate, am reuşit să realizăm o serie de observaţii în acest sens, cel puţin pentru unele complexe funerare. Astfel, majoritatea pieselor din M1 de la Gura Baciului erau întregi *(fig.5. i, k-l, n, p, y)*, dar sunt şi câteva fragmentare *(fig.5. j, m, o)*; în M3 de la Tăşnad-*Sere*, una dintre lamele de obsidian era fragmentară, iar cea de-a două era întreagă, cu precizarea că era ruptă în două bucăţi *(fig.4. f-g)*;
- *piesele de podoabă* erau realizate din valve de scoici marine (*Spondylus* - Tržnice-Vinkovici, Zlatara-Ruma MB sau *Tridachna* - Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3), os (Zlatara-Ruma MA, Lepenski Vir M73) sau alabastru (Sânnicolau Român M1). Nu există informaţii privind starea pieselor respective (piese întregi, fragmentare);
- *obiectele realizate din materii dure animale* sunt puţin numeroase în complexele funerare. Datele sunt minime, din punct de vedere al speciilor de animale de la care provin oasele din care sunt realizate respectivele piese. Singurele informaţii disponibile sunt pentru M1 de la Gura Baciului: *„o mică sulă din os de pasăre"*[144]. De asemenea, lipsesc informaţiile privind starea obiectelor respective (piese întregi, fragmentare);
- categoria *alte obiecte* cuprinde o serie de piese realizate din lut (Poieneşti M1, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5) şi fosile (Gura Baciului M1). Cele două exemplare fosile de *Echinolampas* descoperite la Gura Baciului erau întregi *(fig.4. b)*; la fel şi cele două greutăţi de lut din M5 de la Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya; pintadera din M1 de la Poieneşti era fragmentară *(fig.3.d)*.

Criteriul 5. Din punct de vedere al frecvenţei acestor artefacte (în aşezări şi morminte) şi a surselor de materii prime, datele existente oferă următoarea situaţie:

---

[143] Vlassa 1970, p.532.

[144] Vlassa - Palkó 1965, p.13.

- *„piese comune"* – în această grupă pot fi încadrate majoritatea obiectelor descoperite în mormintele analizate. Frecvenţa respectivelor categorii de materiale (silex, lut, os) este mare, fiind utilizate surse de materii prime locale, accesibile respectivelor comunităţi. Piesele de obsidian descoperite în unele aşezări (Tăşnad-*Sere* M3 şi probabil şi lamele de la Poieneşti) provin din surse mai îndepărtate[145]. Cel puţin pentru piesele de la Tăşnad-*Sere*, pe baza aspectului macroscopic, este posibil ca acestea să provină dintr-o sursă din Slovacia. Frecvenţa pieselor de obsidian în situl menţionat este de cca. 85-90% din totalul pieselor cioplite[146]. Pentru lamele de obsidian din mormântul M1 de la Poieneşti nu cunoaştem sursa din care provin;
- *„piese exotice"* – în această categorie putem încadra obiectele realizate din valve de scoici marine (*Tridachna, Spondylus*) descoperite în mormintele de la Vinkovici-Tržnice, Zlatara-Ruma MB, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3, Szolnok-Szanda M1. Tot în categoria *„pieselor exotice"* am inclus şi mărgelele din alabastru descoperite în M1 de la Sânnicolau Român[147], datorită frecvenţei reduse a acestei tip de piese. Alabastrul din care s-au lucrat mărgelele (mineral autigen) pare a proveni din orizonturile de gips eocene de pe bordura Depresiunii Transilvane (Huedin sau Şimleul Silvaniei ?)[148], deci o sursă relativ apropiată. O situaţie interesantă o reprezintă cele două fosile de arici de mare (genul *Echinolampas,* clasa *Echinodermelor*) descoperite în M1 de la Gura Baciului. Trebuie menţionat că alţi reprezentanţi ai aceluiaşi gen mai trăiesc şi azi în Oceanul Atlantic, aproape de coasta de vest a Africii. Însă, gradul de fosilizare avansat nu poate susţine ipoteza apartenenţei lor la o specie holocenă din Atlantic sau eventual din Mediterana, de unde ar fi putut fi aduse în neolitic. Asemenea fosile terţiare există în depunerile geologice din zona Clujului. Deci, este posibil să fi fost culese şi depuse în mormânt[149], fără a exclude ajungerea accidentală. Cu toate că sursa de proveniență a acestor piese este probabil locală, înclinăm să le încadrăm în categoria sus menţionată.

Criteriul 6. Un alt criteriu de analiză este reprezentat de *modul de dispunere al obiectelor în raport cu corpul defuncţilor şi cu celelalte obiecte de inventar.* Din datele disponibile, prin prisma acestui criteriu, avem următoarea situaţie:

- *zona membrelor inferioare* – Gura Baciului M1 – o parte din piesele amintite (împungătorul şi piesele de silex) erau depuse lângă falangele membrelor inferioare[150]; Gura Baciului M9[151] (*fig. 8. a*); Kamenički Potok-Mihajlovac M1 – două vase lângă picioare[152];
- *zona membrelor superioare* – Tăşnad-*Sere* M3 – una dintre cele două lame de obsidian se afla parţial sub humerusul drept, însă mai aproape de cot[153] (*fig. 4. e*); Kamenički Potok-Mihajlovac M1[154] (*fig. 6. f*); Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M3[155];
- *zona craniului* – Gura Baciului M4[156]; Tăşnad-*Sere* M3[157] (*fig. 4. e*); Suceava M1[158]; Cernat M3[159]; Sânnicolau Român M1[160]; Cluj-Napoca M4[161]; Tečić M1 – vasele erau

[145] În cazul unor situri, frecvenţa obsidianului provenit din surse îndepărtate (de exemplu insula Melos), poate conduce la încadrarea acestor piese în categoria „pieselor exotice" (Borić 1996, p.72). Problematica atribuirii obiectelor de obsidian uneia dintre cele două categorii din cadrul acestui criteriu de analiză este deosebit de complexă şi susceptibilă să producă confuzii deoarece, pentru unele aşezări (Tăşnad-*Sere*) reprezintă un tip fecvent, iar pentru alte situri o categorie puţin frecventă sau rară. În aceste condiţii, criteriul acesta de analiză este irelevant pentru piesele de obsidian.

[146] Informaţii inedite C. Astaloş.

[147] Dumitraşcu-Stanciu et al.1998; Stanciu 2000, p.31-33.

[148] Stanciu 2000, p.32-33.

[149] Necrasov 1965a, p.26-28.

[150] Vlassa - Palkó 1965, p.13.

[151] Lazarovici - Maxim 1995, p.188.

[152] Stanković 1986, p.468.

[153] Astaloş - Virag 2007.

[154] Stanković 1986, p.468.

[155] Lichter 2001, p.176.

[156] Vlassa 1976, p.255; Lazarovici - Maxim 1995, p.185.

[157] Astaloş - Virag 2007.

[158] Ursulescu 1978, p.82.

depuse de ambele părţi ale craniului (*fig. 6. b*); Tečić M2[162] (*fig. 6. a*); Vinkovici-Nama; Vinkovici-Tržnice [163] ; Deszk M1 [164] (*fig. 8. b*); Szakmár-Kisülés M1 [165] ; Vörs-Máriaszonysziget M2[166]; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5[167];

- *zona bazinului* –Trestiana B/M1[168];
- *lângă defunct* – Topole-Bač M2[169]; Lepenski Vir M42a[170]; Kozluk M1; Kozluk M2[171]; Velešnica M1[172];
- *sub defunct* – Poieneşti M1[173];
- *piese asociate* – Szarvas-Egyházföld M2 – 2 topoare depuse într-un vas[174].

Petru restul complexelor funerare aparţinând culturii Starčevo-Criş nu există date în acest sens.

Criteriul 7. Din punctul de vedere a *distribuţiei obiectelor de inventar funerar, în raport cu categoria de vârstă a defuncţilor*, constatăm următoarea situaţie (*fig. 11. b*):

- *Infans* – Zlatara-Ruma MA [175] ; Vinkovici -Tržnice [176] ; Velešnica M1 [177] ; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovácstanya M3[178]; Szakmár-Kisülés M1[179]; Endrőd-Lyukashalom M1[180]);
- *Adultus/Maturus* – Gura Baciului M1[181]; Gura Baciului M4[182]; Trestiana B/M1[183], Cluj-Napoca M4 [184]; Suceava M1[185]; Poieneşti M1[186]; Sânnicolau Român M1[187]; Topole-Bač M2[188]; Vinkovici-Nama[189]; Lepenski Vir M4, M42a, M68, M5, M73[190]; Kamenički Potok-Mihajlovac M1[191]; Zlatara-Ruma MA şi MB[192]; Golokut-Vizić M1 [193] ; Deszk M1 [194] ; Szolnok-Szanda M1 [195] ; Szarvas-Egyházföld M2; Vörs-Máriaszonysziget M2; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5[196].

---

[159] Székely 1970, p.307.
[160] Dumitraşcu-Stanciu et al. 1998; Stanciu 2000, p.31.
[161] Vlassa 1970, p.532.
[162] Galović 1967, p.173.
[163] Borić 1996, p.73.
[164] Trogmayer 1969, p.7.
[165] Bognár-Kutzián 1977, p.16.
[166] Paluch 2004, p.35 - *3 kép*.
[167] Lichter 2001, p.176.
[168] Popuşoi 1992, p.29-30; 2005, p.53-54.
[169] Trajković 1988, p.100.
[170] Antunović 1990, p.46.
[171] Trogmayer 1969, p.11; Benac 1973, p.359.
[172] Vasić 1986, p.267-268; Ružić - Pavlović 1988, p.67.
[173] Mantu 1991, p.175.
[174] Paluch 2004, p.25-33.
[175] Mikić 1988, p. 21.
[176] Borić 1996, p.73.
[177] Živanović 1986, p.286; Mikić 1988, p.21.
[178] Paluch 2004, p.28.
[179] Bognár-Kutzián 1977, p.16.
[180] Paluch 2004, p.26.
[181] Necrasov 1965a, p.19.
[182] Vlassa 1976, p.255.
[183] Popuşoi 1992: 30-31.
[184] Necrasov 1965b, p.14-15.
[185] Ursulescu 1978, p.82.
[186] Analiză efectuată de Nicolae Miriţoiu.
[187] Stanciu 2000, p.32.
[188] Trajković 1988, p.99.
[189] Borić 1996, p.73.
[190] Antunović 1990, p.46.
[191] Mikić 1988, p.22.
[192] Mikić 1988, p.21.
[193] Borić 1996, p.72.

Restul scheletelor descoperite în mormintele starceviene analizate, nu au beneficiat de expertiză antropologică, fapt pentru care nu există date în privinţa categoriilor de vârstă.

Criteriul 8. Un ultim criteriu de analiză este reprezentat de *distribuţia obiectelor de inventar funerar, în raport cu grupa de sex a defuncţilor (fig. 11. c-d)*. Din datele disponibile, se conturează următoarea situaţie:

- *indivizi de sex masculin* –Trestiana M30[197], Topole-Bač M2 [198], Lepenski Vir M73[199]; Zlatara Ruma MA, Kamenički Potok-Mihajlovac M1[200]; Szarvas-Egyházföld M2 [201]; Deszk M1[202]; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya M5[203];
- *indivizi de sex feminin* – Gura Baciului M1[204]; Gura Baciului M4[205]; Cluj-Napoca M4[206]; Suceava M1[207]; Sânnicolau Român M1[208]; Golokut-Vizić M1[209]; Zlatara Ruma MB[210]; Lepenski Vir M42a[211]; Szolnok-Szanda M1[212]; Vörs-Máriaszonysziget M2[213];
- *indeterminabili* – Zlatara Ruma MA[214]; Vinkovici-Tržnice[215]; Szakmár-Kisülés M1[216]; Velešnica M1 [217] ; Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovácstanya M3 [218] ; Endrőd-Lyukashalom M1[219]; Poienești[220].

Pentru restul mormintelor Starčevo-Criş analizate, în absenţa expertizelor antropologice, nu avem date privind apartenenţa defuncţilor la una din grupele de sex menţionate.

* * *

II. Fragmente ceramice depuse în asociere cu corpul defunctului. Interesantă dar şi caracteristică pentru această cultură este practica depunerii de fragmente ceramice sub şi pe corpul defunctului. Această practică ridică probabil cele mai mari probleme de interpretare.

Criteriul 1. Din punct de vedere *cantitativ*, datele sunt minime, deoarece în majoritatea cazurilor nu se precizează numărul de fragmente ceramice depuse în asociere cu defunctul. Descrierea s-a axat doar pe formele ceramice reîntregibile din aceste fragmente[221] şi, eventual, pe modul de dispunere a fragmentelor ceramice. Numărul de fragmente ceramice a fost precizat doar în cazurile în care acestea erau puţine, de exemplu Gura Baciului M9 – un fragment[222]. Singura excepţie notabilă de

---

[194] Lipták 1975, p.311-312; Zoffmann 1980, p.12.
[195] Kalicz - Raczky 1978, p.274; Paluch 2004, p.32.
[196] Paluch 2004: 28, 31, 33.
[197] Necrasov - Antoniu 1979, p.24.
[198] Trajković 1988, p.99.
[199] Antunović 1990, p.45.
[200] Mikić 1988, p.21-22.
[201] Paluch 2004, p.31.
[202] Lipták 1975, p.311-312; Zoffmann 1980, p.12.
[203] Paluch 2004, p.31.
[204] Necrasov 1965a: 19.
[205] Vlassa 1976, p.255.
[206] Necrasov 1965b, p.14-15.
[207] Ursulescu 1978, p.82.
[208] Stanciu 2000, p.32.
[209] Borić 1996, p.73.
[210] Mikić 1988, p.21-22.
[211] Radovanović 2000, p.338.
[212] Kalicz - Raczky 1978, p.274; Paluch 2004, p.32.
[213] Paluch 2004, p.33.
[214] Mikić 1988, p.21-22.
[215] Borić 1996, p.73.
[216] Bognár-Kutzián 1977, p.16.
[217] Živanović 1986, p.286; Mikić 1988, p.21.
[218] Paluch 2004, p.28.
[219] Paluch 2004, p.26.
[220] Analiză efectuată de Nicolae Miriţoiu.
[221] De exemplu Ursulescu 1978, p.83; Popuşoi 2005, p.52-55 etc.
[222] Lazarovici - Maxim 1995, p.188.

la această „regulă" de prezentare, o reprezintă mormântul M1 de la Šašinci, din care s-au recuperat 554 fragmente ceramice[223].

Criteriul 2. Un alt criteriu de analiză este cel *calitativ*. Din nefericire, ca şi în cazul precedentului criteriu prezentat, datele existente sunt puţin numeroase. În general, „analizele" de acest fel s-au raportat la formele reconstituite din aceste fragmente ceramice, tipologia în care se încadrează, tehnica de decorare (dacă era cazul) şi, uneori, şi calitatea pastei din care erau realizate. Din informaţiile disponibile, rezultă următoarele observaţii: Trestiana M18 - fragmente ceramice din categoria grosieră; Trestiana M30 – sub defunct fragmente ceramice din categoria grosieră (pasta conţinea pleavă şi nisip), iar partea superioară a corpului a fost acoperită cu fragmente ceramice din categoria semifină şi fină[224]; Trestiana M32 – fragmente ceramice dintr-o pastă *„cu multă pleavă, friabile, foarte slab arse"* [225]; Trestiana B/M1 – fragmente ceramice friabile, foarte slab arse, *„la spălare descompunându-se"*[226]; Trestiana B/M4 – fragmente ceramice *„foarte friabile, irecuperabile"*[227]; Gura Baciului M6 – fragmente ceramice din specia semifină şi grosieră[228]; Šašinci M1 – fragmente ceramice aparţinând unor categorii diverse – 79.4% grosieră, 15.5% semifină, 6% fină[229].

Criteriul 3. Din perspectiva modului de dispunere a fragmentelor ceramice în raport cu corpul defuncţilor, se constată următoarea situaţie *(fig. 10. a)*:

- *fragmente ceramice depuse sub defuncţi* – Gura Baciului M1 *(fig.4. a)*, M2[230]; Trestiana M6, B/M2, B/M5[231] *(fig.2. b, f, i)*; Slavonski Brod-Galovo M1, M2[232]; Obre I M7[233] *(fig.8. d)*;
- *fragmente ceramice depuse pe defuncţi* – Gura Baciului M6[234]; Valea Lupului M1[235]; Gornea-*Locurile Lungi* M1[236], Suceava M3[237] *(fig.3. a)*; Ostrovul Corbului M25[238]; Leţ - *Várhegy* M2[239]; Starčevo-Grad M1[240];
- *fragmente ceramice depuse sub şi pe corpul defuncţilor* – Trestiana M7, M9, M18, M30, M32, B/M1, B/M4[241] *(fig.2. a, c-e, g-h)*, Poieneşti M1[242];
- *fragmente ceramice depuse lângă defuncţi* – Grădinile M1 [243]; Gura Baciului M9[244] *(fig.8. a)*; Trestiana M30 - jumătăţi de vase[245] *(fig.2. c)*; Endrőd 119 M13[246]; Šašinci M1[247]; Topole-Bač M1, M2[248] *(fig.7. a-b)*; Lánycsók M1[249] *(fig.8. c)*;
- *fragmente ceramice în asociere cu defuncţii, fără alte precizări* – Suceava M1[250]; Gornea-*Cărămidărie* M1[251]; Velešnica M2, M3[252]; Vinča[253]; Poljna M1[254].

---

[223] Leković 1988a, p.94-95.
[224] Popuşoi 1980, p.130; 1992, p.29; 2005, p.53.
[225] Popuşoi 1992, p.30; 2005, p.53-54.
[226] Popuşoi 1992, p.30-31; 2005, p.54.
[227] Popuşoi 1992, p.31; 2005, p.55.
[228] Lazarovici - Maxim 1995, p.186.
[229] Leković 1988a, p.95.
[230] Lazarovici - Maxim 1995, p.183.
[231] Popuşoi 1992, p.28, 31-32; 2005, p.52, 54-55.
[232] Minichreiter 1999, p.20.
[233] Benac 1973, p.351-352.
[234] Lazarovici - Maxim 1995, p.186.
[235] Nestor et al. 1951, p.66; Comşa 1995, p.245-246.
[236] Lazarovici 1977, p.82.
[237] Ursulescu 1978, p.83.
[238] Păunescu 1996, p.146.
[239] Nestor 1957, p.62.
[240] Živković 2005, p.44.
[241] Popuşoi 1992, p.30-31; 2005, p.53-55.
[242] Mantu 1991, p.175, 179; Mantu et al. 1992, p.153-154.
[243] Nica 1981a, p.28.
[244] Lazarovici - Maxim 1995, p.188.
[245] Popuşoi 1992, p.29; 2005, p.53.
[246] Makkay 1992, p.134.
[247] Leković 1988a, p.94-95.
[248] Trajković 1988, p.99.
[249] Ecsedy 1978, p.124; Kalicz 1978, p.138.
[250] Ursulescu 1978, p.82.

Criteriul 4. Din punct de vedere a *distribuţiei fragmentelor ceramice, în raport cu grupa de vârstă a defuncţilor* (*fig. 10. c*), constatăm următoarea situaţie:

- *Infans* – Leţ - *Várhegy* M2[255]; Trestiana M32A[256]; Trestiana B/M4, B/M5[257]; Obre I M7[258]; Velešnica M2 – indivizii 2C şi 2G[259]; Lánycsók M1b[260];
- *Juvenis* – Trestiana M9[261];
- *Adultus/Maturus* – Gura Baciului M1[262]; Gura Baciului M2[263]; Gura Baciului M6[264]; Trestiana M6, M7, M18, M30, M32B[265]; Trestiana B/M1[266]; Valea Lupului M1[267]; Gornea-*Cărămidărie* M1[268]; Grădinile M1[269]; Suceava M1[270]; Poieneşti M1[271]; Topole-Bač M1, M2[272]; Šašinci M1[273]; Velešnica M2 – indivizii 2A, 2B, 2D, 2E şi 2F[274]; Vinča[275]; Lánycsók M1a[276]; Endrőd-Öregszőlők 119 M13[277].

În cazul celorlalte morminte starceviene nu există date în privinţa apartenenţei defuncţilor la categoriile de vârstă.

Criteriul 5. Un alt criteriu de analiză este reprezentat de *modul de distribuţie a fragmentelor ceramice în raport cu grupa de sex a defuncţilor* (*fig. 10. b*). Din datele disponibile, se conturează următoarea situaţie:

- *indivizi de sex masculin* – Trestiana M9, M18, M30[278]; Grădinile M1[279]; Topole-Bač M1, M2[280]; Vinča[281]; Velešnica M2 – individul notat 2E[282];
- *indivizi de sex feminin* – Gura Baciului M1[283]; Gura Baciului M2[284]; Gura Baciului M6[285]; Trestiana M6, M7[286]; Suceava M1[287]; Šašinci M1[288]; Velešnica M2 – indivizii 2A, 2B, 2D, 2F[289]; Lánycsók M1a[290];

---

[251] Luca - Dragomir 1985, p.73, 77; Lazarovici - Maxim 1995, p.193.
[252] Vasić 1986, p.267-268; Ružić - Pavlović 1988, p.67.
[253] Chapman 1983, p.8.
[254] Minichreiter 1999, p.20.
[255] Nestor 1957, p.62.
[256] Necrasov - Antoniu 1979, p.24.
[257] Popuşoi 1992, p.31-32; 2005, p.54-55.
[258] Benac 1973, p.351.
[259] Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.
[260] Zoffmann 1978, p.157.
[261] Necrasov - Antoniu 1979, p.22.
[262] Necrasov 1965a, p.19.
[263] Necrasov et al. 1990, p.177-178.
[264] Lazarovici - Maxim 1995, p.195.
[265] Necrasov - Antoniu 1979, p.19-25.
[266] Popuşoi 1992, p.30-31.
[267] Nestor et al. 1951, p.66; Comşa 1995, p.245-246.
[268] Luca - Dragomir 1985, p.73, 77; Lazarovici - Maxim 1995, p.193.
[269] Determinare realizată de Andrei Soficaru.
[270] Ursulescu 1978, p.82.
[271] Analiză efectuată de Nicolae Miriţoiu.
[272] Trajković 1988, p.99.
[273] Leković 1988a, p.94.
[274] Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.
[275] Mikić 1988, p.22; Antunović 1990, p.47 - *fig.9.*
[276] Zoffmann 1978, p.157.
[277] Makkay 1992, p.134.
[278] Necrasov - Antoniu 1979, p.24.
[279] Determinare realizată de Andrei Soficaru.
[280] Trajković 1988, p.99.
[281] Mikić 1988, p.22; Antunović 1990, p.47 - *fig.9.*
[282] Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.
[283] Necrasov 1965a, p.19.
[284] Necrasov et al. 1990, p.177-178.
[285] Lazarovici - Maxim 1995, p.195.
[286] Necrasov - Antoniu 1979, p.19, 22.
[287] Ursulescu 1978, p.82.

- *indeterminabili* – Leţ-*Várhegy* M2 [291]; Trestiana M32A, M32B[292]; Trestiana B/M4, B/M5[293]; Poieneşti[294]; Obre I M7[295]; Velešnica M2 – indivizii 2C şi 2G[296]; Lánycsók M1b[297].

Pentru restul mormintelor analizate, în absenţa expertizelor antropologice, nu este posibilă determinarea sexului.

În cazul celorlalte morminte, pentru care nu avem informaţii privind depunerea de fragmente ceramice sub/pe corpul defuncţilor, nu trebuie exclusă posibilitatea ca să fi existat, cel puţin pentru unele cazuri (cercetările mai vechi şi nu numai), asemenea depuneri. Din păcate, această practică nefiind cunoscută de arheologi, nu a fost luată în consideraţie[298].

Discuţii

O primă observaţie ce se conturează în urma analizării mormintelor culturii Starčevo-Criş, din perspectiva inventarului funerar (conform accepţiunii clasice a termenului), este absenţa acestuia în majoritatea cazurilor.

La acest moment, sunt atribuite populaţiei starceviene 244 complexe funerare[299] - morminte simple, duble şi colective. Dintre acestea, doar în 39 au fost identificate obiecte de inventar funerar, ceea ce reprezintă doar 16% din totalul descoperirilor (*fig. 9. a*).

Majoritatea mormintelor au fost identificate în perimetrul unor gropi menajere, care conţineau numeroase artefacte tipice culturii Starčevo-Criş. Aceasta reprezintă principala cauză a confuziilor şi dificultăţilor de atribuire a diverselor categorii de piese unui context sau altuia, deoarece, în aceste condiţii, separarea obiectelor de inventar ale mormintelor de restul obiectelor descoperite în gropi este deseori imposibilă[300]. Ideea de asociere a defuncţilor cu resturi menajere este vehiculată frecvent în cazul mormintelor Starčevo-Criş[301]. În opinia unor autori, arheologii au tendinţa de a interpreta drept contexte menajere, unele situaţii arheologice care pot avea alte semnificaţii[302]. Nu trebuie să omitem posibilitatea existenţei altor explicaţii privind aceste situaţii. Astfel, în cazul mormintelor de la Szajol-Felsőföldek M1 şi Szolnok-Szanda-Tenyősziget M1, mormintele au fost descoperite în interiorul unor locuinţe. Autorii cercetărilor sunt de părere că diversele obiecte identificate (ceramică, statuete fragmentare, unelte de os, piese litice etc.) au fost lăsate în mod intenţionat în case şi au servit ca obiecte de inventar pentru mormintele respective[303]. În cazul descoperirilor de la Slavonski Brod-Galovo, Pepelana, Vinkovici-Nama, mormintele au fost găsite în gropi de bordeie[304]. Kornelija Minichreiter considera că totalitatea materialelor arheologice găsite în aceste structuri (ceramică, piese litice, unelte os/corn, plastică, ocru, oase de animale) sunt în relaţie cu persoanele înmormântate aici, în legătură cu *„special rites probably took place here in honor of the deceased"*[305]. Ruth Tringham arăta că, de multe ori, comunităţile neoliticului timpuriu refoloseau gropile realizate pentru extragerea lutului, drept gropi de provizii, gropi menajere, gropi pentru arderea ceramicii sau chiar gropi funerare[306]. Această explicaţie poate fi acceptabilă, deoarece corpul defunctului putea fi depus într-o groapă ce exista deja,

---

[288] Leković 1988a, p.94.
[289] Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.
[290] Zoffmann 1978, p.157.
[291] Nestor 1957, p.62.
[292] Necrasov - Antoniu 1979, p.24.
[293] Popuşoi 1992, p.31-32; 2005, p.54-55.
[294] Analiză efectuată de Nicolae Miriţoiu.
[295] Benac 1973, p.351.
[296] Živanović 1986, p.287; Mikić 1988, p.21.
[297] Zoffmann 1978, p.157.
[298] Antunović 1990, p.46; Comşa 1995, p.252.
[299] Deşi unii autori amintesc 305 morminte aparţinând culturii Starčevo-Criş (Paluch 2004, p.23), noi am exclus din această serie descoperirile de la Anzabegovo şi cele din nordul Bulgariei.
[300] Paluch 2004, p.38.
[301] Necrasov 1965a, p.33; Chapman 1983, p.7; Karmanski 1988, p.76; Makkay 1992, p.129, 133; Lazarovici - Maxim 1995, p.37; Oravecz 1997, p.18; 2003, p.108; Paluch 2004, p.40.
[302] Chapman 2000a, p.49.
[303] Raczky 1982, p.5.
[304] Minichreiter 2001, p.206-207, 209-210; Marković - Minichreiter 2003, p.150.
[305] Minichreiter 2001, p.209.
[306] Tringham 1971, p.86.

realizată în alte scopuri[307]. De asemenea, gropile funerare puteau fi săpate în perimetrul unor foste zone menajere, executarea acestora conducând automat la perturbarea nivelelor menajere. În această situaţie, se poate presupune că în unele cazuri, ne-identificarea gropilor funerare (şi implicit atribuirea diverselor obiecte unuia din cele două contexte) se datorează neatenţiei celor care au efectuat săpăturile [308]. Din păcate, în nici unul din cazuri, nu s-a stabilit relaţia de anterioritate, contemporaneitate sau posterioritate dintre aceste structuri şi respectivele complexe funerare. Nu excludem nici posibilitatea ca materialele prezente în aceste gropi să fie rezultatul unor practici asociate ceremonialului funerar. Este greu de găsit o explicaţie plauzibilă pentru aceste situaţii, iar în absenţa unor elemente clare trebuie să privim cu prudenţă orice explicaţie posibilă.

* * *

În general, inventarul identificat în mormintele culturii Starčevo-Criş este modest, atât din punct de vedere cantitativ, cât şi calitativ. Din punct de vedere cantitativ s-a constatat că majoritatea defuncţilor erau însoţiţi de unul (22 de cazuri), două (8 cazuri) sau trei (3 cazuri) obiecte de inventar funerar (*fig. 9. b*). Doar în câteva situaţii, mai precis 3 cazuri, s-a constatat existenţa mai multor piese asociate defunctului. Din perspectivă economică, această situaţie conduce spre următoarea constatare: cantitatea de bunuri funerare ar putea indica potenţialul economic al defunctului şi/sau a familiei acestuia[309]. Această situaţie ar putea indica discrepanţele existente între membrii comunităţii, cel puţin din punct de vedere economic. Însă, la fel de bine, aceste diferenţe de inventar funerar ar putea reflecta existenţa unor asimetrii sociale între membrii grupului, ceea ce ar putea indica existenţa unei societăţi stratificate[310]. Deci, cantitatea de bunuri funerare era proporţională cu importanţa individului în comunitate şi poziţia sa socială[311]. În altă ordine de idei, cantitatea de obiecte de inventar poate reflecta identitatea defunctului, apartenenţa religioasă a acestuia, atenţia, respectul şi sentimentele celor rămaşi în viaţă faţă de cel decedat, fără vre-o legătură cu ierarhia socială[312]. Considerăm că pe baza datelor existente, este prematur să ne pronunţăm categoric în această privinţă deoarece, în primul rând, eşantionul analizat este de mici dimensiuni, acesta nereflectând dimensiunea reală a populaţiei Starčevo-Criş, iar în al doilea rând, datorită dificultăţii de interpretare a semnificaţiei reale a obiectelor de inventar funerar. Laturile de ordin social, colectiv sau individual, sunt exprimate în cursul înmormântărilor cu ajutorul unor ansambluri de simboluri, a căror desluşire completă nu este posibilă, de cele mai multe ori semnificaţia acestora fiind doar presupusă[313].

Din perspectiva amplasării obiectelor de inventar funerar faţă de corpul defuncţilor nu s-a putut constata existenţa unor reguli stricte. În cele mai multe cazuri, bunurile erau plasate în zona craniului. Localizarea obiectelor în anumite zone ale corpului poate indica funcţia primară a acestora sau caracterul simbolic al pieselor respective şi/sau a actului depunerii; însă, la fel de bine, maniera de amplasare poate reflecta doar subiectivismul participanţilor la ceremonia funerară, fără vre-o regulă sau semnificaţie specială[314].

Categoriile de materiale arheologice asociate complexelor funerare Starčevo-Criş nu sunt numeroase (*fig. 9. c*).

Piesele litice sunt relativ bine reprezentate în mormintele starceviene. Unii autori consideră topoarele de piatră şlefuită o categorie de piese specială, datorită raritătii acestora în complexele funerare; prezenţa acestui tip de obiecte, fiind astfel considerat un indiciu referitor la poziţia socială a celui decedat[315].

Prezenţa unei râşniţe cu pisălog, în mormântul M4 de la Gura Baciului, *„(...) subliniează credinţa în nevoia de a râşni în cealaltă existenţă"* şi *„se leagă de ideea sexualităţii pământului, a femeii, a cerealelor ce se nasc din pământ prin fecundarea lui de către ploaie"*[316]. Ne exprimăm reţinerea faţă de această ipoteză, din mai

---

[307] Parker Pearson 2001, p.5.

[308] Paluch 2004, p.34.

[309] O'Shea 1981, p.48; King 2004, p.216.

[310] Saxe 1970, p.6, 28; Tainter 1978, p.113, 119; Borić 1996, p.72-73; Brück 2004, p.311.

[311] Clottes 1982, p.69-70.

[312] Saxe 1970, p.28; Thomas 1999, p.127, 159; Parker Pearson 2001, p.10-11; MacDonald 2001, p.706-707; Gamble et al. 2001, p.201; Brück 2004, p.309-313.

[313] Chicideanu 2003, p.75.

[314] McHugh 1999, p.64.

[315] Paluch 2004, p.39.

[316] Lazarovici - Maxim 1995, p.181.

multe motive. În primul rând, interpretarea unor situaţii arheologice doar prin explicaţii de natură spirituală/religioasă legate de ideea „lumii de dincolo" este reducţionistă. Apoi, această categorie de piese nu era folosită doar pentru râşnirea cerealelor, ci şi pentru alte activităţi (de exemplu prelucrarea pigmenţilor minerali)[317]. De asemenea, trebuie să amintim că în unele situaţii, râşniţele depuse în complexe funerare indică anumite tendinţe sau crize economice, practicile funerare reflectând anumite realităţi ale comunităţii[318].

Alţi autori nu exclud posibilitatea ca unele piese litice din morminte să reprezinte uneltele folosite în timpul ceremonialului funerar, pentru diverse activităţi de pregătire a înmormântării (săparea gropii, realizarea recipientului funerar, confecţionarea obiectelor ce urmau a fi depuse etc.)[319]. De altfel, la unele comunităţi arhaice contemporane s-a constatat existenţa unor astfel de obiceiuri[320]. În acest caz, respectivele obiecte nu au caracter de bunuri funerare.

Podoabele realizate din valve de scoici marine (*Spondylus, Tridachna*) sunt slab reprezentate. Datorită frecvenţei reduse, piesele de *Spondylus,* sunt considerate ca reprezintând piese de prestigiu, prezenţa lor fiind un indice important în privinţa poziţiei sociale a defuncţilor[321]. În opinia celor mai mulţi cercetători, prezenţa acestora în morminte indică existenţa unor schimburi între comunităţile respective şi cele din zona Mediteranei[322]. Totodată, piesele realizate din valve de scoici marine reflectă, în primul rând relaţiile dintre cei decedaţi şi cei rămaşi în viaţă, iar în al doilea rând, este posibil să indice legătura dintre defuncţi şi locul lor de origine, locaţii pe care le-au vizitat sau locuri importante din viaţa lor - *o exprimare simbolică a legăturii dintre oameni şi locuri* [323]. Aceste obiecte prezintă conotaţii „biografice" (*particular biographies*) deoarece indică originea materiilor prime, maniera de prelucrare, modul de achiziţie şi distribuţie, existând posibilitatea ca depunerea lor în morminte să exprime „faima" celor ce le-au adus, procurat, realizat şi/sau „comercializat"[324].

Cele două fosile de arici de mare (*Echinolampas*) din mormântul M1 de la Gura Baciului, reprezintă un caz special (unic) în contextul problematicii analizate. În ceea ce priveşte funcţia lor, aceasta nu este prea clară, deoarece nu puteau fi folosite ca percutoare fiind destul de friabile, în ciuda gradului avansat de fosilizare. *„Nu ar fi exclus ca aceste piese să fi fost folosite ca obiecte de ornament sau amulete"*[325]. De altfel, este suficient să amintim faptul că, la multe societăţi tradiţionale, precum şi în evul mediu european şi asiatic, fosilele erau utilizate în scopuri magice[326].

Celelalte categorii de obiecte (piesele de os, plastica, obiectele de lut etc.) sunt slab reprezentate în cadrul descoperirilor funerare starceviene.

Ceramica reprezintă categoria cea mai frecventă din mormintele culturii Starčevo-Criş. În majoritatea complexelor funerare, inventarul ceramic era format dintr-un singur vas. Până acum au fost descoperite doar patru morminte cu câte două vase depuse: Mezőberény-Bodzáshalom M1, Tečić M1, Vinkovici-Tržnice şi Kamenički Potok-Mihajlovac M1. Din punct de vedere funcţional, unii autori consideră că vasele din morminte serveau drept recipiente pentru unele alimente/lichide[327]; alţii apreciază prezenţa lor ca fiind doar simbolică[328].

În această categorie pot fi incluse şi fragmentele ceramice descoperite sub/pe/lângă defuncţi. Fragmentele ceramice descoperite în mormintele culturii Starčevo-Criş nu au condus la reconstituirea unor vase întregi. În unele cazuri, din fragmentele ceramice depuse sub/pe defunct s-au putut reconstitui cel mult profile de vase, care au permis identificarea formelor vaselor - Gura Baciului M1 *(fig.5. b, g)*, Poieneşti M1 *(fig.3. f-g)*, Trestiana M30 *(fig.2. j-l)*, Suceava M3 *(fig.3. b)*. Acest fapt i-a determinat pe autorii cercetărilor să le atribuie inventarului funerar[329]. Inerent, în această situaţie, se

---

317 Ronen 2003, p.63.
318 Ronen 2003, p.65.
319 Brück 2004, p.318.
320 David 1995, p.91.
321 Taborin 1982, p.42; Borić 1996, p.72-73; Jeunesse 1997, p.112-113; Chapman 2000a, p.98; 2000b, p.191; Jones 2005, p.215.
322 Borić 1996, p.72; Jones 2005, p.215.
323 Brück 2004, p.321; Jones 2005, p.215.
324 Chapman 2000b, p.191.
325 Necrasov 1965a, p.27-28.
326 Grigorescu 1980, p.18-20.
327 Parker Pearson 2001, p.10; Brück 2004, p.308; Sîrbu 2003, p.52.
328 Chicideanu 2000, p.112.
329 Vlassa - Palkó 1965, p.13; Ursulescu 1978, p.83; Popuşoi 1992, p.34; 2005, p.56.

pune întrebarea: avem de-a face cu o depunere fragmentară a vaselor în morminte? Dacă acceptăm această ipoteză, atunci respectivele fragmente ceramice au caracter de inventar funerar. Unele cazuri din alte perioade indică existenţa unor astfel de obiceiuri funerare: în sec. al XIX-lea, negrii africani din Statele Unite ale Americii depuneau lângă defuncţi vase sparte[330]. Trebuie avut în vedere şi un alt aspect, destul de important: vasele erau sparte în timpul ceremoniei mortuare, într-o locaţie diferită, iar apoi depuse în mormânt; sau erau sparte direct în mormânt? Fără a ignora faptul că anumite elemente de tratament funerar, întâlnite separat la diferite comunităţi din perioade istorice şi arii geografice diferite nu au aceeaşi conotaţie[331], amintim că în cazul unor comunităţi amerindiene (*Late Pithouse Period*), vasele erau sparte după ce erau depuse în groapa funerară, în urma unui act ritual cunoscut sub numele de „ucidere rituală"[332]. Acest obicei a fost sesizat şi la unele triburi din Siberia şi Alaska[333]. În Grecia, în necropola de la Souphli Magoula (cultura Protoseskio), s-a constatat că unele vase au fost sparte deliberat într-un anumit moment al ceremonialului funerar[334]. De asemenea, în unele morminte din epoca bronzului (Irlanda şi Marea Britanie), obiectele erau sparte intenţionat în timpul funeraliilor[335]. Dincolo de aceste exemple, trebuie să luăm în consideraţie şi un alt aspect al acestei ipoteze de lucru: dacă vasele erau sparte deliberat în mormânt, atunci unde sunt fragmentele care lipsesc? Această problemă poate fi legată de calitatea fragmentelor ceramice depuse în morminte, fapt observat în cazul a două morminte de la Trestiana - M32 şi B/M1. Autoarea cercetărilor constata arderea slabă a ceramicii, încât „*la spălare cioburile s-au descompus*"[336]. Ceramică friabilă, slab arsă s-a descoperit şi în mormântul M4 de la Cluj-Napoca[337]. Din nefericire, nu s-a acordat mare atenţie acestui gen de informaţie care ar putea reprezenta un indiciu important în identificarea unui anumit tip de comportament funerar: ceramica depusă în aceste morminte, descoperită sub formă de fragmente, într-o stare de conservare precară, datorată în principal calităţii inferioare, reprezenta o categorie special realizată pentru contexte funerare. Vasele în discuţie respectau „canoanele de producţie" (formele şi decorul) specifice culturii respective, dar erau realizate „neglijent". Starea fragmentară a vaselor ceramice se explică prin calitatea slabă a acestora, datorită caracteristicii respective fiind predispuse spre degradare. De asemenea, exista posibilitatea degradării în timp datorită unor procese fizico-chimice post-depoziţionale, determinate de structura şi compoziţia solurilor sau de anumite structuri biotice – rădăcinile unor plante sau copaci, bioturbaţiile produse de viermi, insecte sau animale cavernicole[338], acestea din urmă putând antrena pe «ganguri» unele fragmente care nu sunt găsite în complexele respective. Aşadar, există o sumă de factori care, separaţi sau asociaţi, pot conduce la degradarea materialelor ceramice. Însă, nu putem exclude existenţa altor explicaţii. Astfel, unele fragmente puteau fi păstrate de membrii comunităţii sau de rude/ apropiaţi ai defunctului; sau erau depuse în altă parte - casa defunctului, locul unde a decedat etc, după cum o demonstrează unele situaţii etnografice[339]. Conform unor autori, fragmentele dintr-un obiect moştenesc valoarea obiectului din care proveneau[340]. Deci, fragmentele ceramice, depuse în morminte ar avea valoare de *simbol al întregului*. Acestă supoziţie nu face decât să consolideze ipoteza propusă anterior: fragmentele ceramice depuse în asociere cu defuncţii pot fi considerate obiecte de inventar.

La unele populaţii, pentru a-i mulţumi pe cei morţi, adesea se înmormântează odată cu ei imitaţii simbolice ale bunurilor ce le-au aparţinut[341]. Din această perspectivă, fragmentele ceramice asociate defuncţilor ar putea avea aceeaşi semnificaţie: substitute ale obiectelor complete.

---

330 Parker Pearson 2001, p.10.

331 Chicideanu 2003, p.73.

332 Creel 1989, p.319-320.

333 Bartel 1982, p.36.

334 Fowler 2004, p.38.

335 Brück 2004, p.319.

336 Popuşoi 1992, p.30.

337 În cazul acestui complex funerar, autorul cercetărilor considera că defunctul avea drept inventar „*parte dinspre fund a unui vas mare, de autentică factură Criş*" (Vlassa 1970, p.532). Deşi în analiza noastră am inclus această piesă în categoria *obiectelor de inventar funerar* (conform încadrării făcute de autorul săpăturii), putem reconsidera acest obiect deoarece „*parte dinspre fund a unui vas mare*" reprezintă, în final, tot un fragment dintr-un vas.

338 Vezi Haită 2003, p.26.

339 Sterner 1995, p.71; Van Santen 1995, p.175.

340 Chapman 2000a, p.39-43.

341 Lips 1958, p.531.

Însă, în altă ordine de idei, fragmentele ceramice pot avea o altă semnificaţie. Astfel, la numeroase comunităţi studiate din punct de vedere etnografic, ceramica se leagă de ciclul vieţii şi al morţii[342]. Conform concepţiilor escatologice ale acestor populaţii, după moarte, spiritul defuncţilor sălăşluieşte în vasele ceramice din locuinţa defunctului, în India[343], fie în vase special realizate pentru spirite (*symbolic reservoir*), în Africa[344]. Uneori, aceste vase erau perforate sau sparte deliberat pentru a permite spiritelor să iasă, să se „elibereze"[345]. În toate aceste situaţii ceramica reprezintă „echipament ritual", fără a avea vre-o legătură cu concepţia de inventar funerar.

La alte populaţii, cu ocazia funerariilor, sunt sparte vasele în care s-au gătit alimentele pentru banchetul funerar sau/şi vasele folosite de participanţii la ceremonia funerară[346]. Uneori, aceste fragmente erau lăsate în sau pe morminte[347]. Şi în acest caz, fragmentele ceramice nu reprezintă obiecte de inventar funerar.

Aşadar, pe baza acestui excurs etnografic, putem concluziona că fragmentele ceramice descoperite în morminte pot avea diverse semnificaţii, în funcţie de credinţele religioase, concepţiile escatologice, tradiţii, superstiţii, influenţe culturale diverse ş.a.m.d.

Dincolo de aceste discuţii, nu trebuie să ignorăm nici posibilitatea ca acest obicei funerar să reprezinte o amenajare funerară. În opinia unor autori, cel puţin în unele cazuri (Trestiana M30 spre exemplu), groapa mormântului era *„placată cu fragmente ceramice"*[348]. Această interpretare este interesantă şi chiar tentantă deoarece avem câteva exemple care sugerează existenţa unor amenajări funerare. Astfel, în cazul mormântului M4 de la Cluj-Napoca, pe fundul gropii exista un „pat" realizat din mici pietre bine tasate[349]. Şi unele complexe funerare de la Obre I prezentau amenajări cu pietre – M2, M5, M7, M8[350]. De asemenea, nu trebuie să uităm mormântul M1 de la Gura Baciului, în acest caz defunctul fiind aşezat *„pe un adevărat covor format din pietre sparte, colţuroase, fragmente ceramice, oase animale şi cochilii de scoici de râu"*[351]. Deci, având în vedere cele expuse anterior, se creionează o nouă ipoteză de lucru: existenţa unui obicei funerar care presupunea „căptuşirea" gropii funerare cu fragmente ceramice sau/şi pietre. Ne întrebăm însă, dacă aceste fragmente ceramice erau în relaţie cu amenajarea gropii funerare sau erau legate de corpul defunctului? Răspunsul la această întrebare reprezintă unul dintre elementele fundamentale ale înţelegerii acestei practici. Examinând situaţia fiecărui mormânt analizat pe parcursul acestei lucrări constatăm că, în general, fragmentele ceramice erau depuse şi deasupra defuncţilor, iar în unele situaţii chiar în groapă, lângă decedat. Chiar şi în cazul mormântului M4 de la Cluj-Napoca, când cel decedat a fost depus pe pietre şi nu pe fragmente ceramice (acest „pat" de pietre reprezentând fără îndoială o amenajare a gropii funerare), lângă acesta s-a aşezat *„partea din spre fund a unui vas mare"*[352]. Aşadar, asocierea dintre defuncţi şi ceramică reprezintă o practică legată, probabil de concepţiile escatologice şi de ideologia funerară a comunităţilor respective, inaccesibile nouă, din nefericire. Putem conchide că acest obicei funerar de a depune sub/lângă/pe cadavru fragmente ceramice nu reprezintă o amenajare funerară propriu-zisă, ci reprezenta o practică ce poate avea legătură cu defunctul, cu relaţia dintre acesta şi cei rămaşi în viaţă (rude, prieteni, membrii comunităţii) şi/sau cu participanţii la ceremonia funerară[353]. Nu este exclus ca acest procedeu să reprezinte finalitatea unui alt ritual legat de ceremonia de înmormântare, care implica spargerea unor vase ceramice[354] şi depunerea fragmentelor sub şi deasupra defunctului. Orice încercare de interpretare a

---

[342] Crooke 1899, p.284-285; David 1995, p.80; Sterner 1995, p.65-68; Van Beek 1995, p.144-146; Van Santen 1995, p.168-175.

[343] Crooke 1899, p.284-285.

[344] Sterner 1995, p.66-68; Van Santen 1995, p.174-175.

[345] Crooke 1899, p.284-285, 287; Sterner 1995, p.66; Van Santen 1995, p.174.

[346] Van Beek 1995, p.145-146.

[347] David 1995, p.91.

[348] Popuşoi 1992, p.34.

[349] Vlassa 1970, p.532.

[350] Benac 1973, p.348-353.

[351] Vlassa 1976, p.83.

[352] Vlassa 1976, p.88.

[353] După cum arătam anterior, problema semnificaţiei acestor fragmente ceramice este complexă. Excursul etnografic ne-a demonstrat sensurile multiple pe care ceramica fragmentară le poate avea în cadrul diverselor comunităţi, din regiuni variate, de pe diferite paliere cronologice.

[354] Fără a încerca să extrapolăm, amintim că în unele zone ale României există obiceiul de a sparge vase ceramice la scoaterea defunctului din casă sau la cimitir, înainte de a fi depus în groapă (Enache - Pleşa 1982, p.132; Goia 1982, p.150-151; Blaj - Grigorescu 1985, p.120-121).

acestui obicei funerar sau de raportare la situaţiile etnografice prezentate trebuie realizată cu prudenţă, având în vedere că laturile de ordin social, colectiv sau individual, sunt exprimate în cursul înmormântărilor cu ajutorul unor ansambluri de simboluri, a căror deslușire completă nu este posibilă[355]. În stadiul actualul al cercetărilor este necesar să ne limităm doar la ipotezele de lucru prezentate.

Originile acestui procedeu funerar[356] sunt aproape imposibil de identificat. Unii autori, presupun că „*ideea se leagă, poate, de un alt obicei al îngropării copiilor în pithos*"[357]. Practica înmormântărilor în vase ceramice este atestată în cadrul unor culturi de pe diverse meridiane, din diferite perioade istorice. Amintim doar mormintele în pithos din Anatolia, de la Kösk Höyük şi Pinarbasi-Bor[358], mormintele din Levant, în cadrul culturilor Hassuna şi Tell Sotto[359] sau pe cele din Mesopotamia, din cadrul culturii Halaf[360]. În zona balcanică sunt cunoscute mormintele în vase de la Anzabegovo (grupul cultural Anzabegovo-Vršnik), în Macedonia[361], precum şi cele din Bulgaria, la Kovačevo şi Rakitovo, în aria culturii Karanovo I[362]. De asemenea, acest obicei funerar este cunoscut la populaţiile native din America de Nord[363], la unele triburi din Africa[364] sau în cadrul unor comunităţi din India[365]. Dincolo de semnificaţiile sociale şi religioase ale acestei practici, trebuie precizat că vasele ceramice în care erau depuşi defuncţii aveau funcţia primară de recipient funerar. În aceste condiţii, considerăm că practica de *acoperire/depunere cu/pe fragmente ceramice* nu poate fi legată de obiceiul înmormântărilor în vase. Interesant este că acest obicei funerar de a depune, asocia sau acoperi defuncţii cu fragmente ceramice îl regăsim şi în aria altor culturi neo-eneolitice. Astfel, în Bulgaria, în aria culturilor Karanovo I (Ciganova Mogila, Kovačevo) şi Kremikovci (Slatina, Malăk Preslavec) există numeroase morminte în care defuncţii erau asociaţi cu fragmente ceramice[366]. În cadrul grupului cultural Pişcolt , este cunoscut mormântul de la Săcuieni-*Horo* (jud. Bihor), unde, sub defunct s-au găsit fragmente ceramice de vase mari, cu decor pictat[367]. În aria culturii ceramicii liniare, sunt atestate numeroase cazuri de asociere a defuncţilor cu fragmente ceramice: în mormântul colectiv de la Talheim, precum şi în unele morminte din necropolele de la Elsloo, Geleen, Entzheim, Quatzenheim, Soufflweyersheim, Klein-Hadersdorf, Niedermerz etc.[368]. În unele complexe funerare din necropola de la Gomolova (cultura Vinča), alături de vase întregi, au fost descoperite şi fragmente ceramice[369]. De asemenea, în cimitirul de la Tiszapolgár-Basatanya, în numeroase morminte au fost identificate fragmente ceramice în asociere cu defuncţii[370]. Acest obicei al acoperirii celor decedaţi cu fragmente ceramice, îl întâlnim şi în aria complexului cultural Cucuteni-Tripolie, după cum o demonstrează descoperirile de la Traian, unde au fost găsite o serie de morminte care conţineau resturile unor indivizi care fuseseră acoperiţi cu numeroase fragmente ceramice şi chiar cu vase întregi[371]. Având în vedere cele prezentate, putem conchide că asocierea defuncţilor cu fragmente ceramice reprezintă o practică frecventă în perioada neo-eneolitică. Trebuie precizat că, exceptând mormintele de la Săcuieni (grupul Pişcolt) şi Traian (cultura Cucuteni-Tripolie), în restul situaţiilor amintite anterior, fragmentele ceramice nu se găseau *pe* sau *sub* defuncţi, ci lângă aceştia. În aceste condiţii nu putem decât să ne exprimăm acordul faţă de ipoteza propusă de John Chapman: „*incorporation of incomplet objects in culturally significant contexts is a widespread social practice (...)*"[372].

---

[355] Chicideanu 2003, p.75.
[356] Acoperirea sau/şi depunerea cu/pe fragmente ceramice.
[357] Lazarovici - Maxim 1995, p.179.
[358] Bačvarov 2004, p.153.
[359] Oates 1978, p.119; Bačvarov 2004, p.153.
[360] Oates 1978, p.119; Hijara 1978, p.125.
[361] Gimbutas 1972, p.117.
[362] Bačvarov 2004, p.153; 2005, p.146.
[363] Moore 1904, p.660-669.
[364] Kroeber 1927, p.312.
[365] Crooke 1899, p.286-292.
[366] Bačvarov 2003, p.40-41,73-74, 80, 88-97.
[367] Comşa - Nanasi 1971, p.633-634.
[368] Van de Velde 1979, p.39; Jeunesse 1997, p.41, 50, 67, 70, 102, 106.
[369] Chapman 2001, p.51.
[370] Bognár-Kutzián 1963, p.33-228.
[371] Dumitrescu 1954, p.403-407; 1958, p.407-423.
[372] Chapman 2000a, p.53.

* * *

Distribuţia obiectelor de inventar funerar în raport cu grupele de sex ale defuncţilor oferă date sumare privind unele diferenţieri probabile, dintre indivizii de sex masculin şi feminin din cadrul comunităţilor culturii Starčevo-Criş. Anterior, au existat încercări de a defini două segmente orizontale în societatea neoliticului timpuriu pe baza observaţiei că, în aşezări, domină mormintele de copii şi de femei, cele ale bărbaţilor adulţi fiind destul de rare. Explicaţia acestei situaţii ar fi aceea că mormintele din interiorul aşezărilor serveau pentru membrii mai puţin marcanţi ai societăţii (femei şi copii), iar mormintele „adevăraţilor" membri ai grupului se află altundeva, locul lor prin metode arheologice nefiind încă identificat[373]. Totuşi, pe baza informaţiilor existente la acest moment, această ipoteză nu mai poate fi susţinută[374]. Putem observa că bunurile funerare erau repartizate oarecum proporţional în mormintele de bărbaţi - 8 cazuri (*fig. 11. d*) şi cele de femei - 10 cazuri (*fig. 11. c*)[375]. Însă, mormintele cu cea mai mare cantitate de obiecte aparţineau unor indivizi de sex feminin (Zalatara Ruma MB, Gura Baciului M1 etc.). Această aparentă diferenţiere între bărbaţi şi femei ar putea indica statutul special a acestora din urmă, în cadrul grupului/comunităţii. Totuşi, trebuie să precizăm că lotul descoperirilor funerare Starčevo-Criş este redus (244 morminte), fapt ce nu permite stabilirea dimensiunilor reale şi exacte ale acestor diferenţe.

Din punct de vedere al repartizării obiectelor de inventar funerar în raport cu grupele de vârstă (*fig. 11. b*), se constată că acestea erau distribuite cu precădere în complexele funerare aparţinând categoriei *Adultus/Maturus* (23 de cazuri) şi mai puţin în mormintele de copii (6 cazuri). Acest fapt ar putea indica existenţa unor *diferenţieri orizontale* în cadrul comunităţilor Starčevo-Criş. Conform acestui algoritm, indivizii adulţi din cadrul societăţii beneficiază de o atenţie sporită din partea celor rămaşi în viaţă, comparativ cu reprezentanţii categoriei *Infans*. Indivizii foarte tineri (inclusiv copii) ocupau o poziţie insignifiantă în societate[376]. Această situaţie se poate datora faptului că, indivizii adulţi reprezentau membrii productivi în cadrul grupului social, decesul acestora reprezentând o pierdere pentru comunitate[377]. Copiii nu participau la activităţile economice din societate (membrii neproductivi), fiind legaţi de familie şi mai puţin de comunitate, reacţia declanşată de moartea lor fiind de mică intensitate[378]; decesul lor afecata, probabil, doar familia şi nu întreaga comunitate[379]. Însă, în cazul unor morminte duble (Zlatara Ruma MA) sau colective (Vinkovici -Tržnice), copiii înmormântaţi alături de adulţi beneficiau de inventar funerar consistent. Dacă în cazul mormântului dublu de la Zlatara Ruma piesele erau depuse în asociere cu ambii defuncţi, în complexul funerar de la Vinkovici-Tržnice (3 adulţi şi un copil), doar copilul avea obiecte de inventar (2 vase şi un pandativ de *Spondylus*). Există şi morminte simple de copii (Szakmár-Kisülés M1, Endrőd-Lyukashalom M1, Hódmezővásárhely-Kopáncs-Kovács-tanya M3), în care au fost identificate obiecte de inventar, similare celor din mormintele de adulţi. În opinia unor autori, aceste situaţii denotă, probabil, moştenirea unor drepturi de către copii[380], ceea ce indică existenţa unei societăţi stratificate. Alţi autori consideră că obiectele de inventar funerar din mormintele de copii reflectă identitatea creată şi proiectată de adulţi[381]. Unele exemple etnografice au evidenţiat existenţa altor mecanisme sociale care stau la baza acestui tip de comportament. Astfel, în unele comunităţi, copii sunt integraţi în cadrul grupului social la o vârstă fragedă, în urma unor rituri de iniţiere (Haiti, Africa) sau sunt consideraţi de la naştere membrii deplini ai grupului (Brazilia), datorită legăturilor de sânge[382]. În cazul unor comunităţi mici, în cadrul cărora rata mortalităţii infantile este ridicată, copii sunt integraţi de la început grupului social, deoarece se consideră că aceştia îşi aduc contribuţia la bunul mers al

---

[373] Chapman 1983, p.10.

[374] Pe baza datelor existente pentru lotul antropologic studiat, raportul între grupele de sex se prezintă astfel: 17% bărbaţi, 16% femei, 23% copii, 8% adulţi (fără precizări în privinţa apartenenţei la grupele de sex). De asemenea, trebuie precizat că 102 schelete (36%) din totalul descoperirilor Starčevo-Criş, nu au beneficiat de expertiză antropologică, fapt ce influenţează rezultatele unei astfel de analize.

[375] Indivizii de sex masculin cu inventar funerar reprezintă 16% din procentul mormintelor de bărbaţi, iar indivizii de sex feminin 17% din procentul mormintelor de femei.

[376] Binford 1972, p.232.

[377] Brown 1981, p.28.

[378] Brown 1981, p.29; Borić 1996, p.73; Fox 1996, p.16.

[379] Saxe 1970, p.69.

[380] Borić 1996, p.73.

[381] Gamble et al. 2001, p.196.

[382] Fox 1996, p.17.

comunităţii prin asigurarea continuităţii biologice, pierderea acestora conducând la dispariţia grupului[383]. Alţi autori au interpretat aceste cazuri pornind de la exprimarea simbolică din cadrul ceremonialului funerar: *„the infant dead were often utilized as a powerful device in the dialogue between the vulnerable living and the invulnerable ancestors, as people sought to learn, remember and determine their place in the world and in turn become part of that memory"*[384]. De asemenea, nu trebuie ignorat impactul emoţional pe care decesul indivizilor foarte tineri îl poate avea în cadrul comunităţii[385]. Sentimentele provocate de moartea prematură a copiilor sunt reflectate de tratamenul funerar aplicat acestora, implicit în cantitatea şi calitatea bunurilor funerare [386] . Aşadar, există mai multe ipoteze în privinţa diferenţelor/asemănărilor de inventar funerar manifestate între reprezentanţii diverselor categorii de vârstă.

Dincolo de aceste observaţii nu trebuie ignorat un alt aspect al acestei problematici: cei rămaşi în viaţă (rude, participanţii la ceremonia funerară, conducătorii religioşi etc.) joacă rolul principal în stabilirea, selectarea şi atribuirea obiectelor ce urmau a-l însoţi pe defunct[387]. Acest procedeu de alegere a obiectelor de inventar funerar se leagă de mai multe determinante:

- *comunitatea* - tradiţii, credinţe religioase, concepţii escatologice, cutume funerare, superstiţii, reguli sociale;
- *anumite evenimente/circumstanţe* - decesul în urma unor accidente, catastrofe naturale, conflicte, epidemii;
- *persoana defunctului* - caracteristici biologice (sex, vârstă, diverse boli sau dizabilităţi), poziţie socială (avuţie, statut, rang), atribute personale (stare civilă, descendenţă) şi profesionale (ocupaţie, abilităţi);
- *cei rămaşi în viaţă* - respectul, regretul, mâhnirea şi teama acestora, gradul de rudenie dintre aceştia şi defunct, modul în care defunctul a interacţionat cu ceilalţi membrii ai comunităţii în timpul vieţii, diferitele „moşteniri" de care pot beneficia rudele sau ceilalţi indivizi din cadrul grupului.

Toate aceste elemente pot influenţa mai mult sau mai puţin procedeul de alegere a bunurilor funerare.

În ceea ce priveşte distribuţia fragmentelor ceramice asociate, în raport cu grupele de sex şi categoriile de vârstă, datele existente nu indică diferenţe majore între defuncţi. Din punct de vedere al grupelor de sex (*fig. 10. b*), practica depunerii de fragmente ceramice se regăseşte atât în mormintele de bărbaţi (16 cazuri), cât şi în cele de femei (13 cazuri). În privinţa categoriilor de vârstă (*fig. 10. c*), acest obicei este mai bine atestat în mormintele de adulţi (34 de cazuri), decât în cele de copii (8 cazuri) sau adolescenţi (un singur caz).

Aparenta diferenţiere sesizată între adulţi (*Adultus/Maturus*) şi celelalte categorii de vârstă (*Infans*, *Juvenis*) nu este relevantă deoarece, pe de-o parte, în cazul vechilor săpături această practică funerară nu era cunoscută, fragmentele ceramice nefiind publicate[388], iar pe de altă parte, unele schelete nu au beneficiat de analiză antropologică. În aceste condiţii, seria de date disponibile nu este completă, ceea ce nu permite stabilirea unor concluzii preliminare în privinţa obiceiului de a depune fragmente ceramice în asociere cu defuncţii.

Câteva posibile semnificaţii

Atunci când analizăm inventarul funerar trebuie să ţinem seama şi de posibilele semnificaţii ale pieselor descoperite în asociere cu defuncţii. Această perspectivă poate influenţa fundamental concluziile oricărui studiu.

De-a lungul timpului au fost emise mai multe ipoteze privind semnificaţia bunurilor funerare. În general, aceste ipoteze pot fi grupate, *grosso modo,* în şapte dimensiuni determinate de anumite elemente, aspecte sau relaţii:

---

[383] Fox 1996, p.18-19.
[384] Scott 1999, p.97.
[385] Fox 1996, p.17-20; MacDonald 2001, p.706.
[386] Fox 1996, p.19.
[387] Gamble et al. 2001, p.198.
[388] Antunović 1990, p.46; Comşa 1995, p.252.

- *dimensiunea personală.* Prin inventar funerar se înţelege piese legate de persoana defunctului (*a life mirror*), care au aparţinut defunctului sau legate de unele activităţi întreprinse de acesta[389];
- *dimensiunea familială.* Obiectele de inventar funerar exprimă relaţiile de familie, alegerea lor fiind determinată de descendenţa familială a defuncţilor[390];
- *dimensiunea socială.* Pornindu-se de la considerentul conform căruia practicile funerare reflectă realităţile sociale, s-a considerat că obiectele de inventar funerar indică poziţia socială a defuncţilor[391];
- *dimensiunea religioasă.* Conform acestei accepţiuni, obiectele de inventar funerar reprezintă bunuri care reflectă credinţele religioase, rolul lor fiind de a-l însoţi pe defunct în „lumea de dincolo"[392];
- *dimensiunea economică.* Piesele de inventar funerar sunt considerate rezultatul activităţilor economice ale societăţii, demonstrând potenţialul economic al defunctului, a familiei acestuia, a comunităţii[393];
- *dimensiunea simbolică.* Această tendinţă consideră obiectele de inventar funerar simboluri legate de conceptele abstracte existente în cadrul societăţii şi determinate de relaţiile complexe dintre indivizii rămaşi în viaţă şi defunct[394];
- *dimensiunea afectiv-emoţională.* Din această perspectivă, bunurile funerare reflectă sentimentele (teama, regretul, ataşamentul, afecţiunea etc.) celor rămaşi în viaţă faţă de cei decedaţi[395].

Aceste tendinţe de interpretare a semnificaţiei inventarului funerar au fost creionate în cadrul diferitelor modele de analiză, pe baza paradigmelor dezvoltate de diversele curente teoretice. Trebuie precizat că nici unul dintre reprezentanţii acestor curente nu au încadrat bunurile funerare exclusiv într-una dintre dimensiunile menţionate. Unii autorii nu exclud ca mai multe sensuri ale obiectelor de inventar funerar să coexiste[396]: unele piese reprezintă bunuri persoanale (legate sau nu de unele activităţi întreprinse de către defunct în timpul vieţii), iar alte obiecte pot reprezenta daruri[397] pentru morţi din partea participanţilor la ceremonia funerară, fie pentru a-şi exprima sentimentele pentru cel decedat, fie datorită unor concepţii escatologice sau cutume religioase (de exemplu, pentru a preîntâmpina întoarcerea lor în lumea celor vii). Totuşi, sunt posibile şi alte explicaţii privind semnificaţia obiectelor din inventarul funerar. Astfel există posibilitatea ca aceste obiecte care-l însoţeau pe defunct, să fi fost depuse doar pentru faptul că nu au existat urmaşi în viaţă care să moştenească aceste bunuri[398]. De asemenea, nu trebuie ignorată posibilitatea ca unele obiecte descoperite în morminte să reprezinte uneltele folosite în diversele activităţi din timpul ceremonialului funerar (săparea gropii, realizarea recipientului funerar, confecţionarea obiectelor ce urmau a fi depuse, pregătirea alimentelor ce urmau a fi servite participanţilor la ceremonie sau/şi depuse alături de defunct, ustensile folosite pentru pregătirea corpului celui decedat etc.)[399], caz în care, respectivele obiecte nu au caracter de bunuri funerare.

Indiferent de caracterul obiectelor descoperite în asociere cu defuncţii, acestea reflectă modul de interacţiune al celor decedaţi cu cei rămaşi în viaţă, prin intermediul unor *relaţii* existente sau create

---

[389] Alekshin 1983, p.139; Chicideanu 2000, p.108; Sîrbu 2003, p.18; King 2004, p.216 ş.a.

[390] Gamble et al. 2001, p.196, 201.

[391] Saxe 1970, p.6, 28; Binford 1972, p.223-238; Tainter 1978, p.113, 119; Rothschild 1979, p.661; Alekshin 1983, p.141-142; King 2004, p.216; Brück 2004, p.308.

[392] Luquet 1930, p.151-179; Alekshin 1983, p.141; Malinowski 1993, p.65-77; Van Gennep 1996, p.131-146; Radcliffe-Brown 2000, p.143-164; Gamble et al. 2001, p.192.

[393] Cressman 1933, p.127; Childe 1945, p.15-17; O'Shea 1981, p.48; Lull 2000, p.578-580 etc.

[394] Hodder 1995, p.13-14; 1999, p.91-92; Parker Pearson 2001, p.83-84.

[395] Cannon 1989, p.437, 442-444; Fox 1996, p.20-24; MacDonald 2001, p.705.

[396] Parker Pearson 2001, p.7, 11; King 2004, p.216-217, 219-221.

[397] Studiile etnografice au relevat că în cazul unor societăţi tradiţionale, problematica darurilor funerare este deosebit de complexă. Practica aceasta îmbrăcă uneori veritabile forme contractuale, determinate de regulile privind circulaţia bunurilor, a drepturilor şi a persoanelor în cadrul respectivelor societăţi (Mauss 1997, p.54-157).

[398] Parker Pearson 2001, p.85.

[399] David 1995, p.91; Brück 2004, p.318.

de acest eveniment[400]. Dincolo de natura acestor relaţii (sociale, familiale, spirituale, emoţional-afective etc.), forma de exprimare *vizibilă* este una materială (*obiectele*), ce poate ascunde anumite obligaţii, îndatoriri, sentimente, posesiuni, descendenţe, ierarhii etc, conturând o anumită distincţie între defuncţi[401]. Aşadar, obiectele reprezintă o metaforă materială, care sugerează existenţa relaţională a conceptului de individualitate, în jurul căruia se construieşte, de către cei rămaşi în viaţă, *identitatea post-mortem* a defunctului[402].

Concluzii

Una dintre caracteristicile elementare ale mormintelor Starčevo-Criş este dată de raritatea obiectelor de inventar funerar. Acest fenomen se poate observa şi în aria altor culturi din neoliticul timpuriu balcanic.

Absenţa inventarului funerar reprezintă o particularitate a mormintelor acestor populaţii. Astfel, din cele 244 complexe funerare identificate până la ora actuală, 205 nu conţineau obiecte de inventar funerar neperisabil, ceea ce reprezintă 84% din totalul descoperirilor (*fig. 9. a*). Această situaţie poate avea mai multe explicaţii. Majoritatea autorilor consideră că absenţa bunurilor funerare indică diferenţele din cadrul comunităţii, între indivizii săraci şi cei bogaţi[403]. La unele comunităţi tradiţionale, cu ocazia morţii *„se nimiceşte tot avutul pământesc al răposatului, spre a-i dovedi că cei rămaşi în viaţă nu urmăresc să-l jefuiască, dar totodată şi spre a distruge orice purtători de molima morţii"*[404]. La alte comunităţi, bunurile defunctului erau distruse în timpul ceremonialului funerar[405]. În cazul altor populaţii, bunurile celor decedaţi nu se depuneau în morminte ci erau vândute sau transmise din generaţie în generaţie[406]. La eschimoşi, în cazul unor persoane fără avere, rele sau decedate în urma unor boli contagioase nu se puneau obiecte de inventar[407]. La alte triburi, datorită credinţelor şi superstiţiilor, defunctul era înmormântat fără veşminte, bunuri, podoabe etc.[408] Acestea sunt doar câteva explicaţii posibile, furnizate de exemplele etnografice studiate. Însă, nu trebuie să excludem posibilitatea existenţei unor piese de inventar funerar realizate din materiale perisabile - lemn, piei, blănuri, împletituri vegetale etc., ce nu s-au conservat, fapt ce ar modifica radical coordonatele discuţiei.

În general, inventarul identificat în mormintele culturii Starčevo-Criş este modest, atât din punct de vedere cantitativ, cât şi calitativ. Categoriile de piese reprezentate în cadrul descoperirilor funerare starceviene nu sunt numeroase - vase ceramice, unelte, podoabe etc. (*fig. 9. c*). Aceste obiecte reflectă relaţiile dintre cei decedaţi cu cei rămaşi în viaţă, exprimate într-o formă materială. Obiectele respective pot avea anumite conotaţii (sociale, familiale, economice, spirituale, simbolice, emoţional-afective), a căror deslușire completă nu este posibilă, de cele mai multe ori semnificaţia acestora fiind doar presupusă. Rolul principal în selectarea şi atribuirea obiectelor ce urmau a fi depuse în morminte, alături de cei decedaţi, îl jucau cei rămaşi în viaţă (rude, participanţii la ceremonia funerară, conducătorii religioşi etc.). Aceştia, prin asumarea socială a morţii, construiesc, menţin şi perpetuează concepţiile escatologice şi practicile funerare specifice comunităţilor respective, definind şi dezvoltând relaţiile simbolice dintre cei morţi şi cei rămaşi în viaţă.

Interesant dar şi caracteristic pentru această cultură este obiceiul depunerii de fragmente ceramice sub şi pe corpul defunctului. În acest stadiu al cercetării, această practică ridică probabil cele mai mari probleme de interpretare. Acest obicei reprezenta un procedeu funerar, ce avea probabil legătură cu persoana defunctului, cu relaţia dintre acesta şi cei rămaşi în viaţă (rude, prieteni, membrii comunităţii, participanţii la ceremonia funerară) şi, de ce nu, să reprezinte finalitatea unui alt ritual legat de ceremonia de înmormântare, care implica spargerea unor vase ceramice şi depunerea fragmentelor sub şi deasupra defunctului.

Pe baza datelor disponibile, nu s-a putut observa prezenţa unor indivizi cu statut social deosebit în cadrul comunităţilor culturii Starčevo-Criş. Obiectele de inventar funerar indică existenţa

---

400 Saxe 1970, p.6; Rothschild 1979, p.661; King 2004, p.215-216.
401 Brück 2004, p.311-313.
402 Brück 2004, p.313.
403 Ucko 1969, p.265.
404 Lips 1958, p.531.
405 Andrieş 1967, p.148; Gamble et al. 2001, p.191.
406 Cressman 1933, p.127.
407 Garber 1934, p.207, 213.
408 Lips 1958, p.529.

unei anumite „sobrietăţi" în exprimarea poziţiei sociale a indivizilor din cadrul grupului. În schimb, existau probabil unele *diferenţieri orizontale.* Aparent, indivizii adulţi din cadrul societăţii au beneficiat de o atenţie sporită din partea comunităţii, comparativ cu reprezentanţii categoriei *Infans* (*fig. 11. b*). Totuşi existau morminte de copii care conţineau inventar funerar similar sau mai consistent decât cel al mormintelor de adulţi. Cauzele acestor discrepanţe pot fi numeroase şi variate (credinţele religioase, tradiţiile comunităţii, poziţia socială, moştenirea unor drepturi, exprimarea simbolică din cadrul practicilor funerare, concepţiile escatologice, impactul emoţional al decesului unor indivizi etc.). Deocamdată, nu putem stabili cu exactitate care dintre factorii probabili determina alegerea anumitor obiecte şi asocierea acestora unor indivizi de vârste variate.

În altă ordine de idei, din cauza numărului mic de obiecte de inventar şi ca urmare a obiceiului înmormântărilor în gropi menajere, a fost lansată şi ipoteza conform căreia mormintele în discuţie nu ar aparţine populaţiei Starčevo-Criş, ci ar fi a celor ucişi de aceştia, iar mormintele adevăraţilor reprezentanţi ar trebui căutate în afara aşezărilor[409]. Însă, examinarea atentă a complexelor funerare indică grija faţă de morţi şi existenţa unor tratamente funerare specifice, ceea ce pare să infirme această teorie. Totuşi, nu trebuie să excludem posibilitatea existenţei unor necropole aparţinând neoliticului timpuriu, necunoscute încă datorită, probabil, proceselor de eroziune/acumulare sau carenţelor de cercetare[410]. De asemenea, atragem atenţia şi asupra faptului că, indivizii îngropaţi în perimetrul aşezărilor nu reprezintă dimensiunea reală a populaţiei Starčevo-Criş. Practica îngropării celor decedaţi în perimetrul aşezării reprezintă, probabil, o excepţie de la practica funerară normală sau, mai bine zis, o abatere de la obiceiul funerar de masă[411]. În aceste condiţii, nu trebuie să excludem ipoteza existenţei unor cimitire aparţinând reprezentanţilor acestei culturi.

Dincolo de aceste discuţii, problema inventarului funerar din mormintele atribuite culturii Starčevo-Criş reprezintă o tematică delicată, identificarea tuturor aspectelor şi conotaţiilor acestora fiind dificilă în actualul stadiu al cercetărilor. De asemenea, nu trebuie ignorat caracterul intrinsec al exprimării simbolice din cadrul practicilor funerare, de cele mai multe ori semnificaţia acestora fiind doar presupusă[412]. *„The study of variations in grave good provision is thus a difficult jigsaw puzzle with many pieces missing"*[413].

Demersul nostru a fost acela de a ordona şi interpreta, pe cât posibil exhaustiv, pe baza datelor pe care le-am avut la dispoziţie, obiectele de inventar din mormintele culturii Starčevo-Criş şi de a prezenta noi puncte de vedere *vis-à-vis* de această problematică. Fără îndoială, acesta reprezintă doar un stadiu al cercetării care nu poate rezolva toate problemele ridicate de aceste descoperiri. În aceste condiţii, unele observaţii realizate pe parcursul acestor pagini au doar valoare de ipoteză de lucru.

Mulţumiri

Acest studiu nu ar fi fost posibil fără informaţiile, unele inedite încă, legate de unele complexe funerare incluse în analiza noastră. Pentru aceste date, puse cu amabilitate la dispoziţia noastră, dorim să mulţumim d-lor Ciprian Astaloş şi Cristian Virag (Muzeul Judeţean Satu Mare). De asemenea, vrem să mulţumim colegului Andrei Soficaru (Institutul de Antropologie „Francisc Rainer" Bucureşti) care ne-a oferit datele antropologice privind scheletul de la Grădinile. Şi nu în ultimul rând mulţumim colegilor Tibor Paluch (Móra Ferenc Museum, Szeged), Pavel Mirea (Muzeul Judeţean Teleorman), Cristian Ştefan (Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan" Bucureşti), care ne-au sprijinit în demersul nostru cu articole, studii, sugestii, idei, informaţii şi recomandări.

Bibliografie

Alekshin 1983: V. A. Alekshin, *Burial Customs as an Archaeological Source.* In: Current Anthropology, 24 (2), 1983, p. 137-149.

Andrieş 1967: M. G. Andrieş, *Indienii din Mato Grosso.* Bucureşti, 1967.

409 Raczky 1982, p.5; Paluch 2004, p.40.

410 Antunović 1990, p.39; Bojadjiev 2001, p. 22.

411 Bojadjiev 2001, p.16-17.

412 Chicideanu 2003, p.75.

413 Parker Pearson 2001, p.11.

Anghelinu 2006: M. Anghelinu, *Spaţiul teoretic al pluridisciplinarităţii în arheologia preistorică din România.* In: D. Popovici – M. Anghelinu (ed), *Cercetarea Arheologică Pluridisciplinară în România. Trecut, Prezent, Perspective*, Târgovişte, 2006, p. 16-24.

Antunović 1990: M. Antunović, *Anthropological and Archaeological Survey Concerning Mortuary Practices in the Central Area of Balkan Peninsula During the Early and Middle Neolithic.* In: D. Cahen – M. Otte (ed) *Rubané et Cardial. Actes du Colloque de Liège, novembre 1988*, E.R.A.U.L., Liège, 1990, p. 39–50.

Astaloş – Virag 2007: C. Astaloş – C. Virag, *Descoperiri funerare neolitice din judeţul Satu Mare.* In: *Satu Mare. Studii şi Comunicări* XXII (I), 2007, (în prezentul volum).

Bailey 2000a: D. W. Bailey, *Balkan Prehistory. Exclusion, Incorporation and Identity.* London & New York, 2000

Bailey 2000b: D. W. Bailey, *The archaeology of burial mounds. Theory and interpretation.* In: V. Lungu (ed), *Pratiques funéraires dans l'Europe des XIIIe–IVe s. av. J.-C.,* Actes du IIIe Colloque International d'Archéologie Funéraire, no. 2, Tulcea, 2000, p. 23-28.

Bartel 1982: B. Bartel, *A Historical Review of Ethnological and Archaeological Analyses of Mortuary Practice.* In: Journal of Anthropological Archaeology, 1, 1982, p. 32-58.

Bartel 1983: B. Bartel, *Comments to V. A Alekshin: Burial Customs as an Archaeological Source.* In: Current Anthropology, 24 (2), 1983, p.145-146.

Bačvarov 2003: K. Bačvarov, *Neolitni Pogrebalni Obredi*, Sofia, 2003.

Bačvarov 2004: K. Bačvarov, *The Birth-Giving Pot: Neolithic Jar Burials in Southeast Europe.* In: V. Nikolov – K. Bačvarov – P. Kalchev (eds), *Prehistoric Thrace. Proceedings of the International Symposium in Stara Zagora*, 30.09 - 04.10.2003, Sofia - Stara Zagora, 2004, p. 151-160.

Bačvarov 2005: K. Bačvarov, *Where Do Children Belong? Neolithic Burials in Western Bulgaria.* In: H. Todorova – M. Stefanovich (eds.) *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory. In the steps of James Harvey Gaul*, vol. 2, Blagoevgrad, 2005, p. 149-156.

Benac 1973: A Benac, *Obre I. A neolithic settlement of the Starčevo-Impresso and Kakanj cultures at Raskršće.* In: Wissenschaftliche Mitteilungen des Bosnisch-Herzegowinischen Landesmuseums, III (A), 1973, p. 327-430.

Binford 1962: L. R. Binford, *Archaeology as Anthropology.* In: American Antiquity, 28 (2), 1962, p. 217-225.

Binford 1972: L. R. Binford,. *An Archaeological Perspective*, New York and London, 1972.

Blaj – Grigorescu 1985: V. Blaj, E. Grigorescu, *Zona etnografică Făget*, Bucureşti, 1985.

Bloch 1999: M. Bloch, *Marxism şi Antropologie.* In: Bonte, P., Izard, M. (coordonatori) *Dicţionar de Etnologie şi Antropologie*, Iaşi, 1999, p.410-413.

Bognár-Kutzián 1963: I. Bognár-Kutzián, *The Early Copper Age Cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*, Budapest, 1963.

Bognár-Kutzián 1977: I. Bognár-Kutzián,. *Ausgrabung in Szakmár-Kisülés im Jahre 1975.* In: Mitteilungen Archaölogischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 7, 1977, p. 13-17.

Bojadjiev 2001: J. Bojadjiev, *Pogresalnata practica intra muros prez neolita i chalcolita v bilgarskite zemi: obiciai ili izklenie.* In: Arheologhia, XLII (3-4), 2001, p. 16-24.

Borić 1996: D. Borić, *Social dimension of mortuary practices in the neolithic: a case study.* In: Starinar N.S., XLVII, 1996, p. 67-83.

Braun 1981: D. P. Braun, *A Critique of Some Recent North American Mortuary Studies.* In: American Antiquity, 46 (2), 1981, p. 398-416.

Brown 1981: J. A. Brown, *The search for rank in prehistoric burials.* In: R. Chapman – I. Kinnes – K. Randsborg (eds.), *The Archaeology of Death.* Cambridge, 1981, p. 25-38.

Brück 2004: J. Brück, *Material Metaphors. The relational construction of identity in Early Bronze Age burials in Ireland and Britain.* In: Journal of Social Archaeology, 4 (3), 2004, p. 307–333.

Cannon 1989: A. Cannon, *The Historical Dimension in Mortuary Expressions of Status and Sentiment.* In: Current Anthropology, 30 (4), 1989, p.437-458.

Chapman 1983: J. Chapman, *Meaning and Illusion in the Study of Burial in Balkan Prehistory.* In: A. Poulter (ed.), *Ancient Bulgaria*, vol. I, Nottingham, 1983, p.1-42.

Chapman 1994: J. Chapman, *Social Power in the Early Farming Communities of Eastern Hungary-Perspectives from the Upper Tisza Region.* In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, XXXVI, 1994, p.79-90.

Chapman 2000a: J. Chapman, *Fragmentation in Archaeology. People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe*, London, 2000.

Chapman 2000b: J. Chapman, *Tension at funerals. Social practices and the subversion of community structure in later Hungarian prehistory.* In: M. A. Dobres - J. E. Robb (eds.), *Agency in Archaeology*, London, 2000, p.169-195.

Chapman 2003: R. Chapman, *Death, Society and Archaeology: The Social Dimensions of Mortuary Practices.* In: Mortality, 8 (3), 2003, p.305-312

Chicideanu 2003: I. M. Chicideanu, *Câteva remarci asupra studiului descoperirilor mortuare.* In: D. M. Istrate - A. Istrate – C. Gaiu (coordonatori), *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizaţiei româneşti în contextul european*, Bistriţa-Năsăud, 2003, p.65-76.

Childe 1945: V. G. Childe, *Directional Changes in Funerary Practices during 50.000 years.* In: Man, 45, 1945, p.13-19.

Clottes 1982: J. Clottes, *Le mobilier dans sépultures néolithiques et chalcolithiques.* In: Les Dossaires Histoire et Archéologie, 66, 1982, p.68-75.

Comşa - Nanasi 1971: E. Comşa, Z. Nanasi, *Mormântul neolitic descoperit la Săcueni.* In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche XXII (4), 1971, p.633-636.

Comşa 1995: E. Comşa, *Morminte ale purtătorilor culturii Starčevo-Criş descoperite în Moldova.* In: Acta Musei Napocensis, 32 (I), 1995, p.245-256.

Creel 1989: D. A. Creel, *Primary Cremation at the NAN Ranch Ruin, with Comparative Data on Other Cremation in the Mibres Area, New Mexico.* In: Journal of Field Archaeology, 16 (3), 1989, p.309-329

Cressman 1933: L. S. Cressman, *Aboriginal Burials in Southwestern Oregon.* In: American Anthropologist N.S., 35 (1), 1933, p.116-130.

Crubézy 2000: É. Crubézy, *L'étude es sépultures ou u mone es morts au mone es vivants. Anthropologie, archéologie funéraire et anthropologie e terrainogie funéraire.* In: É Crubézy (ed.), *L'Archéologie funéraire*, Paris, 2000, p.8-54.

Crooke1899: W. Crooke, *Primitive Rites of Disposal of the Dead, with Special Reference to India.* In: The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, 29(3/4), 1899, p.271-294.

D'Agostino - Schnapp 1982: B. D'Agostino, A. Schnapp, *Les morts entre l'object et l'imagine.* In: G. Gnoli, - J.-P. Vernant (dir.), *La mort, les morts dans les sociétés anciennes*, Paris, 1982, p.17-25.

David 1995: N. David, *Mortuary Practices, Ideology and Society in the Central Mandara Highlands, North Cameroon.* In: C. Baroin – D. Barreteau – C. Von Graffenried (eds.), *Mort et rites funeraires dans le bassin du lac Tchad.* Actes du Colloque Mega-Tchad, Colloques et Seminaires, Bondy (FRA), 1990/09/12-14, Editions de l'Orstom, 1995, p.75-101.

Dragoman 2006: Al. Dragoman, *Texte, discursuri şi ideologie în cercetarea (e)neoliticului din România.* In: Studii de Preistorie, 3, 2006, p.131-148.

Dumitraşcu-Stanciu et. al. 1998, S. Dumitraşcu-Stanciu, S. Dumitraşcu, I. Crişan, *Sânnicolau Român, com. Cefa, punct Bereac.* In: Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Camapania 1998. http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/ detaliu.asp?k=1698 [accessed 09.03.2007].

Dumitrescu 1954: H. Dumitrescu, *O descoperire în legătură cu ritul de înmormântare în cuprinsul culturii ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie.* In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, V (3-4), 1954, p.399-429.

Dumitrescu 1958: H. Dumitrescu, *Deux nouvelles tombes cucuténiennes à rite magique découvertes à Traian.* In: Dacia N.S., II, 1958, p.407-423.

Dumond 1974: D. E. Dumond, *Some Uses of R-Mode Analysis in Archaeology.* In: American Antiquity, 39 (2), 1974, p.253-270.

Dyson 1993: S. L. Dyson, *From New Age Archaeology: Archaeological Theory and Classical Archaeology – A 1990's Perspective.* In: American Journal of Archaeology, 97 (2), 1993, p. 195-206.

Ecsedy 1978: I. Ecsedy, *Excavations at Lánycsók in 1976 (Preliminary Report).* In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 22 (1977), 1978, p.119-135.

Enache - Pleşa 1982: Ş. Enache, T. Pleşa, *Zona etnografică Dolj*, Bucureşti, 1982.

Fowler 2004: K. D. Fowler, *Neolithic Mortuary Practices in Greece*, BAR International Series 1210, Oxford, 2004.

Fox 1996: S. J. Fox, *Mortuary Practices on Children.* Master Dissertation. Department of Anthropology, University of Nevada, Las Vegas, 1996.

Friedman - Rowlands 2006: J. Friedman, M. Rowlands, Mterialism Marxim and Archaeology. In: C. Renfrew, P. Bahn (eds.) *Archaeology. The key Concepts*, London, 2006, p.163-171.

Galović 1967: R. Galović, *Sahranjivanje u starčevačkoj kulturi.* In: Starinar N.S., XVIII, 1967, p.168-174.

Gamble et al. 2001: L. H. Gamble, P. L. Walker, G. S. Russell, *An Integrative Approach to Mortuary Analysis: Social and Symbolic Dimensions of Chumash Burial Practices.* In: American Antiquity, 66 (2), 2001, p.185-212.

Garber 1934: C. M. Garber, *Some Mortuary Customs of the Western Alaska Eskimos.* In: The Scientific Monthly, 39 (3), 1934, p.203-220.

Gimbutas 1972: M. Gimbutas, *Excavation at Anza, Macedonia.* In: Archaeology, 25 (2), 1972, p.112-123.

Grigorescu 1980: D. I. Grigorescu, *Înaintea apariţiei omului*, Bucureşti, 1980.

Goia 1982: I. A. Goia, *Zona etnografică Meseş*, Bucureşti, 1982.

Haită 2003: C. Haită, *Sedimentologia şi micromorfologia. Aplicaţii în arheologie.* Târgovişte, 2003

Hijara 1978: I. Hijara, *Three new grave at Arpachiyah.* In: World Archaeology, 10 (2), 1978, p.125-134.

Hodder 1995: I. Hodder, *Theory and Practice in Archaeology.* London, 1995.

Hodder 1999: I. Hodder, *The Archaeological Process. An Introduction*, Oxford, 1999.

Hodder 2006: I. Hodder, *Post-Processual and Interpretive Archaeology.* In: C. Renfrew, P. Bahn (eds.) *Archaeology. The key Concepts*, London, 2006, p.207-212.

Iaru1967: G. Iaru, *Băştinaşii Australiei*, Bucureşti, 1967.

Jeunesse 1997: C. Jeunesse, *Pratiques funéraires au néolithique ancien. Sépultures et nécropoles des sociétés danubiennes (5500/4900 av.J.-C.)*, Paris, 1997.

Jones 2005: A. Jones, *Lives in fragments? Personhood and the European Neolithic.* In: Journal of Social Archaeology, 5 (2), 2005, p.193–224

Kalicz 1978: N. Kalicz, *Fruh- und Spatneolithische Funde in der Gemarkung des Ortes Lánycsók (Vorbericht).* In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 22 (1977), 1978, p.137-156.

Kalicz - Raczky 1978: N. Kalicz, P. Raczky, *Szolnok-Szanda-Tenyősziget-Dersi.* In: Archaeologiai Értesitő, 105, 1978, p.274.

Karmanski 1988: S. Karmanski, Donja Branjevina. In: D. Srejović (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.75-76.

King 2004: J. M. King, *Grave-goods as gifts in Early Saxon burials (ca. AD 450–600).* In: Journal of Social Archaeology, 4(2), 2004, p.214–238.

Kohl 1983: P. L. Kohl, *Comments to V. A Alekshin: Burial Customs as an Archaeological Source.* In: Current Anthropology, 24 (2), 1983, p.146-147.

Kroeber 1927: A. L. Kroeber, *Disposal of the Dead.* In: American Anthropologist N.S., 29 (3), 1927, p.308-315.

Larina 1994: O. Larina, *Neoliticul pe teritoriul republicii Moldova.* In: Thraco-Dacica, XV (1-2), 1994, p.41-66.

Lazarovici 1977: Gh. Lazarovici, *Gornea - Preistorie*, Cluj-Napoca, 1977.

Lazarovici - Maxim 1995: Gh. Lazarovici, Z. Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995.

Leković 1988a: V. Leković, *Šašinci.* In: D. Srejović (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.94-95.

Leković 1988b: V. Leković, *Zlatara Ruma.* In: D. Srejović (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.108-109.

Lévi-Strauss 1978: C. Lévi-Strauss, *Antropologia Structurală*, Bucureşti, 1978.

Lichter 2001: C. Lichter, *Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*, Mainz, 2001.

Lichter 2003: C. Lichter, *Continuity and Change in Burial Custom: Examples from the Carpathian Basin.* In L. Nikolova (ed.), *Early symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*, BAR International Series 1139, London, 2003, p.135-152.

Lipták 1975: P. Lipták, *Neolitikus Csontvázmaradványok Deszk Mellett.* In: A Morá Ferenc Múzeum Évkönyve, I (1974-1975), 1975, p.311-315.

Luca - Dragomir 1985: S. A. Luca, I. Dragomir, *Despre o nouă descoperire arheologică de la Gornea – Locurile Lungi.* In: Banatica, 8, 1985, p.73-77.

Lull 2000: V. Lull, *Death and Society: A Marxist Approach.* In: Antiquity, 74, 2000, p.576-580.

Luquet 1930: G. H. Luquet, *The Art and Religion of Fossil Man*, London, 1930.

MacDonald 2001: D. H. MacDonald, *Grief and burial in the American Southwest: The role of evolutionary theory in the interpretation of mortuary remains.* In: American Antiquity, 66 (4), 2001, p.704-714.

Makkay, J. 1992. *Excavations at the Körös culture settlement of Endrőd - Öregszőlők.* In: S. Bökönyi (ed.), *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary I, Reports on the Gyomaendrőd Project*, Archaeolingua, Budapest, 1992, p.121-194.

Malinowski 1983: T. Malinowski, *More on Burial Custom as an Archaeological Source.* In: Current Anthropology, 24 (4), 1983, p.525-526.

Malinowski 1993: B. Malinowsk, *Magie, ştiinţă şi religie*, Iaşi, 1993.

Manly 1996: B. F. J. Manly, *The Statistical Analysis of Artefacts in Graves: Presence and Absence Data.* In: Journal of Archaeological Science, 23, 1996, p.473-484.

Mantu 1991: C. M. Mantu, *The Starčevo-Criş Settlement from Poieneşti (Vaslui Country).* In: Banatica, 11, 1991, p.173-183.

Mantu et al. 1992: C. M. Mantu, A. Mantu, I. Scorţanu, *Date în legătură cu aşezarea Starčevo-Criş de la Poieneşti, judeţul Vaslui.* In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche şi Arheologie, XLIII (2), 1992, p.149-177.

Marković - Minichreiter 2003: Z. Marković, K. Minichreiter, *Investigation of prehistoric sites in Croatia from 1999 to 2002.* In: D. V. Grammenos (ed.), *Recent Research in Prehistory of the Balkans*, Thessaloniki, 2003, p.129-175.

Mauss 1997: M. Mauss, *Eseu despre dar*, Iaşi, 1997.

McHugh 1999: F. McHugh, *Theoretical and Quantitative Approaches to the Study of Mortuary Practices*, BAR International Series 785, Oxford, 1999.

Mikić 1988: Ž. Mikić, *Anthropological Remains from Neolithic Sites in Serbia.* In: D. Srejović (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.20-23.

Minichreiter 1999: K. Minichreiter, *Ranoneloiltički ukopi i pogrebni običaji u naseljima starčevačkog kulturnog kompleksa.* In: Prilozi Instituta za Arheologiju u Zagrebu, 15-16 (1998.-1999), 1999, p.5-20.

Minichreiter 2001: K. Minichreiter, *The architecture of Early and Middle Neolithic settlements of the Starčevo culture in Northern Croatia.* In: Documenta Praehistorica, XXVIII, 2001, p.199-214.

Moore 1904: C. B. Moore, *Aboriginal Urn-Burial in the United States.* In: American Anthropologist N.S., 6 (5), 1904, p.660-669.

Necrasov 1965a: O. Necrasov, *Studiul osemintelor umane şi al resturilor de paleofaună, descoperite în mormântul neolitic de la Cluj-„Gura Baciului", datând din cultura Criş.* In: Apulum, V, 1965, p.19-34.

Necrasov 1965b: O. Necrasov, *Date antropologice noi asupra populaţiei culturii neolitice Starčevo-Criş.* In: Studii şi Cercetări de Antropologie, II (1), 1965, p.9-17.

Necrasov - Antoniu 1979: O. Necrasov, S. Antoniu, *Contribuţii la studiul antropologic al populaţiilor vechi care au trăit în zona oraşului Bârlad.* In: Acta Moldaviae Meridionalis, I, 1979, p.19-37.

I. Nestor et al. 1951: I. Nestor, Al. Alexandrescu, E. Comşa, E. Zaharia-Petrescu, V. Zirra, *Săpăturile de pe Valea Jijiei (Iaşi-Botoşani-Dorohoi).* In: Studii şi Cercetări de Istorie Veche, II (1), 1951, p.15-76.

Nestor 1957: I. Nestor, *Raport despre sondajuele de la Leţ-Várhegy.* In: Materiale şi Cercetări de Arheologie, III, 1957, p.59-62.

Nica 1981: M. Nica, *Grădinile, o nouă aşezare a neoliticului timpuriu în sud-estul Olteniei.* In: Arhivele Olteniei N.S., I, 1981, p.27-39.

Nicolăescu-Plopşor - Wolski 1975: N. Nicolăescu-Plopşor, W. Wolski, *Elemente de demografie şi ritual funerar la populaţiile vechi din România*, Bucureşti, 1975.

Oates 1978: J. Oates, *Religion and ritual in sixth-millenium B.C. Mesopotamia.* In: World Archaeology, 10 (2), 1978, p.117-124.

Oravecz 1997: H. Oravecz, *Dévaványa-Barcéi kishalom a Körös kultúra fiatalabb (Protovinča) szakaszának telepe és temetekezése.* In: Communicationes Archaeologicae Hungariae, 1997, p.5-25.

Oravecz 2003: H. Oravecz, *Neolithic Burials in the Tisza Region.* In: Z. Visy (ed.), *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*, Budapest, 2003, p.108-110.

O'Shea 1981: J. O'Shea, *Social Configuration and the Archaeological Study of Mortuary Practices: A Case Study.* In: R. Chapman – I. Kinnes – K. Randsborg (Eds.), *The Archaeology of Death.* Cambridge, 1981, p.39-52.

O'Shea 1984: J. O'Shea, *Mortuary Variability: An Archaeological Investigation.* New York, 1984.

Paluch 2004: T. Paluch, *A Körös-Starčevo kultúra temetkezései.* In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, XLVI, 2004, p.23-51.

Păunescu 1996: Al. Păunescu, *Locuirea mezolitică tip Schela Cladovei.* In: H. Hauptmann – P. Roman (ed.), *Ostrovul Corbului* I (1), Bucureşti, 1996, p.115-214.

Peebles - Kus 1977: C. S. Peebles, S. M. Kus, *Some Archaeological Correlates of Ranked Societies.* In: American Antiquity, 42 (3), 1977, p.421-448.

Popuşoi 1980: E. Popuşoi, *Săpăturile arheologice de la Trestiana, com. Griviţa, jud. Vaslui.* In: Cercetări Istorice S.N., XI, 1980, p.105-134.

Popuşoi 1992: E. Popuşoi, *Morminte neolitice de tip Starčevo-Criş la Trestiana, com. Griviţa, jud. Vaslui.* In: Carpica, XXIII (2), 1992, p.27-50.

Popuşoi 2005: E. Popuşoi, *Trestiana. Monografie Arheologică*, Bârlad, 2005.

Radcliffe-Brown 2000: A. R. Radcliffe-Brown, *Structură şi funcţie în societatea primitivă*, Iaşi, 2000.

Radovanović 2000: I. Radovanović, *Houses and Burials at Lepenski Vir.* In: European Journal of Archaeology, 3 (3), 2000, p.330-349

Reinhold 2003: S. Reinhold, *Traditions in Transition: Some Thoughts on Late Bronze Age and Early Iron Age Burial Costumes from the Northern Caucasus.* In: European Journal of Archaeology, 6 (1), 2003, p.25–54.

Ronen 2003: A. Ronen, *Grinding Tools as Grave Goods.* In: E. Derwich (dir.), *Préhistoire des pratiques mortuaires. Paléolithique – Mésolithique – Néolithique*, Actes du Symposium International de Leuven (12-16 septembre 1999), 2003, p.63-68.

Rothschild 1979: N. A. Rothschild, *Mortuary Behavior and Social Organization at Indian Knoll and Dickson Mounds.* In: American Antiquity, 44 (4), 1979, p.658-675.

Ružić - Pavlović 1988: M. Ružić, N. Pavlović, *Neolithic sites in Serbia explored and published in the period 1948-1988.* In: D. Srejović (ed.), *The Neolithic of Serbia. Archaeological Research 1948-1988*, Beograd, 1988, p.51-68.

Sabloff 2006: J. Sabloff, *Processual Archaeology.* In: C. Renfrew, P. Bahn (eds.) *Archaeology. The key Concepts*, London, 2006, p.212-217.

Saxe 1970: A. A. Saxe, *Social Dimensions of Mortuary Practices.* Ph.D. Thesis, University of Michigan, 1970.

Schiffer 1988: M. B. Schiffer, *The Structure of Archaeological Theory.* In: American Antiquity, 53 (3), 1988, p.416-485.

Schiffer 1996: M. B. Schiffer, *Some Relationships between Behavioral and Evolutionary Archaeologies.* In: American Antiquity, 61 (4), 1996, p. 643-662.

Scott 1999: E. Scott, *The Archaeology of Infancy and Infant Death.* BAR International Series 819, Oxford, 1999.

Sempowski 1986: M. L. Sempowski, *Differeantial Mortuary Treatment of Seneca Women: Some Inferences.* In: Archaeology of Eastern North America, 14, 1986, p.35-44.

Shanks - Tilley 1987: M. Shanks, C. Tilley, *Re-Constructing Archaeology. Theory and Practice*, London and New York, 1987.

Shanks - Tilley 1988: M. Shanks, C. Tilley, *Social Theory and Archaeology*, second edition, London, 1988.

Sîrbu 2003: V. Sîrbu, *Arheologia Funerară şi Sacrificiile: o terminologie unitară.* Brăila, 2003.

Stalio 1986: B. Stalio, *Le site prehistorique Ajmana à Mala Vrbica.* In: Cahiers des Portes de Fer, III, 1986, p.27-50.

Stanciu 2000: S. Stanciu, *Mormântul neo-eneolitic cu mărgele de alabastru descoperit la Sânnicolau Român.* In: Analele Universităţii din Oradea. Istorie-Arheologie, X, 2000, p.31-41.

Stanković 1986: S. Stanković, *Embouchere du ruisseau Kamenički Potok – Site du groupe Starčevo.* In: Cahiers des Portes de Fer, III, 1986, p.467-471.

Sterner 1995: J. Sterner, *Life and Death in the Mandara Ceramics.* In: C. Baroin - D. Barreteau - C. Von Graffenried (eds.), *Mort et rites funeraires dans le bassin du lac Tchad.* Actes du Colloque Mega-Tchad, Colloques et Seminaires, Bondy (FRA), 1990/09/12-14, Editions de l'Orstom, 1995, p.63-74.

Székely 1970: Z. Székely, *Săpăturile executate de Muzeul din Sf. Gheorghe (1959-1966).* In: Materiale şi Cercetări de Arheologie, IX, 1970, p.297-315.

Taborin 1982: Y. Taborin, *La parure des morts.* In: Les Dossaires Histoire et Archéologie, 66, 1982, p.42-51.

Tainter 1975: J. A. Tainter, *Social Inference and Mortuary Practices: An Experiment in Numerical Classification.* In: World Archaeology, 7 (1), 1975, p.1-15.

Tainter 1978: J. A. Tainter, *Mortuary Practices and the Study of Prehistoric Social System.* In: Advances in Archaeological Method and Theory, 1, 1978, p.105-141.

Thomas 1978: D. H. Thomas, *The Awful Truth about Statistics in Archaeology.* In: American Antiquity, 43 (2), 1978, p.231-244.
Thomas 1999: J. Thomas, *Understanding the Neolithic*, London, 1999.
Trajković 1988: Č. Trajković, *Topole-Bač.* In: D. Srejović (ed.), *The Neolithic of Serbia*, Beograd, 1988, p.99-101.
Trigger 1984: B. Trigger, *Archaeology at the Crossroads: What's New?.* In: Annual Review of Anthropology, 13, 1984, p.275-300.
Trigger 1998: B. Trigger, *Archaeology and Epistemology: Dialoguing across the Darwinian Chasm.* In: American Journal of Archaeology, 102 (2), 1998, p.1-34.
Tringham 1971: R. Tringham, *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe: 6000-3000 BC,* London, 1971.
Trogmayer 1969: O. Trogmayer, *Die Bestattungen der Körös-Grupe.* In: A Morá Ferenc Múzeum Évkönyve, 2, 1969, p.5-15.
Ucko 1969: P. J. Ucko, *Ethnography and Archaeological Interpretation of Funerary Remains.* In: World Archaeology, 1 (2), 1969, p.262-280.
Ursulescu 1978: N. Ursulescu, *Mormintele Criş de la Suceava – „Platoul Cimitirului".* Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean, V, 1978, p.81-89.
Ursulescu 2001: N. Ursulescu, Neoliticul timpuriu. In: M. Petrescu-Dîmboviţa – Al. Vulpe (coordonatori), *Istoria Românilor, vol. I. Moştenirea timpurilor îndepărtate,* Bucureşti, 2001.
Van Beek 1995: W. E. A. Van Beek, *A granary in the earth: dynamics of mortuary rituals among the Kapsiki/Higi.* In: C. Baroin - D. Barreteau - C. Von Graffenried (eds.), *Mort et rites funeraires dans le bassin du lac Tchad.* Actes du Colloque Mega-Tchad, Colloques et Seminaires, Bondy (FRA), 1990/09/12-14, Editions de l'Orstom, 1995, p.137-152.
Van de Velde 1979: P. Van de Velde, *The Social Anthropology of a Neolithic Cemetery in the Netherlands.* In: Current Anthropology, 20 (1), 1979, p.37-58.
Van Gennep 1996: A. Van Gennep, *Riturile de trecere*, Iaşi, 1996.
Van Santen 1995: J. C. Van Santen, *We attend but no longer dance. Changes in Mafa funeral practices due to Islamization.* In: C. Baroin - D. Barreteau - C. Von Graffenried (eds.) *Mort et rites funeraires dans le bassin du lac Tchad.* Actes du Colloque Mega-Tchad, Colloques et Seminaires, Bondy (FRA), 1990/09/12-14, Editions de l'Orstom, 1995, p.163-186.
Vasić 1986: R. Vasić, *Compte-rendu des fouilles du site prehistorique à Velešnica 1981-1982.* In: Cahiers des Portes de Fer, III, 1986, p.264-285.
Vierra - Carlson 1981: R. K. Vierra, D. L. Carlson, *Factor Analysis, Random Data and Patterned Results.* In: American Antiquity, 46 (2), 1981, p.272-283.
Vlassa - Palkó 1965: N. Vlassa, A. Palkó, *Un mormânt de inhumaţie aparţinând culturii Criş timpurii din Translvania.* In: Apulum, V, 1965, p.13-17.
Vlassa 1970: N. Vlassa, *Descoperiri arheologice în oraşul Cluj.* In: Materiale şi Cercetări de Arheologie, IX, 1970, p.529-532.
Vlassa 1972: N. Vlassa, *Cea mai veche fază a complexului cultural Starčevo-Criş în România.* In: Acta Musei Napocensis, IX, 1972, p.7-28.
Vlassa 1976: N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, Cluj-Napoca, 1976.
White 1992: T. D. White, *Prehistoric Cannibalism at Mancos 5MTUMR – 2346*, New Jersey, 1992.
Živanović 1986: S. Živanović, *Restes des ossements humains á Velešnica.* In: Cahiers des Portes de Fer, III, 1986, p.286-288.
Živković 2005: M. Živković, *Granice prostiranja i vertikalna stratigrafija arheološkog nalazišta Grad- Starčevo.* In: Banatica, 17, 2005, p.29-57.
Zoffmann 1978: Zs. Zoffmann, *Anthropological Finds in Lánycsók, Hungary, from the Early Neolithic Starčevo Culture.* In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 22 (1977), 1978, p.157-162.
Zoffmann 1980: Zs. Zoffmann, *Eine übersicht über anthropologishe material der Neolithischen und Kupferzeitlichen Kulturn im Karpatenbecken.* In: Alba Regia, XVIII, 1980, p.9-29.

Explicaţii figuri

Fig.1. Siturile culturii Starčevo-Criş discutate în text: 1. Suceava, 2. Valea Lupului, 3. Poieneşti, 4. Trestiana, 5. Leţ – *Várhegy*, 6. Cernat, 7. Cluj-Napoca, 8. Gura Baciului, 9. Tăşnad-*Sere*, 10. Grădinile, 11. Ostrovul Corbului, 12. Gornea-*Locurile Lungi*, 13. Gornea-*Cărămidărie*, 14. Velešnica,

15. Lepenski Vir, 16. Kamenički Potok-Mihajlovac, 17. Tečić, 18. Poljna, 19. Obre I, 20. Vinča, 21. Starčevo-Grad, 22. Šašinci, 23. Zlatara-Ruma, 24. Golokut-Vizić, 25. Vinkovici-Tržnice, 26. Slavonski Brod-Galovo, 27. Pepelana, 28. Lánycsók, 29. Topole-Bač, 30. Szakmár-Kisülés, 31. Vörs-Máriaszonysziget, 32. Szolnok-Szanda, 33. Endrőd-Varnyaipuszta, 34. Endrőd-Lyukashalom, 35. Szarvas-Egyházföld, 36. Szajol-Felsőföldek, 37. Deszk, 38. Mezőberény-Bodzáshalom, 39. Hódemezővásárhely-Kopáncs-Kovács-tanya, 40. Hódmezővásárhely-Kopáncs-Zsoldostanya, 41. Endrőd 119, 42. Vinkovici-Nama, 43. Kozluk, 44. Sânnicolau Român.

Fig. 2. Trestiana: a. B/M1, b. M6, c.M30, d. M9, e. M18, f. B/M2, g. B/M4, h. M32, i. B/M5 (fără scară); j-n vase reconstituite din M30 (după Popuşoi 2005).

Fig. 3. a. Suceava M3; b. vasul reconstituit din fragmentele descoperite în acest complex funerar (după Ursulescu 1978); c. Poieneşti M1; d-e. piese descoperite în M1 - Poieneşti (fără scară); f-g. vase reconstituite din fragmentele depuse în asociere cu defunctul (după Mantu 1991).

Fig. 4. a. Gura Baciului M1 (după Vlassa - Palkó 1965); b. cele două fosile de *Echinolampas* descoperite în acest mormânt (după Necrasov 1965a); c. vasul descoperit în M4 de la Cluj-Napoca-*Str. 30 Decembrie* (fără scară) (după Vlassa 1970); d. râşniţa (cu pisălog) descoperită în M4 de la Gura Baciului (fără scară) (după Vlassa 1976), e. Tăşnad-*Sere* M3; f-g. lame de obsidian descoperite în M3 - Tăşnad-*Sere* (după Astaloş - Virag 2007).

Fig. 5. Gura Baciului M1: a, c-e, q, r, t-w. fragmente ceramice descoperite în asociere cu defunctul; b, g. vase reconstituite din fragmentele descoperite în acest mormânt; h-p, y. piese litice; s. împungător de os; z. topor de tip *Walzenbeil* (fără scară) (după Vlassa - Palkó 1965).

Fig. 6. a. Tečić M2; b. Tečić M1; c. vasul din M2 - Tečić; d-e. vase descoperite în M1 - Tečić (după Galović 1967); f. Kamenički Potok-Mihajlovac M1 (după Stanković 1986); g. Mărgelele de alabastru din M1 de la Sânnicolau Român (fără scară) (după Stanciu 2000).

Fig. 7. a. Topole-Bač M1; b. Topole-Bač M2 (după Trajković 1988); c. vasul miniatural descoperit în MB de la Zlatara-Ruma (fără scară) (după Băčvarov 2003); d. vasul din M1 de la Velešnica (după Vasić 1986); e. vasul descoperit în M1 de la Szakmár-Kisülés (fără scară) (după Bognár-Kutzián 1977).

Fig.8. a. Gura Baciului M9 (după Lazarovici - Maxim 1995); b. Deszk M1 (după Băčvarov 2003); c. mormintele găsite la Lánycsók (după Ecsedy 1978); d. Obre I M7 (după Benac 1973).

Fig.9. a. Raportul dintre mormintele cu inventar funerar şi cele fără inventar; b. Distribuţia cantitativă a obiectelor de inventar funerar; c. Repartizarea în morminte a diverselor categorii de inventar funerar.

Fig.10. a. Modul de dispunere a fragmentelor ceramice în raport cu corpul defuncţilor; b. Distribuţia pe grupe de sex a indivizilor din mormintele cu depunere de fragmente ceramice; c. Repartizarea fragmentelor ceramice din morminte în raport cu grupele de vârstă ale defuncţilor.

Fig.11. a. Distribuţia pe grupe de sex a indivizilor din lotul antropologic Starčevo-Criş; b. Repartizarea obiectelor de inventar funerar în raport cu grupele de vârstă ale defuncţilor; c. Raportul dintre mormintele de femei cu inventar funerar şi cele fără inventar; d. Raportul dintre mormintele de bărbaţi cu inventar funerar şi cele fără inventar.

Funerary grave goods from Starčevo-Criş culture graves. A case study
(Abstract)

The present article wants to be am original approach over the funerary grave goods, from Starčevo-Criş graves. There will be analyzed all the Starčevo-Criş graves from Romania, Hungary and Yugoslavia. It would not be included in this analysis the discoveries from the North of Bulgaria (Kremikovci, Ovčaraovo and Tsonevo groups) and Macedonia (Anzabegovo-Vršnik group), as being considered related to Starčevo-Criş culture.

This study has to dimensions: the first one will approach the variety of research directions and the main theoretical currents developed in time, to better underline the theoretical background based on which we will develop an analysis model; the second one will focus over the funerary grave goods from Starčevo-Criş culture. The analysis model will be structured on two segments: ***I.*** *funerary grave goods and* ***II.*** *Ceramic fragments discovered near the body. For the first segment, we used a complex analysis model, structured on more elements - types of materials represented, the typology of these pieces, their frequency, the quantity and quality of these objects, the type of grave's disposal, their sex and age, related to a symbolist and significant manner of grave goods interpretation. The second segment refers to ceramic fragments located in graves or related to the body that will be analyzed in a manner of quantity and quality, and from a point of view of their disposal related to the grave and body, their sex and age.*

In the Starčevo-Criş culture are just 244 graves. The majority of burials were deposited in previously-dug pits or open spaces in the settlement, to one side of the pit or in a slightly deepened grave. In some cases the dead were buried in specific shallow grave-pits among the houses. The dead were always buried in a contracted position lying on their side but without consistent orientation. One of the main characteristics is the rarity of the grave goods discovered. That is why out of the 244 graves discovered by now, 204 had no funerary goods. It represents 84% out of the total number of discoveries. The types of grave goods discovered are very few: pots, flints, bones tools, and ornaments. It reflects the relationship between the dead ones and the ones that are alive, metaphoric speaking.

These objects might have social, family, economic, symbolic, spiritual and emotional connotations. The main role in placing those funerary goods in the grave, belonged to the ones alive (mourners, relatives, leaders etc.). Interesting for this culture is the way the ceramic fragments are disposed: under and over the body. This practice raises a lot of problems, giving the fact that besides representing a connection with the relatives, it is also the end of a ritual habit that involves breaking some pots and dispose them over and under the body.

Besides all these matters, the Starčevo-Criş grave goods are still a sensitive matter, their identification being very hard to achieve. Also we do not have to ignore the intrinsic character of these funeral practices. „The study of variations in grave good provision is thus a difficult jigsaw puzzle with many pieces missing".

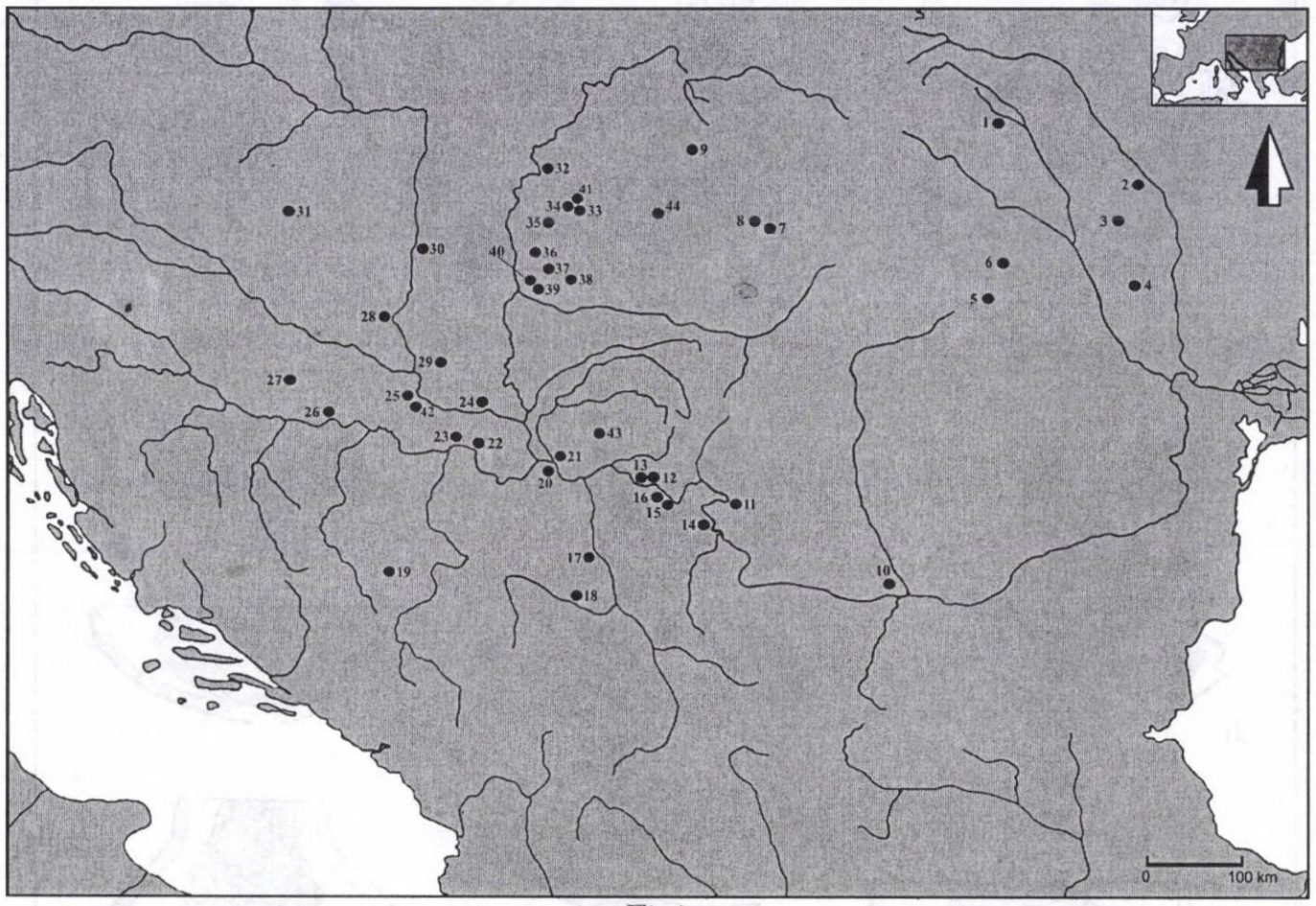

Fig.1.

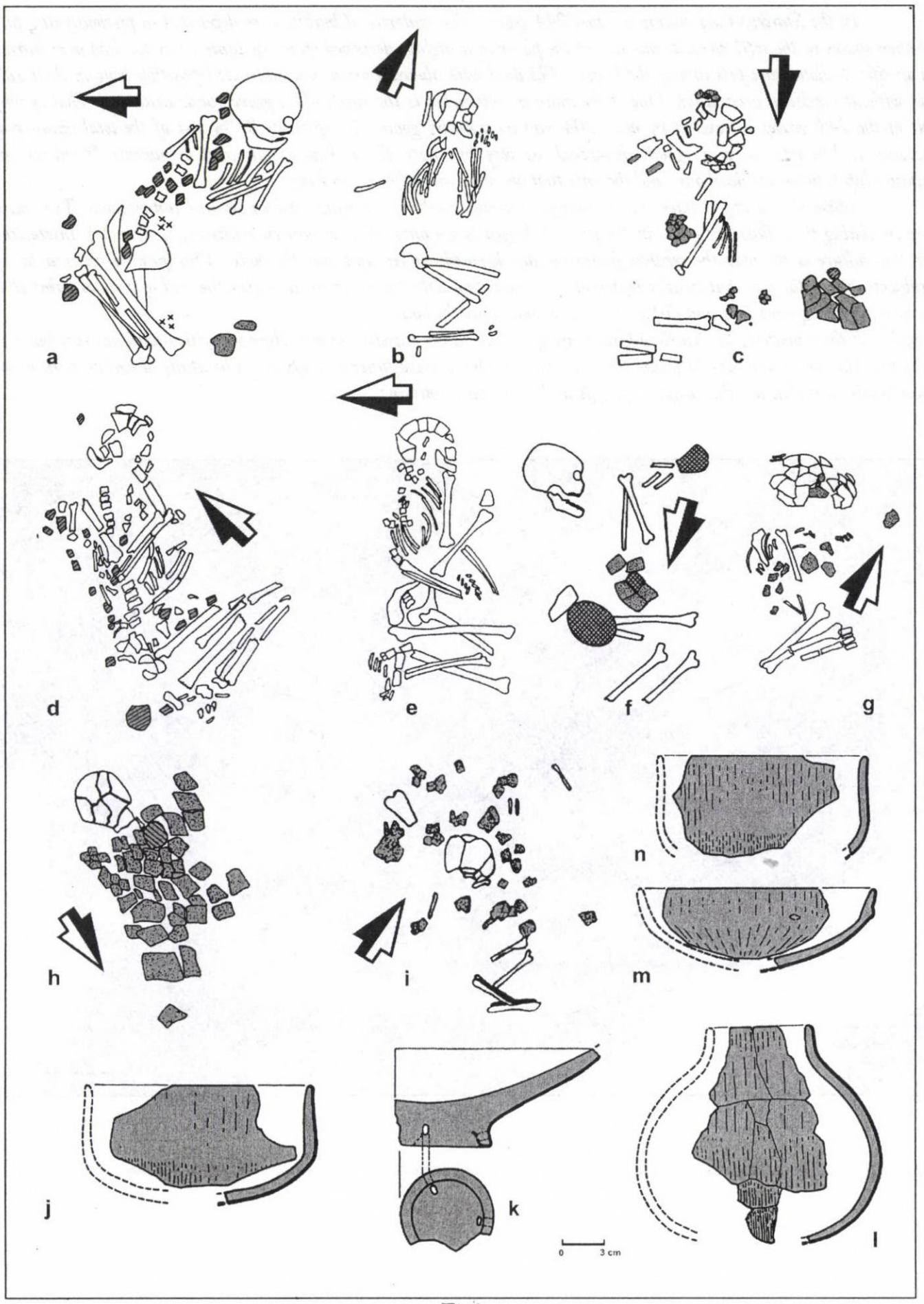

Fig.2.

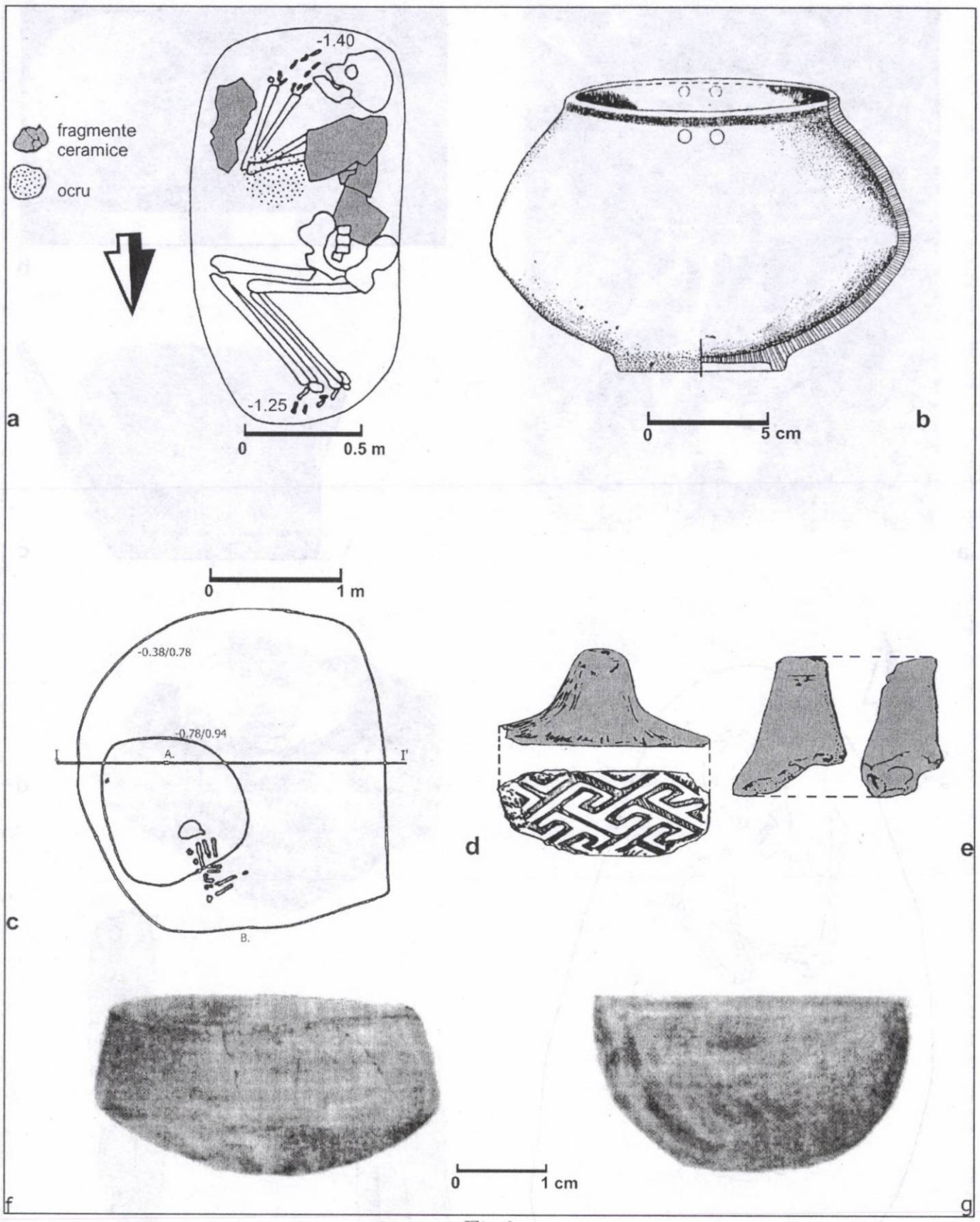
fragmente ceramice
ocru
-1.40
-1.25
0
0.5 m
a
0
5 cm
b
0
1 m
-0.38/0.78
-0.78/0.94
A.
A'
B.
c
d
e
0
1 cm
f
g

Fig. 3

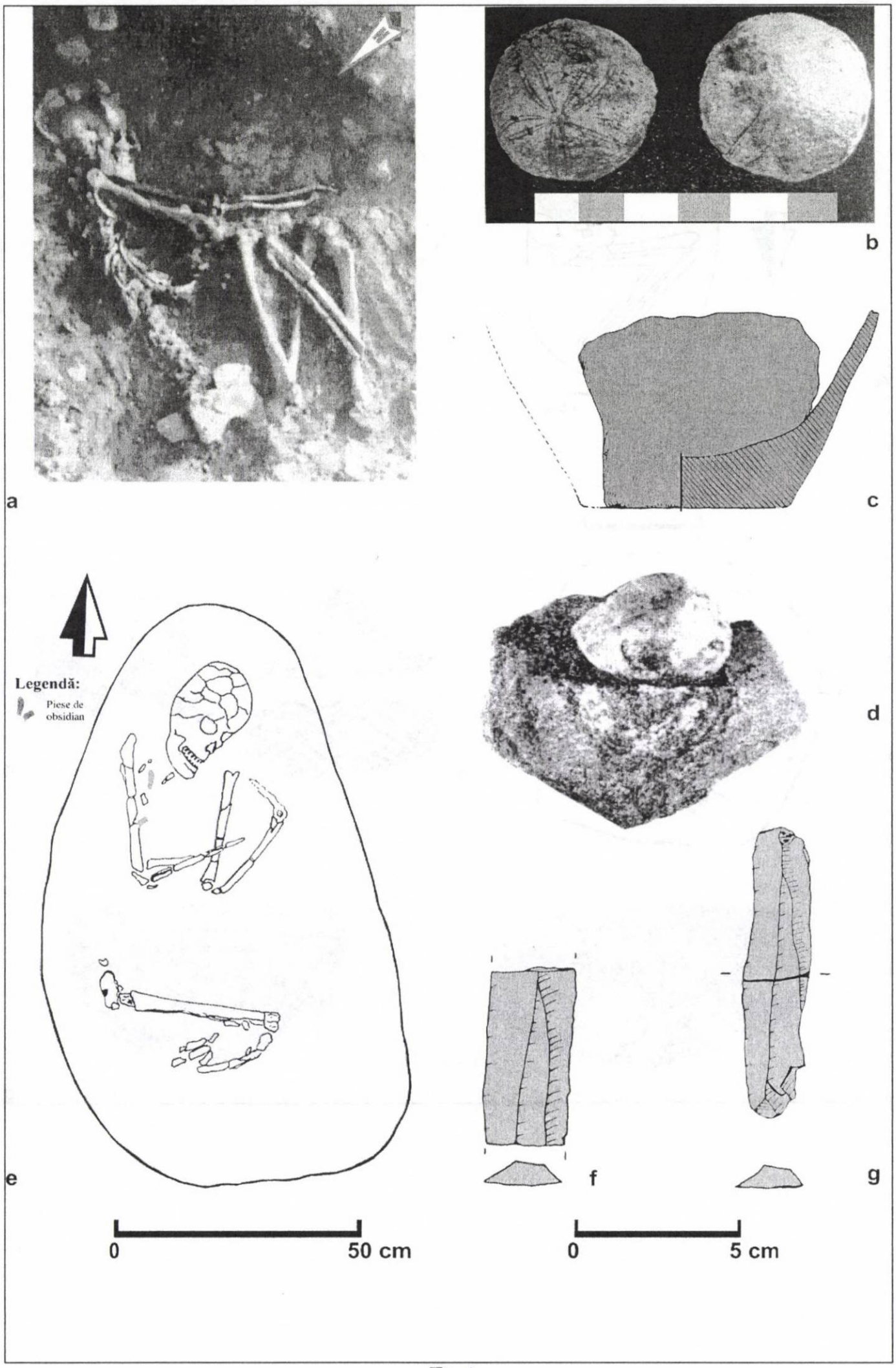

Fig. 4

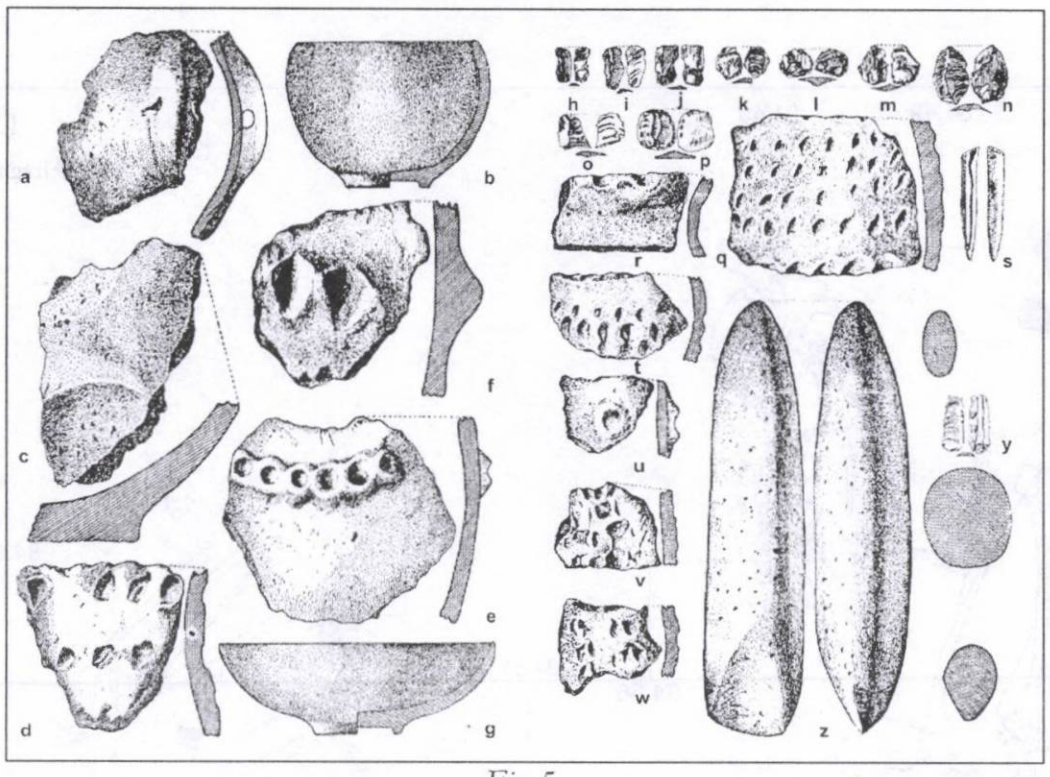

Fig. 5.

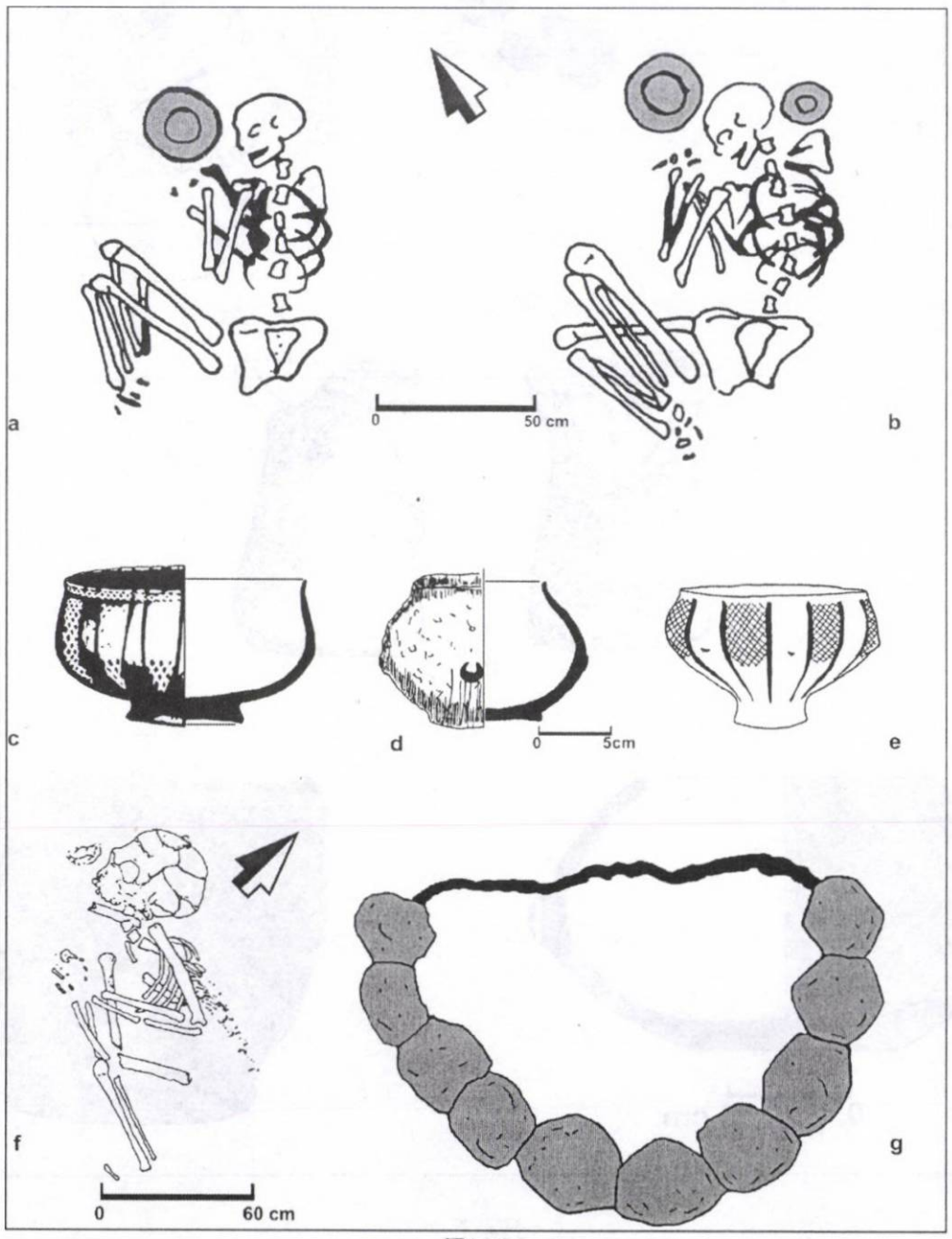

Fig. 6

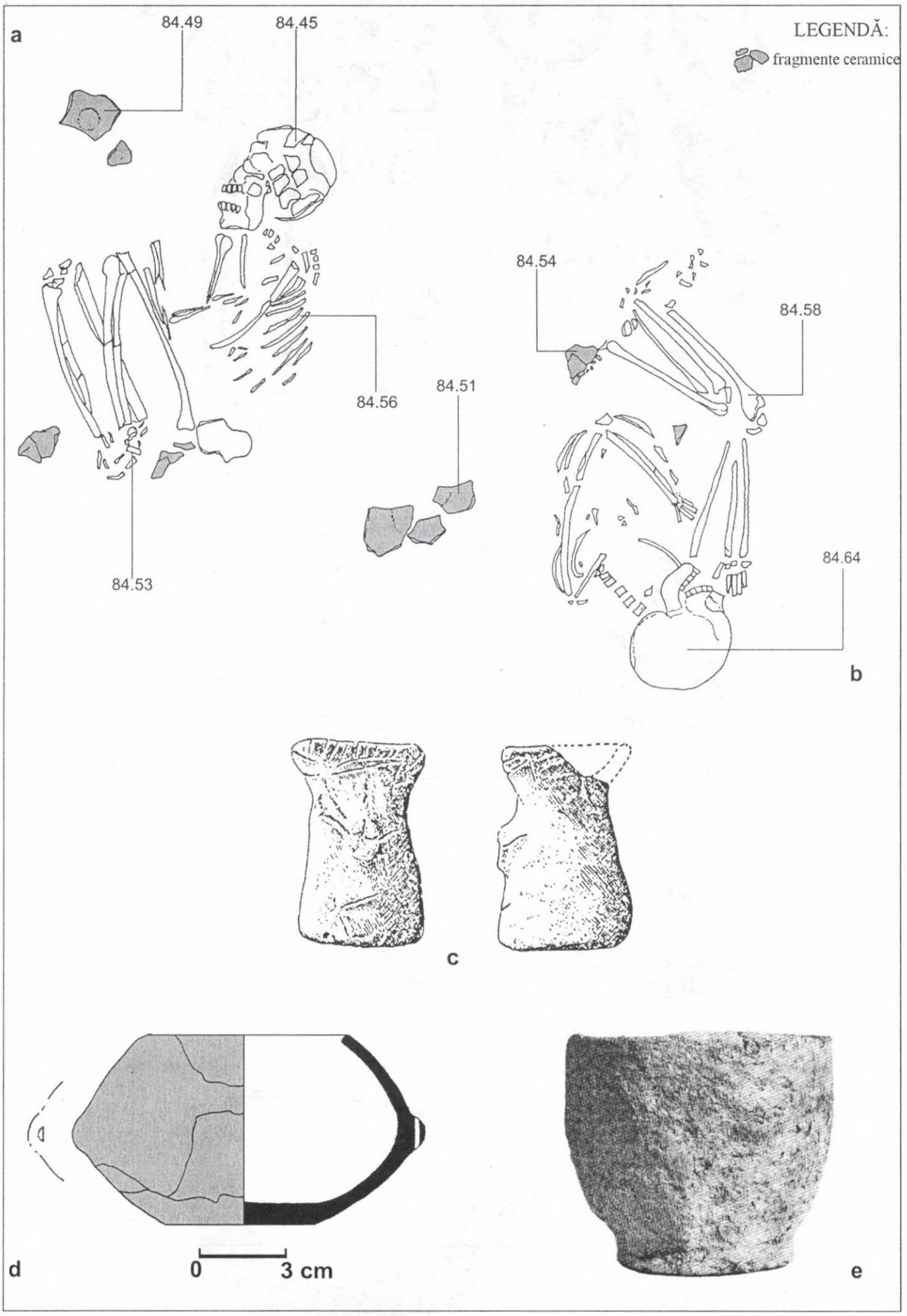
a
84.49
84.45
LEGENDĂ:
fragmente ceramice
84.54
84.58
84.56
84.51
84.53
84.64
b
c
d
0
3 cm
e

Fig. 7

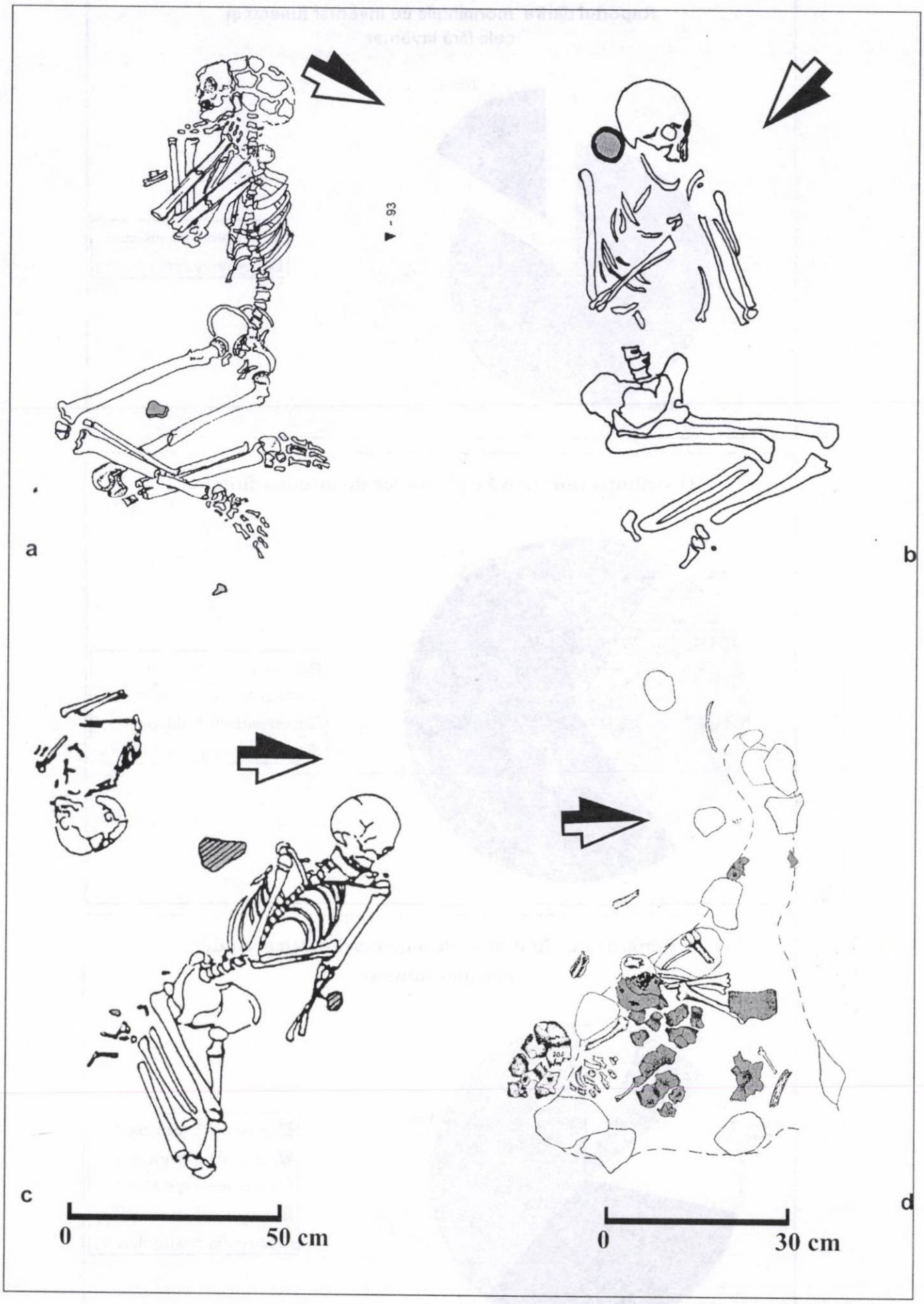

Fig.8

a.

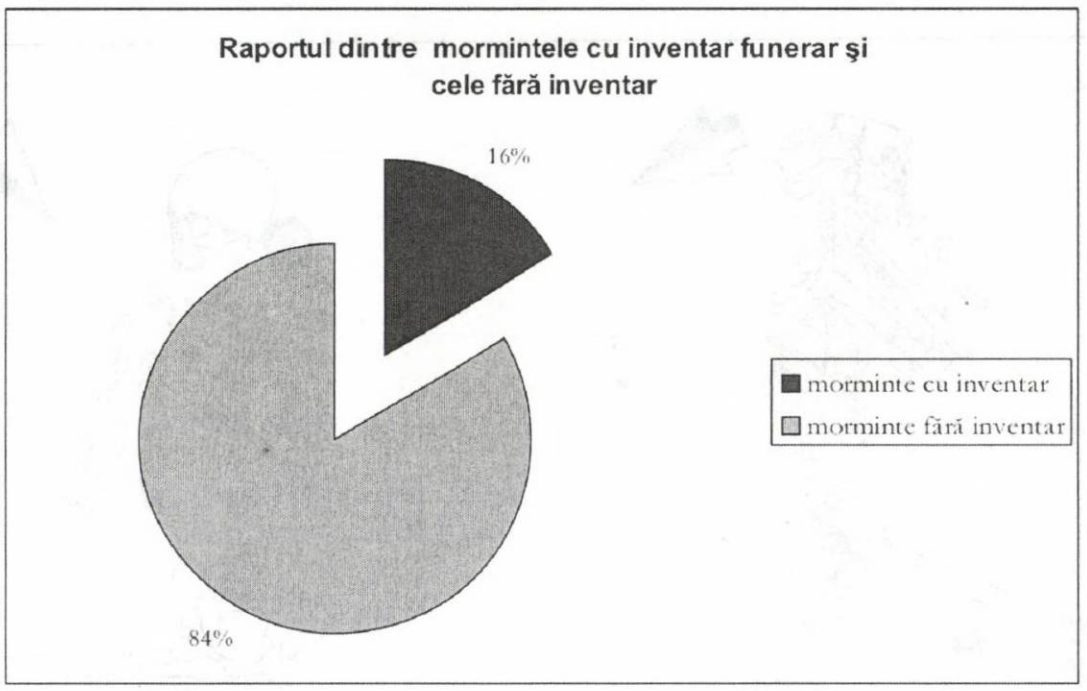
Raportul dintre mormintele cu inventar funerar şi cele fără inventar
16%
84%
morminte cu inventar
morminte fără inventar

b.

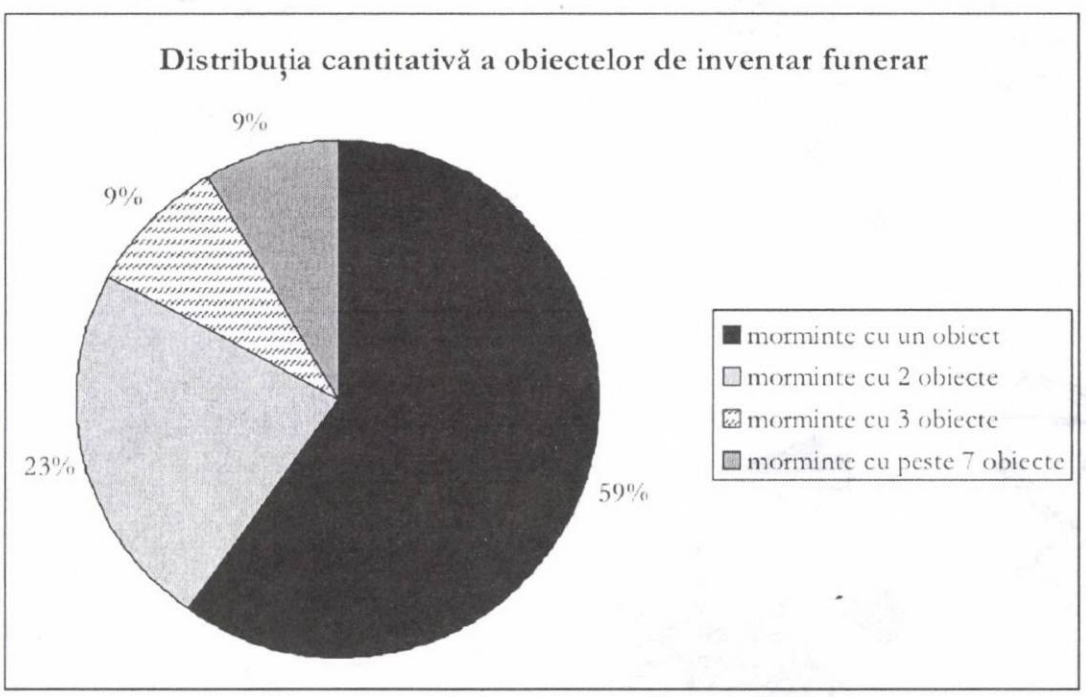
Distribuția cantitativă a obiectelor de inventar funerar
9%
9%
23%
59%
morminte cu un obiect
morminte cu 2 obiecte
morminte cu 3 obiecte
morminte cu peste 7 obiecte

c.

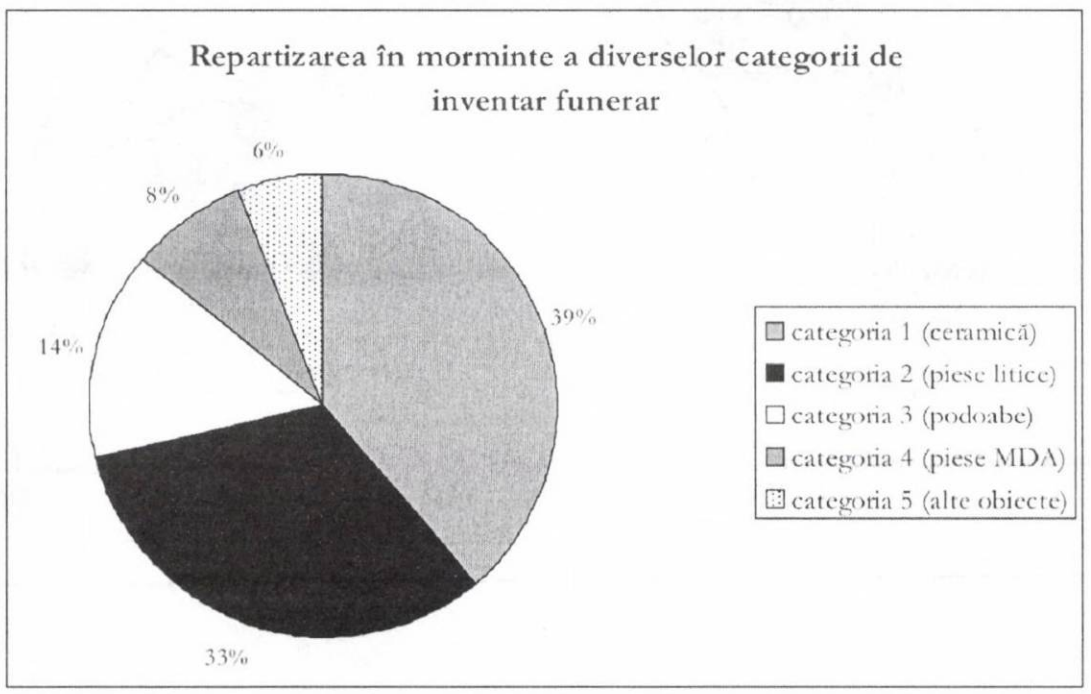
Repartizarea în morminte a diverselor categorii de inventar funerar
6%
8%
14%
39%
33%
categoria 1 (ceramică)
categoria 2 (piese litice)
categoria 3 (podoabe)
categoria 4 (piese MDA)
categoria 5 (alte obiecte)

Fig. 9

a.

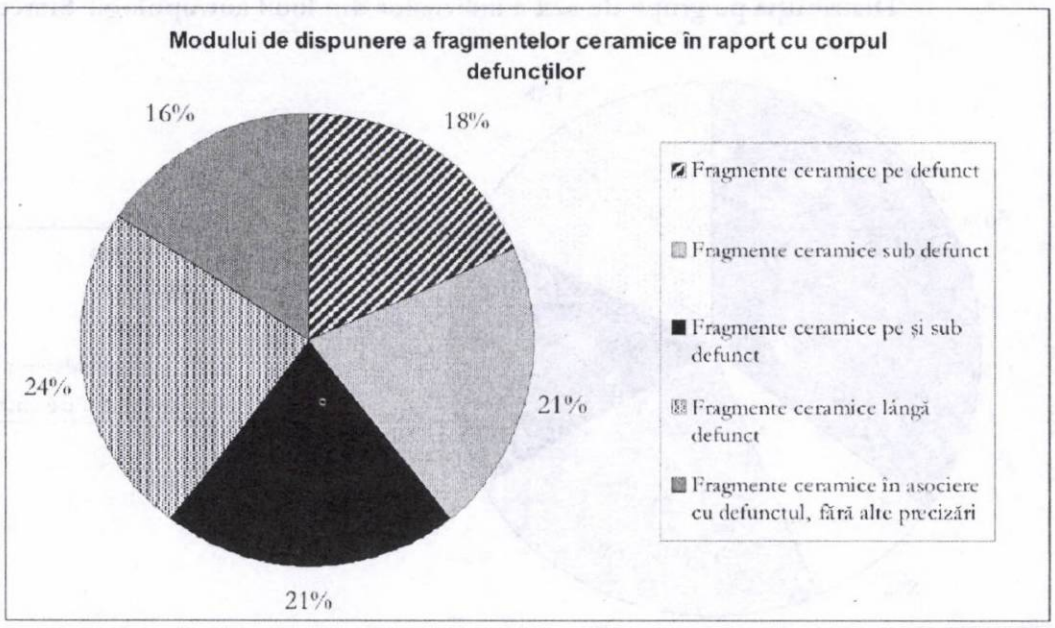
Modului de dispunere a fragmentelor ceramice în raport cu corpul defuncților
16%
18%
24%
21%
21%
Fragmente ceramice pe defunct
Fragmente ceramice sub defunct
Fragmente ceramice pe și sub defunct
Fragmente ceramice lângă defunct
Fragmente ceramice în asociere cu defunctul, fără alte precizări

b.

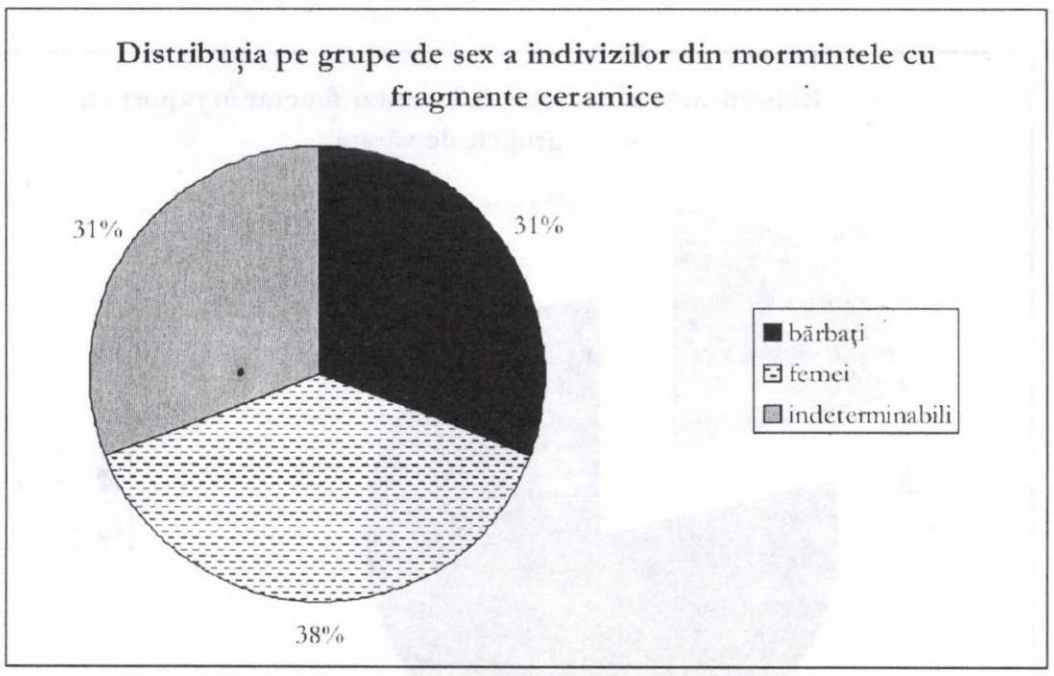
Distribuția pe grupe de sex a indivizilor din mormintele cu fragmente ceramice
31%
31%
38%
bărbați
femei
indeterminabili

c.

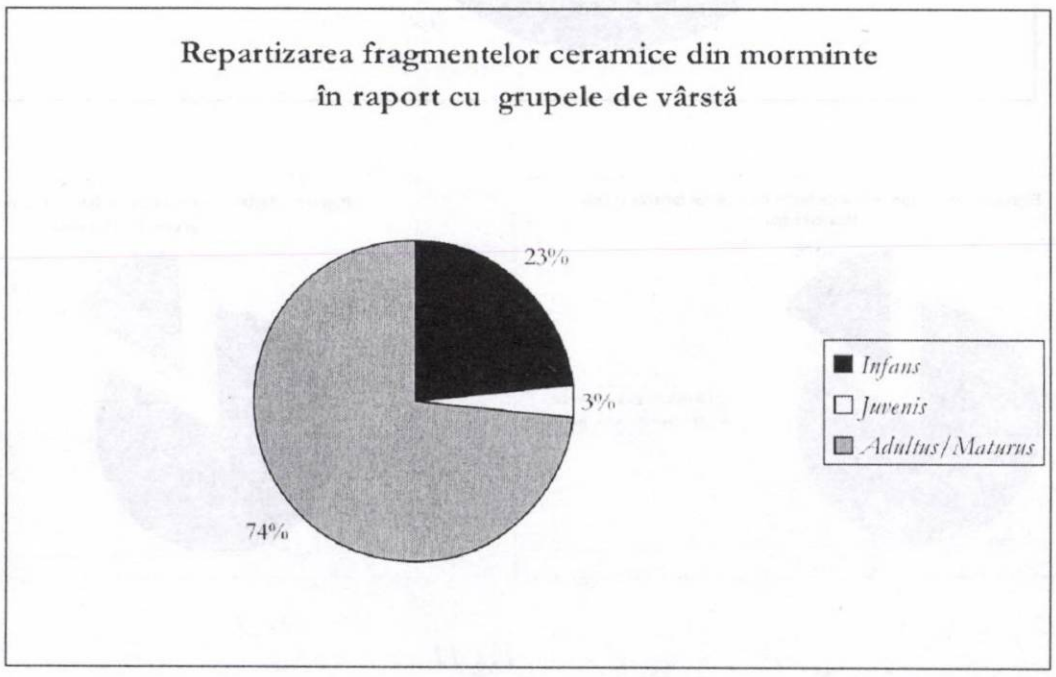
Repartizarea fragmentelor ceramice din morminte în raport cu grupele de vârstă
23%
3%
74%
Infans
Juvenis
Adultus/Maturus

Fig. 10

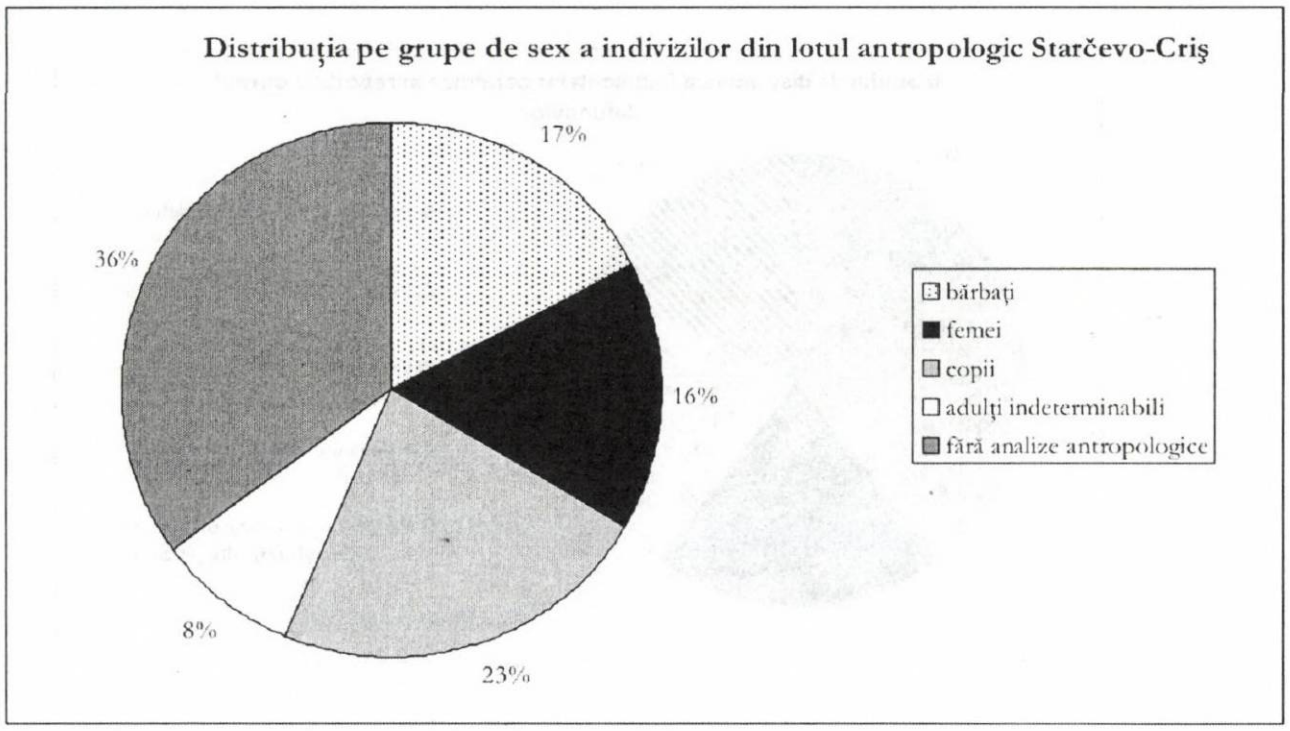
Distribuţia pe grupe de sex a indivizilor din lotul antropologic Starčevo-Criş
17%
16%
23%
8%
36%
bărbaţi
femei
copii
adulţi indeterminabili
fără analize antropologice

a.

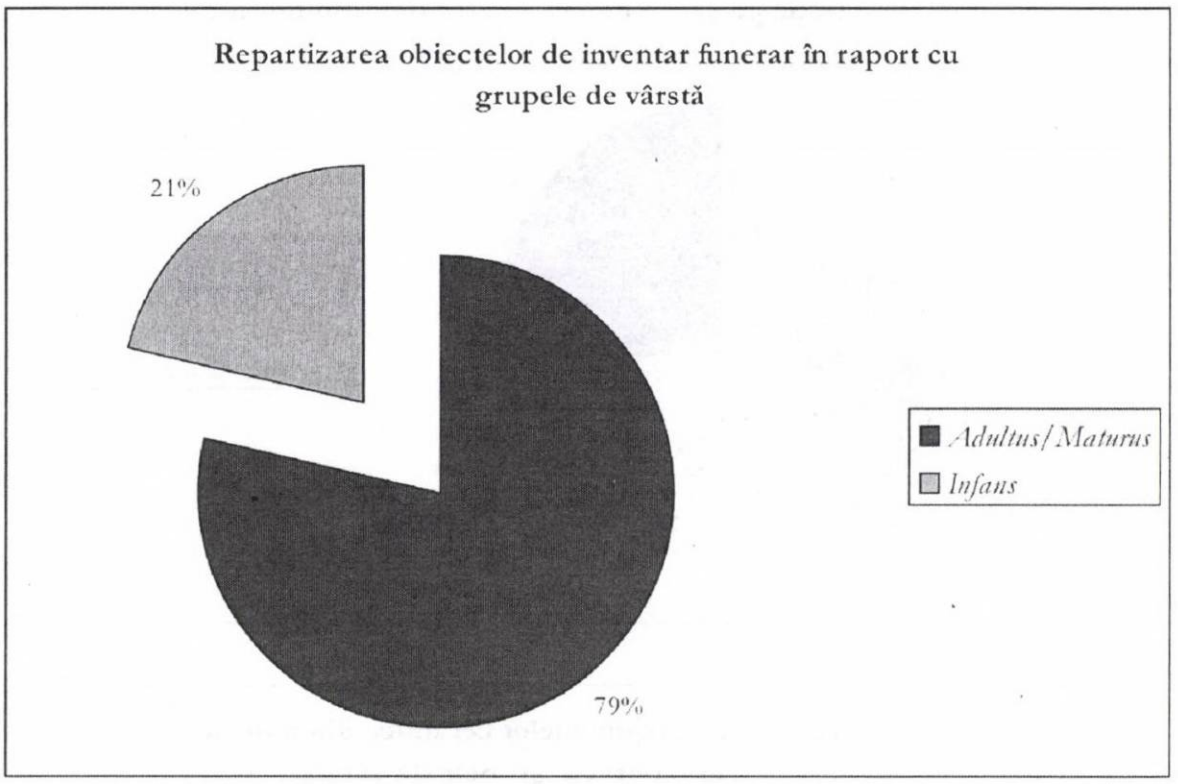
Repartizarea obiectelor de inventar funerar în raport cu grupele de vârstă
21%
79%
Adultus/Maturus
Infans

b.

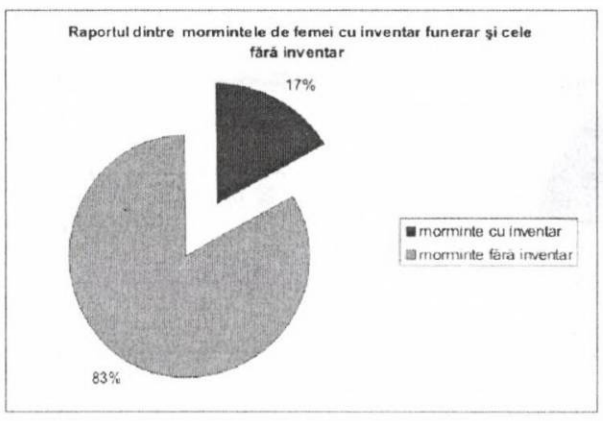
Raportul dintre mormintele de femei cu inventar funerar şi cele fără inventar
17%
83%
morminte cu inventar
morminte fără inventar

c.

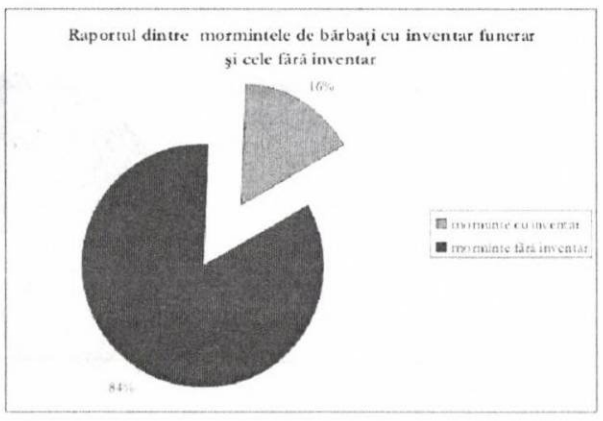
Raportul dintre mormintele de bărbaţi cu inventar funerar şi cele fără inventar
16%
84%

d.

Fig. 11

Descoperiri funerare neolitice din judeţul Satu Mare

Ciprian ASTALOŞ, Cristian VIRAG

Introducere[1]

Arheologia funerară a trezit întotdeauna un viu interes atât din partea specialiştilor, cât şi a publicului larg. Cercetarea contextelor mortuare a contribuit substanţial (în funcţie şi de orientarea teoretică a cercetătorilor) la cunoaşterea vieţii sociale şi economice a comunităţilor umane, la rafinarea cronologiilor şi definirea grupurilor culturale, desigur, fiind explorate şi alte direcţii de cercetare (de exemplu cea a simbolismului funerar). Importanţa studierii resturilor osteologice umane abia dacă mai trebuie subliniată, dincolo de simpla determinare a sexului şi a vârstei, fiind şi alte aspecte pe care cercetarea antropologică contemporană le impune, cum ar fi estimarea stării de sănătate a unei populaţii[2].

În România, descoperirile funerare ca sursă de cunoaştere privilegiază obiectivele orientării cultural-istorice (cronologia, tipologia şi atribuirea culturală) şi mai puţin celelalte obiective ale cercetării impuse de mult în cercetarea occidentală (aspectele sociale, biologice, etc). Totuşi, în ultimii ani se remarcă tendinţa spre specializarea unor cercetători în domeniul arheologiei funerare, precum şi apariţia unor studii teoretice[3].

În nord-vestul României, pentru epoca neolitică, deşi încă reduse numeric, descoperirile de contexte funerare s-au înmulţit în ultimii ani, graţie în primul rând săpăturilor preventive. O scurtă sinteză privitoare la descoperirile mortuare din nord-vestul României a apărut recent[4]. În ansamblu, ceea ce cunoaştem până la ora actuală despre înmormântările din zona nord-vestică a României în neolitic este puţin, în mare parte insuficient sau neclar documentat chiar şi pentru criteriile de rigurozitate ale arheologiei tradiţionale. Spre exemplu, analizele antropologice, fie şi numai la nivel elementar (determinarea sexului şi vârstei), sunt aproape inexistente.

Scopul acestui articol este de a introduce în circuitul ştiinţific datele referitoare la descoperirile funerare neolitice din judeţul Satu Mare. Descoperirile fiind puţin numeroase, am ales să prezentăm toate datele de care dispunem, atât din cercetările mai vechi, cât şi din cele recente, într-o manieră cultural-istorică, chiar dacă cu unele accente critice.

Repertoriu

Pentru prezentarea descoperirilor funerare (sau ipotetic funerare) din judeţul Satu Mare, am ales repertorierea siturilor cu descoperiri, în ordine alfabetică *(planşa I–1)*.

Modelul utilizat la alcătuirea unei fişe de sit în cadrul repertoriului, cuprinde următoarele elemente:

- *sit*: denumire (localitate, punct) şi poziţie administrativă (sat, comună, oraş)
- *context*: e prezentat contextul general al descoperirii – date esenţiale despre sit (amplasare, complexe descoperite, un scurt istoric al cercetărilor)
- *descriere*: cuprinde prezentarea amănunţită a descoperirii, inclusiv contextul imediat al acesteia (cum ar fi descrierea complexelor de care sunt sau ar putea fi legate mormintele)
- *cronologie / încadrare culturală*: descoperirea funerară e încadrată larg în perioadă (neolitic timpuriu, mijlociu sau târziu) şi atribuită unei „culturi arheologice" (în toate cazurile pe baza ceramicii din complex şi/sau sit)
- *bibliografie*: sunt citate principalele lucrări în care apar informaţii referitoare la descoperirea mortuară; în plus, unde am considerat necesar, sunt citate şi lucrări despre sit în general, dar care nu cuprind referiri la descoperirile funerare.

---

[1] Mulţumirile autorilor se îndreaptă către: Cătălin Lazăr şi Raluca Kogălniceanu pentru sprijinul bibliografic şi discuţiile asupra practicilor funerare neolitice, Gheorghe Lazarovici şi Zoia Maxim pentru observaţiile asupra ceramicii de la Halmeu, Andrei Soficaru, Valentin Radu şi Elisabeta Berendi pentru determinarea resturilor osteologice de la Halmeu, Constantin Haită pentru determinările de sedimente şi roci şi identificarea ocrului, tot din complexele de la Halmeu, Enikö Mándi şi Toma Barbu pentru contribuţia la realizarea ilustraţiei.

[2] Luby 2000

[3] Motzoi-Chicideanu 2003; Sîrbu 2003

[4] Băcueţ-Crişan 2005

1. Andrid – Păşune / Ördöngós (com. Andrid)
Context: Situl a fost descoperit în 1987 pe un grind, în stânga şoselei Dindeşti – Andrid, la intrarea în comuna Andrid, ca urmare a unor lucrări de îndiguire. Situl a fost parţial distrus de respectivele lucrări, singura măsură de salvare luată fiind colectarea ceramicii de către profesorul I. Ciarnău de la şcoala din Dindeşti. (Re)verificând în 1997 materialele colectate de I. Ciarnău, J. Németi constată că acestea sunt amestecate cu materiale aparţinând altor epoci şi chiar situri(?).
Descriere: Potrivit relatărilor muncitorilor, au fost descoperite patru morminte de inhumaţie în poziţie chircită. Nu există observaţii privind orientarea sau inventarul mormintelor.
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul mijlociu, cultura Pişcolt, faza mijlocie
Bibliografie: Németi 1999, p. 29

2. Carei – Cozard / Kozárd (oraş)
Context: Situl se află la est de Carei, pe terasa joasă a pârâului Mergheş, un afluent al Crasnei. Cercetat atât prin săpături de salvare în anii 1980 cât şi sistematice în anii 1990 de către N. Iercoşan, situl pare a fi destul de întins (5,6 ha). O acumulare mai intensă a sedimentelor neolitice se remarcă în cea mai înaltă parte a terenului, un perimetru de cca. 90 x 80 m, în care s-a identificat un strat de cultură, cu o grosime de până la 50 cm. Complexele cercetate sunt: locuinţe de suprafaţă, gropi menajere, vetre şi morminte (cu menţiunea că enumerarea este provizorie deoarece rezultatele săpăturilor nu au fost publicate în întregime).
Descriere: Au fost săpate două morminte de inhumaţie (notate M1 şi M2), plasate în marginea nordică, respectiv estică a unei gropi (G2) *(planşa I–3)*. Descrierea acestora, mai ales a mormintelor şi a relaţiei acestora cu groapa este insuficient de clară. În plus scara la care e publicat planul acestor complexe nu permite o completare mulţumitoare a informaţiei. Groapa G2 avea diametrul maxim la conturare de 3,10 m şi la bază de 1,95 m, atingând o adâncime de 2,40 m – de la suprafaţa actuală a solului – şi 1 m – de la nivelul sterilului arheologic. Pe fundul gropii era un mic prag din lut cruţat care împărţea groapa în două. Materialul arheologic din groapă era bogat şi divers: ceramică, piese din piatră şi os, oase de animale, chirpici, cenuşă şi cărbuni. Mormintele erau plasate în marginea G2 şi, conform autorului săpăturilor, „nu ating ori intersectează groapa G2". În schimb, G. El Susi, în analiza arheozoologică a gropii G2, menţionează prezenţa oaselor umane, "relativ întregi", indicând proveninţa lor ca fiind din M1, a cărui groapă ar intersecta groapa G2. Desenul complexelor sugerează că marginile mormintelor ar fi intersectate de groapa G2. Datele pe care le avem permit totuşi o descriere destul de detaliată a mormintelor.

Groapa mormântului M1, situată în marginea nordică a G2, s-a conturat slab în steril (-1,40 m) ca având forma ovală şi dimensiunile de 65 x 35 cm. Adâncimea la care a fost surprins fundul M1 este potrivit cifrelor de pe desen -1,80 m, ceea ce înseamnă o adâncime de 40 cm de la nivelul identificării gropii mormântului. Scheletul era friabil, slab conservat, "puternic chircit" şi întins pe partea stângă. Orientarea scheletului era VSV–ENE[5], cu privirea îndreptată probabil spre NV. Conform planului, e de presupus că orientarea mormântului e aceeaşi cu orientarea scheletului. În fine, mormântul este fără inventar funerar păstrat.

Mormântul M2, situat în marginea estică a G2, s-a conturat la aceeaşi adâncime ca precedentul (-1,40 m), dar atinge adâncimea de -1,90 m de la suprafaţa solului, deci 50 cm de la nivelul de identificare a gropii acestuia. Forma gropii mormântului e ovală, cu dimensiunile de 78 x 35 cm. Scheletul era friabil, "puternic chircit", întins pe partea stângă, cu mâinile îndoite sub cap. Orientarea scheletului era (aproximativ) S–N, iar în ceea ce priveşte direcţia privirii este hazardat să ne pronunţăm pe baza desenului mult prea schematic. La fel ca în cazul primului mormânt, potrivit planului, orientarea mormântului e similară celei a scheletului. Şi în acest caz, inventarul funerar lipseşte.
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul târziu, cultura Herpály
Bibliografie: Iercoşan 1997; El Susi 1997, p. 59

3. Cămin – Staţia de pompă (sat, com. Căpleni)
Context: Situl a fost descoperit cu ocazia lucrărilor de hidroamelioraţii din 1982–1983 de pe malul stâng al Crasnei, lucrări care au deranjat mai multe complexe arheologice (vetre, locuinţe de suprafaţă, gropi menajere). Intervenţii de salvare a unor complexe şi a materialului arheologic au fost făcute de J. Németi.

[5] Orientarea a fost determinată după desen, în text fiind dată greşit: VSV-NNE (Iercoşan 1997, p. 24)

Descriere: J. Németi menţionează un mormânt de inhumaţie distrus, aflat în apropierea gropii menajere nr. 1/1983, în malul taluzat al Crasnei. Printre oasele deranjate s-a identificat un topor *(planşa I–4)* din piatră şlefuită, neperforat, care a făcut probabil parte din inventarul mormântului.
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul târziu, cultura Herpály
Bibliografie: Németi 1987, p. 23, 46, fig 16/2; Németi 1999, p. 76

4. Căpleni - Togul lui Reök / Reök – tag (com. Căpleni)
Context: Situl se află pe un grind de mici dimensiuni (65 x 60 m) din marginea fostei mlaştini Ecedea. Săpăturile arheologice din 1986 şi 1987 au dus la descoperirea a două gropi menajere, a unei probabile locuinţe de suprafaţă şi a unui mormânt. Stratul de cultură variază între 15/25 cm şi 60/70 cm.
Descriere: Mormântul de inhumaţie (M2/1987) *(planşa I–5/2)* a fost descoperit în capătul vestic al secţiunii S II. Cel mai apropiat complex cunoscut, aflat la cca. 3–5 m distanţă, este presupusa locuinţă de suprafaţă. Groapa mormântului nu s-a conturat clar, nefiind mai adâncă decât baza stratului de cultură. Scheletul a fost identificat la adâncimea de -1,10 m, în poziţie chircită (accentuat?) pe partea stângă. Orientarea scheletului era S–N (sau mai curând SSE–NNV, conform planului) şi direcţia privirii probabil spre V. Potrivit lui N. Iercoşan, mormântul nu avea inventar, cele câteva fragmente ceramice şi bucăţi de chirpici descoperite lângă schelet fiind considerate ca fiind prezente în pământul din stratul de cultură cu care a fost acoperit cadavrul.
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul mijlociu, cultura Pişcolt, faza târzie (conform ceramicii din stratul de cultură)
Bibliografie: Iercoşan 1993; Németi 1999, p. 77-78

5. Căpleni – Canalul de irigaţii (com. Căpleni)
Context: Punctul este situat la cca. 120 m est de grindul *Togul lui Reök*, într-o zonă mai joasă (fata de ce mai joasa? ...un reper). Un canal de irigaţii a tăiat în acest punct 13 complexe din care 11 gropi menajere, un cuptor de ars ceramică şi un mormânt. Nu a fost identificat un strat de cultură. E posibil ca aceste complexe împreună cu cele din punctul *Togul lui Reök* să aparţină de fapt unei singure aşezări. O situaţie aparte o reprezintă însă una din gropi (G1) importantă pentru noi dat fiind că scheletul a fost descoperit în ea. Astfel, G1 se afla la o distanţă apreciabilă de restul complexelor (400 m) şi de punctul *Togul lui Reök* (300 m), prin urmare ar putea fi de fapt dintr-un alt sit, încadrat tot în neoliticul mijlociu însă probabil într-o fază mai timpurie. Amplasarea la 300 m spre vest de G1, a sitului Tiszapolgár de la Carei – *Staţia de epurare* este un alt element important a contextului în problema cercetată, în sensul că mormântul ar putea aparţine de fapt culturii Tiszapolgár.
Descriere: Scheletul e considerat de N. Iercoşan ca provenind dintr-un mormânt de inhumaţie (M1/1986) *(planşa I–5/1)* săpat în groapa menajeră G1. Groapa mormântului nu a fost sesizată. G1 a fost parţial distrusă de excavarea canalului pentru irigaţii, astfel că nu se cunosc dimensiunile exacte ale gropii (4x2 m reprezentând diametrele a ceea ce a mai rămas din complex). Adîncimea maximă a gropii este de 2,2 m, scheletul fiind descoperit la adâncimea de 1,5 m. Poziţia scheletului era întins pe dreapta, cu picioarele uşor flexate. Poziţia membrelor superioare nu poate fi precizată, ele fiind deranjate de săparea canalului. Orientarea scheletului este SE–NV (potrivit planului)[6]. E dificil de precizat dacă alături de schelet vor fi fost piese de inventar, odată datorită bulversării contextului în urma săpării canalului şi în al doilea rând, datorită faptului că piesele cu pricina pot aparţine de fapt exclusiv gropii G1 (dealtfel bogată în artefacte, cum ar fi ceramica sau piesele de obsidian).
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul mijlociu, cultura Pişcolt, faza timpurie (conform ceramicii din G1) sau eneolitic timpuriu, cultura Tiszapolgár.
Bibliografie: Iercoşan 1987, p. 73; Iercoşan 1993; Németi 1999, p. 78; Iercoşan 2002, p. 158-159

6. Halmeu – Vamă (com. Halmeu)
Context: În urma cercetărilor recente, mai multe situri neolitice au fost identificate în împrejurimile frontierei româno-ucrainene de la Halmeu. Aşezarea din neoliticul târziu este situată între vămile română şi ucraineană, unde, în anul 2006 au fost făcute săpături preventive[7]. În urma acestor cercetări au fost identificate numeroase complexe arheologice, precum locuinţe, gropi sau şanţuri.

[6] Determinarea orientării a fost făcută după desen, în text (Iercoşan 1993, p. 11) fiind evident greşit determinată: ENE-VNV.
[7] Săpături preventive în martie-mai 2006: Liviu Marta, Ciprian Astaloş, Cristian Virag, Zoltán Kádas

Descriere: Două dintre complexele săpate la Halmeu prezintă un interes deosebit pentru subiectul nostru, deoarece ar putea fi interpretate drept „morminte simbolice": C22 şi C24 (denumite convenţional şi M1, respectiv M2). Distanţa dintre cele două complexe este de cca. 8–10 m. Complexele din imediata apropiere a celor două complexe studiate sunt, la prima vedere, gropi de diferite dimensiuni, în general circulare. Materialele din aceste gropi nefiind încă prelucrate, e prematur să facem comparaţii cu inventarele celor două complexe analizate în prezentul studiu. Datorită sistemului de săpătură utilizat (decapare mecanică a humusului şi parţial a stratului de cultură, şi identificarea complexelor sub forma unor contexte „independente" la nivelul sterilului arheologic) nu s-au putut face observaţii asupra spaţiului inter-complexe şi nici asupra nivelului de la care au fost săpate complexele în preistorie.

M1 (= C22) (planşa IV–A) - complexul prezenta o formă dreptunghiulară (2,37x0,96 m) şi foarte probabil suprapunea o groapă circulară mai veche (C22a – 1,57x1,55 m). Adâncimea gropilor înregistrată pe teren este puţin relevantă datorită motivelor legate de sistemul de săpătură expuse mai sus. Totuşi, menţionăm că adâncimea de la nivelul de identificare a gropilor în sterilul arheologic este de 6 la 13 cm pentru groapa dreptunghiulară şi 30 cm pentru groapa circulară. La aceste adâncimi putem adăuga, cu rezerve totuşi, grosimea medie a stratului de cultură din sit (20 cm) şi cea a humusului recent (40 cm). Totuşi, relaţia dintre cele două gropi nu este foarte clară, dat fiind că sedimentul din ambele gropi avea aceeaşi culoare şi consistenţă (brun închis argilos). Deşi repartiţia artefactelor pare a sugera destul de convingător posterioritatea gropii dreptunghiulare faţă de groapa circulară, totuşi acest raport nu este cert. Groapa circulară C22a conţinea fragmente ceramice mărunte şi izolate, precum şi doi galeţi de prund neprelucraţi pe fundul acesteia. Fragmente ceramice mărunte sunt întâlnite şi în umplutura gropii complexului dreptunghiular. O bucată de gresie sfărâmicioasă provine aparent din groapa dreptunghiulară, dar datorită poziţiei relativ izolate de gruparea principală de artefacte şi a situării la limita presupusă dintre cele două complexe, este posibil ca de fapt să aparţină gropii circulare. Groapa dreptunghiulară era orientată pe direcţia SSE–NNV. Fundul acesteia este relativ plat. O bucată de lemn ars (sau mai curând carbonificat?) de 80 cm lungime, 4–8 cm lăţime şi sub 1 cm grosime, era depusă pe fundul gropii, în marginea central–vestică a acesteia. Izolat, pot fi observate fragmente mici de oase şi dinţi, foarte distruse, fapt ce nu a permis salvarea lor. Pe baza fragmentelor recoltate împreună cu sedimentul, Andrei Soficaru a estimat că, foarte probabil sunt oase de animale[8]. Unul dintre dinţi, păstrat totuşi intact, a fost determinat de Valentin Radu ca fiind un dinte faringian de la un crap de 1 kg[9]. La capătul dinspre SSE al complexului se afla un vas ceramic spart, aşezat pe fund. Majoritatea pieselor de inventar (ca dealtfel şi fragmentele de oase şi dinţi menţionate mai sus) formează două aglomerări, cu aproximaţie la cele două capete ale lemnului carbonizat. Prima grupare (dinspre capătul de SSE) conţinea: un topor, un ciocan perforat, 16 piese litice cioplite, dinţii (inclusiv cel determinat ca fiind de peşte) şi doi presupuşi colţi de mistreţ[10] aflaţi într-o stare de deteriorare foarte avansată, care ar putea fi resturi ale unor pandantive. A doua grupare (situată spre capătul de NNV) conţinea: un topor şlefuit, un şlefuitor, două netezitoare şănţuite şi patru piese din piatră cioplită. Se observă că împreună, lemnul carbonizat, fragmentele de oase şi piesele de inventar par a forma un ansamblu relativ coerent în jumătatea central-vestică a gropii, vasul ceramic este amplasat izolat în capătul de SSE, iar în capătul dinspre NNV a complexului nu s-a găsit nimic. În ansamblu, piesele din piatră cioplită sunt tipologic variate: lame şi lamele, lame şi lamele cu trunchiere retuşată, din care una şi cu lustru, piese geometrice, un gratoar şi un nucleu. Materia primă utilizată pentru piesele cioplite este la rândul ei diversă: silex (9 piese), obsidian (2 piese), cuarţit limnic (2 piese) şi cornean (hornfels) (3 piese). Uneltele din piatră şlefuită sunt la rândul lor variate din punct de vedere al tipologiei (topoare, ciocan perforat, şlefuitor, netezitoare şănţuite) şi al materiei prime (marne, andezite sau bazalte, gresii).

Descrierea inventarului:

-piesele din piatră cioplită:

1- lamă cu trunchiere oblică retuşată, din silex (5,4x1,7x0,4 cm) *(planşa V–14)*

2- lamă (fragment mezial) din obsidian (2x1,3x0,2 cm) *(planşa V–13)*

3- lamă din silex (2,7x1,8x0,2 cm) *(planşa V–8)*

---

[8] Andrei Soficaru, comunicare personală

[9] Valentin Radu, comunicare personală

[10] Elisabeta Berendi, comunicare personală

4- lamă cu trunchiere concavă retuşată, din silex (4x1x0,3 cm) *(planşa V–9)*
5- lamă din silex (3,8x1,3x0,3 cm) *(planşa V–10)*
6- lamă din silex (4,9x1,2x0,4 cm) *(planşa V–15)*
7- piesă din cuarţit limnic (4,7x2,9x2,2 cm) *(planşa V–11)*
8- gratoar pe lamă din cornean (hornfels) (3,2x1,5x0,3 cm) *(planşa V–7)*
9- lamă cu trunchiere dreaptă retuşată şi cu lustru, din cornean (hornfels) (3,8x1,8x0,4 cm) *(planşa V–6)*
10-lamă cu retuşe de uzură inverse pe latura dreaptă, din cornean (hornfels) (7x3,1x1,2 cm) *(planşa V–20)*
11- lamelă (fragment proximal) cu retuşe de uzură, din obsidian (1,8x0,9x0,2 cm) *(planşa V–12)*
12- piesă geometrică cu trunchiere oblică retuşată invers din silex (0,9x0,9x0,2 cm) *(planşa V–16)*
13- piesă geometrică cu trunchiere oblică retuşată invers din silex (1,1x1x0,2 cm) *(planşa V–19)*
14- piesă geometrică cu trunchiere oblică retuşată invers din silex (0,8x0,9x0,2 cm) *(planşa V–18)*
15- piesă geometrică cu trunchiere oblică retuşată direct din silex (1x0,9x0,3 cm) *(planşa V–17)*
16- lamă din cuarţit limnic (2,5x0,9x0,3 cm) *(planşa V–21)*
- *piesele din piatră şlefuită*:
17- topor, dintr-o rocă silicioasă (8x3,6x1,4 cm) *(planşa IV–3)*
18- topor dintr-o rocă silicioasă (9,2x4,7x1,8 cm) *(planşa IV–1)*
19- şlefuitor din andezit sau bazalt, cu urme ce par de arsură (11,4x2,3x1,5 cm) *(planşa IV–4)*
20- ciocan perforat (*mace*) cu urme de folosire, din andezit sau bazalt, cu urme ce par de arsură (9,5x8,3x3,4 cm; diametrul găurii este între 2,3 şi 2,8 cm) *(planşa IV–2)*
21- fragment de netezitor şănţuit din gresie, folosit probabil pentru netezirea cozilor de săgeţi[11] (6,4x3,5x2,1 cm) *(planşa V–23)*
22- fragment de netezitor şănţuit din gresie, similar celui anterior (5,2x2,6x2,5 cm) *(planşa V–22)*
- *ceramica*:
23- castron cu peretele puternic bombat şi buza invazată, pasta cu pleavă, nisip şi cioburi pisate, ars reducător, cu slip portocaliu, parţial căzut *(planşa IV–5)*
- *podoabele(?)*:
24- doi probabili colţi de mistreţ, foarte prost păstraţi, care ar fi putut fi pandantive

M2 (= C24) (planşa VI–A)– este o groapă de formă dreptunghiulară, cu orientare SE-NV (1,40x0,65 m), fundul plat şi adâncimea de la nivelul sterilului arheologic de 10 cm. Umplutura e o argilă brun închisă, cu fragmente mărunte şi izolate de oase calcinate (probabil de animale[12].), cărbune şi ceramică. Inventarul complexului e constituit din trei vase ceramice şi 10 piese litice (un topor şlefuit şi 9 piese cioplite: lame, lame cu trunchiere retuşată, gratoare şi o aşchie, dintre acestea, patru piese prezentând lustru). Diversitatea rocilor folosite pentru confecţionarea pieselor litice este semnificativă şi în acest caz, fiind prezente: cuarţitul limnic (3 piese cioplite dintr-o variantă de rocă de foarte bună calitate şi 3 piese din cuarţite limnice comune), corneanul (hornfels) (3 piese) şi probabil marna (toporul şlefuit). Vasele ceramice sunt amplasate în şir, pe linia imaginară ce împarte groapa în două pe lungime. Primul vas, care conţinea ocru, e amplasat mai izolat, spre capătul SE al gropii, celelalte două (cu un conţinut similar sedimentului ce a umplut complexul) sunt situate împreună aproximativ în centrul complexului. Toporul din piatră şlefuită era căzut peste vasul din mijloc, iar majoritatea pieselor litice cioplite se concentrează lângă vasul dinspre capătul NV al gropii.
Descrierea inventarului:
- *piesele din piatră cioplită*:
1- lamă (fragment proximal) cu retuşe alterne pe latura stângă, din cuarţit limnic (2,2x1,7x0,3 cm) *(planşa VI–6)*
2- gratoar pe aşchie din cuarţit limnic (3,5x3,3x1,5 cm) *(planşa VI–8)*
3 -lamă cu trunchiere oblică retuşată invers, din cornean (hornfels) (4,2x2,3x0,6 cm) *(planşa VI–5)*
4- lamă fragmentară retuşată cu trunchiere convexă retuşată, din gresie silicioasă (2,7x1,6x0,4 cm) *(planşa VI–9)*
5- gratoar pe lamă, cu lustru, din cuarţit limnic(aproape opalizat) (3,5x2,8x0,6 cm) *(planşa VI–2)*
6- gratoar pe lamă, cu lustru, din cuarţit limnic(aproape opalizat) (4,2x1,5x0,6 cm) *(planşa VI–3)*

[11] Am adoptat pentru acest tip de piese interpretarea din Starnini 1996, p. 190, 199.
[12] Andrei Soficaru, comunicare personală

7- lamă (fragment proximal) cu lustru, din cuarţit limnic(aproape opalizat) (4,1x2x0,8 cm) *(planşa VI–4)*
8- lamă cu trunchiere convexă retuşată şi cu lustru, din cornean (hornfels) (3,7x1,7x0,3 cm) *(planşa VI–7)*
9- aşchie fragmentară din cuarţit limnic (3,3x2,8x0,7 cm) *(planşa VI–10)*
- *piesa din piatră şlefuită:*
10- topor, dintr-o rocă carbonatică[13] (8,7x5,2x1,7 cm) *(planşa VI–1)*
- *ceramica:*
11- vas cu profil S, cu corpul uşor bombat, două torţi perforate deasupra zonei de bombare maximă, buza uşor evazată, pasta cu pleavă, nisip şi cioburi pisate, ars reducător, cu slip portocaliu la exterior, parţial căzut *(planşa VII–11)*; în jumătatea inferioară a vasului era depus ocru roşu-cărămizi[14], probabil iniţial în granule, care în urma dizolvării au imprimat culoarea lor şi sedimentului din complex ce a umplut vasul; partea superioară a vasului conţinea acelaşi tip de sediment ca în complex.
12- oală de mici dimensiuni, cu corpul puternic bombat, umăr scurt, buza uşor evazată şi două perforaţii în zona gâtului, pasta din pleavă, nisip şi mică, ars reducător, cu slip portocaliu parţial căzut *(planşa VII–12)*; vasul conţinea acelaşi tip de sediment ca în complex.
13- vas cu fundul plat, corpul uşor bombat, gât cilindric, cu două torţi-buton pe gâtul vasului, pasta din pleavă, nisip şi cioburi pisate, ars reducător, cu slip portocaliu, parţial căzut *(planşa VII–13)*; vasul conţinea acelaşi tip de sediment ca în complex.

Cronologie / încadrare culturală: neoliticul târziu, grupul Iclod, faza I (potrivit determinării lui Gh. Lazarovici, pe baza ceramicii din cele două complexe.
Bibliografie: –

7. Pişcolt – Lutărie / Kincsverem (com. Pişcolt)
Context: Situl este amplasat pe un grind din valea Ierului Rece, la periferia zonei nisipoase a Câmpiei Nirului. Săpături arheologice au fost începute în anii 1970 şi apoi continuate între 1995 – 2001. Au fost identificate numeroase complexe arheologice (îndeosebi gropi) cu un inventar bogat. Menţionăm că acesta este situl eponim al grupului cultural Pişcolt.
Descriere: J. Németi menţionează pe scurt, în rapoartele de săpătură din 1995, respectiv 1997, descoperirea a două morminte. În 1995 e menţionat un mormânt de inhumaţie cu scheletul în poziţie chircită, fără inventar, iar în 1997, un schelet uman descoperit într-o groapă menajeră, cu un castron plat drept inventar.
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul mijlociu, cultura Pişcolt
Bibliografie: Lazarovici, Németi 1983; Németi 1995; Németi 1997; Németi 1999, p. 44-45

8. Pişcolt – Nisipărie/ Homokos Domb (com. Pişcolt)
Context: Situat pe capătul unei dune de nisip, punctul *Nisipărie* e binecunoscut pentru necropola celtică cercetată în anii 1970. Important e să menţionăm că situl se află la cca. 300 m de aşezarea de la *Lutărie*. Fragmente ceramice din neoliticul mijlociu apar în zonele mai apropiate de mlaştină ale dunei.
Descriere: În zona mai înaltă a dunei, la adâncimea de 1,20 m, au fost descoperite două castroane de culoare roşiatică, unul întreg iar al doilea fragmentar *(planşa I–2/1-2)*. Gh. Lazarovici şi J. Németi presupun că vasele au constituit inventarul unui mormânt de inhumaţie, lipsa scheletului datorându-se distrugerii acestuia de către nisipul cu oxizi de fier (situaţie întâlnită des şi în cazul mormintelor La Tène).
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul mijlociu, cultura Pişcolt, faza mijlocie
Bibliografie: Lazarovici, Németi 1983, p. 23, fig. 14/3-4; Németi 1999, p. 44

9. Tăşnad – Sere (oraş)
Context: Situl este amplasat pe terasa joasă a pârâului Cehal. Acesta este unul dintre cele mai amplu cercetate situri aparţinând neoliticului timpuriu din România. Săpăturile arheologice au fost începute în 1989, continuând, cu unele întreruperi, până în prezent. Săpăturile preventive de mare întindere din ultimii ani au condus la descoperirea a numeroase structuri de locuire, gropi menajere, şanţuri,

[13] Determinare: Constantin Haită.
[14] Determinare: Constantin Haită.

morminte.

Descriere: Până la ora actuală au fost descoperite cinci morminte, dintre care unul în săpătura lui N. Iercoşan din 1999, iar celelalte patru în urma săpăturilor de salvare din 2001[15] şi 2006[16]. Toate mormintele se află în interiorul aşezării.

Informaţiile pe care le avem despre mormântul săpat în 1999 sunt sumare. În raportul de săpătură se menţionează doar că, într-o groapă din malul canalului Cehal, „la adâncimea de -1,20 - 1,50 m au fost observate resturile unui schelet uman, dislocate de inundaţii". Sunt date lungimea gropii (9,70 m) şi adâncimea ei (2,20 m). Nu cunoaştem numărul gropii, nici poziţia ei exactă, atât doar că se află în caseta A din apropierea gropii nr. 1/1989. Importantă este observaţia că din groapă provin şi fragmente ceramice Coţofeni (dar nu se spune explicit dacă groapa conţinea şi ceramică Starčevo-Criş sau nu)[17].

M1/2001 (planşa II–1) a fost descoperit în G2/2001, complex din malul canalului Cehal, săpat parţial (o parte fusese distrusă de construirea canalului şi lărgirea lui continuă datorită erodării malurilor de către ape, iar o altă parte a rămas neexcavată, în condiţiile în care săpăturile din 2001 din acest punct au fost întrerupte de o inundaţie a Cehalului). În condiţiile săpării incomplete, este dificil de atribuit complexului o anume funcţionalitate: ar putea fi interpretat atât ca bordei, cât şi ca groapă menajeră. Scheletul a fost depus în nivelele superioare de umplere a complexului. Scheletul, bine conservat, era în poziţie chircită moderat[18] pe stânga (75°). Membrele superioare sunt îndoite din cot în unghi de 60°-65°, poziţia humerusurilor faţă de coloană este aprox. în unghi de 50°, iar palmele sunt împreunate în dreptul feţei. Craniul este uşor răsturnat pe spate. Membrele inferioare sunt plasate unul peste celălalt, uşor decalat, cu călcâiele în apropierea bazinului. Unghiul dintre femure şi tibii + peronee este de 30°. Orientarea scheletului era NNV–SSE. Direcţia privirii este spre NE. În privinţa inventarului funerar este dificil de făcut aprecieri, în umplutura complexului găsindu-se, inclusiv în apropierea scheletului, ceramică şi oase de animale. Este posibil ca mormântul să fi fost lipsit de inventar funerar, iar artefactele din jur să fie fără nici o legătură cu înmormântarea.

M2/2006 (planşa II–2) avea groapa funerară de formă rectangulară (220x80 cm), cu colţurile rotunjite. Ea intersectează parţial partea nordică a unui complex (C48) (sau poate e chiar parte a acestuia?). Adâncimea gropii mormântului este cuprinsă între 15 şi 20 cm de la nivelul de identificare a complexului în lutul galben (steril). Scheletul era în poziţie chircită moderat (57°) pe partea stângă, orientat V-E. Orientarea privirii este spre NNV. Scheletul era prost conservat, păstrându-se din el craniul şi membrele superioare şi inferioare. Mâinile sunt îndoite din coate, cu palmele în dreptul umerilor sau a feţei. Picioarele sunt paralele între ele, cu un unghi de 20-30° între femure şi tibii + peronee. Mormântul nu avea inventar.

M3/2006 (planşa II–3) are groapa mormântului ovală, mai lată în jumătatea inferioară (max. 73 cm) şi cu lungimea de 140 cm. Mormântul a fost identificat la contactul dintre stratul de cultură şi sterilul arheologic. Oasele sunt prost conservate, păstrându-se craniul, membrele superioare, femurele şi foarte fragmentar tibiile şi peroneele. Tot foarte prost e conservat toracele. Scheletul este în poziţie chircită moderat (80°) pe partea stângă, orientat NNE-SSV, cu privirea îndreptată spre SE. Orientarea iniţială a privirii e posibil să fi fost alta, în ipoteza că poziţia craniului e uşor modificată în urma proceselor tafonomice. Membrele superioare sunt îndoite din coate, humerusurile paralele cu corpul, iar oasele cubitus şi radius ridicate în sus. Femurele formează cu tibiile şi peroneele un unghi de 28°. Inventarul funerar constă în două lame din obsidian situate, una între humerusul drept şi maxilar, cealaltă parţial sub humerusul drept, însă mai aproape de cot. Prima lamă are dimensiunile de 5,4x1,2x0,3 cm şi a fost găsită spartă în două (nu ştim dacă din vechime sau recent) *(planşa II–3/2)*. A doua piesă este un fragment mezial de lamă, cu dimensiunile de 3,3x1,5x0,5 cm *(planşa II–3/1)*.

M4/2006 (planşa II–4): Groapa mormântului era de formă rectangulară cu colţurile rotunjite şi cu dimensiunile de 138 x 35 cm. Groapa mormântului a fost identificată la nivelul sterilului arheologic, sub forma unei pete negricioase, clar vizibilă în lutul galben. Scheletul era în poziţie chircită moderat (83°) pe partea stângă, orientat NEE-SVV. Oasele scheletului sunt fragmentare, mai bine păstrate fiind membrele şi parţial toracele. Craniul este foarte prost conservat. Braţele sunt îndoite din coate în unghi ascuţit, cu palmele la faţă. Cel puţin pentru piciorul drept, unghiul dintre femur şi tibie + peroneu este

---

[15] Săpături preventive: János Nemeti, Ciprian Astaloş

[16] Săpături preventive: Cristian Virag, Zoltán Kádas, Attila Hágo

[17] Iercoşan 1999

[18] Pentru determinarea gradului de chircire am folosit modelul propus în Kogălniceanu 2006 (accentuat între 10° – 55°, moderat între 56° – 100° şi slab între 101° – 145°)

de 45°. Oasele membrelor inferioare par a fi aşezate oblic în groapa mormântului (sprijinite cu genunchii de peretele gropii) din cauza dimensiunii mici a gropii. Mormântul nu avea inventar.
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul timpuriu, cultura Starčevo-Criş III B-IV A
Bibliografie: Iercoşan 1995; Iercoşan 1999; Németi 1999, p. 89-90; Németi et al. 2002

10. Tiream – Drumul Tireamului (com. Tiream)
Context: Situl se află pe o limbă de pământ care intră adânc în valea Ierului, fiind înconjurat pe trei părţi de apă şi mlaştină, la cca. 1,5 km de capătul com. Tiream, în dreapta şoselei Tiream – Vezendiu. În 1977, lucrări de lărgire a şoselei şi construire a unei parcări au afectat situl, fiind salvate parţial trei gropi menajere.
Descriere: Informaţiile despre mormântul (M1/1977) descoperit în acest punct sunt sumare şi contradictorii. J. Németi scria despre un mormânt de inhumaţie în poziţie chircită, fără inventar, în timp ce N. Iercoşan descrie (pe baza informaţiilor de la J. Németi!) un mormânt de inhumaţie cu scheletul întins pe spate şi orientat SV–NE. În orice caz, sigur e că respectivul mormânt se află (potrivit ambilor autori) în perimetrul sitului neolitic.
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul mijlociu, cultura Pişcolt, faza mijlocie (conform ceramicii din complexele salvate) sau eneoliticul timpuriu, cultura Tiszapolgár (ipoteză a lui N. Iercoşan, bazată pe faptul că la 300 m vest de mormânt, la Vezendiu, se află o aşezare Tiszapolgár).
Bibliografie: Németi 1999, p. 21; Iercoşan 1993, p. 11, nota 9

11. Urziceni – Vamă (com. Urziceni)
Context: Situl se află pe frontiera româno – maghiară, pe un grind din valea Pârâului Negru. În ultimii ani, cu ocazia construirii noilor vămi, s-au făcut săpături de salvare, atât în Ungaria (Vállaj[19]) cât şi în România (Urziceni), situl fiind identificat de ambele părţi ale frontierei.
Descriere: Au fost descoperite trei complexe cu oase umane atribuite neoliticului, toate săpate în campania din 2003.

M1 *(planşa III–3)* reprezintă o îngrămădire de oase umane fragmentare, fără conexiune anatomică, depusă în umplutura complexului C1, un şanţ (17x1,5 m) cu mult material ceramic şi câteva piese de os şi obsidian.

M2 *(planşa III–4)*, parţial deranjat de un complex ulterior (modern) avea groapa mormântului ovală ca formă, cu dimensiunile, atât cât s-au păstrat, de 60 x 52 cm. Scheletul era slab conservat, cu o parte a membrelor inferioare lipsă, fiind tăiate de complexul modern amintit mai sus. Poziţia scheletului era chircit puternic (cca. 40°) pe dreapta, fiind orientat SV–NE. Direcţia privirii era spre SSE. Craniul a fost fragmentat probabil de intervenţii antropice ulterioare neoliticului (un complex ulterior fiind săpat chiar până pe nivelul mormântului). Braţele sunt puternic îndoite, cu palmele la faţă. Mormântul era lipsit de inventar.

M8 *(planşa III–1)* prezenta o groapă de formă ovală. Scheletul, destul de bine conservat, era în poziţie chircită moderat (între 55° şi 65°) pe partea stângă, fiind orientat E-V. Ca inventar, mai multe mărgele de marmură de diferite dimensiuni *(planşa III–2/1-2)* au fost descoperite plasate în jurul calotei craniene. Un fragment de cupă cu picior, aflat în spatele scheletului, completează inventarul mormântului[20].
Cronologie / încadrare culturală: neoliticul mijlociu, cultura Pişcolt, faza mijlocie (însă nu este exclus ca M8 să aparţină de fapt culturii Bodrogkeresztúr, în acest caz fragmentul de vas atribuit culturii Pişcolt ar fi în poziţie secundară). Totuşi, M8 se află la o distanţă considerabilă de celelalte morminte de tip Bodrogkeresztúr (cca. 10 m faţă de M6 şi 5 m faţă de M7, ultimul aflat în poziţie secundară în umplutura unui şanţ modern de drenare a apei).
Bibliografie: Gindele et al 2004; Virag 2004b

Observaţii generale

O primă observaţie ce se impune în urma parcurgerii repertoriului descoperirilor este aceea că exploatarea ştiinţifică a acestora la standardele maxime pe care le-ar fi permis însuşi starea lor de

[19] Almássy et al 2003
[20] M8 apare sub denumirea de M7 la Virag 2004b, p. 43 şi e atribuit culturii Bodrogkeresztúr. În urma reevaluării materialului, mormântul a fost redenumit şi atribuit mai degrabă culturii Pişcolt. În acelaşi studiu, M3 este atribuit neoliticului mijlociu, dar o analiză mai atentă a contextului şi inventarului a dus la concluzia că de fapt aparţine culturii Bodrogkeresztúr.

conservare este imposibilă. Mai mult, în unele cazuri nu a fost atins nici măcar nivelul minim de rigoare al unei simple descrieri a complexului funerar. E necesar să menţionăm aici faptul că nu am avut la dispoziţie toate datele disponibile (spre exemplu, planurile şi desenele originale de la Carei, Pişcolt şi Căpleni). Calitatea descrierilor şi a interpretărilor va creşte cu siguranţă în urma unei viitoare analize făcute *şi* pe baza documentaţiei existente, dar neutilizate la alcătuirea prezentului studiu.

Principala problemă o constituie însă *abordarea* contextelor funerare începând cu munca de teren şi sfârşind cu munca de laborator şi interpretările. Majoritatea descoperirilor provin din săpături de salvare de mai mare sau mai mică amploare, ceea ce a avut un impact negativ asupra acurateţii săpăturilor şi a înregistrărilor (impact care ar trebui totuşi să fie limitat, inclusiv în cazul cercetărilor de salvare). Dar, fie că e vorba de săpături de salvare sau sistematice, tehnicile de excavare şi înregistrare a descoperirilor mortuare nu au fost întotdeauna cele mai potrivite. Utilizarea excavatorului pentru îndepărtarea stratului vegetal şi parţial a stratului de cultură în cazul săpăturilor de salvare extinse de la Tăşnad şi Halmeu a făcut ca gropile mormintelor să fie detectate de la nivelul sterilului arheologic, aprecierea adâncimii acestora de la nivelul de călcare neolitic fiind astfel imposibilă (sau cel mult poate fi aproximată). Astfel devine imposibilă şi eventuala identificare a vreunui marcaj la suprafaţă al mormântului. Acest tip de informaţii sunt importante deoarece forma şi adâncimea gropii funerare ar putea fi legate de statutul social sau genul decedatului[21]. Observaţiile asupra sedimentului din morminte sunt sumare sau lipsesc, probe de sol fiind prelevate în foarte puţine cazuri. Analizele de laborator sunt aproape cu desăvârşire absente, inclusiv analizele antropologice.

În ce priveşte datarea mormintelor, prima observaţie ce se cuvine făcută este aceea că nici unul dintre complexele mortuare sau presupus funerare analizate, nu beneficiază de o datare directă prin metoda ^{14}C sau orice altă metodă de datare absolută. Singurele metode de încadrare cronologică (sau mai bine spus, culturală) folosite au fost prin analiza materialului arheologic: fie a inventarului complexului propriu-zis, fie pe baza analizei ceramicii din situl de care e legat complexul respectiv. De aici rezultă şi situaţii neclare, în care un context e dificil de atribuit cu siguranţă uneia sau alteia dintre culturile arheologice.

Neoliticul timpuriu

Cele mai vechi morminte descoperite pe teritoriul judeţului Satu Mare datează din neoliticul timpuriu, din aşezarea de la Tăşnad – *Sere*. Cultural, pe baza analizei stilului ceramic, situl poate fi încadrat în fazele târzii ale culturii Starčevo-Criş (III B – IV A)[22]. Mormintele M 1, 2, 3 şi 4 aparţin cu siguranţă neoliticului timpuriu. Probleme ridică însă încadrarea scheletului descoperit în 1999 deoarece N. Iercoşan menţionează fragmente ceramice Coţofeni ca provenind din groapa asociată acestuia[23]..

Toate mormintele de la Tăşnad – *Sere* au fost identificate în perimetrul aşezării. Trei dintre morminte aveau groapă proprie, săpată în solul nederanjat antropic. Scheletul din M1 era depus în umplutura unui complex ce ar putea fi groapă (menajeră?) sau bordei. Despre scheletul descoperit de N. Iercoşan în 1999, se ştie doar că provenea din umplutura unui complex, probabil o groapă. Toate cele patru morminte de inhumaţie sigur datate conţineau schelete depuse în poziţie chircită pe stânga. Orientarea lor însă era variată (NNV, V, NNE, NEE). Inventarul funerar păstrat lipseşte din majoritatea mormintelor, doar în M3 fiind descoperite două lame din obsidian.

Mormintele de la Tăşnad, prin caracteristicile lor, se aseamănă pe deplin celorlalte morminte din arealul culturii Starčevo-Criş[24]. Raritatea mormintelor cu inventar în întreg arealul culturii poate fi observată clar dintr-o statistică recent întocmită din care reiese că doar 6,9 % dintre mormintele pentru care au fost date disponibile, au avut inventar[25].

Neoliticul mijlociu

Din neoliticul mijlociu, pe teritoriul judeţului Satu Mare, s-au identificat probabil şapte situri cu descoperiri mortuare. Spunem probabil, deoarece atribuirea culturală a mormintelor de la Căpleni – *Canalul de irigaţii* şi Tiream e sub semnul întrebării, ca şi definirea ca mormânt a contextului de la Pişcolt – *Nisipărie*. În plus, în cazul celor patru morminte de la Andrid, avem de-a face doar cu

[21] Parker Pearson 1999, p. 5
[22] Lazarovici 1984
[23] Iercoşan 1999
[24] Marinescu-Bîlcu 2000, p. 113; Paluch 2004
[25] Paluch 2004, p. 38

informaţii de mâna a doua, neverificabile. Sigure rămân altfel descoperirile de la Urziceni, Pişcolt – *Lutărie* şi Căpleni – *Togul lui Reök*.

Toate descoperirile mortuare din neoliticul mijlociu sătmărean sunt încadrabile, în baza analizei ceramicii din sit (şi morminte, dacă e prezentă) culturii Pişcolt. Mai mult, poate fi făcută şi o cronologie relativă mai exactă a mormintelor, prin atribuirea lor uneia sau alteia din cele trei faze ale culturii Pişcolt[26]. Primei faze, timpurii, i-ar aparţine, cu semnul întrebării, scheletul de la Căpleni – *Canalul de irigaţii* (dacă ar fi contemporan cu groapa G 1 în care a fost depus; însă prezenţa în imediata apropiere a unor situri din fazele mijlocie şi târzie a culturii Pişcolt ca şi din cultura Tiszapolgár, fac posibilă apartenenţa mormântului la oricare dintre acestea). De faza mijlocie a culturii Pişcolt putem lega în primul rând mormintele de la Urziceni, şi, cu rezervele enunţate mai sus, cele de la Andrid, Pişcolt – *Nisipărie* şi Tiream. În sfârşit, mormântul de la Căpleni – *Togul lui Reök* aparţine fazei târzii. M8 de la Urziceni este definit ca aparţinând neoliticului mijlociu pe baza unui fragment ceramic, însă ar putea aparţine în realitate necropolei eneolitice (Bodrogkeresztúr) care suprapune o parte a sitului neolitic, respectivul fragment ceramic fiind în acest caz în poziţie secundară. Mărgele din marmură de tipul celor din M8 sunt cunoscute atât din neoliticul târziu (inclusiv la Vállaj, de fapt acelaşi sit cu cel de la Urziceni), cât şi din eneolitic, nefiind astfel un element definitoriu pentru încadrarea cronologică. Mormintele de la Pişcolt – *Lutărie* sunt atribuite larg culturii Pişcolt, fără a se face o încadrare într-una dintre etape.

În ceea ce priveşte amplasarea mormintelor, la Urziceni sunt în cadrul aşezării (inclusiv M8). Mormintelor de inhumaţie descrise de noi, li se adaugă alte două morminte descoperite în acelaşi sit, dar peste graniţă, la Vállaj, în timpul săpăturilor de salvare din vama maghiară, de asemenea aflate în perimetrul aşezării[27]. O situaţie deosebită o reprezintă M1, o depunere de oase fără conexiune anatomică, aflată într-un şanţ. Pot fi formulate câteva ipoteze în legătură cu acest context neobişnuit precum înmormântarea secundară, sacrificiul sau antropofagia, dar cel puţin până la efectuarea analizei antropologice nu putem înclina în favoarea uneia sau alteia dintre ipoteze.

La Căpleni – *Togul lui Reök*, mormântul M2/1997 a fost descoperit în cuprinsul aşezării, la baza stratului de cultură. Deşi în apropierea mormântului se află o presupusă locuinţă, nu putem afirma nimic despre contemporaneitatea celor două complexe ori despre vreo legătură oarecare între acestea. În schimb, scheletul din groapa neolitică de la Căpleni – *Canalul de irigaţii* pune probleme serioase în privinţa contextului real şi chiar al atribuirii culturale. În primul rând, nu a putut fi identificată groapa mormântului, astfel nu putem aprecia corect relaţia scheletului cu groapa în care a fost descoperit. Groapa neolitică însăşi se află la distanţă atât de *Togul lui Reök* (300 m) cât şi de celelalte complexe de pe traseul *Canalului de irigaţii* (400 m). Poziţia scheletului era întins pe dreapta cu picioarele uşor flexate, ceea ce îl face pe N. Iercoşan să presupună că ar putea aparţine de fapt eneoliticului, argumentând cu situarea la numai 300 m de complexul mortuar, a aşezării Tiszapolgár de la Carei – *Staţia de epurare*. În plus, mai aduce în favoarea acestui punct de vedere, faptul că în urma excavării canalului, în pământul nivelat, au mai fost observate oase de la cel puţin încă un schelet, nefiind astfel exclusă posibilitatea existenţei în perimetrul respectiv a unei necropole Tiszapolgár[28]. Totuşi, doar pe baza poziţiei scheletului nu poate fi afirmată cu certitudine apartenenţa la cultura Tiszapolgár, fiind cunoscute situaţii de înmormântări în poziţie întinsă şi din neolitic[29].

La Pişcolt – *Lutărie* cele două morminte sunt amplasate, după cum reiese din descrieri, în interiorul aşezării. Mormântul din 1997 a fost săpat într-o groapă menajeră. Despre neoliticul din punctul *Nisipărie* de la Pişcolt ştim însă mult mai puţin. Nu ştim dacă asupra solului s-au făcut analize care să confirme supoziţia „topirii" scheletului. Vasele descoperite în presupusul mormânt puteau constitui o depunere având o cu totul altă raţiune decât cea de inventar funerar.

Informaţiile despre mormintele de la Andrid şi Tiream sunt puţine, neclare şi confuze, prin urmare, am putea presupune cel mult că respectivele morminte se aflau în cuprinsul aşezărilor (pe baza menţiunilor despre alte complexe cum ar fi gropile). Totuşi, N. Iercoşan sugerează că mormântul de la Tiream ar putea aparţine unei alte aşezări (Tiszapolgár) aflată la 300 m vest de mormânt şi nu aşezării neolitice în cuprinsul căreia a fost descoperit[30].

---

[26] Lazarovici – Németi 1983
[27] Almássy et al 2003, p. 23-24
[28] Iercoşan 2002, p. 158-159
[29] Lichter 2003
[30] Iercoşan 1993, p. 11, nota 9

Observăm astfel că toate mormintele (sau cel puţin cele despre care avem date certe) sunt în cuprinsul aşezărilor, fapt comun pentru înmormântările din neoliticul mijlociu sud-est european[31]. De asemenea, toate sunt morminte individuale, fie în gropi funerare proprii fie în alte contexte (gropi menajere?), exceptând cazul depunerii de oase M1 de la Urziceni.
Poziţia chircită a scheletelor este alt element comun înmormântărilor din neoliticul mijlociu. Nu s-a observat vreo regularitate în ce priveşte latura pe care erau chircite scheletele (fiind întâlnite atât chircirea pe stânga cât şi pe dreapta). Orientarea scheletelor nu este similară (SSE, SE, SV, E) şi nici nu sunt informaţii cu privire la orientarea tuturor mormintelor. Totuşi, se poate remarca că, mai mult sau mai puţin, există o tendinţă generală de orientare în direcţia sud.

Inventarul funerar lipseşte din majoritatea mormintelor cercetate, iar în cazul celor de la Andrid nu se ştie dacă au avut inventar. Se cunosc doar două morminte cu inventar, la Pişcolt - Lutărie (un castron) şi, în cazul în care este neolitic, M8 de la Urziceni (un fragment de cupă cu picior şi mărgele de marmură folosite probabil ca podoabe împreună cu un veştmânt pentru cap). La Vállaj ambele morminte au inventar funerar (podoabe)[32]. În privinţa inventarului descoperirile din judeţul Satu Mare nu diferă de cele din bazinul Tisei, atât mormintele fără inventar, cât şi depunerile de vase sau înmormântarea cu podoabe (precum mărgelele din marmură) fiind întâlnite în estul Ungariei[33].

Neoliticul târziu

Mormintele de la Carei – *Cozard* sunt încadrate culturii Herpály din neoliticul târziu. Lor li se poate adăuga probabil şi mormântul de la Cămin – *Staţia de pompă*, dacă acesta e contemporan complexelor cercetate din apropiere.

Mormintele de inhumaţie de la Carei – *Cozard* se află în aşezare, în marginea unei gropi, fiind însă dificil de precizat în ce relaţie se află mormintele cu groapa. Înmormântarea a fost făcută în ambele cazuri în gropi ovale, săpate special în acest scop. Ambele schelete sunt chircite pe stânga, fiind orientate, unul spre VSV iar celălalt spre S. În cazul ambelor morminte, inventarul lipseşte[34]. Mormântul deranjat de lucrările din malul Crasnei, de la Cămin – *Staţia de pompă*, se afla în apropierea unei gropi definite ca menajeră, iar descoperirile de pe o arie mai largă în jur permit supoziţia că mormântul se află în cuprinsul aşezării. Se presupune că mormântul ar fi avut drept inventar un topor din piatră[35].

Mormintele de la Carei şi Cămin nu au nimic special, nici un element care să fie definitoriu cultural sau cronologic, fiind similare multor morminte din întreg neoliticul sud-est european[36]. Putem spune doar că pentru aceeaşi perioadă, numeroase morminte din estul Ungariei sunt asemănătoare celor din arealul nostru de studiu[37].

Morminte simbolice?

O discuţie aparte merită acordată celor două complexe speciale aparţinând neoliticului târziu, descoperite la Halmeu. Putem lua în considerare mai multe ipoteze cu privire la semnificaţia acestora, precum cea a unor depuneri rituale sau de altă natură, dar cea mai plauzibilă pare totuşi aceea a mormintelor simbolice.
Cele două complexe au fost descoperite la mică distanţă unul de celălalt şi ambele au forma dreptunghiulară, cu colţurile rotunjite. Orientarea lor era pe direcţia SSE–NNV (M1), respectiv SE–NV (M2), deci aproape similară. Inventarul ambelor complexe este bogat: ceramică (un vas în M1, trei vase în M2, dintre care unul conţinea ocru), topoare de piatră (două în M1, unul în M2), un şlefuitor, două netezitoare şănţuite şi un ciocan perforat (în M1), piese litice cioplite (16 în M1, 9 în M2). În plus, în M1 au fost observate mici fragmente de oase şi dinţi, foarte fragmentare, dintre care un dinte a putut fi identificat ca fiind de crap. Doi probabili colţi de mistreţ de asemenea foarte prost conservaţi au fost identificaţi tot în M1. În sfârşit, inventarul complexului M1 e completat de o scândură arsă sau numai carbonificată.

---

[31] Lichter 2003, Bačvarov 2003, Oravecz 2003
[32] Almássy et al 2003, p. 23-24
[33] Oravecz 2003
[34] Iercoşan 1997
[35] Németi 1987, p. 23
[36] Bačvarov 2003
[37] Kalicz – Raczky 1987, p. 24

Ipoteza mormintelor simbolice se sprijină pe mai multe argumente. Astfel, în neoliticul târziu din estul Ungariei sunt cunoscute complexe similare definite de asemenea, drept cenotafuri. Ca aspect, ele păstrează forma gropilor mortuare reale, ceea ce este valabil şi în cazul complexelor de la Halmeu. Inventarul cenotafurilor este cel întâlnit şi în morminte. Pandantivele din colţi de mistreţ sunt întâlnite atât în mormintele propriu-zise cât şi în cenotafuri în cultura Herpály şi la Polgár-Csőszhalom[38]. Mai mult, s-a observat că aceste pandantive, precum şi maxilare de mistreţ, apar în conexiune cu mormintele de bărbaţi. De asemenea, legat de mormintele de bărbaţi sunt şi depunerile de topoare şi alte artefacte din piatră. Pe baza acestor observaţii P. Raczky defineşte cenotafurile cu pandantive şi maxilare de mistreţ şi cu unelte din piatră, drept morminte simbolice masculine, inventarul funerar reflectând statutul social al decedatului, care din varii motive nu a putut fi înmormântat în locul care îi era rezervat[39]. Pandantivele din colţi de mistreţ asociate cu numeroasele piese din piatră din M1 de la Halmeu ne duc cu gândul exact la un astfel de mormânt simbolic masculin. Inventarul litic din al doilea complex de la Halmeu, ar putea fi de asemenea, asociat cu un mormânt simbolic masculin. Ceramica reprezintă o categorie deseori întâlnită în morminte, atât masculine cât şi feminine. Ocrul este de asemenea un bun simbolic frecvent depus în contexte funerare. Interesantă este prezenţa oaselor de crap în M1, poate o ofrandă alimentară. Dealtfel, deşi rar, oasele de peşte sunt întâlnite în morminte din neoliticul târziu ungar[40].

Interpretarea complexelor de la Halmeu drept morminte simbolice este deocamdată o ipoteză şi nicidecum o certitudine, această propunere de interpretare fiind în acelaşi timp o provocare la discuţii asupra problemei.

Problema datelor antropologice

Prima constatare ce se poate face este că nici un schelet nu a fost analizat de către un antropolog. Astfel, orice afirmaţie privitoare la determinarea sexului şi vârstei este hazardată. Arheologii au încercat unele determinări asupra câtorva din scheletele neolitice din judeţul Satu Mare. N. Iercoşan[41] atribuie scheletele de la Carei – *Cozard* unor copii, unul de 7–8 ani (M1), celălalt de 8–9 ani (M2). Având în vedere faptul că fauna complexului G 2 a fost analizată de G. El Susi[42], e posibil ca determinarea scheletelor umane să fi fost făcută tot de către dânsa, dar nicăieri în textele analizate nu se spune explicit aceasta. Tot N. Iercoşan atribuie scheletul de la Căpleni – *Togul lui Reök* unui adult[43], iar pe cel de la Căpleni – *Canalul de irigaţii* unui bărbat[44]. În acest din urmă caz, Iercoşan determină de fapt aşa numitul sex arheologic al individului, pornind de la ideea că, în cultura Tiszapolgár, bărbaţii sunt înmormântaţi culcaţi pe dreapta (ca şi în cazul de faţă), iar femeile pe stânga. Determinările de acest fel sunt însă riscante, deoarece nu este obligatoriu ca sexul arheologic să corespundă sexului antropologic, fapt demonstrat de situaţii ca cea din cimitirul de epoca bronzului de la Mokrin, unde un individ, arheologic de sex feminin, în urma analizei antropologice s-a demonstrat a fi de fapt bărbat[45]. Iar în al doilea rând, nu e sigur că mormântul respectiv de la Căpleni – *Canalul de irigaţii* aparţine culturii Tiszapolgár! În sfârşit, scheletul descoperit în 1997 la Pişcolt – *Lutărie* este atribuit de J. Németi unui copil[46]. Sigur că o apreciere de genul copil sau adult poate fi făcută cu destulă certitudine şi de către arheolog, pe baza dimensiunilor scheletului, dar verdictul final, precum şi o atribuire mai fină, rămân totuşi a fi date de către analiza antropologică.

În concluzie, pe baza celor cinci schelete determinate empiric de către arheologi, nu putem face nici un comentariu pertinent asupra vârstei şi sexului indivizilor. Analiza antropologică a scheletelor care s-au mai păstrat din cele discutate în prezentul studiu e singura care ar permite observaţii pertinente asupra vârstei şi sexului, dar şi asupra altor probleme (patologie, tafonomie, etc)[47].

---

[38] Kalicz – Raczky 1987, Raczky et al 1997, Raczky – Anders 2006, Oravecz 2003
[39] Raczky – Anders 2006
[40] Zalai-Gaál 2004
[41] Iercoşan 1997, p. 24
[42] El Susi, 1997
[43] Iercoşan 1993, p. 14
[44] Iercoşan 2002, p. 158-159
[45] Motzoi-Chicideanu 2003, p. 75
[46] Németi 1997
[47] În prezent, o parte din scheletele discutate în acest articol sunt în curs de prelucrare de către Andrei Soficaru, la Centrul de Cercetări Antropologice Francisc Rainer din Bucureşti.

Concluzii

Studiul descoperirilor mortuare neolitice de pe teritoriul judeţului Satu Mare se bazează pe 22 complexe din 11 situri arheologice, multe din acestea fiind însă controversate, nesigure şi prost documentate. Caracterul cercetărilor de teren (majoritatea de salvare) a avut un impact major asupra calităţii săpăturilor şi înregistrării, dar nu este singurul factor responsabil pentru abordarea deficitară a problemei contextelor funerare. În majoritatea cazurilor descrierea complexelor funerare este neadecvată, iar observaţiile asupra relaţiilor acestora cu celelalte complexe sunt sumare sau lipsesc. Analizele de laborator, inclusiv cele antropologice, deocamdată lipsesc. Datarea absolută a mormintelor este necunoscută în lipsa datărilor ^{14}C. Toate complexele studiate au fost încadrate, potrivit stilului ceramic, în una sau alta din grupele ceramice sau culturile arheologice neolitice. Unele încadrări sunt totuşi puse sub semnul întrebării.

Numărul redus al descoperirilor şi nivelul precar al descrierii şi prelucrării ulterioare a acestora permit doar observaţii minime, determinarea unui *standard funerar*[48] specific diferitelor comunităţi din arealul de studiu fiind în acest moment imposibilă. Totuşi, analizând aceste descoperiri în contextul mai larg al neoliticului din bazinul Tisei superioare sau al bazinului carpatic, observăm că ele pot fi în mare încadrate anumitor *standarde funerare* definite pentru anumite grupe culturale. Cel mai evident este cazul mormintelor atribuite culturii Starčevo-Criş de la Tăşnad, care prin caracteristicile lor se încadrează regulilor generale observate în întreg arealul acestei culturi arheologice. Ipoteticele morminte simbolice de la Halmeu nu sunt cazuri excepţionale, contexte comparabile ca aspect şi presupusă funcţionalitate fiind descoperite în estul Ungariei. Însă marea majoritate a mormintelor analizate corespund unor *standarde funerare* general valabile pentru neoliticul central şi sud-est european[49], lipsind elementele care să le confere o individualitate mai accentuată în cadrul unei faze a neoliticului sau a unei anumite grupe ceramice. Sistematizarea cunoştinţelor despre contextele mortuare neolitice din judeţul Satu Mare făcută în prezentul studiu credem că este utilă încercărilor viitoare de tratare a descoperirilor funerare neolitice dintr-un areal mai larg. De asemenea, este o bază (chiar dacă firavă) pentru o analiză cât mai completă şi complexă a comunităţilor neolitice din acest areal şi sperăm să fie şi un îndemn pentru o abordare responsabilă a contextului funerar, de la teren la laborator şi interpretare, îndemn valabil dealtfel pentru orice context arheologic.

Bibliografie

Almássy et al 2003: K. Almássy – E. Istvánovits – J. Makkay, *Kőkori régiségek a vállaji határban.* Nyíregyháza, 2003.

Băcueţ-Crişan 2005: S. Băcueţ-Crişan, *Rituri şi ritualuri funerare în neoliticul din nord-vestul României.* In: Marmatia, 8/1, 2005, p. 5-24.

Bačvarov 2003: K. Bačvarov, *Intramural burials in Southeast European and West Anatolian Neolithic: chronology and distribution.* In: V. Slavchev (ed), *Festschrift für Prof. Dr. Hab. Henrieta Todorova.* Dobroudja, 21, 2003, p. 37-47.

El Susi 1997: G. El Susi, *Resturile de faună din groapa neolitică târzie de la Carei – Cozard (G2), judeţul Satu Mare.* In: Satu Mare StCom, XIV, 1997, p. 59 – 62.

Gindele et al 2004: R. Gindele – L. Marta – C. Astaloş – Z. Kadas, *Urziceni, punct: Vamă.* In: CCAR, campania 2003, Cluj, 2004, p. 356 – 358.

Iercoşan 1987: N. Iercoşan, *Un cuptor de ars ceramică din epoca neolitică descoperit la Căpleni.* In: ActaMP, XI, 1987, p. 73 – 76.

Iercoşan 1993: N. Iercoşan, *Săpături în aşezarea neolitică de la Căpleni (jud. Satu Mare).* In: Satu Mare StCom, IX-X, p. 7-22.

Iercoşan 1995: N. Iercoşan, *Săpături arheologice în aşezarea neolitică aparţinând culturii Starčevo – Criş de la Tăşnad (jud. Satu Mare).* In: Satu Mare StCom, XI – XII, 1994–1995, p. 9- 32.

Iercoşan 1997: N. Iercoşan, *Descoperiri arheologice în aşezarea târzie de la Carei – Cozard, Groapa nr. 2.* In: Satu Mare StCom, XIV, 1997, p. 23 – 58.

Iercoşan 1999: N. Iercoşan, *Tăşnad – punct: Sere.* In: CCAR, *campania 1999*, http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detaliu.asp?k=979 (consultat: 2006).

Iercoşan 2002: N. Iercoşan, *Cultura Tiszapolgár în vestul României,* Editura Muzeului Sătmărean, Editura Nereamia Napocae, Cluj, 2002.

Lazarovici 1984: Gh. Lazarovici, *Neoliticul timpuriu în România.* In: ActaMP, VIII, 1984, p. 48-104.

Lazarovici – Németi 1983: Gh. Lazarovici – J. Németi, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul Romaniei (Sălajul, Sătmarul şi Clujul).* In: ActaMP, VII, p. 17-60.

[48] Motzoi-Chicideanu 2000, p. 110 – 111; Motzoi-Chicideanu 2003, p. 72

[49] Lichter 2003, Bačvarov 2003, Marinescu-Bîlcu 2000

Lichter 2003: C. Lichter, *Continuity and Change in Burial Customs: Examples from the Carpathian Basin.* In: Lolita Nikolova (ed), *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*, BAR International Series 1139, 2003, p. 135 – 152.

Luby 2000: E. Luby, voce *Mortuary sites, excavation and analysis.* In: Linda Ellis (ed), *Archaeological Method and Theory: An Encyclopedia*, Garland Publishing, New York, London, 2000, p. 372-377.

Kalicz – Raczky 1987: N. Kalicz – P. Raczky, *The Late Neolithic of the Tisza region. A survey of recent archaeological research.* In: L. Tálas, P. Raczky (ed), *The Late Neolithic of the Tisza region*, Budapest – Szolnok, 1987, p. 11-30.

Kogălniceanu 2005: R. Kogălniceanu, *Utilizarea testului χ^2 în arheologie. Studiu de caz – necropola neolitică de la Cernica.* In: ArhMold, XXVIII, 2005, p. 265 – 302.

Marinescu-Bîlcu 2000: S. Marinescu-Bîlcu, în voce *Mormânt.* In: C. Preda (ed), *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. III, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p. 113 – 117.

Motzoi-Chicideanu 2000: I. Motzoi-Chicideanu, în voce *Mormânt.* In: C. Preda (ed), *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, vol. III, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p. 108 – 112.

Motzoi-Chicideanu 2003: I. Motzoi-Chicideanu, *Câteva remarci asupra studiului descoperirilor mortuare.* In: D. Marcu Istrate, A. Istrate, C. Gaiu (ed), *In memoriam Radu Popa. Temeiuri ale civilizaţiei româneşti în context european*, Accent, 2003, p. 65 – 76.

Németi 1987: J. Németi, *Descoperiri din neoliticul târziu în Valea Crasnei.* In: Satu Mare StCom, VII-VIII, p. 15-61.

Németi 1995: J. Németi, *Pişcolt – punct: Lutărie, Nisipărie.* In: CCAR, *campania 1995*, http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detaliu.asp?k=305 (consultat: 2006).

Németi 1997: J. Németi, *Pişcolt – punct: Lutărie.* In: CCAR, *campania 1997*, http://www.cimec.ro/scripts/arh/cronica/detaliu.asp?k=537 (consultat: 2006).

Németi 1999: J. Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Carei*, Bibliotheca Thracologica, Bucureşti 1999.

Németi et al 2002: J. Németi – C. Astaloş – S. Gal, *Tăşnad - punct: Sere.* In: CCAR, *campania 2001,* Buziaş, 2002, p. 310.

Oravecz 2003: H. Oravecz, *Neolithic burials in the Tisza region.* In: Z. Visy (ed), *Hungarian archaeology at the turn of the millennium*, Budapest, 2003, p. 108-110.

Paluch 2004: T. Paluch, *A Körös-Starčevo kultúra temetkezései.* In: NyJAMÉ, 46, 2004, p. 23-51.

Parker Pearson 1999: M. Parker Pearson, *The Archaeology of Death and Burial*, Sutton Publishing Limited, Phoenix Mill, Thrupp, Stroud, Gloucestershire, GL5 2 BU, 1999.

Raczky et al 1997: P. Raczky – A. Anders – E. Nagy – K. Kurucz – Z. Hajdú – W. Meier-Arendt, *Polgár-Csőszhalom-dűlő. Újkőkor végi telep és sírok a kr. e. V évezredből [Polgár-Csőszhalom-dűlő. Late Neolithic settlement and graves from the 5th millennium BC].* In: P. Raczky, T. Kovács, A. Anders (ed), *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései [Paths into the Past. Rescue excavations on the M3 Motorway]*, Budapest, 1997, p. 34-43.

Raczky – Anders 2006: P. Raczky – A. Anders, *Social dimensions of the Late Neolithic settlement of Polgár-Csőszhalom (Eastern Hungary).* In: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, LVII, 1-3, 2006, p. 17-33.

Sîrbu 2003: V. Sîrbu, *Arheologia funerară şi sacrificiile: o terminologie unitară*, Editura Istros, Brăila, 2003.

Starnini 1996: E. Starnini, *The ground and polished stone assemblage.* In: J. Makkay, E. Starnini, M. Tulok, *Excavations at Bicske – Galagonyás (Part III). The Notenkopf and Sopot – Bicske cultural phases*, Edizioni Svevo Trieste, 1996.

Virag 2004a: C. Virag, *Aşezările grupului neolitic Pişcolt din nord-vestul României.* In: Satu Mare StCom, Seria Arheologie, XVII-XXI/I; 2000-2004, p. 13-27.

Virag 2004b: C. Virag, *Cercetări arheologice la Urziceni-Vamă.* In: ActaMP, *XXVI*, 2004, p. 41-76.

Zalai-Gaál 2004: I. Zalai-Gaál, *Die Geweihharpunen und Harpunenfischerei im Spätneolithikum des Karpatenbeckens.* In: PZ, 79, 2, 2004, p. 133-144.

Neolithic funerary finds from Satu Mare County
(Abstract)

The subject of our paper is to present the funerary or probable funerary finds from the Neolithic Age from the Satu Mare county, north-western Romania. The study was made on the basis of 22 features from 11 archaeological sites. However, parts of them are uncertain and controversial finds.

Four graves recently discovered at Tăşnad, are assigned to the Early Neolithic (late Starčevo-Criş culture) . All finds are individual inhumations in the settlement area, three of them in the proper grave pits, and one founded in another typ of feature, probably a refuse pit or a pit house. All Early Neolithic skeletons are laid in contracted position on their left side. No grave goods had been found, except for the grave nr. 3, with two blades from obsidian.

One grave from Urziceni, two from Pişcolt – Lutărie and one from Căpleni - Togul lui Reök, certainy belong to the Middle Neolithic times (Pişcolt culture). Other 8 graves from 6 sites are uncertain assigned to the Middle Neolithic. In addition, a clump of human bones without anatomic connections was found in an unfunerary context, in a ditch from Urziceni. In most cases, the deceased were laid in proper grave pits, except of the skeletons founded in the

refuse pits. All the deceased were buried inside settlement area. In the same time, all well dated skeletons are laid in contracted position either on their left or on their right side. The majority of graves lacked by inventory, and only few clay vessels being discovered (Pişcolt). A special case is a grave with marble beads and one Pişcolt type pottery fragment from Urziceni. Its Middle Neolithic assingment, albeit possible, is however uncertain, because the grave was discovered in the context of an Middle Cooper Age (Bodrogkeresztúr) cemetery and the mentioned single pottery fragment can be in secondary position.

The Late Neolithic Herpály culture is represented by two graves with contracted skeletons, without goods, from Carei - Cozard, and possible other one from Cămin. Apart of these, there are two special features from Halmeu (Iclod I pottery style): rectangular pits, without human skeletons , but with a grave specific inventory such as clay potteries, polished and chipped stone tools, boar tusk pendants, ochre. The two features from Halmeu could probably be interpreted as symbolic graves (cenotaphs).

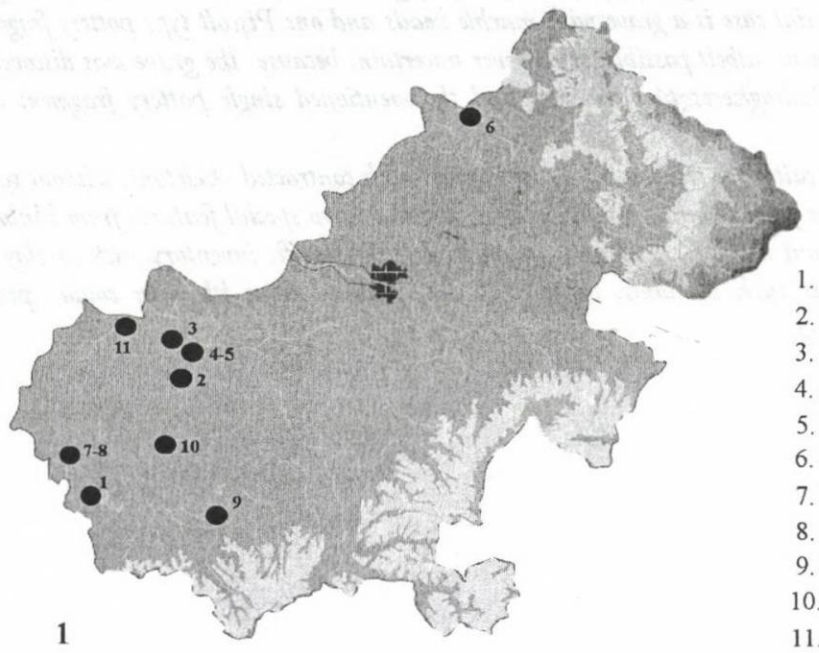

1

1. **Andrid** - *Păşune / Ördöngős*
2. **Carei** - *Cozard / Kozárd*
3. **Cămin** - *Staţia de pompă*
4. **Căpleni** - *Togul lui Reök / Reök tag*
5. **Căpleni** - *Canalul de irigaţii*
6. **Halmeu** - *Vamă*
7. **Pişcolt** - *Lutărie / Kincsverem*
8. **Pişcolt** - *Nisipărie / Homokos Domb*
9. **Tăşnad** - *Sere*
10. **Tiream** - *Drumul Tireamului*
11. **Urziceni** - *Vamă*

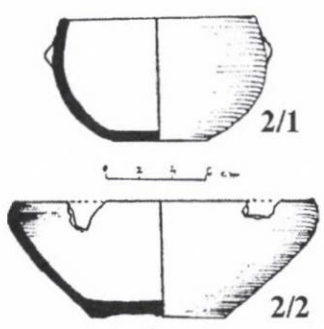

2/1

2/2

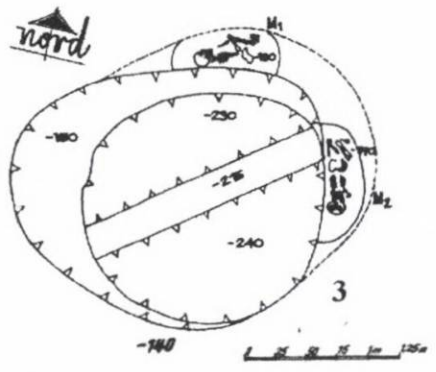

3

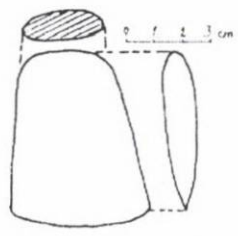

4

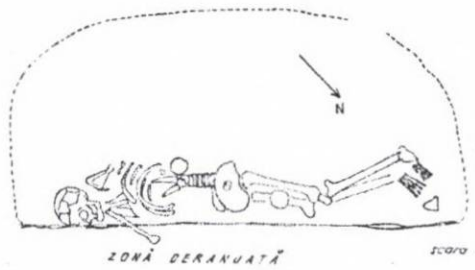

5/1

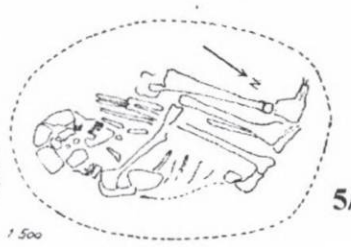

5/2

Planşa I / Plate I

1. Harta judeţului Satu Mare cu amplasarea siturilor cu descoperiri mortuare; 2/1-2. **Pişcolt** – *Nisipărie*: ceramică (după Lazarovici – Németi 1983); 3. **Carei** – *Cozard*: groapa G2 cu mormintele M1 şi M2 (după Iercoşan 1997, 32); 4. **Cămin** – *Staţia de pompă*: topor de piatră (după Németi 1987); 5/1. **Căpleni** – *Canalul de irigaţii*: M1/1986 (după Iercoşan 1993) ; 5/2. **Căpleni** – *Togul lui Reök*: M2/1987 (după Iercoşan 1993)

1. The Satu Mare County map with the position of sites with mortuary finds; 2/1-2. **Pişcolt** – *Nisipărie*: pottery (after Lazarovici – Németi 1983); 3. **Carei** – *Cozard*: pit G2 with graves 1 and 2 (after Iercoşan 1997, 32); 4. **Cămin** – *Staţia de pompă*: stone axe (after Németi 1987); 5/1. **Căpleni** – *Canalul de irigaţii*: grave 1/1986 (after Iercoşan 1993) ; 5/2. **Căpleni** – *Togul lui Reök*: grave 2/1987 (after Iercoşan 1993)

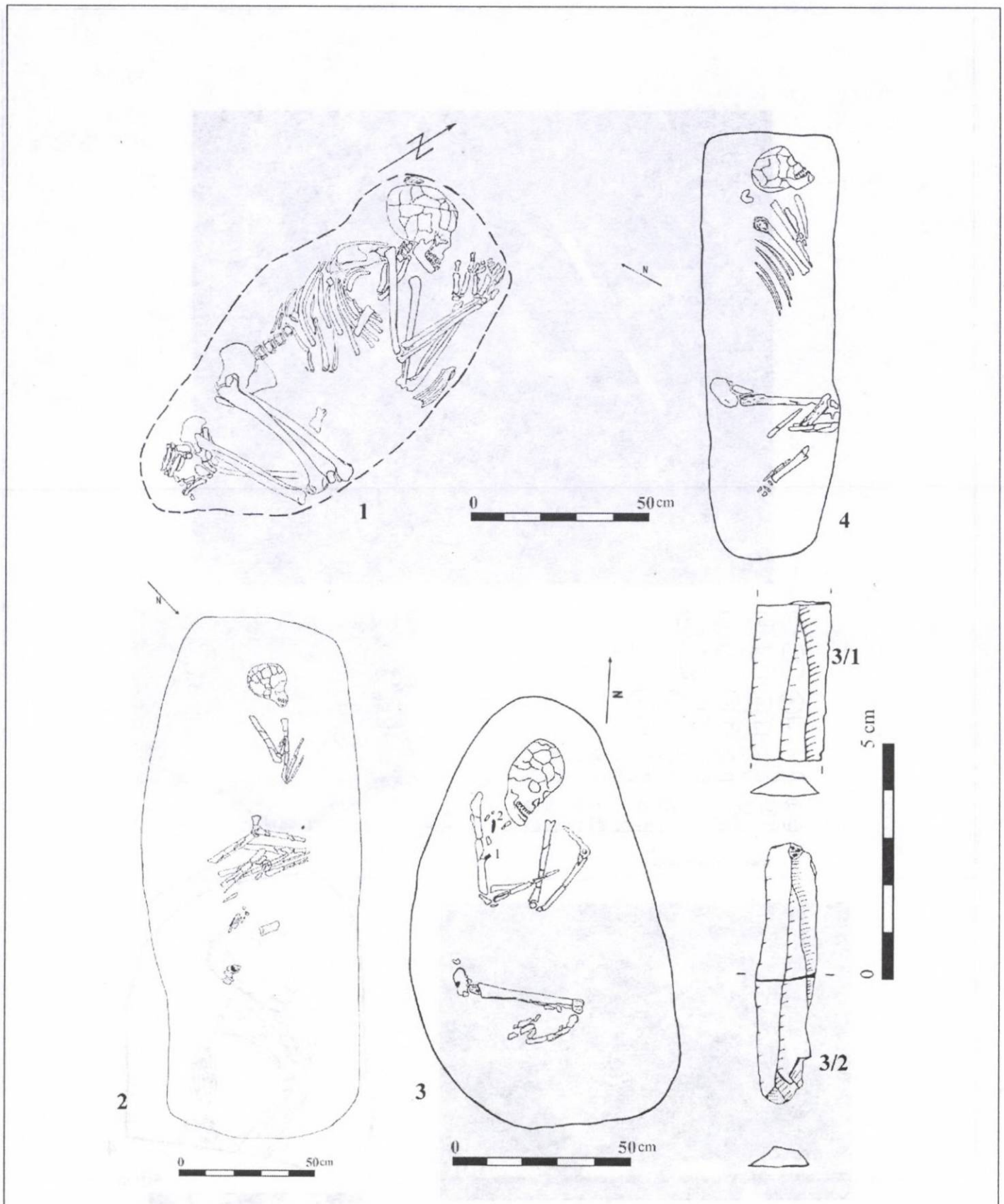

Planșa II / Plate II

Tășnad - ***Sere***: 1. M1/2002; 2. M2/2006; 3. M3/2006; 3/1-2. lame din M3; 4. M4/2006
1. Grave 1/2002; 2. Grave 2/2006; 3. Grave 3/2006; 3/1-2. blades from grave 3; 4. Grave 4/2006

1

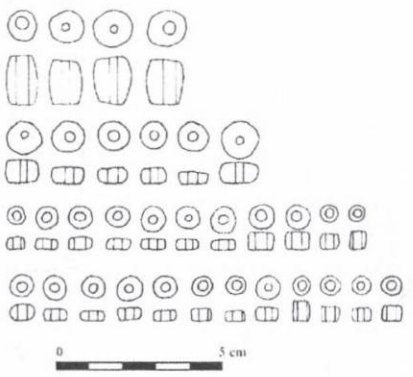

2/1

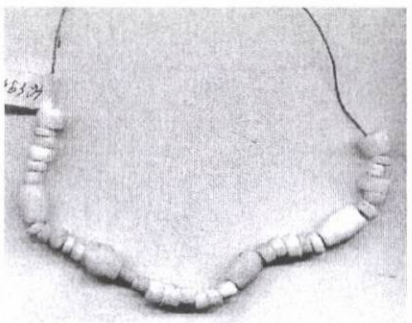

2/2

3

4

0 50 cm

Planşa III / Plate III

Urziceni - *Vamă*: 1. M8/2003; 2/1-2. mărgele din M8 – desen şi fotografie; 3. M1/2003; 4. M2/2003
1. Grave 8/2003; 2/1-2. beeds from grave 8 – drawing and photo; 3. Grave 1/2003; 4. Grave 2/2003

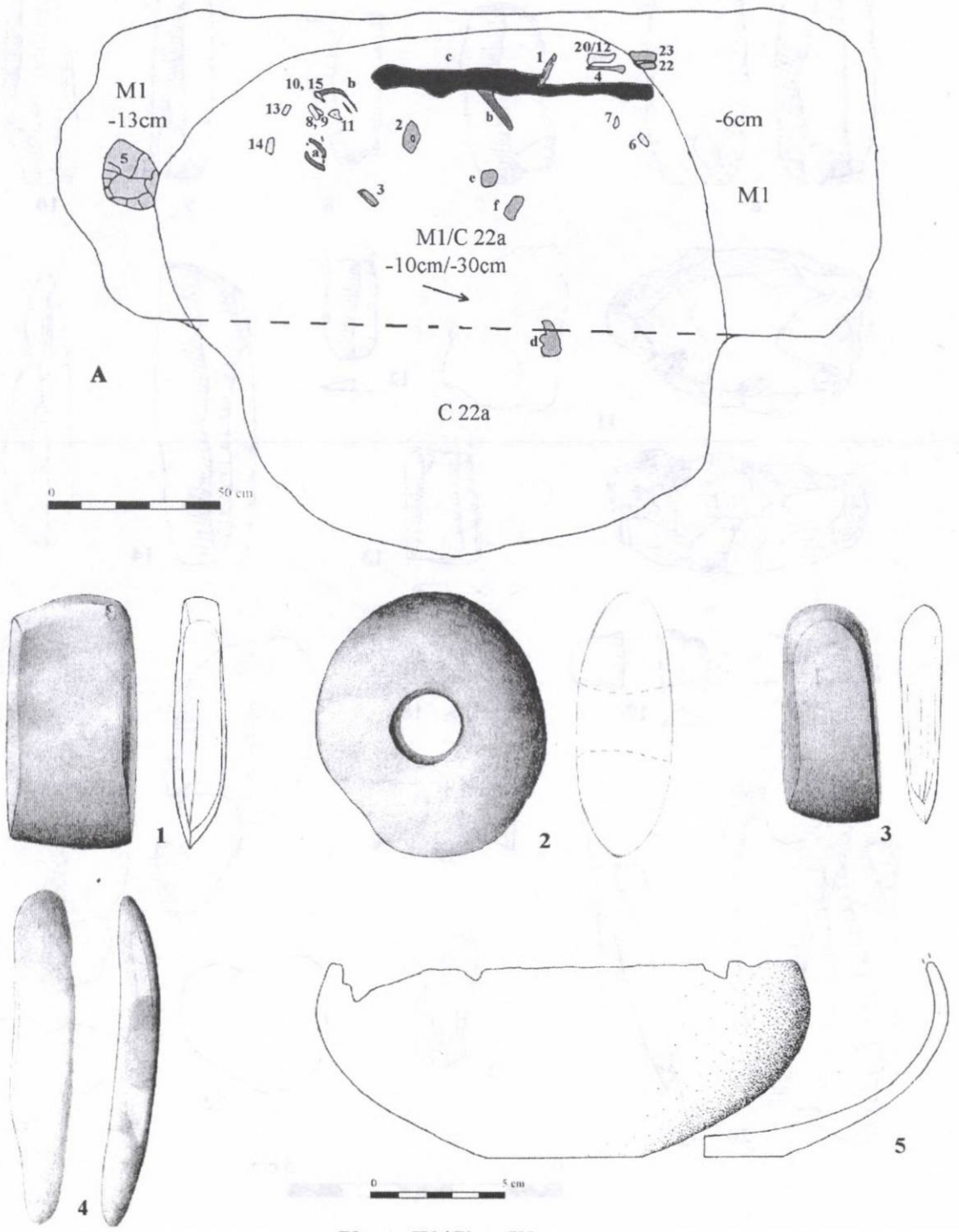

Planșa IV / Plate IV

Halmeu –*Vamă*: A. M1şi C22a/2006 (a. pandantive din colți de mistreț; b. fragmente de oase; c. lemn carbonizat; d. gresie; e - f. galeți din C22a) 1 - 5. piese de inventar din M1: 1, 3. topoare; 2. ciocan perforat; 4. șlefuitor; 5. vas ceramic

A. grave 1 and feature 22a/2006 (a. boar tusk pendants; b. bone fragments; c. charcoal; d. sandstone; e - f. pebbles from feature 22a); 1 -5. grave goods from grave 1: 1, 3. axes; 2. perforated hammer; 4. abrader; 5. pottery

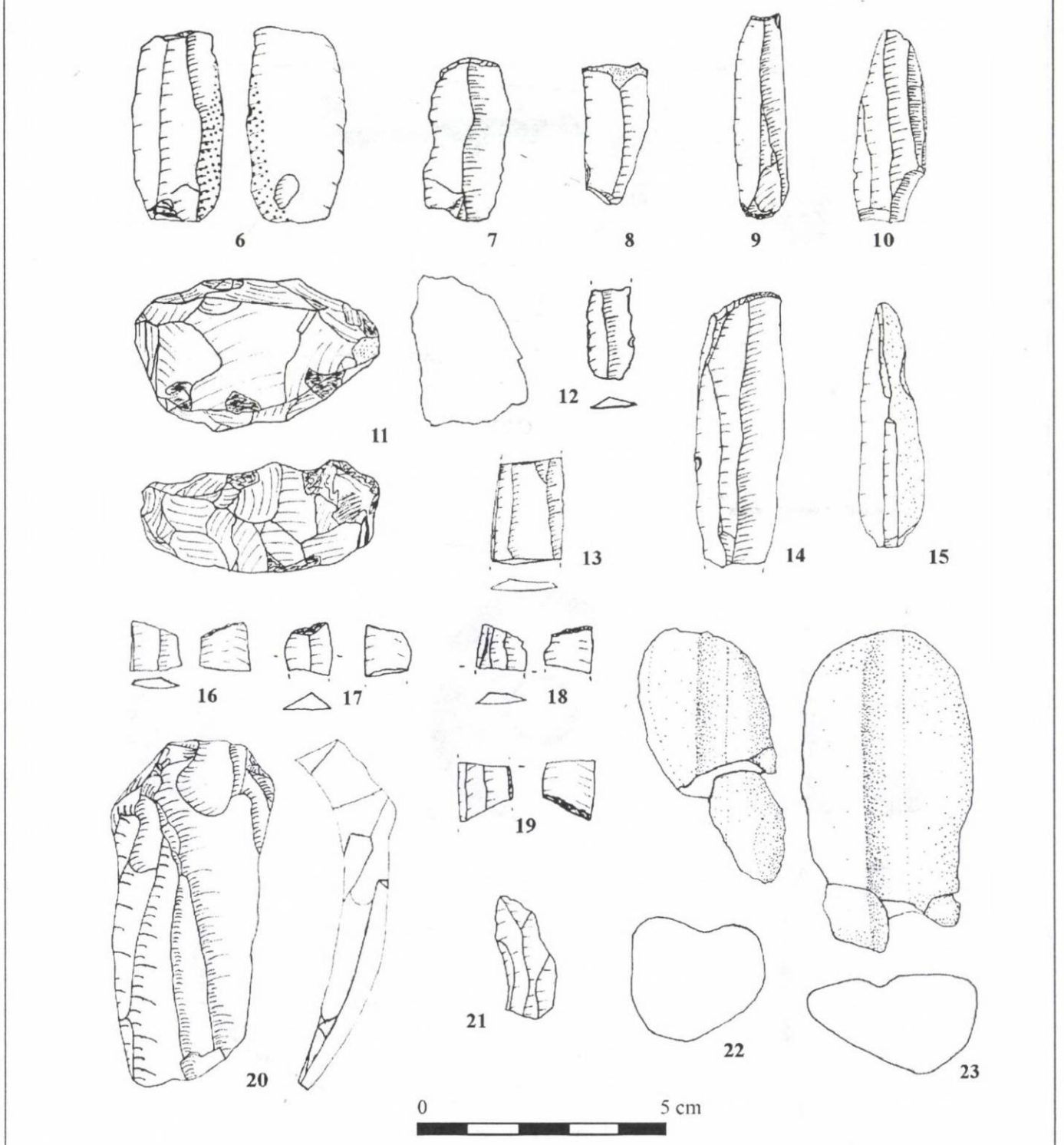

Planşa V / Plate V

Halmeu - *Vamă*: 6 - 23. piese de inventar din M1: 6 - 21. piese din piatră cioplită; 22 - 23. netezitoare şănţuite (numerotarea pieselor continuă din planşa IV)

6 - 23. grave goods from grave 1: 6-21 chipped stone tools; 22 - 23. grooved smoothers (artifacts numbering follows in Plate IV)

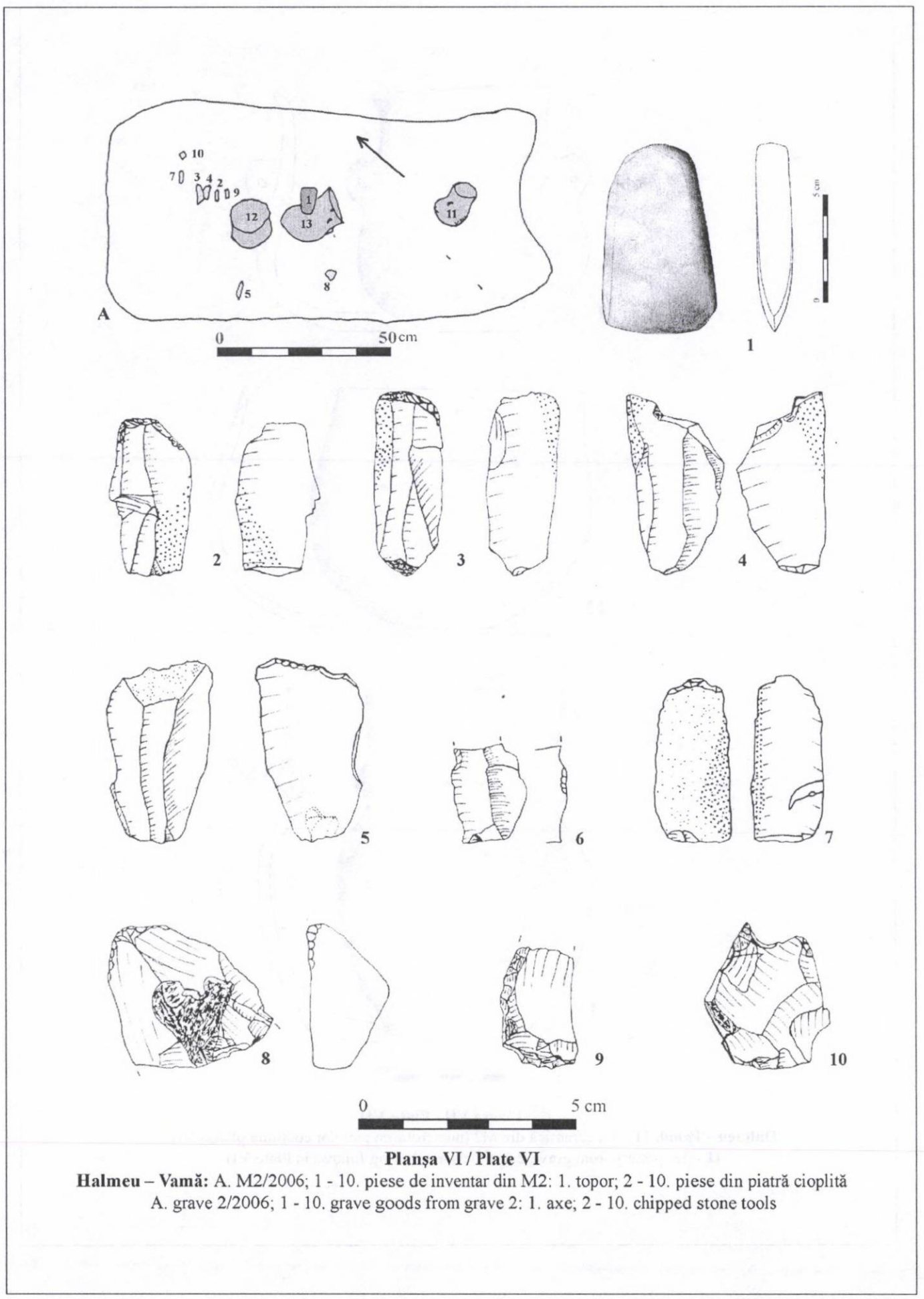

Planșa VI / Plate VI

Halmeu – Vamă: A. M2/2006; 1 - 10. piese de inventar din M2: 1. topor; 2 - 10. piese din piatră cioplită
A. grave 2/2006; 1 - 10. grave goods from grave 2: 1. axe; 2 - 10. chipped stone tools

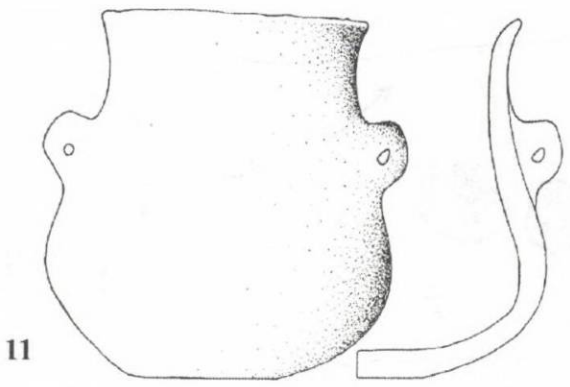

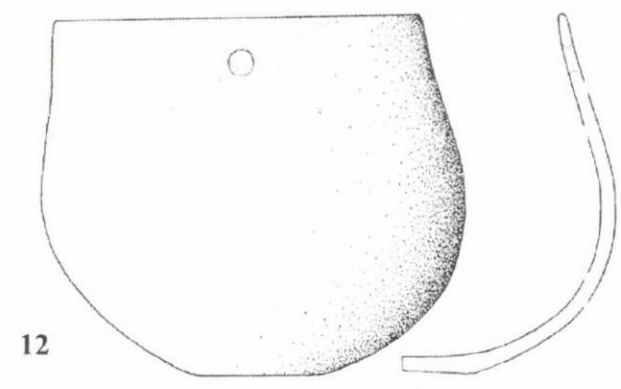

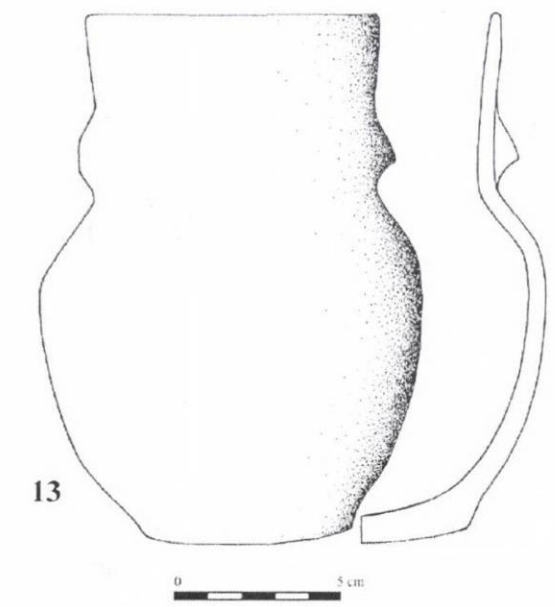

Planşa VII / Plate VII

Halmeu - *Vamă*: 11 - 13. ceramică din M2 (numerotarea pieselor continuă planşa VI)
11 - 13. pottery from grave 2 (artifacts numbering follows in Plate VI)

Un topor de cupru descoperit la Cehei (judeţul Sălaj)

Ioan BEJINARIU
Vasile RAD

În toamna anului 1996 semnalam regretatului coleg şi prieten, Neţa Iercoşan, venit la muzeul din Zalău pentru documentare în vederea finalizării tezei sale de doctorat, descoperirea de dată recentă a unui topor de cupru în localitatea Cehei.[1] Piesa a fost menţionată de către N. Iercoşan în teza sa şi în lucrarea *Cultura Tiszapolgár în vestul României*, apărută din nefericire postum.[2] În materialul de faţă, ce se vrea şi un pios omagiu adus unui prieten, plecat prea devreme dintre noi, dorim să prezentăm această piesă, însoţită de material ilustrativ. Folosim această ocazie şi pentru a prezenta stadiul actual al descoperirilor atribuite perioadei eneolitice de pe teritoriul judeţului Sălaj.

Toporul de cupru a fost descoperit în anul 1995 de către doi elevi de la Şcoala Generală din Cehei, care l-au adus profesorului de istorie Vasile Rad, un alt constant colaborator al muzeului nostru, dispărut şi el prematur dintre noi în urmă cu câţiva ani. Prin amabilitatea profesorului V. Rad ne-a parvenit această piesă. Din păcate nu ne-a putut preciza locul exact al descoperirii. Menţiona însă, că elevii ar fi afirmat că împreună cu toporul de cupru ar fi descoperit şi o verigă de metal, aproximativ de dimensiunile unei roţi de căruţă (?), pe care însă ar fi aruncat-o.

Piesa primită de la prof. Rad nu este întreagă. Se păstrează doar porţiunea dintre orificiul de înmănuşare şi tăiş (pl. I/1-2a-c). Toporul este de culoare brun-roşcat. Doar pe câteva mici porţiuni s-au păstrat patina verzui-deschisă. Cu excepţia unor mici fisuri, superficiale, ce apar mai ales în zona orificiului de înmănuşare, toporul poate fi considerat o realizare tehnică de bună calitate. Pe toată suprafaţa piesei se observă striuri oblice, foarte fine ce reprezintă probabil urmele de curgere[3]. Tăişul nu prezintă urme de folosire, doar în zona rupturii, după orificiul de înmănuşare observându-se astfel de dovezi. Datorită lovirii repetate, orificiul de înmănuşare nu mai este perfect circular, iar manşonul inelar a început să se detaşeze faţă de corpul piesei, printr-o fisură clar sesizabilă. S-ar putea să fie vorba în acest caz despre suprapuneri de material, rezultate prin deformarea şi sudarea cuprului prin ciocănire, la cald.[4] Dimensiuni: lungimea - 12,2 cm, diametrul orificiului de înmănuşare - 2,5 cm, greutate - 465 grame. Deşi incompletă, piesa, poate fi atribuită categoriei topoarelor cu braţele "în cruce". Prezenţa unui manşon inelar în partea inferioară a orificiului de înmănuşare şi reliefarea organică a părţii superioare a acestuia, reprezintă o caracteristică comună celor şase variante ale tipului Jászladány[5], tip căruia considerăm că-i aparţine şi piesa de la Cehei. Întrucât toporul nu este întreg, cu greu se poate preciza cărei variante anume a tipului Jászladány îi poate fi atribuit.

***

Pe teritoriul Sălajului au fost descoperite piese de cupru în 23 de localităţi. Este vorba în total de 26-27 de piese, dintre care toporul cu orificiu transversal descoperit la Şasa (com. Ileanda) aparţine perioadei timpurii a epocii bronzului.[6] Restul pieselor pot fi atribuite eneoliticului, deşi în cazul unora dintre descoperiri dispunem de prea puţine date, care să permită măcar o încadrare generală.[7] Majoritatea pieselor descoperite aparţin categoriei topoarelor-ciocan, respectiv celei a topoarelor cu două tăişuri dispuse în cruce. O singură piesă de cupru a fost descoperită cu ocazia cercetărilor

---

[1] Localitatea Cehei este înglobată oraşului Şimleu Silvaniei. Este amplasată pe valea Crasnei la circa 4 km nord-vest de Şimleu Silvaniei, după ce Crasna traversează trecătoarea săpată în partea sudică a masivului "*Măgura Şimleului*".

[2] Iercoşan 2002, p.41, nr.13, p. 189, anexa nr. 3.

[3] Se apreciază că aceste urme pot rezulta la curgerea cuprului topit peste cuprul solid încins - cf. Topan–Lazarovici–Balint 1996, p. 641. Această explicaţie presupune existenţa mai multor creuzete cu metal topit, utilizate succesiv în procesul de turnare. Explicaţia poate fi viabilă, întrucât avem de-a face cu piese masive, grele, ce încorporau o cantitate mare de metal.

[4] Topan–Lazarovici–Balint 1996, p. 642.

[5] Vulpe 1973, p. 226-227.

[6] Bejinariu–Kadar 2003, p. 47-59.

[7] Cazul piesei descoperite la Ileanda ("daltă de aramă") – Roska 1942, p. 194, ori a toporului descoperit la Nuşfalău - Lakó 1979, p. 47. La Zăuan au fost descoperite două topoare de cupru, conform *Inventarului obiectelor de interes istoric şi etnografic aflate în colecţiile muzeului şcolar din loc. Zăuan, com Ip*, din arhiva MJIA Zalău, fond *Patrimoniu, seria Colecţii şcolare, nr. dosar 354*. În 1999 când am verificat colecţia şcolară se mai păstra doar un singur topor.

arheologice. Este vorba despre o brăţară de cupru ce a apărut într-un mormânt de înhumaţie atribuit culturii Tiszapolgár,[8] cercetat în anul 1998 la Giurtelecu Şimleului, punctul "*Coasta lui Damian.*"

Datarea topoarelor de tip Jászladány s-a realizat pe baza descoperirii unor piese de acest tip în complexe închise, în asociere cu ceramică. S-a stabilit că apariţia şi evoluţia tipului acoperă, în zona răsăriteană a Bazinului Carpatic, perioada de timp cuprinsă între sfârşitul culturii Tiszapolgár, tranziţia de la această cultură la cultura Bodrogkeresztúr şi fazele Bodrogkeresztúr I şi II. [9]

***

Pe teritoriul Sălajului singura staţiune arheologică Tiszapolgár cercetată prin săpături sistematice, chiar dacă nu o perioadă prea lungă de timp (1998-1999) este cea de la Giurtelecu Şimleului "*Coasta lui Damian*". Aşezarea se află pe un platou, la capătul unui promontoriu prelung, legat organic de versantul nordic al "*Măgurii Şimleului*". Mai jos de acest platou, pe o terasă înaltă, situată deasupra Crasnei se află punctul "*Dâmbul Radului*" unde la sfârşitul sec. al XIX-lea a fost descoperit un târnăcop de cupru[10] Complexele Tiszapolgár descoperite sunt însă puţine. Este vorba despre mormântul de înhumaţie menţionat anterior şi o construcţie de suprafaţă decopertată parţial[11]. Materialul ceramic Tiszapolgár descoperit în staţiunea de pe "*Coasta lui Damian*" este foarte bogat. Ceramica se remarcă prin calitatea superioară a pastei din care a fost confecţionată, culoarea cenuşie sau gălbuie, arderea bună şi tratarea atentă a suprafeţelor vaselor. Pe vasele descoperite apar frecvent proeminenţele-cioc perforate şi decorul realizat prin impresiuni rotunde, ultimul considerat a fi caracteristic doar fazei Tiszapolgár B[12]

În 1977 şi 1978 au fost efectuate săpături de salvare la Zalău "*Valea Miţii*" prilej cu care au fost descoperite câteva gropi şi două locuinţe[13] atribuite culturii Tiszapolgár faza A.[14] Reanalizarea materialului arheologic descoperit în aceste complexe, a permis colegei S. Băcueţ-Crişan să observe că doar un singur complex dintre cele descoperite la "*Valea Miţii*" poate fi atribuit fără rezerve culturii Tiszapolgár. Este vorba despre locuinţa L2, iar celelalte complexe sunt mai târzii.[15]

Tot un caracter de salvare l-au avut şi săpăturile efectuate în anul 1987 la Cehei "*Mesig*" prilej cu care au fost descoperite şi fragmente ceramice eneolitice[16] încadrate de către N. Iercoşan în faza timpurie a culturii Tiszapolgár. [17] Ulterior în 1996 şi 1998 când au fost reluate cercetările arheologice la Cehei "*Mesig*" nu au mai fost descoperite materiale eneolitice, ci doar o singură groapă cu material ceramic atribuit neoliticului târziu.

În vara anului 2003 a fost executată o săpătură de salvare de mică amploare la Şimleu Silvaniei, punctul "*Pământul lui Bacsadi*". Au fost surprinse trei niveluri de locuire (pl. III). Cel inferior aparţine culturii Tiszapolgár şi din el pornesc trei complexe: gropile G2 şi G8, respectiv locuinţa L2 . Este vorba despre o construcţie rectangulară, uşor adâncită în steril (0,4 m), cu o vatră de foc lipită de peretele estic (pl.II).[18] Majoritatea ceramicii Tiszapolgár descoperite în acest punct este de bună calitate. Este vorba despre fragmente ceramice de vase cu pereţi subţiri, lucrate dintr-o pastă omogenă, bine arsă, cu nisip fin degresant. Predomină ceramica de culoare cenuşie sau cărămizie. Apar proeminenţele-cioc perforate şi impresiuni rotunde (pl. IV). Apare însă şi o categorie ceramică de o calitate inferioară. Este vorba despre fragmente ceramice de la vase de mari dimensiuni, cu pereţii groşi, insuficient arse, lucrate dintr-o pastă cu aspect săpunos, cu mult mâl în amestec. Aceste trăsături caracterizează şi puţinele fragmente atribuite culturii Tiszapolgár ce provin de la Cehei "*Mesig*"[19]

Date suplimentare despre cultura Tiszapolár provin din periegheze şi permit evidenţierea dinamicii acestei culturi în zona Sălajului. O parte au fost menţionate anterior în literatura de specialitate. Este vorba despre staţiunile de la Dragu "*Lespezi*", Ip "*Csepei*" şi "*Pincedomb*", Panic "*Pepenărie*", Răstolţu Deşert "*Pustă*", Răstolţu Mare "*Capul Dealului* şi "*Calea Oilor*", Sâncraiu Silvaniei,

---

[8] S. Băcueţ-Crişan 2000, p. 9-10, fig. 2.
[9] Mareş 2002, p. 112-113.
[10] Lakó 1979, p. 48.
[11] Bejinariu–Sana 2000, p. 40-41.
[12] Iercoşan 2000, p. 139-141.
[13] Lakó 1980, p. 31-32
[14] Iercoşan, 2000, p. 99-100.
[15] S. Băcueţ-Crişan–D. Băcueţ-Crişan 2003 p. 16-18.
[16] Bejinariu–Lakó 1996, pl. II/1-3.
[17] Iercoşan 2000, p. 41.
[18] Bejinariu–Csok 2004, p. 337.
[19] Bejinariu–Lakó 1996, p. 12.

Stupini "*Dealul Stupinilor*", Şimleu Silvaniei "*Gară*", Şoimuş "*Peştean*", Şumal "*Dealul lui Kun*", Zăuan "*Dâlma Spânzuraţilor*".[20] Dintre staţiunile menţionate în catalogul descoperirilor de către N. Iercoşan trebuie excluse cele la Bocşa "*Pietriş*", Pericei "*Keller-tag*" şi Porţ "*Corău*"[21] unde au fost descoperite doar materiale ceramice din neoliticul târziu. Materiale ceramice Tiszapolgár provenite din fosta colecţie Silviu Papiriu Pop din Buciumi provin şi din alte puncte din hotarul localităţii Răstolţu Mare: "*La plopi*"[22], "*La cioroi*"[23] şi "*Şugăreasa*"[24]. Patru puncte cu descoperiri Tiszapolgár de dată recentă sunt cele de la Nuşfalău "*Cazan*", Pecei "*La criptă*"[25], Aleuş "*Călata*"[26] şi Hereclean.[27] Probabil că nu este lipsit de relevanţă să menţionăm că material ceramic Tiszapolgár din Sălaj a apărut în unele cazuri în zone unde au fost descoperite şi topoare de cupru: pe valea Barcăului la Ip şi Zăuan, pe valea Crasnei la Giurtelecu Şimleului şi Şimleu Silvaniei, pe valea Agrijului la Răstolţu Mare, precum şi în zona comunei Dragu. De pe valea Someşului avem o singură descoperire Tiszapolgár, la Şoimuş.

Până în urmă cu câţiva ani nu se cunoşteau descoperiri Bodrogkeresztúr din judeţul Sălaj. În anul 2002 cu ocazia unei săpături de salvare efectuată în oraşul Şimleu Silvaniei, pe "*str. G. Bariţiu, nr. 8*" au fost descoperite materiale Bodrogkeresztúr tipice, într-un nivel de cultură gros de cca. 0,3 m ce suprapune un nivel de cultură atribuit neoliticului şi este suprapus de un nivel de cultură din epoca bronzului.[28] Celebrul tezaur de piese de aur de la Moigrad a fost pus în legătură cu prezenţa culturii Bodrogkeresztúr în zona Sălajului.[29] Controverselor legate de compoziţia tezaurului achiziţionat de Muzeul din Cluj, li se alătură altele care pun sub semnul întrebării locul, consacrat în literatură, al descoperirii.[30] În contextul discuţiei despre descoperirile Bodrogkeresztúr din Sălaj trebuie menţionat şi vasul patrulater cu colţurile lobate şi picioruşe, decorat cu brâuri verticale descoperit la Zalău, punctul "*B-dul M. Viteazul, nr. 104-106*".[31] Vase identice au fost descoperite în Transilvania la Cheile Turzii [32], dar şi pe cursul inferior al Crasnei, la Carei "*Staţia de epurare*"[33], pe Barcău, la Porţ "*Corău*[34], ori în Ungaria, la Tiszavalk - *Tetes*.[35] Acest tip de vas cu corpul patrulater apare frecvent în descoperirile atribuite aşa-numitului orizont al ceramicii "cu toarte pastilate", pentru care se admite o evoluţie parţial contemporană cu sfârşitul culturii Bodrogkeresztúr, continuată ulterior, chiar dacă nu pentru o perioadă îndelungată de timp.[36] Contextul arheologic de la Carei "*Staţia de epurare*", unde au apărut vase asemănătoare precum şi alte elemente de tip Hunyadihálom a fost atribuit de către autorul cercetărilor sfârşitului culturii Bodrogkeresztúr.[37] Ca atare, apariţia izolată a unor vase de acest tip, neacompaniate de alte fragmente ceramice sugestive este de natură să sugereze o încadrare culturală şi cronologică ceva mai vagă.

Deocamdată este greu de explicat, lipsa descoperirilor corespunzătoare perioadei de timp cuprinsă între sfârşitul culturii Tiszapolgár şi debutul culturii Coţofeni de pe teritoriul Sălajului. Chiar şi în cazul culturii Tiszapolgár, deşi se cunosc peste 20 de puncte cu materiale atribuite acestei culturi, cercetarea arheologică propriu-zisă se află abia la început, iar datele existente sunt insuficiente pentru o analiză temeinică.

---

[20] Iercoşan 2000, p. 25-100, (cap. II *Catalogul descoperirilor.* - apare şi bibliografia anterioară).
[21] Iercoşan 2000, p. 30, 69, 70, 72.
[22] Material inedit în colecţia MJIAZ, nr. inv. C.C. 267/1966.
[23] Material inedit în colecţia MJIAZ, nr. inv. C.C. 278-279/1966, 115/1974.
[24] Material inedit în colecţia MJIAZ, nr. inv. C.C. 266, 268, 271, 277, 280/1966.
[25] S.Băcueţ-Crişan–D. Băcueţ-Crişan 2003, p. 22.
[26] Materiale inedite în colecţia MJIAZ, nr. inv. C.C. 587/1997.
[27] Lakó 1986, p. 49.
[28] Pop 2003, p. 129.
[29] Iercoşan 1990, p. 33; Luca 1999, p. 57.
[30] Makkay 1983, p. 313 - se afirmă că piesele eneolitice din "tezaurul de la Moigrad" ar proveni dintr-o descoperire localizată pe teritoriul Ungariei, în jud. Szolnok.
[31] S. Băcueţ-Crişan–D. Băcueţ-Crişan 2003, p. 18, pl. 21.
[32] Luca 1999, fig. 35/1; Maxim 1999, p. 126, fig. 160.
[33] Németi 1988, p. 121-122, fig. 5/1,6.
[34] S. Băcueţ-Crişan–D. Băcueţ-Crişan 2003, p. 23.
[35] Patay 1979, p. 42, fig. 16.
[36] Luca 1999, p. 44.
[37] Németi 1988, p. 121-122.

Bibliografie

S. Băcueţ-Crişan 2000: S. Băcueţ-Crişan, *Noi descoperiri preistorice în judeţul Sălaj.* In: AMP, XXIII / 1, 2000, p.9-28.

S. Băcueţ-Crişan–D. Băcueţ-Crişan 2003: S. Băcueţ-Crişan – D. Băcueţ-Crişan, *Cercetări arheologice pe teritoriul oraşului Zalău*, B.M.P., V, Zalău, 2003.

Bejinariu–Lakó 1996: I. Bejinariu – E. Lakó, *Despre sondajul arheologic de la Cehei, punctul "Misig" (1987).* In: AMP., XX, 1996, p. 11-33.

Bejinariu–Sana 2000: I. Bejinariu – D. Sana, *Şantierul arheologic Giurtelecu Şimleului "Coasta lui Damian".* In: CCAR, Campania 1999, Deva, 2000, p. 40-41.

Bejinariu–Kadar 2003: I. Bejinariu – M. Kadar, *Toporul din perioada timpurie a epocii bronzului de la Şasa (jud. Sălaj).* In: In Memoriam Nicolae Chidioşan, Muz. Ţării Crişurilor, Oradea, 2003, p. 47-59.

Bejinariu–Csok 2004: I. Bejinariu – Zs. Csok, *Şantierul arheologic Şimleu Silvaniei -"Pământul lui Bacsadi".* In: CCAR, Campania 2003, Cluj Napoca, p.337.

Iercoşan 1990: N. Iercoşan, *Consideraţii asupra eneoliticului şi perioadei de tranziţie la epoca bronzului în nord-vestul României.* In: SympThrac, 8, 1990, Satu Mare - Carei, p. 30-34.

Iercoşan 2002: N. Iercoşan, Cultura Tiszapolgár în vestul României, Cluj Napoca, 2002.

Lakó 1979: E. Lakó, *Repertoriul topoarelor de aramă din judeţul Sălaj.* In: AMP., III, 1979, p. 41-49.

Lakó 1980: E. Lakó, *Raport preliminar privind săpăturile de salvare executate în anii 1978-1979.* In: AMP., IV, 1980, p. 31-35.

Lakó 1986: E. Lakó, *Date noi pentru completarea celor trei repertorii privind epoca comunei primitive din Sălaj.* In: AMP., X, 1986, p. 46-59.

Luca 1999: S. A. Luca, *Sfârşitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României. Cultura Bodrogkeresztúr*, B.M.A, IX, 1999.

Makkay 1983. J. Makkay, *Metall Forks as a Symbols of Power and Religion.* In: ActaArchHung, XXXV, 3-4, 1983, p. 313-344.

Mareş 2002: I. Mareş, *Metalurgia aramei în neo-eneoliticul României*, Suceava, 2002.

Maxim 1999: Z. Maxim, *Neo-eneoliticul din Transilvania. Date arheolocice şi matematico-statistice*, B.M.N., XIX, Cluj Napoca.

Németi 1988: I. Németi, *Noi descoperiri arheologice din eneoliticul târziu din nord-vestul României.* In: AM.P., XII, 1988, p. 121-145.

Patay 1978: P. Patay, *A Tiszavalk - tetesi rézkori temetö es telep*, in FA., XXIX, 1978, p. 21-58.

Pop 2003: H. Pop, *Şantierul de cercetare arheologică preventivă de la Şimleu Silvaniei- str. George Barițiu, nr. 8 (Campania 2002).* In: Silvania - Cultură. Culte. Patrimoniu, serie nouă, anul II, 3-4 (7-8), decembrie 2003.

Roska 1942: M.Roska, *Erdély régészeti repertoriuma, I*, Őskor, Cluj, 1942.

Topan–Lazarovici–Balint 1996: Gh. Topan – Gh. Lazarovici – A. Balint, *Despre analizele metalografice ale unor topoare de aramă şi cupru arsenic.* In: AMN., 33, 1, p. 635-646.

Vulpe 1973: Al. Vulpe, *Începuturile metalurgiei aramei în spaţiul carpato-dunărean.* In: SCIV, 24, 2, p. 217-237.

An Eneolithic Cooper axe discovered at Cehei (Sălaj county)
(Abstract)

In 1996, a cooper adze-axe was discovered by chance at Cehei (Sălaj county) in an unknown place. One of its arms was broken in ancient times. The shaft-hole of axe has a ring-shaped muff (pl. I). From a typological point of view, the axe from Cehei belonds to the category of the adzes-axes of Jászladány type. Until now, in Sălaj county there was discovered 26-27 cooper pieces, majority of them cooper axes. In the second part of this study, we discuss the stage of the investigation of the eneolithic epoch in Sălaj county (24 sites with Tiszapolgár discoveries, and a single site belonging to Bodrogkeresztúr culture).

Lista ilustraţiilor/List of illustrations

Planşa/Plate I: 1-2a-c Toporul de cupru de la Cehei. / The cooper axe from Cehei.

Planşa/Plate II: Şimleu Silvaniei "*Pământul lui Bacsadi*". Caseta C2 - profil nordic. / Surface C2 - northern profile.

Planşa/Plate III: Şimleu Silvaniei "*Pământul lui Bacsadi*". Caseta C2 - plan. / Surface C2 - plane.

Planşa/Plate IV: Şimleu Silvaniei "*PĂmântul lui Bacsadi*". Ceramică Tiszapolgár. / Tiszapolgár ceramics.

Planşa/Plate V: The distribuition of eneolithic discoveries from Sălaj county: eneolithic cooper axes, Tiszapolgár discoveries and Bodrogkeresztúr discoveries.

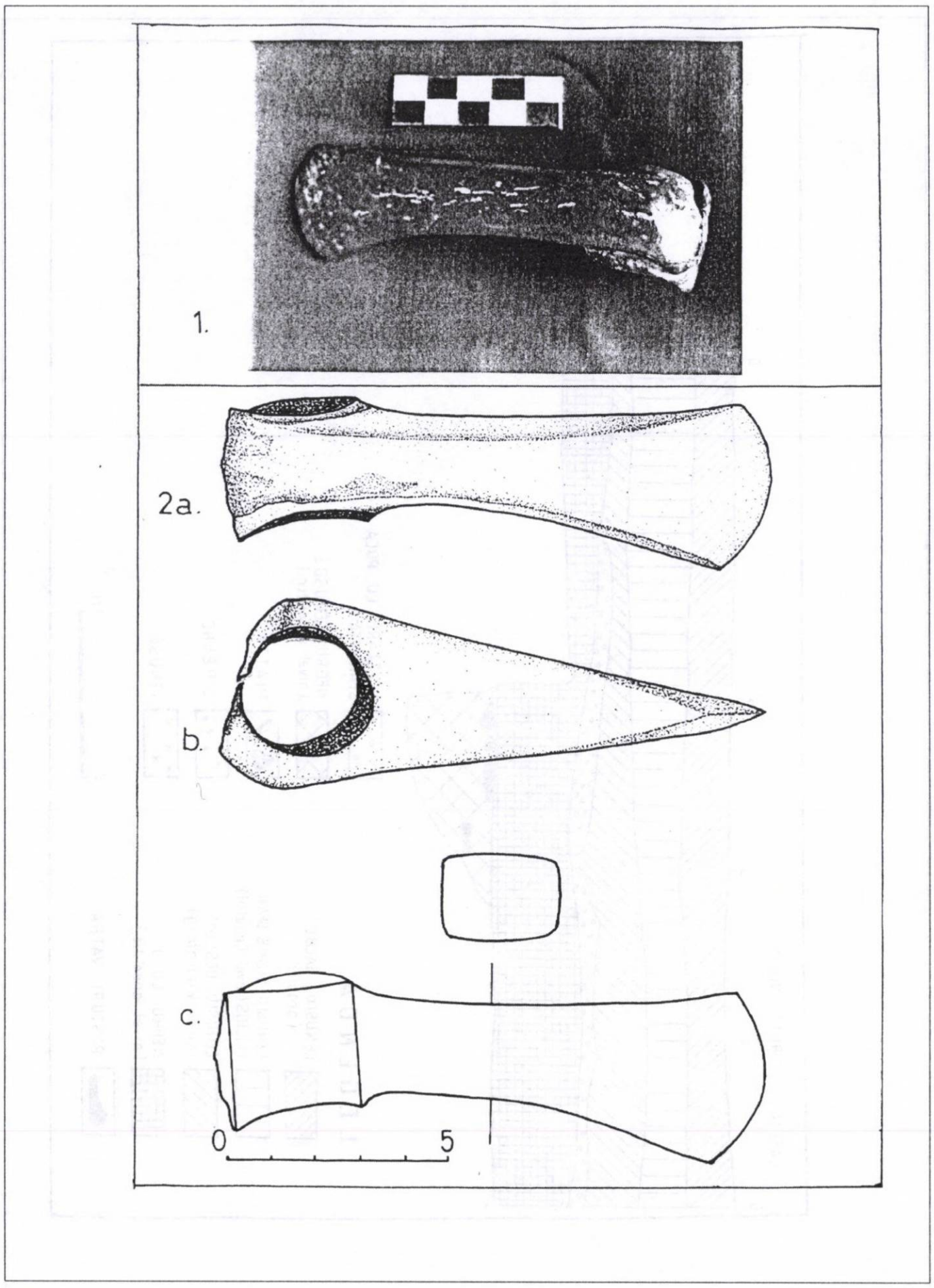

Planşa/Plate I
1-2 a-c. Toporul de cupru de la Cehei. / The cooper axe from Cehei.

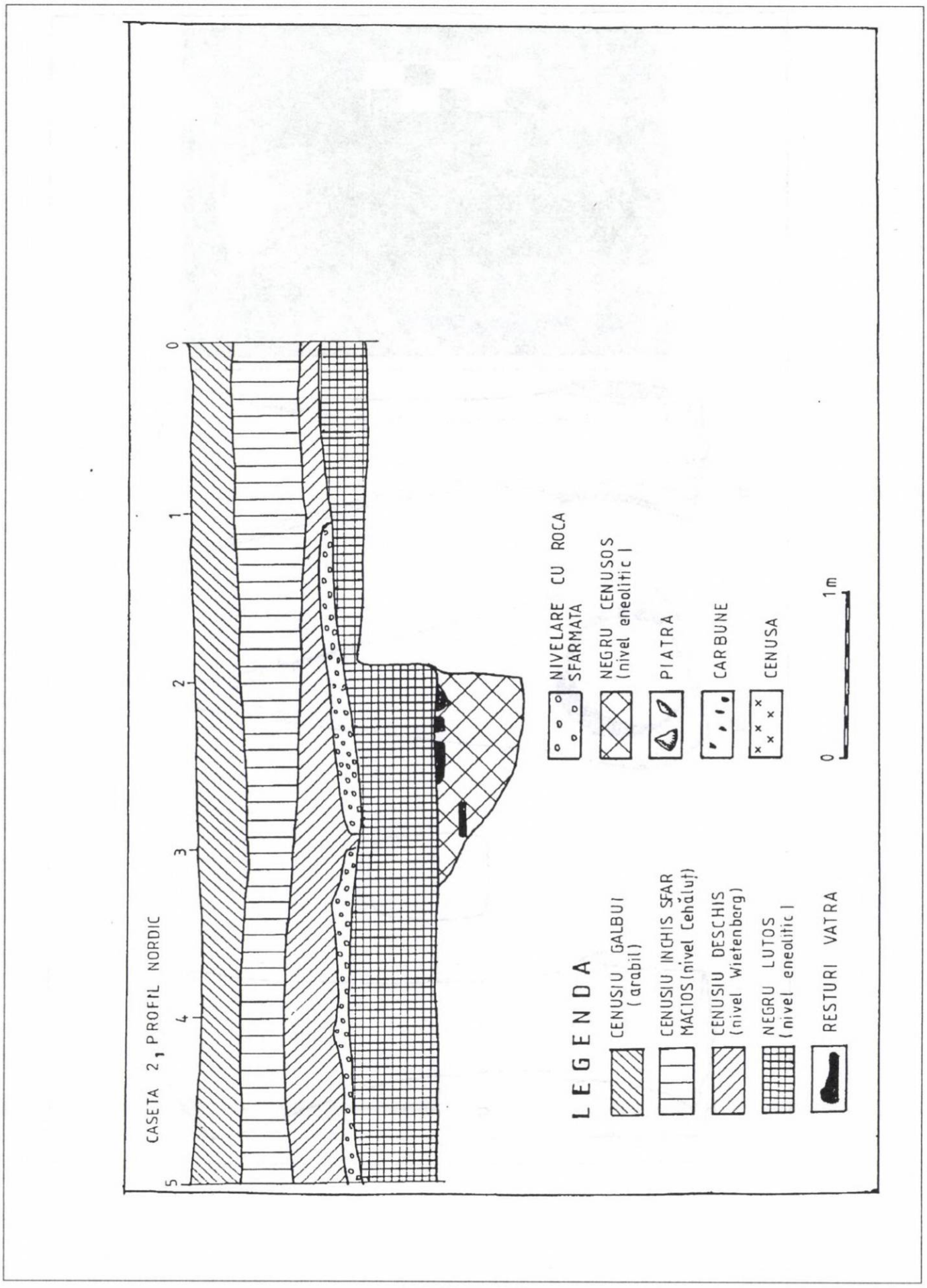

Planşa/Plate II
Şimleu Silvaniei "*Pământul lui Bacsadi*". Caseta C2 - profil nordic. / Surface C2 - northern profile.

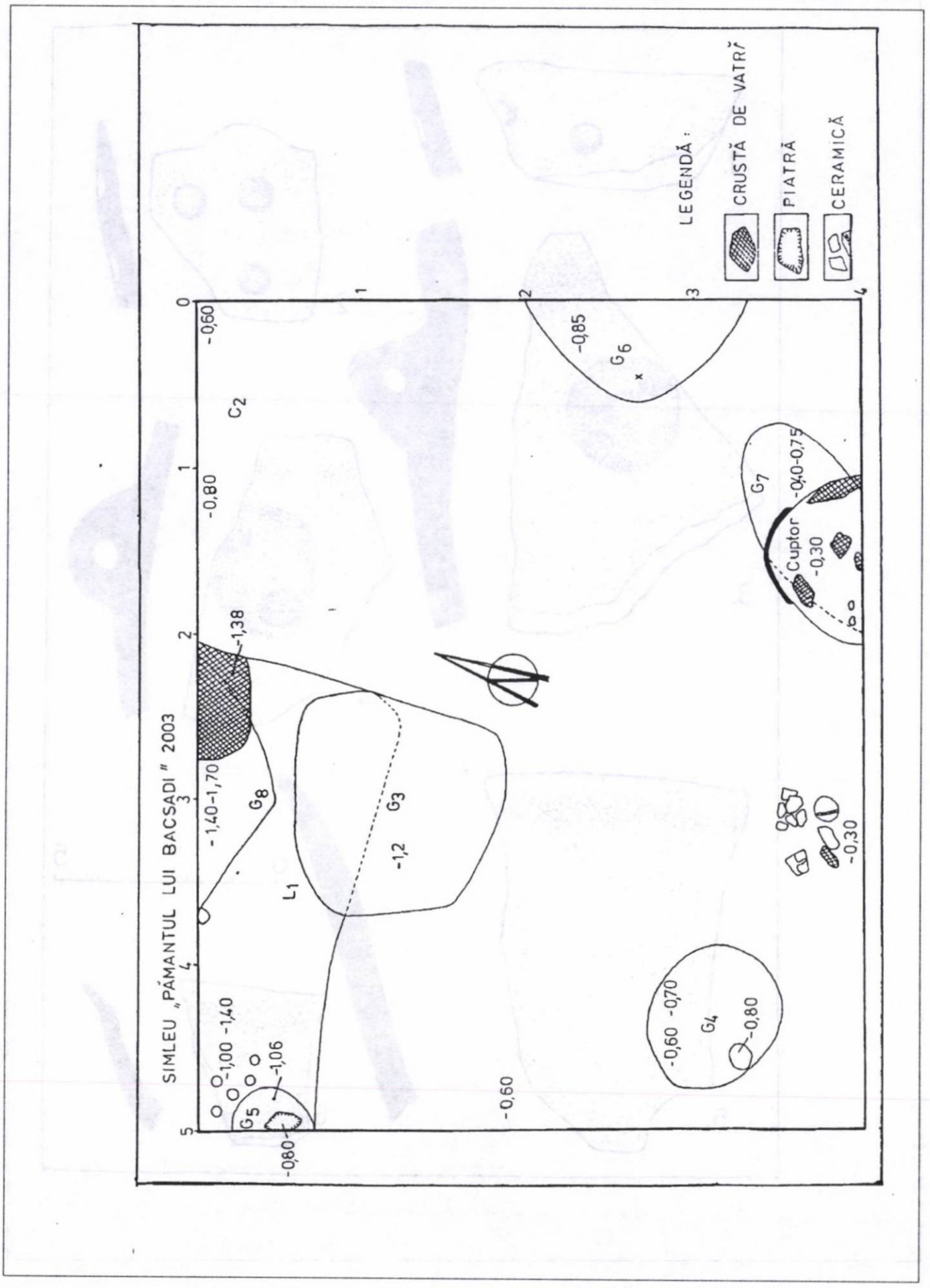

Planşa/Plate III
Şimleu Silvaniei "*Pământul lui Bacsadi*". Caseta C2 - plan. / Surface C2 - plane.

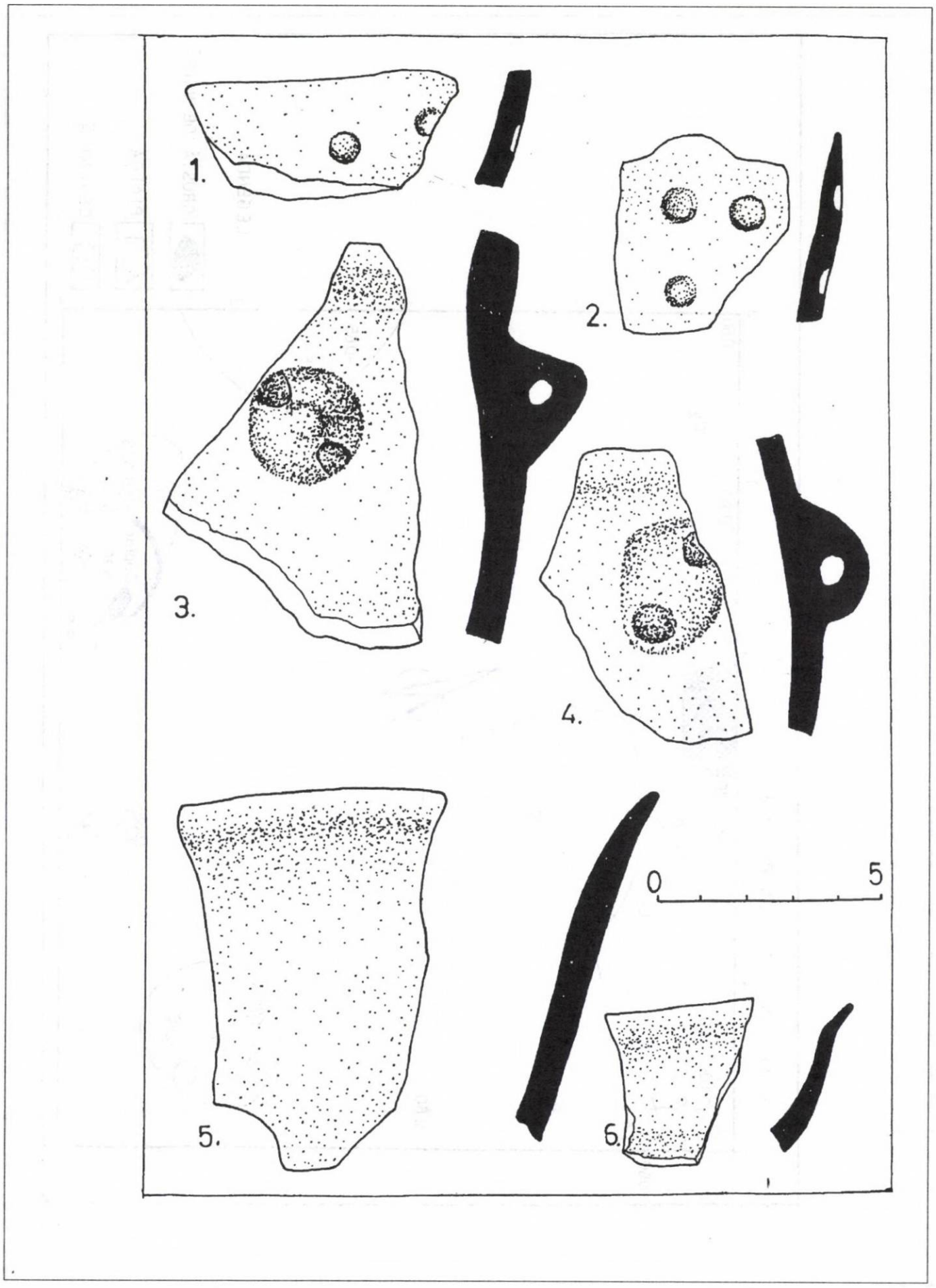

Planşa/Plate IV
Şimleu Silvaniei "*Pământul lui Bacsadi*". Ceramică Tiszapolgár. / Tiszapolgár ceramics.

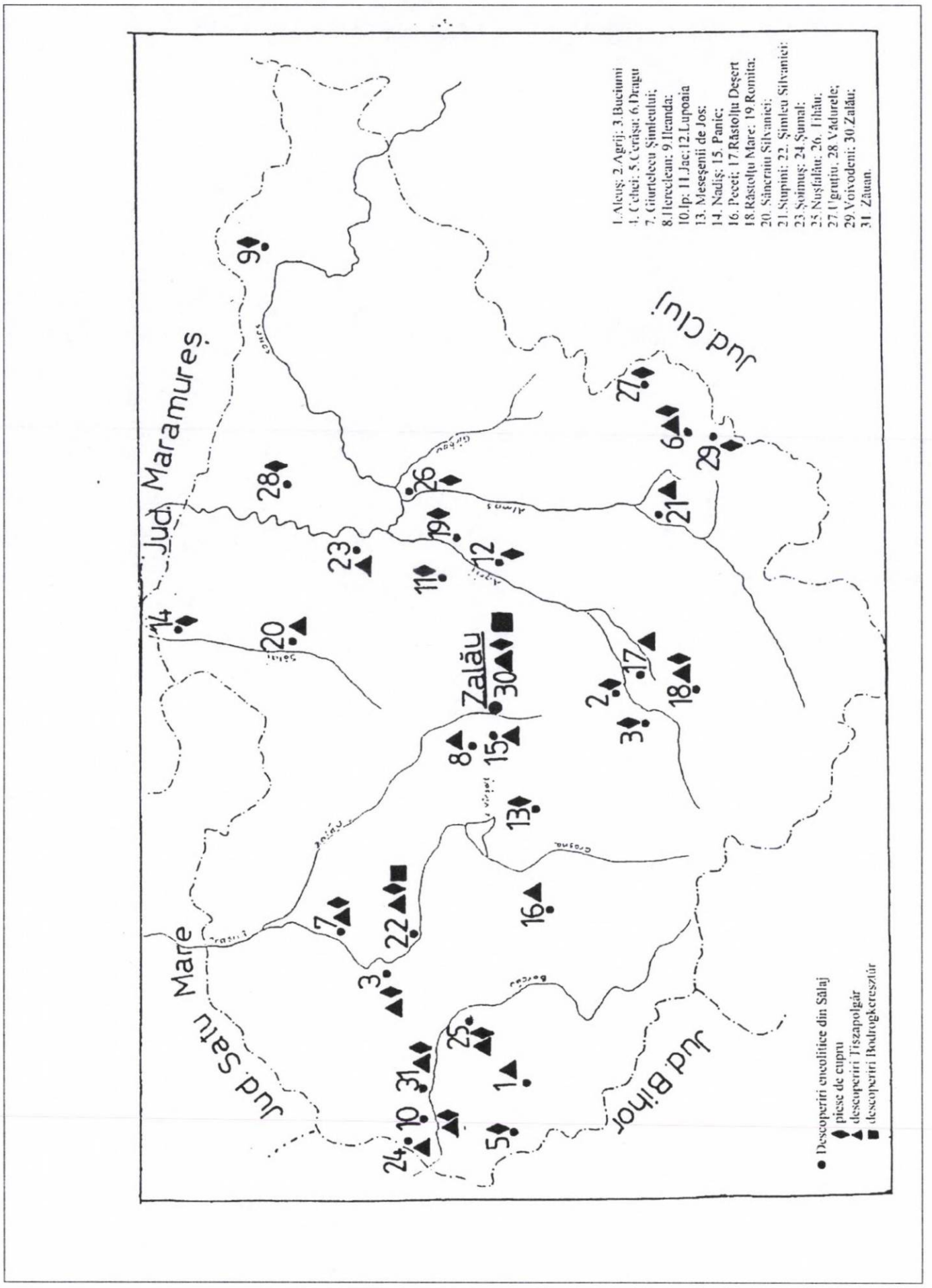

Planşa/Plate V

Distribuţia descoperirilor eneolitice din judeţul Sălaj: topoare din cupru, descoperiri Tiszapolgár şi Bodrogkeresztúr / The distribution of eneolithic discoveries from Sălaj county: cooper axes, Tiszapolgár and Bodrogkeresztúr discoveries.

Două noi topoare de cupru din Bihor

Ioan EMŐDI
Gáspár KÉRY

După depunerea la redacţia anuarului *Crisia XXX/2000* a articolului privind topoarele din colecţia Dr. Penkert şi de la Şişterea, în aceeaşi zonă geografică au ieşit la iveală alte două piese[1].

Primul dintre ele a fost descoperit în hotarul comunei Galoşpetreu de către săteanul Jakab János într-un punct aflat la sud-est de cunoscutul sit arheologic *Törvénydomb-Dealul Legii (fig. 1)*. El este un topor cu tăiş pe braţul inferior, lung şi ciocan pe cel superior, scurt. Aproape întreaga suprafaţă a piesei este acoperită cu un strat de coroziune de culoare verde deschis iar pe părţile laterale apare cuprul roşu constitutiv, acoperit de o subţire patină cafenie. În cîteva locuri lama plugului a zgîriat suprafaţa obiectului. Prelungirea gurii de înmănuşare este conică în partea superioară şi inelară în partea inferioară. Greutatea toporului este de 2525 grame, lungimea de 34 cm *(fig. 2)*.

Ca analogii pentru acest topor amintim pe cele de la Hajduhadház[2], Coldău[3], Petreu[4], Ciacova[5], Sfăraş[6]. Alexandru Vulpe încadrează aceste topoare în tipul *Mezőkeresztes*[7]. Din păcate toate analogiile transilvănene amintite mai sus sunt descoperiri mai vechi, fără observaţii stratigrafice, sau chiar cu locul de descoperire controversat.

Topoarele tipului Mezőkeresztes sunt considerate ca fiind produse ale culturii *Bodrogkeresztúr*, piesele izolate găsite în afara ariei de răspîndire a acestei culturi fiind obiecte de schimb, importuri.

Al doilea topor provine de la Sălacea, fiind găsit acolo mai demult, în împrejurări necunoscute. El are două braţe cu tăişuri în cruce, lungimile braţelor fiind identice. Toată suprafaţa piesei este acoperită de un strat de coroziune verde deschis, care a fost însă pe o latură a unui braţ curăţat prin pilire de către descoperitori. Se pot observa urmele unor mici lovituri, scrijelituri, aplicate încă în antichitate. Lungimea piesei este actualmente de 14,3 cm, greutatea de 625 grame *(fig. 3)*.

Braţul inferior a fost conceput original cu o altă formă, dar fie ca urmare a execuţiei defectuoase a turnării, fie datorită ruperii ulterioare a braţului, acesta a fost refăcut prin ciocănire. Ca urmare a acestui procedeu, prin tasarea prin ciocănire a suprafeţelor braţului inferior, marginile acestuia s-au ridicat formând o adâncitură de formă aproximativ triunghiulară. Acest lucru a provocat o înfundare aproape totală a inelului inferior al găurii de înmănuşare, care acum nu se mai profilează din suprafaţa inferioară a toporului. Însuşi inelul rotund a fost deformat, turtit în partea lui de jos. Se pare că şi inelul superior al gurii de înmănuşare a fost aplatizat tot atunci prin ciocănire şi pilire.

O remediere tehnică identică cunoaştem într-un singur caz, cel al toporului de la Otomani, unde triunghiul format datorită transformării prin ciocănire se poate observa pe ambele laturi şi unde braţul a fost şi mai scurtat[8].

Prin dimensiunile şi greutatea sa actuală piesa se înscrie printre cele mai mici topoare cunoscute.

Încadrarea tipologică a piesei de la Sălacea nu se poate face pe baza formei sale actuale, care este rezultatul unei intervenţii mecanice ulterioare. Singurul indiciu care ne poate trăda măcar cu probabilitate tipul original al piesei este unghiul format de cele două braţe. Din acest punct de vedere ar putea fi luate în considerare tipurile Tg. Ocna şi Jászladány, primul însă poate fi exclus datorită formei foarte profilate a inelelor de înmănuşare a tipului respectiv. Seria *Jászladány*[9] rămâne deci prototipul probabil pentru toporul nostru de la Sălacea, iar căutarea unor analogii mai precise ar însemna o încercare hazardată.

---

[1] Cele două topoare fac parte din inventarul Muzeului Sătesc din Galoşpetreu.
[2] M. Roska, *A rézcsákányok.* In *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából*, 1942, II, 1, p. 35, fig. 33/4.
[3] Ibidem, p. 57, fig. 58; Al. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, PBF, IX/5, 1975, pl. 8, fig 64.
[4] Al. Vulpe, *op. cit*, pl. 8, fig. 59B (dar unghiul format de braţele toporului de la Galoşpetreu este mai mare decît la ultimele două analogii).
[5] Ibidem, fig. 64 (are însă marginile faţetate).
[6] Ibidem, fig. 60 (are însă braţul inferior mai lung).
[7] "Hammeraxt vom typ Mezőkeresztes". De notat este că celelalte exemplare ale acestui tip enumerate de Al. Vulpe (ibidem, harta 51/A cu 16 locuri de descoperire) prezintă deosebiri mai substanţiale.
[8] M. Roska, *op. cit.*p. 50, fig 50.
[9] Al. Vulpe, *op. cit.* pl. 13-29, şi fig. 1

Zwei neue Kupferäxte vom Kreis Bihor
(Zusammenfassung)

Das Inventar des Dorfmuseums Galoşpetreu hat zwei, in den letzten Paar Jahren gefundenen Kupferäxte. Die Hammeraxt von Galoşpetreu gehört zum Typ Mezőkeresztes, die zweite von Sălacea wurde in Altertum transformiert und gehört original warscheinlich zum Typ Jászladány.

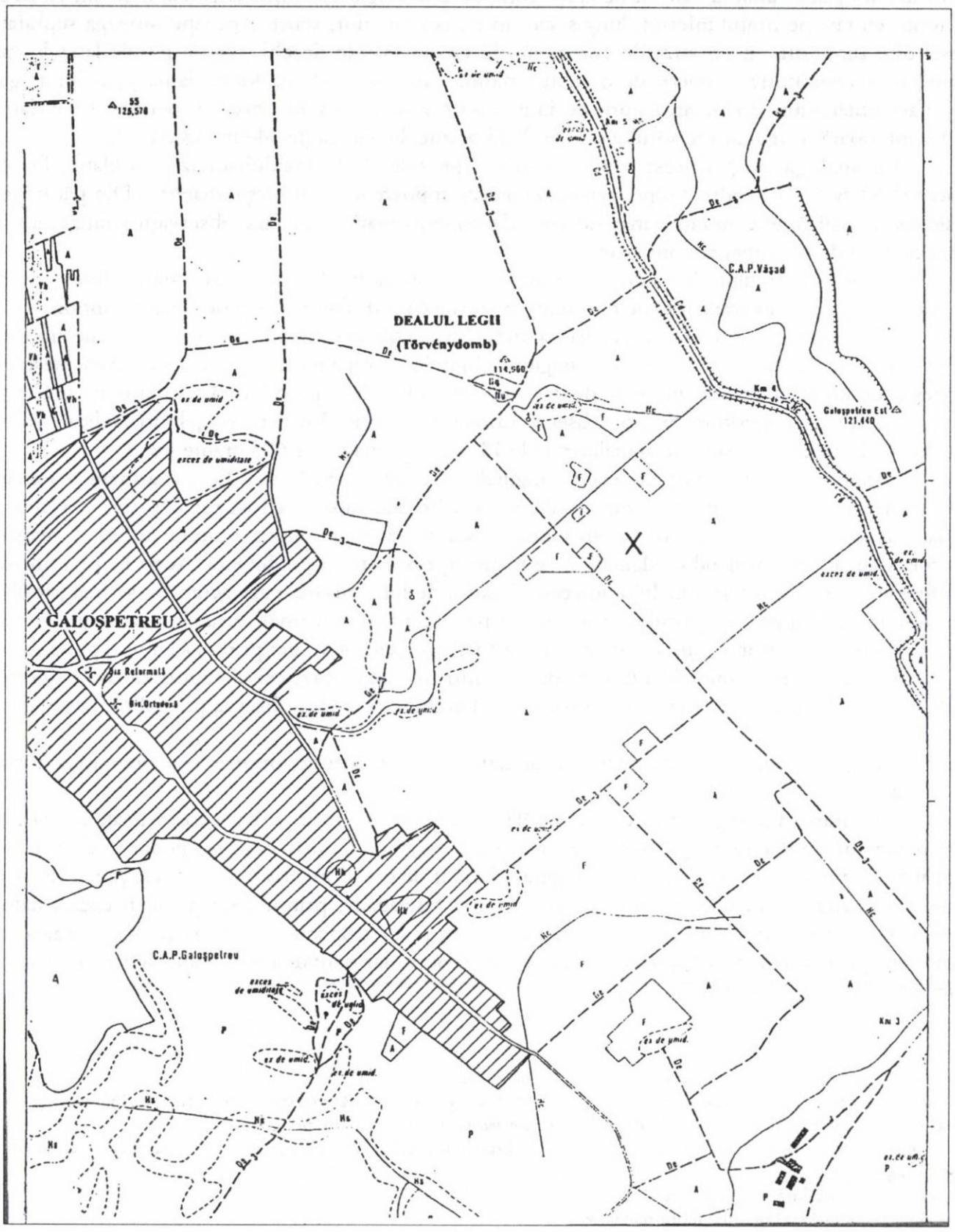

Fig. 1. Galoşpetreu. Locul descoperirii

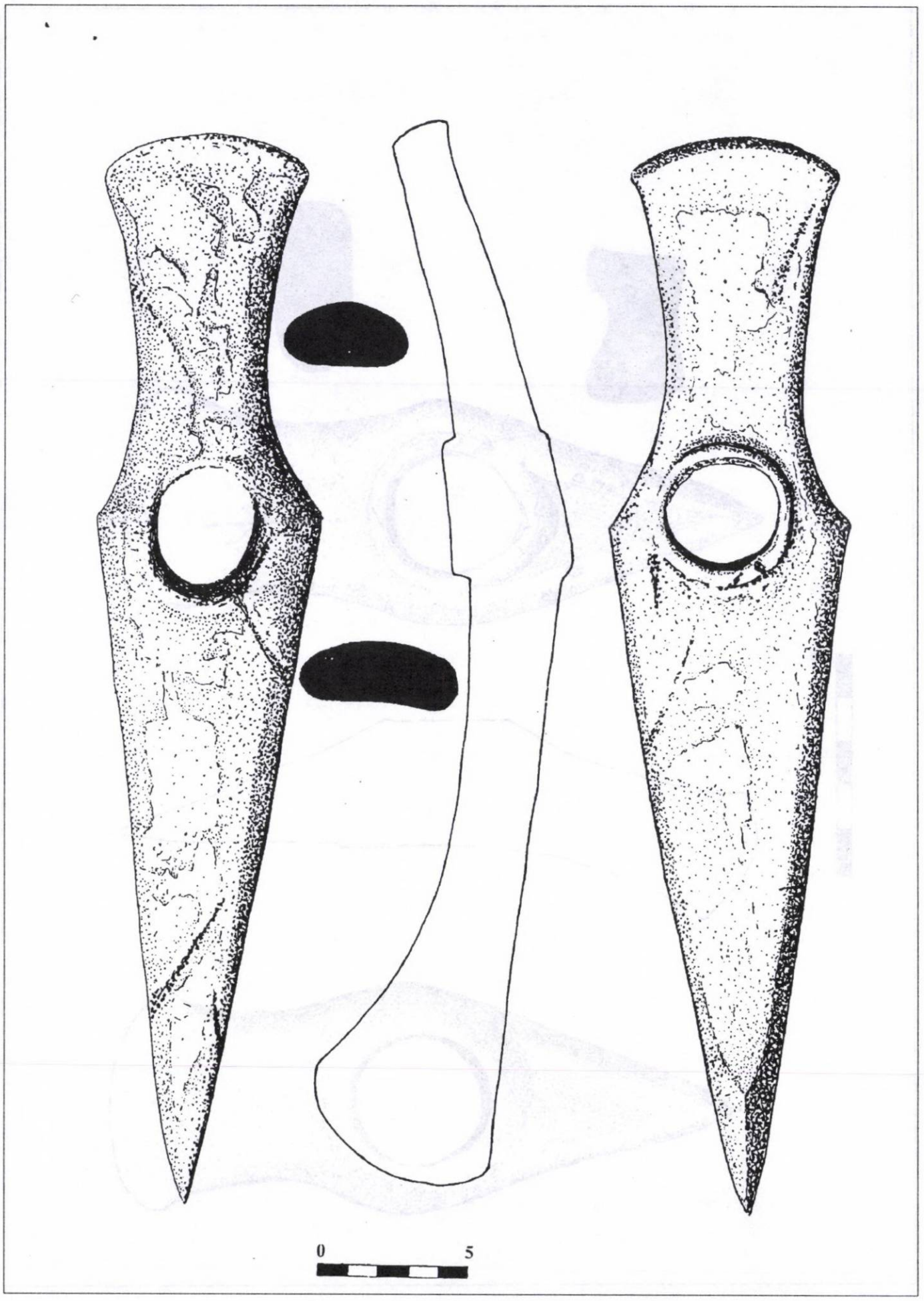

Fig. 2. Galoșpetreu

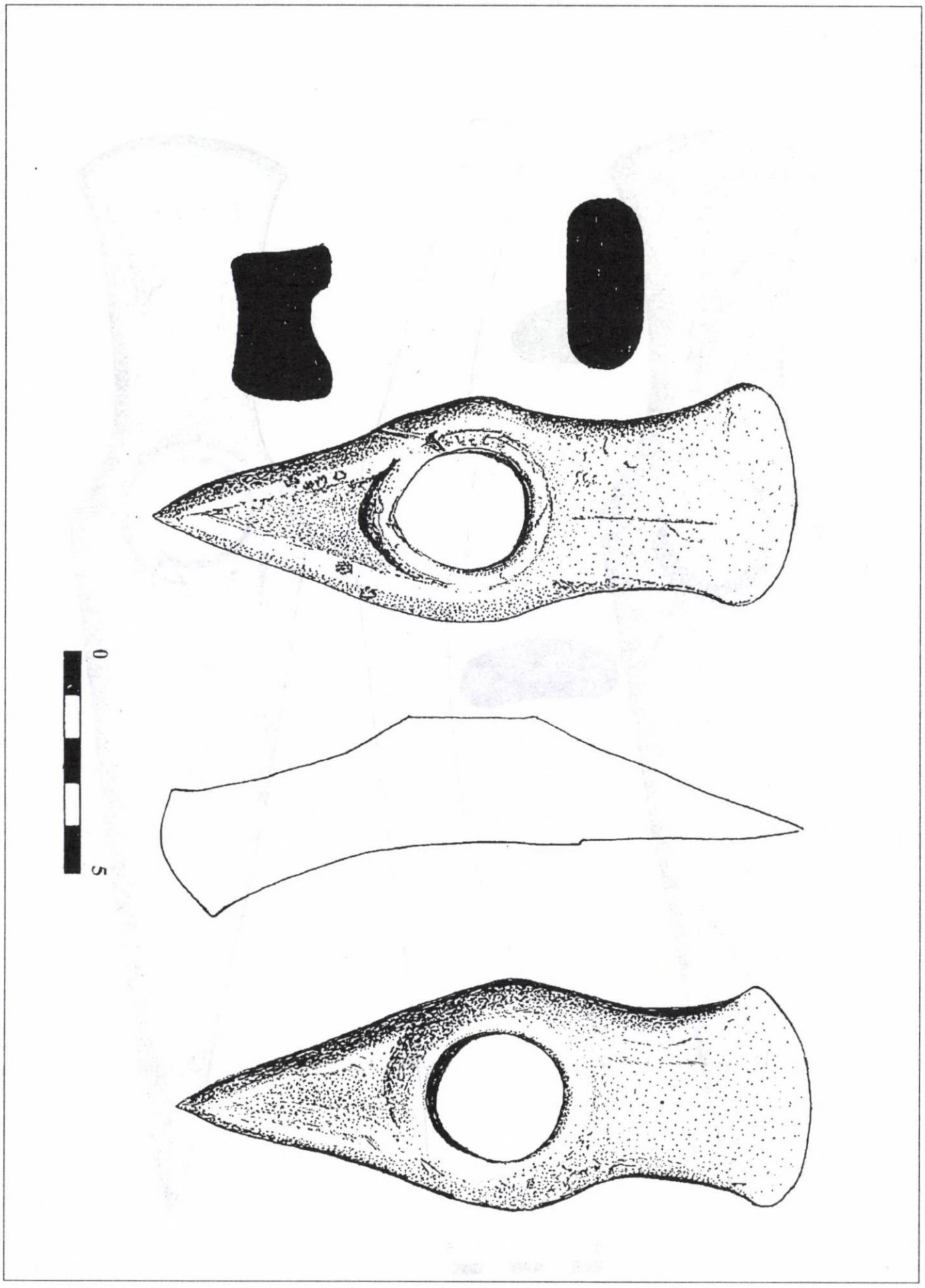

Fig. 3. Sălacea

Observaţii privind proveniența staniului folosit în epoca bronzului

Ioan EMŐDI

După trimiterea la tipar al ultimului volum ACTA (2003) ce cuprindea articolul nostru referitor la cele două depozite de bronzuri descoperite la Mereşti, ne-au mai parvenit o serie de date privitoare la exploatarea staniului, care ne conduc la formularea mai sigură a concluziei conform căreia staniul necesar în metalurgia epocii bronzului din Transilvania nu era importat, el găsindu-se din abundenţă în minele locale.

Primele lucrări cu caracter general nu au tratat problema[1], cu timpul însă în literatura arheologică s-a generalizat părerea că staniul folosit în metalurgia bronzului era importat din centrul sau vestul Europei[2]. Autorii citaţi se bazau desigur pe faptul că azi nu cunoaştem în ţară mine care să ofere cantităţi suficiente de staniu.

Autorii acestei afirmaţii nu au avut în vedere, sau probabil nu cunoşteau informaţiile – e drept puţine la număr, dar suficient de concludente – care dovedesc că extragerea staniului din Bazinul Carpatic era continuă în cursul evului mediu şi târziu, deci în trecut existau zăcăminte bogate, dar care după milenii de exploatare s-au epuizat, astfel încât azi staniul, deşi prezent în majoritatea zonelor de minereuri complexe din ţară (de exemplu casiterita- SnO_2, staninul-Cu_2FeSnS_4), în general apare doar în urme şi rar în concentraţii mai mari[3]. Dacă azi cantitatea lui nu mai atinge nicăieri nivelul care să asigure o extracţie modernă rentabilă, în evul mediu şi mai ales în antichitate situaţia era alta. Dealtfel nu se poate compara cantitatea necesară nevoilor modeste ale populaţiei puţin numeroasă din epoca bronzului cu cea din evul mediu sau de azi.

Cel mai vechi document privind exploatarea staniului în Transilvania datează din anul 1464 şi aminteşte că la Baia de Criş se extrăgea staniu. În prima parte a secolului al XVI-lea episcopul Nicolaus Olahus scria că în ţară *"Auri, argenti, ferri, cupri, stanii…maxima ibi copia"* şi numai pentru plumb se recurgea şi la import. Din registrele miniere din acelaşi secol aflăm că la Baia Mare se extrăgea printre altele şi staniu[4]. În 1637 se pomenesc minele de argint şi staniu de la Râmetea, staniul de aici fiind amintit şi în anii 1702 şi 1719. Un document din 1684 aminteşte de turte de staniu şi antimoniu aduse de la Baia Mare şi de preţul acestora[5]. Împăratul interzice în 1769 importul de staniu brut şi a obiectelor din staniu, ceea ce înseamnă că existau mine de staniu şi meşteri breslaşi care trebuiau protejaţi de concurenţa străină. În 1773 se exploata argint şi staniu la Corbu[6].

Prin urmare chiar dacă în evul mediu o importantă parte a cuprului şi staniului a ajuns la noi prin comerţ – prin piaţa de la Buda care era principalul centru de tranzacţii în acest domeniu –, o altă parte provenea desigur din minele locale existente încă din antichitate.

Documentele medievale nu ne trădează nimic despre proveniența importului, însă nu credem că Anglia sau vestul Europei să fi furnizat staniul necesar, este cu mult mai probabilă proveniența din zonele mai apropiate din Balcani unde există şi azi importante exploatări[7], eventual zona ceho-moravă.

O parte din piesele de orfevrărie medievală din Transilvania constituie obiecte de import, însă marea majoritate a lor a fost produsă de breslele orăşeneşti folosindu-se staniu propriu sau adus din străinătate. Cu timpul datorită necesităţilor crescânde – de exemplu turnarea clopotelor sau a tunurilor a necesitat cantităţi însemnate de staniu – rezervele de staniu din minele din ţară au început să se epuizeze.

Cu toate acestea, după cum aflăm din lucrarea statisticianului bihorean Fényes Elek, în prima parte a secolului al XIX-lea numai în Bihor, la Băiţa încă *"se mai extrăgeau anual 500 măji şi se mai găsea staniu la Borod, Meziad şi Beiuş"* (cea din urmă menţiune se referă de fapt probabil la mina azi

---

[1] Vasile Pârvan, *Dacia*, Bucureşti, 1957; Dumitru Berciu, *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966, 142.

[2] *Istoria României*, vol. I, Bucureşti, 1960, 120; Mircea Rusu, *Dacia*, N.S. vol. VII, 1963, 184; Dumitru Berciu, *La izvoarele istoriei*, Bucureşti, 1967, 205; Kurt Horedt, *Istoria comunei primitive*, Bucureşti, 1970, 139, 144, fig. 56; Kovács Tibor, *A bronzkor Magyarországon*, Budapest, 1977, 35, 47., fig. 20.

[3] Dan Rădulescu–Radu Dimitrescu, *Mineralogia topografică a României*, Bucureşti, 1966, 94, 276; Virgil Ianovici–Victoria Ştiopol –Emil Constantinescu, *Mineralogie*, Bucureşti, 1979, 187; S. D. Stoici, *Districtul metalogenetic Băiţa Bihorului*, Bucureşti, 1983, 99.

[4] Benkő Elek, *Erdély középkori harangjai és bronz keresztelő medencéi*, Budapest-Kolozsvár, 2002, 35, 36, cu o bibliografie bogată.

[5] *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, IX, Budapest-Kolozsvár, p. 1083.

[6] *Ibidem*, 1083-1084.

[7] Muntenegru, Albania.

abandonată aflată la est de Budureasa, n.a.). Într-o altă lucrare mai tîrzie tot el scrie de 80 tone de staniu şi calcopirită obţinută anual în acelaşi loc[8].

Valorificarea şi interpretarea puţinelor date privind exploatarea staniului au fost îngreunate şi de confuzia provocată de denumirea înşelătoare a staniului de la Plinius până în evul mediu: *staniu alb* faţă de termenul de *staniu negru* referitor la plumb. Documentele medievale numesc deseori obiectele de staniu drept obiecte de plumb, lucrurile se clarifică doar la aflarea preţului acestora, ştiind că la începutul secolului al XV-lea costul staniului era de zece ori, iar la mijlocul secolului următor de treizeci de ori mai mare decât cel al plumbului.

La un lot, dealtfel puţin numeros, al obiectelor de bronz din antichitate şi evul mediu a fost constatat în compoziţie un procent constant de antimoniu[9]. Acest lucru se poate explica şi prin faptul că în exploatările din jurul centrului minier Baia Mare se găsesc şi azi zăcăminte cu un bogat conţinut de antimoniu (antimonit Sb_2S_3, etc.)[10], care prin procedeele tehnologice de atunci nu putea fi eliminat din aliaj.

Este necesar să reamintim aici şi fenomenul numit "ciuma staniului"[11], care face ca puţine din obiectele şi turtele de staniu din epoca bronzului[12] să se păstreze până azi, turte medievale deloc[13], ceea ce îngreunează deasemenea cercetarea subiectului în discuţie.

Datorită cantităţii abundente de cupru din zona carpatică, aici au existat unele din cele mai înfloritoare centre metalurgice din epoca bronzului de pe continent. Dacă aceste centre şi-ar fi procurat timp de jumătate de mileniu staniul necesar din vest, ruta comercială ar fi lăsat multe urme, după cum s-au păstrat numeroasele dovezi ce atestă vestitul *drum al chihlimbarului*, sau ale legăturilor cu sudul sau estul continentului în cursul epocii discutate.

The quarry of the tin-stone in the Bronze Age
(Abstract)

The Autor states that the tin they used for molding in bronze age was not imported from the West of Europe (2), but it was earned from local or neighbouring tin-mines (4,5,6).

[8] Elek, *Magyarország geográfiája*, 458; Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statisztikai és geographiai tekintetben, I-VI, Pest, 1836-40.
[9] Mozsolics Amalia, *Bronzefunde des Karpatenbeckens*, Budapest, 1967, 192; Benkő E., *op. cit.*
[10] Victor Gorduza, *Mineralogia topografică a bazinului Baia Mare*, Marmaţia, III, 1977, 226-228; Dan Rădulescu–Radu Dumitrescu i.m. 31; Benkő Ferencz, *Magyar Mineralogia*, Kolozsvár 1786, 117-11.
[11] Sub 13,5 ^{0}C staniul metalic se transformă într-un praf cenuşiu.
[12] Depozitele de la Uioara şi Guşteriţa.
[13] Benkő E., *op.cit.*

Groapa 154 a aşezării din epoca bronzului de la Lazuri. Depunere de obiecte aflate în legătură cu producerea berii preistorice?*

Liviu MARTA

"Băutura bogaţilor este vinul de Tesalia şi cel din regiunea Mesaliei, neamestecat cu apă... Cei mai săraci beau un fel de bere de orz, pregătită cu miere. Aşa se întâmplă cu cea mai mare parte a oamenilor neînstăriţi;..."[1]

Aspectele referitoare la băuturile de prestigiu din preistoria europeană, în categoria cărora se consideră a intra în primul rând cele alcoolice, sunt încă destul de puţin analizate în raport cu importanţa tot mai mare ce tinde a le fi atribuită. Totuşi, în cadrul unor studii consacrate acestui subiect, pornind de la anumite descoperiri arheologice cărora le sunt asociate unele date istorice şi etnografice, prin analiza acestora dintr-o perspectivă interculturală, câţiva cercetători au scos în evidenţă importantele aspecte sociale, politice şi economice pe care le ating producerea şi consumul de băuturi la populaţiile preistorice[2]. Acestea decurg din rolul de "lubrefiant social" pe care îl au băuturile alcoolice. Consumarea lor în cadru festiv, cu ocazia unor momente de intense exprimări simbolice, cutumele existe sau raporturile ce se stabilesc între convivi cu aceste ocazii sunt apreciate ca un element important în stabilirea sau menţinerea relaţiilor sociale şi politice. Băuturile alcoolice la numeroase societăţi, în trecut ca şi acum, sunt asociate intim cu eticheta ospeţiei, ele dau savoare unor evenimente importante din viaţa indivizilor sau a comunităţilor (momente speciale din viaţă/rituri de trecere, sărbători religioase/laice, festivaluri, aniversări, comemorări).

Arheologia şi producerea berii

Discuţiile referitoare la băuturile alcoolice din preistoria europeană au pornit de la anumite descoperiri – artefacte sau contexte expresive – ce sugerau consumarea unor băuturi speciale. Existenţa unor vase speciale (rythoni, askoi), prezenţa pocalelor în mormintele de războinici sau în depozitele/tezaurele de vase ce uneori au compoziţia unor adevărate servicii de băut, sunt considerate elemente care atestă folosirea unor lichide speciale, posibil alcoolice. Urmele utilizării băuturilor sunt sesizabile încă din neolitic şi devin tot mai evidente de-a lungul epocilor cuprului şi a bronzului[3]. Aprecierile cum că printre aceste băuturi alcoolice trebuie să ne gândim în primul rând la bere au pornit de la câteva referiri antice, ce menţionează folosirea berii de către celţi şi germanici şi, fără a fi foarte apreciată, chiar de romani[4]. Izvoarele medievale timpurii, ce fac referire la consumul de bere de către vechii slavi[5], atestă o folosire largă a ei, existând posibilitatea ca berea să fie o băutură alcoolică străveche, specifică celei mai mari părţi a continentului european[6].

Pentru reconstituirea modalităţilor de preparare a berii şi în scopul stabilirii rolului jucat de ea în societăţile preistorice europene, s-a făcut apel la datele istorice sau etnografice din alte zone sau alte vremuri[7]. În primul rând atenţia a fost focalizată pe informaţiile istorice şi iconografice referitoare la berea din vechiul Orient, dar şi la procesele de producere tradiţională a berii (în special a aceleia africane sau, într-o mai mică măsură, a acelora amerindiene şi sud-est asiatice). S-a constatat că în aceste medii se conturează o serie de aspectele general valabile pe care le presupune specificitatea producţiei de bere, aspecte ce au fost luate în calcul şi în cazul berii preistorice europene. Ele se datorează în primul rând contrastului ce există între timpul îndelungat necesar fabricării şi

---

*Îi mulţumesc lui János Németi pentru că pe şantierul arheologic din Lazuri, în lunga vară a anului 1995, mi-a oferit primele îndrumări referitoare la cercetarea epocii bronzului din Câmpia Sătmarului. Pentru ajutorul, sugestiile şi discuţiile referitoare la probleme dezbătute în acest articol le mulţumesc colegelor K. Almássy, E. Istvánovics şi colegilor C. Astaloş, Fl. Gogâltan, S. Oanţă, Zs. Molnár, D. Pop, I. Stanciu şi G. V. Szabó.

[1] Athenaios, *Ospăţul înţelepţilor*, IV, 36, p. 56. Bucureşti 1978 (ospeţele la celţi).

[2] Sherratt 1987; Dietler 1990; Vencl 1994.

[3] Sherratt 1987, p. 85 şi urm.;Vencl 1994, p. 316–317.

[4] Dietler 1990, p. 382; Vencl 1994, p. 309; Homan 2004, p. 86.

[5] Vencl 1994, p.307.

[6] Pentru preistoria târzie a Europei central-orientale, un indiciu al utilizării pe scară largă a berii este oferit de adâncile valenţe religioase pe care le sugerează asemănarea dintre cuvântul panono/dalmato/illyr *sabajam*/bere şi denumirea zeului thraco – frigian *Sabasios* (emanaţie tracă a lui Dionysos) (Nebelsick 1997a, p. 386–387).

[7] Sherratt 1987; Dietler 1990; Vencl 1994.

perisabilitatea rapidă a produsului obţinut. Această situaţie este de natură a influenţa în mare măsură atât metodele de producţie cât şi modalităţile de consumare.

Informaţiile istorice din Orientul şi Egiptul antic au subliniat apariţia timpurie a berii, ea fiind atestată în surse iconografice şi literare foarte timpurii. Producţia sa avea iniţial doar un caracter casnic, dar cu timpul, fără ca acest aspect al său să dispară, se dezvoltă şi sub forma unei activităţi-meşteşug aparte. Din perspectiva arheologiei berii europene, este necesar a scoate în evidenţă faptul că în Egipt şi Mesopotamia, chiar dacă sursele istorice demonstrează o producţie la scară largă, urmele arheologice care să ateste fabricarea berii sunt abia sesizabile. Slaba oglindire arheologică a acestei activităţi este determinată de mai mulţi factori. În primul rând s-a constatat că nu există unelte sau recipiente care să fie specifice doar producţiei sau consumului de bere[8]. În al doilea rând, faptul că se impunea consumarea produsului la scurt timp după fabricare reduce mult paleta posibilităţilor de păstrare a urmelor. De asemenea, s-a remarcat că aşa cum nu a existat un comerţ la scară mare cu struguri (ci cu vin), în schimb, în cazul berii, transportul şi comercializarea la distanţă a sa nu a putut exista sub formă de produs final, ci doar „în stare de materie primă" (adică de cereale). Posibilităţile de evidenţiere a berii antice sau preistorice sunt dezavantajate şi de posibilităţile actuale de identificare, deoarece analizele chimice ale urmelor păstrate în pereţii vaselor oferă în acest caz rezultate limitate[9].

Reflectarea arheologică palidă ce se constată în cazul producerii berii din Orient, ca şi precaritatea urmelor ce ar putea rămâne după procesele tradiţionale de producere a berii[10], ne pun în gardă asupra posibilităţilor de evidenţiere ale acestei activităţi în Europa preistorică. Slavomil Vencl a rezumat foarte bine situaţia afirmând că în ciuda unor indicii puternice, studiul băuturilor preistorice (şi în mod particular a berii) are şi anumite aspecte neproductive, pe care arheologia cu greu poate să le surmonteze. Acestea rămân vizibile chiar în condiţiile utilizării analizelor combinate, implicând studii fizice (chimice, biologice[11]), arheologice (de morfologie a vaselor şi de context al descoperirilor) sau etnoculturale. Fără îndoială că există o discrepanţă între datele arheologice şi informaţiile etno - istorice, ultimele mult mai bogate în conţinut, însă, faţă de primele despărţite cronologic, geografic sau cultural[12].

Dificultatea de a surprinde arheologic producerea de băuturi, este cu atât mai frustrantă pentru epoca târzie a bronzului din spaţiul carpatic cu cât volumul descoperirilor ce pot fi asociate consumului unor băuturi speciale este mai mare în această perioadă în raport cu acelea din alte epoci. Din epoca târzie a bronzului şi din epoca timpurie a fierului provine cel mai mare număr de depozite cu vase, o parte a lor având compoziţia unor servicii de masă/servicii de băut. Poziţiile speciale ale unor ceşti în morminte, sau numărul mare de vase de băut în cadrul serviciilor de masă din mormintele unor reprezentanţi ai elitei scot şi ele în evidenţă rolul important pe care îl puteau avea anumite băuturi speciale.

Pornind de la indiciile existente pentru consumul de băuturi din epoca târzie a bronzului, consider că este posibilă o discutare a depunerii din groapa 154 a aşezării din Lazuri ca un complex arheologic ce poate fi pus în legătură cu producerea de bere. Date fiind motivele expuse, dificultăţile prin care această ipoteză poate fi dovedită sunt evidente. Însă modul în care au fost depuse obiectele în complexul arheologic pe care îl prezentăm şi funcţionalitatea acestora – la unele, în cazul de faţă, foarte precis conturată – consider că permit discutarea unei astfel de interpretări. Ipoteza referitoare la asocierea gropii 154 din Lazuri cu producerea berii pare a fi întărită de repetarea compoziţiei sale şi la alte depuneri/îngropări de vase şi obiecte, conturând un model depoziţional, care interpretat ca şi depunere legată de producerea de bere, este posibil de a fi integrat în contextul cultural al epocii târzii a bronzului.

---

[8] Cu excepţia unor vase, tuburi de filtrare şi a unor inhibatori de fermentare sau a unor ulcioare speciale de băut, ultimele două tipuri de obiecte erau folosite şi la fermentarea şi băutul vinului (Homan 2004, p. 86–91).

[9] Compusul chimic oxalat de calciu (piatră de bere) este considerat un indicator al existenţei berii, dar prezenţa în pereţii recipientelor este greu de detectat (Pain 1999, p. 54–57; Homan 2004, p. 86).

[10] Ca exemplu, vasele de mare capacitate utilizate la fierberea berii în diferite regiuni din Africa, sunt folosite şi la stocarea altor lichide (Vencl 1994, p. 309–310).

[11] Descoperirea unor cereale germinate din epoca timpurie a bronzului la Feudvar/Voivodina (Krol 1992, p.170) poate fi un indiciu însă nu implică utilizarea lor doar ca malţ pentru bere. Ele puteau fi în sine o hrană specială sau, după măcinare şi fierbere, se puteau consuma sub forma unei băuturi dulci, nefermentate (Vencl 1994, p. 306). Seminţele parţial germinate pot să apară chiar şi involuntar în jurul pereţilor gropilor folosite la stocarea cerealelor. Acestea într-un interval scurt de timp după desfacerea gropilor, puteau fi valorificate pentru consum ca hrană specială sau prin fierbere ca băutură nefermentată (Wood 2000, p. 98–99).

[12] Vencl 1994, p. 314–316.

Condiţiile de descoperire şi inventarul. Aprecieri asupra depunerii, datarea şi atribuirea culturală

Complexul arheologic s-a conturat în partea de jos a stratului de cultură din epoca bronzului, la adâncimea de 82 cm faţă de nivelul de călcare actual, ieşind în evidenţă ca şi un covor de fragmente ceramice, distingându-se totodată de umplutura stratului şi prin concentraţia de cenuşă şi cărbune. La nivelul de surprindere, aflat înspre fund, groapa avea o formă aproape circulară în plan (diam. 95-98 cm), pereţii cilindrici sau uşor arcuiţi, iar fundul sau era plat. Pereţii gropii s-au păstrat doar pe o înălţime de cca. 15 cm, din care 7-8 cm erau săpaţi în lutul galben-muştariu (steril arheologic). Practic groapa era umplută cu fragmente de vase, din care o mare parte erau arse secundar. Fragmentele ceramice mai mărunte şi mai arse erau puse deasupra, iar fragmentele mari se aflau sub acestea, pe fundul gropii. În cazul acestora din urmă s-a observat că cioburile erau aşezate oarecum grupat, în sensul că fragmente din acelaşi vas au fost puse unul lângă celălalt. Sub vase, pe fund, în partea sud-estică a gropii, era adunată o grămăjoară de oase, toate calcinate.

Inventarul gropii era format din:

1. Ceaşcă cu corp globular, toartă supraînălţată cu secţiunea ovală, buza uşor evazată şi fund drept. Are urme de ardere puternice pe două treimi din suprafaţa sa, pe corp şi pe gură. Acestea au determinat nu doar pierderea decorului pe suprafaţa afectată, dar şi deformarea corpului şi, mai ales a zonei gurii, ce a ajuns să aibă o formă ovală. Pe suprafaţa nearsă au rămas două grupuri de 3 alveole, din care unul este poziţionat sub baza torţii. Ele sunt intercalate de un grup format din 3 caneluri oblice. Prin completare deductivă decorul ceştii poate fi reconstituit ca fiind format din patru grupuri de câte trei alveole, dispuse simetric, intercalate cu registre formate din câte trei caneluri oblice. Culoarea este cărămizie, pasta fină, arderea bună. Înălţimea: 6,5 cm, diam. gurii 7 x 4,5 cm, diam. fundului: 3 cm. (Pl. II,1; IV, 1).

2. Ceaşcă cu corp bitronconic şi buza evazată. Îi lipseşte toarta împreună cu cca. o treime din gură. Fundul şi zona de sub diametrul maxim au fost arse secundar. Decorul ceştii este format dintr-un registru de caneluri oblice plasat pe diametrul maxim. Înălţimea: 9 cm; diam. gurii:10,8 cm; diam. fundului: 3,2 cm. (Pl.II, 2; IV, 2).

3. Ceaşcă cu urme de ardere secundară intensă pe întreaga suprafaţă. Din cauza arderilor, fundul şi cea mai mare a suprafeţei pereţilor sunt vitrifiate, iar gura şi toarta sunt deformate. Forma, decorul şi dimensiunile iniţiale nu pot fi reconstituite ca urmare a deformărilor suferite. Se poate spune doar că ceaşca a avut un gât scund şi o gură evazată, din care pornea o toartă uşor supraînălţată, cu secţiunea ovală. (Pl. II, 3 IV, 3).

4. Fragmente din partea superioară a unui vas de mare capacitate, cu marginea evazată, sub care se păstrează două proeminenţe (torţi false). Arderea secundară pe care a suferit-o a dus la deformarea corpului şi probabil la fragmentarea sa. Este confecţionat dintr-o pastă de calitate relativ bună, degresată cu nisip şi fragmente ceramice pisate. Dată fiind asemănarea de culoare şi pastă, lui pare să îi aparţină şi un fund de vas cu diametrul de 12,5 cm. Pe baza grosimii lor şi a asemănărilor cu marginile arse ale părţilor superioare din vas se poate presupune că lui i-au aparţinut un număr mare dintre fragmentele de pereţi de vas din masa de cioburi arse secundar ce s-au găsit în groapă. Diametrul reconstituit al gurii este de 56 de cm. Reconstituirea formei sale am propus-o pornind de la un vas de provizii din aşezarea de la Petea ce avea diametrele gurii şi ale fundului de dimensiuni identice cu acelea ale vasului aflat în discuţie. (Pl. III, 4; IV, 4).

5. Două fragmente de gresie, care lipite formează aproximativ jumătatea unei râşniţe. Are o suprafaţă plată, iar partea de jos a corpului este coveţită. Nu prezintă urme de ardere. Lungimea păstrată 15, 2 cm; lăţimea max.: 16,8 cm; grosimea max.: 6,4 cm. (Pl. III, 5; IV, 5).

6. Fragmente dintr-un vas vatră portativă cu buza evazată sub care se află două proeminenţe conice. Zonele superioare ale picioarelor sunt prevăzute cu câte o pereche de perforaţii. Unghiul de îmbinare a picioarelor cu arcadele ce le unesc arată că acestea din urmă au fost dublu arcuite. Forma picioarelor, în plan vertical, este arcuită. Din vasul vatră s-a păstrat întreaga circumferinţă a gurii. Oala propriu zisă a vasului nu a putut fi restaurată din cauza deformărilor provocate de arderea secundară, însă în groapă au fost puse fragmente din întreaga sa suprafaţă. Poate fi sesizată lipsa unui părţi mici din zona arcadelor şi a unui număr ceva mai mare de fragmente din picioarele vasului. Se poate observa că în timp ce interiorul părţii de jos a oalei sale se păstrează în bune condiţii, în schimb faţa exterioară este puternic arsă secundar (până la alb), însă fără a fi deformată. Această manieră de ardere, asemănătoare cu a vetrelor, sugerează a fi cauzată de o expunere îndelungată (poate repetată) la un foc nu foarte intens. Acest fel de ardere este diferit de acela care a dus la deformarea şi vitrifierea altor

zone din suprafaţa vasului vatră şi a vaselor din groapă. Din cauza deformărilor înălţimea vasului nu poate fi reconstituită cu siguranţă. Diam. gurii: 20,8 cm.; diam. fundului: 6 cm. (Pl. III, 6; IV, 6).

7. Fragmente dintr-un castron de mari dimensiuni, cu gura aproape dreaptă şi îngroşată, pereţii curbaţi. Sub buză este decorat cu două nervuri în formă de potcoavă. Îi lipseşte cca. o treime din suprafaţa pereţilor şi fundul, cu excepţia unui mic fragment. Are culoarea roşie-cărămizie şi este confecţionat din pastă grosieră, cu multă şamotă. Diam. gurii: 44 cm, înălţimea: 24,5 cm (Pl. III, 7; IV, 7).

8. Oală de mărime mijlocie, cu marginea aproape dreaptă din care pornesc patru lobi mici. Are pereţi uşor arcuiţi şi fund plat. Este confecţionată din pastă grosieră, cu şamotă de cioburi pisate de 3-4 mm. Feţele pereţilor au fost însă bine netezite, oala beneficiind şi de o ardere bună, care i-a imprimat o culoare cărămizie-roşiatică. Pe fund şi pe circa o jumătate din suprafaţa pereţilor şi a gurii sunt bine documentate urmele expunerii la un foc puternic. A fost descoperită spartă în fragmente mari păstrându-i-se cea mai mare parte a suprafeţei pereţilor. Înalţimea: 13 cm; diam. gurii: 17,4 m; diam. fundului 10 cm. (Fig. III, 8; IV, 8).

9. Oase. Din analiza lor[13] a rezultat că toate au aparţinut unor animale. Deoarece au fost arse până la calcinare s-au dezagregat puternic. Oasele nu prezintă urme de tăieturi sau roadere, ceea ce poate fi considerat ca un indiciu al posibilităţii că ele să fi fost aruncate în foc având carnea pe ele. Chiar dacă erau mărunte, un număr mare de fragmente de oase au putut fi lipite, reconstituind 6 elemente determinabile, ce au aparţinut unui număr minim de 3 indivizi (Fig. III, 9). De la cel puţin doi indivizi tineri de *Ovis aries* (miei) provin: 2 bucăţi de radius drept (unul păstrat în proporţie cca 75% iar al doilea de cca.70%), 2 bucăţi de radius stâng (unul păstrat în proporţie de cca. 80% iar al doilea de cca. 40%) şi un astragal stâng (complet). O fibulă dreaptă (păstrată în proporţie de 70%) a aparţinut unui exemplar tânăr de *Sus scrofa* (purcel). În grămăjoara de oase împreună cu elementele prezentate existau şi alte aşchii de oase. Nu se poate spune cu siguranţă dacă acestea au aparţinut membrelor de la care provin şi elementele determinate, însă este cert că toate aşchiile sunt părţi din membrele unor animale de talie apropiată acelora cărora l-au aparţinut părţile de oase determinate. Fără a fi o certitudine, poate fi luată în calcul posibilitatea ca aşchiile să întregească membrele de animale de la care provin şi elementele determinate.

În groapă, printre fragmentele de vase reconstituibile există o cantitate mare de ceramică arsă secundar la un foc intens, care a deformat-o în proporţii variabile. Ca urmare doar o parte a fragmentelor ceramice din groapă au putut fi utilizată la restaurarea vaselor deşi este evident că acestor vase le aparţin şi alte fragmente ceramice care nu le-au putut fi lipite. Este cazul cioburilor arse ce prezintă elemente morfologice sau decorative ale formelor descrise: fragmente din buzele unor vase, pereţi (cu decoruri plastice şi torţi), funduri sau fragmentele de la picioarele şi zonele de îmbinare a vasului vatră (vezi fotografiile pieselor din Pl. II şi III). Apartenenţa la vasele descrise mai sus poate fi susţinută şi în cazul unor fragmente ceramice «atipice» arse secundar, ce nu au putut fi lipite acestor vase. Acestea au grosimi şi naunţe coloristice provocate de foc identice cu acelea suferite de unele suprafeţe marginale de pe părţile reconstituite ale celor 7 vase. Despre restul fragmentelor ceramice se poate observa că grosimea acestor cioburi corespunde cu grosimile pereţilor ce provin de la vasele mari, fiind posibil să provină de la acestea. Mai mult, deşi este relativă aprecierea, ceramica lipsă din vase nu pare a fi în discordanţă cantitativă cu aceea a fragmentelor arse secundar ce nu le-au putut fi lipite. Este cert însă faptul că în marea masă de fragmente ceramice arse secundar nu există nici unul care să indice o altă formă de vas în afara acelora menţionate. În concluzie se poate afirma cu o doză de siguranţă ridicată că numeroasele fragmente ceramice descoperite în groapă provin doar de la 7 vase, care după ce au fost arse, au beneficiat de o culegere atentă, urmărindu-se strângerea din foc şi depunerea în groapă a unui număr cât mai mare din ele.

Un alt element ce poate fi observat în legătură cu depunerea fragmentelor de vase se referă la modul în care au fost poziţionate în cadrul gropii. În cazul vasului vatră, a castroanelor şi a vasului de provizii, bucăţile mai mari din ele au fost separate pentru fiecare vas şi au fost depuse pe fundul gropii, după care, peste ele, a fost pusă masa fragmentelor mai mici şi mai afectate de ardere. Situaţia descrisă sugerează că în acest caz este vizibilă o culegere selectivă de la locul de ardere şi o depunere ordonată a fragmentelor de vase în groapă[14]. Aceaşi culegere atentă şi depunere grupată se observă şi în cazul oaselor aşezate grupat în grămăjoara de pe fundul gropii.

---

[13] Analizele osteologice au fost realizate de domnişoara Elisabeta Berendi.

[14] O aşezare grupată a fragmentelor, pe forme de vase, a fost sesizată la Tiszacsege (Szabó 2004, p. 81, 2.kép 2) şi la Gyoma – 133 Lh; însă pentru ultima dintre depuneri se are în vedere ipoteza spargerii vaselor după punerea lor în groapă (Genito-

Pornind doar de la vasele din ea, o datare strânsă şi o atribuire culturală precis focalizată este riscantă pentru groapa 154 a aşezării din Lazuri. Castroanele cu lobi pe buză, sau cu arcade reliefate, ceştile tronconice sau globulare ce au caneluri oblice pe corp şi grupuri formate din 3 alveole, dar probabil şi vasele de provizii, sunt forme ceramice şi decoruri comune mai multor aspecte culturale ale epocii târzii a bronzului din Câmpia Tisei sau din nordul şi vestul Transilvaniei. Luând în calcul doar situaţia locuirilor din aşezarea Lazuri-*Lubi Tag*[15] posibilităţile de atribuire se limitează la orizonturile culturale Suciu de Sus II şi Lăpuş II-Gáva I. Cea de-a treia posibilitate oferită de aşezarea din Lazuri, aceea a locuirii din etapa evoluată a culturii Gáva, credem că poate fi exclusă dată fiind prezenţa în complexul arheologic a vasului vatră. Această formă de vas pentru gătit lipseşte, cel puţin până acum, din repertoriul formelor ceramice aflate în uz de-a lungul fazei evoluate a culturii Gáva din Câmpia Someşană[16]. Încercarea exprimării unei opţiuni pentru unul dintre cele două orizonturi culturale din aşezare rămase în discuţie, în lipsa unor analize amănunţite a ceramicii lor, ar avea o doză de forţare. Cuantificarea relevanţei cultural-cronologice a anumitor particularităţi morfologice sau de ornare a unora din vasele depunerii[17] este încă incertă. Ca urmare, dacă luăm în calcul şi ansamblul materialelor din aşezare care ţin de o etapă evoluată din faza a II-a a culturii Suciu de Sus şi de orizontul Lăpuş II-Gáva I, momentul în care au fost îngropate materialele pe care le discutăm se putea petrece cândva în intervalul etapelor cronologice Reinecke Bz C-Ha A[18]. Totuşi un element complementar referitor la datare, poate fi luat în considerare prin raportarea la două gropi (gropile C5 din S14 şi 589 objectum) din aşezarea învecinată de la Petea – Csengersima. Acestea au o compoziţie apropiată şi un tratament aplicat pieselor similar, însă conţin tipuri de vase specifice orizontului Lăpuş II - Gáva I, ceea ce ar fi un indiciu şi pentru datarea gropii de la Lazuri într-un interval de timp a cărui început poate fi şi în Bz D, dar se leagă în primul rând de etapa Ha A.

Depuneri de vase fragmentate – depuneri de vase întregi.

Condiţiile de descoperire arată că fiecare dintre piesele din depunere a avut parte de un tratament format din mai multe etape. Într-o primă etapă a avut loc o distrugere a obiectelor prin expunere la foc în cazul vaselor ceramice şi a membrelor de animale, respectiv prin lovire în cazul râşniţei[19]. Fragmentele de vase rezultate în urma distrugerii au fost adunate foarte atent din foc. S-a acţionat nu doar în scopul culegerii unui număr cât mai mare de cioburi de la fiecare vas, dar a fost urmărită şi posibilitatea ca după săparea gropii, într-o etapă ulterioară, fragmentele ceramice să poată fi depuse alăturat, grupate în funcţie de formele de vase de la care provin. Aranjarea, unul lângă celălalt, a fragmentelor mai mari şi mai uşor identificabile din fiecare vas ne face să ne gândim că săparea gropii a fost efectuată de la început în scopul îngropării obiectelor, ce în prealabil au fost fragmentate. Un tratament similar a fost aplicat şi oaselor ce provin de la membre de animale, întărind această concluzie. Ele după ce au fost arse până la calcinare, au fost culese cu atenţie chiar dacă se prezentau sub forma unor aşchii mărunte. Intenţia de depunere a oaselor este dovedită de aşezarea lor într-o mică grămăjoară pe fundul gropii.

Fundul plat al gropii, cu o suprafaţă ce corespunde cu aceea a "covorului" de fragmente ceramice aşezat pe el, faptul că acesta abia coboară în stratul de lut – sunt elemente ce îndepărtează această groapă de imaginea complexelor arheologice săpate în diferite scopuri, dar care sfârşesc apoi printr-o utilizare secundară la colectarea resturilor menajere[20]. Pentru aprecierea funcţionalităţii gropii din Lazuri, nu este lipsită de relevanţă constatarea că forma sa este întâlnită şi la depozitele cu vase întregi ce au fost descoperite pe suprafaţa unor aşezări din epoca târzie a bronzului[21].

Kemenczei 1990, p. 113).

[15] Kacsó 1995, p. 50–51; Németi 1997, p. 78–86; Stanciu-Marta 2001, p. 125–126; Stanciu-Marta 2002, p.185–188.

[16] Din zonele învecinate, printre descoperirile de tip Gáva evoluate cunosc doar un singur fragment la Tăşad (Chidioşan 1983, p. 140, fig. 6/4).

[17] Forma dublu arcuită a arcadelor ce unesc picioarele vasului vatră este bine reprezentată în necropola de la Lăpuş (Kacsó 1975) dar nu am întâlnit-o în aşezările culturii Suciu de Sus din Câmpia Sătmăreană. Pe de altă parte, fără a şti dacă este o regulă generală pentru necropolă, vasele vatră publicate de la Lăpuş nu au arcada lată. În schimb, existenţa perforaţiilor pe arcade este rară (Kacsó 1981, p. 48), spre deosebire de vasele culturii Suciu de Sus, pe care aceste elemente sunt adesea prezente (ex. Bader 1978, p. 72 ; pl. LIII/ 1, 2; Pop 2003, fig. 8/ 3, 10; Kacsó 2003, pl.VIII/ 5). Vencl 1994, p. 314–316.

[18] Discuţii mai recente referitoare la cronologia acestor aspecte culturale la C. Kacsó (2001) şi V. Vasiliev şi colab. (2002, p. 41-43).

[19] Rezistenţa la foc a pietrei poate explica de ce râşniţa, spre deosebire de vasele din depunere, nu a ajuns în foc.

[20] O discuţie mai recentă asupra gropilor cu utilizare secundară din aşezările de epoca bronzului din Europa la Andrea Stapel (1999, p. 136-139).

[21] Gropi cilindrice, cu fund plat, nu prea adânci, se întâlnesc la depozitele de vase de la: Tăşad - Gropile 1-3 (adâncimi între

Detaliile referitoare la aranjarea pieselor în groapă sau referitoare la forma ei, sunt indicii care conduc spre posibilitatea ca această groapă să fi fost săpată chiar în scopul scoaterii din uz a obiectelor puse pe fundul ei. Elementele descrise implică oportunitatea interpretării complexului arheologic pe care îl discutăm ca o îngropare intenţionată în scopul depozitării obiectelor ce înainte au fost folosite la o acţiune din a cărei desfăşurare pot fi reconstituite doar anumite părţi. Această posibilitate este întărită de faptul că descoperiri asemănătoare „de pachete de cioburi" conturează un obicei de depunere ce a fost surprins în perimetrul mai multor aşezări de epoca târzie a bronzului din Câmpia Tisei. El se remarcă prin două caracteristici:

1. îngrămădirea pe fundul unor gropi a unei cantităţi mari de fragmente ceramice, care provin de la spargerea unor vase. Fragmentele ceramice, alături de care pot fi puse şi vase întregi, au fost astfel adunate pentru a fi depuse în gropi, încât din ele pot fi reconstituite în întregime sau măcar parţial formele iniţiale ale vaselor de la care provin.

2. prezenţa în inventarul depunerilor a unor vase mari şi mijlocii, atât din categoria fină (pentru servit la masă), cât şi din categoria grosieră (de bucătărie). Cantitatea mare de cioburi din depozitele cu ceramică fragmentată se datorează nu atât faptului că ele provin de la un număr mare de vase, ci tocmai prezenţei recipientelor de mare capacitate (amfore, oale, vase de provizii), a căror pereţi sunt sparţi în numeroase bucăţi.

Posibilitatea de reconstituire a vaselor din gropile ce conţin „pachete de cioburi" le apropie de depozitele de vase ceramice în care vasele sunt întregi. Cea de-a doua caracteristică, referitoare la compoziţie, întăreşte acest fapt: prezenţa vaselor de păstrat şi servit la toate depunerile pe care le discutăm a fost utilizată de Gábor V. Szabó drept criteriu de definire a uneia dintre grupele de depozite de vase (întregi) din Câmpia Tisei[22]. Alături de aceste două caracteristici comune tuturor depunerilor[23], mai pot fi sesizate elemente importante, care fără a fi întâlnite în absolut toate cazurile, pot fi constatate ca fiind prezente la cea mai mare parte dintre aceste complexe arheologice speciale. Ele pot fi observate în cazul formei gropilor[24], dar şi în ce priveşte compoziţia inventarului prezent alături de vasele de mare capacitate[25]. Fără îndoială că pot fi sesizate şi anumite deosebiri în ce priveşte tratamentul pieselor sau modul de depunere[26] şi, uneori, în prezenţa unor obiecte complementare în cadrul inventarului[27].

Elemente comune şi diferenţe în inventar apar însă nu doar la depunerile cu vase fragmentate. Ele se regăsesc şi la depozitele cu vase întregi, în cadrul grupei numită de Gábor V. Szabó „a depozitelor ce conţin vase de capacitate mare şi mijlocie pentru depozitat şi servit". Dacă extindem zona de analiză la o suprafaţă mai mare decât Valea Tisei, constatăm existenţa unor depozite cu

---

51 şi 65 cm) (Chidioşan 1979, p. 87–89), Tiszaladány- Groapa 202 (Szabó 2004, p. 93, fig. 10/1).

[22] V. Szabó 2004, p. 86.

[23] Gyoma-133 lh. (Genito-Kemenczei 1990), Tiszacsege (Szabó 2004, 81-84), Petea-Csengersima - compl. 5 din supraf. 14 (nepublicat, Muzeul jud. Satu Mare), Petea-Csengersima-589 objektum (groapă) (nepublicat, J.A.M. Nyíregyháza; mulţumiri pentru informaţii colegelor K. Almássy şi E. Istvánovics) şi în cea mai mare parte a depunerilor de ceramică de la Biharea. În ultima dintre staţiuni există un număr de 10 complexe arheologice formate din pachete de cioburi şi vase întregi. Nefiind descoperite fragmente osteologice umane, într-o manieră rezervată aceste depuneri au fost considerate morminte (Dumitraşcu – Emödi 1980, p. 37-67; Dumitraşcu 1994, p. 101–111). Se admite şi posibilitatea ca acestea să fie depuneri rituale, fapt ce mi se pare mai probabil luând în calcul, pe de o parte, diferenţele de ritual faţă de necropolele contemporane apropiate (constatate şi de autorul cercetării), dar şi de situarea descoperirilor în suprafaţa unei aşezări.

[24] Forma aproximativ circulară în plan, adâncimi ce par apropiate (60-80 cm), pereţii cilindrici, fundul plat sunt întâlnite la gropile din: Lazuri, Petea – Csengersima groapa 5 /Sf.14 şi 589 objektum (ultima groapă cu pereţii parţial înclinaţi) şi Tiszacsege (cu pereţi uşor curbaţi) (Szabó 2004, p. 81, 2. kép 2). La Biharea, cu câteva excepţii, cele mai multe din gropile cu "pachete de cioburi" au adâncimi de 60-80 cm şi au o formă circulară în plan: M4, M6, M7, M8, M9 (Dumitraşcu 1994, p. 106–107).

[25] În compoziţia inventarului depunerilor din aşezările pe care le discutăm, pe lângă vasele mari (de obicei amfore) apar adesea alte recipiente. Vase vatră la: Biharea – M1, M3, M4?, M5?,M6, M7, M10 (Dumitraşcu 1994, p. 104–107), Petea–Csengersima (groapa 5 din S14), Lazuri–groapa 154; una /un număr mic de ceşti la: Gyoma–133 Lh (Genito, Kemenczei 1990), Biharea-M1, M3, M4 (căniţe), M5?, M6, M10 (căniţă) (Dumitraşcu 1995, p. 104-107), Lazuri, Petea–Csengersima (groapa5 din S14 şi 589); râşniţe: Lazuri, Petea – C5 din S14, Biharea M3, M6 (Dumitraşcu 1995, 106–107).

[26] Arderea secundară pe care o suferă vasele înainte de depunere la complexele arheologice aflate în discuţie din aşezările de la Lazuri, Csengersima-589 objektum (groapa), Petea- groapa 5 din S. 14. Acelaşi tratament apare şi la depunerile de vase întregi: G1 şi G2 de la Tăşad (Chidioşan 1979, p. 85–87).

[27] De exemplu prezenţa unor greutăţi de lut la Petea (Cx.5 din S14) şi Biharea - M3 (Dumitraşcu 1995, p.105), a unor fusoiole la Biharea - M6 (Dumitraşcu 1994, 106) şi Tăşad- Cx. 2/1996 (Dumitraşcu, Sfrengeu, Sărac 1997, 10), a câte unui ac/sârmă de bronz la Petea (Cx.5 din S14), Biharea - M6 (Dumitraşcu 1995, 106), a membrelor de animale incinerate în gr. 154 din Lazuri sau a unei cantităţi mari de chirpic în cazul gropii 589 de la Csengersima.

elemente în plus faţă de inventarul standard al depunerilor acestei grupe [28]. Astfel în vestul Transilvaniei, în aşezările fortificate atribuite culturii Gáva de la Tăşad[29] şi Teleac[30] există mai multe depuneri care conţin şi alte piese împreună cu vasele mari.

Asemănările în ce priveşte compoziţia formelor şi, implicit, a funcţionalităţii vaselor arată că în cazul depunerilor de tipul „pachete de cioburi" avem de-a face cu aceleaşi modele depoziţionale ca şi a depozitelor cu vase întregi[31]. Existenţa unor asemănări şi în ce priveşte forma complexelor[32] în care sunt depuse sau modul de tratare a pieselor[33], sau interferenţele pe care le arată depozitele ce conţin atât vase întregi cât şi vase sparte[34], par a întări această constatare. De asemenea, faptul că cea mai mare parte a depozitelor de vase fragmentate aflate în discuţie provin din perioada timpurie a câmpurilor de urne, poate explica tratamentul aplicat obiectelor din ele prin anumite obiceiuri specifice contextului cultural al epocii. Un comportament apropiat poate fi identificat în practica larg răspândită al fragmentării pieselor de bronz[35] şi în mod particular al vaselor de bronz din depozite[36] dar şi a vaselor din morminte[37].

Depozite de vase: îngropări ale recipientelor folosite la fabricarea berii?

Din cele arătate mai sus, s-a constatat că există indicii serioase pentru a considera complexul arheologic din Lazuri o îngropare intenţionată de obiecte. Această apreciere, ca şi în cazul altor depozite de vase, pune problema posibilităţii de a stabili semnificaţiile ce se află în spatele acestei acţiuni. Spre deosebire de depozitele de metale, a căror piese pot fi considerate a fi ofrande în sine, pentru depozitele cu vase ceramice sunt preferate alte două interpretări. Prima dintre ele tinde a considera vasele depuse ca „ambalaje" ale ofrandelor, care ar fi reprezentate de fapt de conţinutul acestor vase[38]. În schimb, conform celei de-a doua interpretări, ele sunt apreciate ca îngropări rituale ale recipientelor ce au fost utilizate în prealabil la anumite ceremonii. În acest ultim caz, depunerea ar reprezenta de fapt o scoatere din folosinţă a obiectelor îngropate, pentru a evita ca ustensilele folosite în acţiuni sacre să fie reutilizate în activităţile cotidiene, cu caracter profan. [39].

Pentru unele depozite ce conţin vase de mare capacitate (amfore, vase de provizii), pornind de la funcţionalitatea lor de a păstra produse, s-a optat pentru caracterul votiv[40]. Însă dat fiind că în mai multe dintre depunerile la care facem referire, vasele au fost fragmentate înainte de a fi îngropate[41], situaţie ce exclude posibilitatea păstrării unor ofrande, nu este de natură a favoriza această interpretare. În schimb, în cazul luării în calcul a celei de-a doua interpretări, paleta posibilelor ceremonii ce pot fi bănuite a se afla în spatele categoriei de depozite ceramice care conţin vase de mare capacitate poate să fie foarte largă.

---

[28] Excepţie poate fi considerat şi depozitul de vase de la Gyoma-133 Lh., care pe lângă 5 amfore şi o oală mai conţinea şi o ceaşcă bitronconică (Genito-Kemenczei 1990, fig. 4/7)

[29] La Tăşad, gropile 1 şi 2 conţineau alături de mai multe amfore şi oale de dimensiuni mari sau mijlocii şi câte două străchini (Chidioşan, 1979,p. 85-89). Complexul nr. 2 din 1996, conţinea, împreună cu câteva fragmente ceramice, 5 vase de dimensiuni mari sau mijlocii şi câteva fragmente dintr-o ceaşcă, două fructiere şi două străchini (Dumitraşcu, Sfrengeu, Sărac 1997, p. 7-10).

[30] Una dintre depunerile speciale constă dintr-o groapă pe a cărui fund, lângă o vatră, sunt depuse împreună cu două amfore şi o râşniţă şi un castron. (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991,p. 41, fig.13/2)

[31] Confirmat şi de repetarea situaţiei în cazul subcategoriei depunerilor ce conţin câte un vas mare decorat: la Hódmezővásárhely o amforă fragmentată a fost depusă pe fundul unei gropi cu fundul plat (V. Szabó 2004, p. 86, 10. kép 3-4).

[32] Pentru gropi cilindrice cu fundul plat ce conţin vase întregi vezi nota 24.

[33] La fel ca şi în depunerile de la Lazuri şi Petea şi Csengersima, toate vasele din Gropile 1 şi 2 de la Tăşad au avut parte de arderi secundare (Chidioşan 1979, 85-87).

[34] De exemplu gropile 1 şi 2 de la Tăşad (Chidioşan 1979, 87) .

[35] Fragmentări/mutilări ale pieselor de bronz explicate prin motivaţii de natură spiritual/rituală la: Hansen (1994, p. 357-359) identifică obiceiuri regionale în ce priveşte brutalizarea pieselor de bronz; Nebelsick (1997 b) consideră că mutilarea pieselor este legată de stări de extaz, euforie sau violenţă mistică; Sommerfeld (1994, p. 21 şi urm.) şi Boroffka/Ridiche (2005, p. 161) susţin caracterul intenţionat şi conştient al deteriorărilor.

[36] Soroceanu 2005, p. 390.

[37] Kacsó 1975; Kacsó 1990; Kacsó 1994; Motzoi-Chicideanu 2003.

[38] Horst 1977; Lindinger, 1999, p. 84; Palátova-Salaš 2002, p. 146-148.

[39] Czyborra 1997, p. 90-91; Bouzek 1996, p. 421; Stapel 1999, p. 139-141; Palátova-Salaš 2002, p. 148-149; Szabó 2002, p. 88-90.

[40] Lindinger 1999, p. 84.

[41] În epoca târzie a bronzului din Câmpia Tisei depuneri de vase fragmentate în gropi la: Gyoma-133 Lh (Genito, Kemenczei 1990), Biharea-M1, M3, M4, M5, M6, M7, M8, M9, M10 (Dumitraşcu 1995, p. 104-107), Hódmezővásásárhely (V. Szabó 2004, p. 86, 10. kép 3-4), Petea - Csengersima (C5 din S14 şi 589 objektum).

Anumite aspecte referitoare la ceremoniile care au produs depozite de vase par a fi indicate de funcţionalitatea recipientelor[42] sau a obiectelor complementare cu care apar. Modul lor de folosire oferă aluzii referitoare la anumite componente ale desfăşurării ritualurilor. Spre exemplu, acesta este cazul depozitelor de vase de tipul serviciu de masă/ serviciu de băut, îngroparea lor fiind considerată a fi în legătură cu ceremonii comunitare a căror desfăşurare include şi servirea unor mese festive. Cele câteva amfore şi numărul mare de ceşti prezente în aceste seturi de vase sunt puse pe seama consumării unor lichide în contextul servirii unor mese comune. Categoria depozitelor ceramice de tipul serviciilor de masă/servicii de băut apare pe o mare parte a continentului european, dar este bine reprezentată în Câmpia Tisei[43] iar mai recent şi în zona superioară a cursului acestui râu[44].

Cum ar putea fi interpretată însă categoria depozitelor a căror compoziţie este axată pe prezenţa mai multor vase mari şi mijlocii? Şi în cazul acestei categorii, anumite aluzii la natura ritualurilor la care au fost folosite necesită a fi căutate în funcţionalitatea vaselor ce le compun. În acest sens, o constatare importantă ce se poate face asupra lor este aceea că adesea depunerile de acest tip conţin împreună atât vase confecţionate dintr-un lut de bună calitate, de multe ori decorate, dar şi oale din pastă grosieră[45]. Practic, alături de vesela de servit la masă, apar forme ceramice de atribuit mai degrabă ceramicii de bucătărie. O altă observaţie ce poate fi adusă în discuţie este aceea că în mai multe situaţii ceramica de servit este constituită din amfore cu gura îngustă alături de care intră şi o ceaşcă sau, eventual, un număr redus de ceşti[46]. Acest lucru sugerează că şi în cazul amforelor şi ceştilor din aceste depozite, ca şi în cazul depunerilor de tipul serviciu de băut, apare tot o aluzie la ritualuri în care sunt manipulate lichide. Argument în acest sens este faptul că depunerile de tipul „amforă cu ceaşcă" fac trimitere la o compoziţie prezentă şi în depozitele de vase de bronz, pusă mai demult în legătură cu scenele ceremoniale din iconografia artei situlelor, ce au ca punct central manipularea/servirea unor lichide speciale [47].

Pornind de la această constatare, şi în cazul depunerii rituale din Lazuri, prezenţa celor trei ceşti şi a vasului mare ar putea face aluzie la o acţiune în care sunt folosite lichide. În comparaţie cu alte depuneri ce conţin vase mari, groapa 154 din Lazuri mai conţine două obiecte cu funcţionalitate precisă: râşniţa şi vasul vatră portativă. Acest fapt ar putea fi de natură a oferi anumite indicii referitoare la interpretarea şi altor depozite cu vase de mare capacitate, deoarece, în cazul gropii din Lazuri alături de manipularea unor lichide, se face referire la alte două operaţiuni ce au fost desfăşurate înainte de îngroparea pieselor: măcinarea[48] şi fierberea[49]. Este adevărat că nu există nici un element care să certifice folosirea tuturor obiectelor din depunere în cadrul aceleaşi operaţiuni. Ipoteza complementarităţii funcţionalităţii obiectelor din depunere poate fi luată în calcul însă atât prin prisma tratamentului comun la care au fost supuse piesele (ardere, fragmentare, depunere grupată), cât şi, aşa cum vom vedea, prin faptul că funcţionalităţile lor alcătuiesc un ansamblu coerent ce se repetă şi în alte depuneri.

În situaţia corelării funcţionalităţii obiectelor, lichidul ce a fost manipulat cu ajutorul ceştilor şi a fost obţinut prin fierberea şi măcinarea unor cereale, poate fi uşor identificat cu berea. Ipoteza că în acest caz este vorba de prepararea berii se sprijină şi pe funcţionalitatea celorlalte vase din depunere. Capacitatea mare a vasului de provizii determină luarea în calcul a utilizării sale în operaţiunea de

---

[42] Lindinger 1999, p. 83-85.

[43] Szabó 2004, p. 85-87.

[44] Tóth - Marta 2006.

[45] Gyoma-133 Lh (Genito, Kemenczei 1990, fig. 4/7), Tiszacsege (Szabó 2004, 4.kép., 1-5), Petea - Csengersima - C5 din S 14 şi 589 obj. (inedite).

[46] Gyoma-133 Lh (Genito, Kemenczei 1990), Biharea - M1, M3, M4 (căniţe), M5?, M6, M10 (căniţă) (Dumitraşcu 1995, p. 104-107), Tăşad –Cx. 2 din 1996 (Dumitraşcu, Sfrengeu, Sărac 1997, p. 7-10), Lazuri- gr. 154, Petea -Csengersima groapa 5 din Sf. 14 şi 589 objektum.

[47] Kossak 1964.

[48] Râşniţe în contexte rituale la Makkay (1978). Depozite de vase împreună cu râşniţe (sau fragmente de râşniţe): pentru Europa centrală la Stapel (1999, p. 108, nota 496) iar din epoca târzie a bronzului/Hallstatt timpuriu din estul Bazinului Carpatic la Mediaş (Nestor, Zaharia 1961, 174-176), la Teleac (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1990, p. 41, 151, fig. 13b), la Biharea M3 şi M6 (Dumitraşcu 1994, 106).

[49] Pentru utilizarea vaselor vatră la fierbere, ca şi avantajele oferite de ele sunt semnificative analizele şi constatările de la Kastanas : Hochstetter (1984, 155, 208), Becker (1995), Becker (1998). Pentru aprecierea funcţionalităţii vaselor vatră este utilă şi constatarea asupra frecvenţei mari de descoperire a lor în apropierea vetrelor (Furmánek, Veliačik, Vladár 1991, 92) sau a arderilor secundare prezente pe un mare număr din ele (Dumitraşcu 1994, 102; Bejinariu-Lakó 2000, 162). Discuţii mai recente asupra acestor vase la: Fischl – Kiss – Kulcsár 2001a, Fischl – Kiss – Kulcsár 2001b, Romsauer 2003, Horejs 2005. Interesante sunt experimentele de folosire a vaselor-vatră care confirmă scurtarea semnificativă a timpului pentru fierberile de lungă durată (Gucsi 2001).

fermentare a berii. După cum s-a văzut în cazul acestui produs raportul dintre timpul îndelungat de preparare şi perisabilitatea sa rapidă impuneau prepararea unor cantităţi mari, iar consumul, în mai multe societăţi se producea înt-un cadru comunitar, fiind ocazional şi adeseori îmbrăca un caracter festiv. Câteva exemplare reconstituite din acest tip de vase arată că ele aveau o greutate foarte mare, care, asociată şi cu volumul lor impresionant, făcea incomodă mutarea lor[50]. Aspectul static, indus de greutatea şi volumul acestui tip de vas pentru stocat – ideal pentru operaţiunea de fermentare a berii - este întărit şi de instabilitatea formei sale: gura lor largă raportată la fundul foarte îngust făcea obligatorie fixarea părţii de jos a lor în pământ (sau, eventual, într-un suport)[51]. În cazul folosirii vaselor din Lazuri la producerea de bere, posibilităţile de utilizare a celor două oale /castroane înalte din pastă rudimetară poate fi lesne de închipuit la manipularea cerealelor, a malţului sau a păsatului rezultat după măcinarea lor.

Funcţionalitatea obiectelor, ce fac referire la etape din fabricarea berii, asociată cu indiciile ce scot în relief valenţele rituale ale depunerilor, conturează posibilitatea sugerării unor depuneri rituale aflate în legătură cu producerea de bere consumată în anumite momente festive. Chiar dacă lipsesc evidenţele directe, luarea în calcul a acestei ipoteze pare plauzibilă în contextul cultural al perioadei târzii a epocii bronzului. Marcarea rituală prin depuneri de piese a unor activităţi este din ce în ce mai bine evidenţiată arheologic în cazul unor meşteşuguri precum metalurgia[52] sau olăria[53]. Însă aşa cum s-a observat mai demult în cazul măcinării cerealelor[54] – sau aşa cum se argumentează mai recent pentru diferitele aspecte ale vieţii cotidiene[55] – sublinierile rituale pot fi bănuite şi în cazul unor activităţi casnice, cum ar fi producerea berii[56]. Existenţa unor practici rituale în cazul fabricării berii este cu atât mai uşor de presupus: perioada îndelungată de preparare face rentabilă producerea sa doar în cantităţi mari, însă posibilităţile limitate de conservare impuneau un consum ocazional, într-un cadru comunitar[57]. Legătura existentă între consumul de bere şi festivităţile cu ocazia cărora era servită, putea genera uşor anumite ceremonii ce aveau ca parte componentă şi ritualul de depunere a vaselor utilizate la producerea şi consumul berii. Mai ales că îngroparea vaselor folosite la anumite evenimente festive în care sunt folosite lichide speciale sunt sugerate de alte două tipuri de depuneri de vase: depozitele de tip servicii de masă/servicii de băut şi depozitele ce conţin amfore/situle împreună cu un număr mic de cesti/polonice. Prezenţa în groapa 154 din Lazuri a oaselor ce provenite doar de la membrele unor animale tinere sugerează de asemenea un context special, posibil festiv. Deşi fragmentele sunt mărunte şi puternic arse, suprafaţa oaselor relativ bine păstrată, nu indică prezenţa unor incizii sau a unor urme provocate de roadere. Mai mult, punerea lor în foc, apoi culegerea cu grijă deosebită şi aşezarea lor grupată pe fundul gropii ne apropie de posibilitatea de a le aprecia ca ofrande sau de a considera carnea de pe ele a fi consumată cu ocazia unor momente speciale. În acest sens merită remarcată asemănarea existentă cu materialul osteologic din gropile rituale şi cu ofrandele de carne din mormintele de la începutul epocii hallstattiene din Banat[58].

Combinaţia de obiecte din depuneri ce ar reda cel mai bine un model depoziţional aflat în legătură cu producerea de bere, ar fi aceea în care servirea într-un cadru solemn a unor cantităţi mari de lichide (combinaţia amforă-ceaşcă) poate fi pusă în legătură cu operaţiuni de preparare a berii: măcinarea, fierberea şi fermentarea unor cereale, urmată de filtrarea lichidului obţinut. De asemenea, este explicabilă existenţa în aceste depuneri a unor vase complementare din pastă poroasă (castroane, oale mijlocii), ele fiind necesare în operaţiunile de manipulare a cerealelor şi a malţului. Evident că depunerile cu obiecte care redau un număr cât mai mare din aceste operaţiuni, sunt cele mai apropiate

---

[50] Vasul de provizii din aşezarea de la Petea luat ca model pentru reconstituirea grafică a vasului de la Lazuri are o capacitate de 110 litri, în timp ce un alt vas de provizii descoperit de T. Bader în aşezarea de la Culciu Mare, are un volum de 200 de litri.

[51] Vase de provizii, de mare capacitate mai sunt prezente la Petea –Csengersima (C 5 din S14 şi 589 obj).

[52] Budd – Taylor 1995, p.138–141; Reid – Mac Lean 1995.

[53] Kühtreiber 1994, p.106.

[54] Makkay 1978.

[55] Brück (1999, p. 324-325), unde sunt citate tratări generale ale problemei: Barrett (1991 şi 1994), dar şi lucrări referitoare la ritualizarea unor anumite aspecte ale vieţii de zi cu zi: Pearson– Richards (1994), Hill (1995), Brück (1995).

[56] Comparaţiile etnografice, sursele istorice ale Orientului antic, ca şi simplitatea operaţiunilor prin care este realizată, ne oferă mai degrabă imaginea unei activităţi casnice.

[57] Dietler 1990, p. 365-370.

[58] La Remetea Mare gropile menajere conţin o mare cantitate de oase ce provin de la o varietate mare de specii (situaţie atestată şi în gropile menajere din Lazuri), în schimb în gropile rituale apar oase doar de la 1 la 3 specii. Ofrandele de carne din necropolele de la Voiteg şi Tigvanul Mare atestă că în scopul depunerii sunt preferate membrele de animale tinere, printre care predomină suinele şi ovinele (El Susi, 1988, El Susi 1989, El Susi 1990, Gumă 1993, p. 92 nota 42 şi p. 184-186).

de a fi considerate ca având legătură cu producerea berii. Această interpretare este de natură a explica asocierile frecvente ce apar în depuneri a vaselor de bucătărie cu ceramica de calitatea bună (amfore şi ceşti). Folosirea recipientelor de masă din aceste depozite de vase la servirea unor lichide în cadru festiv este sugerată şi de conformaţia unor ceşti: faptul că în mai multe cazuri ceştile din depunerile la care vom face referire au torţile mult supraînălţate[59], pare a indica o servire solemnă ce trimite la polonicele prezente în seturile de vase de bronz, sau – şi mai expresiv - la polonicele ce apar în anumite scene de pe situlele alpine din epoca timpurie a fierului.

Depunerile de vase în care râşniţele ar putea fi puse în legătură cu măcinarea unor cereale pentru bere, sunt, cu o doză mai redusă de probabilitate, acelea în care apar doar împreună cu amfore[60] şi, mai concludent, când sunt asociate acestora ceşti şi vase pentru fiert[61]. Prezenţa vaselor vatră de mare capacitate, vase folosite la fierbere, împreună cu vase pentru servit lichide din ceramică de bună calitate în cadrul mai multor depozite ceramice, sugerează că înainte de îngropare aceste vase sunt utilizate în cadrul unor acţiuni în care sunt fierte şi servite lichide[62]. Urmele de expunere îndelungată la foc de pe suprafaţa exterioară a unora dintre aceste vase vatră[63], observabile în cazul depunerii din Lazuri sunt un indiciu complementar în vederea luării în calcul a acestei interpretări. În lipsa vaselor vatră, fierberea unor lichide ar putea fi sugerată însă şi de apariţia împreună, în componenţa aceloraşi depozite de vase, a oalelor din pastă poroasă alături de forme de vase pentru servit lichide [64]. În ce priveşte operaţiunea de fermentare ea poate fi dedusă în cazul, este adevărat puţinelor depuneri ce conţin vase de provizii, de mare capacitate[65]. În lipsa lor, pe de o parte şi în cazul unor amfore poate fi presupusă această utilizare[66] iar pe de altă parte, aşa cum arată observaţiile etnografice, la fermentarea berii nu este obligatorie prezenţa unor vase speciale[67]. Filtrarea este ultima operaţiune necesară înainte de consumarea berii. Atât exemplele etnografice cât şi sursele iconografice şi arheologice din Orient atestă că această operaţiune avea loc chiar în timpul consumului, fiind realizată prin montarea unor filtre la capătul tuburilor („paielor") prin care era băută berea[68]. În Europa preistorică lipsesc astfel de tuburi. Însă prezenţa strecurătorilor în seturile de vase din bronz pentru servit şi băut (amfore, polonice, ceşti) a făcut să apară cu mult timp în urmă ideea folosirii acestora la filtrarea resturilor organice dintr-o băutură, identificată cu berea[69]. Strecurătorile apar, este adevărat într-un număr relativ mic, şi în depozite de vase ceramice[70]. Situaţia de la Corneşti[71], în care o strecurătoare este depusă împreună cu un număr mare de ceşti, sugerează că, la fel ca şi în depunerile de vase de bronz, operaţiunea de filtrare se petrecea mai degrabă în contextul consumării berii şi nu în acela al producerii sale.

Pornind de la depozitele de vase din nordul câmpiei Tisei ce fac trimitere la prepararea şi consumul de bere este necesar a fi discutată posibilitatea ca acest aspect să poată fi luat în considerare şi în cazul unor seturi de vase din descoperiri funerare. Discutarea acestei problematici se impune dacă luăm în considerare faptul că prezenţa serviciilor de masă ce conţin vase de băut şi servit lichide, asociate uneori cu strecurători, a făcut ca anumite inventare funerare din Europa Centrală şi Bazinul Carpatic, datate în aceste perioade să fie considerate a face referire la consumul de bere[72]. Pentru

---

[59] Biharea – M1, M3, M 6 (Dumitraşcu 1994, p. 105-106), Tăşad –cx.2/1996 (Dumitraşcu, Sfrengeu, Sărac 1997, Pl. III/2), Csengersima obj. 598 obj.; Petea - cx. 5 din S. 14.

[60] Mediaş (Nestor, Zaharia 1961, p. 174); Teleac (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1991, p.: 41, 150–15; fig. 13/2).

[61] Lazuri gr. 154, Biharea M3 şi M6 (Dumitraşcu 1994, p. 105–106), Petea C5 din S 14. Depozite de vase cu râşniţe şi la Andrea Stapel (1999, p. 108 nota 496).

[62]vezi nota 25.

[63] Asupra prezenţei arderilor secundare la vasele vatră descoperite în aşezări din epoca târzie a bronzului din nord-vestul României la Dumitraşcu (1994, p.102), Bejinariu – Lakó (2000, p. 162).

[64] Gyoma-133 Lh (Genito – Kemenczei 1990, fig. 4/7), Tiszacsege (Szabó 2004, 4.kép., 1-5), Csengersima – 589 obj.

[65]Gr. 154 din Lazuri, C5 din S 14 şi 589 obj din aşezarea de la Petea-Csengersima

[66] Descoperirea unei amfore de mari dimensiuni parţial îngropată într-o locuinţă la Teleac pare a indica şi o folosire ca recipiente pentru provizii (Vasiliev, Aldea, Ciugudean 1990, p.41, fig. 41/3).

[67] Vencl 1994, p.: 306–307, 310–311.

[68] Homan 2004, p. 86–87.

[69] Kossak 1964, p. 99–100; Schauer (1996, p.364) care citează lucrarea lui H. Agde (1936). Referitor la folosirea seturilor de vase cu strecurători în cadrul unor evenimente festive merită menţionată poziţia specială în care au fost depuse strecurătorile din seturile de vase de la Falkenberg sau Dresden-Dobritz. Ele trimit, la fel ca şi alte depuneri ce conţin vase metalice, la îngopări cu valenţe simbolice, posibil după folosirea lor în practici ceremoniale (Soroceanu 2005).

[70] Stapel 1999, p.104, Tab. 7 .

[71]Radu 1972, fig. 7/ 2.

[72]Schauer 1996, p. 364; Nebelsick 1997. La servitul berii sau a vinului sunt considerate a fi utilizate şi seturile de vase din

epoca târzie a bronzului şi începutul epocii hallstattiene din întreg spaţiul carpatic se observă că înmulţirea depozitelor ceramice cu vase vatră din aşezări se petrece concomitent cu apariţia inventarelor funerare ce conţin această formă ceramică[73]. Trebuie remarcat însă că o parte a vaselor vatră ce apar în contexte funerare sunt miniaturale sau au o capacitate foarte mică[74]. Acest aspect face ca legătura lor cu producerea berii să fie cel mult de natură simbolică, chiar dacă uneori vasele vatră se asociază cu vase pentru servit lichide.

O categorie specială de decoperiri cu vase vatră este reprezentată însă de contextele funerare ce aparţin grupului Lăpuş din nordul Transilvaniei. La Libotin, în tumulul sondat de la Bicaz sau în tumulii din necropola de la Lăpuş, inventarele ceramice conţin un mare număr de vase vatră, de dimensiuni variate[75]. Alături de fragmente care provin de la vase de dimensiuni miniaturale apar şi fragmente ceramice ale unor exemplare a căror înălţime a depăşit cu siguranţă 0,50 m[76]. Chiar dacă inventarul ceramic al contextelor funerare din grupul Lăpuş este cunoscut doar parţial, se poate constata că în cadrul lor vasele vatră apar constant împreună cu alte vase de "bucătărie" (oale şi castroane din pastă grosieră) dar şi cu forme ale ceramicii de "masă" (amfore, ceşti, străchini). Poate fi remarcat chiar că obiectele şi recipientele ce pot fi considerate a face referire la etape din procesul de producţie a berii (râşniţe, vase vatră, vase de provizii) se asociază cu forme ceramice considerate a face referire explicită la o servire festivă a berii (amfore decorate de mari dimensiuni, ceşti cu torţi supraînălţate, strecurători). Trebuie însă apreciată această interpretare ca fiind ipotetică dată fiind starea fragmentară a ceramicii ce face dificilă reconstituirea ansamblelor de vase din contextele funerare de la Lăpuş sau cunoaşterea parţială a acestor inventare funerare. De altfel cantităţile deosebit de mari de vase, ce apar în anumite contexte funerare ale acestui grup cultural, varietatea obiectelor din cadrul lor, funcţionalitatea neobişnuită pe care o pot avea uneori obiectele în cadrul depunerilor[77], lasă loc la o multitudine a posibilităţilor de interpretare a acţiunilor la care puteau fi utilizate vasele în contextul manifestărilor funerare.

Într-o măsură mai puţin evidentă în cadrul contextelor funerare din cadrul grupului Lăpuş, dar mult mai bine scoasă în relief în cazul depozitelor de vase din Câmpia Tisei şi unele zone limitrofe, asocierea unor obiecte din depuneri conturează un model depoziţional aparte. Puse în legătură, funcţionalităţile obiectelor ce compun acest model trimit la operaţiuni ce au loc odată cu producerea berii. Este dificil de spus dacă îngroparea acestor obiecte ar reprezenta o marcare rituală a procesului de producere a berii în sine, aşa cum se discută în cazul altor activităţi din epoca târzie a bronzului[78]. Descoperirile care apar uneori asociate acestui tip de depozit ceramic[79] sugerează mai degrabă ipoteza îngropării obiectelor folosite la producerea berii consumate în diferite ocazii. Ca şi la alte numeroase depozite de vase, şi în cazul tipului ce poate fi legat de producerea de bere, condiţiile speciale de îngropare, aşează într-un spectru religios motivaţiile pentru care aceste obiecte sunt scoase din folosinţă prin îngroparea lor în pământ. Valenţele sacre ale depunerilor ce fac referire la prepararea/consumarea berii, apar într-o lumină mai clară dacă legătura dintre termenul panono/dalmato/illir *sabajam*/bere este asociat numelui zeului Sabazios, copia în variantă traco/frigiană al lui Dionyssos[80], şi dacă această asociere, la rândul ei, este suprapusă peste legătura

---

inventarele funerare cipriote ce conţin strecurători şi vase de băut (Matthäus 1985, p. 264).

[73] Contextele arheologice din epoca târzie a bronzului în care apar vasele vatră portativă sunt repertoriate la Fischl – Kiss – Kulcsár (2001b), Romsauer (2003).

[74] Vase vatră miniaturale în morminte: Nagybatony – M1 (Patay 1954, fig 6.), Razdovce – M: 216/ 69 (Furmánek 1971, fig.2), Iža (Dušek 1969). Vase vatră miniaturale apar în mai multe morminte din epoca târzie a bronzului şi din epoca timpurie a fierului în Oltenia şi zonele învecinate: Belegiš, Balta Verde, Pesak, Meri, Vârtop-Plopşor (rezumativ la Fischl – Kiss – Kulcsár 2001b, p.135-136)

[75] Kacsó 1975; Kacsó 1980; Kacsó 1981; Kacsó 1990 ; Kacsó 2001.

[76] Kacsó 1981, p. 48.

[77] În tumulul 18 de la Lăpuş într-un vas vatră fără picioare au fost depuse resturile a doi indivizi (Kacsó 1981, p. 17–18).

[78] vezi notele 52–55.

[79] Oasele membrelor de animale din groapa din Lazuri trimit spre ofrande sau consum de carne. Acul de bronz de la Petea (Cx.5 din S14) şi sârma îndoită de la Biharea – M6 (Dumitraşcu 1995, p. 106) pot sugera renunţări la podoabe personale (Hänsel, Hänsel 1997) sau brutalizarea lor (Nebelsik 1997 b) în momentul angajării ofrandelor. Greutăţile de lut de la Petea (Cx.5 din S.14) şi Biharea – M3 (Dumitraşcu 1995, p. 105), a unor fusaiole la Biharea – M6 (Dumitraşcu 1994, p. 106) şi Tăşad- Cx. 2/1996 (Dumitraşcu, Sfrengeu, Sărac 1997, p. 10) sau a unei cantităţi mari de chirpic la Csengersima – 589 obj. au o prezenţă greu de explicat, însă par a face aluzie la o diversitate a ocaziilor care provocau depunerile de vase legate de fabricarea şi consumul berii.

[80] Nebelsick 1997 a, p. 386-387.

dintre iconografia situlelor de bronz ce ilustrează scene de servire solemnă a unor lichide şi depunerile de vase ce fac referire la fabricarea sau filtrarea şi servirea ceremonială a unui lichid special.

Bibliografie

Agde 1936: H. Agde, *Lauzitzer Grabhügel bei Falkenberg, Kr. Liebenwerde.* Jahresschr. Halle 24, p. 173–183.

Bader 1978: T. Bader, *Epoca Bronzului în nord - vestul Transilvaniei.* Bucureşti 1978.

Barrett 1991: J.C. Barrett, *Towards an Archaeology of Ritual,* în P. Garwood, D. Jennings, R. Skeates and J. Toms (edit.) Sacred and Profane: Proceedings of a Conference on Archaeology, Ritual and Religion. Oxford 1989, 1 – 9 Oxford University Committee for Archaeology Monograph 32. Oxford.

Barrett 1994: J.C. Barrett, *Fragments from Antiquity: an Archaeology of Social Life in Britain 2900 – 1200 BC.* Oxford: Blackwell.

Becker 1995: Cornelia Becker, *Zur Rekonstruktion von Aktivitätsmustern in spätbronzezeitlichen Haushalten, untersucht am Fundmaterial aus Kastanas (Nordgriechenland),* PZ 70/1 (1995), p. 96 -114.

Becker 1998: Cornelia Becker, *Can animal bones reflected household activities? A case study from a prehistoric site in Greece,* în: Man and the animal world. Studies in archaeozoology, archaeology and paleolinguistics in memoriam Sándor Bökönyi. Archaeolingua. Budapest 1998, p. 79-86.

Bejinariu – Lakó 2000: I. Bejinariu – Éva Lakó, *Contribuţii la cunoaşterea epocii târzii a bronzului din nord-vestul României. Aşezarea de la Crasna.* AMP. XXIII, p. 153-219.

Boroffka – Ridiche 2005: N. Boroffka – Fl. Ridiche, *Der Gußformenfund von Plenița, Kreis Dolj, Rumänien. Descoperiri de tipare pentru turnarea bronzului de la Plenița, județul Dolj*, în: (Hrs/Edit T. Soroceanu) Bronzefunde aus Rumänien/ Descpoperiri de bronzuri în România II, p.133-208, Bistriţa- Cluj Napoca, 2005.

Bouzek 1996: J. Bouzek, *European Bronze Age hoards and their Mediterranian paralells. În: Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen.* Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag. Hrsg.: T. Kovács, Budapest 1996, p.421-422.

Brück 1995: Joanna Brück, *A Place for the Dead: the Role of Human Remains in the late Bronze Age.* Proceedings of the Prehistoric Society 61, p. 245- 277.

Brück 1999: Joanna Brück, *Rituals and rationality: some problems of interpretation in European archaeology*, EJA 2.(3), p. 313-344.

Budd – Taylor 1995: P. Budd – T. Taylor,*The faerie smith meets the bronze industry: magic versus science in the interpretation of prehistoric metal-making.* WA 27, p. 133-143.

Chidioşan 1979: N. Chidioşan, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în anul 1978 în satul Tăşad, com. Drăgeşti (jud. Bihor).*Materiale, 1979, p. 85-89.

Chidioşan 1983: N. Chidioşan, *Raport asupra săpăturilor arheologice întreprinse în satul Tăşad, com. Drăgeşti (jud. Bihor*). Materiale, 1983, p. 139-142.

Czyborra 1997: Ina Czyborra, *Gefäßdeponierungen – Speise und Trank für Götter und Menschen*, în: A. şi B. Hänsel (ed.), Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bestandkataloge 4 (Berlin 1997), p. 87- 92.

Dietler 1990: M. Dietler, *Driven by drink: the role of drinking in the political economy and the case of early Iron Age France.* Journal of Anthropological Archeology 9, p. 352 – 406.

Dumitraşcu – Emödi 1980: S. Dumitraşcu – I. Emödi, *Materiale arheologice de la sfârşitul epocii bronzului şi începutul epocii fierului descoperite la Biharia.* AMP, IV, p. 47-67.

Dumitraşcu 1994: S. Dumitraşcu, *Biharia I. Săpături arheologice (1973–1980).* Oradea.

Dumitraşcu – Sfrengeu – Sărac 1997: S. Dumitraşcu, Fl. Sfrengeu, N. Sărac 1997, *Două complexe de cult descoperite la Tăşad. Contribuţii la cunoaşterea tehnologiei a perioadei de început a epocii fierului (Ha A1-A2),* Analele Universităţii din Oradea, p. 15–17.

Dušek 1969: M. Dušek, *Bronzezeitliche Gräberfelder in der Südwestslowakei.* Archaeologica Slovaca Catalogi 4, Bratislava.

El Susi 1988: Georgeta El Susi, *Contribuţii privind fauna din aşezarea hallstattiană timpurie de la Remetea Mare- Gomila lui Pituţ*, Thraco –Dacica, IX, 1-2, p.153-160.

El Susi 1989: Georgeta El Susi, *Studiul materialului faunistic provenind din complexul funerar hallstattian târziu de la Vărădia –„ Chilii", jud. Caraş-Severin*, SympThrac, 7, Tulcea, p.265-266.

El Susi 1990: Georgeta El Susi, *Ofrandele animale din necropola de incineraţie de la Voiteg (jud. Timiş),* Thraco-Dacica, XI, 1-2, p. 249-252.

Emödi 1980: I. Emödi, *Necropola de la sfârşitul epocii bronzului din peştera Igriţa.* SCIVA 31, 1980, p. 229- 273.

Fischl – Kiss – Kulcsár 2001a: Klára P. Fischl – Viktória Kiss – Gabriella Kulcsár, *A hordozható tűzhelyek használata a Kárpát-medencében. I. Középső bronzkor. (The use of portable stoves in the Carpathian Basin. I. The Middle Bronze Age).* ΜΩΜΟΣ I. "Fiatal Őskoros Kutatók" I. Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997. November 10-13., Debrecen 2001, p.163—192.

Fischl – Kiss – Kulcsár 2001b: Klára P. Fischl – Viktória Kiss – Gabriella Kulcsár, *Beiträge zum Gebrauch der Tragbaren Feuerherde (Pyranuoi) im Karpatenbecken II. (Spätbronzezeit – Früheisenzeit),* în C. Kacsó (ed.): Der

nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7-10 Oktomber 1998. Bibl Marmatia 1, Baia Mare. p.125-156.

Furmánek1971: V. Furmánek, *Přenosné picky pilińské kultury.* SborníkPracíFilFakBrno16, p.103-110.

Furmánek1977: V. Furmánek, *Pilinyer Kultur.* SlovArch, 25, 1971, p. 25-370.

Furmánek – Veliačik – Vladár 1991: V. Furmánek –L. Veliačik-J. Vladár *:* Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava.

Gogâltan 2005: Fl. Gogâltan, *Zur Bronzebearbaitung im Karpatenbecken. Die Tüllenhämmer Tüllenambosse aus Rumänien,* în: (Hrs/Edit T. Soroceanu) Bronzefunde aus Rumänien/ Descpoperiri de bronzuri în România II, p.343-386. Bistriţa – Cluj Napoca 2005.

Gumă 1993: M. Gumă, *Civilizaţia primei epoci a fierului în sud-vestul României.* Bibl Thrac 4. Bucureşti.

Gucsi 2001: L. Gucsi, *A bronzkori speciális házikerámiák használatának kérdése. The Question of the Use of Special Domestic Pottery in the Bronze Age.* ΜΩΜΟΣ I." Fiattal Őskoros Kutatók". Összejövetelének konferenciakötete. Debrecen, 1997, november 10–13, p.195–198.

Hänsel –Hänsel 1997: Alix Hänsel-B. Hänsel, *Herrscherinsignien der älteren Urnenfelderzeit. Ein Gefäßdepot aus Saalegebiet Mitteldeutschlands.* APA 29, p.39–68.

Hansen 1994: S. Hansen, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken.* UPA 21.1994, Bonn.

Hill 1995: J. D. Hill, *Ritual and Rubbish in the Iron Age of Wessex: a Study on the Formation of a Particular Archaeology Record.* BAR, British Series 242. Oxford.

Hochstetter 1984: Alix Hochstetter, *Kastanas. Ausgrabungen in einem Siedlungshügel der Bronze- und Eisenzeit Makedoniens 1975 – 79. Die handgemachte Keramik.* PAS 3. Berlin.

Homan 2004: M. M. Homan, *Beer and Its Dringers: An Ancient Near Eastern Love Story,* Near Eastern Archaeology 67/ 2, p. 84–95.

Horejs 2005: Barbara Horejs, *Kochen am Schnittpunkt der Kulturen-zwischen Karpatenbecken und Ägäis,*in Interpretationsraum Bronzezeit. Bernhard Hänsel von seinen Schülern gewidment. p.72–94 (Bonn).

Horst 1977: F. Horst, *Bronzezeitliche Speiseopfer in Gefässen.* In: B. Gediga (Hrsg.), Geneza Kultury łuzickiej na terenie Nadodrza (Wrocław 1977), p. 109–148.

Kacsó 1971: C. Kacsó, *Unele consideraţii cu privire la geneza ceramicii din necropola de la Lăpuş,* Marmaţia 2, 1971, p.36–54.

Kacsó 1975: C. Kacsó, *Contributions á la conaissance de la culture de Suciu de Sus á la lumiére des recherces á Lăpus.* Dacia 19. 1975. p. 46–68.

Kacsó1980: C. Kacsó, *Descoperiri din epoca târzie a bronzului în Depresiunea Sălajului.* AMP IV, p.37–46.

Kacsó 1990: C. Kacsó, *Contribuţii la cunoaşterea bronzului târziu din Transilvania. Cercetările de la Libotin.-Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsilvaniens. Die Ausgrabungen in Libotin.* Thraco-Dacica XI, 1–2, p.79–98.

Kacsó 1995: C. Kacsó, *Lazuri jud. Satu Mare. Locuirea din epoca bronzului.* CCAR, Campania 1994. A XXVIII-a Sesiune naţională de rapoarte arheologice, Cluj-Napoca 11–14 mai 1995.

Kacsó 2001: C. Kacsó, *Zur chronologischen und kulturallen Stellung des Hügelgräberfeldes von Lăpuş,* în C. Kacsó (ed.) Der nordkarpatische Raum in der Bronzezeit. Symposium Baia Mare 7–10 Oktomber 1998. BiblMarmatia 1, Baia Mare, p. 231–278.

Kacsó 2003: C. Kacsó, *Noi descoperiri Suciu de Sus şi Lăpuş în nordul Transilvanei. (Neue Suciu de Sus und Lăpuş-Funde im Norden Siebenbürgens).* Marmatia 7/1, p.105-181.

Kemenczei – Genito 1990: T. Kemenczei – B. Genito *The late bronze age vessels from Gyoma 133 s.e. Hungary.* ComArchHung, p.113–125.

Kitanoski 1980: B. Kitanoski, *Varoš- Prilep – praistorijski keramički depo.* PrzA, 21, 1980, p. 51–54.

Kossack 1964: G. Kossak, *Trinkgeschirr als Kultgerät der Hallsttzeit.* In: Varia Archaeologica. Festscrift W.Unverzagt. Berlin 1964.

Kroll 1992: H. Kroll, *Botanische Unterschungen zu pflanzlichen Grundnahrungsmitteln, Bier oder Wein?* BerichtRGK, 72, 1992, p.165–171.

Kühtreiber 1994: Karin Kühtreiber, *Ein urnenfelderzeitliches Gefäßdepot aus Drösing a. d. March, VB Gänserdorf, Niederösterreich,* Arch. Aus. 78, p. 99–113.

Lindinger 1999: V. Lindinger, *Mittelbronzezeitliche Gefäßdeponierung von Zwerndorf an der March, NÖ.* In: Depotfunde der Bronzezeit im mittleren Donauraum. (Hrsg.: A. Krenn-Leeb – J. W. Neugebauer). Archäologie Österreichs 9/10. (1998/1999) 1999. p. 46–68.

Makkay 1978: J. Makkay, *Mahlestein und das rituale Mahle in der prähistorischen Opferzeremonien,* Acta Archaeologica 30, 1978, p.13–36.

Matthäus 1985: H. Matthäus, *Metallgefäße und Gefäßuntersätze der Bronzezeit, der geometrischen und archaischen Periode auf Cypern,* PBF II/ 8. München.

Medeleţ 1995: Fl. Medeleţ, *Ein Urnenfelderzeitlicher Depotfund von bronzenen Werkzeugen in Fratelia, bei Timişoara,* Kr. Timiş. În: T. Soroceanu (ed.) Bronzefunde aus Rumänien. Berlin 1995.

Motzoi-Chicideanu 2003: I. Motzoi-Chicideanu, *Ein neuer Fund vom Beginn der Hallstattzeit aus der Kleinen Walachei* , Dacia XLIII-XLV, (1999–2001), p.197–230

Nebelsick 1997a: L. D. Nebelsick, *Trunk und Transzendenz. Trinkgeschirr im Grab zwischen der frühen Urnenfelder – und späten Hallstattzeit im Karpatenbecken.* În: Cornelia Becker, Marie-Luise Dunkelmann, Carola Metzner-Nebelsick, Heidi Peter-Röcher, M. Roeder şi Biba Teržan (ed.) Xpóvoç. Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen nord-und Südosteuropa. Festrift für Bernhard Hänsel,Espelkamp, p. 373–387.

Nebelsick 1997b: L. D. Nebelsick, *Auf Biegen und Brechen. Ekstatische Elemente bronzezeitlicher Materialopfer. Ein Deutungsversuch.* În:A. şi B. Hänsel (ed.), Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas. Museum für Vor- und Frühgeschichte. Bestandkataloge 4 (Berlin 1997) p. 35–41.

Németi 1997: I. Németi, *Descoperirile arheologice de la Lazuri-"Lubi-tag" (jud. Satu Mare) din anii 1995-1996.* Cercetări arheologice din aria nord-tracă, 2, Bucureşti, p. 78–86.

Nestor – Zaharia 1961: I. Nestor – Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Medias*, Materiale VII, 1961, p.171–178.

Pain 1999: Stephanie Pain, *Grog of the Greeks,* New Scientist 164/ 2214 (Nov 27), 54–57.

Palátova – Salaš 2002: H. Palátova – M. Salaš, *Depoty keramických nádob doby bronzové na Morave a v sousedních zemích. – Bronzezeitliche Gefässdepotfunde in Mären und benachbarten Gebieten.* Pravek Supplementum 9, Brno 2002.

Patay 1954: P. Patay, *Előzetes jelentés a nagybátonyi temető ásatásának eredményeiről.* AÉ, 81, p. 33-49.

Pearson – Richards 1994: M. P. Pearson – C. Richards, *Arhitecture and Order: Approches to Social Space.* New York.

Pop 2003: D. Pop, *Aşezarea din epoca bronzului de la la Someş- Uileac, judeţul Maramureş.(The Bronze Age Settlemment from Someş-Uileac, Maramureş County),* Marmatia 7/1, 2003, p. 83–104.

Radu 1972 : Ortansa Radu, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Vatina. Săpăturile de la Corneşti, jud. Timiş.* SCIV, 23, p. 271–283.

Reid – Mac Lean 1995: A. Reid – R. MacLean, *Symbolism and the social contexts of iron production in Karagwe.* WA 27, p.144–161.

Romsauer 2003: P. Romsauer, *πύραvοι (Pyraunoi). Prenosné piecky a podstavce z doby bronzovej a doby železnej.* Nitra.

Schauer 1996: P. Schauer, *Tongechirrschätze als Kontinuum urnefelderzeitlichen Grabbrauches in Süddeutschland.* În: T. Kovács (ed.) Studien zur Metalindustrie im Karpatenbecken und den benachtbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85 Geburstag, Budapest, p. 361–377.

Sherratt 1987: A. Sherratt ,*"Cups that cheered".* În: W. Waldren şi R. Kennard, (edit.) Bell Beakers of the Western Mediterranean: the Oxford International Conference 1986, p. 81–106.BAR.

Sommerfeld 1994: Chr. Sommerfeld, *Gerätegeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa.* Vorgeschichtliche Forschungen 19. Berlin, New York .

Soroceanu 2005: T. Soroceanu, *Zu den Fundumständen der Metallgefäße bis in das 8. Jh.v. Chr. - Ein Beitrag zu deren religionsgeschichtlicher Deutung.* în: T. Soroceanu (ed.), Bronzefunde aus Rumänien/ Descoperiri de bronzuri din România II (Bistriţa – Cluj-Napoca 2005), p. 387– 428.

Stanciu – Marta 2001: I. Stanciu, L. Marta, *Lazuri,Lubi-tag,* CCAR, Campania 2000 Suceava, 2001.

Stanciu – Marta 2002: I. Stanciu, L. Marta, *Lazuri,Lubi-tag,* Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2001, Buziaş 2002

Stapel 1999 – Andrea Stapel, *Bronzezeitliche Deponierungen im Siedlungsbereich Altdorf – Römerfeld und Altheim, Landkreis Landshut.* Tübinger Schriften zur Ur- und Frühgeschichtlichen Archäologie 3. Waxmann Münster-NewYork – München – Berlin.

V. Szabó 2004: G. V. Szabó, *A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához. (Das Gefäßdepot von Tiszacsege. Neue Angaben zur Sitte der spätbronzezeitlichen Gefäßdeponierung in der Theißgegend.)* MFMÉ- StudArch X. 2004. p. 81–113.

Tóth – Marta 2005: Kata Tóth – L. Marta, *Gefäßdepotfund der Felsőszőcs/ Suciu de Sus-Kultur in Nyírmada-Vályogvető (A Felsőszőcs/ Suciu de Sus-kultúra edénylelete Nyírmada-Vályogvető),* NyJAMÉ, XLVII, 2005, p. 107–143.

Vasiliev – Aldea – Ciugudean 1991: V. Vasiliev –A. Aldea– H. Ciugudean, *Civilizaţia dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuţii arheologice: aşezarea fortificată de la Teleac.* Cluj-Napoca.

Vasiliev şi colab. 2002: V. Vasiliev – A. Rustoiu – E. A. Balaguri – C. Cosma, *Solotvino -"Cetate"(Ucraina Transcarpatică). Aşezările din epoca bronzului, a doua vârstă a fierului şi din Evul Mediu.* Bibl Thrac XXXIII. Cluj-Napoca

Vencl 1994: S. Vencl, *The Archaeology of Thirst,* EJA 2.(2).

Wood 2000: J. Wood, *Food and drink in European Prehistory,* EJA 3.(1), p. 89 –111.

Pit 154 from the Bronze Age settlement in Lazuri. Objects deposition related to the making of prehistoric beer? (Abstract)

Several archaeological finds from the prehistory of Europe, suggest the possibility that special drinks have been consumed, mostly probable alcoholic ones. During the Bronze Age this possibility is suggested by the use of some special vessels (askoi or rythoi), by the discovery of some drinking vessel sets depositions, or by the presence of goblets in warriors' graves. These finds are analyzed within a few studies (Sherratt 1986, Dietler 1990, Verncl 1994) and evaluated both from the point of view of the antique sources, and through the intercultural analogies. First, are compared the information referring to the making and consumption of beer for the Ancient Near Eastern civilizations.

These studies consider the existence of serious evidences on the consumption of alcohol in the prehistoric Europe, especially of beer. At the same time it comes out that archaeologically is hardly to elucidate the traces of the activities related to the making of beer. The reasons to this are: the perishable nature of the drink, the homemade character of the beer making procedure, as well as the lack of some special containers used within the process. The slight archaeological traces of the activities referring to the making and consumption of beer are also mentioned in the Ancient Near East, even if these activities are depicted in many written texts or in iconographic scenes.

This study considers the possibility that the finds from pit 154, in the settlement from Lazuri, dated in the Bronze Age, are a deposition of objects related to the making and consumption of beer. This was first indicated by the elements suggesting the pit to have been excavated in order to lay the objects that were found in it. Grouped pottery fragments were found on its bottom, originating in: a portable cooking vessel, a large storage vessel, three cups, a deep bowl and a pot made of coarse paste. There were also two pieces of stone, the half of a grinder, and a small cluster of calcified bones. Above them was laid a layer of small ceramic fragments, many of them secondarily fired, originating in the same vessels as the bigger fragments on the bottom of the pit. We admit that the deposition contains vessels that have been formerly broken and laid/ thrown into the fire, and most of their fragments were then picked up and arranged on the bottom of a pit that was previously dug to this reason. The calcified bones have been also carefully picked up from the fire (even the small splinters) and put into a small cluster on the bottom of the pit. The bones are fragments from the front and back limbs of young animals. There are elements from four legs of lambs (at least two individuals) and one of a pig's legs. The treatment applied to the objects in the deposition (fragmentation, throwing into fire, careful picking and the grouped lying of the objects into the pit) raises the possibility that before their destruction and ritual burial, they have been used within the same action. Elements referring to the shape and depth of the pit 154 from Lazuri, and also to the composition and the modality of treatment of the objects in it, are met in several ritual pits in the area between Tisa river and the Western Carpathians, during the Late Bronze Age.

The common treatment applied to the vessels from the pit in Lazuri, suggesting the possibility that the vessels were used within the same action, encourages us to associate the functionality of the objects from the deposition in order to establish their nature. In some cases, this functionality is very accurate. The portable cooking vessel has the role of container for boiling, which brings in question if the grinded cereals used to be boiled in it. The presence of the cups upholds the idea that a liquid was consumed in them. The presence in the deposition of the storage vessel is suggestive for establishing the nature of this liquid. In this case, its broad mouth, the narrow bottom and the weigh that made it difficult to handle, suggest its static way of having been used, probably in a semi-buried position. The storage vessel with a capacity of about 110 liters, or, in some cases, 200 liters (a vessel from the settlement from Culciu Mare) seems to be an ideal container for beer brewing. The objects from pit 154 from Lazuri and their treatment are revealing in the case of two pits in the Petea-Csengersima settlement,s from the Late Bronze Age (pit no. 5, surface no. 14 and the 589 objectum). There are also comparable pits in the settlement from Biharea. These examples offer evidence that some depositions exist, whose objects refer to grinding, boiling and brewing of some cereals, as well as to the consumption of beer obtained from them.

(Translated by Adriana Marta)

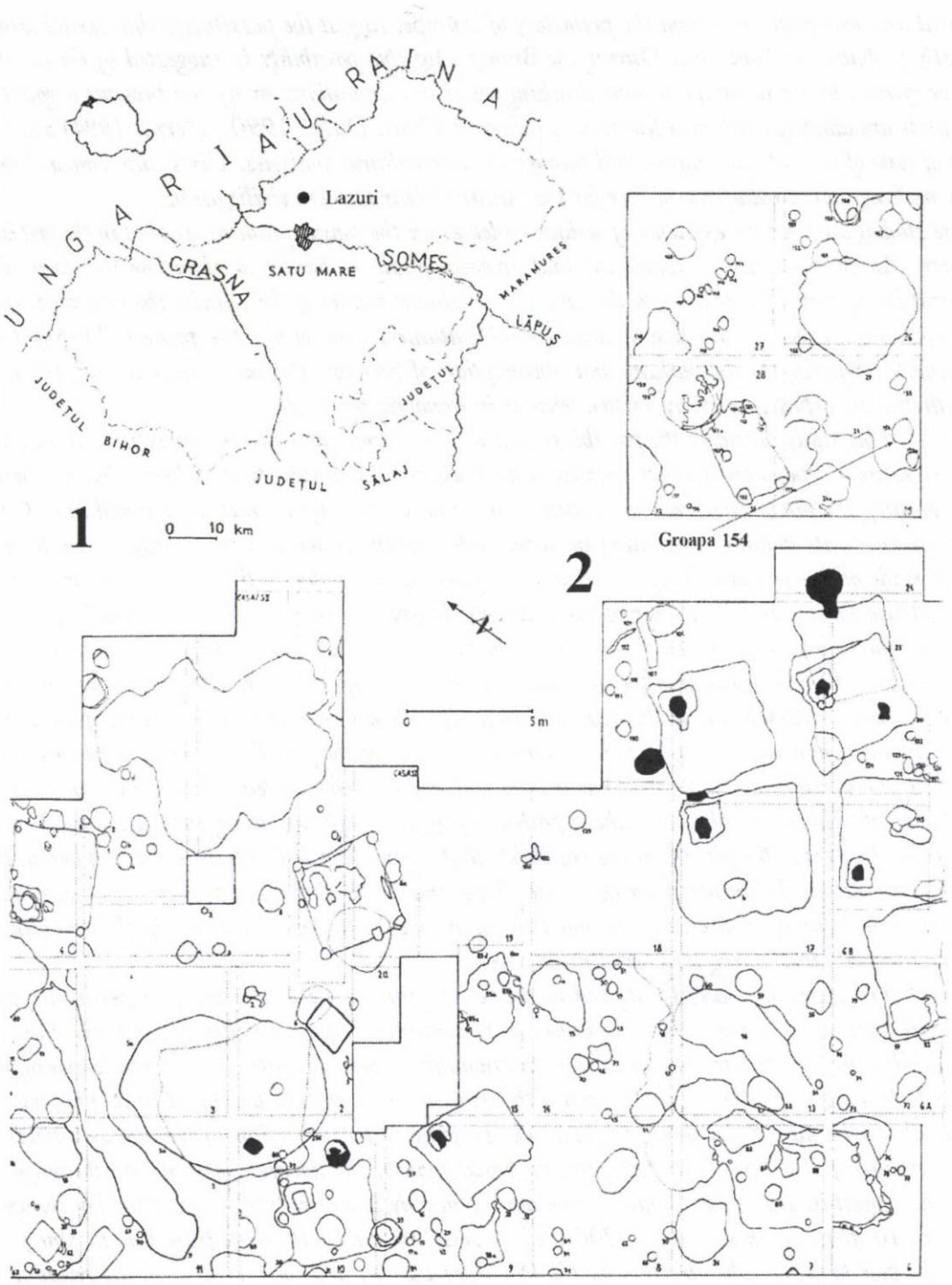

Pl. I. 1. Poziționarea localității Lazuri. 2. Zona centrală a cercetărilor din așezarea Lazuri - *Lubi-tag.*

Pl. I. 1. 2. Situating Lazuri village. 2. The central research area from Lazuri settlement.

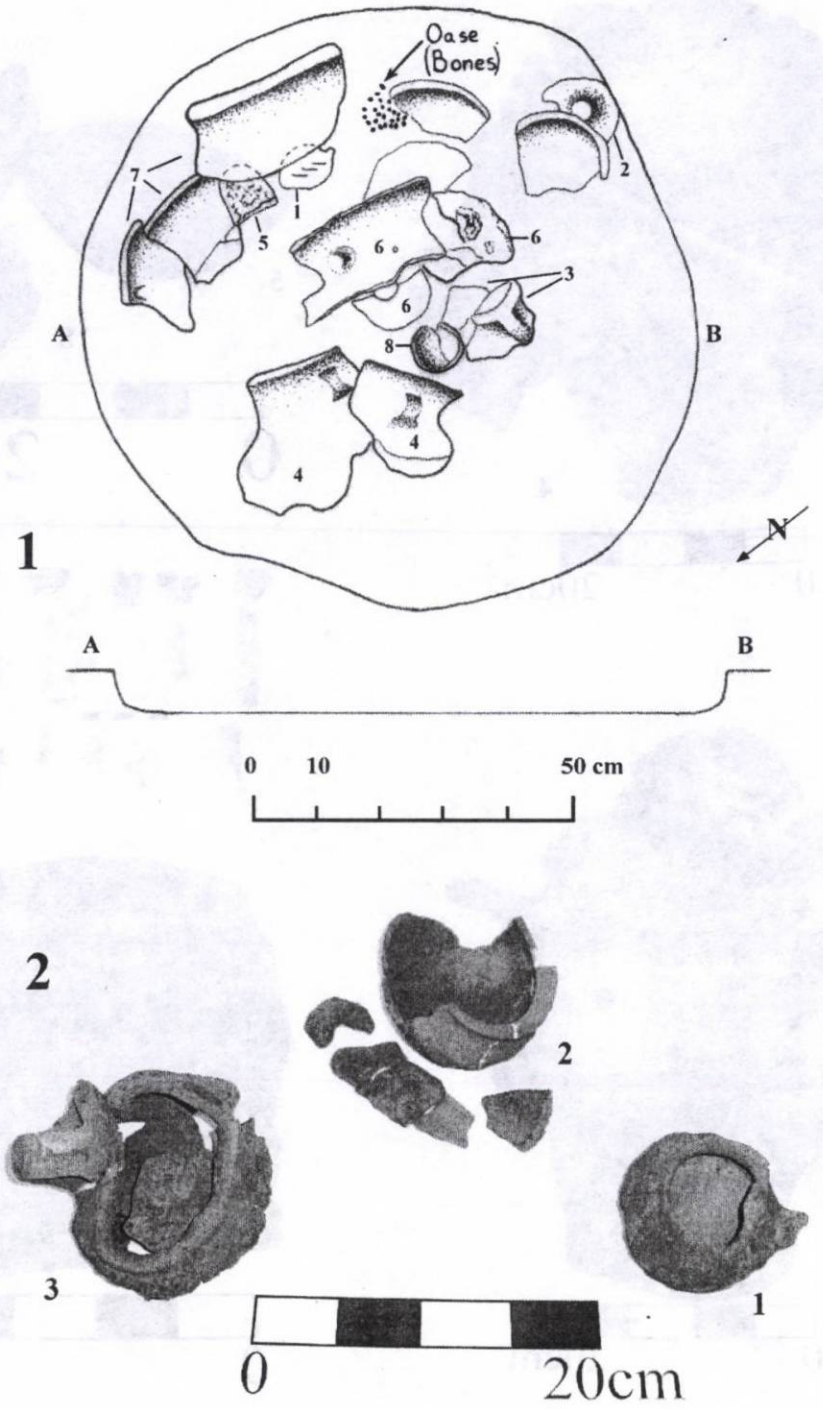

Pl. II. 1. Desene ale Gropii 154 (după scoaterea fragmentelor mărunte).
2. Fotografii ale ceştilor din depunere (1-3).
Pl. II. 1. Drawings of pit 154 (after taking out the small fragments).
2. Photographs of the cups from the deposition (1-3).

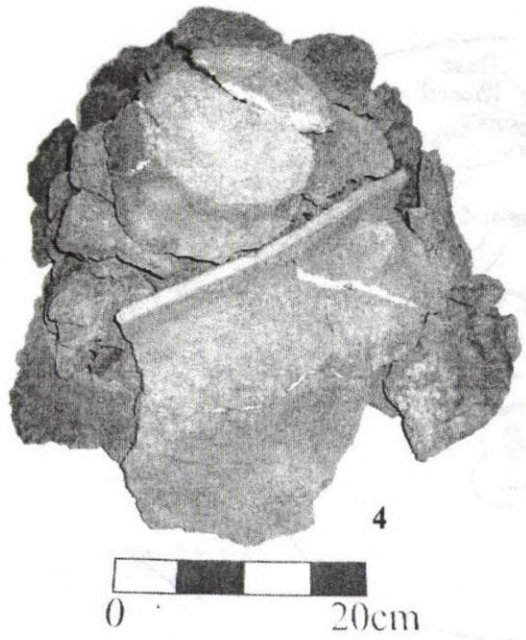

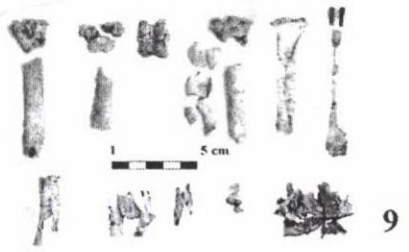

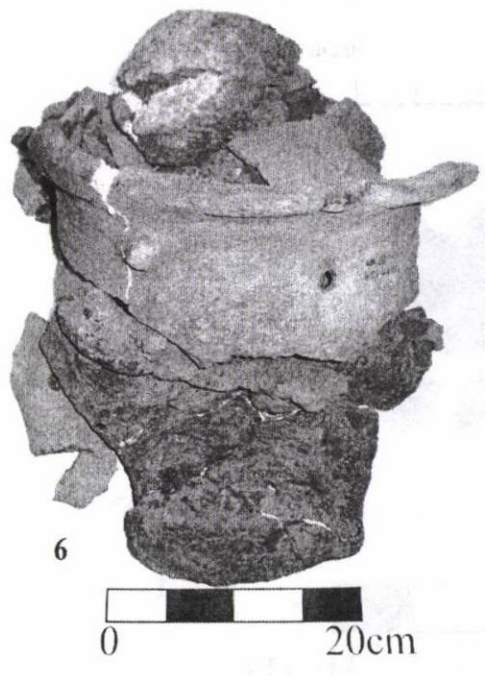

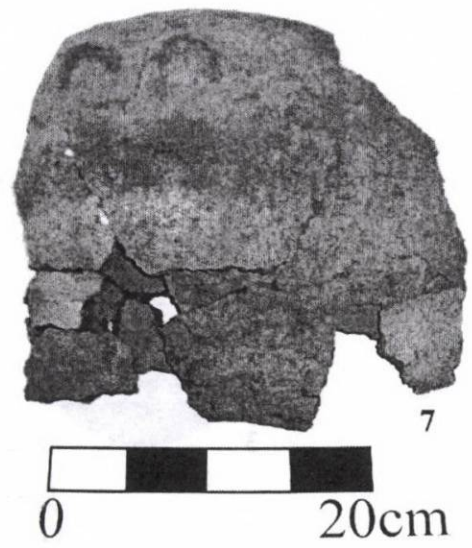

Pl. III. Fotografii cu obiecte din depunere (4-vasul de provizii; 5-rîşniţă; 8-vas cu buza lobată; 9 -oasele arse; 6-vas vatră portativă; 7-castron adânc.

Pl. III. Photographs with objects from the deposition (4-storage vessel; 5-grinder; 8-vessel with lobate lip; 9 - burnet bones; 6-portable cooking vessel; 7-deep bowl).

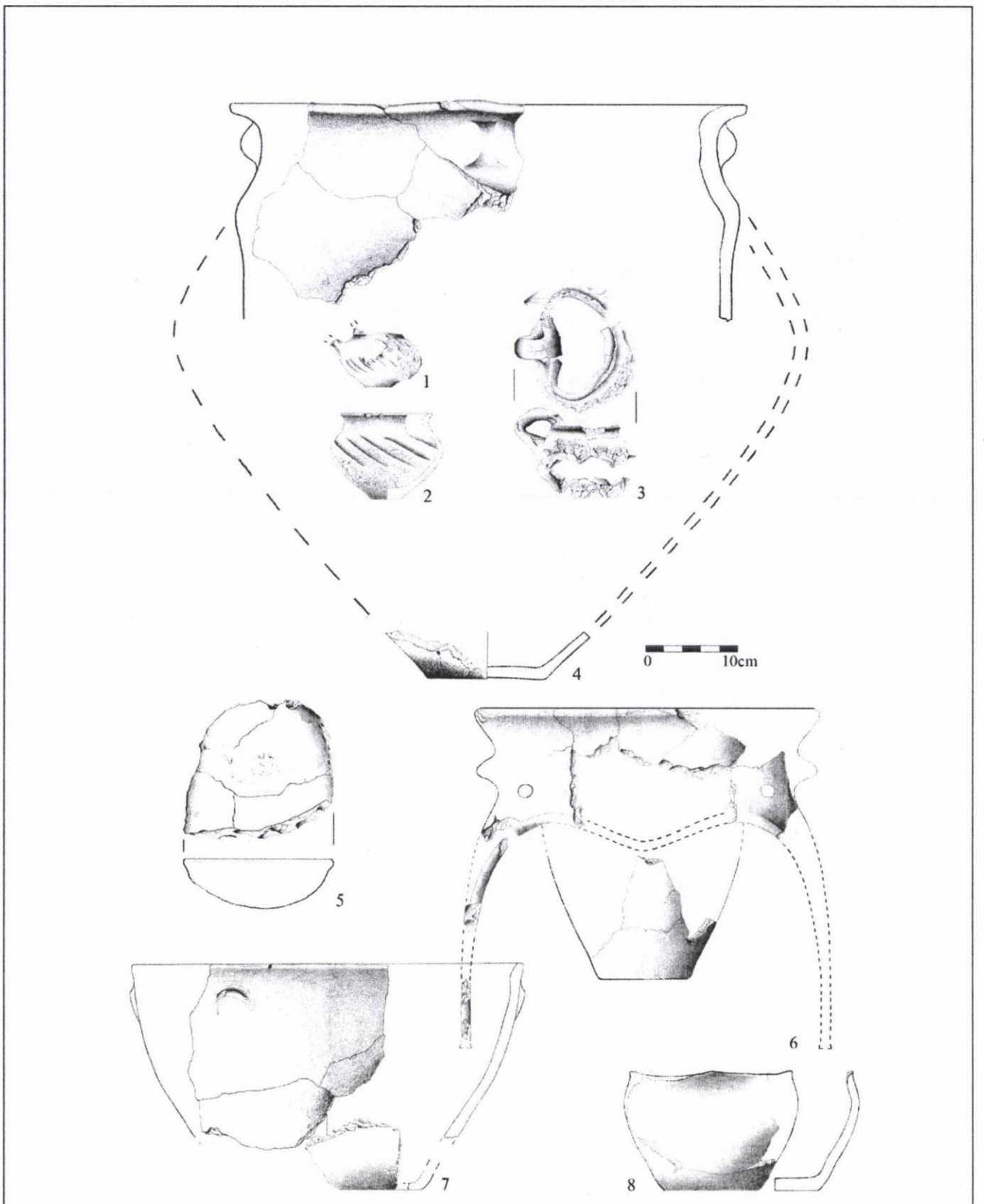

Pl. IV. Desene ale obiectelor din groapa 154.
Pl. IV. Drawings of objects from pit 154.

Итоги исследования Малокопаньского комплекса в 2004 – 2005 гг.

В.Г. Котигорошко – И.А. Прохненко – В. Чуботэ

В прошедшие два полевых сезона совместная украинско – румынская экспедиция продолжила исследование археологического комплекса (городище, могильник) возле с.Малая Копаня, Виноградовского района Закарпатской области Украины (рис.1). Работы велись согласно договору о приграничном научном сотрудничестве между Институтом карпатоведения Ужгородского национального университета и Сату Марским уездным музеем истории и искусств.

Городище открыто в конце XIX в. местным любителем – археологом И.Мигаликом (Mihálik, 1893, old.410-418), но только с 1977 года стало объектом постоянного широкомасштабного изучения. В результате двадцатидевятилетних исследований на памятнике (общая площадь 5 га) раскопано 34 участка (1,95 га), на которых выявлены 49 жилищ, 106 хозяйственно – бытовых и производственных построек, остатки фортификационных сооружений. В ходе изучения городища собрана значительная вещевая коллекция (керамика, орудия труда, бытовые вещи, оружие, украшения, предметы пластики и культа) четырёх основных хронологических горизонтов памятника (палеолит, поздняя бронза, рубеж нашей эры, средневековье). Наиболее мощный слой (до 3,8 м) связан со временем создания фортификационных сооружений Малой Копани носителями дакийской культуры региона.

Городище занимает вершину горы на правобережье р.Тисы (высота 85 м от уреза воды) со сложным рельефом местности, дополненым искусственными террасами и оборонительными сооружениями (рис.2). Будучи одним из ключевых памятников Верхнетисского региона, Малая Копаня за последние 10 лет стала базовым объектом проведения археологической учебной практики для студентов I курса исторического факультета Ужгородского национального университета.

С 2004 года началось исследование южной части городища. На юго – западном склоне южной возвышенности памятника заложен раскоп XXX, площадью 356 кв. м. В ходе раскопок установлено залегание двух основных слоёв. Первый, толщиной от 0,15 – 0,2 м до 0,6 – 0,8 м, второй – от 0,3 до 0,8 м, с наибольшей мощностью в западной части раскопа (рис.3).

В верхнем слое (до глубины 0,5 м) фиксируется керамика рубежа нашей эры и X в., что позволяет рассматривать его как смешанный дако – средневековый горизонт. Средневековый период заселения представлен полуземлянкой IX (нумерация сквозная, римскими цифрами) и ямой (размер 2 х 1 м, глубина 0,15 м), расположенной возле неё.

Жилище № IX. В плане прямоугольной формы, с незначительным отклонением, ориентировано по сторонам света (рис.4). Размеры 3,6 х 2,8 м, стенки вертикально на 0,6 м углублены в материк. В южном углу располагался развал печи – каменки, сложеной из андезитовых плит, размеры 1,6 х 0,8 м, высота 0,6 м. Устье печи выходило на запад. Ближе к западной стенке полуземлянки находилась овальная в плане яма (0,9 х 0,7 м), углублённая в пол жилища на 0,3 м. В заполнении ямы зола, что позволяет определить её как термальную. Возле южной стенки жилища прослежены остатки деревянной плахи (1,9 х 0,2 м). В заполнении жилища серая земля, перемешаная с углём (главным образом, на полу), отдельные андезитовые плиты и фрагменты гончарных горшков X – XI вв. (рис.4, 1-6).

Средневековая коллекция вещевого инвентаря горизонта I состояла из многочисленных обломков горшков, двух ножей и жернова. Керамика сформована из хорошо отмученного глиняного теста со значительной примесью мелкозернистого песка. Венчик обычно сильно профилированный, плавно отогнутый, плечики высоко подняты, тулово с большей или меньшей степенью выраженой овальности. Диаметр венчиков – 10 – 24 см. Дакийский инвентарь горизонта I представлен керамикой и ограниченным количеством индивидуальных вещей. В том числе железный штырь, обломок ножа, кольцо от косы, звено бронзовой цепи, глиняная пронизь и бусина (рис.5, 1-6).

С горизонтом II (0,5 – 1 м) связана андезитовая кладка в квадратах АБ-1-3 размером 6 х 4 м, при толщине 0,3 – 0,4 м, две вымостки из крупной гальки, искусственный срез, проходивший по линии Д (высота у основания 0,2 – 0,4 м) и выравнивавший участок, примыкающий к западному краю городища, и дугообразная канавка около среза (основа

вертикальной столбовой конструкции) (рис.3).

Ко второму горизонту относится и постройка 104, контуры которой зафиксированы на глубине 0,8 м от современной поверхности. Расположена на склоне возвышенности. В плане постройка аморфной формы, размером 6,4 х 2,8-4,5 м. Дно неровное. Высота материковых стенок колеблется от 0,4 м в верхней части до 0,8 м в нижней. Юго – западный угол постройки занимала кладка из андезитовых плит на участке 2 х 1,8 м (рис.3).

В ходе исследования горизонта собрано значительное количество дакийской керамики, в своём большинстве представленной мелкими обломками боковых частей и днищ сосудов. Керамика горизонта по технике изготовления делится на лепную и гончарную. Лепная состоит из кухонной и столовой посуды.

Кухонная керамика представлена горшками, корчагами, коническими чашками и сковородкой (рис.6, 1-6,8-10,13). Горшки и корчаги, как правило, декорированы налепными валиками, шишечками, сосковидными выступами и пальцевыми вдавлениями по горлу.

Столовую посуду составляют вазы для фруктов и корчаги (рис.6, 7,11-12). Среди них своими размерами выделяется реставрированная биконическая корчага. Диаметр венчика 28 см, дна – 24 см, высота – 78 см (рис.6, 7).

Гончарная посуда состоит из трёх подгруп: сероглиняная, расписная и тара для хранения припасов – пифосы. Сероглиняная керамика представлена вазами, мисками и кувшинами (рис.6, 14-15). Единственный реставрированный экземпляр первой подгруппы – узкогорлый биконический кувшинчик. Его размеры: диаметр венчика – 5 см, дна – 6 см, высота – 11,6 см (рис.6, 14). Расписная посуда, которая относится к наиболее хрупкой, тонкостенной керамике городища, почти не поддаётся определению, за исключением отдельных фрагментов горшков, ваз и кубков, поверхность которых украшена тёмно – коричневыми и белыми полосами (рис.6, 16-17). Пифосы представлены крупными фрагментами стенок, днищ и частями венчиков. Венчики обычно горизонтальные, с закруглённым или каплевидным краем, шириной до 10 см (рис.6, 18-23).

Среди индивидуальных вещей доминирующее положение занимают орудия труда (жернова, утюжки для разглаживания швов шкур, ножи, серп) (рис.5, 7-13,17-19,22). Также отметим фрагмент наконечника стрелы с треугольной формой пера (рис.5, 20), звено бронзовой цепочки (рис.5, 24), корпус маленькой фибульной формы (рис.5, 21).

Горизонт III (1 – 1,4 м) выделен в западной части раскопа. Он состоял из тёмно – серой земли, прослоек тёмно – бурой, до чёрного цвета, пластичной глины. Характеризуется резким уменьшением керамики, незначительной насыщенностью булыжниками и андезитовыми плитами. Объекты горизонта представлены канавкой и столбовыми ямками, связанными с укреплением края городища (рис.3).

Одновременно с изучением южной части памятника было начато исследование остатков колодца, расположенного напротив центрального входа в городище (рис.2). С этой целью был заложен раскоп (Р-XXXI) площадью 9 х 8 м (рис.7). Под гумусом, на глубине 0,15 – 0,2 м проявился тёмный галечный слой,. мощностью 0,2 – 0,4 м, а ниже, до глубины 0,7 м, жёлтая материковая галька, под которой залегал слой серой глины, насыщенный, в основном, керамикой дакийского облика и несколькими фрагментами от горшков X – XI вв. Индивидуальные вещи раскопа (до глубины 1,2 м) представлены довольно обильными находками. Во первых, это уникальный кувшинчик с отверстием под ручкой (рис.8, 4), горшочек, кубок (рис.8, 2,7), а также изделия из глины, металла, камня (рис.9, 1-7,9).

На глубине 1,4 м проявились чёткие контуры внешнего диаметра колодца (7 м), который раструбом сужается до глубины 2 м. С этой отметки идёт центральная вертикальная шахта, диаметром 5 м, забутованная на глубине 2,8 м андезитовыми плитами. Высота кладки до 0,7 м. Далее, на глубине 5,2 м от репера, шахта расширяется (D – 6,2 м), а с глубины 8,4 м начинается её резкое сужение.

Прокопан колодец до глубины 8,8 м (рис.7). Он был буквально вырублен в плотной жёлтой материковой гальке. В ходе его расчистки была использована ступенчатая техника переброса земли возле западной стенки. В один из проливных дождей ступеньки рухнули и глубина колодца "восстановилась" до 5 м.

Заполнение колодца – чередование пластов жёлтой гальки и чёрных гумусированных слоёв, насыщенных фрагментами керамики, от 20 до 100 на один штык, с доминированием обломков дакийской посуды, булыжник, отдельные андезитовые плиты. На глубине 4 м

найдено бронзовое кольцо (рис.9, 8), характерное для дакийского горизонта городища. Фрагменты горшков X – XI вв. встречаются до глубины 7,8 м, вместе с тем уменьшается и количество керамики дакийского облика. Последняя представлена сотнями фрагментов от десятков сосудов, имеющих место в типологической таблице Малой Копани (Котигорошко, 2004). Это лепная: кухонная (горшки, чашки, корчаги) и столовая чернолощёная посуда (миски, вазы для фруктов, черпаки).

Керамику X – XI вв. составляют пару десятков обломков горшков, сформованных на тяжёлом гончарном круге. Некоторые из них орнаментированы отдельными волнистыми линиями по тулову. Среди них выделяем наиболее крупный фрагмент венчиковой части широкогорлого горшка (рис.8, 1).

Наши наблюдения в ходе вскрытия колодца (?) позволяют в настоящее время говорить, что это сооружение было создано даками на рубеже н.э., в средневековье вновь вскрыто, а затем забросано землёй с включениями дакийского культурного горизонта городища, который имеет возле колодца мощность до 2,5 м. Считаем, что дальнейшие исследования объекта, запланированные на полевой сезон 2006 г. позволят ответить на вопрос об его функциональном назначении и времени создания.

Для изучения стратиграфии, на юго – восточном склоне городища, была проложена шурфовочная траншея (18 х 2 м), которой выявлен мощный дакийский слой, толщиной до 1,5 м, со значительным количеством керамики, в том числе и целой, а также индивидуальных вещей (рис.11, 16-26; 12, 8-13). После изучения напластований и материала траншеи, с северной стороны от неё, между деревьев, был заложен раскоп XXXIII, а с южной - раскоп XXXIV (рис.2).

На участке раскопа XXXIII (6 х 6 м) культурный слой проявился повсеместно, до глубины 0,6 м. С глубины 0,1 м начала встречаться керамика дакийского облика, в основном, это обломки пифосов, ваз, горшков, мисок, чашек. Вместе с тем, до глубины 0,45 м отмечается присутствие значительного количества фрагментов средневековых горшков. Они также находились в двух вскрытых ямах и между камнями кладки, сложенной из андезитовых плит (2,0 х 1,1 м) высотой 0,4 м.

Раскоп XXXIV привязан к P-IV, исследованному в 1979 г. (рис.2). Высота склона от реперной точки 3,6 м. На площади 120 кв. м вскрыто 10 террасовидных выступов шириной 0,8 – 1,2 м (при высоте 0,15 – 0,3 м) и несколько ям. Культурный слой залегал на глубине 0,1 м, мощность до 0,8 м, с большим насыщением дакийской керамики (более 1000 обломков), но, в основном, сильно фрагментарной. Это лепные кухонные горшки и конические чаши, чернолощёные лепные корчаги, миски, сероглиняные миски, кувшины и вазы, расписные вазы, а также масса обломков от пифосов с резкой конфигурацией венчиков (рис.11, 1-15). Из индивидуальных вещей отмечаем находки инструментария (дорн, тигель), бытовых вещей (нож), украшений и принадлежностей одежды (кольцо, фрагмент браслета, пряжка, фибула) (рис.12, 1-7).

В ходе полевых исследований 2004 – 2005 гг., кроме стратиграфических наблюдений и данных о топографии размещения хозяйственно – бытовых объектов городища, собрана значительная коллекция вещевого материала. Это изделия из глины, металла, камня и стекла. Доминирующее место, в количественном отношении, занимает глиняная посуда рубежа нашей эры.

Первая типологическая схема дакийской керамики Верхнего Потисья была создана в 1989 году (Котигорошко, 1989, с.40-44, табл.I-III) и переработана в 1995 году (Kotigoroško, 1995, p.83-88, fig.43-45). Однако, дальнейшие исследования наиболее крупного и наиболее изученного памятника региона – Малой Копани заставили внести дополнения в уже сложившуюся схему (Котигорошко, 2004), которая в настоящее время является основой для выделения групп и подгрупп огромной коллекции посуды городища.

В отличие от керамических комплексов предыдущего времени, дакийская посуда характеризуется разнообразием технических приёмов, стилей, форм и орнаментальных мотивов. По технологии производства она делится на чётко разграниченные группы и подгруппы. Вся керамика городища состоит из двух больших групп: лепной и гончарной. Лепная посуда представлена подгруппами А и Б, отличающимися между собой по технике изготовления и формам. В заполнении жилищ и построек она составляет 60 – 90 % общего количества керамики.

Посуда подгруппы А формовалась из хорошо отмученного глиняного теста с добавлением шамота, песка, реже дресвы. Зачастую отмечается наличие в глиняном тесте двух компонентов: песка и шамота. Эти примеси предотвращали деформацию, усушку и усадку сосудов, а также повышали их огнеупорность (Бобринский, 1978, с.105-108). Поверхность сосудов заглаженная или несколько бугристая от выступающих зёрен шамота. Цвет коричневый, бурый, жёлтый, с неравномерной окраской стенок.

В ассортименте подгруппы А преобладают горшки, реже встречаются сковородки, кубки, кружки. Наиболее многочисленны горшки, выделенные в четыре типа. В основу их типологии положены пропорции дна и горла, отогнутость венчика и форма тулова.

Тип I. Бочонковидные горшки. Одна из распространённых форм лепной посуды городища. Диаметр венчика (D) – 11-22 см, дна (d) – 7-16 см, высота (H) – 10-23 см. Между собой отличаются выпуклостью тулова и формой венчика (рис.6, 6; 8, 3).

Тип II. Тюльпановидные горшки. Венчик чуть отогнут, горло широкое, плечики не выделены, тулово слабоовальное. Размеры целого экземпляра: D – 11,5 см, d – 7 см, H – 13,3 см (рис.11, 16).

Тип III. Горшки с хорошо открытым горлом и плавно отогнутым венчиком, тулово овальное, с наибольшим расширением в центральной части корпуса. D – 13-15 см (рис.6, 3,5; 11, 1-3).

Тип IV. Горшки с хорошо открытым горлом. Венчик плавно отогнут, плечики высоко приподняты. Тулово с большей или меньшей степенью овальности. D – 15-21 см (рис.6, 1-2; 11, 4-5).

Маленькие горшочки (кубки). Из них выделяем два целых экземпляра. Первый, приземистый сосудик с хорошо открытым горлом и утолщённым венчиком. Тулово слабоовальное, покрытое расчёсами. Размеры: D – 11 см, d – 7 см, H – 9,2 см (рис.8, 2). Второй кубок сформован в пропорциях горшков типа I. Размеры: D – 3,7 см, d – 2,2 см, H – 4,5 см (рис.8, 7).

В своём большинстве горшки и сопутствующие им корчаги украшены разнообразнейшим декором, что является одной из характерных черт керамики дакийского типа. Чаще употреблялся пластический орнамент: вертикальные и горизонтальные валики, гирлянды, подковки (с защипами или насечками), шишковидные и сосцевидные налепы, кружки, уступы. Использовались для украшения поверхности сосудов пальцевые вдавления (ячейковидные по горизонтали), врезные волнистые, зигзаговидные и прямые линии, ёлочный декор и расчёсы. Из этих орнаментационных мотивов зачастую создавались различные комбинации.

Чашки. Конической формы, с одной или двумя ручками, имеющими круглое или овальное сечение. Самых различных размеров. От миниатюрных чашечек (D – 4,6 см, d – 2,4 см, H – 2,2 см) до больших массивных чашек (D – 34 см, d – 11 см, H – 13 см). Различия наблюдаются в степени изогнутости стенок и месте крепления ручек (рис.6, 8-10; 11, 6-7, 17-21). Относятся к классическим дакийским формам посуды, получившим широкое распространение на рубеже нашей эры в комплексах гето – дакийских памятников (Crişan, 1969, p.153-159). Отдельно отмечаем двуручную чашку из раскопа XXX. Тулово коническое со слабым изгибом. Размеры: D – 28,5 см, d – 13,3 см, H – 16,5 см (рис.6, 10).

В единичном экземпляре представлен крупный фрагмент сковородки. Размеры: D – 26 см, d – 24,4 см, высота бортика – 2,4 см (рис.6, 13). Здесь следует отметить, что сковородки в дакийских комплексах немногочисленны, но в регионе Верхнего Потисья появляются в среде носителей куштановицкой культуры (Котигорошко, 1991, с.117, рис.17, 11,13).

Керамика подгруппы Б относится к столовой посуде. Она изготавливалась из плотного, отлично отмученного глиняного теста, с примесью очень мелкого шамота, реже мелкозернистого речного песка. Применялось добавление в тесто и обоих этих компонентов. Внутренняя и внешняя поверхности покрывались чёрным лощением, иногда коричневым (миски, крышки), что придавало посуде эстетический вид и уплотняло её структуру. В изломе черепок бордово – жёлтого цвета. Обжиг хороший, сквозной. Основные формы составляют "вазы для фруктов", миски, черпаки, кувшины, крышки и корчаги.

"Вазы для фруктов" (фруктовницы). Основу вазы составляет миска открытого типа, обычно с широким венчиком и коническим туловом, посаженным на высокий поддон. D – 20-52 см, d – 8-18 см, H – 16-34 см (рис.6, 12; 8, 8; 11, 9,11,22).

Черпаки. Наряду с фруктовницами относятся к наиболее распространённым формам посуды подгруппы Б. Биконической формы, приземистые, с хорошо открытым горлом и плавно отогнутым венчиком. К венчику и перелому тулова крепилась петлевидная ручка, обычно выступающая над венчиком. Размеры разнообразные, от маленьких сосудиков до крупных форм. D – 6-17 см, d – 4-11 см, H – 6-18 см. На участке траншеи выявлен реставрированный черпачёк. Размеры: D – 6 см, d – 4,2 см, H – 6,6 см (рис.11, 24).

Миски. Представлены, в основном, мелкими обломками, среди которых выделяются два крупных фрагмента и целый экземпляр двух типов.

Тип I. Миски открытого типа с плавно отогнутым венчиком, резко выделенным переломом плечика и коническим туловом. Размеры: D – 14,2-19,4 см, d – 7,2-8,6 см, H – 8-10 см (рис.11, 10,23).

Тип II. До сих пор не встречался на городище. Миска имеет широкий отогнутый на внешнюю сторону венчик, не выделенные плечики и конический корпус. Размеры: D – 35 см, d – 8,8 см, H – 15 см (рис.6, 11). Оригинальность миски выражается в горизонтальности прилепленных ручек.

К уникальным находкам Малой Копани относится небольшой лепной коричневолощёный кувшинчик биконической формы. Под ручкой, прикреплённой к венчику и перелому тулова, налеп со сквозным отверстием во внутрь сосуда. Здесь же помещён усатовидный пластический налеп. Размеры кувшинчика: D – 7,2 см, d – 5,6 см, H – 13,5 см (рис.8, 4).

Гончарная посуда Малой Копани по технике изготовления делится на пять подгрупп (А, Б, В, Г, Д). Для всей этой группы, за исключением подгрупп Г и Д, характерна тщательность обработки глиняной массы, небольшая примесь мелкозернистого песка и очень мелкого шамота или добавление обоих этих компонентов. В некоторых случаях примесь не просматривается.

Подгруппа А представлена сероглиняной керамикой. Обжиг равномерный, сквозной. Поверхность покрывалась серым лощением, реже чёрным. Основные формы составляют миски, вазы, кувшины.

"Вазы для фруктов". По общим параметрам аналогичны вазам подгруппы Б лепной керамики. Венчик широкий до 5 – 6 см. Обычно он в горизонтальной плоскости или отогнут на внешнюю сторону. Плечики, в основном, жёстко подчёркнуты. Поддон зачастую профилирован. В целом состоянии, в связи со своей формой и размерами, на городище неизвестны. В единичных экземплярах встречаются развалы, а зачастую, это или верхние части ваз, или поддоны. В данном случае наиболее крупный фрагмент входит в коллекцию раскопа XXXIV (рис.11, 13).

Миски. Вместе с фруктовницами составляют доминирующие формы гончарной посуды подгруппы А. По своим пропорциям выделяются в два типа.

Тип I. Наиболее распространённый на городище. Открытого типа, с коротким, закруглённым венчиком. Между собой отличаются глубиной. Днище плоское или на поддоне. D – 11-16 см, d – 6-7 см, H – 5,5-11 см (рис.6, 15).

Тип II. Наиболее крупные среди этой формы сероглиняной посуды. Имеют хорошо открытое горло, узкое днище на кольцевом или плоском поддоне. Венчик средних размеров с жёсткой профилировкой, плечики чётко подчёркнуты, высоко приподняты, тулово коническое. D – 16-31 см, d – 5-8 см, H – 6-10 см (рис.8, 15-17).

Кувшины. Обычно фрагментарные, но на раскопе XXX был обнаружен развал, который поддался реставрации. Биконический, с узким горлом и вертикальным венчиком. Широкая ручка прикреплена к горлу и перелому тулова. Дно на кольцевом поддоне. Размеры сосуда: D – 5 см, d – 6 см, H – 11,5 см (рис.6, 14).

Среди остальных фрагментов сероглиняной керамики выделяется крупный обломок сосуда. По своим параметрам он может быть отнесён и к кувшинам и к двуручным сосудам (рис.11, 14).

Сероглиняная посуда украшалась пластическими рубцами, врезными горизонтальными линиями, желобками, и, кроме того, пролощёным декором по венчикам ваз, основанию крышек и тулову кратеров.

Подгруппа Б включает в себя расписную керамику, широко распространённую на городище. В своём большинстве фрагментарна, что определяется её хрупкостью. Обжиг

равномерный, в ряде случаев недостаточный. Цвет излома красный или желтоватый. Поверхность покрывалась белой или красноватой краской, реже чёрной, на которую наносились широкие и узкие коричневые полосы. Употреблялся зигзаговидный и сетчатый декор, оформляемый путём нанесения коричневой краски на белый фон. Ассортимент расписной посуды составляют горшки, вазы и миски.

Горшки. Наиболее представленная форма расписной посуды. По своим пропорциям могут быть выделены в два типа.

Тип I. Сосуды с шаровидным или близким к сферической форме корпусом. Горло сравнительно узкое, шейка высокая, венчик хорошо отогнут. Между собой отличаются размерами и шириной горла (D – 7-12 см) (рис.8, 12; 11, 12).

Тип II. Широкогорлые горшки с длинным, резко отогнутым венчиком, край которого округло утолщён. Плечики высоко приподняты. Тулово округлобокое. Известны на городище только в виде обломков. D – 18-28 см (рис.8, 11,13).

Вазы. Широкогорлые, глубокие сосуды. Вместе с горшками наиболее распространённая форма. Венчик утолщён, загнут внутрь. Корпус овальный с наибольшим расширением в верхней трети, дно узкое. D – 6-16 см, d – 2,5-8 см, H – 5-14,5 см (рис.6, 16; 8, 14).

Миски. Закрытого типа. Венчик короткий, плавно отогнут, утолщён. Тулово, зачастую, с чётко выраженной биконичностью. D – 15-17 см, d – 6-7 см, H – 9-11 см. Экземпляр из траншеи имеет диаметр венчика 16,5 см (рис.11, 26).

Значительную группу гончарной керамики составляют пифосы, которые выделены в классификационной таблице Малой Копани в подгруппу Г (Котигорошко, 2004, с.180-181). Формовались из плотного глиняного теста со значительной примесью крупнозернистого кварцевого песка. Цвет жёлтый, иногда розовый. Обжиг равномерный, но не всегда сквозной. Форма сосудов выдержана. Венчик широкий (5-9 см), массивный. Тулово яйцевидной формы с наибольшим расширением в верхней трети. Дно узкое. Некоторые сосуды орнаментированы врезными чередующимися прямыми и волнистыми линиями. D – 40-54 см, d – 25-33 см, а высота до 1 м (рис.6, 18-23; 8, 9-10; 11, 15).

Проведённый анализ керамического материала нижнего строительного горизонта городища позволяет отнести его к классической гето – дакийской посуде, что соответствует III фазе её развития (Crişan, 1969, p.151-153).

Индивидуальный вещевой материал, собранный в ходе вскрытия участков раскопов XXX – XXXIV состоит из предметов, изготовленных из металла, камня, глины и стекла. По своему функциональному назначению они выделяются в три группы: орудия труда, оружие, украшения и принадлежности одежды.

Орудия труда представлены ножами, серпом, жерновами, точильными брусками и утюжками.

Ножи. Универсальное орудие, применявшееся в быту и производстве. В коллекции Малой Копани их десятки экземпляров, куда добавляется ещё пять ножей. Все они фрагментарны. Ширина лезвия 1,7 – 3,3 см, спинка прямая или слегка дуговидная. Длина сохранившихся частей 7 – 16,5 см (рис.5, 2,17,19; 9, 1; 12, 2). Вероятно, с садоводством или виноградарством связан ножевидный предмет с серповидным лезвием и черенком, составляющим тупой угол со спинкой лезвия (рис.5, 18). Прямых аналогий ему не имеем.

Серп. Орудие сбора урожая с сильно выгнутой дуговидной спинкой, на пятке крепление для рукоятки. Ширина лезвия 2,5 см, сохранившаяся длина 17 см (рис.5, 22).

Тесло. Древообрабатывающее орудие, откованое из цельного куска железа. Края втулки загнуты не полностью. Сохранившаяся длина 7,5 см (рис.12, 10).

Дорн. Усечённоконической формы с плоскими торцами. Их диаметры 1,5 и 4 см. Длина орудия 11 см (рис.12, 1). Использовались дорны кузнецами при ковке для увеличения наружного и внутреннего диаметров прошитой кольцеобразной заготовки. В Верхнем Потисье до сих пор были неизвестны. Наибольшая коллекция дорнов обнаружена на Грэдиште Мунчелулуй, где они датируются I в. до н.э. – I в. н.э. (Glodariu, Jaroslavschi, 1979, p.54, 153; fig.19).

Тигль. Конической формы. Изготовлен из глиняного теста с большой примесью мелкозернистого песка. Высота 4,7 см, внутренний диаметр отверстия 2 см (рис.12, 3). В объектах Малой Копани и культурном слое обнаружено более 40 тиглей. Только в

стеклоделательной мастерской найдено 25 экземпляров (Kotigoroško, 1995, fig.41).

Жернова – составные части ручных ротационных мельниц. На сегодняшний день в коллекцию Малой Копани входит более сотни целых и разбитых жерновов, в том числе четыре экземпляра с раскопов XXX и XXXI. Все они относятся к верхним камням мельниц – бегунам. Бегун имеет вогнутые рабочую и внешнюю поверхности, в углубление которой засыпалось зерно. В центре жернова фигурное отверстие для порхлицы, на которую крепилась цапфа – ось. Высота бегунов 8 – 15,5 см, а диаметр основания 29 – 32 см (рис.5, 7-9; 9, 6). Появление ротационных мельниц в Карпатском ареале связано с проникновением и оседанием кельтов. Согласно типологии жерновов, предложенной Ю.Валдхаузером (1981, s.183, 210, obr.14), камни – бегуны городища соответствуют типу В3 и датируются концом I в. до н.э. - началом I в. н.э.

Утюжки. На городище относятся к одним из распространённых типов орудий труда. К известным 64 экземплярам добавилось ещё семь (рис.5, 10-13; 9, 3,7; 12, 13). Изготавливались они из плотного теста с примесью мелкозернистого песка. Обжиг хороший, цвет жёлтый, сероватый, чёрный. Основание обычно в форме овала или элипса. Ручка в сечении округлая. По форме рабочей поверхности выделяются утюжки с плоским основанием и с выгнутым. Ручки в некоторых случаях имели отверстия для подвешивания.

Описанные предметы можно отнести к классической атрибутике дакийских памятников. Появляются они в III – II вв. до н.э., достигая пика своего распространения в классический период дакийской культуры (Crişan, 1969, p.205, fig.36; 113, 15-17,19).

Среди единичных находок, связанных с хозяйством и бытом, отмечаем кольцо от косы, пряслице, железные штыри, подковку (рис.5, 1,3,14-15; 9, 2; 12, 9,12).

Предметы вооружения, по сравнению с орудиями труда, составляют ограниченную группу вещевой коллекции городища. Представлены они наконечниками стрел, дротиков, копий, втоками, умбоном. В ходе раскопок 2004 – 2005 гг. коллекция оружия пополнилась ещё одним наконечником стрелы. Втульчатый, с пером вытянутой треугольной формы. Сечение линзовидное. Длина 7 см (рис.5, 20). Аналогичные наконечники известны по вещевым комплексам дав (Ursachi, 1995, p.143, pl.45, 31-35) и инвентарю дакийских погребений рубежа н.э., в том числе и Земплина (Budinský - Krička, Lamiová – Schmiedlová, 1990, pl.XV, 8-15).

Небольшой группой представлены украшения и принадлежности одежды. Это две фибулы, пряжки ремня, звенья цепи и две бусины.

Фибулы. Изготовлены из бронзы. Первая, гладкопроволочная фибула. Спинка коленчато изогнутая, приёмник короткий, сплошной. Пружина (судя по обломкам) была многовитковая. По корпусу украшена насечками. Длина корпуса 5,3 см (рис.12, 7). К.Горедт относит подобные фибулы к изделиям местных дакийских ювелиров и зачисляет их в тип A2b. По сонаходкам с драхмами о.Фасоса, Диррахиума и римскими республиканскими денариями они определяются в рамках 75 – 25 гг. до н.э. (Horedt, 1973, s.131, 151, Tabl.I-II, Abb.2). В Малой Копане это вторая фибула подобного типа. Предыдущая, отлитая из серебра, была обнаружена при исследовании вала в четвёртом строительном горизонте (Котигорошко, 2002, с.136, табл.I, 7).

Вторая фибула относится к сильнопрофилированным застёжкам норико – паннонского типа, представленным на городище серией маленьких фибульных форм. В своём большинстве, как и экземпляр раскопа XXX (рис.5, 21), они лишены пружины и приёмника, что затрудняет их чёткое хронологическое членение (Котигорошко, 2002, с.143).

Рассматриваемая фибула имеет утолщённую ромбическую головку и опорную пластину под пружиной. Длина сохранившейся части 2 см. По своей форме застёжка может быть сопоставима с типом A67, который характеризует фазу B1a раннеримского периода, но имеет место и в фазе B1b. В абсолютной хронологии это первая половина I в. н.э. (Щукин, 1991, с.101-102, рис.5).

Пряжка. Одноразделная, лировидной формы, отлитая из бронзы. На передней рамке отломан выступ в форме утиной головки. Длина 5 см (рис.12, 6).

Пряжки с утиными головками получили широкое распространение в среде населения доримской Дакии и смежных южных и западных регионах. Их суммарная датировка I в. до н.э. – I в. н.э. (Pieta, 1982, s.50, Taf.XI, 14; Rustoiu, 1996, p.117-120, fig.75, 5-15; Lupu, 1989, pl.28, 1-2). И.Гарбш (Garbsh, 1965, s.80-83) отнёс эти пряжки к продукции норико – паннонских ювелирных мастерских времён Августа (27 г. до н.э. – 14 г. н.э.). Наша пряжка может быть

определена, на основании хроноиндикаторов и стратиграфии первыми десятилетиями I в. н.э.

Железная пряжка – пластина. Сохранность плохая. Бронзовое покрытие, как обыкновение с орнаментом, рассыпалось при обнаружении. Сохранилась часть, размером 9 х 4,5 см (рис.12, 8). Извесны по коллекциям Малой Копани и дав Трансильвании, где они в основном определяются I в. до н.э. – I в. н.э. (Rustoiu, 1996, p.121-127).

Подвеска. Представляет собой бронзовый, квадратный в разрезе, штырь с кольцом для подвешивания и крестовидным утолщением на конце. Длина подвески 5,6 см (рис.9, 9). Согласно А.Рустои, подобные подвески происходят из кельтской среды, а датировка их, на основании фибул, вторая половина II – первая половина I в. до н.э. (Rustoiu, 1996, p.122, fig.86, 1-2).

Остальные предметы этой группы находок составляют мелкие фрагменты бронзовых браслетов, колец, звеньев цепи, бус (рис.5, 4-6,23-24; 9, 8; 12, 5), то есть заурядных вещей, широко распространённых в среде жителей Малой Копани.

Вещевой материал верхнего строительного горизонта представлен обломками гончарных горшков. Изготовлены они из хорошо отмученного глиняного теста с большой примесью мелкозернистого песка. Обжиг хороший, цвет серый. Венчик с жёсткой профилировкой окончания, плавно отогнут, плечики покатые, высоко приподнятые. Диаметр венчиков 20 – 35 см (рис.4, 1-6; 8, 1). Датируется керамика X – XI вв. на основании многочисленных комплексов Верхнего Потисья (Прохненко, 2004, с.277-279).

Исследования городища, проведённые за последние два года, значительно дополнили наши данные не только о структуре памятника, но и о производственной деятельности её обитателей. Вместе с тем, новые материалы принесли изучения урочища Середний Грунок (рис.1), где одновременно с раскопками городища исследовался могильник. Первое погребение тут выявлено случайно во время сельхозработ в 1936 году, а второе открытие могильника произошло в полевом сезоне 2003 года, когда были обнаружены четыре погребения (Котигорошко и др., 2004, с.59-70).

Могильник расположен в 125 м на запад от городища и занимает вершину горы (высота 231,3 м над уровнем моря). Значительная часть грунтового кремационного некрополя уничтожена плантажной вспашкой (глубина до 0,5 – 0,55 м) и посадкой чёрной рябины, что подтверждает обнаружение на глубине 0,2 – 0,4 м мелких, разрозненных фрагментов керамики дакийского типа.

В сезонах 2004 – 2005 гг. выявлены погребения 6-8 и яма 1. Нумерация захоронений продолжается от первого, зафиксированного в 1936 году.

Погребение 6. Расположено в 5,2 м к северу от погребения 5. Залегало на глубине 0,25 м от современной поверхности. Остатки кремации были помещены в ямку диаметром 0,3 м и глубиной 0,2 м. Верхнюю часть занимал слой кальцинированных костей (толщина 0,1 м), под ним лежал согнутый в три раза обоюдоострый меч (длина 80 см) в покрытых бронзой железных ножнах, сплющеный умбон, нож, головка одночленной проволочной фибулы, железное кольцо и фрагмент сероглиняной вазы для фруктов с вторичным обжигом (рис.14, 1-7).

Погребение 7. Уничтожено плантажной вспашкой. Расположено в 4 м к востоку от предыдущего. Его остатки, обнаруженные на глубине 0,4 м, концентрировались на участке 0,15 х 0,1 м и состояли из 14 кальцинированных косточек, трёх обломков от железных пластин и фрагмента небольшого сосуда (рис.14, 8-11). Отдельные кости были рассеяны на участке с радиусом до 0,8 м от основного скопления.

Погребение 8. Также уничтожено плугом. Расположено в 4 м к юго - востоку от погребения 2. Его остатки составляли 15 кальцинированных косточек (на глубине 0,5 м) и недалеко от них обнаруженный фрагмент сероглиняной вазы или миски (рис.14, 12).

Яма 1 зафиксирована на глубине 0,4 м от современной поверхности. В ней обнаружены обломки вазы для фруктов и мисочки (рис.14, 13-15).

На отдельных участках раскопа встречаются мелкие кальцинированные кости, которые не представляется возможным отнести к конкретным погребениям. Общая вскрытая площадь урочища Середний Грунок 1079,5 кв. м. Хронологически открытые погребения и яма синхронны дакийскому периоду Малокопаньского городища и датируются I в. н.э. На это указывают предметы вооружения, а также ранее найденные в погребениях фибулы типа А-69 и А-77 (Котигорошко, Прохненко, 2003, с.4-5, рис.1, 11,15).

Дополнительные сведения о погребальном инвентаре получены благодаря металлографическому анализу мечей Малой Копани, проведённому словацкими учёными (г.Кошице). В их заключении отмечается высокая технология производства стали, особенно меча из погребения 6, и сохранение кельтских традиций в изготовлении мечей (Kotigoroško, Mihok, 2005, p.76).

Многолетние исследования Малой Копани характеризуют городище как крупнейший ремесленный центр Верхнего Потисья. Основанный в середине I в. до н.э., в период дакийской экспансии, в дальнейшем он становится доминирующим военным форпостом региона. Проведённые раскопки ещё раз подчёркивают, что памятник является составной частью дакийской культуры Карпато – Дунайского ареала I в. до н.э. – I в. н.э.

Kotigoroshko V., Prohnenko I., Ciubotă V.
The Results of Mala Kopanya Complex Research (2004-2005)
(Abstract)

Joint Ukrainian-Romanian expedition continued research of archeological complex (Mala Kopanya fortified settlement, Vynogradiv district, Zakarpatska oblast of Ukraine) during last two field seasons (Figure 1). The works were undertaken within an agreement on trans-border cooperation between Institute for Carpathian Studies of Uzhgorod National University and Satu Mare Province Museum of History and Arts.

An excavation of insufficiently researched southern part of fortified settlement and search for burial place within natural boundary Seredniy Grunok were the aims of expedition (Figure 1). Two main building horizons were defined on the place of five excavation points (P-XXX-XXXIV): Dacian (dominating) and medieval. The first one is represented by several objects and rich stuff. There are handmade and potter's wheel ceramic (Figure 6; 8; 11), tools, adornments, and parts of clothing (Figure 5; 9; 12).

The horizon chronologically falls into period of I BC – I AD. Medieval period is represented by half dug-out house and several economic pits (Figure 4) stuffed with pottery of X-XI AD.

Three ground cremation burial places were discovered on Seredniy Grunok (125 m westward fortified settlement). It is worth to mention burial place 6. Besides the bones with calcinations, ritually bent sword in scabbards, a knife, a ring, an umbon, and a piece of grey-pottery fruit vase (Figure 14) were found. Burial place can be dated by I AD.

Литература

Бобринский А.А. Гончарство Восточной Европы. – М., 1978.

Котигорошко В.Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье // SlovArch. - Bratislava, 1989. - XXXVIII - I. – С.21-67..

Котигорошко В.Г. Раннежелезный период // Древняя история Верхнего Потисья. – Львов, 1991. – С.112-122.

Котигорошко В.Г. Фибулы дакийского городища Малая Копаня в аспекте выделения хронологических горизонтов // Carpatica – Карапатика. Карпати в давнину. – Ужгород, 2002. – Вип.15. - С.135-154.

Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня // Carpatica - Карпатика. Давня історія Карпато - Дунайського ареалу та суміжних регіонів. - Ужгород, 2004. – Вип.31. – С.172-192.

Котигорошко В.Г., Прохненко І.А. Нові дані про поховальні пам'ятки Закарпаття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. – Ужгород, 2003. – Вип.9. – С.3-12.

Котигорошко В., Прохненко И., Чуботэ В., Гинделе Р., Марта Л. Могильник Малокопаньского городища // Satu Mare studii şi comunicări. Seria arheologie. XVII-XXI/I. 2000-2004. – Satu Mare, 2004. - С.59-70.

Прохненко І.А. Середньовічний горизонт Малокопанського городища // Carpatica – Карпатика. Давня історія Карпато – Дунайського ареалу та суміжних регіонів. – Ужгород, 2004. – Вип.31. – С.273-293.

Щукин М.Б. Некоторые проблемы хронологии раннеримского времени (К методике историко – археологических сопоставлений) // АСГЭ. – 1991. – Вып.31. – С.90-106.

Budinský - Krička V., Lamiová - Schmiedlová M. A late 1st century B.C. - 2nd century A.D. cemetery at Zemplin // SlovArch. - 1990. - XXVIII.- 2. - S.245-344.

Crişan I.H. Ceramica daco - getică. – Bucureşti, 1969.
Garbsh J. Die norisch – pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. – München, 1965.
Glodariu I., Jaroslavschi E. Civilizatia fierului la daci (sec. II i.e.n. - I e.n.). - Cluj - Napoca, 1979.
Horedt K. Die dakischen Silberfunde // Dacia. – 1973. – XVII. - S.127-168.
Kotigoroško V. Ţinuturile Tisei Superioare in veacurile III i.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tene şi romană). - Bucureşti, 1995.
Kotigoroško V., Mihok L. Technology of iron swords production from Malaya Kopan cemetery, 1st century A.D. (Transcarpathian Ukraine) // Reports. International Symposium. Metallurgy in Southest Europe from ancient times till the end of 19th century. – Sozopol, 2005. – P.73-77.
Lupu N. Tilişca. Aşezările arheologice de pe Cătănaş. - Bucureşti, 1989.
Mihálik J. Öskori emlékek Ugocsa vármegyében // AÉ. – 1893. – 2. – Old.410-418.
Pieta K. Die Puchov – Kultur. – Nitra, 1982.
Rustoiu A. Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere şi produse de bronz. – Bucureşti, 1996.
Ursachi V. Zargidava dacică de la Brad. – Bucureşti, 1995.
Waldhauser I. Keltské rotační mlýny v Čechách // PA. – 1981. – LXXII. – S.153-221.

Иллюстрации

Рис.1. Малая Копаня. Топографический план расположения городища и могильника.
Рис.2. Малая Копаня. План городища.
Рис.3. Малая Копаня. План и разрезы раскопа XXX.
Рис.4. Малая Копаня. План и разрезы жилища IX. Керамика.
Рис.5. Малая Копаня. Раскоп XXX. Инвентарь I (1-6) и II (7-24) горизонтов. 1-3,14-15,17-20,22-железо; 4,16,21,23-24-бронза; 5,10-13-керамика; 6-стекло; 7-9-камень.
Рис.6. Малая Копаня. Керамика II горизонта раскопа XXX. 1-13-лепная; 14-23-гончарная.
Рис.7. Малая Копаня. План и разрезы раскопа XXXI.
Рис.8. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXI. 1-8-лепная; 9-17-гончарная.
Рис.9. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXI. 1-2-железо; 3,7-керамика; 4-6-камень; 8-9-бронза.
Рис.10. Малая Копаня. План и разрезы раскопа XXXIV.
Рис.11. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXIV (1-15) и траншеи IV (16-26). 1-11,16-24-лепная; 12-15,25-26-гончарная.
Рис.12. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXIV (1-7) и траншеи IV (8-13). 1-2,8-10-железо; 3,12-13-керамика; 4-7,11-бронза.
Рис.13. Малая Копаня (ур.Середний Грунок). План раскопа I.
Рис.14. Малая Копаня (ур.Середний Грунок). Планы и разрезы погребения 6 и ямы 1. Инвентарь погребений 6 (1-7), 7 (8-11), 8 (12), ямы 1 (13-15).

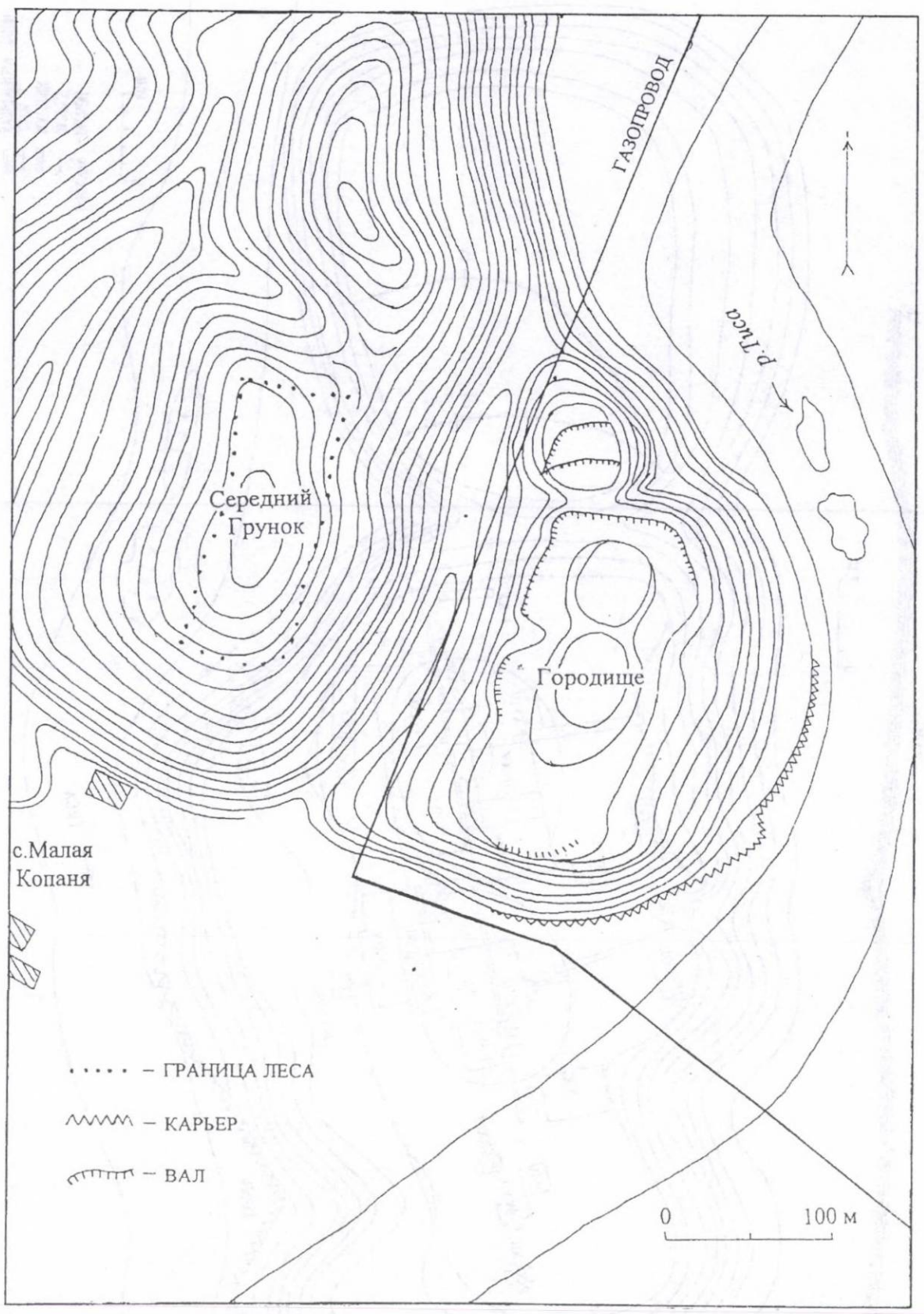

Рис.1. Малая Копаня. Топографический план расположения городища и могильника.

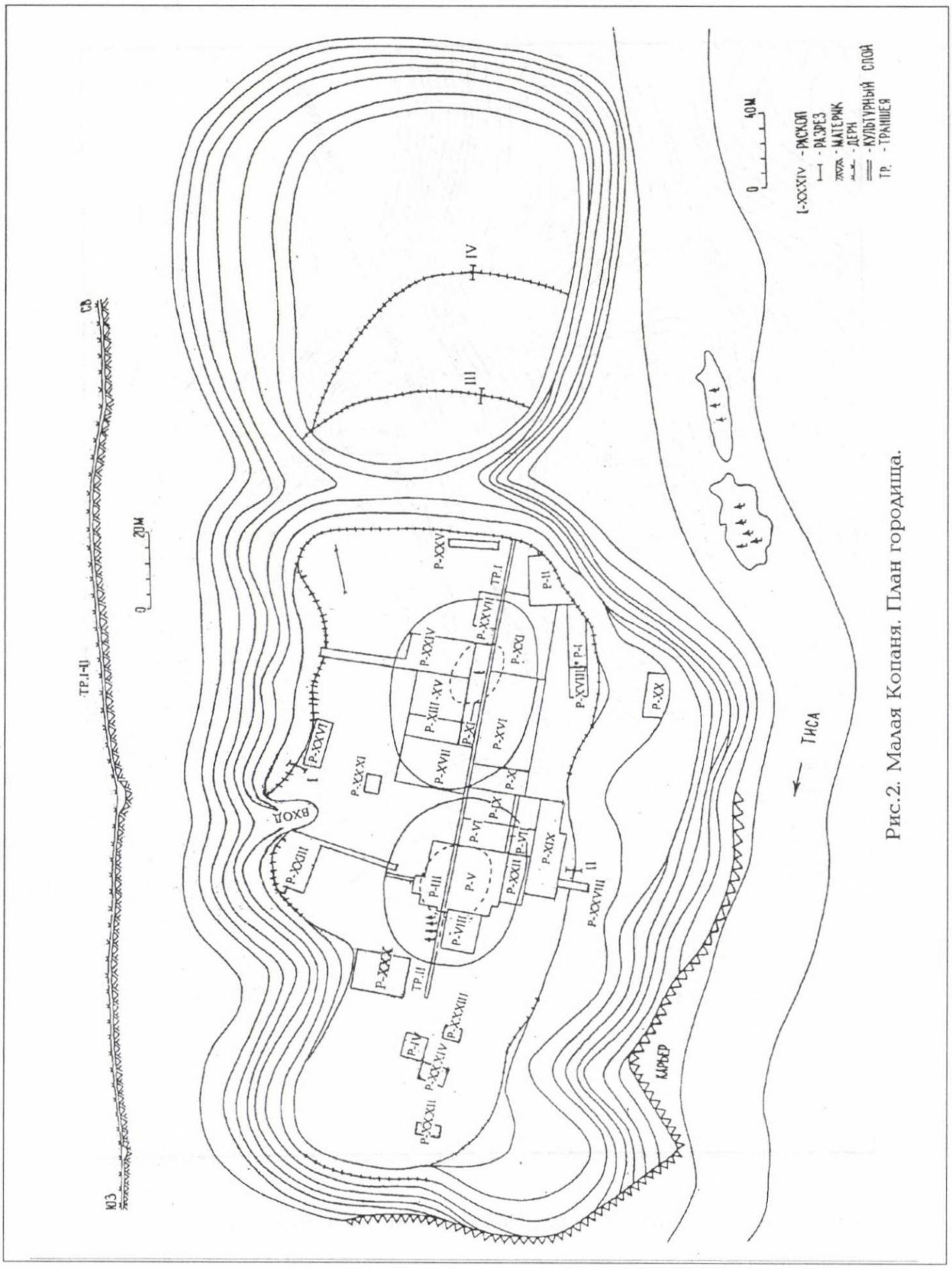

Рис.2. Малая Копаня. План городища.

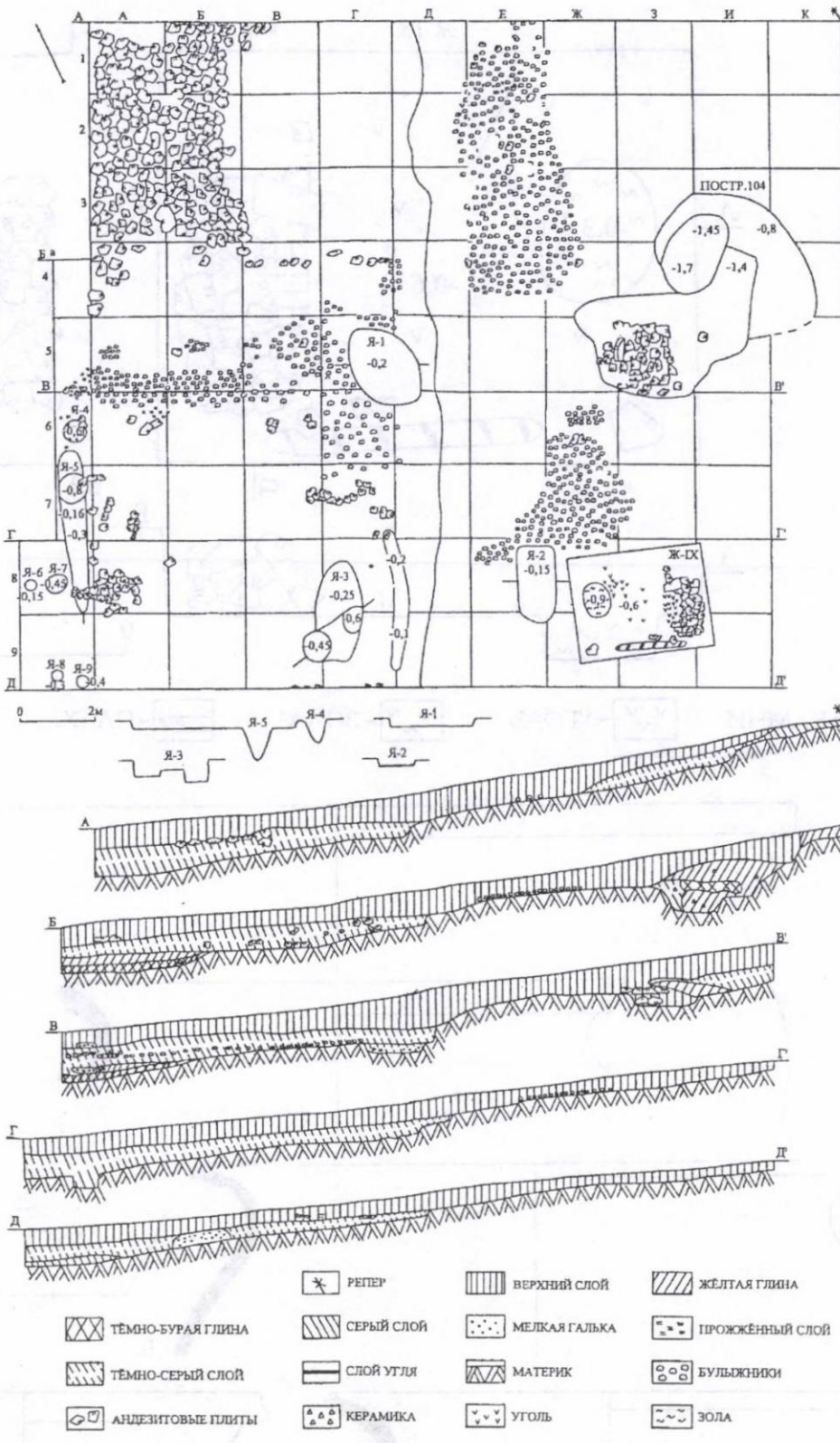

Рис.3. Малая Копаня. План и разрезы раскопа XXX.

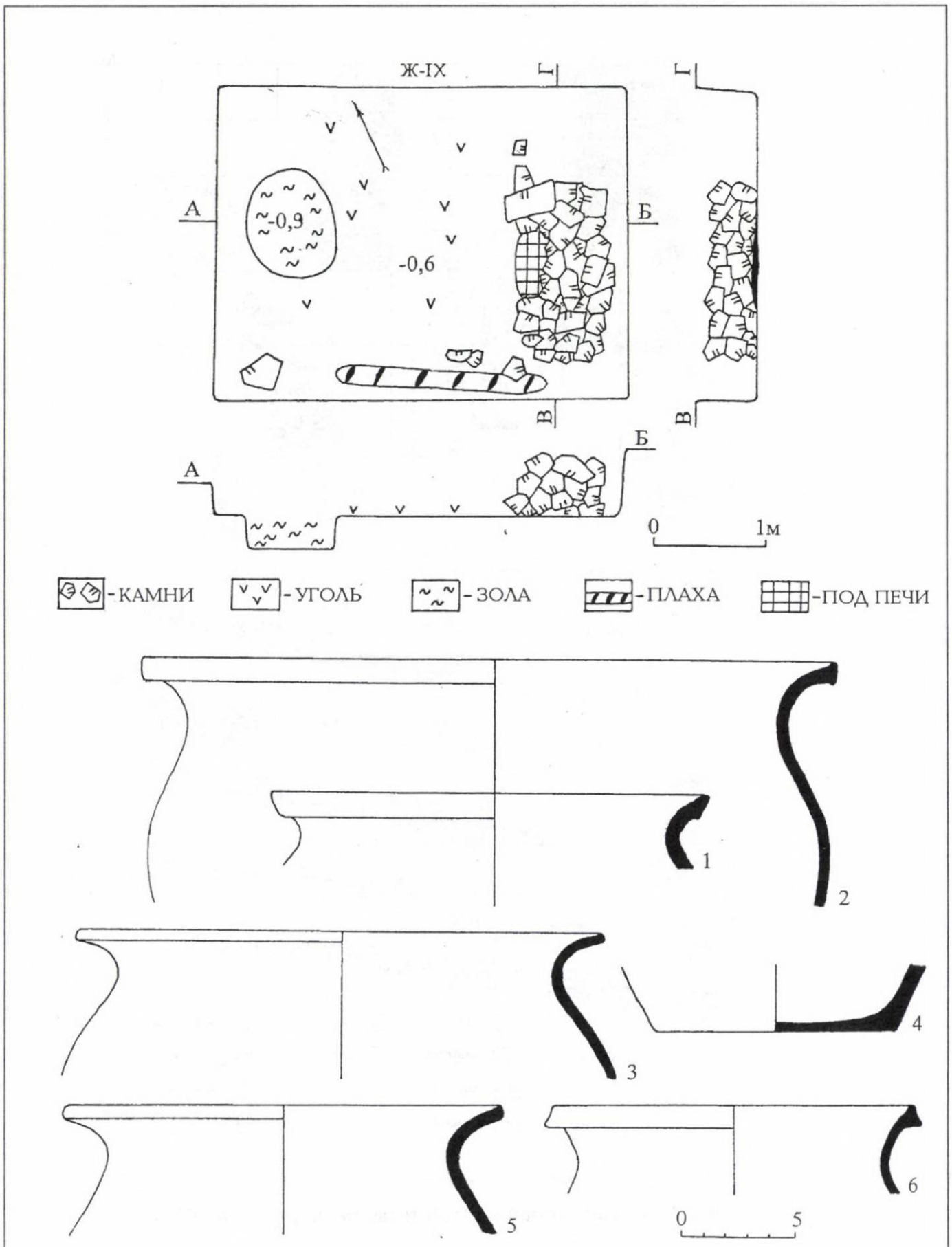

Рис.4.. Малая Копаня. План и разрезы жилища IX. Керамика.

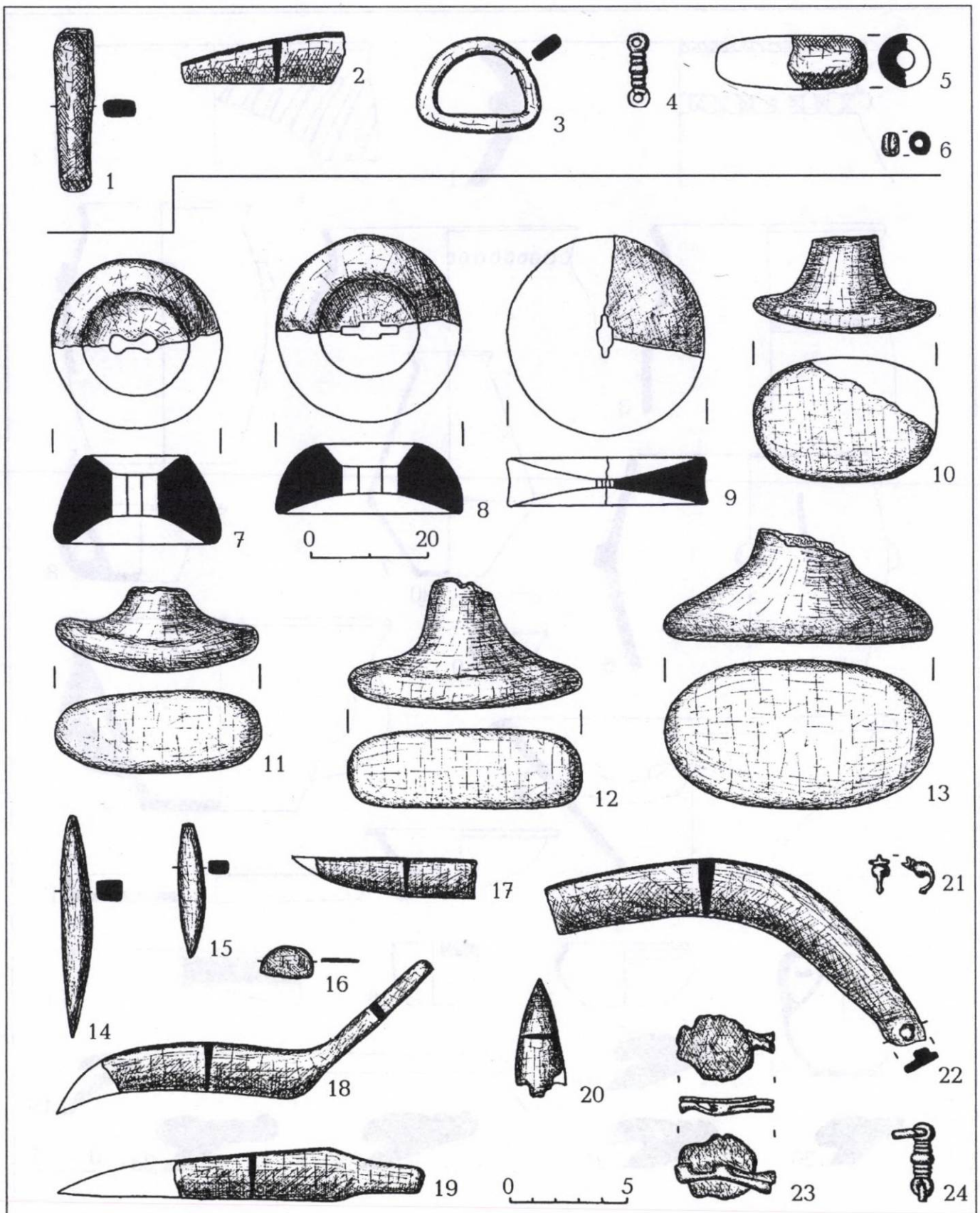

Рис.5. Малая Копаня. Раскоп XXX. Инвентарь I (1 – 6) и II (7 – 24) горизонтов. 1 – 3,14 – 15,17 – 20,22 – железо; 4,16,21,23 – 24 – бронза; 5,10 – 13 – керамика; 6 – стекло; 7 – 9 – камень.

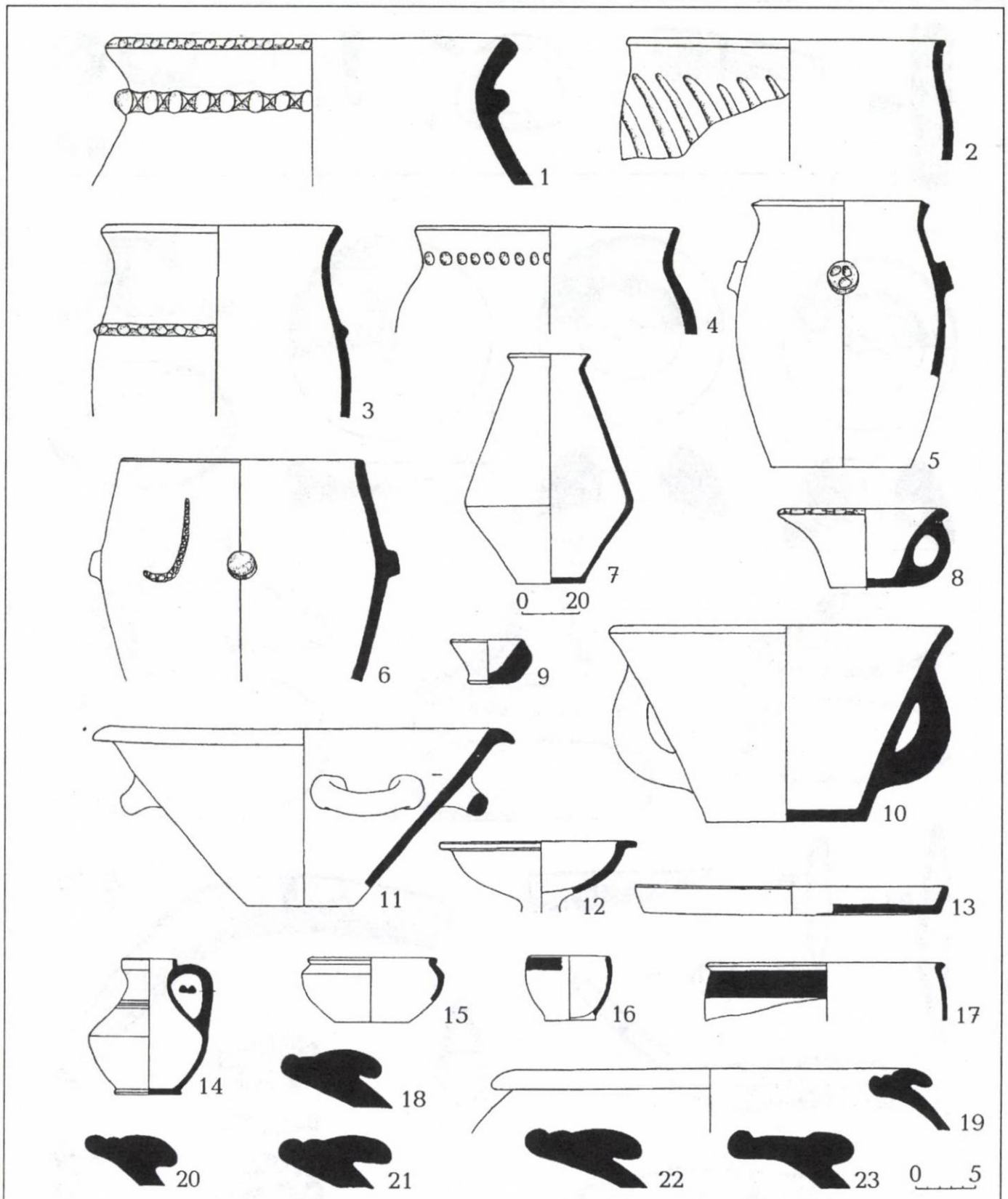

Рис.6. Малая Копаня. Керамика II горизонта раскопа XXX. 1 – 13 – лепная; 14 – 23 – гончарная.

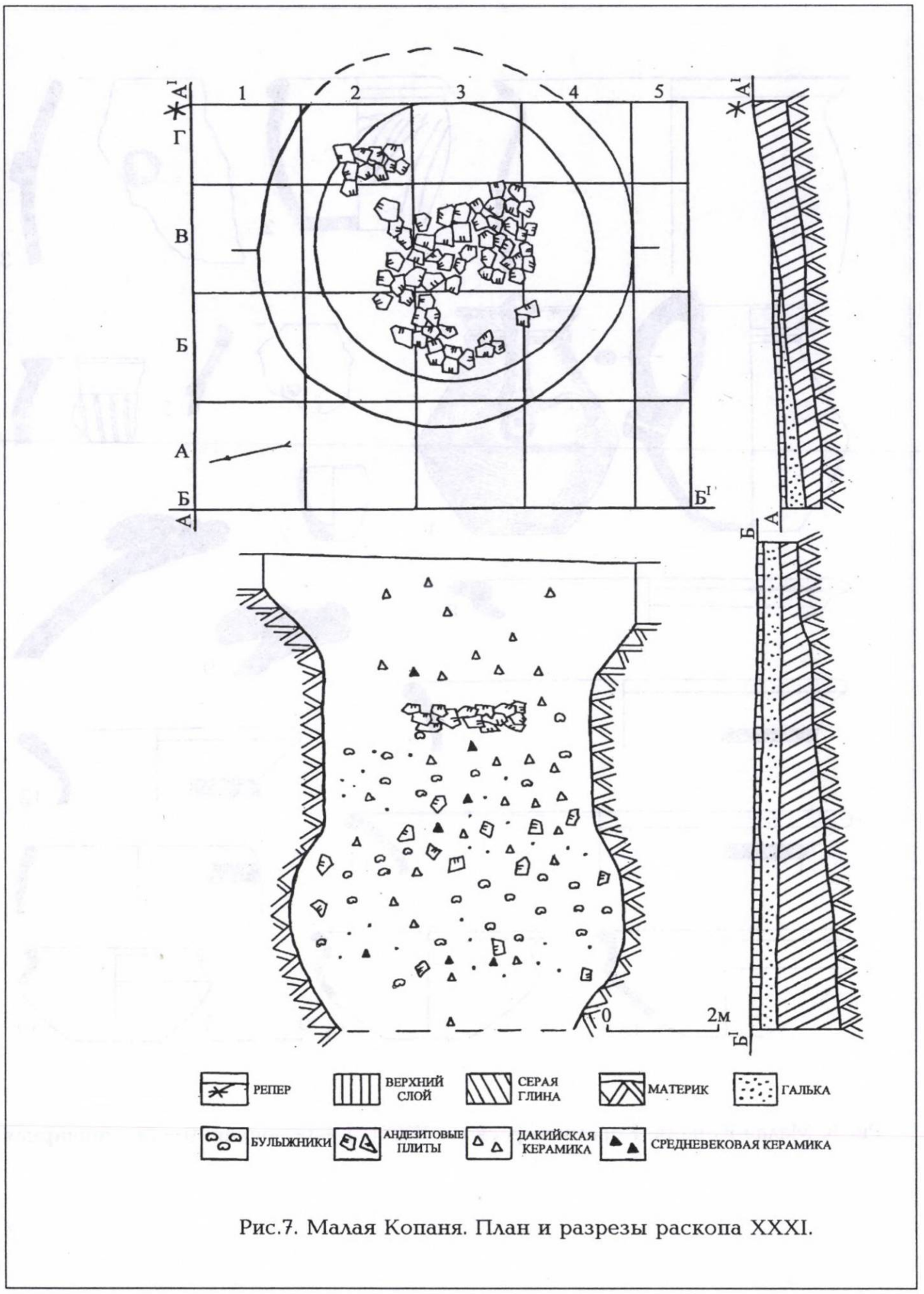

Рис.7. Малая Копаня. План и разрезы раскопа XXXI.

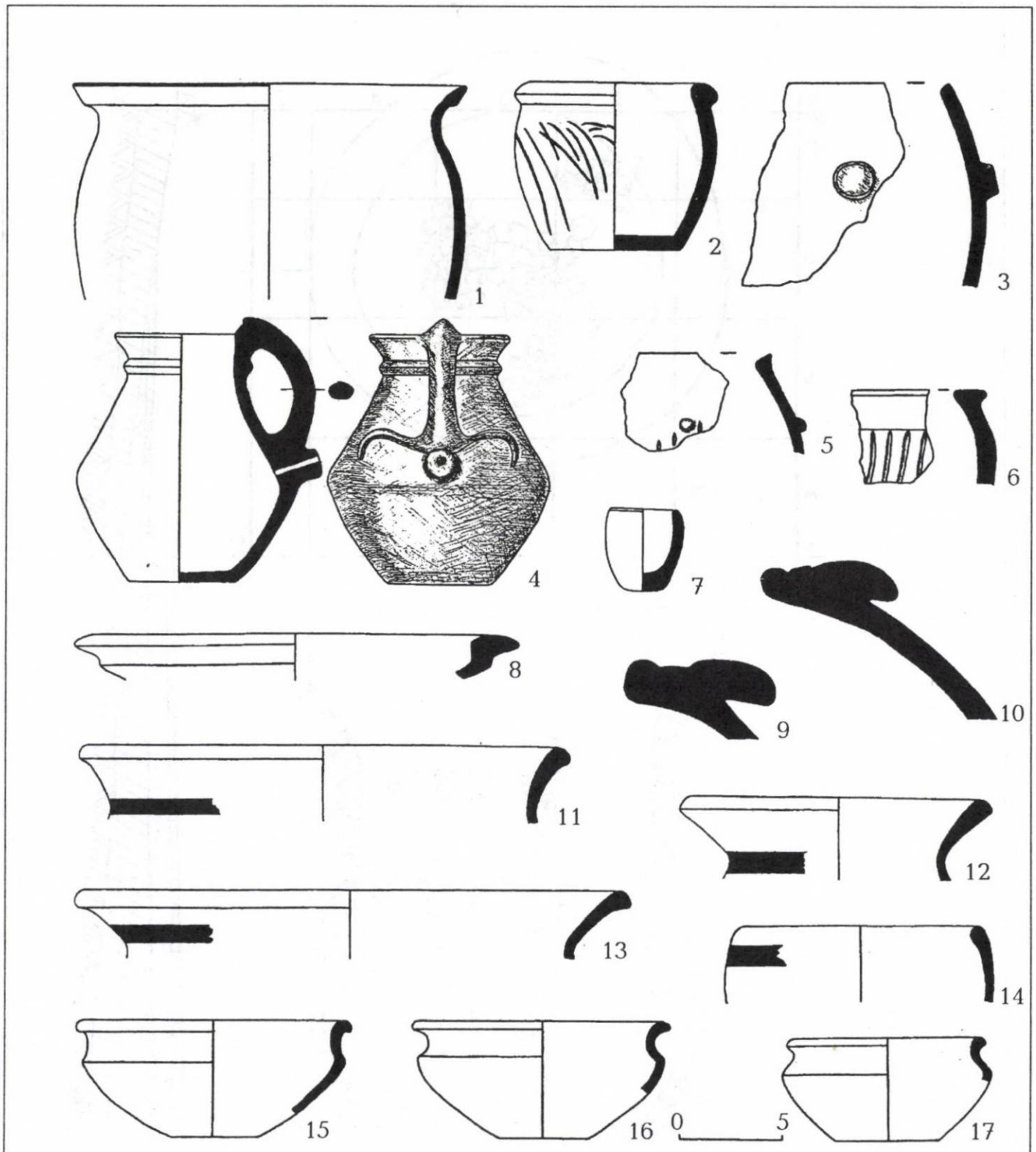

Рис.8. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXI. 1—8—лепная; 9—17—гончарная.

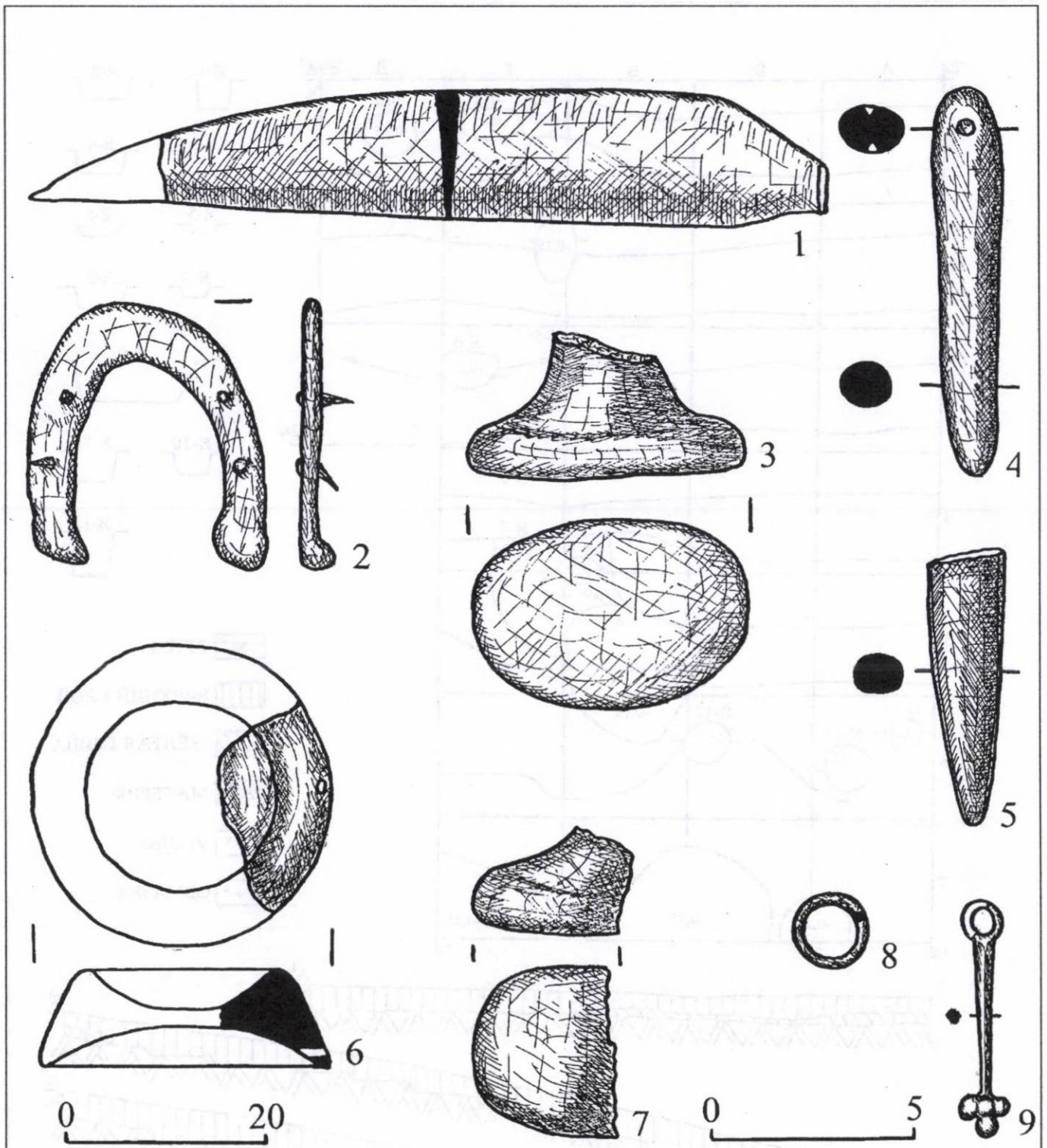

Рис.9. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXI. 1 – 2 – железо; 3,7 – керамика; 4 – 6 – камень; 8 – 9 – бронза.

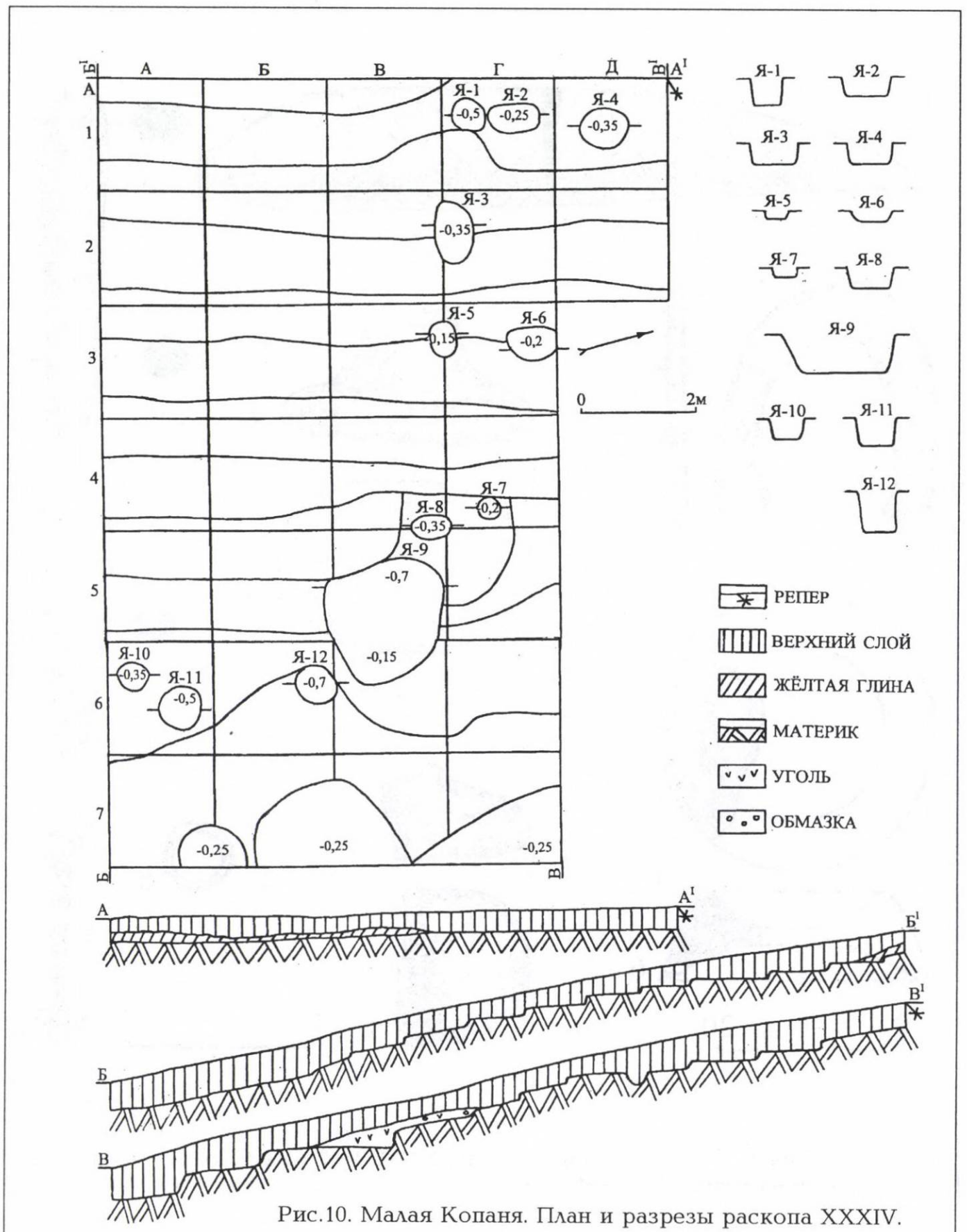

Рис.10. Малая Копаня. План и разрезы раскопа XXXIV.

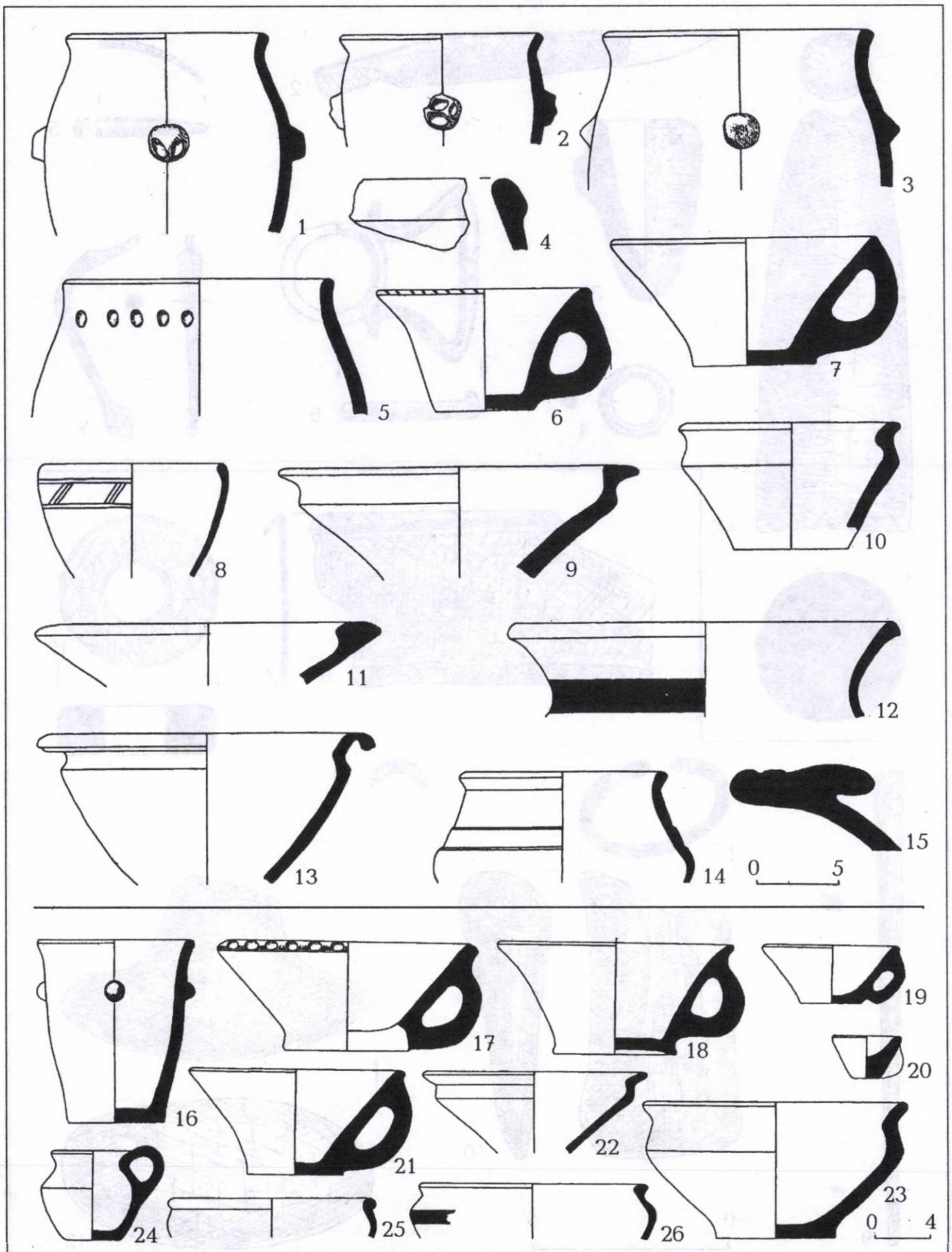

Рис.11. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXIV (1 – 15) и траншеи IV (16 – 26).
1 – 11,16 – 24 – лепная; 12 – 15,25 – 26 – гончарная.

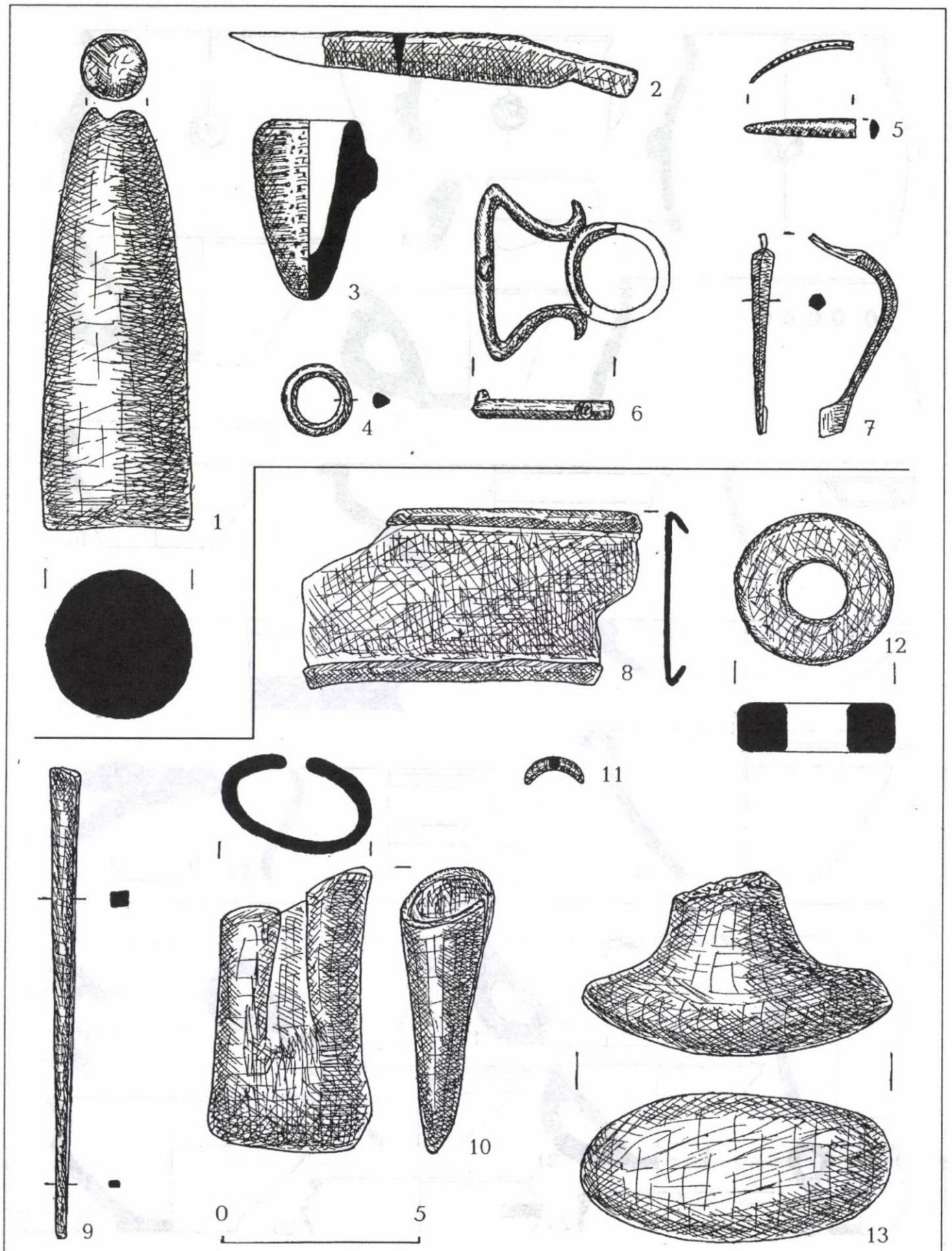

Рис.12. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXIV (1–7) и траншеи IV (8–13).
1–2,8–10 – железо; 3,12–13 – керамика; 4–7,11 – бронза.

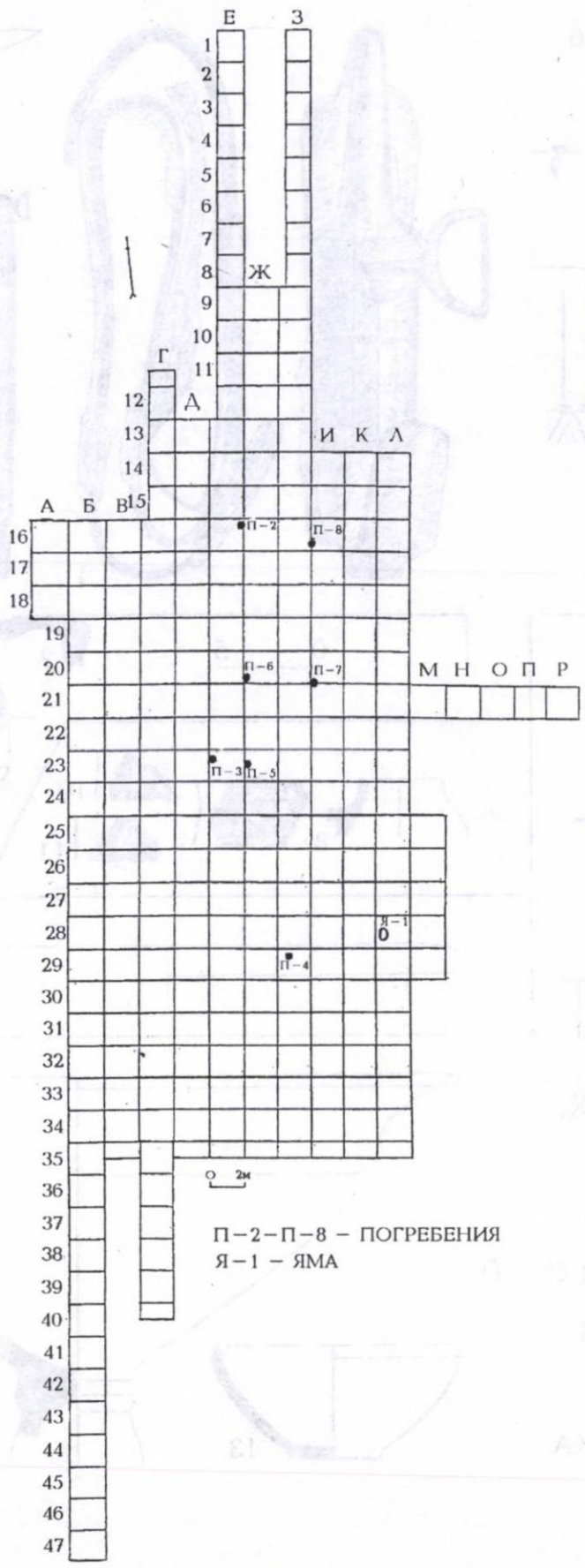

Рис.13. Малая Копаня (ур. Середний Грунок). План раскопа I.

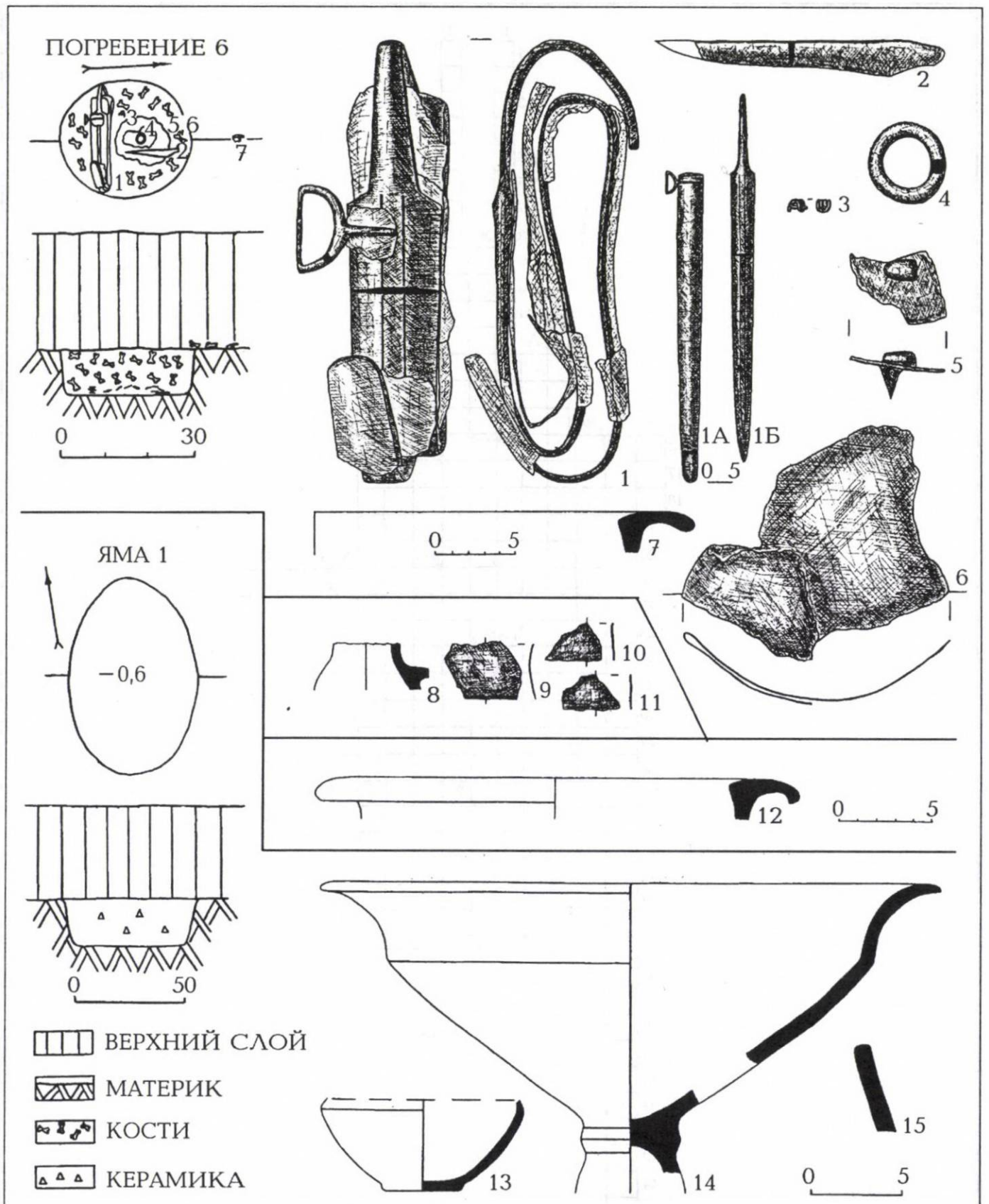

Рис.14. Малая Копаня (ур.Середний Грунок). Планы и разрезы погребения 6 и ямы 1. Инвентарь погребений 6 (1−7), 7 (8−11), 8 (12), ямы 1 (13−15).

Исследование Малокопаньского городища в 2006 г. (Закарпатская обл. Украины)

В. Котигорошко -- И. Прохненко -- В.Чуботэ

Городище занимает вершину горы на правобережье р.Тисы (высота 85 м от уреза воды) со сложным рельефом местности, дополненым искусственными террасами. Размеры городища 5 га, вскрыто 1,98 га, в основном, сплошной площадью (рис.1). Мощность культурного слоя до 3,8 м. В 2006 г., на четырёх раскопочных участках, вскрыт 801 кв. м.

Основная цель полевого сезона - исследование южной части городища. Вместе с тем продолжено изучение участка на севере, возле вала I (рис.1). К раскопу XXV была сделана прирезка 36 х 4 м впритык к валу, который решили не разрушать, исходя из его хорошей сохранности. Мощность культурного слоя от 1,6 до 3,6 м. Он состоял из тёмной гумусированной земли, жёлтых глиняных прослоек и кладок из андезитовых плит у подножья вала, связанных с его строительством и реанимацией в средневековье. Высота склона (с востока на запад) – 2,3 м.

На глубине 0,2 - 0,3 м, в квадратах А-16-17, 20-21, проявились каменные кладки из андезитовых плит. Наиболее мощная прослежена в квадратах А-26-30. Именно здесь чётко проявилось горизонтальное экскарпирование северной части городища перед созданием вала. Каменные кладки чередовались с насыпной землёй, как материковой глиной, так и почвой, взятой с культурного слоя (рис.2).

В квадратах АБ-20-22 на глубине 0,2 м отмечена сильная гумусированность слоя, насыщенного средневековой керамикой. Но, только на глубине 0,6 м, в жёлтом насыпном слое, прослежены чёткие контуры объекта.

Объект 1. В плане аморфной формы. Его южный край совпадает со стенкой раскопа. Размеры 4,4 х 3,6 м, зафиксированная глубина не менее 0,3 м. Центральную часть занимает углубление трапецевидной формы (2-2,6 х 2,2 м), врезанное в дно постройки на 1 м. Постройкой перерезан не только слой жёлтой глины, но и верхняя каменная кладка (рис.2).

В заполнении объекта обнаружены обломки от 23 гончарных горшков со сложной профилировкой венчика, характерных для X – XI вв. н.э. (Прохненко, 2004, с.277-280). Их диаметр 10 – 22 см (рис.3, 2-23). Отдельно отмечаем фрагмент узкогорлого сосуда с высоким загнутым внутрь венчиком и чётко выраженными приподнятыми плечиками. Диаметр венчика 9,8 см (рис.3, 1). Его ближайшая аналогия относится к находкам с городища Боршод (Wolf, 1992, VI.tabl.) Из индивидуальных находок отмечаем обломок бронзового браслета дакийского типа (рис.3, 25) и два недиагностичных железных предмета (рис.3, 24,26).

В заполнение объекта входило около 30 фрагментов дакийской керамики. Можно полагать, что здесь имеют место два средневековых горизонта. После использования одного объекта и его засыпки, через некоторое время на этом месте был сооружён следующий объект.

В ходе вскрытия участка раскопа XXV в верхнем горизонте (0 – 0,6 м), в восточной части, собрано значительное количество средневековой керамики и обломки посуды дакийского облика.

Первая сформована из глиняного теста со значительной примесью мелкозернистого песка, изготовлена на гончарном круге. Венчики горшков со сложной профилировкой, плечики, как обычно, приподняты, тулово с большей или меньшей овальностью. Диаметр венчика 10,5 – 28 см. Некоторые экземпляры по верхней части тулова орнаментированы волнистыми и прямыми горизонтальными линиями, а также косыми насечками и ногтевыми защипами (рис.4, 3-31; 5). На одном экземпляре днища прослежено клеймо (рис.5, 33). Аналогичные горшки хорошо известны в Верхнем Потисье по комплексам X – XI вв. н.э. (Прохненко, 2004, с.277-280).

Вместе с гончарной керамикой найдены два фрагмента лепных сковородок. Одна из них орнаментирована ногтевыми вдавлениями по венчику. Диаметр основания 19 и 20,5 см, высота венчика 2,7 и 4,3 см (рис.4, 1-2). Сковородки относятся к одним из атрибутов ранне- и древнеславянских культур, а в Верхнем Потисье они появляются в VI – IV вв. до н.э. в комплексах куштановицкой культуры (Котигорошко, 1986, рис.3).

Ниже 0,6 м чётко шли насыпные слои горизонтального экскарпирования, но уже с отсутствием средневековой керамики. В этот горизонт (II) входят, кроме каменных кладок в

квадратах АБ-27-30, также сплошным слоем выложенная кладка в квадратах А-21-25 (рис.2), как площадка, на глубине 1,9 – 2 м от современной поверхности, а в квадратах А-27-28, на глубине 2,65 м, с толщиной кладки до 0,25/0,3 м.

Экскарпированием северная часть городища в предвалье была превращена в почти горизонтальную площадку, с одной стороны, и увеличилась отвесность склона с другой позиции, а, следовательно, фортификационные параметры.

В ходе исследования горизонтов вскрытого участка, особенно горизонта II, собрано значительное количество посуды дакийского облика (более 1000 фрагментов). По технологии изготовления она выделяется в две группы: лепная и гончарная.

Лепная по функциональному назначению представлена кухонной и столовой. В первую входят горшки, конические чашки грубой формовки с примесью в тесте шамота, дресвы, крупнозернистого песка (рис.6, 1,9-10,12-13), во вторую столовая чернолощёная посуда. Тесто тщательно отмучено, примесь мелкого шамота. Ассортимент: вазы для фруктов, миски, кувшины, черпаки, корчаги (рис.6, 3,6,22-23). Реконструированный горшочек имеет следующие параметры: диаметр венчика 7 см, дна – 4,5 см, высота – 8,7 см (рис.6, 26), а мисочка: диаметр венчика 10,7 см, дна – 4,7 см, высота – 6 см (рис.6, 3).

Гончарная посуда, в основном, представлена сероглиняной керамикой. Однако, её тонкостенность определяет отсутствие целых форм и многочисленность фрагментов. Это обломки ваз для фруктов (рис.6, 8), мисок (рис.6, 5), горшков (рис.6, 32), крышек (рис.6, 22).

Значительное количество керамики, особенно горизонта II, представлено расписной посудой. Это вазы, горшки и пифосы (рис.6, 7,16,20,24,28,31). Среди них выделяется кубок с высоким качеством изготовления ("звенящий"). Он имеет короткий закруглённый венчик, невыделенные, но приподнятые плечики, овальное тулово, переходящее в узкое дно. По коричневому тулову расписан горизонтальными полосами белой краски. Диаметр венчика 8,3 см, дна – 3 см, высота – 7 см (рис.6, 24).

Сосуды коричневого лощения в коллекции составляют мелкие фрагменты, за исключением крупного опуклобокого сосуда с коротким резко загнутым утолщённым венчиком и высоко приподнятыми плечиками, которые украшены двумя разделяющими рубцами и косыми, пролощёными насечками. Диаметр венчика 40 см (рис.6, 25).

Значительное количество керамической коллекции городища, на всех горизонтах, как и на участке Р-XXV, составляют обломки пифосов. Это венчики, боковые части, днища. Диаметр венчиков до 0,5 м (рис.6, 15,17,19,21).

Ограниченную, но важную группу керамики нижнего горизонта раскопа XXV составляют фрагменты графитовых ситул, характерных для фазы LT D. Найденные два венчика имеют диаметр 28 и 33 см (рис.6, 27,30). Их появление в регионе связано с внедрением носителей латенской культуры – кельтов. В керамических комплексах II - середины I в. до н.э. составляют значительную долю (Kotigoroško, 1995, p.61).

Вся посуда, найденная в процессе исследования Р-XXV, соответствует классификации керамики Малой Копани (Котигорошко, 2004).

Индивидуальные вещи дакийской культуры раскопа XXV представлены: пряслицами, обломками ножа, серпа, стеклянного сосуда, браслета, двух жерновов, фибул, а также целой подвеской (рис.7).

Пряслица. Дисковидной формы, довольно грубой формовки, с примесью песка в глиняном тесте. Цвет светло – коричневый, обжиг достаточный. Наибольший диаметр 5 и 6,5 см, высота 3,4 и 3,8 см, диаметр отверстия – 1,3 см (рис.7, 2-3).

Жернова. Первый жернов – лежак, с выпуклой рабочей поверхностью и отверстием для цапфы – оси (диаметр – 2 см, глубина – 3,6 см). Диаметр жернова 36 см, высота – 14,4 см (рис.7, 8). Второй экземпляр – полуфабрикат (рис.7, 9).

Фрагмент стеклянного сосуда. Обломок полихромного кубка с вертикальным венчиком и закруглённым краем (рис.7, 12).

Фибулы. Относятся к маленьким дакийским формам, подражания сильно профилированным фибулам Альмгрен 67 (рис.7,13-14) (Котигорошко, 2006, с.41, табл.II).

Целым экземпляром представлена бронзовая подвеска. Она изготовленна из круглого в сечении штыря, с ушком для подвешивания. Под ушком и на конце по две разделительные бороздки. Длина подвески – 4,4 см (рис.7, 11). А.Рустои подобные украшения относит к типу 3, а время их основного существования определяет I в. н.э. (Rustoiu, 1996, p.123-124; fig.86; 117).

Основные изыскательные работы проводились в южной части городища, где сплошным участком вскрыта площадь в 617 кв. м. Здесь к раскопу XXXIV, заложенному в прошлом году, был прирезан участок с восточной стороны (136 кв. м), а с юга Р-XXXV в 481 кв. м (рис.8). Раскопы занимают юго – восточный склон городища. Высота склона от реперной точки 14,6 м (рис.12).

Культурный слой залегал под дёрном, однообразный. Почва тёмно – серая до бурого цвета, гумусированная. В верхней, западной части, мощность культурного слоя 0,2 – 0,4 м, а в нижней до 1,3 м. Необычность вскрытого участка, что было отмечено ещё в прошлом году, в наличии 12 террасовидных площадок, вырезанных в жёлтой материковой глине. Они, как в амфитеатре, спускались вниз, по склону, заканчиваясь на линии квадрата 11 (Р-XXXIV-XXXV). Их длина, установленная в этом году, 12 – 14,5 м, ширина – 0,8 – 1,2 м, при высоте уступов 0,15 – 0,3 м. Вместе с тем, аналогичная "лесница" прослежена в южной части Р-XXXV с линии квадрата 11 до квадрата 16 (рис.8), то есть она является как бы продолжением спуска в сторону р.Тисы.

Расположение раскопов в окружении буков и дубов затруднило вскрытие нижней части участка, что определило сужение раскопа с квадрата 28 до двух метров ширины (рис.8).

В ходе исследования площади на южной окраине городища были выявлены бессистемно расположенные столбовые ямки и аморфные углубления, два средневековых жилища и дакийская постройка (рис.8-9;12).

Жилище X. В плане прямоугольной формы, размером 3,4 х 2,8 м, стенками ориентировано по сторонам света. Высота стенок 0,6 м. Северо – восточный угол занимает развал печи – каменки (1,4 х 1,4 м), сложенной из крупных андезитовых плит. Возле центральных частей западной и восточной стенок располагались две столбовые ямки (рис.13). В заполнении жилища галька с фрагментами от гончарных средневековых горшков. Один из них был реконструирован. Он имеет профилированный венчик, высоко приподнятые плечики и коническое тулово. Диаметр венчика - 9,9 см, дна - 6,3 см, высота - 13,9 см (рис.13, 1). Между плитами печи – каменки был найден железный штырь длиной 26 см (рис.13, 2).

Жилище XI. Расположено в 10,6 м к востоку от предыдущего (рис.12). В плане квадратной формы, размером 3 х 3 м. Глубина 0,6 м в южной части и 0,1 м в северной, что определяется выравниванием горизонтальности пола жилища, расположенного на склоне (рис.13).

Печь – каменка (1,2 х 1 м), сложенная из андезитовых плит и булыжника, занимала северо – восточный угол жилища. В заполнении серая земля с фрагментами гончарной керамики (рис.13, 4-6). Из индивидуальных вещей отмечаем жернов – лежак. Его диаметр 43 см, высота – 14 см (рис.13, 7).

Аналогичные жилища, известные в Малой Копане по раскопкам предыдущих лет, характеризуют средневековый горизонт городища (Прохненко, 2004, с.273-293).

Место расположения жилища XI перекрывается каменной кладкой, выходящей на поверхность. Её ширина до 1 м, толщина до 0,2 м. Она дугой идёт по склону, выходя на юге к обрыву. На вскрытых участках она фиксировалась в Р-XXXIV (кв.кв. А-Д-15-16) и Р-XXXV (кв.кв. А-Б-23) с разрывом в Г-23, где кладка разрушена бульдозером (1976 г.) в период геологических исследований (рис.8). На первом этапе изучения кладка была определена как объект дакийского горизонта. Однако, расположение жилища XI под кладкой, на глубине 0,4 м от её нижней части заставило отнести её создание к XIX в., когда на территории городища проводились сельскохозяйственные работы.

Постройка 105. Расположена на горизонтальной площадке Р-XXXV (рис.8). В плане прямоугольной формы, наземная. По периметру расположено шесть столбовых ям, седьмая возле восточной стены. Диаметр ям 0,5 – 0,8 м, глубина 0,2 – 0,5 м. Размеры 3,6 х 3,5 м (рис.14). Основание постройки составляет мелкая жёлтая материковая галька. Внутри незначительное количество обломков посуды дакийского облика. Основное количество керамики сосредоточено за пределами постройки возле её северо – восточного угла. Это обломки лепных горшков, корчаг, ваз для фруктов, черпаков (рис.14, 1-6,8). Из них выделяем небольшой черпачок, который был реставрирован. Приземистый, с выпуклым туловом и ручкой, прикреплённой к венчику и наибольшему расширению тулова, расположенному в средней части корпуса. Диаметр венчика 9 см, дна – 5 см, высота – 9 см (рис.14, 4). Гончарная керамика представлена фрагментами сероглиняных мисок, ваз для фруктов и пифосами (рис.14, 7-10).

В ходе вскрытия участков раскопов XXXIV и XXXV было собрано несколько десятков фрагментов средневековых горшков, в основном с глубины 0,2 – 0,4 м (рис.15, 1-9) и несколько тысяч керамики дакийского облика. В своём большинстве она представлена мелкими фрагментами, среди которых выделяются обломки не только верхних частей, но и развалы сосудов.

В связи с тем, что раскопы представляют единую площадь, их анализ даётся в совокупности. Вся посуда выделяется по технике изготовления на лепную (доминирующую) и гончарную.

Лепная керамика городища по функциональному назначению делится на кухонную и столовую. Первая подгруппа представлена посудой, сформованной из глиняного теста с примесью шамота, песка, реже дресвы. В её ассортимент входят горшки, корчаги, конические чашки, миски.

Доминирующее место среди горшков в Малой Копане занимают бочёнковидные горшки с невыделенным или чуть отогнутым венчиком. Размеры реконструированного экземпляра: диаметр венчика 15,3 см, дна – 10 см, высота – 19 см. По тулову украшен налепными шишечками и горизонтальными врезными линиями (рис.15, 12). Эти горшки в классификационной таблице городища отнесены к типу I (Котигорошко, 2004, с.173, рис.1, 1-14).

Отдельно выделяем горшки с высоким венчиком, невыделенным, или слегка подчёркнутым и овальным туловом. Диаметр венчика 9 – 12 см, дна 6 – 9,5 см, высота 11 – 16 см (рис.10, 5; 15, 13).

Значительную группу составляют горшки с хорошо открытым горлом, коротким венчиком и округлобоким туловом. Диаметр венчика 9,5 – 23 см (рис.10, 2-3; 15, 14).

Корчаги. По своим параметрам соответствуют горшкам, от которых отличаются более крупными размерами.

На втором месте, по количеству, после горшков, стоят конические чашки с одной или двумя ручками. Реконструированные экземпляры имеют следующие параметры. Диаметр венчика – 13,5 – 24 см, дна – 8 – 12 см, высота – 7,5 – 12,5 см (рис.10, 8; 15, 11).

Лепная столовая посуда (подгруппа Б) представлена чернолощёной керамикой, в ассортимент которой входят: корчаги, миски, вазы для фруктов, черпаки. Изготовлена из тщательно отмученного глиняного теста с примесью мелкозернистого шамота, реже песка. Обжиг хороший (рис.10, 9-17; 16, 1-8,10,12).

Отдельно отмечаем реконструированную вазу для фруктов на приземистом поддоне. Диаметр венчика 21,7 см, поддона – 9,7 см, высота – 13 см (рис.15, 16). После горшков типа I и конических чашек с ручками относятся к наиболее распространённым классическим формам дакийской посуды (Котигорошко, 2006, с.175, рис.4, 1-16).

Посуда гончарной формовки представлена тремя подгруппами. Первую составляют сероглиняные формы: вазы для фруктов (рис.10, 18,28; 16, 9), миски закрытого и открытого типа, обычно со сложной профилировкой венчика, диаметром 13,5 – 28 см (рис.10, 20-24; 16, 11).

Единичные экземпляры двуручного сосуда (кратор) биконической формы с широким горлом (диаметр венчика 16 см) и фрагмент горшка пифосовидной формы с диаметром венчика 7 см (рис.16, 13-14). Кратор можно рассматривать как имитации эллинистических сосудов, имевших место в дакийской среде до раннеримского времени (Moscalu, 1983, p.137-139).

Вторую подгруппу составляет расписная керамика, изготовленная из тщательно отмученного теста с небольшой примесью очень мелкого шамота. По желтоватой поверхности наносились горизонтальные полосы белой и коричневой краски. Основные формы: вазы, миски и горшки с длинным плавно отогнутым венчиком и шаровидным туловом (рис.10, 19-31; 16, 17-21).

К широко распространённым находкам городища на всех горизонтах относятся пифосы. Они имеют широкий горизонтальный венчик и яйцевидной формы корпус. Диаметр венчика – 25 – 50 см (рис.10, 25-27; 16, 22-26).

Ограниченную группу находок составляют графитовые ситулы (рис.16, 27) и фрагметны сосудов раннего гальштата (рис.10, 1; 16, 28-29).

Небольшую коллекцию составляют индивидуальные находки, изготовленные из глины, металла и стекла. Оригинальными для городища являются две круглые плоские глиняные подставки для сосудов или фигурок. Диаметр 5 и 8 см (рис.11, 4; 17, 1). Изделия из железа представлены тремя обломками ножей, втульчатым наконечником стрелы, длиной 6,3 см (рис.11, 1-3; 17, 2-3,8) и штырём (рис.17, 6). Отдельно отмечаем маленькую фибулу (плохой сохранности) с 6-витковой пружиной и сплошным приёмником. Железо Сохранившаяся длина 3 см (рис.17, 11).

Белый металл представлен бесформенным слиточком и гофрированной пластиной (свинец?) размером 4 х 3,5 см (рис.11, 6; 17, 9). Кроме того отмечаем обломки стеклянного сосуда светло – зеленоватого цвета и бронзовый браслет (рис.17, 7,10).

Из камня изготовлен удлинённой формы брусок, с обломанными торцами, дисковидной формы в разрезе с двумя бороздками на противоположных плоских поверхностях. Размеры: длина 14 см, ширина 6,5 см, толщина 3 см (рис.17, 5). Особо отмечаем целый экземпляр конической формы тигля. Диаметр отверстия 2 см, длина 3,5 см (рис.11, 5). Аналогичные предметы, связанные с литьём цветных металлов и стекла, на Малой Копане составляют коллекцию из десятков экземпляров (Котигорошко, 1989, с.52, табл.IX).

В Р-XXXIV, на глубине 0,2 м в кв. Б-12 найдена бронзовая фибула А-69. Длина её 4,7 см (рис.11, 7). Застёжки этого типа характеризуют фазу В1с, но имеют место и в фазе В2а, т.е. перекрывают вторую половину I в. н.э. (Щукин, 1991, с.102, рис.7).

Раскоп XXXVI, площадью 10 х 4 м заложен в 4 м к западу от Р-XXXIII и в 6 м к северу от Р-IV. Таким образом, в этой части городища, в основном, исследована площадь почти сплошным участком. Подчёркиваем, почти сплошным, т.к. деревья не позволили соединить в единое целое исследуемую площадь (рис.1).

Мощность верхнего слоя от 0,4 до 1 м. Это слой тёмно – серой и бурой глины. Материк, жёлтая, тяжёлая, влагонепроницаемая глина, изрыт аморфными углублениями. В заполнении вскрытого участка исключительно керамика и индивидуальные находки дакийского облика.

Центральную часть раскопа занимает объект, контуры которого проявились на глубине 0,8 м от современной поверхности. В плане аморфной формы, южная и северная части уходят в стенки раскопа, поэтому он не поддаётся чёткому определению. Размеры вскрытой части 4 х 2,8 – 6 м, наибольшая глубина 1 м (рис.18). Внутри объекта и рядом с ним бессистемно расположенные столбовые ямки диаметром 0,4 – 0,8 м и глубиной 0,3 – 0,45 м.

В заполнении объекта сильно гумусированная земля с камнями, обмазкой и значительным количеством лепной и гончарной керамики (рис.19-20). Аналогичная посуда извлечена и из верхнего культурного слоя (рис.21).

Лепную кухонную керамику составляют горшки и мелкие обломки конических чашек (рис.19, 1-7,10; 21, 1-14,36), а чернолощёную столовую, в основном, вазы для фруктов, миски и корчаги (рис.19, 8-9,11-20; 21, 16-20,22-27).

Довольно широкий ассортимент сероглиняной посуды. В первую очередь, это миски, вазы для фруктов и, в ограниченном количестве, горшки (рис.20, 1-3,15-18,20; 21, 28,30-35). Расписная керамика, в своём большинстве, довольно фрагментарная и, главным образом, находилась в нижних слоях раскопа. Это обычный набор тонкостенных посудин городища (рис.20, 19,21), как впрочем и обломки пифосов (рис.20, 14; 21, 21,29).

Индивидуальные находки составляют ограниченную группу изделий из металла и глины. Железные предметы представлены обломками двух ножей, двух гвоздей, штырями и Г-образным ключём для ворот (рис.22, 2-5,7,10), а также пластиной, длиной 11 см с трапецевидными концами и двумя выпуклостями в центральной части (рис.22, 12).

Украшения и принадлежности одежды представлены бронзовыми изделиями. Это накладка с трапецевидными концами, длиной 3,4 см, погнутая серьга (рис.22, 11,13), обломки проволочной фибулы и маленькая форма сильно профилированной застёжки (рис.22, 8-9). Кроме того найден треугольной формы кусочек бронзы (рис.22, 6).

Единичным экземпляром представлен глиняный утюжок. Рабочая поверхность плоская, овальной формы, размером 9 х 6 см, ручка в сечении круглая, диаметром 3,4 см. Высота предмета – 8 см (рис.22, 1). На территории городища собрано более 60 подобных орудий труда.

В ходе полевых исследований 2006 года получены дополнительные данные о дакийской культуре середины I в. до н.э. – начала II в. н.э. Вместе с тем, более чётко очертана территория заселения городища в X – XI вв. н.э., возможно и в XII в. н.э. Важные материалы о первоначальном обитании населения на месте расположения будущего городища принесли участки P-XXXIV-XXXV, где были обнаружены фрагменты посуды эпохи поздней бронзы. На следующий год планируется дальнейшее исследование южной части памятника.

Kotigoroshko V., Prohnenko I., Ciubotă V.
Investigation of Mala Kopanya Fortified Settlement in 2006
(Transcarpation district of Ukraine)
(Summary)

An expedition of Uzhgorod National University continued research of the key monument of Upper-Tisza region – Mala Kopanya fortified settlement during the field season of 2006. Reach material remains, hundreds of objects were discovered on the area of 1,98 hectares. Fortified settlement existed in 60-s BC – 106 AD. Reanimation of fortified settlement has been done in X-XI AD, which obviously was connected to the influx of Hungarians and creation of early Hungarian Kingdom of Istvan the Sent (1000 AD).

Литература

Котигорошко В.Г. Вопросы происхождения и этнокультурной принадлежности населения Верхнего Потисья римского времени // Доисторическое и раннеисторическое заселение Восточной Словакии в отношении к смежным областям. – Нитра, 1986. – С.227-238.

Котигорошко В.Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье // SlovArch. – 1989. – XXXVII – 1. – С.21-67.

Котигорошко В.Г. Классификация керамики дакийского городища Малая Копаня // Carpatica – Карпатика. Давня історія Карпато – Дунайського ареалу та суміжних регіонів. – Ужгород, 2004. – Вип.31. – С.172-192.

Котигорошко В.Г. Выделение строительных горизонтов Малокопаньского городища // Carpatica – Карпатика. Давня та середньовічна історія Карпато – Дунайського ареалу. – Ужгород, 2006. – Вип.34. – С.38-68.

Прохненко І.А. Середньовічний горизонт Малокопанського городища // Carpatica – Карпатика. Давня історія Карпато – Дунайського ареалу та суміжних регіонів. – Ужгород, 2004. – Вип.31. – С.273-293.

Щукин М.Б. Некоторые проблемы хронологии раннеримского времени (К методике историко – археологических сопоставлений) // АСГЭ. – 1991. – Вып.31. – С.90-106.

Kotigoroško V. Ţinuturile Tisei Superioare in veacurile III i.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tene şi romană). - Bucureşti, 1995.

Moscalu E. Ceramica traco – getică. – Bucureşti, 1983.

Rustoiu A. Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.). Tehnici, ateliere şi produse de bronz. – Bucureşti, 1996.

Wolf M. Előzetes jelentés a borsodi földvár ásatásáról (1987 – 1990) // NyJAMÉ. – 1992. – XXX-XXXII. – Old.393-443.

Иллюстрации

Рис.1. Малая Копаня. План городища.

Рис.2. Малая Копаня. Планы и разрезы P-XXV. I - горизонт I; II - горизонт II. 1-подковка; 2-фр.сосудика; 3-пряслице; 4-пряслице; 5-фр.пряслица; 6-проволока; 7-мисочка; 8-пластина; 9-штырь; 10-фр.жернова; 11-фибула; 12-заготовка жернова; 13-горшочек; 14-фр.ножа; 15-фр.серпа; 16-фибула; 17-чашечка; 18-подвеска; 19-штырь; 20-фр.браслета.

Рис.3. Малая Копаня. P-XXV. Керамика и инвентарь объекта 1. 24,26-железо; 25-бронза.

Рис.4. Малая Копаня. P-XXV. Керамика горизонта I.

Рис.5. Малая Копаня. P-XXV. Керамика горизонта I.

Рис.6. Малая Копаня. P-XXV. Керамика горизонтов I (1-8) и II (9-32).

Рис.7. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXV. 1-3-керамика; 4-6,10-железо; 7,11,13-14-бронза; 8-9-камень; 12-стекло.
Рис.8. Малая Копаня. Общий план раскопов XXXIV и XXXV.
Рис.9. Малая Копаня. План и разрез раскопа XXXIV. 1-тигель; 2-нож; 3-пластина; 4-венчик гавской амфоры; 5-фибула; 6-нож; 7-бляшка; 8-нож; 9-горшочек; 10-подставка.
Рис.10. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXIV.
Рис.11. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXIV. 1-3-железо; 4-5-керамика; 6-свинец; 7-бронза.
Рис.12. Малая Копаня. План и разрез раскопа XXXV. 1-фр.ножа; 2-черпачок; 3-подставка; 4-штырь; 5-фибула; 6-нож; 7-фр.сосудика; 8-вазочка; 9-чашка; 10-камень; 11-костыль; 12-горшочек; 13-жернов; 14-слиточек; 15-фр.ножа; 16-фр.браслета; 17-наконечник стрелы.
Рис.13. Малая Копаня. Планы, разрезы и инвентарь жилищ X и XI.
Рис.14. Малая Копаня. Р-XXXV. План и разрезы постройки 105. Керамика.
Рис.15. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXV.
Рис.16. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXV.
Рис.17. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXV. 1-керамика; 2-3,6,8,11-железо; 4,7,9-бронза; 5-камень; 10-стекло.
Рис.18. Малая Копаня. План и разрезы раскопа XXXVI. 1-фибула; 2-подвеска; 3-утюжок; 4-фибула; 5-фр.гвоздя; 6-ключ; 7-штырь; 8-нож; 9-гвоздь; 10-слиточек; 11-проволока; 12-кубочек; 13-фр.ножа; 14-пластина.
Рис.19. Малая Копаня. Раскоп XXXVI. Объект 1. Лепная керамика.
Рис.20. Малая Копаня. Раскоп XXXVI. Объект 1. Гончарная керамика.
Рис.21. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXVI.
Рис.22. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXVI. 1-керамика; 2-5,7,10,12-железо; 6,8-9,11,13-бронза.

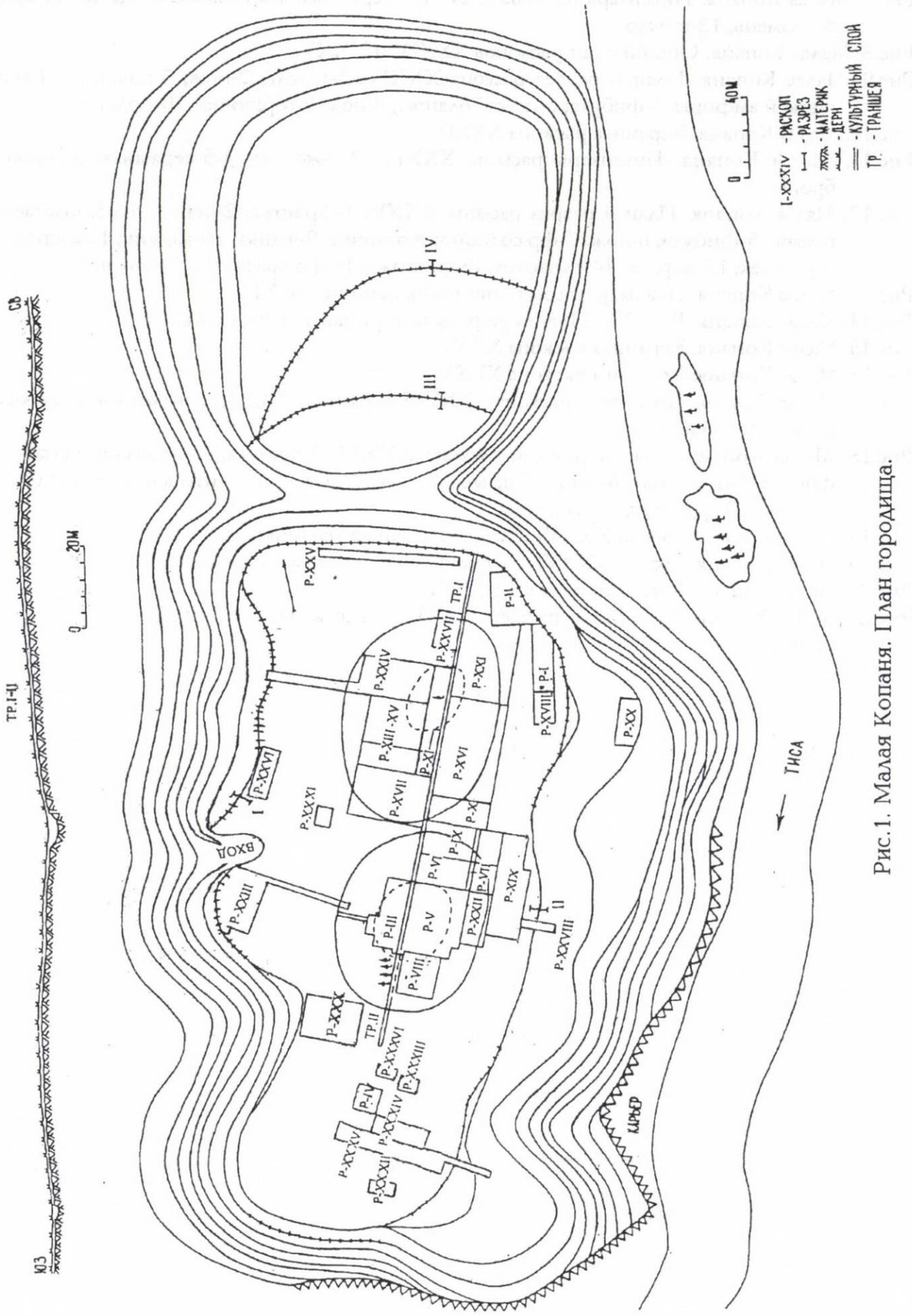

Рис.1. Малая Ко... Копаня. План городища.

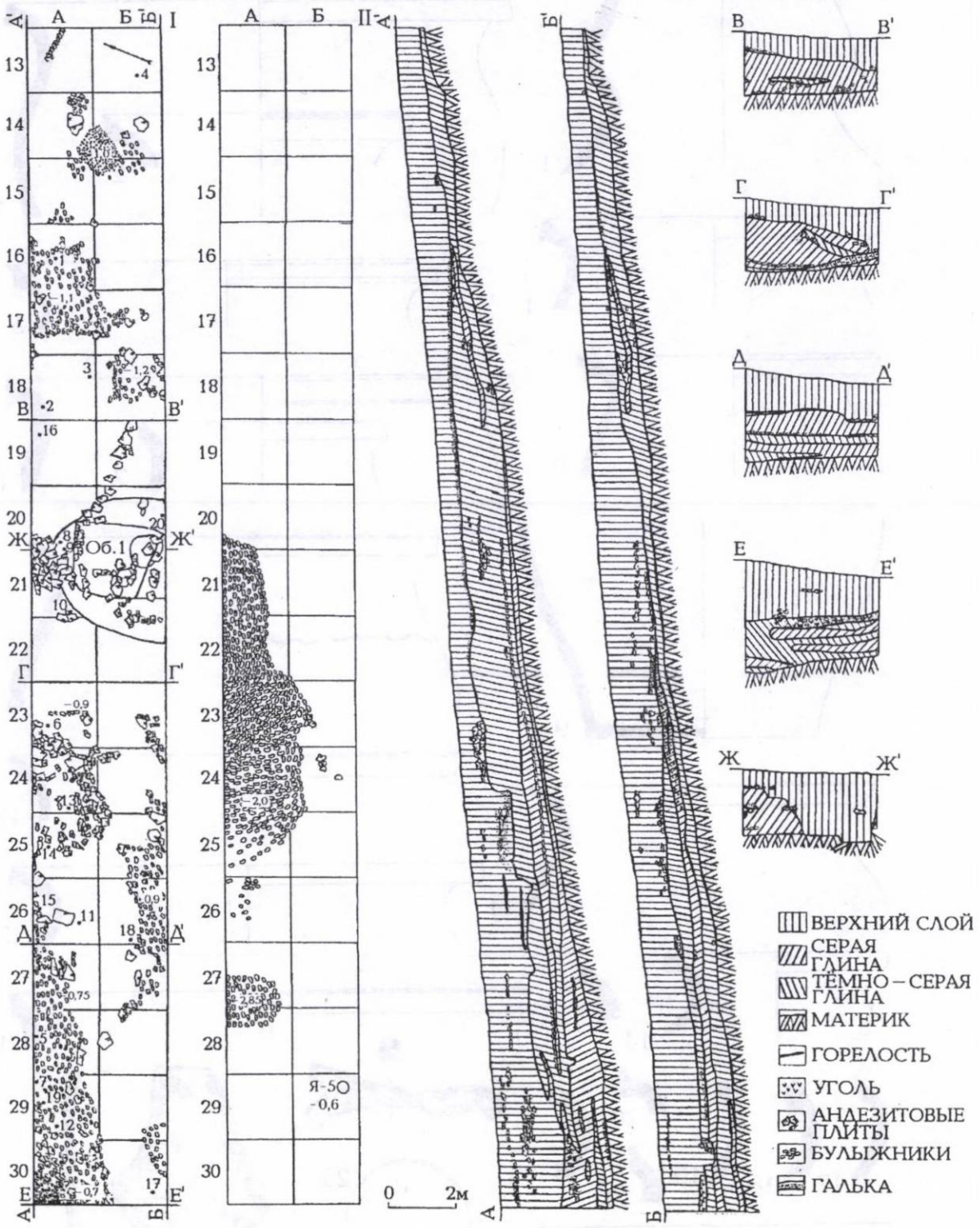

Рис.2. Малая Копаня. Планы и разрезы Р – XXV. I – горизонт I; II – горизонт II. 1 – подковка; 2 – фр.сосудика; 3 – пряслице; 4 – пряслице; 5 – фр.пряслица; 6 – проволока; 7 – мисочка; 8 – пластина; 9 – штырь; 10 – фр.жернова; 11 – фибула; 12 – заготовка жернова; 13 – горшочек; 14 – фр.ножа; 15 – фр.серпа; 16 – фибула; 17 – чашечка; 18 – подвеска; 19 – штырь; 20 – фр.браслета.

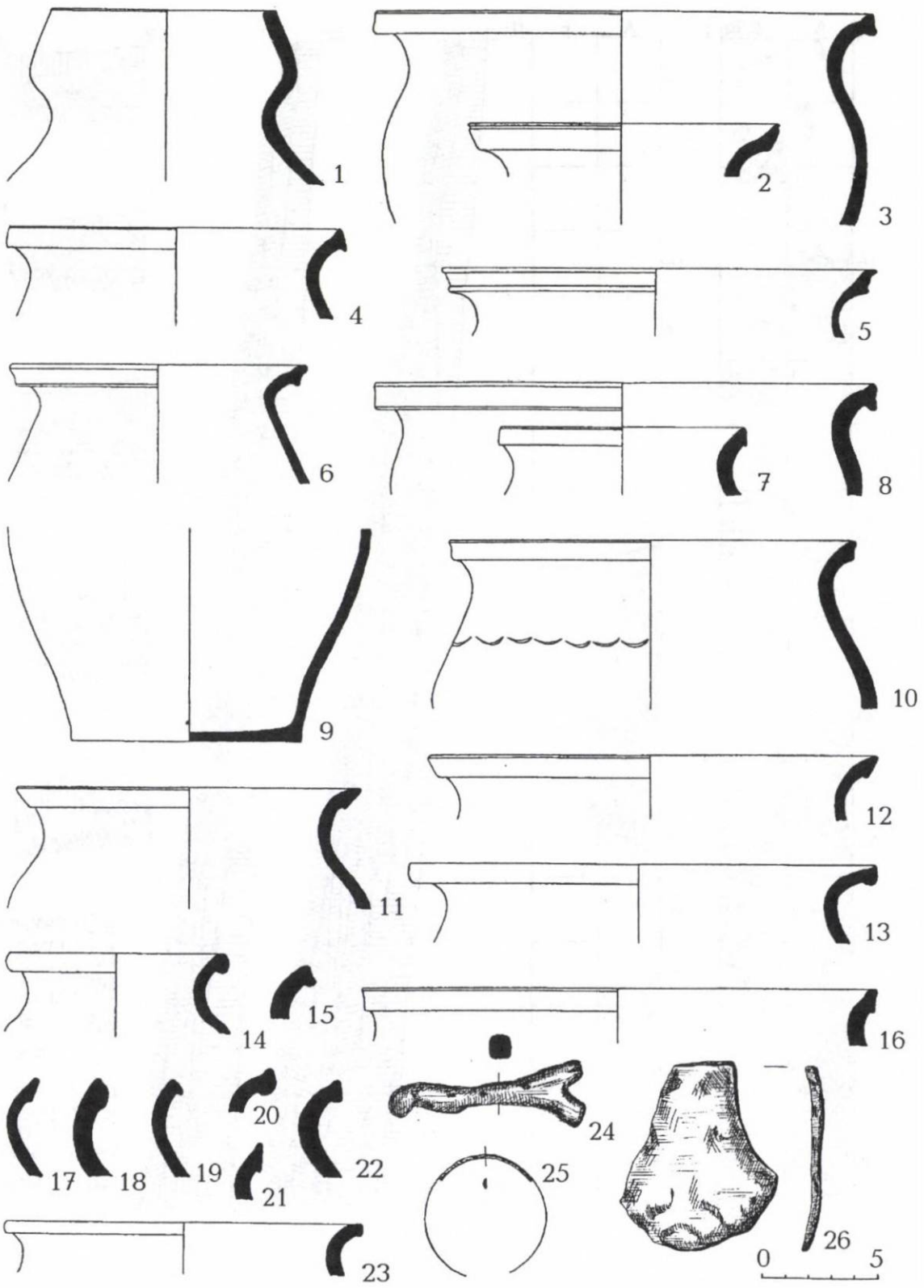

Рис.3. Малая Копаня. P – XXV. Керамика и инвентарь объекта 1. 24 – 26 – железо; 25 – бронза.

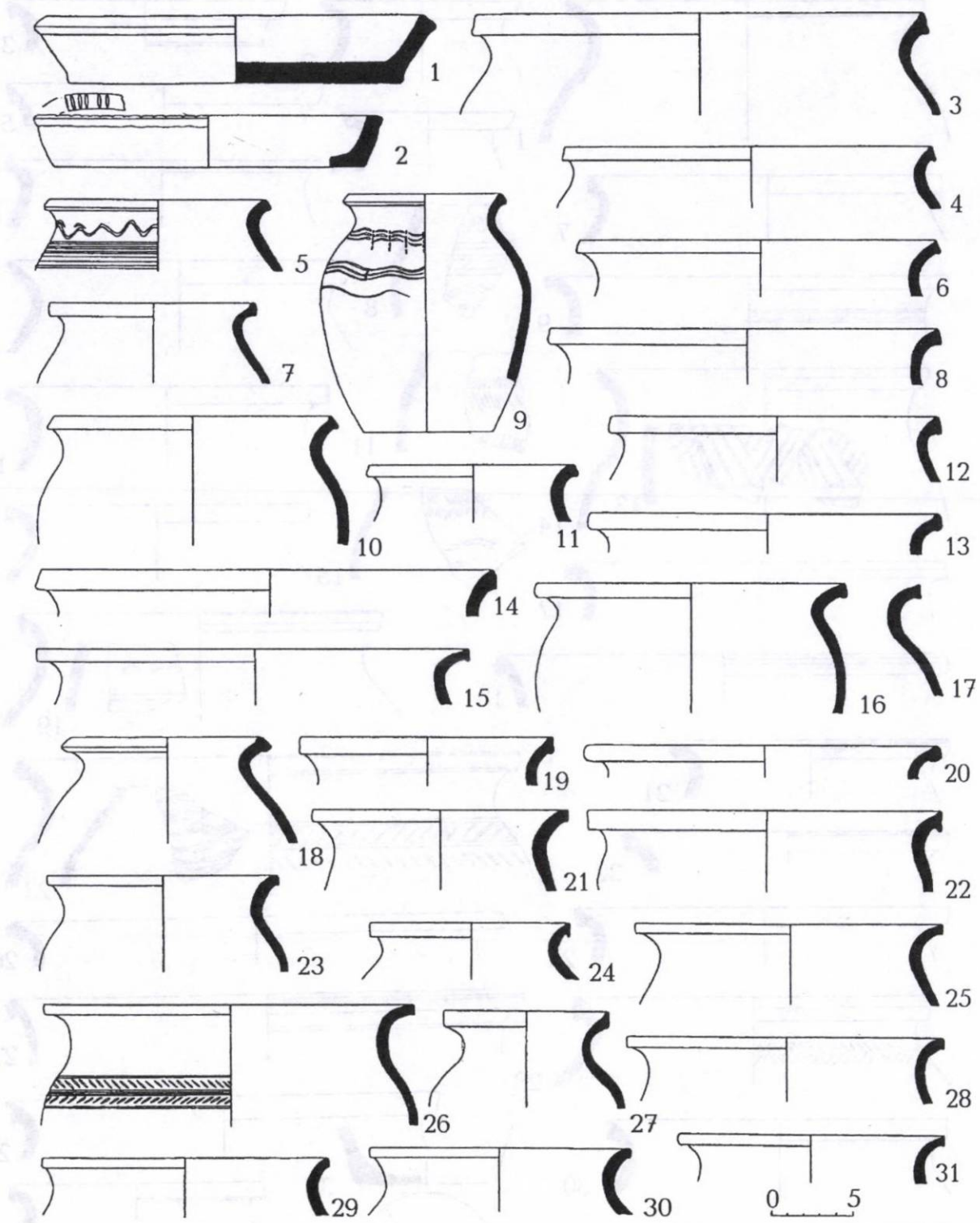

Рис.4. Малая Копаня. Раскоп XXV. Керамика горизонта I.

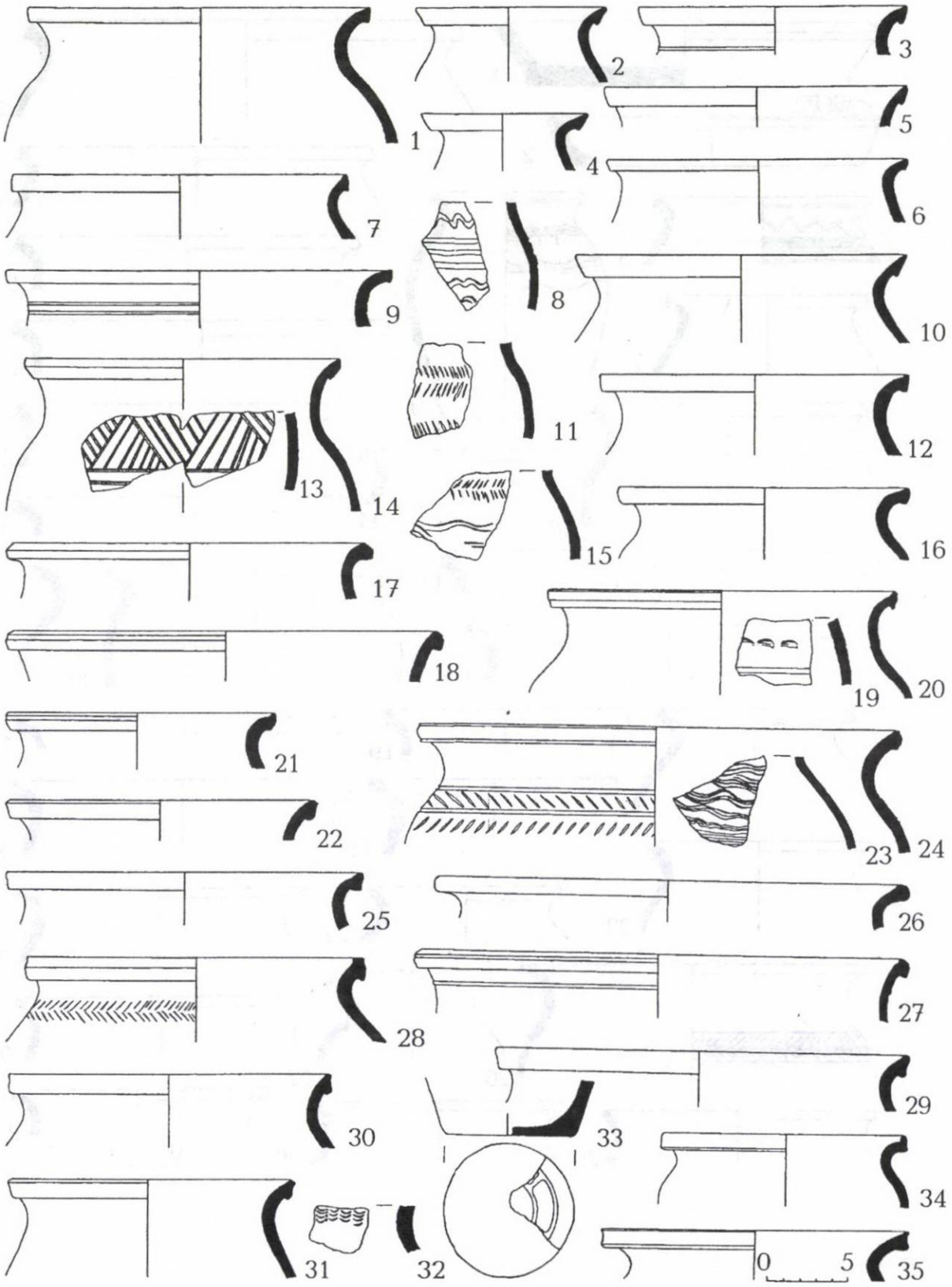

Рис.5. Малая Копаня. Раскоп XXV. Керамика горизонта I.

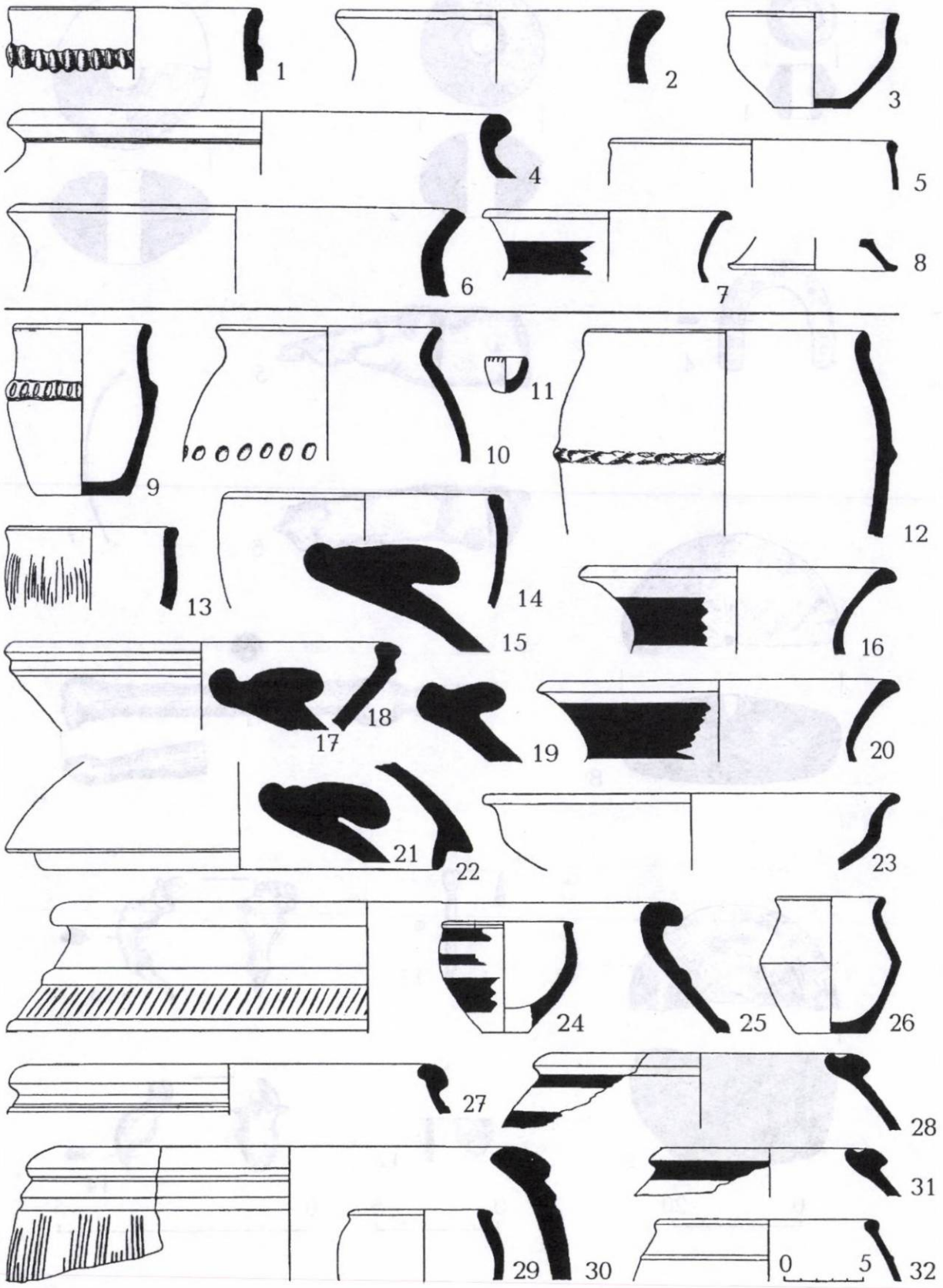

Рис.6. Малая Копаня. Раскоп XXV. Керамика горизонтов I (1–8) и II (9–32).

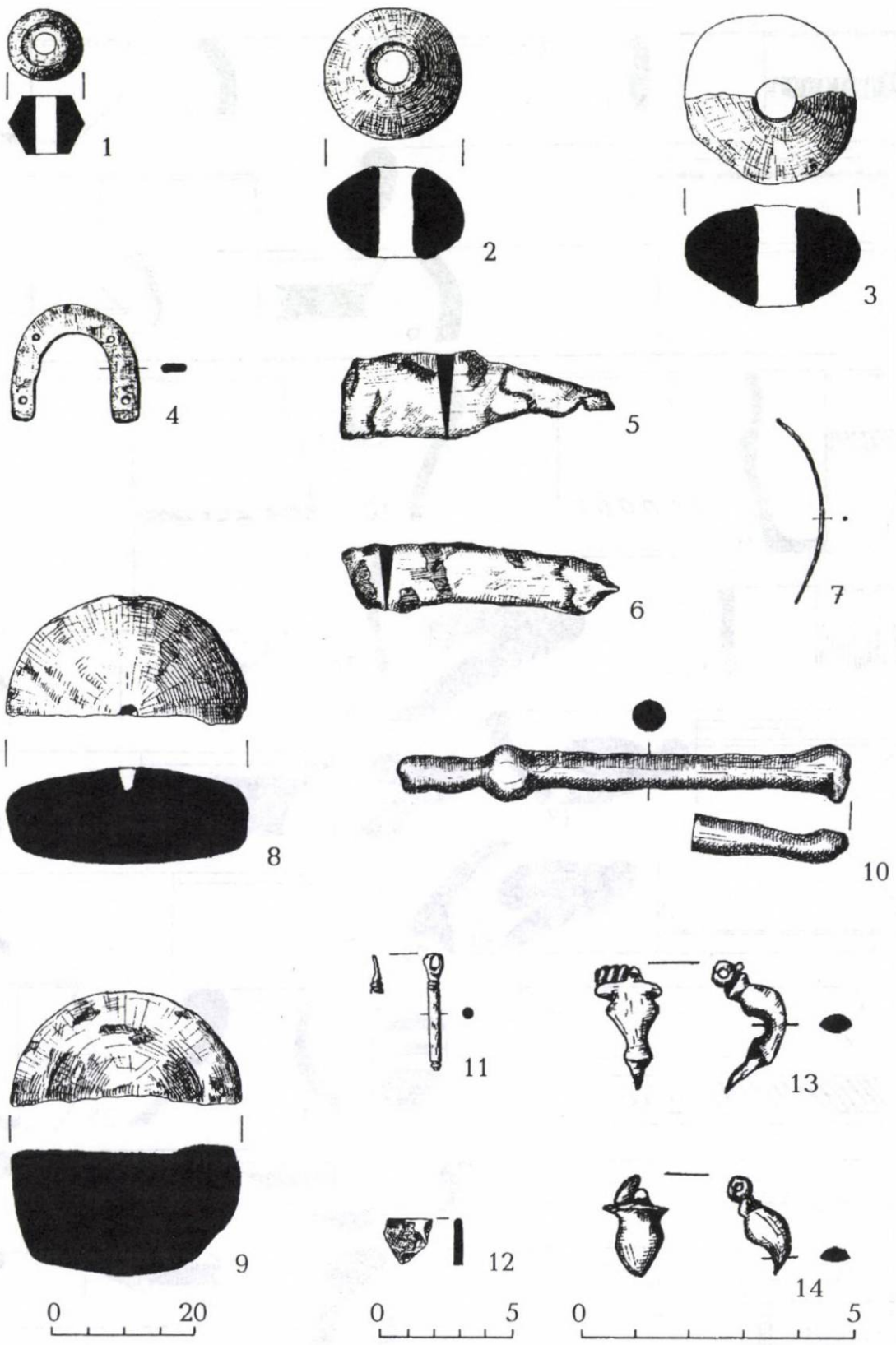

Рис.7. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXV. 1—3—керамика; 4—6,10—железо; 7,11,13—14—бронза; 8—9—камень; 12—стекло.

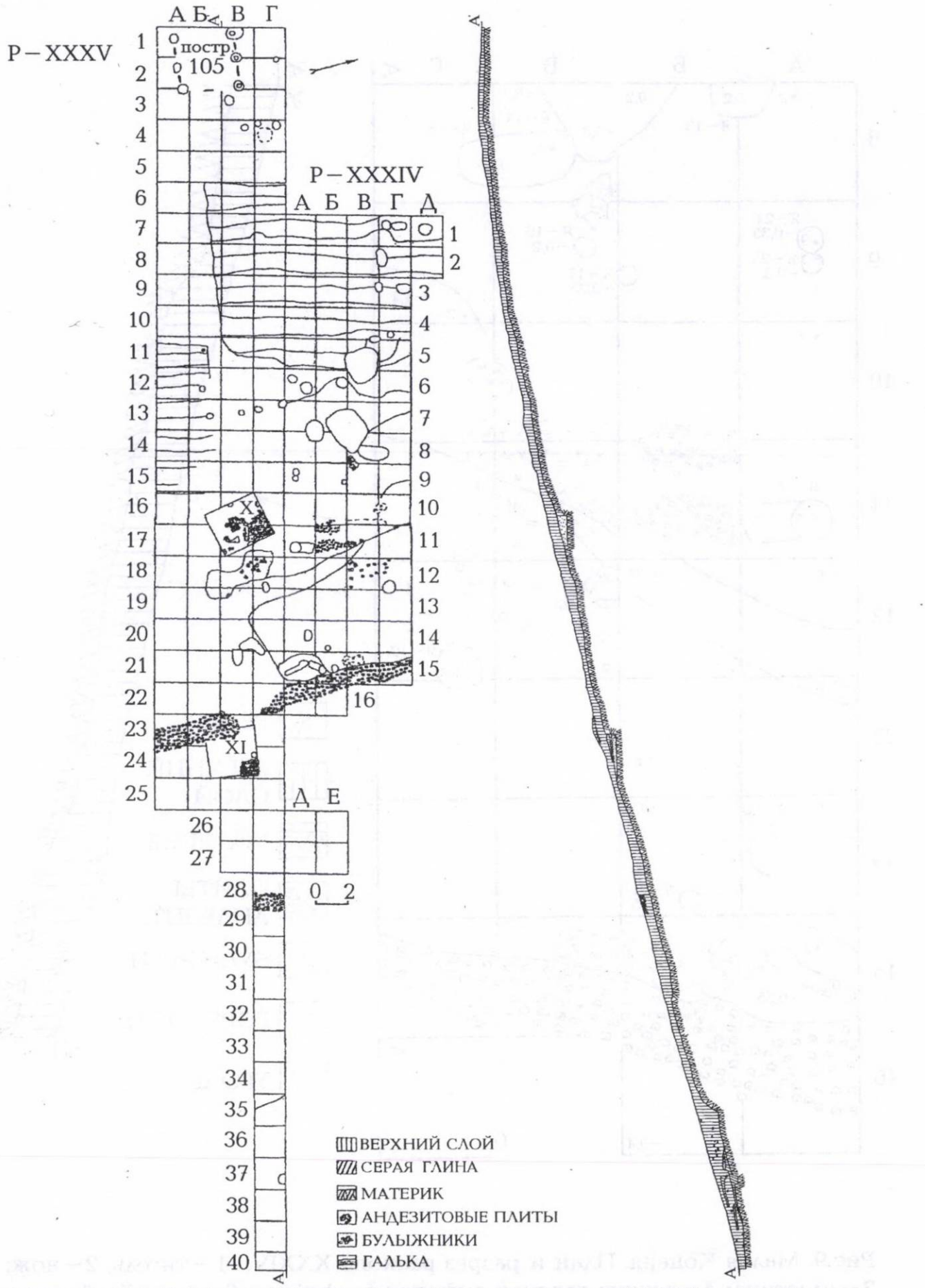

Рис.8. Малая Копаня. Общий план раскопов XXXIV и XXXV.

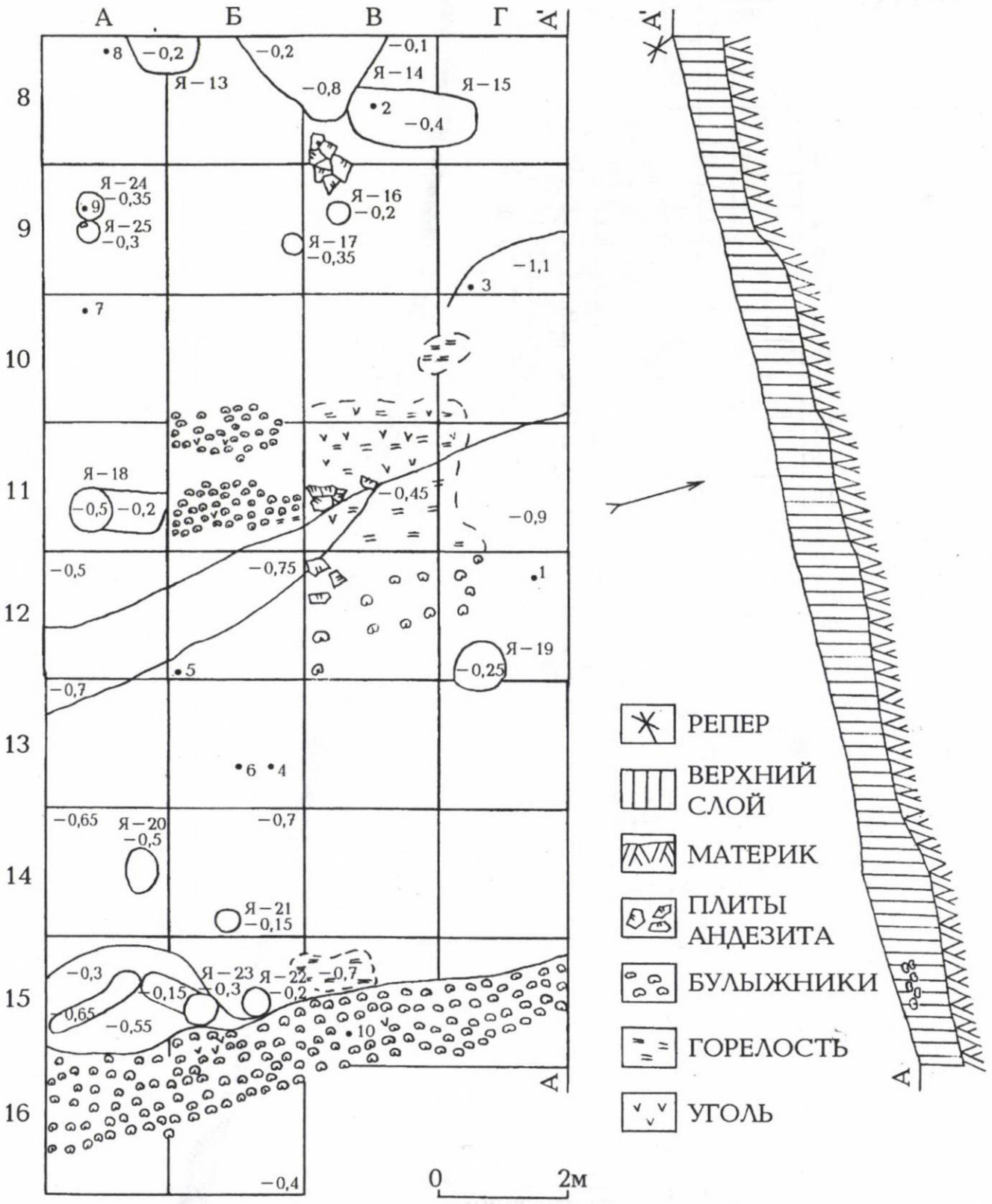

Рис.9. Малая Копаня. План и разрез раскопа XXXIV. 1 — тигель; 2 — нож; 3 — пластина; 4 — венчик гавской амфоры; 5 — фибула; 6 — нож; 7 — бляшка; 8 — нож; 9 — горшочек; 10 — подставка.

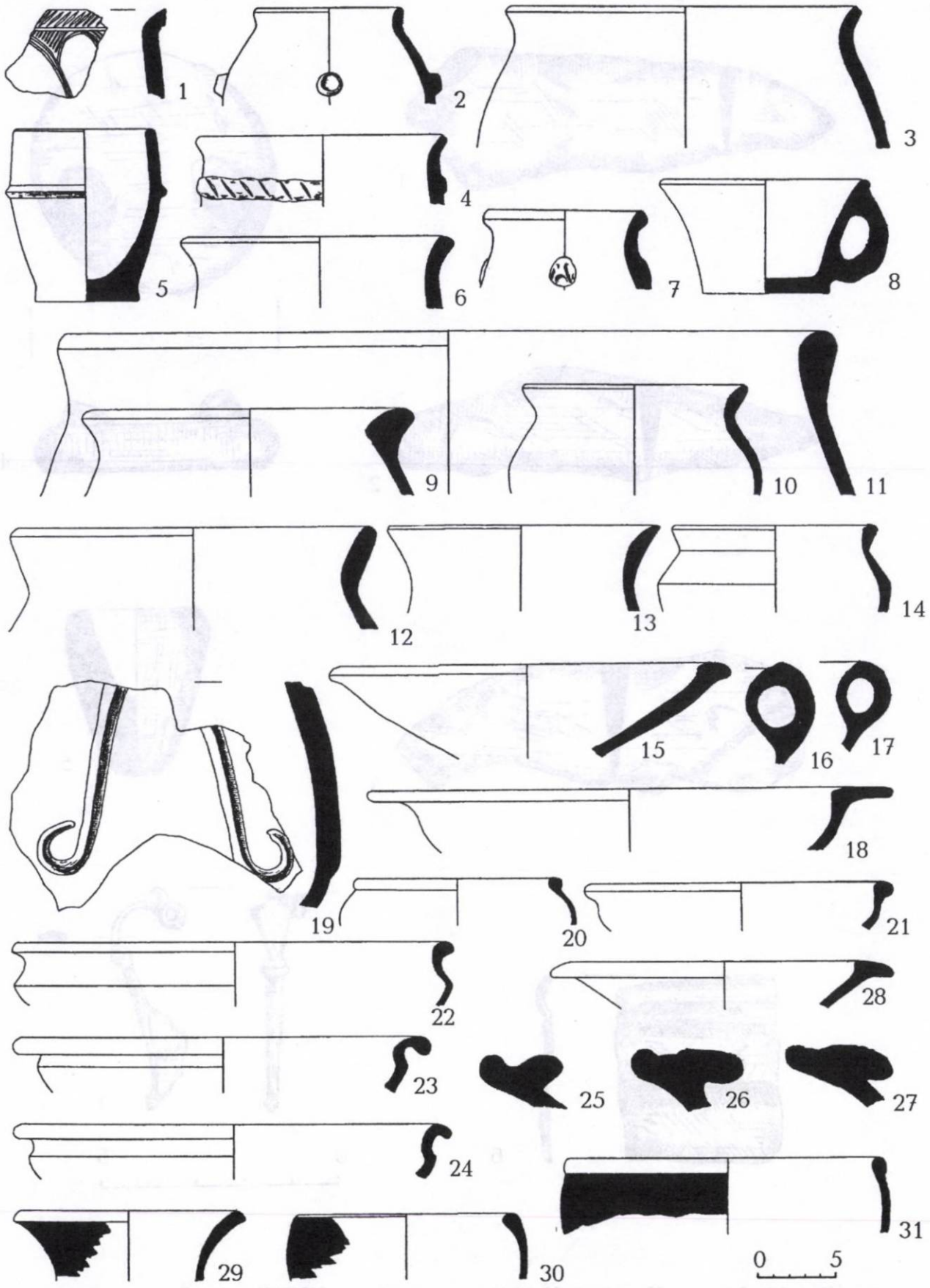

Рис.10. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXIV.

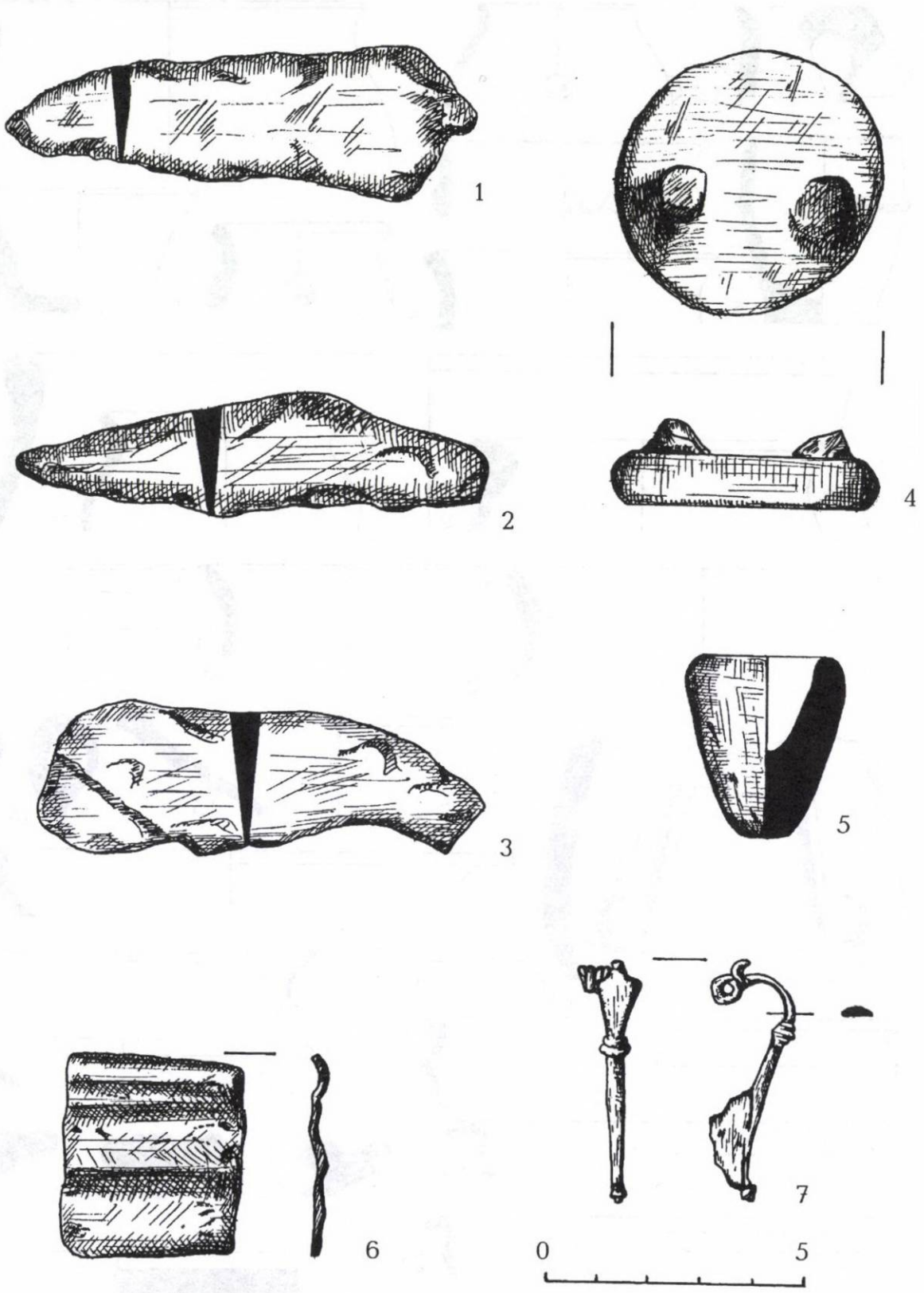

Рис.11. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXIV. 1—3—железо; 4—5—керамика; 6—свинец; 7—бронза.

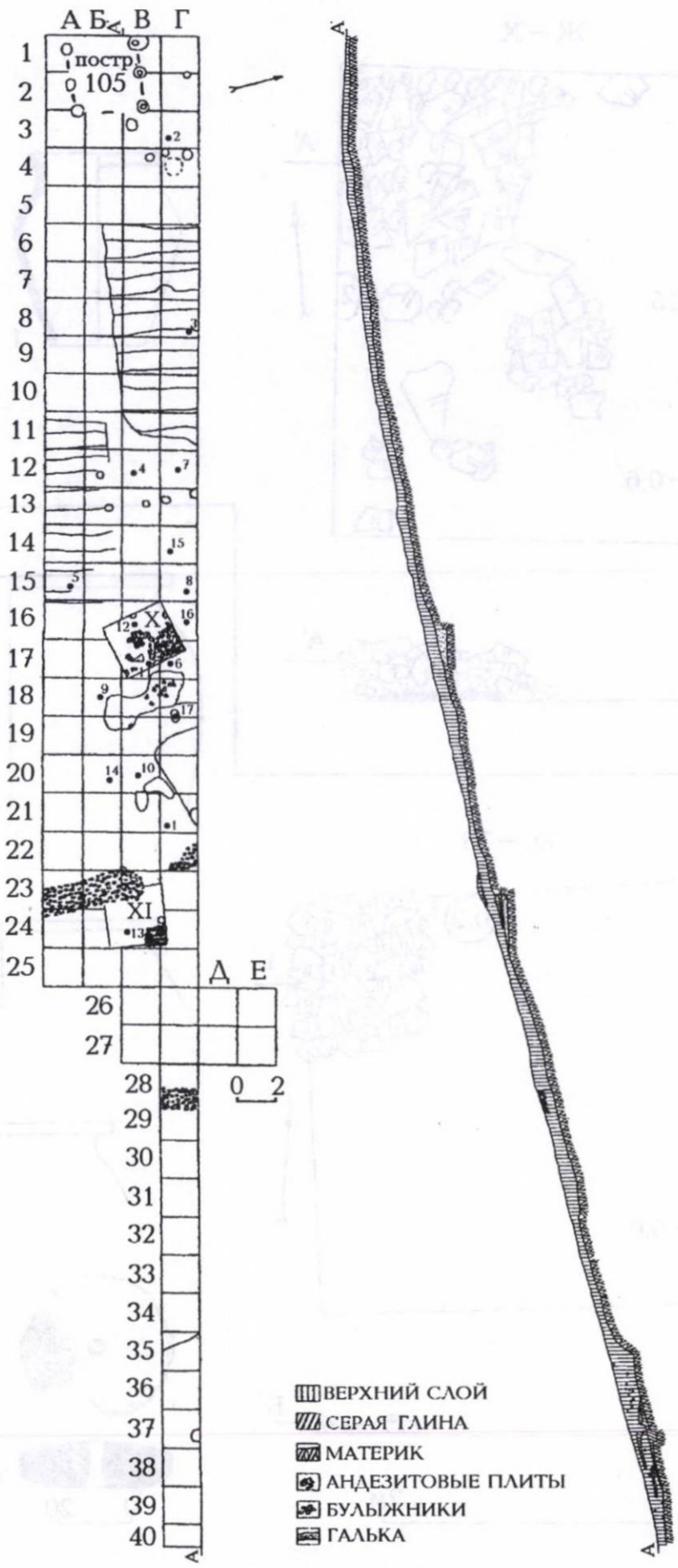

Рис.12. Малая Копаня. План и разрез раскопа XXXV.1 - фр.ножа; 2 – черпачок; 3 – подставка; 4 – штырь; 5 – фибула; 6 – нож; 7 – фр.сосудика; 8 – вазочка; 9 – чашка; 10 – камень; 11 – костыль; 12 – горшочек; 13 – жернов; 14 – слиточек; 15 – фр.ножа; 16 – фр.браслета; 17 – нак.стрелы.

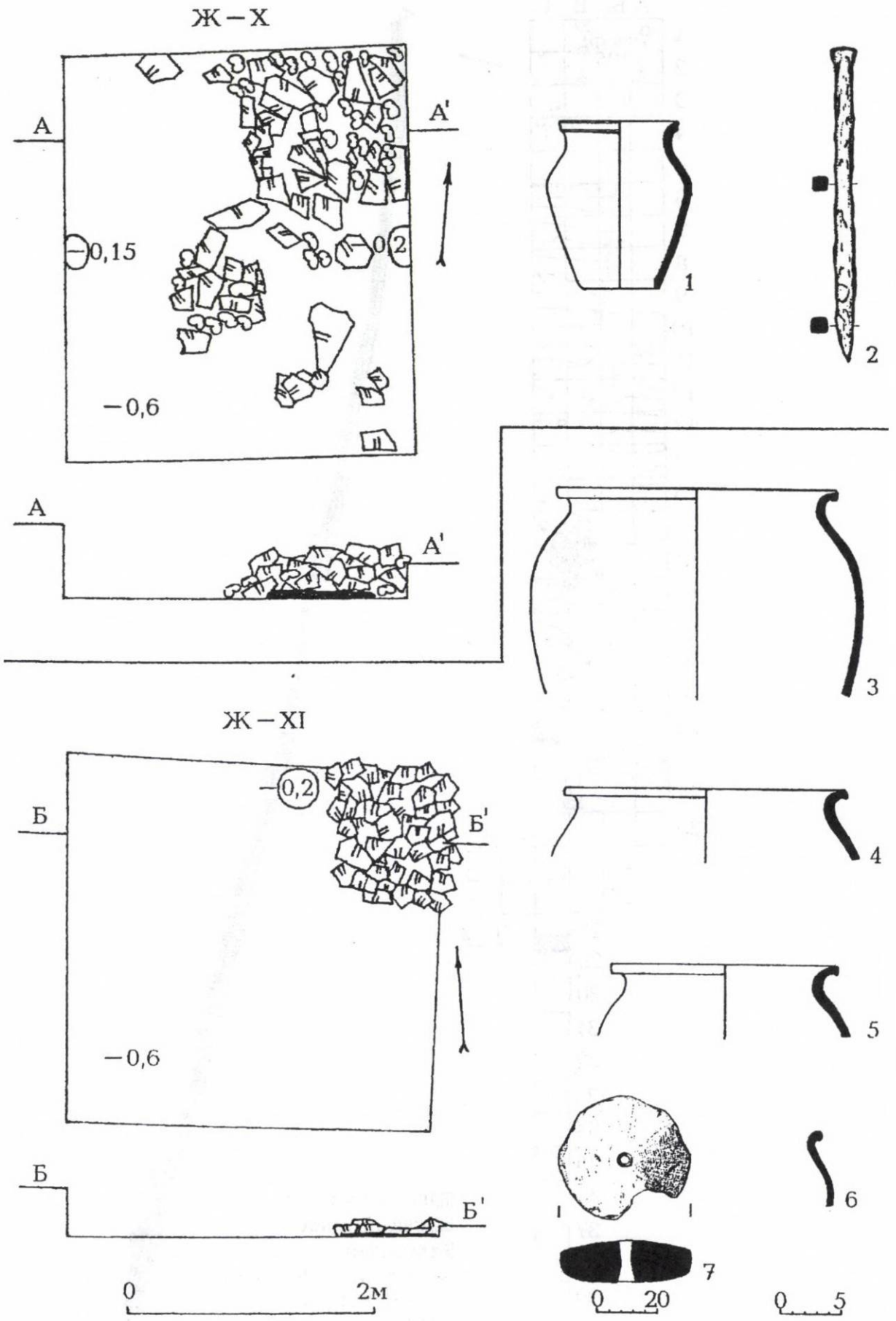

Рис.13. Малая Копаня. Планы, разрезы и инвентарь жилищ X и XI.

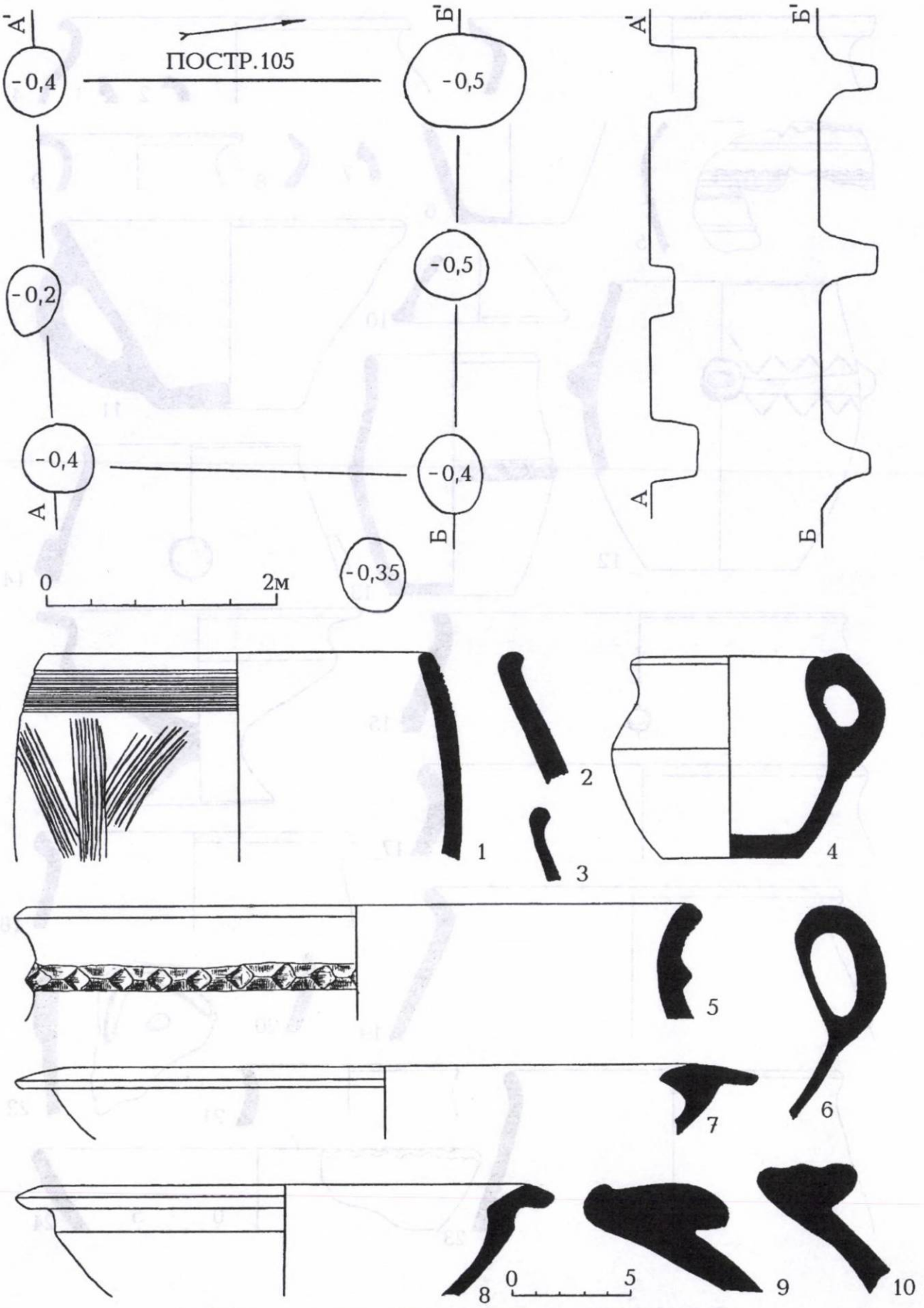

Рис.14. Малая Копаня. Р – XXXV. План и разрезы постройки 105. Керамика.

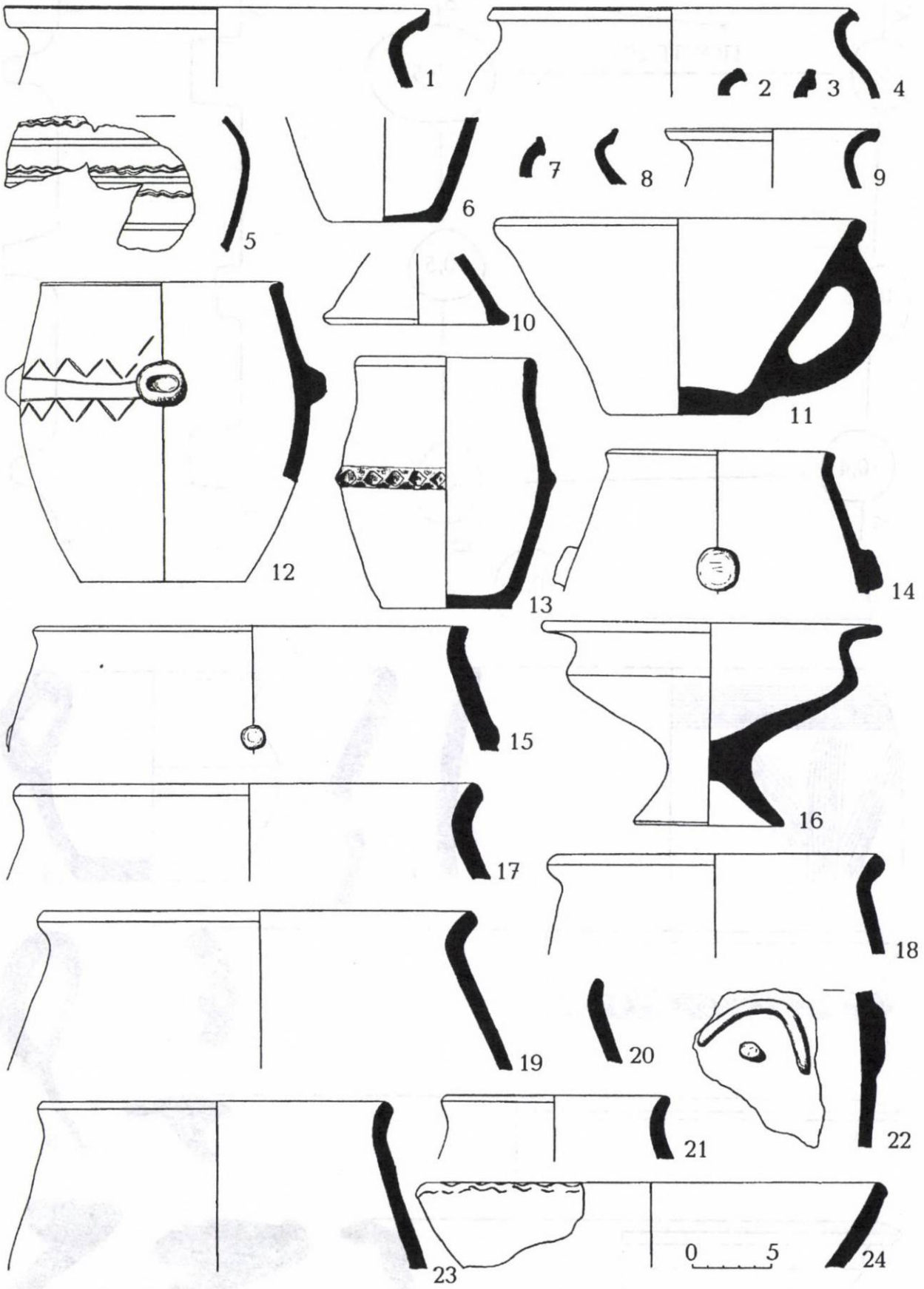

Рис.15. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXV.

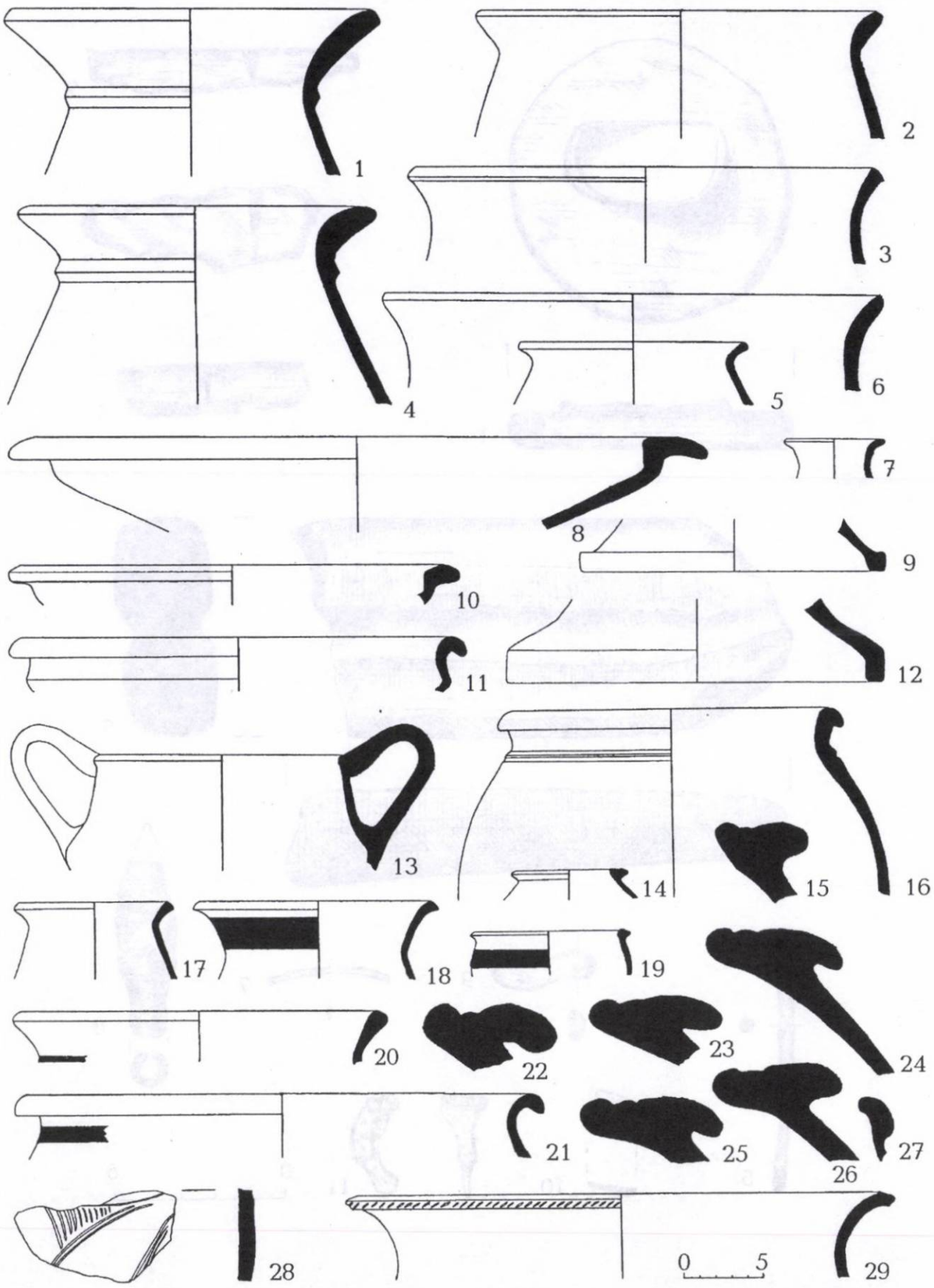

Рис.16. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXV.

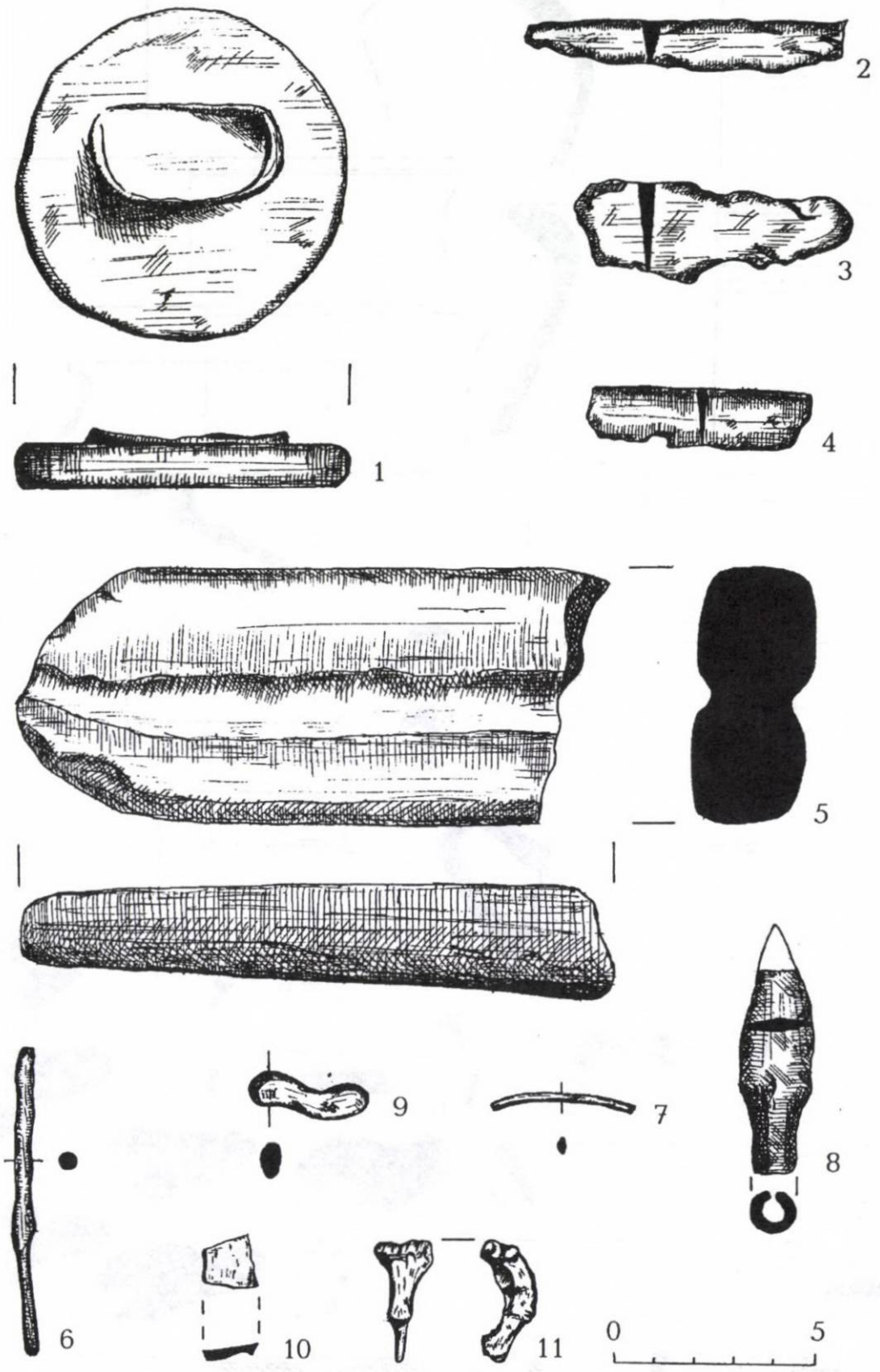

Рис.17. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXV. 1 — керамика; 2 — 3,6,8,11 — железо; 4,7,9 — бронза; 5 — камень; 10 — стекло.

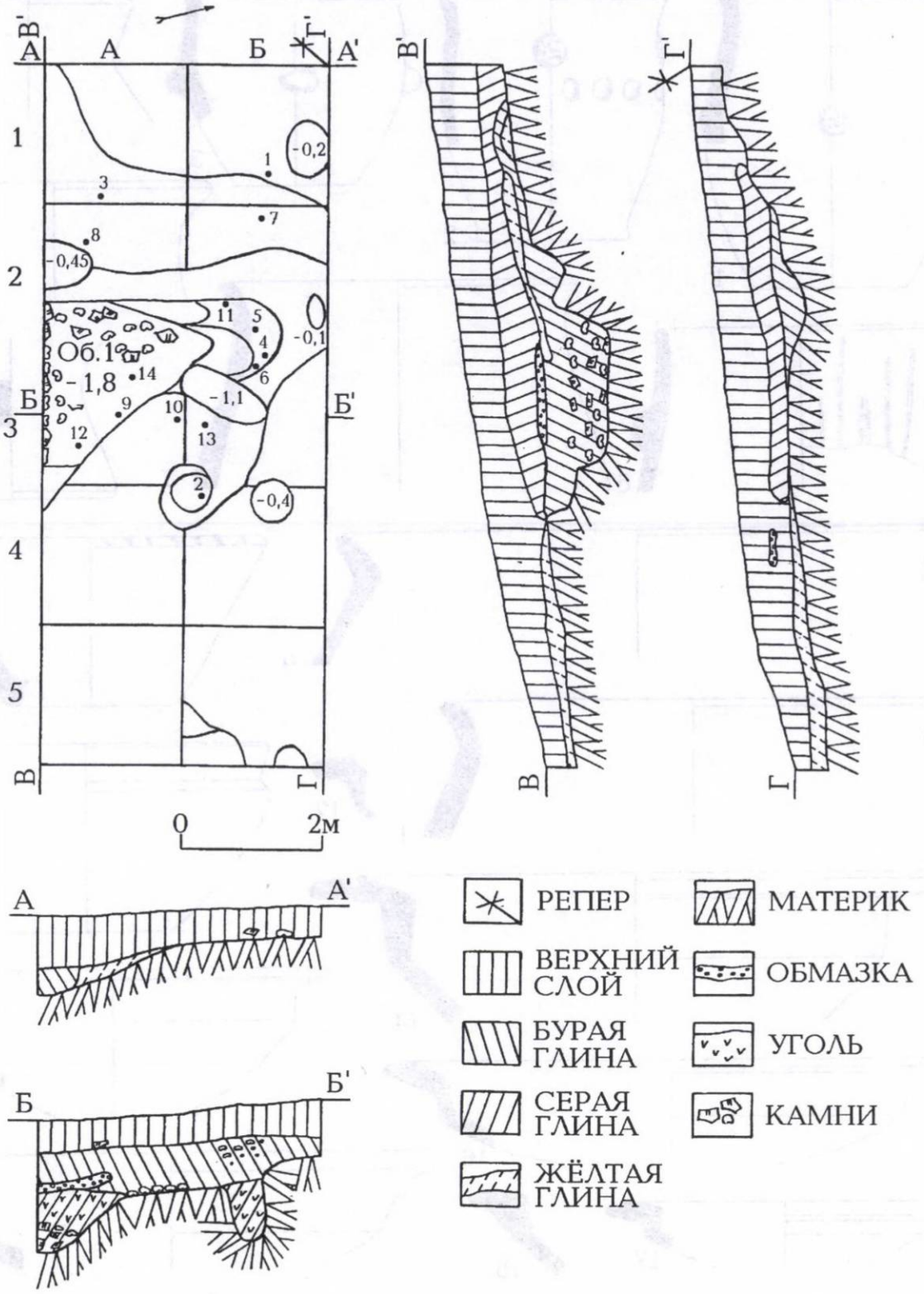

Рис.18. Малая Копаня. План и разрезы раскопа XXXVI. 1 – фибула; 2 – подвеска; 3 – утюжок; 4 – фибула; 5 – фр.гвоздя; 6 – ключ; 7 – штырь; 8 – нож; 9 – гвоздь; 10 – слиточек; 11 – проволока; 12 – кубочек; 13 – фр. ножа; 14 – пластина.

Рис.19. Малая Копаня. Раскоп XXXVI. Объект 1. Лепная керамика.

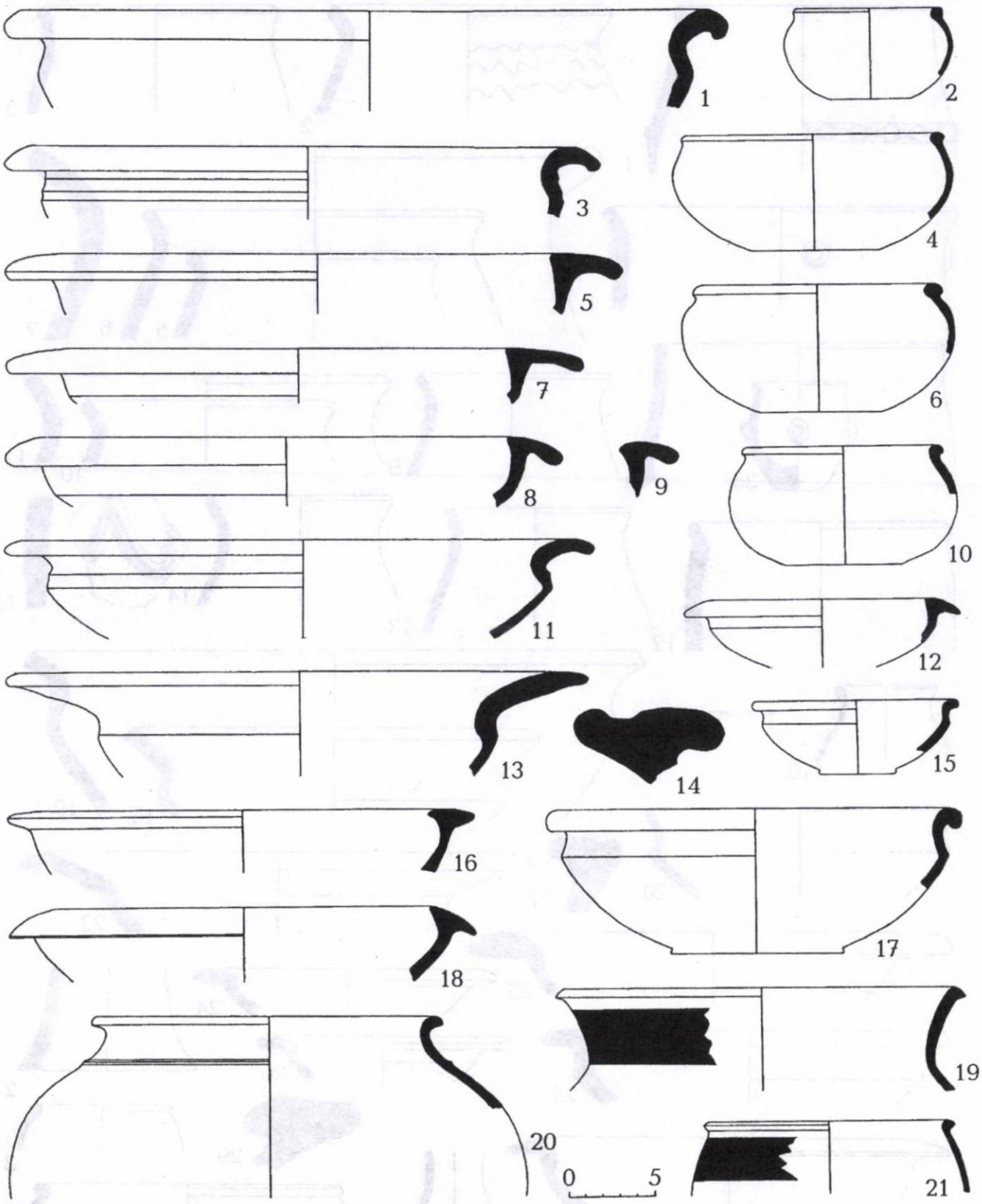

Рис.20. Малая Копаня. Раскоп XXXVI. Объект 1. Гончарная керамика.

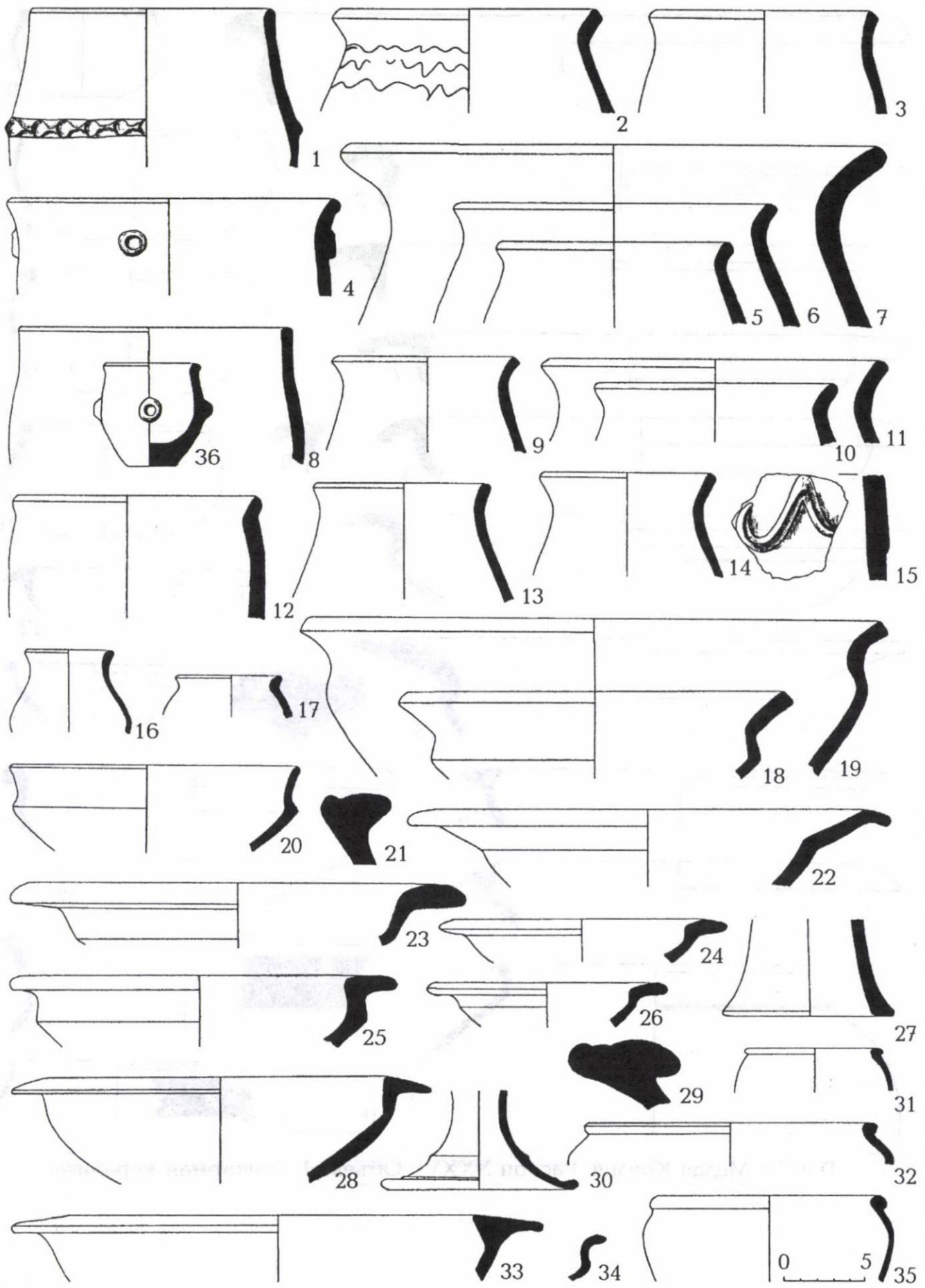

Рис.21. Малая Копаня. Керамика раскопа XXXVI.

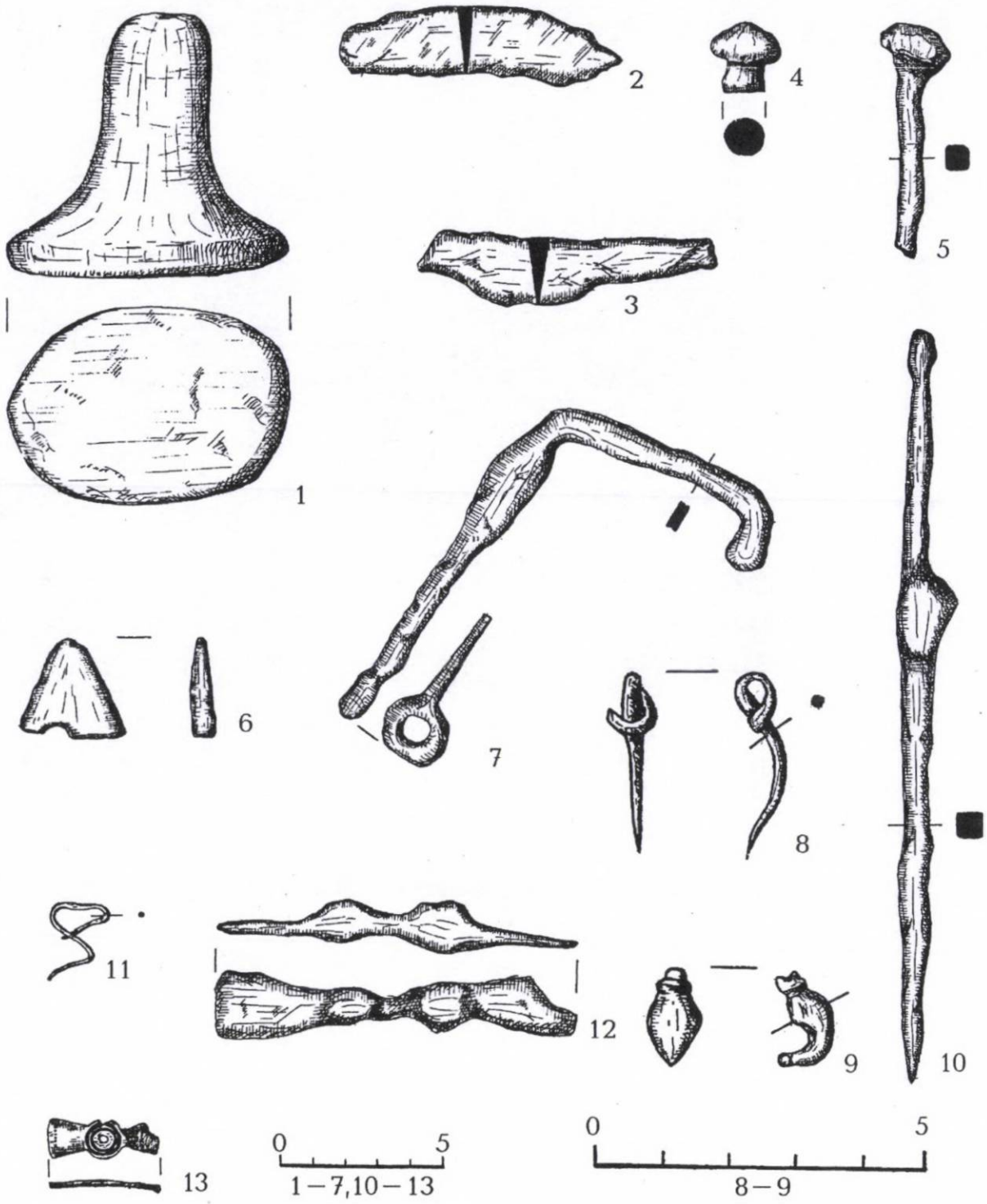

Рис.22. Малая Копаня. Инвентарь раскопа XXXVI. 1 – керамика; 2–5,7,10,12 – железо; 6,8–9,11,13 – бронза.

Obiecte de factură romană descoperite la Petea (jud. Satu-Mare)*

Călin TIMOC
Robert GINDELE

Descoperirile de piese romane în spaţiul barbar sunt în marea majoritate a cazurilor obiecte ajunse din Imperiul Roman pe calea comerţului[1].

Există însă un eşantion de piese romane din mediul cazon, militar care nu fac parte dintre mărfurile comercializate, mai ales în afara graniţelor Imperiului Roman. Despre acest gen de descoperiri arheologice din nord-vestul României ne vom referi în continuare.

Dacia Porolissensis se învecina la graniţele sale cu *Barbaricum*, cu triburile dacilor liberi. Aşezările lor atâtea câte se cunosc până în acest moment, în faţa celui mai important punct defensiv: Porolissum, sunt orientate economic spre un schimb intens cu acest centru militar şi civil roman[2]. Totuşi, această viaţă economică a aşezărilor de daci liberi şi a altor seminţii barbare din apropiere nu a fost de la bun început astfel organizată în epoca lui Traian şi la începutul domniei lui Hadrian când dacii mai sperau eliberarea fostului lor regat şi au întreprins atacuri repetate, ostile, împotriva noilor veniţi „ex toto orbe romano".

Puterea militară a acestor barbari nu poate fi prea bine apreciată tocmai datorită lipsei de descoperiri arheologice care ar putea să ne ofere lămuriri în acest domeniu. Lucrurile par cu atât mai greu de analizat dacă luăm în considerare o părere care este demult acceptată între istoricii şi arheologii acestei perioade, cum că armatele lui Traian au depăşit în epoca războaielor cu dacii graniţele viitoarei provincii Dacia, tocmai pentru a crea un *Vorland*, o zonă de siguranţă care să-i ferească de eventuale contraatacuri din partea vecinilor barbari[3].

Majoritatea pieselor militare romane descoperite la nord-vest de Porolissum au fost adesea încadrate ca fiind din epoca războaielor dacice ale lui Traian[4].

Poate tot acelor vremuri tulburi aparţin şi obiectele de la Petea (jud. Satu-Mare):

Vârf de lance (*hasta*), din fier (fig. 2), bine conservată, fusiformă, dimensiuni: L = 22 cm; lăţ. = 3 cm, consistenţă bună a metalului, vârful este rupt, iar muchiile tocite semn al unei utilizări serioase, tubul de înmănuşare este şi el rupt în partea superioară; piesa a fost descoperită în locuinţa complex 14 / 1999 şi are analogii la Malaja Kopanja[5] în mediul dacic şi la Porolissum în mediul roman[6].

Fibulă din bronz (fig. 1), tip puternic profilat cu buton (Patek 5)[7], stare fragmentară, lipseşte acul şi resortul, portagrafă înaltă; corpul piesei prezintă pe margini un decor mărunt, incizat în zigzag[8]; loc de descoperire locuinţa complex 3 / 1999 şi are multiple analogii în Dacia romană la Porolissum, Tibiscum, Ulpia Traiana Sarmizegetusa[9] etc.

Ambele piese aparţin unor complexe închise, databile în prima jumătate a sec. II d.Hr. şi nu sunt singulare în acest spaţiu: expl. Medieşul Aurit[10] şi Lazuri[11].

---

* Ambele obiecte au fost descoperite în campania din 1999 de Robert Gindele şi se păstrează în momentul de faţă în colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare.

[1] Vezi de exemplu pentru aşezarea de la Medieşu Aurit, S. Dumitraşcu–T. Bader, *Aşezarea dacilor liberi de la Medieşul Auirit*, Satu Mare, 1967, p. 40-42.

[2] În acest sens un bun argument îl constituie descoperirile de cuptoare pentru ars ceramică cenuşie ştampilată de la Zalău – Panic, vezi: Al. V. Matei, *Cuptoare pentru ars ceramică cenuşie, ştampilată descoperite la Zalău*, in AMP, XXI, 1997, p. 377-387.

[3] M. Bărbulescu–Denis Deletant–Keith Hitchins–Şerban Papacostea–Pompiliu Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, 1998, p. 52.

[4] Vezi argumentarea acestei păreri la Vjačeslav Kotigoroško, *Ţinuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. – IV e.n. (Perioadele La Téne şi romană)*, Bucureşti, 1995.

[5] Vjačeslav Kotigoroško, *op.cit.*, p. 272, fig. 49 (1, 2).

[6] N. Gudea, *Castrul roman de pe vârful dealului Pomet – Moigrad. Porolissum 1*, Zalău, 1997, p. 124, fig. 34.

[7] E. V. Patek, *A pannoniai Fibulatipusok elterjedese es eredete*, Budapest, 1942, p. 91-92.

[8] Aceste fibule pentru provincia Dacia au fost datate în epoca lui Traian, vezi Teresa Dabrowska, *Die späten kräftig Profilierten Fibeln (Almgren Typ 84) in Polen*, în Problemen der relativen und absoluten Chronologie ab Latenezeit bis zum Frühmittelalter, Krakow, 1992, p. 106.

[9] Dorin Alicu–Sorin Cociş–Constantin Ilieş–Alina Soroceanu, *Small Finds from Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 1994, p. 100.

[10] S. Dumitraşcu–T. Bader, *op.cit.*, pl. XIX.

Totuşi suntem înclinaţi să credem că obiectele descoperite la Petea, pct. „Vamă" au aparţinut iniţial unui soldat roman, suliţa şi fibula de acest tip sunt curent întâlnite în rândul auxiliarilor din castrele de pe *limes*-ul Daciei[12].

Cele 2 piese de la Petea vin să înmulţească numărul de obiecte militare romane din mediul barbar care atestă ori un comerţ de contrabandă cu obiecte romane cazone[13], ori evenimente dramatice, bătălii, între daci şi romani, obiectele putând să ajungă în *Barbaricum*, ca trofee, în urma unui raid de jaf în provincia Dacia.

Confruntările au fost fără doar şi poate extrem de violente şi au fost resimţite în întreaga lume barbară învecinată şi aceasta cu atât mai mult cu cât vexilaţiile romane au înaintat de-a lungul râului Someş, urcând apoi pe Tisa pentru a pune capăt existenţei ultimului complex de fortificaţii dacice de pe Valea Tisei Superioare; cetăţi aflate astăzi în marea lor majoritate în Ucraina: Cetăţeaua-Onceşti (Maramureş), Zakarpat, Malaja Kopanja, Solotvina (Ukraina)[14].

Römischer Herkunft Gegenstände von Petea (Kreis Satu Mare)
(Zusammenfassung)

In die Ausgrabungen von Petea (Kreis Satu Mare) wurden in geschlossene „Komplexe" ein Wurflanzenspitz (Abb. 2) und ein Fibelstück, Kräfigprofilierten Typus (Abb. 1), gefunden. Die Gegenstände sind nach dem Fibeltyp am Anfang des 2. Jhr. n.Chr., Trajans Zeitspanne, datierbar und nach meiner Meinung sie gehörten zuvor einem römischen Soldat aus dem Exercitus Daciae. Diese Gegenstände zusammen mit andere Funden solcher Art aus der Someş Tal und oberen Teiss Tal verstärken die Meinung, dass die römische Armeen Trajans haben eine grössere Oberfläche erobert, als die frischgegründete Provinz Dacia Traiana existierte, um ein Vorland an der Limes Dacicus zu kriegen. Es scheint, dass zwischen dem letzten Feldzug der Römer, gegen Ende der dakischen Kriege, zogen aufwärtz von dem Someş Fluss auf den oberen Theiß gegen die Festungen der Freien Dakern aus dem Norden Maramureş Kreis und Süd-Westen Ukraina.

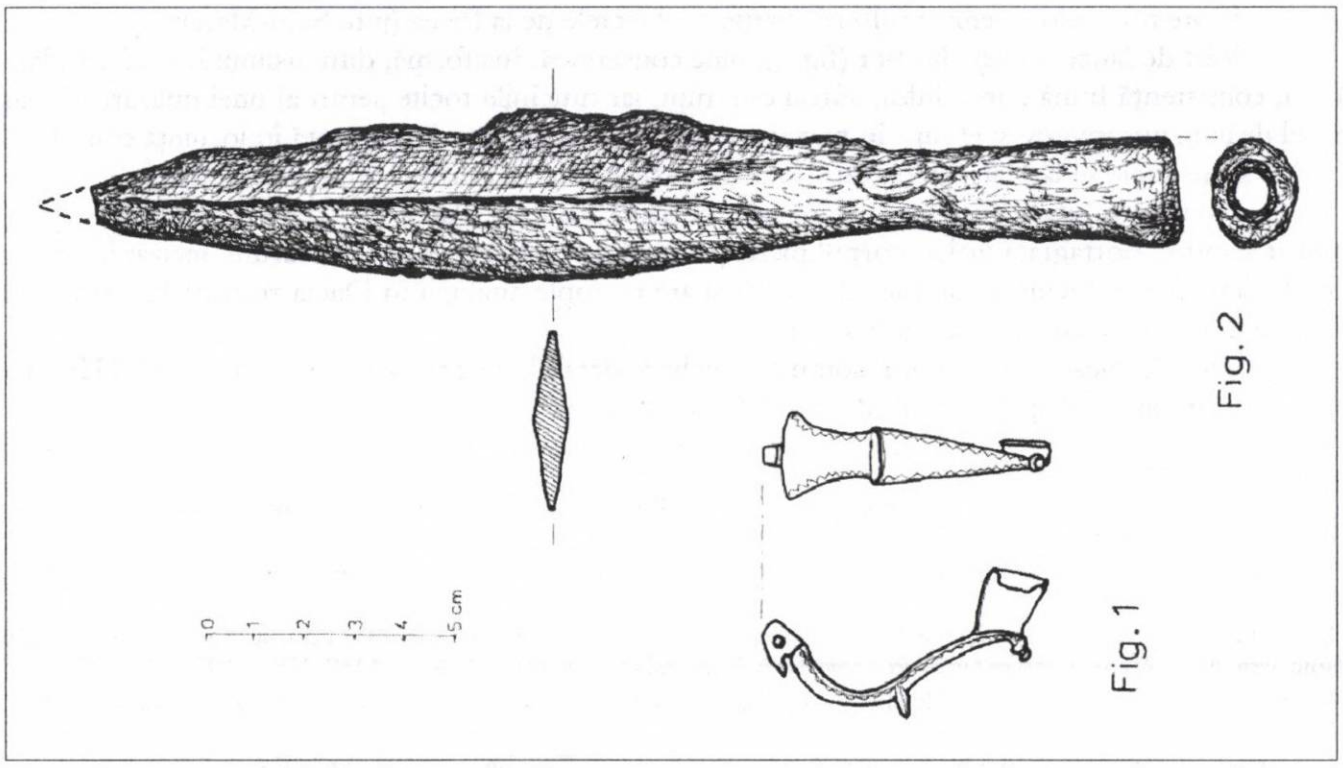

Fig. 2

Fig. 1

[11] Al. V. Matei–Ioan Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p.Chr.) în spaţiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj, 2000, p. 536.

[12] Ştefan Roşeanu, *Armamentul roman în castrele din Transilvania – recenzie la seria „Führer zu archäologischen Denkmälern in Dacia Porolissensis" tipărită cu „Ocazia celui de al XVII-lea Congres Internaţional de Studii asupra frontierelor Imperiului Roman, Zalău, septembrie 1997"*, în European Archaeology – online (Books reviews), www. archaeology.ro.

[13] Coriolan Horaţiu Opreanu, *Dacia romană şi Barbaricum*, Timişoara, 1998, p. 134.

[14] Discuţia mai largă a subiectului la Sever Dumitraşcu, *Dacia Apuseană*, Oradea, 1993, p. 75-76.

Descoperiri funerare în mediul slavilor timpurii din nord-vestul României. Determinări antropologice şi câteva observaţii din punct de vedere arheologico-istoric*

Ioan STANCIU
Marius MUNTEAN

Analizele antropologice prezentate aici au fost aplicate unor loturi de materiale provenite din morminte plane de incineraţie (cu depunerea resturilor funerare în urnă sau direct în groapă) cercetate la Pişcolt – Nisipărie/Homokos-domb, jud. Satu Mare[1] şi Zalău – Baza DROMET S.A. (DROMET 2), jud. Sălaj[2].

La Pişcolt au fost identificate, printre complexele funerare din epoca bronzului şi mai ales Latène, şapte morminte datate ultima oară în partea finală a sec. VI – prima treime a sec. VII p. Chr[3]. Este posibil să fi existat aici un cimitir cu un număr sensibil mai mare de morminte din această vreme, aşa cum pare să sugereze repartiţia la orizontală a complexelor funerare identificate, mai ales că partea centrală a dunei pe care necropola este situată a fost distrusă prin exploatarea nisipului[4]. Doar în cazul mormântului nr. 21 resturile incineraţiei au fost găsite într-o urnă, celelalte caracterizându-se prin depunerea unei mici cantităţi de oase calcinate direct în groapă (mormintele cu nr. 18, 81, 83, 84, 87 şi 197). Cel puţin unele dintre complexele funerare se aflau la o adâncime mică faţă de suprafaţa actuală, situaţie ce explică distrugerea sau răvăşirea unora dintre ele, un amnar de fier specific epocii din care aceste morminte datează fiind găsit pe vechiul nivel de călcare. La Muzeul din Carei au fost regăsite doar oasele din mormântul 21.

La Zalău – Baza DROMET S.A. (2), în urma unei săpături de salvare susţinută în anul 2000 au fost identificate pe o suprafaţă de aproape 800 m² opt morminte. În mod sigur, cercetarea cimitirului nu a fost epuizată, deşi densitatea mormintelor găsite în suprafaţa investigată este relativ mică. Interesant, probabil cu excepţia a două complexe (M. 5 şi 7), în toate celelalte resturile cremaţiei au fost depuse în urne (vase modelate cu mâna), păstrate fiind, de regulă, părţile lor inferioare. Fundul gropilor a apărut la adâncimi foarte mici de la actualul nivel de călcare (între 15-35 cm), ceea ce înseamnă că lucrările agricole, poate chiar o nivelare mecanică a locului, cu prilejul amenajării vechii ferme, au afectat serios cimitirul[5]. Inventarul extrem de sărac, asemenea situaţiei din cimitirul de la Pişcolt, nu permite o încadrare cronologică prea strânsă. Mai curând putem avea în vedere prezenţa exclusivă a ceramicii lucrată cu mâna, nedecorată, dar şi relaţia sigură cu orizontul aşezărilor situate în imediata vecinătate, pe acelaşi curs superior al văii Zalăului, de plasat, în linii mari, în a doua jumătate a sec. VI şi prima jumătate a veacului următor[6].

***

Pişcolt, mormântul nr. 21. Urnă identificată la -70 cm de la actualul nivel de călcare. Circa 2/3 din volumul vasului, modelat cu mâna, era umplut cu oase calcinate, unele dintre ele mai slab arse. Printre acestea se afla şi marginea unei oale mai mici, de asemenea lucrată cu mâna şi o "cataramă" de fier cu cârlig. Cum s-a remarcat în urma examinării oaselor, pe un fragment de radius se aflau urme de sticlă topită, mai probabil provenite de la mărgele ori o brăţară de sticlă, situaţie ce ar accentua prezenţa resturilor unei femei.

---

* Analizele resturilor osteologice au fost efectuate de către prof. dr. Marius Muntean (Universitatea de Medicină şi Farmacie "Victor Babeş", Timişoara).

[1] Németi 1983, nr. 4, p. 139-140, fig. 8/5, 6, 9-12, p. 147, fig. 10/3, 4, 6, 7, p. 149; Stanciu 1999, p. 129-133, pl. 4.

[2] Situl se află la cca. 260 m sud-vest faţă de Fosta I.S.C.I.P (Întreprinderea de Stat pentru Creşterea şi Industrializarea Porcilor), apoi sediul societăţii DROMET S.A., care avea ca obiectiv modernizarea unei porţiuni a şoselei Zalău - Satu Mare. Vechea denumire a locului a rămas necunoscută. După Băcueţ-Crişan - colab. 2001, ar face parte din actualul hotar al localităţii Panic (com. Hereclean), situat fiind, totuşi, în imediata vecinătate a Bulevardului Mihai Viteazul din oraşul Zalău. Deoarece siturile de aici au fost deja semnalate sub numele Zalău-I.S.C.I.P. ori Zalău-DROMET, cu intenţia de a nu încurca şi mai mult lucrurile, preferăm localizarea în hotarul oraşului Zalău. Pentru posibilitatea de a prezenta descrierea mormintelor de aici, fără prezentarea planului săpăturii şi a desenelor complexelor, datorăm mulţumiri d-lui dr. Dan Băcueţ-Crişan (Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău). Băcueţ-Crişan - colab. 2001.

[3] Stanciu 1999, p. 129-133.

[4] Stanciu 1999, n. 6, p. 129-130.

[5] Băcueţ-Crişan - colab. 2001; Stanciu 2004, fig. 4, p. 351.

[6] Stanciu 2004.

Au fost recoltate 654 de fragmente osoase. Dintre acestea, 651 sunt de mici dimensiuni (5-20 mm), provenind din toate segmentele corpului. 15 fragmente mărunte aparţin craniului (fig. 1/2): 9 fragmente sunt din bolta craniului, 1 fragment provine din stânca osului temporal, 1 fragment din solzul osului occipital, 2 fragmente din procesul bazilar al occipitalului şi 2 fragmente din etmoid. Un singur fragment (probabil din solzul osului temporal) prezintă o margine suturală ce indică o sutură neobliterată. Un fragment din procesul bazilar al occipitalului are o culoare gri-vineţie, celelalte sunt alb-gălbui.

Vertebrele sunt reprezentate printr-un corp al unei vertebre toracale inferioare, un fragment de sacru şi câteva mici fragmente provenite din arcurile vertebrale.

Membrele sunt indicate de fragmente provenite din diafizele unor oase lungi (36 fragmente). 5 fragmente de culoare neagră întregesc un segment din creasta tibiei, cu o lungime de 131 mm şi o grosime de 7,5 mm. Este prezentă patela dreaptă. Un fragment de coxal păstrează incizura ischiatică şi un fragment păstrează un segment din acetabul. Se păstrează o epifiză inferioară dintr-un femur stâng, care pare a fi aparţinut unei femei. S-au conservat 9 fragmente de capete articulare (femur + humerus). 3 sunt de mici dimensiuni, celelalte 6 provin din cel puţin 5 capete articulare. Este conservat un fragment dintr-o fibulă. Din scheletul piciorului s-au păstrat un fragment de calcaneu (sustentaculum tali), un fragment din talusul din partea dreaptă (fig. 1/1d), care se articulează cu un os navicular (fig. 1/1b). După dimensiuni, acestea aparţin unui bărbat. Poate fi determinat un os navicular din partea stângă (fig. 1/1a), mai mic, dintr-un schelet de femeie. Este păstrat primul cuneiform din partea stângă, care este mai mare şi nu se articulează cu osul navicular din partea stângă, de dimensiuni mai mici. Este conservat un fragment din cuneiformul II şi fragmente de metatarsiene. Un fragment dintr-un humerus are o grosime de 2,9 mm. Radiusul este reprezentat prin fragmente de epifiză proximală şi distală şi de corp (lungime 84 mm). De acest fragment este ataşat un fragment care pare a fi sticlă topită. Ulna este reprezentată de o epifiză proximală, 3 segmente de corp şi două epifize distale. Una dintre acestea este din partea dreaptă şi are un diametru antero-posterior de 14,9 mm. Cealaltă este din partea stângă şi are un diametru antero-posterior de 13,1mm. De la nivelul mâinii, au fost identificate oase carpiene: pisiform şi scafoid, care par a proveni de la o femeie. Sunt păstrate fragmente de oase metacarpiene şi falange.

Acest mormânt este dublu, în el găsindu-se fragmente osoase care au aparţinut unui bărbat şi unei femei, ambii maturi.

Zalău – Baza DROMET S.A.

Mormântul nr. 1. Fundul gropii a fost determinat la –32/35 cm (toate adâncimile sunt date de la actualul nivel de călcare), având formă ovală în plan (40 X 34 cm) şi albiată în secţiune. Se mai adâncea doar 8 cm. Groapa era orientată aproximativ pe direcţia vest-est cu axa ceva mai lungă. Partea inferioară a unui vas, în poziţie verticală, se afla în centrul gropii, sesizabilă fiind încă de la -15 cm ; fundul vasului nu era aşezat direct pe fundul gropii, ci cu 6-7 cm mai sus. În interiorul urnei (majoritatea, dar şi împrăştiate în jur, amestecate cu bucăţele de cărbune, unele chiar mai mari), se aflau relativ multe oase calcinate. Dacă avem în vedere adâncimea la care au apărut resturile urnei, adică doar la -15 cm faţă de actualul nivel de călcare, putem presupune că resturile incineraţiei au fost depuse într-o urnă, a cărei parte superioară a fost distrusă în urma arăturilor sau unor nivelări moderne.

Au fost recuperate 550 g de oase calcinate, respectiv 384 de fragmente osoase de mici dimensiuni. Toate au aceeaşi culoare alb-cenuşie şi surprinde greutatea mare raportată la volumul lor. După aspect, aparţin aceluiaşi individ. Craniul este reprezentat prin 12 fragmente osoase. Din bolta craniului s-au conservat fragmente mici, în general exfoliate. Grosimea lor maximă este de 5,4 mm. Se păstrează un fragment de sutură, care este obliterată endocranian. Mandibula este reprezentată prin 3 fragmente: unul din corp şi 2 din procesul alveolar. Sunt păstrate capetele femurale (diametrul = 44 mm), grosimea diafizei femurale este de 6,8 mm, grosimea diafizei tibiale – de 4,3 mm. Au fost identificate şi fragmente de oase tarsiene (talus, navicular). Un fragment din diafiza humerusului are o grosime de 2,8 mm. Aspectul şi grosimea oaselor pledează pentru scheletul unui adult, probabil de sex masculin.

Mormântul nr. 2. La -20 cm a fost determinat conturul fundului gropii, de formă ovală în plan (58 X 50 cm), axa mai lungă fiind orientată pe direcţia vest-est. Pereţii erau aproape verticali şi fundul propriu-zis uşor albiat; acesta se afla la -38 cm. În partea central-estică a gropii era aşezat, în poziţie verticală, fundul urnei (cu 8 cm mai sus de fundul gropii), sesizabil încă de la -15 cm. Numeroase

fragmente din jumătatea superioară a vasului, distrusă la un moment dat, au fost găsite în umplutura gropii, astfel că el a fost reconstituit aproape integral, cu excepţia buzei. În interiorul său se afla cam jumătate din cantitatea de oase calcinate, acestea amestecate cu bucăţele de lemn carbonizat. Restul oaselor erau împrăştiate, împreună cu bucăţele de cărbune şi fragmente ceramice, în umplutura gropii. Câteva bucăţi de oase calcinate au fost găsite şi sub fundul urnei. În umplutura gropii a mai fost găsit un fragment din fundul unui vas neolitic şi un alt fragment din peretele unui vas lucrat la roată, din epoca romană.

Au fost recuperate 1130 g de oase calcinate, respectiv peste 1450 de fragmente osoase de mici şi foarte mici dimensiuni. Acestea au o culoare alb murdar-cenuşie. Sunt reprezentate toate segmentele corpului. Peste 115 fragmente fac parte din craniu. Dintr-un număr de 15 fragmente s-a întregit o porţiune din bolta craniului (sutură sagitală + coronală). Suturile sunt total obliterate endocranian şi, într-o proporţie de peste 50% - exocranian. Grosimea maximă la nivelul osului parietal este de 4,8 mm. Aspectul fragmentelor care se întregesc este diferit: unele au o nuanţă gălbuie, iar altele sunt cretoase, de culoare alb-cenuşie şi cenuşie. Din craniu se mai păstrează: fragmente din osul temporal stâng (stâncă, mastoidă, proces zigomatic), un fragment de os zigomatic, condilul stâng al mandibulei, un fragment de proces alveolar mandibular şi 9 fragmente din rădăcini dentare.

Vertebrele sunt reprezentate prin 4 fragmente de mici dimensiuni. S-au identificat fragmente de scapulă, de ulnă (4 fragmente, din care unul cu o lungime de 78 mm şi grosime de 2,8 mm în treimea distală). Falangele sunt reprezentate prin 4 fragmente. Din membrul inferior am identificat fragmente de coxal, de diafiză femurală (grosimi de la 5 mm până la 6,5 mm), tibie (grosime 3,2 mm) şi fragmente de oase tarsiene.

Gradul de obliterare al suturilor craniene pledează pentru un individ care avea vârsta cuprinsă între 40 şi 50 de ani. Aspectul şi grosimea oaselor nu permit o identificare precisă a sexului, totuşi, avînd în vedere vârsta înaintată, când bolta craniului se subţiază, este posibil ca scheletul să fi aparţinut unui individ de sex masculin.

Mormântul nr. 3. Groapă de formă aproape circulară în plan (diametrul de cca. 70 cm), identificată imediat sub stratul de pământ cenuşiu-gălbui, bulversat. Formă albiată în secţiune, adâncindu-se cu 30 cm de la nivelul identificării. În centrul gropii se afla partea inferioară a unui vas lucrat cu mâna, spart în mai multe fragmente. Cele mai multe dintre oasele calcinate au fost găsite în interiorul fundului de vas, împreună cu multe bucăţele de cărbune, altele, împreună cu resturi mărunte de lemn carbonizat, erau împrăştiate pe fundul gropii. În interiorul fundului de vas, lipită de acesta (s-au păstrat şi urme consistente de rugină), se afla o cataramă dreptunghiulară de fier, arsă.

Au fost recuperate 120 g de oase, în total 273 de fragmente osoase calcinate, de culoare alb-cretoasă. A fost posibilă identificarea următoarelor fragmente: 9 din bolta craniului (grosimea maximă 3,6 mm), dintre care 4 conţin segmente de sutură, 3 fragmente de procese alveolare, dintre care unul provine din regiunea mediană a mandibulei şi 3 fragmente de dinţi, dintre care două sunt rădăcini meziale ale unor molari inferiori, iar al treilea este un fragment din coroana unui molar de minte, cu înălţimea de 5,4 mm. Această dezvoltare a molarului de minte corespunde vârstei de 12 ani. Printre fragmentele de diafize s-au găsit două mai groase (4 mm). Nu s-a putut preciza osul din care provin. Fragmentele osoase calcinate au aparţinut unui individ de 12 ani, de sex neprecizat. Aspectul oaselor pledează pentru sexul feminin.

Mormântul nr. 4. Deşi nu foarte clar, partea inferioară a gropii a fost determinată între -15-20 cm, având formă ovală în plan (72 X 62 cm) şi albiată în secţiune. Fundul ei se afla la -33 cm, fiind orientată cu axa mai lungă aproximativ pe direcţia vest-est. Aproximativ în mijlocul complexului a fost găsită jumătatea inferioară a unei oale (lucrată cu mâna), în interiorul căreia se aflau câteva bucăţele de oase calcinate. Majoritatea oaselor, împreună cu mici bucăţi de lemn carbonizat, erau împrăştiate în jurul fundului de vas, inclusiv sub el. Lângă acesta s-a găsit şi o bucată de cremene roşcată (mai probabil rulată, din nivelul preistoric). Două cioburi mărunte, foarte probabil din acest vas, au fost găsite în umplutura gropii.

Au fost recoltate 355 g de oase calcinate, adică peste 540 fragmente, de dimensiuni reduse (majoritatea de culoare alb-gălbuie). Sunt reprezentate toate segmentele corpului. 12 fragmente care aparţin bolţii craniului au o culoare gri-negricioasă pe faţa endocraniană şi o grosime cuprinsă între 2 şi 4 mm. S-au mai identificat două fragmente din stâncile oaselor temporale, 3 fragmente din procesul alveolar al mandibulei şi 7 fragmente de rădăcini dentare; resturi din vertebre, humerus, radius, coxal, carp şi falange. Grosimea şi culoarea oaselor pledează pentru un individ matur, de sex feminin.

Mormântul nr. 5. Contur identificat la -35 cm, fundul gropii aflându-se cu 10 cm mai jos.

Groapa avea formă ovală în plan (57 X 46 cm), orientată fiind pe direcţia vest-est cu axa mai lungă. Pământul argilos din umplutură era amestecat cu cărbune, acesta conferindu-i culoarea negricioasă. Pe întreaga adâncime a umpluturii au fost găsite relativ multe oase calcinate, majoritatea foarte mărunte, fărâmicioase, multe dintre ele irecuperabile. În capătul vestic al gropii, la 5 cm deasupra fundului, fusese aşezat un văscior modelat cu mâna, în bună parte spart, datorită presiunii pământului (orientat oblic, cu gura spre marginea gropii), în care au fost găsite puţine bucăţele de oase calcinate, mai probabil ajunse în el întâmplător, deoarece oase calcinate au fost găsite şi sub acest vas, până pe fundul gropii).

Au fost recuperate 65 g de oase calcinate, fiind numărate 163 de fragmente, de mici dimensiuni, cu o culoare alb-gălbui-cenuşie. Au fost identificate 16 fragmente de oase craniene; un fragment din osul parietal are grosimea de 4 mm. S-a identificat un fragment de os zigomatic, care păstrează parţial tuberculul articular anterior şi fosa mandibulară. S-au conservat 8 fragmente de rădăcini dentare care provin de la dinţi frontali superiori şi inferiori şi de la premolari şi molari superiori. O rădăcină de premolar superior, cu o formă de pişcot pe secţiune orizontală, are apexul fracturat şi nu se poate preciza dacă rădăcina a fost complet formată. În această stare de conservare, rădăcina dentară indică o vârstă mai mare de 13 ani. S-au mai găsit mici fragmente din diafize, din oase carpiene, metacarpiene şi falange. Un fragment de diafiză femurală are o grosime de 6 mm.

Resturile osoase au aparţinut, probabil, unui adolescent sau adult de sex feminin.

Mormântul nr. 6. Complex aproape complet distrus, fiind păstrat doar fundul său, pe o adâncime maximă de 12 cm. Conturul a fost determinat la - 24 cm de la suprafaţa actuală. În plan, forma este ovală, orientată aproximativ nord-sud cu axa mai lungă (dimensiuni pe axe: 46 X 38 cm). Fundul avea formă albiată în secţiune, aflându-se la 38 cm faţă de actualul nivel de călcare. Concentrate în porţiunea centrală a gropii, se aflau mai multe fragmente din partea inferioară a unui vas, lucrat cu mâna. Groapa era umplută cu pământ cenuşiu-închis, amestecat cu pietricele, cărbune, cioburi mărunte şi oase calcinate.

Au fost recuperate 190 g de oase calcinate, de foarte mici dimensiuni; majoritatea au aspect de rumeguş, de culoare alb-murdar. Au fost observate 365 de fragmente, dintre care identificabile sunt 50. Fragmentele provenind din bolta craniană sunt exfoliate. Celelalte reprezintă toate segmentele corpului. Datorită dimensiunilor mici şi faptului că nu s-au găsit fragmente tipice, nu s-a putut preciza sexul sau vârsta individului. 10 fragmente osoase mici prezintă altă culoare, asemănătoare cu cea a cimentului şi prin aceasta ridică întrebarea dacă nu cumva provin dintr-un alt schelet.

Mormântul nr. 7. Complex bulversat, aproape complet distrus. La - 25 cm a fost vag delimitat fundul unei gropi ovale (cu diametrele de cca. 44 X 40 cm). Pe marginea estică se găseau, între -10/15 cm, două fragmente din fundul unui vas; pe fundul gropii au mai apărut câteva cioburi mărunte, unele sigur preistorice, bucăţele de pământ ars, două pietre şi puţine bucăţi de oase calcinate, majoritatea macerate, irecuperabile. Două fragmente, prost conservate, din fundul unui vas lucrat cu mâna, pastă grosieră, relativ consistentă, amestecată cu nisip insuficient cernut şi micaşist sfărâmat s-ar putea să nu fie preistorice. Starea precară de conservare nu face sigură determinarea lor ca slave timpurii. Sunt puternic arse secundar. Este mai probabil ca în acest caz resturile incineraţiei să fi fost depuse direct în groapă.

Mormântul nr. 8. Groapă bulversată, fundul ei a fost delimitat, nu foarte clar, între - 20-25 cm. Pare să fi avut o formă ovală în plan (cca. 80 X 60 cm), orientată cu axa mai lungă aproximativ pe direcţia NNE-SSV. Încă de la -10/15 cm au apărut relativ multe oase calcinate, fragmente mărunte, majoritatea macerate, irecuperabile. În jumătatea estică (între -20-30 cm), împrăştiate, se aflau mai multe fragmente din jumătatea inferioară a unei oale, lucrată cu mâna. În interiorul complexului au ajuns accidental un fragment din peretele unei oale lucrată la roată şi un altul lucrat cu mâna, databile în epoca romană. Au fost recuperate doar 8 fragmente de oase calcinate, de mici dimensiuni, cu o culoare alb-gălbuie. Nu pot fi identificate.

***

În cazurile a 5 dintre mormintele de la Zalău-Baza DROMET S.A. a fost posibilă determinarea fragmentelor de oase calcinate, în termeni mai mult sau mai puţin siguri. Există trei adulţi, dintre care doi bărbaţi (mormintele 1 şi 2, în cel din urmă caz particularităţile oaselor sugerează o vârstă între 40-50 ani) şi o femeie (mormântul 4). Resturile din mormântul 3 indică un adolescent (în jurul vârstei de 12 ani), probabil de sex feminin, în timp ce în legătură cu oasele din mormântul 5 se poate preciza doar că au aparţinut unei persoane de sex feminin. Rămâne cu totul nesigură posibilitatea ca în mormântul nr. 5 să avem de-a face cu o înmormântare dublă, explicată, în lipsa altor

indicii, prin diferenţa de culoare a unora dintre oasele calcinate. Desigur, numărul redus al mormintelor cercetate exclude posibilitatea desprinderii unor concluzii, cel mult poate fi formulată observaţia că grupele de vârstă şi sex sunt reprezentate relativ echilibrat. Dacă, eventual, avem de-a face cu un cimitir de dimensiuni restrânse, atunci această constatare poate să rămână definitivă.

Mult mai interesant este mormântul nr. 21 de la Pişcolt, datorită presupunerii că în aceeaşi urnă au fost depuse rămăşiţele a două persoane mature, de sex opus. Opinia formulată de specialist se datorează identificării unor particularităţi morfologice distincte în cazul unora dintre piesele osoase tipice[7].

Incineraţia în morminte plane sau tumulare (cu depunerea resturilor funerare direct în groapă sau într-o urnă, frecvent fără alt inventar în afara ceramicii, ori foarte sărac) a fost caracteristică slavilor pe bună parte din durata epocii medievale timpurii, în măsură mai mică fiind practicată chiar după oficializarea creştinismului, până în etapa de început a epocii medievale propriu-zise[8].

Opinia conform căreia slavii au practicat încă de la începutul epocii medievale timpurii şi ritul inhumaţiei, nu este întemeiată[9]. Necropolele mixte (incineraţie/inhumaţie) apar la nordul Dunării mijlocii tocmai pe linia de demarcaţie între locuirile slavă şi avară, slavii preluând aici inhumaţia ca urmare a contactelor cu mediul cultural avar. Inhumaţia s-a răspândit treptat în lumea slavă între sec. VIII-XII, iar schimbarea ritului funerar nu s-a datorat unei evoluţii interne, ci impulsurilor din exterior, în primul rând din direcţia creştinismului, dar şi influenţelor exercitate de practicile funerare ale altor populaţii, cum au fost avarii, protobulgarii, scandinavii[10].

Printre mormintele de la Pişcolt domină cele caracterizate prin depunerea resturilor funerare direct în groapă. La Zalău-DROMET S.A. par să fie mai numeroase mormintele cu urnă (situaţia de aici necesită noi verificări, deoarece printre complexele săpate s-ar putea să existe şi alte morminte, cu depunerea oaselor calcinate direct în gropi, înregistrate drept complexe preistorice ori din epoca romană). În funcţie de anumite particularităţi ale înmormântărilor, H. Zoll-Adamikowa a separat pentru epoca slavă timpurie mai multe zone. Aproximativ în partea nordică a Europei centrale nu au fost constatate înmormîntări din această perioadă, fiind presupuse practici funerare pe care cercetarea arheologică nu le poate surprinde (zona A). În Moldova, Ucraina vestică şi pe valea Vistulei (zona A/B) se găsesc sporadic morminte plane cu urnă sau depunere direct în groapă. Zonei B (pe Elba mijlocie şi superioară, apoi în zona râului Morava) îi sunt specifice morminte izolate sau mici grupuri de morminte. Zonele A/B şi B se caracterizează de asemenea prin apariţia aproape exclusivă a mormintelor plane de incineraţie (cele tumulare sunt mai târzii) şi preponderenţa categorică a înmormântărilor în urne[11]. În schimb, la Sărata Monteoru majoritatea mormintelor o reprezintă cele cu depunerea resturilor funerare direct în groapă, cu sau fără fragmente ceramice[12].

Prezenţa unor grupuri mici de morminte sau chiar a unor morminte izolate poate fi interpretată în legătură cu primul val al migraţiei slave, când locuirea nu era încă stabilizată[13].

Posibilitatea unei înmormântări duble în mormântul nr. 21 de la Pişcolt (maturi, bărbat şi femeie) rămâne, totuşi, sub semnul întrebării, atâta vreme cât concluziile specialistului antropolog nu sunt susţinute şi de alte probe, în afara determinărilor anatomice directe. O astfel de situaţie poate să intereseze, deoarece o întreagă serie de surse literare referitoare la vechii slavi informează despre obiceiul sacrificării văduvei odată cu moartea soţului[14]. Deşi, destul de frecvent, atât în cimitirele plane, cât şi în cele tumulare, au fost semnalate morminte duble sau chiar multiple, adeseori am putea rămâne sceptici în legătură cu posibilitatea unor determinări antropologice precise, doar pe baza fragmentelor de oase calcinate, mai ales când acestea se aflau în aceeaşi urnă. Nu în ultimul rând, este necesară o atitudine circumspectă în ce priveşte veridicitatea acestei informaţii, din unele surse cel puţin[15].

***

[7] Iniţial, nu am exclus posibilitatea ca în urna acestui mormânt, expusă la data la care am desenat-o în Muzeul Orăşenesc din Carei, să fi fost puse şi oase calcinate recoltate din restul mormintelor. Dl. dr. János Németi, autorul descoperirii, a negat categoric această eventuală situaţie.

[8] Niederle 1926, p. 42-59; Rusanova 1976, p. 42-44; Zeman 1976, p. 218-219; Zoll-Adamikowa 1979; Zoll-Adamikowa 1990; Prihodnjuk 1990; Parczewski 1993, p. 115-118; Fusek 1996; Paddenberg 2000.

[9] Pentru discuţia mai veche, Niederle 1926, p. 42-43. Mai nou, Cilinská 1983, p. 238.

[10] Zoll-Adamikowa 1979; Prihodnjuk 1990, p. 230.

[11] Zoll-Adamikowa 1979, p. 942-944.

[12] Fiedler 1992, 1, p. 75; Bonev 1995.

[13] Fusek 1996, p. 39.

[14] spre exemplu, Niederle 1926, p. 47-48; Zoll-Adamikowa 1979, p. 162-204; 287-290; Paddenberg 2000, p. 246, 297-298.

[15] Paddenberg, 2000, p. 297-298.

Grupul de morminte cercetat la Pişcolt ilustrează acel orizont al locuirii din nord-vestul României cunoscut acum datorită aşezărilor de pe Someşul inferior sau de pe cursul superior al Crasnei, aşa cum indică şi urna mormântului 21, identică unui vas găsit într-o locuinţă de la Culciu Mare[16]. Fără îndoială, cimitirul de la Zalău-Baza DROMET S.A. poate fi pus în legătură directă cu aşezările cunoscute mai demult în imediata vecinătate, pe cursul superior al văii Zalăului, unele inedite ori succint semnalate[17]. De altfel, la cca. 300 m nord-vest de cimitirul în discuţie a fost sondată o astfel de aşezare (Zalău-I.S.C.I.P. sau Baza D.R.O.M.E.T. 1), cu rezultate încă nepublicate (săpături efectuate de către Al. V. Matei, Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă din Zalău, anii 1984-1985, 1987). Alături de cele cunoscute de pe Someşul inferior (Lazuri-Lubi tag, Peleş-Liget, Culciu Mare-Zöldmező) sau valea Crasnei (Acâş) ele pot fi datate, în a doua jumătate a sec. VI şi prima jumătate a secolului următor. Toate aceste vestigii ilustrează o etapă distinctă în evoluţia spaţiului nord-vestic al României pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a mileniului I p.Chr., în legătură directă cu situaţia arheologico-istorică din întreaga zonă a Tisei superioare, fiind propusă delimitarea sa sub numele de „orizont Lazuri-Pişcolt", ilustrativ pentru cea mai veche prezenţă a slavilor timpurii în acest spaţiu[18].

Desigur, identificarea arheologică a slavilor timpurii (sec. VI-VII) nu este posibilă doar prin determinarea anumitor categorii ceramice, tipuri de locuinţe ori cuptoare sau alte categorii de vestigii, alăturate la orizontală seriilor de analogii mai mult sau mai puţin contemporane, necesară fiind asocierea acestor elemente specificului ritului funerar şi, acolo unde este posibil, surselor literare. Este convingătoare opinia conform căreia, pe această cale, poate fi propusă o reconstituire a modelului cultural specific societăţii slave din acea perioadă, în esenţă unul puţin evoluat: *caracterul locuirii* (aşezări rurale situate de-a lungul văilor, locuinţe rectangulare, de cele mai multe ori patrate, cu instalaţie pentru foc, într-o etapă mai târzie fortificaţii); *modelul economic* (preponderenţa agriculturii bazată pe cultivarea meiului şi grâului, rolul important al creşterii vitelor mari, lipsa meşteşugurilor evoluate); *ritul funerar* (morminte de incineraţie plane, mai târziu tumulare, cu depunerea resturilor funerare direct în groapă sau în urne)[19]. Nu lipsesc poziţiile teoretice de pe care este pusă sub semnul întrebării ori chiar vehement criticată posibilitatea de a exista o relaţie directă între aceste vestigii şi etnicul celor care le-au creat (slavii)[20].

Cu intenţia de a explica vestigiile databile în a doua jumătate a sec. VI - prima jumătate a sec. VII din nord-vestul României, în general din întreaga zonă a Tisei superioare, nu este lipsită de importanţă examinarea succintă a situaţiei arheologice şi istorice din acest spaţiu pe parcursul celei de-a doua jumătăţi a sec. V şi din secolul următor, atâta cât poate fi cunoscută. După ultima treime a sec. V, când în nord-estul Ungariei poate fi constatată retragerea locuirii gepide la sud de aşa-numitele „valuri sarmatice", aşezările din nord-vestul României se aflau la periferia nord-estică a regatului gepid, concentrate pe valea râului Ier, fără a depăşi în direcţie nordică bariera naturală formată de fosta mlaştină Ecedea. De asemenea, nici pe Someşul inferior sau mijlociu nu se cunosc descoperiri care ar putea fi legate de gepizi ori alte vestigii din această vreme, aşa cum pare să fi fost nelocuită şi zona de dealuri situată la est de râul Ier ori microzonele montane şi depresionare aflate mai departe spre nord-est[21]. În etapa următoare, descoperiri avare timpurii apar, de asemenea, doar în Câmpia Ierului, până la linia de contact cu Câmpia Nirului, fără a atinge spre răsărit zona dealurilor şi în nord vechea mlaştină Ecedea[22]. Nici în Ungaria nord-estică vestigiile avare timpurii nu depăşesc spre nord linia aşa-numitelor valuri sarmatice[23].

În ceea ce priveşte spaţiul nord-vestic al României, este de accentuat faptul că, în acord cu ceea ce ştim la ora actuală (nu poate fi exclusă intervenţia unor descoperiri noi), în întreg bazinul Someşului inferior, apoi în restul microzonelor deluroase, premontane sau montane (inclusiv depresiunile Oaş, Baia Mare, Lăpuş şi Maramureş) sunt cunoscute foarte puţine vestigii din sec. V, iar cele din prima jumătate a sec. VI chiar lipsesc. În cazurile altor perioade (epoca bronzului, epoca romană sau medievală timpurie), dinamica descoperirilor întâmplătoare indică o anumită intensitate a

---

[16] Stanciu 1999, p. 128-129, pl. 1/1, pl. 4/7.
[17] Stanciu 2002, lista 3, p. 224-225; Stanciu 2004, p. 354-355.
[18] Stanciu 1998-1999; Istvánovits 2001; Stanciu 2002, p. 215-219; Stanciu 2004.
[19] Parczewski 1993, p. 123-125; Fusek 1994, p. 312-313.
[20] Pentru cea din urmă atitudine: Curta 2001; Mamzer 2004. Un răspuns critic la adresa cărţii lui Fl. Curta a formulat G. Fusek (Fusek 2004). Situaţie curioasă, deşi nu foarte explicit, H. Mamzer îşi susţine opiniile de pe poziţia autohtonismului slavilor în Polonia actuală, împotriva ipotezei colonizării acestui teritoriu.
[21] Stanciu 2002, p. 211-212, fig. 1, p. 205.
[22] Stanciu 2000; Stanciu 2002, p. 213-214, fig. 2, p. 206.
[23] Bóna 1993, p. 115; ADAM, harta 3.

locuirii, determinabilă chiar şi pe această cale, or raritatea sau chiar lipsa descoperirilor întâmplătoare de pe parcursul intervalului cronologic menţionat sugerează, în cel mai bun caz, locuirea firavă, disparată, a acestor teritorii, situaţie poate datorată condiţiilor naturale. Aşadar, apariţia în a doua jumătate a sec. VI a seriei de vestigii incluse orizontului Lazuri-Pişcolt nu poate fi explicată printr-o evoluţie locală, aşa cum este exclusă posibilitatea de a fi determinată eventuala sa origine în interiorul regatului gepid (în cazul unei datări mai timpurii a etapei de început) ori în Khaganatul avar timpuriu.

Deşi încă persistă destule necunoscute, după părerea noastră rămâne credibilă teoria formulată de K. Godłowski, construită pe un model dinamic şi complex, conform căreia, în urma migraţiei dinspre nord-est, slavii au început să colonizeze periferia nordică a bazinului carpatic spre sfârşitul sec. V - începutul sec. VI, după încetarea locuirii germanice în aceste teritorii, în cursul unei mişcări progresive, orientată spre vest; noile realităţi arheologice conturează un model socio-economic radical deosebit în raport cu cel specific epocii timpurii a migraţiilor şi în esenţă germanilor răsăriteni, inclusiv pe bună parte din durata sec. V[24]. Cu privire la Ucraina carpatică şi Slovacia estică, aşadar inclusiv zona Tisei superioare (descoperirile din nord-vestul României nu erau cunoscute atunci), autorul menţionat presupunea că prezenţa slavilor timpurii în aceste teritorii trebuie să fi fost mai veche decât în Europa centrală, gândindu-se la sfârşitul sec. V şi începutul veacului următor. Spre mijlocul sec. VI arealul locuit deja de slavi s-ar fi aflat în apropierea graniţelor nordice ale regatului gepid, cele două zone de locuire fiind separate printr-un spaţiu liber[25]. Explicaţia corespunde situaţiei înregistrate în nord-vestul României, unde pentru etapa cea mai veche a locuirii slave s-a propus[26] a doua jumătate a sec. VI, adică perioada imediat următoare destrămării regatului gepid, când grupuri slave care locuiau la nord de cursul superior al Tisei şi dincolo de Carpaţii nordici, puteau să avanseze spre sud, concomitent cu instalarea avarilor în interiorul bazinului carpatic[27]. În orice caz, aşa cum indică situaţia din nord-vestul României şi Ungaria nord-estică, această mişcare s-a produs sub autoritatea şi cu acordul avarilor, unele dintre siturile slave timpurii cunoscute în nord-vestul României (cimitirul de la Pişcolt şi grupa descoperirilor de pe cursul superior al văii Zalăului) aflându-se în vecinătatea nemijlocită a graniţelor Khaganatului avar timpuriu[28].

Pentru ceramică (lucrată cu mâna), tipurile de locuinţe şi cuptoare, vălătuci şi „pâinişoarele de lut", care însoţesc constant instalaţiile pentru foc, structura internă a aşezărilor cunoscute din nord-vestul României şi modul în care locuirea se adaptează mediului natural, analogiile au fost găsite în relativa vecinătate nordică şi nord-estică a Carpaţilor Nordici, adică tocmai în spaţiul afectat încă de timpuriu de migraţia slavilor[29].

Suma caracteristicilor care definesc acest nou mediu cultural, nu în ultimul rând practicarea incineraţiei, aşa cum indică cele două cimitire discutate aici, împiedică orice fel de comparaţie cu realităţile culturale specifice lumii gepide din sec. V-VI sau avarilor timpurii. Dimpotrivă, cel puţin în lumina datelor arheologice cunoscute, el poate fi regăsit la această dată (a doua jumătate a sec. VI – prima jumătate a sec. VII) pe un spaţiu extins din fostul *Barbaricum* european, unde, aşa cum indică chiar unele surse literare, au ajuns slavii.

Lista celor mai vechi descoperiri slave din nord-vestul României (numerele de ordine corespund celor de la fig. 2):

1. Acâş - *Râtul lui Vereş*, com., jud. Satu Mare. Aşezare (Németi 2001, p. 19).
2. Badon – *Doaşte*, com. Hereclean, jud. Sălaj. Aşezare (cercetări inedite, Al. V. Matei, Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă Zalău, 1987-1989).
3. Culciu Mare – *Zöldmező*, com., jud. Satu Mare. Aşezare (Stanciu 1999).
4. Lazuri – *Lubi tag*, com., jud. Satu Mare. Aşezare (publicare parţială, Stanciu 1998-1999).
5. Peleş – *Liget*, com. Lazuri, jud. Satu Mare. Aşezare (periegheză L. Marta, I. Stanciu, I. Stamati, 2003).
6. Pişcolt – *Nisipărie/Homokos-domb*, com., jud. Satu Mare. Cimitir (Németi 1983, p. 139, 140, nr. 4; Stanciu 1999, p. 129-132).
7. Zalău – *Bul. Mihai Viteazul, nr. 104-106* (şi Panic – *La blocuri*), oraş, jud. Sălaj. Aşezare. Scurtă menţiune, cu încadrarea greşită a descoperirilor în epoca romană (Matei 1980, p. 229-231; Matei 1993). Săpături: Al. V. Matei (1974-1984); Al. V. Matei, I. Stanciu (1996-1998).

---

[24] spre exemplu, Godłowski 1980, p. 229-231.
[25] Godłowski 1980, p. 230-231.
[26] Totuşi, datările strânse sunt mai mult sau mai puţin convingătoare, atâta vreme cât sunt sprijinite doar pe analiza ceramicii.
[27] Stanciu 1998-1999; Stanciu 2004.
[28] Stanciu 2004, fig. 1, p. 348.
[29] Stanciu 1998-1999; Stanciu 2001.

8. Zalău – *Baza DROMET S.A.* (1), oraş, jud. Sălaj. Aşezare, inedită. Săpături: Al. V. Matei (1984-1985, 1987).
9. Zalău – *Baza DROMET S.A.* (2). Cimitir, parţial cercetat (Băcueţ-Crişan - colab. 2001).
10. Zalău – *Valea Mâţii* (şi *Laminor* sau *Tăneiul lui Winkler*), oraş, jud. Sălaj. Aşezare (Matei – Stanciu 1999).
11. Zalău – *Farkas-domb*, oraş, jud. Sălaj. Aşezare. Semnalare la Matei – colab. 2004, p. 376.

Bibliografie

ADAM: J. Szentpéteri (Hrsg.), *Archäologischer Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa.* VAH 13/1, 2, Budapest, 2002.

Băcueţ-Crişan - colab. 2001: D. Băcueţ-Crişan – Al. V. Matei – H. Pop – S. Băcueţ-Crişan – I. Stanciu, *Panic, com. Hereclean, jud. Sălaj. Punct: Baza DROMET SA.* In: CCAR 2001, nr. 145, p. 175-176.

Bóna 1993: I. Bóna, *A honfoglalás elötti kultúrák es népek.* In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. I. Kötet – Történelem és kultúra*, Nyiregyháza, 1993, p. 63-137.

Bonev 1995: Č. Bonev, *La necropole slave des VIe-VIIe siècles de Sărata Monteoru (Roumanie).* In: *Études balcaniques*, 3-4, 1995, p. 183-195.

Chirilă–Socolan 1971: E. Chirilă – A. Socolan, *Tezaure şi descoperiri monetare din colecţia Muzeului judeţean Maramureş*, Baia Mare, 1971.

Čilinská 1983: Z. Čilinská, *The Development of the Slavs North of the Danube during the Avar Empire and their Social-Cultural Contribution to Great Moravia.* In: SlovArch, 31, 1983, 2, p. 237-276.

Curta 2001: Fl. Curta, *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500-700,* Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Fiedler 1992: U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, Teil 1-2, UPA, Band 11, Bonn, 1992.

Fusek 1994: G. Fusek, *Slovensko vo včasnoslovanskom období,* Archaeologia Slovaca Monographiae/Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae, tomus 3, Nitra, 1994.

Fusek 1996: G. Fusek, *Der Bestattungsritus und die materielle Kultur der Slawen im 6.-8. Jh. in der Südwestslowakei.* In: D. Bialeková, J. Zábojník (Hrsg.), *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis 11 Jahrhundert*, Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994, Bratislava, 1996, p. 37-49.

Fusek 2004: G. Fusek, *„Slawen" oder Slawen? Eine polemische Auseinendersetzung über eine wertvolle Monographie.* In: SlovArch, 52/1, 2004, p. 161-186.

Godłowski 1980: K. Godlowski, *Das Aufhören der germanischen Kulturen an der mittleren Donau und das Problem des Vordringens der Slawen* In: H. Wolfram und F. Daim (Hrsg.), *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert*, Berichte des Symposions der Kommision für Frühmittelalterforschung, 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwetl, Niederösterreich, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung, Bd. 4, Wien, 1980, p. 225-232.

Istvánovits 2001: E. Istvánovits, *Korai szláv település maradványai Kisvárda határában.* In: NyJAMÉ, 43, 2001, p. 165-183.

Mamzer 2004: H. Mamzer, *Ethnischer Mythus in der Archäologie.* In: G. Fusek (Hrsg.), *Zbornik na počesť Dariny Bialekovej*, Archaeologia Slovaca Monographiae/Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae VII, Nitra, 2004, p. 223-226.

Matei 1980: Al.V. Matei, *Repertoriul aşezărilor aparţinînd dacilor liberi (sec. II-IV e.n.) descoperite pe teritoriul judeţului Sălaj.* In: AMP, 4, 1980, p. 229-243.

Matei 1993: Al. V. Matei, *Aşezarea dacilor liberi de la Panic, jud. Sălaj.* In: Materiale, 17/2 [1983], 1993, p. 325-327.

Matei – colab. 2004: Al. V. Matei - H. Pop - M. Andraş – D. Băcueţ-Crişan, *Zalău, jud. Sălaj. Punct: Dealul Lupului (Farkas Domb).* In: CCAR 2004, nr. 214, p. 375-378.

Matei–Stanciu 1999: Al. V. Matei – I. Stanciu, *O locuinţă din perioada târzie a migraţiilor la Zalău-„Valea Mâţii" (jud. Sălaj).* In: V. Ciubotă, V. Marina (coord.), *Relaţii româno-ucrainene/Rumuns'ko - Ukrains'ki vidnosini istorija i sučasnist'*, Satu Mare, 1999, p. 119-126.

Németi 1983: I. Németi, *Noi descoperiri din epoca migraţiilor din zona Carei (jud. Satu Mare).* In: SCIVA, 34, 1983, 2, p. 134-150.

Németi 2001: *Acâş, com. Acâş, jud. Satu Mare. Punctul: Râtul lui Vereş.* In: CCAR 2001, p. 19-20.

Niederle 1926: L. Niederle, *Manuel de l'Antiquité slave. Tome II: La Civilisation.*, Paris, 1926.

Paddenberg 2000: D. Paddenberg, *Studien zu frühslawischen Bestattungssitten in Norddeutschland.* In: Offa. Berichte und Mitteilungen zur Urgeschichte, Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie, 57, 2000, p. 231-345.

Parczewski 1993: M. Parczewski, *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen,* Veröffentlichungen der österreichischen Gesselschaft für Ur- und Frühgeschichte, Band XVII, Wien, 1993.

Prihodnjuk 1990: O. M. Prihodnjuk, *Ranneslavjanskie kul'turî V-VII v.v. i etnopoliticeskaja consolidaţija slavjan (IV). Pogrebal'nîi obread (5).* In: V. D. Baran, N. S. Abasina, B. V. Magomedov, A. T. Smilenko, R. V. Terpilovskij, *Slavjane jugo-vostočnoi Evropî v predgosudarstvenîi period*, Naukova Dumka, Kiev, 1990, p. 226-231.

Rusanova 1976: I. P. Rusanova, *Slavjanskie drevnosti VI-VII vv.*, Moskva, 1976.

Stanciu 1998-1999: I. Stanciu, *Aşezarea slavă timpurie de la Lazuri-"Lubi tag", jud. Satu Mare (cercetările arheologice din anii 1977, 1993-1995). Contribuţii la cunoaşterea secolelor 6-7 în zona Tisei superioare.* In: Satu MareStCom, 15-16, 1998-1999, p.115-268.

Stanciu 1999: I. Stanciu, *O nouă aşezare slavă timpurie din zona Someşului inferior (Culciu Mare - Zöldmezö, com. Culciu, jud. Satu Mare / A new Early Slave Settlement from Lower Someş Area (Culciu Mare-Zöldmezö, village Culciu, Satu Mare County).* In: V. Ciubotă, V. Marina (coord.), *Relaţii româno-ucrainene/Rumuns'ko - Ukrains'ki vidnosini istorija i sučasnist'*, Satu Mare, 1999, p. 127-149

Stanciu 2000: I. Stanciu, *Teritoriul nord-vestic al României şi Khaganatul Avar.* In: AMP, 23/1, 2000, p. 403-451.

Stanciu 2001: I. Stanciu, *„Tonbrote" als Indiz für die Wanderung und die magisch-rituellen Glauben und Praktiken der frühen Slawen.* In: Eastern Review. Sanktuaria i Kult (Łódz), 5, 2001, p. 123-154.

Stanciu 2002: I. Stanciu, *Gepizi, avari şi slavi timpurii (sec. V-VII p. Chr.) în spaţiul vestic şi nord-vestic al României.* In: EphNap 12, 2002, p. 203-236.

Stanciu 2004: I. Stanciu, *Die ältesten Slawen in der Gegend der oberen Theiß. Eine kurze Untersuchung der Problematik im Lichte der Daten aus dem Nordwesten Rumäniens.* In: G. Fusek (Hrsg.), *Zbornik na počest' Dariny Bialekovej.* In: Archaeologia Slovaca Monographiae/Communicationes Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae VII, Nitra, 2004, p. 347-356.

Zeman 1976: J. Zeman, *Nejstarší slovanské osídlení Cech.* In: PA, 67, 1976, 1, p. 115-235.

Zoll-Adamikowa 1979: H. Zoll-Adamikowa, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska ciałopalne słowian na terenie Polski. Cz. II. Analiza. Wnioski/Frühmittelalterliche Brandgräberfelder der Slawen in Polen. Teil II. Analyse und Schlußfolgerungen*, Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdansk, 1979.

Zoll-Adamikowa 1990: H. Zoll-Adamikowa, *Slawisch-awarische Grenzzone im Lichte der Grabfunde.* In: *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve,* 15, 1990, p. 97-101.

Grabfunde bei den frühen Slawen im Nordwesten Rumäniens. Antropologische Untersuchungen und archäologisch-geschichtliche Bemerkungen

(Zusammenfassung)

In diesem Aufsatz haben die Verfässern die mänschlichn, kalzinierten Knochen aus den Gräberfelden von Pişcolt und Zalău dargestellt und die von der archäologisch- geschichtlichen Aunsicht analisiert.

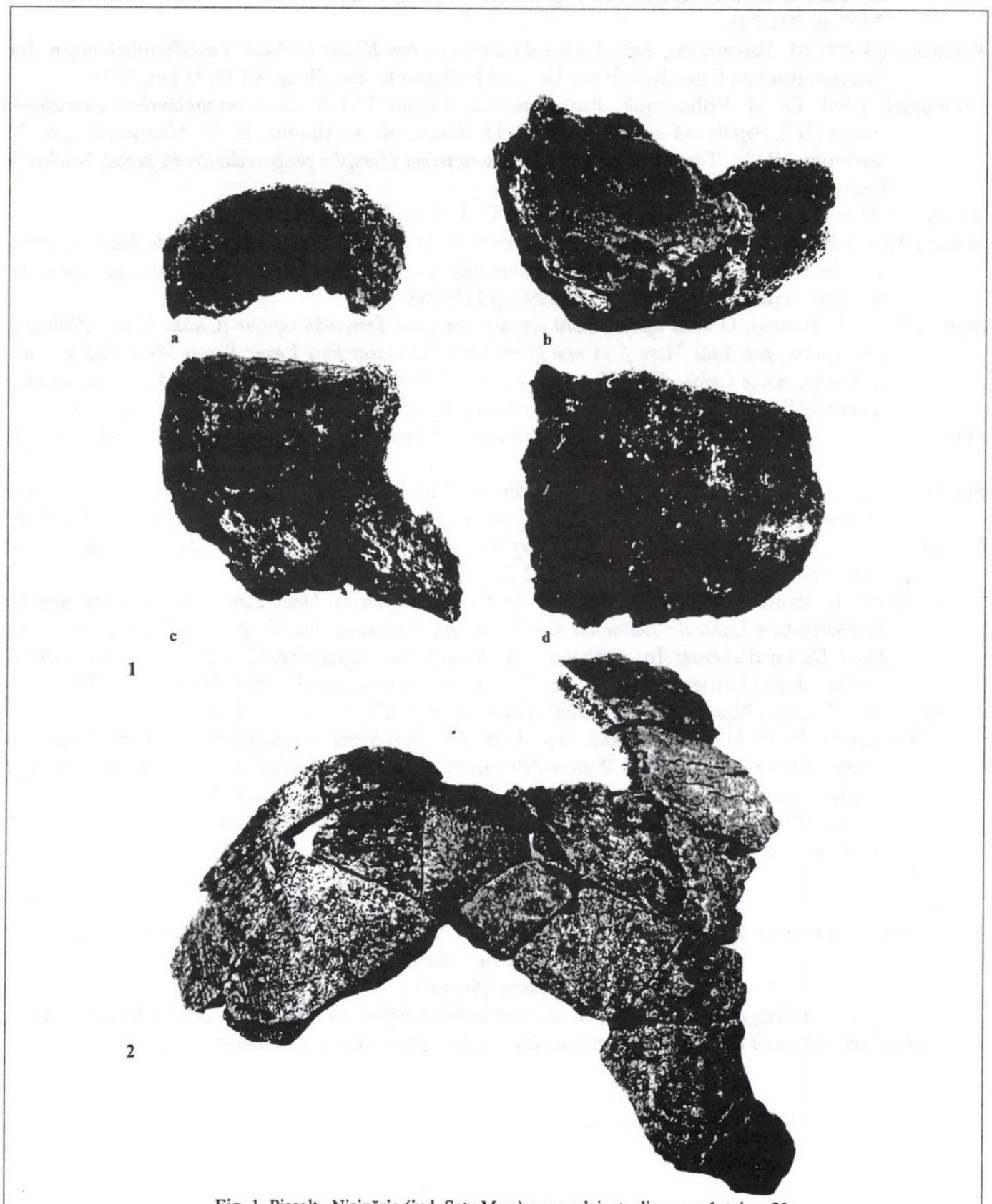

Fig. 1. Pişcolt - Nisipărie (jud. Satu Mare), oase calcinate din mormântul nr. 21.

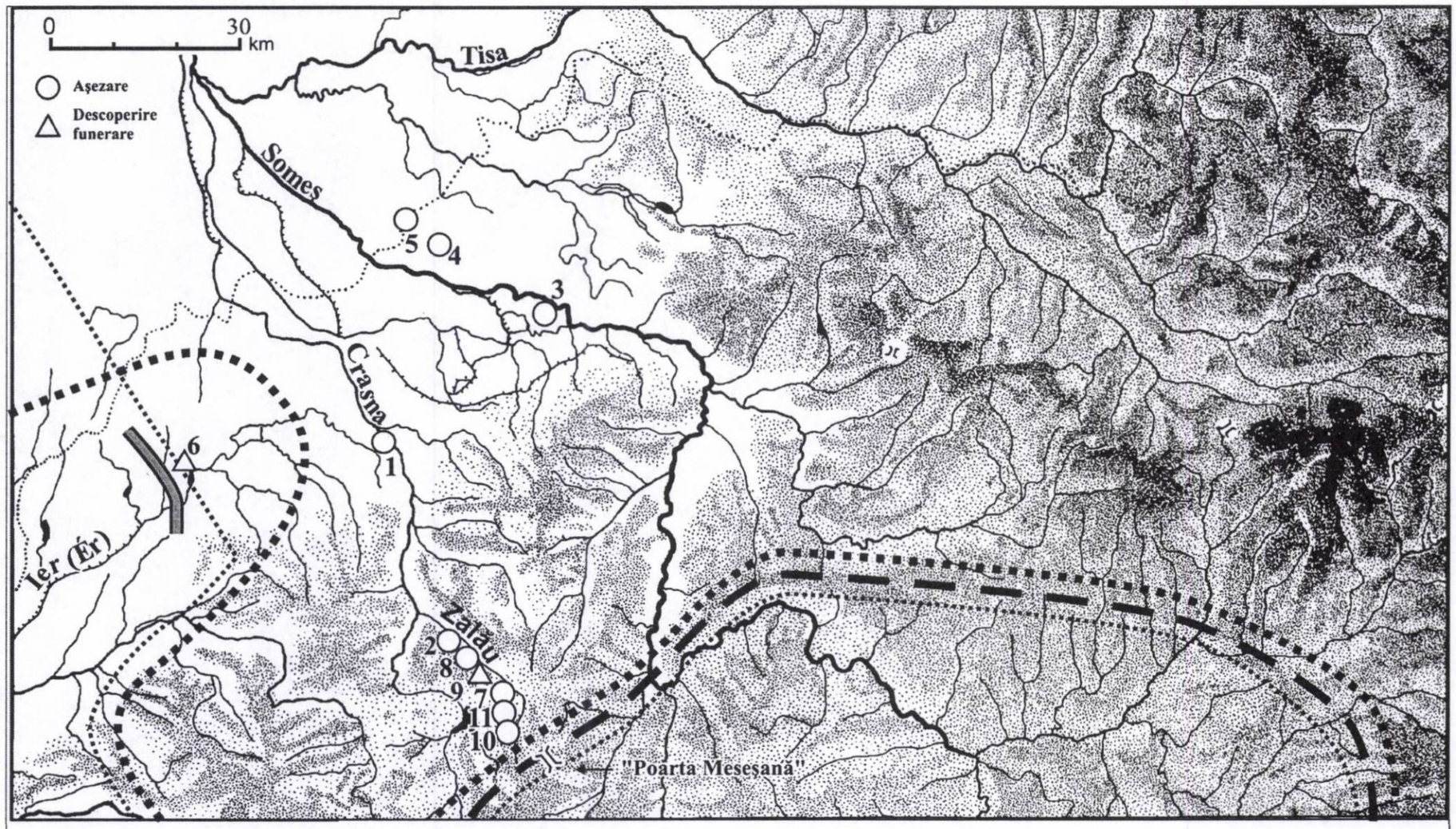

Fig. 2. Cele mai vechi descoperiri slave din spaţiul nord-vestic al României.

fostul *limes* roman.

graniţa nord-estică a regatului gepid.

graniţa nord-estică a Khaganatului avar timpuriu.

aşa-numitele "valuri romano-sarmatice".

Locuirea umană în peşterile din Transilvania pe durata epocii medievale timpurii (sec. VIII–XI)

Victor V. VIZAUER

Problema habitatului uman constituie o parte esenţială a cercetării istorice, fără de care reconstituirea unei epoci, indiferent de modalitatea abordării, nu va fi niciodată completă. Deoarece locuirea în peşteri reprezintă, deocamdată, o componentă mai puţin studiată a habitatului din perioada medievală timpurie, voi încerca să examinez situaţia din zona Transilvaniei[1], precizând stadiul cercetărilor, alături de câteva probleme mai importante pe care le presupune acest tip de cercetare.

Interesul pentru peşterile din Transilvania s-a manifestat începând cu secolul al XVIII-lea[2]. Deja în 1847 L. Köváry, într-o lucrare cu caracter statistic privind teritoriul Transilvaniei, consacra câteva pagini prezentării unor peşteri considerate mai reprezentative, având însă în vedere caracterul lor spectaculos şi misterios, adăugând şi legende legate de acestea[3]. Trei decenii mai târziu a fost întocmit un repertoriu relativ bogat al peşterilor cunoscute din această regiune. Este vorba despre lucrarea lui E. A. Bieltz, care cataloghează şi descrie 73 de astfel de cavităţi naturale, în unele cazuri făcând referire şi la descoperiri cu caracter arheologic (foarte puţine şi aparţinând preistoriei)[4]. Deşi cercetările privind peşterile înregistrau succese, din punct de vedere arheologic situaţia nu era tocmai satisfăcătoare, deoarece nu exista interes şi din acestă direcţie. Abia după ce în anul 1950 a luat fiinţă Institutul de Arheologie al Academiei Române poate fi remarcat progresul în ceea ce priveşte cercetarea arheologică propriu-zisă a peşterilor[5].

Programe riguroase de investigare a acestor situri au fost susţinute mai ales pe teritoriul Banatului, amintindu-le doar pe cele de o amploare mai mare. Este vorba despre investigaţiile din anii '70 ai secolului trecut, întreprinse de către R. Petrovszky, împreună cu alţi cercetători de la Muzeul din Reşiţa, în Valea Caraşului, Valea Cernei şi Cheile Nerei[6]. În continuare, pe parcursul anilor 1980-1981 cercetări de arheologie speologică au loc în Văile Caraşului, Buhuiului, Gârliştei, Cernei şi a Stârnicului şi în zonele Ilova, Bocşa-Colţan, Constantin Daicoviciu, Rusca Montană şi Feneş; în timpul acestora s-a urmărit identificarea peşterilor cu urme de locuire[7]. Demersurile lui S. Petrescu, în special în zona Banatului, şi-au găsit finalitatea în două volume ce tratează problema locuirii în peşteră, primul vizând perioada cuprinsă între preistorie şi epoca romană[8], iar cel de-al doilea continuând din perioada romană şi până în secolul XX[9]. În ultimii ani se constată o reluare a acestui tip de cercetare şi pe teritoriul judeţului Bihor, de către arheologul C. Ghemiş de la Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea[10].

Referitor la peşterile cu descoperiri arheologice din perioada medievală timpurie, pot fi identificate 23 de peşteri cu vestigii din această epocă (20 repertoriate, la nr. 21 din catalog fiind menţionate trei peşteri cu urme din această perioadă). Dintre acestea, în trei cazuri nu ştim dacă au fost găsite şi urme medievale timpurii, prezenţa acestora fiind doar presupusă, fără indicii clare (este vorba de Peştera Calului – jud. Harghita, Peştera Curată – jud. Hunedoara şi Peştera Mare de la Mereşti – jud. Harghita).

În ceea ce priveşte restul peşterilor, materialul descoperit îl reprezintă aproape exclusiv ceramica (în două cazuri s-a găsit câte un vârf de săgeată: Peştera Omului şi Peştera de la Schwartz, ambele în jud. Caraş-Severin), în lipsa unor complexe arheologice. Într-un singur caz a fost identificată şi o locuinţă (Peştera Lesiana – jud. Bihor[11]), iar într-o altă peşteră a fost surprinsă o suprapunere de 5 vetre, alături de un fragment ceramic medieval timpuriu (Peştera Mare de la Şoronişte – jud. Caraş-Severin). Un nivel de cultură propriu-zis este menţionat doar în Peştera Boiului – jud. Bihor şi în cazul celor trei peşteri de la Cheile Turzii – jud. Cluj (unde, însă, nu se precizează natura descoperii).

---

[1] Prin Transilvania, aici înţeleg atât zona intracarpatică, cât şi teritoriile Banatului, Crişanei şi Maramureşului.
[2] Bieltz 1884, p. 1
[3] Köváry 1847, p. 59-64
[4] Bieltz 1884
[5] Bleahu şi colab. 1976, p. 38
[6] Petrovszky 1979, p. 229 şi n. 2, p. 229
[7] Petrovszky, Popescu, Rogozea 1981, p. 429
[8] Petrescu 2000
[9] Petrescu 2004
[10] Ghemiş 2003
[11] Cu privire la această peşteră, I. Crişan vorbeşte doar despre vestigii din sec. XII-XIII (Crişan 2006, p. 208).

Cronologic, descoperirile din aceste peşteri au fost încadrate secolelor VIII – X/XI (datarea celor două vârfuri de săgeată din Peştera Omului şi Peştera de la Schwartz s-a făcut larg în sec. X – XII), dar sunt cazuri în care descoperirile din perioada care ne interesează rămân sub semnul întrebării, cum este situaţia materialului din Peştera Boiului – jud. Bihor şi Peştera cu Puţ – jud. Caraş-Severin. Referitor la alte patru situri (Peştera Hoţilor, Peştera Liliecilor şi Peştera Mare de la Şoronişte, din judeţul Caraş-Severin şi Peştera Meziad – jud. Bihor), autorii doar identifică generic ceramica descoperită, ca medievală timpurie.

În majoritatea peşterilor înregistrate acum s-au efectuat doar cercetări la suprafaţa solului din interiorul lor sau, în cel mai bun caz, sondaje arheologice (de cele mai multe ori miza interesului o reprezenta locuirea preistorică), fapt care, eventual, ar putea explica puţinătatea descoperirilor şi cunoştinţele lacunare în ceea ce priveşte această modalitate de manifestare a habitatului pe parcursul epocii medievale timpurii.

În general, se consideră că peştera putea fi utilizată ca adăpost, spaţiu sacru, loc de înmormântare şi loc de depozitare (*vistierie*)[12]. Dintre acestea, cea mai importantă şi des întâlnită funcţie a peşterii era cea de *adăpost/ locuinţă*[13]. Sunt determinabile trei tipuri de locuire a unei peşteri: permanentă, sezonieră şi temporară (ocazională)[14]. În cazul nostru, indicii pentru o locuire permanentă apar doar în Peştera Lesiana – jud. Bihor, unde a fost descoperită o locuinţă uşor adâncită în pământ şi care a avut în unul dintre colţuri un cuptor construit din pietre de râu. Din lipsa unor informaţii mai precise, nu se poate stabili cât timp a fost folosită locuinţa. Ipotetic, ar putea fi vorba despre o locuire permanentă, mai ales dacă ar fi cunoscute de acolo mai multe astfel de locuinţe; probabil că mai aproape de adevăr, în acest caz, este presupunerea că avem de-a face cu o locuire sezonieră (eventual în legătură cu păstoritul transhumant). O locuinţă, este adevărat că mai târzie (sec. XI-XIII), a fost cercetată şi în Peştera Ungurului – jud. Bihor, descoperire care sugerează posibilitatea unor precedente, pe parcursul perioadei anterioare. Cele 5 vetre suprapuse din Peştera Mare de la Şoronişte – jud. Caraş-Severin, în cazul în care sunt contemporane cu fragmentul ceramic medieval timpuriu, dovedesc folosirea peşterii de către om, cel puţin pentru o locuire sezonieră. Apoi, în legătură cu Peştera Coasta Vacii – jud. Hunedoara se precizează că s-au găsit fragmente ceramice până la adâncimea de -30 cm, situaţie ce atestă existenţa unui strat de cultură gros de până la 30 cm (chiar dacă nu unul foarte consistent, probabil), care la rândul său certifică o locuire mai mult decât temporară sau etape de locuire temporară. Şi în Peştera Boiului – jud. Bihor a fost identificat un strat de cultură (nu este precizată grosimea), care poate să sugereze măcar o locuire temporară. Cele două vârfuri de săgeţi din Peştera Omului şi Peştera de la Schwartz, jud. Caraş-Severin, ne vorbesc despre posibili vânători care au poposit ocazional în aceste peşteri, în timpul urmăririi vânatului sau au vânat chiar în aceste cavităţi.

În celelalte peşteri, unde au fost găsite doar fragmente ceramice, se poate presupune, în cel mai bun caz, o locuire sezonieră, mai plauzibilă fiind doar o locuire ocazională. Şi S. M. Petrescu consideră că cel mai frecvent tip de locuire în peşteră era cel temporar (ocazional), ca adăpost în timpul păstoritului sau al vânătorii şi ca refugiu din faţa capriciilor naturii[15].

Referindu-mă la alte posibile funcţii ale peşterilor, dovezi există şi pentru folosirea lor în epoca medievală timpurie ca *spaţiu sacru* creştin. Desigur, nu se poate exclude în totalitate posibilitatea ca în unele peşteri să se fi desfăşurat ritualuri şi de altă natură, manifestări care, în ultimă instanţă, să nu fi lăsat urme până la noi. Spre exemplu, ele puteau fi susţinute de vânătorii care utilizau peşterile ca adăpost în timpul urmăririi vânatului. Revenind la funcţia de spaţiu sacru creştin, atrage atenţia textul cu caractere slavone (datat la sfârşitul sec. X şi în prima jumătate a sec. XI) din dreapta intrării în Peştera Gaura Chindiei II – jud. Caraş-Severin, interpretat în sensul posibilităţii de a fi existat acolo un lăcaş creştin (schit), în care serveau unul sau mai mulţi călugări[16]. Acesta nu este un caz singular dacă avem în vedere *Complexul Dumbrăveni* (cu Bisericuţa Dumbrăveni şi Peştera Atrium) şi *Complexul rupestru de la Basarabi-Murfatlar*, ambele din judeţul Constanţa şi datate în secolele X – XI[17]. Apoi, şi acea unică locuinţă din Peştera Lesiana ar fi putut să aparţină unui pustnic, retras în această peşteră departe de lume.

---

[12] Bleahu 1978, p. 25-27; Cocean 1979, p. 123-127; Cocean 1995, p. 18; Petrescu 2000, p. 78-83
[13] Cocean 1979, p. 123; Petrescu 2000, p. 78; Petrescu 2004, p. 49
[14] Petrescu 2000, p. 78-80; Petrescu 2004, p. 49
[15] Petrescu 2004, p. 51
[16] Comşa 1977, p. 36
[17] Theodorescu 1974, p. 87-97; Boroneanţ 2000, p. 100-106; Agrigoroaei, Zamora 2003-2006

Cât timp investigaţiile rămân la stadiul de sondaje şi cercetări de suprafaţă, va fi dificil de ştiut dacă trebuie sau nu eliminată posibilitatea folosirii unora dintre peşteri şi ca *loc de înmormântare.* Probabil că în cazul unor decese din timpul deplasărilor unor grupuri umane, peştera ar fi putut să pară un loc propice pentru înmormântare, fiind mai ferit de animalele sălbatice şi de calamităţile naturale. Dar, în lipsa unor descoperiri sigure, şi această funcţionalitate a peşterii rămâne la stadiul de presupunere.

Poate fi luată în considerare şi posibilitatea folosirii peşterii ca *loc de depozitare* (*vistierie* – în sensul ca aici să se ascundă obiecte de valoare: tezaur, etc). În primul rând, peşterile aflate în locuri mai greu accesibile, dar totuşi în apropierea unor aşezări şi/sau căi de comunicaţie, puteau oferi un spaţiu relativ protejat, celor care intenţionau să-şi ascundă avutul, în cazul unor pericole. Dar, în peşterile repertoriate aici nu există indicii care să sugereze o astfel de practică, deşi ea nu poate fi negată categoric, chiar în lipsa descoperirilor.

În stadiul actual al cercetărilor privind peşterile cu urme de locuire din epoca medievală timpurie, ni se pare prematură formularea unor concluzii categorice. Poate fi desprinsă observaţia sigură că unele dintre peşteri au beneficiat de atenţia vechilor comunităţi umane, fiind frecventate şi utilizate, în primul rând ca adăpost ocazional sau sezonier, poate şi în alte scopuri.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR

1. PEŞTERA BOIULUI, Lorău, com. Bratca, jud. Bihor.

Peştera se află pe Valea Crişului Negru, în Munţii Bihorului, carstul din Valea Bulzului, versantul stâng. Aici a fost identificat un nivel de cultură din care au fost recuperate, în urma unui sondaj arheologic (M. Roska – 1930), fragmente ceramice datate cu probabilitate în sec. IX – X/XI.

Bibl. *Roska 1941*, p. 141; *Rep. Bihor 1974*, p. 42-43, nr. 234; *Boroneanţ 2000*, p. 11; *Cosma 2002*, p. 198, nr. 111; *Crişan 2006*, p. 158.

2. PEŞTERA CALULUI, com. Mereşti, jud. Harghita.

Este situată la 60 m de *Peştera Mare de la Mereşti*, în versantul opus al Cheilor Vârghişului, pe malul drept. Sunt menţionate urme de locuire din paleolitic şi până în evul mediu, astfel că este posibilă şi existenţa unor urme medievale timpurii.

Bibl. *Cocean 1995*, p. 236; *Crişan şi colab. 2004*, p. 196-198, nr. 122.

3. PEŞTERA CĂLĂŢEA, Călăţea, com. Aştileu, jud. Bihor.

Mai este cunoscută şi sub numele de *Peştera Ponorul de la Călăţea.* Se găseşte în Munţii Pădurea Craiului, defileul Crişului Repede. Peştera a fost locuită încă din preistorie. Descoperirile care ne interesează aici au fost datate în sec. VIII/IX – X.

Au avut loc cercetări de suprafaţă (M. Roska şi I. Emödi), în urma cărora au fost descoperite fragmente ceramice de la vase modelate la roata cu turaţie medie, din pastă degresată cu microprundiş şi având aspect zgrunţuros. Au culoare brun-negricioasă sau brun-cărămizie şi sunt ornamentate cu benzi de linii orizontale intercalate cu benzi de linii în val, striuri în val, striuri orizontale, striuri peste care s-a trasat o bandă de linii în val. Uneori ornamentul merge până spre baza vasului. Unele fragmente au pereţii foarte subţiri, ceea ce le apropie de ceramica modelată la roata rapidă. Un vas avea înălţimea de 9 cm şi diametrul de 13,5 cm.

Bibl. *Rep. Bihor 1974*, p. 53; *Dumitraşcu 1978*, p. 61, nr. 4, fig. 3; *Dumitraşcu 1986*, p. 708; *Boroneanţ 2000*, p. 6; *Stanciu 2000*, p.153; *Cosma 2002*, p. 182. nr. 54; *Crişan 2006*, p. 179.

4. PEŞTERA COASTA VACII, Federi, com. Pui, jud. Hunedoara.

O altă denumire a sa este *Peştera nr. 1 de la Coasta Vacii de la Federi.* Este situată în Munţii Sebeşului, bazinul Ohaba, sub înălţimea *Fruntea Mare.* Pe lângă urme paleolitice (cercetările au avut în vedere aceste descoperiri), au fost descoperite şi fragmente ceramice medievale timpurii (până la -30 cm), despre care se crede că ar fi de factură slavă şi s-ar data în sec. IX – X[18].

Bibl. *Roska 1924*, p. 299; *Horedt 1951*, p. 198, nr. 20; *Horedt 1956*, p. 109; *Boroneanţ 2000*, p. 77.

5. PEŞTERA CURATĂ, Nandru, com. Peştişul Mic, jud. Hunedoara.

Se găseşte în Munţii Poiana Ruscă, carstul din Valea Mureşului, pe Valea Roatei, versantul drept, la vest de sat. În legătură cu *Peştera Curată* sunt menţionate urme de locuire din neolitic şi până în evul mediu. Nu este exclus ca în peşteră să existe şi urme medievale timpurii.

Bibl. *Popescu, Dumitrescu 1957*, p. 354, nr. 1; *Boroneanţ 2000*, p. 79.

6. PEŞTERA DEVENŢULUI, com. Vadu Crişului, jud. Bihor.

---

[18] M. Roska 1924, p. 299

Se află în Munţii Pădurea Craiului, carstul din Valea Crişului Repede, versantul stâng, pe Dealul Ceretului. În urma unui sondaj arheologic, alături de material arheologic din neolitic au fost găsite fragmente ceramice lucrate la roată, de culoare negricioasă, ornamentate cu benzi de linii în val şi datate în sec. VIII.

Bibl. *Dumitraşcu 1978*, p. 67, nr. 24; *Boroneanţ 2000*, p. 15; *Cosma 2002*, p. 235, nr. 208; *Crişan 2006*, p. 213.

7. PEŞTERA GAURA CHINDIEI II, Pescari, jud. Caraş-Severin.

Se deschide în versantul stâng al Dunării, la circa 6 km de localitatea Pescari.

Pe pereţii peşterii sunt sute de motive picturale, reprezentând păsări, flori, simboluri şi inscripţii latine şi cu caractere chirilice, ce acoperă cronologic o perioadă foarte lungă, şi anume din Paleolitic până în Evul Mediu. Pe peretele din dreapta intrării se află un text cu caractere slavone, datat la sfârşitul sec. X şi prima jumătate a sec. XI.

Bibl. *Boroneanţ 1977*; *Comşa* 1977; *Rogozea 1987*, 348, tabel, nr. 5; *Cocean 1995*, p. 171-172; *Boroneanţ 2000*, p. 35-37; *Petrescu 2004*, p. 22, nr. 27.

8. PEŞTERA GAURA PÂRŞULUI, Cuptoare, municipiul Reşiţa, jud. Caraş-Severin.

Denumită şi *Peştera Sudol IV*, se găseşte în Munţii Domanului, carstul din bazinul Râul Mare, pe Valea Sudol, Dealul Cârşiei, cu 30-50 m deasupra Peşterii *Gaura Turcului*, care se află la altitudinea de 438 m. De la suprafaţa solului (R. Petrovszky, O. Popescu, P. Rogozea: 1980-1981) au fost adunate fragmente ceramice de culoare neagră sau cenuşiu-negricioase, lucrate dintr-o pastă semifină degresată cu nisip şi arsă bine, fiind datate în sec. VIII – IX.

Bibl. *Bleahu şi colab. 1976*, p. 174; *Petrovszky, Popescu, Rogozea 1981*, p. 437, nr. 19; *Rogozea 1987*, p. 354, tabel, nr.1 şi p. 361; *Boroneanţ 2000*, p. 20; *Petrescu 2004*, p. 23, nr. 30.

9. PEŞTERA HOŢILOR, Pecinişca, oraş Băile Herculane, jud. Caraş-Severin.

Cunoscută şi ca *Gaura Hoţilor* sau *Gaura Tâlharului*, peştera se află în Munţii Cernei, carstul Văii Cernei, versantul drept, la circa 600 m de statuia lui Hercules de la Băile Herculane.

Aici au apărut vestigii de locuire încă din paleolitic; a fost cunoscută şi de romani, când a fost şi obiectiv turistic. Sunt menţionate şi urme (material ceramic) medievale timpurii (*prefeudale*).

Bibl. *Popescu 1967*, p. 537-538, nr. 109/9; *Bleahu şi colab. 1976*, p. 266-268, nr. 84; *Orghidan şi colab. 1984*, p. 267-270; *Rogozea 1987*, p. 352, tabel, nr.1 şi p. 359; *Cocean 1995*, p. 178-179; *Boroneanţ 2000*, p. 19; *Petrescu 2004*, p. 25, nr. 38.

10. PEŞTERA IGRIŢA, Peştera, oraş Aleşd, jud. Bihor.

Este situată în Munţii Pădurea Craiului, pe cursul Crişului Repede, versantul stâng, la 1 km de localitatea Peştera. Mai este cunoscută şi ca *Peştera Igriţ* sau *Peştera Igreţu*. În urma unor descoperiri întâmplătore şi posibile săpături arheologice, în faţa peşterii şi în interiorul ei au fost descoperite fragmente ceramice lucrate la roată, atribuite secolelor VIII – IX şi IX – X.

Este plasată aproape de axele de circulaţie importante ale Depresiunii Vadului şi de aşezările zonei[19].

Bibl. *Roska 1941*, p. 140; *Rep. Bihor 1974*, p. 53; *Orghidan şi colab. 1984*, p. 31-34; *Cocean 1995*, p. 83-84; *Boroneanţ 2000*, p. 6-7; *Cosma 2002*, p. 213, nr. 143; *Crişan 2006*, p. 179.

11. PEŞTERA LESIANA, com. Şuncuiuş, jud. Bihor.

Alte nume ale peşterii sunt *Peştera Napiştileu* şi *Peştera Mică din Gura Mişidului*. Este situată în Munţii Pădurea Craiului, carstul din bazinul Crişului Negru, versantul stâng, la 75 m în aval de *Peştera Ungurului*.

A fost efectuat un sondaj arheologic, fiind descoperită o locuinţă uşor adâncită în sol, ce avea un cuptor din pietre de râu în unul din colţuri. Inventarul ei consta din câteva fragmente ceramice de la vase modelate la roata cu turaţie medie, din pastă degresată cu microprundiş, de culoare brun-cărămizie, fiind ornamentate cu benzi de linii orizontale şi în val şi cu striuri. A fost datată cu probabilitate în sec. VIII – IX.

Bibl. *Boroneanţ 2000*, p. 8; *Cosma 2002*, p. 233, nr. 200; *Crişan 2006*, p. 208.

12. PEŞTERA LILIECILOR, com. Caraşova, jud. Caraş-Severin.

Denumită şi *Pod Peciom*, peştera se deschide în coasta Dealului Fac (Cârşa), care formează versantul drept al Cheilor Caraşului, la aproximativ 1 km de localitate. Urmele de locuire atestate aici (cercetări de suprafaţă efectuate de Şt. Cădariu şi R. Petrovszky în 1974) se întind din paleolitic şi până în perioada medievală târzie. Sunt menţionate şi descoperiri ceramice medievale timpurii, fără a se oferi o încadrare cronologică a acestora.

---

[19] Cocean 1995, p. 84

Bibl. *Cădariu, Petrovszky 1975*, p. 148-153; *Petrovszky 1975*, p. 368, nr. 2; *Bleahu şi colab. 1976*, p. 196-197, nr. 56; *Orghidan şi colab. 1984*, p. 155-158; *Rogozea 1987*, p. 350, tabel, nr. 10 şi p. 358-359; *Cocean 1995*, p. 152-154; *Boroneanţ 2000*, p. 26-27; *Petrescu 2004*, p. 26, nr. 41.

13. PEŞTERA MARE DE LA MEREŞTI, com. Mereşti, jud. Harghita.

În lucrările de specialitate este cunoscută şi ca *Peştera nr. 14 din Cheile Vârghişului* sau *Peştera de la Homorod-Almaş*, etc. Se găseşte în Munţii Perşani, Valea Oltului Superior, carstul din Cheile Vârghişului, versantul stâng, la circa 150 m de aşezarea dacică de la Mereşti.

Sunt menţionate urme de locuire din paleolitic şi până în evul mediu, astfel că nu putem exclude posibilitatea existenţei şi a unor urme medievale timpurii.

Bibl. *Orghidan şi colab. 1984*, p. 416-421; *Cocean 1995*, p. 235-236; *Boroneanţ 2000*, p. 63-64; *Crişan şi colab. 2004*, p. 196-198, nr. 122.

14. PEŞTERA MARE DE LA ŞORONIŞTE, Pecinişca, oraş Băile Herculane, jud. Caraş-Severin.

Cunoscută şi ca *Gaura Dracului, Peştera din Domogled* etc, peştera este situată la baza unui abrupt din Masivul Domogled, peretele drept, pe malul stâng al Cernei.

În timpul unui sondaj (1978) realizat în partea dreaptă a intrării (până la -80 cm) au fost descoperite circa 5 vetre suprapuse şi un fragment ceramic medieval timpuriu (*prefeudal*); nu se precizează dacă vetrele sunt contemporane cu fragmentul ceramic.

Bibl. *Cocean 1995*, p. 175-176; *Boroneanţ 2000*, p. 24; *Petrescu 2004*, p. 27, nr. 46.

15. PEŞTERA MEZIAD, Meziad, com. Remetea, jud. Bihor.

Se află la extremitatea sud-estică a Munţilor Pădurea Craiului, carstul din bazinul Crişului Negru, pe Valea Meziad, la circa 2,5 km spre nord-est de localitatea cu acelaşi nume.

Din *Sala gururilor* (o galerie suspendată, de mici dimensiuni, inaccesibilă fără echipament adecvat), în urma unor cercetări de suprafaţă (C. Ghemiş – 2002), provine un vas întreg, considerat a fi de la începutul Evului Mediu.

Bibl. *Cocean 1995*, p. 94-95; *Boroneanţ 2000*, p. 11-12; *Ghemiş 2003*, p. 251-252, nr. 158.

16. PEŞTERA NR. 2, com. Vadu Crişului (sau Şuncuiuş), jud. Bihor.

La fel ca şi *Peştera Deventului* (nr. 6), se află în Munţii Pădurea Craiului, carstul din Valea Crişului Repede, versantul stâng, pe Dealul Ceretului. Peştera a fost locuită încă din Neolitic.

Ca urmare a unui sondaj arheologic au fost descoperite fragmente ceramice, datate în sec. VIII – IX:

- Ceramica lucrată la roata rapidă (redusă cantitativ) are pasta compactă, degresată cu nisip fin, culoare cenuşiu-negricioasă şi este ornamentată cu bandă de linii în val trasată imediat sub buză.
- Ceramica modelată la roata cu turaţie medie (majoritară) este tot dintr-o pastă compactă, însă degresată cu microprundiş; culoarea este brun-negricioasă sau brun-cărămizie, fiind ornamentată cu benzi de linii în val intercalate cu benzi de linii drepte orizontale.
- Ceramica realizată cu mâna, reprezentată doar de câteva fragmente, are pasta relativ compactă, amestecată cu microprundiş; are culoare brun-negricioasă şi este neornamentată.

Bibl. *Dumitraşcu 1978*, p. 67, nr. 24; *Boroneanţ 2000*, p. 15-16; *Cosma 2002*, p. 234-235, nr. 207; *Crişan 2006*, p. 213.

17. PEŞTERA OMULUI, Iabalcea, com. Caraşova, jud. Caraş-Severin.

Se deschide în versantul drept, carstul din Cheile Caraşului, Munţii Domanului. Printre altele s-a găsit şi un fragment de vârf de săgeată cu peduncul, datat larg în sec. X – XII.

Bibl. *Boroneanţ 2000*, p. 32; *Petrescu 2004*, p. 29, nr. 52, p. 37.

18. PEŞTERA CU PUŢ, Iabalcea, com. Caraşova, jud. Caraş-Severin.

Situată în Munţii Domanului, versantul drept al Cheilor Caraşului, în sectorul Comarnic-Ţolosu, la aproximativ 40 m în aval de *Peştera cu Oase*. La 1,5 m de la intrare, spre interior, s-a afectuat un sondaj până la - 20 cm adâncime, fiind descoperite câteva fragmente ceramice atipice, lucrate la roată, din pastă semifină, de culoare brun-închis, relativ bine arse, cu pereţii groşi. Este posibil ca fragmentele ceramice să fie medievale timpurii (sec. VIII).

Bibl. *Bleahu şi Colab. 1976*, p. 180; *Petrovszky 1979*, p. 237, nr. 6; *Rogozea 1987*, p. 351, tabel, nr. 15 şi p. 359; *Boroneanţ 2000*, p. 31; *Petrescu 2004*, p. 31, nr. 57.

19. PEŞTERA DE LA SCHWARTZ, jud. Caraş-Severin.

În faţa intrării în peşteră a fost descoperit (1995) un vârf de săgeată cu peduncul, datat larg în sec. X – XII.

Bibl. *Petrescu 2004*, p. 32, nr. 61, p. 37.

20. PEŞTERA UNGURULUI, Bălnaca, com. Şuncuiuş, jud. Bihor.

Apărând în lucrările de specialitate şi ca *Peştera de la Bolhac* sau *Peştera de la Bălnaca*, aceasta se află în Munţii Pădurea Craiului, carstul din bazinul Crişului Repede, pe malul stâng al pârâului Ungurului, în amonte de confluenţa cu Valea Mişidului.

Descoperirile întâmplătoare şi un sondaj arheologic, iar mai târziu cercetări de suprafaţă şi săpături[20], au adus la lumină fragmente ceramice încadrate cronologic secolelor IX – X/XI:

- Ceramica lucrată la roata rapidă are pasta amestecată cu nisip fin, culoare cenuşie şi este ornamentată cu striuri deasupra cărora s-au executat mici alveole în formă de semicerc, dispuse sub forma unei linii orizontale.
- Ceramica lucrată la roata cu turaţie medie are pasta degresată cu microprundiş, având aspect zgrunţuros şi culoare brun-cărămizie, fiind ornamentată cu striuri orizontale peste care s-au trasat benzi de linii în val.

A fost dezvelită şi o locuinţă mai târzie (sec. XI - XIII), ce a avut un cuptor din piatră; s-au găsit fragmente ceramice şi mici fragmente de la piepteni de tipul cu dinţi bilaterali.

Bibl. *Rep. Bihor 1974*, p. 74; *Dumitraşcu 1978*, p. 65, nr. 19; *Cocean 1995*, p. 75-76; *Boroneanţ 2000*, p. 9; *Cosma 2002*, p. 233, nr. 199; *Crişan 2006*, p. 113.

21. * * *, Cheile Turzii, jud. Cluj.

S-au efectuat cercetări în trei peşteri (dintre care două nu au mai fost cercetate până în acel moment), fiind surprinsă o continuitate de locuire din Paleolitic şi până în Evul Mediu. Există şi un nivel medieval timpuriu datat larg în sec. IX – XI.

Bibl. *Popescu 1967*, p. 523, nr. 9.

Bibliografie

Agrigoroaei, Zamora 2003-2006 – V. Agrigoroaei, L. Zamora, *Basarabi-Murfatlar, un sit arheologic din Dobrogea secolelor X-XI*, 2003-2006 *(www.patzinakia/MonografiaBasarabi-Murfatlar/basalbum INTRO. htm - 09.02.2007).*

Bieltz 1884 – E. A. Bieltz, *Beitrag zur Höhlenkunde Siebenbürgens, als Vorarbeit einer Antrologie dieses Landes*, Hermannstadt, 1884.

Bleahu 1978 – M. Bleahu, *Omul şi peştera*, Bucureşti, 1978.

Bleahu şi colab. 1976 – M. Bleahu, V. Decu, Şt. Negrea, C. Pleşa, I. Povară, I. Viehmann, *Peşteri din România*, Bucureşti, 1976.

Boroneanţ 1977 – V. Boroneanţ, *Arta rupestră din peştera Gaura Chindiei, comuna Pescari (judeţul Caraş-Severin)*, în *Revista muzeelor şi monumentelor*, 1, 1977, p. 23-34.

Boroneanţ 2000 – V. Boroneanţ, *Arheologia peşterilor şi minelor din România*, Bucureşti, 2000.

Cădariu, Petrovszky 1975 – Şt. Cădariu, R. Petrovszky, *Cercetări arheologice în Valea Caraşovei*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 147-154.

Cocean 1979 – P. Cocean, *Întâlniri cu peştera*, Cluj-Napoca, 1979.

Cocean 1995 – P. Cocean, *Peşterile României. Potenţial turistic*, Cluj-Napoca, 1995.

Comşa 1977 – M. Comşa, *Inscripţia chirilică din peştera Gaura Chindiei, comuna Pescari (judeţul Caraş-Severin)*, în *Revista muzeelor şi monumentelor*, 1, 1977, p. 35-36.

Cosma 2002 – C. Cosma, *Vestul şi nord-vestul României în secolele VIII-X d.H.*, Cluj-Napoca, 2002.

Crişan 2006 – I. Crişan, *Aşezări rurale medievale din Crişana (secolele X-XIII)*, Oradea, 2006.

Crişan şi colab. 2004 – V. Crişan, C. Popescu, L. Darvas, E. Magyari, *Mereşti, jud. Harghita*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2003*, 2004, p. 196-198.

Dumitraşcu 1978 – S. Dumitraşcu, *Ceramica românească descoperită în Crişana (sec. VIII-XI)*, în *Crisia*, 8, 1978, p. 51-112.

Dumitraşcu 1986 – S. Dumitraşcu, *Repertoriul descoperirilor arheologice de pe Crişul Repede*, în *Crisia*, XVI, 1986, p. 687-714.

Ghemiş 2003 – C. Ghemiş, *Remetea-Peştera Meziad, jud. Bihor*, în *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2002*, 2003, p. 251-252.

Horedt 1951 – K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, II/2, 1951, p. 189-218.

Horedt 1956 – K. Horedt, *Ţinutul hunedorean în secolul IV-XII*, în *Sargeţia*, III, 1956, p. 101-116.

Köváry 1847 – L. Köváry, *Erdélyország statisztikája*, I kötet, Kolozsvártt, 1847.

[20] S. Dumitraşcu: 1988-1990

Orghidan şi colab 1984 – T. Orghidan, Şt. Negrea, Gh. Racoviţă, C, Lascu, *Peşteri din România*, Bucureşti, 1984.
Petrescu 2000 – S. M.Petrescu, *Locuirea umană a peşterilor din Banat până în epoca romană*, Timişoara, 2000.
Petrescu 2004 – S. M. Petrescu, *Locuirea umană a peşterilor din România din epoca romană până în sec. XXI*, Cluj-Napoca, 2004.
Petrovszky 1975 – R. Petrovszky, *Contribuţii la repertoriul arheologic al localităţilor judeţului Caraş-Severin din paleolitic până în secolul al V-lea î.e.n.*, în *Banatica*, III, 1975, p. 365-378.
Petrovszky 1979 – R. Petrovszky, *Peşteri din judeţul Caraş-Severin – cercetări arheologice (I)*, în *Studii şi comunicări Caransebeş*, III, 1979, p. 229-261.
Petrovszky, Popescu, Rogozea 1981 – R. Petrovszky, O. Popescu, P. Rogozea, *Peşteri din judeţul Caraş-Severin – cercetări arheologice (II)*, în *Banatica*, VI, 1981, p. 429-462.
Popescu 1967 – D. Popescu, *Săpăturile arheologice din Republica Socialistă România în anul 1966*, în *SCIV*, XVIII/3, 1967, p. 521-538.
Popescu, Dumitrescu 1957 – D. Popescu, V. Dumitrescu, *Săpăturile arheologice din Republica Populară Română în anul 1956*, în *SCIV*, VIII/2, 1957, p. 353-359.
Rep. Bihor 1974 – *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură şi artă din judeţul Bihor*, redactor responsabil S. Dumitraşcu, Oradea, 1974.
Rogozea 1987 – P. Rogozea, *Cercetări arheologice în endocarstul din sud-vestul României*, în *Banatica*, IX, 1987, p. 347-362.
Roska 1924 – M. Roska, *Recherches préhistorique pendant l'anée 1924*, în *Dacia*, I, 1924, p. 297-316.
Roska 1941 – M. Roska, *Erdély Régészeti Repertoriúma, I, Öskor*, Cluj, 1941.
Stanciu 2000 – I. Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun lucrată la roata rapidă în aşezările de pe teritoriul României (secolele VIII-X)*, în *Arheologia Medievală*, III, 2000, p. 127-191.
Theodorescu 1974 – R. Theodorescu, *Bizanţ, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974.

Human Inhabitation in the Caverns from Transylvania in the Early Middle Age
(the 8th – 11th centuries)
(Abstract)

In this paper, I tried to analyze the situation of the human inhabitation in the caverns from the territory of Transylvania (including Banat, Crişana and Maramureş regions) in the Early Middle Age (the 8th – 11th centuries), besides the presentation of the researches conducted so far on this subject and of some other aspects required by this kind of scientific investigation.

Taking into consideration the fact that the archaeological research on this field must still be brought up to date, we can only draw the conclusion that the caverns included in this catalogue were "visited" and used by human beings or human communities as shelter (seasonal or temporary), sacred space, but possibly in other purposes as well.

Исследование городища Боржава (Вары) (с.Вариево Береговского р-на Закарпатской обл.)

И.А. Прохненко

На территории Верхнего Потисья учтено более 170 городищ (Slivka, Vallašek, 1991; Прохненко, 1998, с.55; 2005, с.132), выступающих важнейшими источниками для изучения процесса формирования региональной культуры на разных этапах истории. Хронологически укреплённые пункты выделяются в пять групп: 1 – эпохи энеолита – средней бронзы; 2 – гальштатского периода; 3 – латенской культуры; 4 – дакийской культуры; 5 – эпохи средневековья.

Наименее исследована пятая группа, в которой особый интерес представляют городища конца I - начала II тыс. н.э. – ключевые для изучения одного из сложнейших периодов этнополитической истории населения Верхнего Потисья, связанного с взаимоотношениями местного, славянского населения и пришлыми племенами угров. На данный момент известно более 20 городищ рассматриваемого времени, материалы которых, как правило, получены в ходе незначительных разведочных работ. Кроме того, на большинстве памятников отмечается разрушение средневекового культурного слоя поздними хозяйственными и ритуальными застройками, что затрудняет их полноценное исследование.

За исключением пунктов с малодостоверными или ограниченными данными, в настоящее время в регионе располагаем семью городищами рубежа I – II тыс. н.э. (Абауйвар, Боршод, Вары, Земплин, Малая Копаня, Солотвино, Шаришске Соколовце) (рис.1). Большинство из них привлекается как основа исторических реконструкций (от гипотез существования славянских княжеств VIII – IX вв. н.э. (Пеняк, 1980, с.149, 170; Тиводар, 2003, с.21 и др.) до утверждений о создании опорных пунктов венгров в процесе образования ими государства на рубеже X – XI вв. н.э. (Gádor, Nováki, 1980, old.43-76; Bóna, 1995; Котигорошко, 2003, с.118 и др.)).

Ключевым в предложенных схемах выступает Боржавское городище, имеющее и другое название - Вары (венгер. "var" - "крепость, замок"). Расположено оно в низменной местности в 200 м к юго – востоку от с.Вариево. Расстояние от памятника до старого русла р.Боржавы – 15 м, до р.Тисы – 175 м (рис.2).

Площадь городища 0,7 га. Его подтреугольная форма определена естественной конфигурацией мысового холма, возвышающегося (2 – 3 м) над поймой реки. Вал сохранился на мысу (отрезок длиной 40 м, высотой до 5 м) и с напольной стороны городища, где его высота достигает 8,5 м. В восточной и западной частях памятника вал не просматривается. В средней части напольного вала расположен въезд в виде небольшой ложбины на гребне насыпи (10 м ширины, 1,5 м глубины). Т.Легоцкий (2001, old.68), обследовавший городище в конце XIX в., указал, что в его время местное население села въезд определяло как "железные ворота", название которого сохранилось до сих пор. Перед напольным отрезком вала П.А.Раппопорт и М.В.Малевская (1963, с.63) отмечают наличие заплывшего рва (на данный момент визуально не прослеживается), земля которого использовалась для возведения насыпи. Внутренняя площадь городища и частично вал уничтожены сельским кладбищем конца XIX – первой трети XX вв. Т.Легоцкий сообщает, что на территории городища в конце XIX в. н.э. местным населением разбирались каменные и кирпичные постройки (Lehoczky, 2001, old.68).

Местность за пределами укреплений, примыкающая к пойме, заболачивается во время дождей и в половодье. К югу от городища расположено многослойное селище, отделённое от окружающей низины склоном высотой до 2 м.

Впервые Боржавское городище упоминается в "Гесте Гунгарорум" (Gesta hungarorum, 14), написанной на рубеже XII – XIII вв. н.э. анонимным нотарием короля Бейлы III (1172 - 1196 гг.). В 14 главе "Гесты" городище указано в связи с проникновением венгров в регион Верхнего Потисья в ходе завоевания ими новой Отчизны. "В 903 году после рождения Господа войско Арпада захватило земли, вместе с населением, между Тисой и Бодрогом, до самой Угочи. Боржавский замок окружили, на третий день с боем захватили, стены разрушили, воинов Салана в кандалах привели в замок Гунг" (Gesta hungarorum, 14). В более поздних венгерских хрониках отмечается захват замка Боршова печенежскими войсками в 1085 г. н.э. (Раппопорт, 1967, с.170; Bona, 1995, old.42, 73).

Таким образом, неоднократное упоминание Вар в письменных источниках позволяет зачислить его в группу опорных памятников при решении кардинальных проблем средневековой истории региона. Это подтверждается появлением, на основании анализа пасажа "Гесты" о Боржавском городище, широкого спектра гипотез (принадлежность территории края до проникновения венгров Великоморавскому государству, Болгарскому царству, княжеству белых хорватов, Киевской Руси), тем более, что дискуссия усугублена отнесением пункта современной венгерской историографией к венгерским городищам, созданным в конце X - начале XI вв. н.э. (Немет, 1972, с.209, 213; Bona, 1995, old.73).

В эпицентре проблемы лежит вопрос доверия или недоверия сведениям "Гесты" о Боржавском городище. Его решение возможно лишь с привлечением данных археологии, отражающих конкретные хронологические реалии. Это позволяет установить дату возникновения Вар и поставить точку в дискуссии о времени создания памятника и его этнокультурной атрибутике.

Впервые городище было осмотрено Т.Легоцким и зачислено им на основании "Гесты" в разряд пунктов, существовавших до проникновения в регион венгров, то есть к IX в. н.э. (Lehoczky, 2001, old.67), но в поле зрения археологов - профессионалов памятник попал во второй половине XX в. Так, К.В.Бернякович, опять же на основании сведений "Гесты", посчитал возможным отнести городище к славянским древностям и определить его создание временем до вторжения венгров в регион (Бернякович, 1957, с.437).

Серия шурфовок городища была проведена экспедициями Львовского Института общественных наук АН УССР в 1961 г. во главе с М.Ю.Смишко, Ленинградского филиала Института археологии АН СССР под руководством П.А.Раппопорта в 1963 г. и Закарпатского краеведческого музея в 1964 г. (С.И.Пеняк). Однако результаты работ первой экспедиции не были введены в научный обиход, кроме небольшого сообщения С.И.Пеняка (1980, с.72) о нескольких шурфах в центральной части городища и собранном незначительном керамическом материале (фрагменты гончарных горшков). Второй экспедицией был снят план памятника и при зачистке стенок ям на городище собрана, опять же в ограниченном количестве, керамика X – XI вв. н.э. с преобладанием характерных для XI в. н.э. форм (Раппопорт, Малевская, 1963, с.63, 69, рис.5, 23-26; Раппопорт, 1967, с.176). Это были первые конкретные, хотя весьма мизерные и нестратифицированные данные, позволившие поставить вопрос о важности дальнейшего изучения памятника для установления его датировки.

В результате работ, проведённых в следующем году С.И.Пеняком, исследованы примыкающее к городищу селище шурфовочной траншеей 12 х 2 м и восточная часть вала траншеей 18 х 2 м. При такой значительной для данного пункта вскрытой площади опубликован фрагментарный, стратиграфически не подтверждённый материал, а при довольно неконкретном описании стратиграфии вала она не сопоставлена с определёнными находками, из-за чего решение основного вопроса о времени создания городища не продвинулось ни на йоту. Более того, С.И.Пеняк (1965, с.49; 1965а, с.59; 1973, с.9-10; 1980, с.72-73), возможно, под влиянием авторитета К.В.Берняковича, на основании сведения Анонима (Anonimus, 14), датировал памятник временем прихода венгров в Тисо – Дунайскую низменность, то есть концом IX – началом X вв., что противоречило хронологии полученных материалов, особенно важных в сложившейся ситуации для подтверждения или опровержения письменных данных.

Дата создания городища, предложенная закарпатским учёным, подверглась критике венгерскими исследователями (Немет, 1972, с.209-210; Фодор, 1992, с.139), которые отметили попытку С.И.Пеняка жонглировать датировкой Варского городища с целью доказательства существования на Закарпатье славянских княжеств. Следует принять их замечания об отсутствии политического центра княжества VIII – IX вв. в Варах (Пеняк, 1965а, с.60), где не выявлен материал указанного времени. В данном аспекте также отметим, что "Gesta Hungarorum" Анонима признана недостоверным источником во многих вопросах венгерского проникновения в Карпато – Дунайский ареал (История…, 1971, с.96, 282; Немет, 1972, с.210, 212). Тем не менее, в отечественной научной литературе до сих пор продолжает отстаиваться славянская принадлежность городища и факт его захвата венгерскими войсками (Пеняк, Пеняк, 1998; Тиводар, 2003, с.21; Федака, 2004, с.17 и др.).

Необходимость приобретения конкретных датирующих материалов заставила археологическую экспедицию УжНУ в сентябре 2005 провести дополнительные работы в Варах. Как подчёркивалось выше, внутренняя часть городища уничтожена кладбищем. Поэтому

было принято решение о необходимости шурфовки вала с главной целью - установление времени его создания.

Траншея размером 10 х 2 м была заложена в 21 м к западу от наиболее возвышенного мысового поворота вала с ориентацией юго-восток - северо-запад (рис.2). Реперной точкой для фиксации глубин принята отметка на гребне вала в квадрате Д-1 (рис.3). В квадратах Д-1 и Е-1 на глубине 1,4 м вышли на две могилы рубежа XIX – XX вв., что не позволило исследовать данные квадраты на всей их площади до материка. В процесе вскрытия шурфа прослежено восемь насыпных слоёв и выделено два строительных горизонта, разделённых внутренним репером – горелым слоем.

Горизонт I (0 – 2,1 м) связан с реанимацией вала после пожара. Подстилающим его выступает слой прожжённого до красного цвета песка с включениями угля и пепла. Состоит горизонт из почвы серого цвета (0 – 1,2/2 м) с незначительным содержанием керамики, камней, обмазки, а также из безынвентарных слоёв светло – серой (1,2 - 1,5 м), жёлтой плотной (1,5 – 1,9 м) и чёрной (1,9 – 2,1 м) глины, насыпанных для уплотнения песчаной подосновы горизонта, не позволяющей наращивать высоту насыпи из аналогичного материала. Замеры глубин залегания почти горизонтальных слоёв здесь и ниже фиксируются в центре квадрата Г, где представлены все слои, то есть стратиграфическая колонка полная (рис.3). Из конструкций горизонта отметим прослеженную в квадрате В-1 канавку - основу стенки (глубина и ширина 0,56 м), прорезавшую слой жёлтой глины и вошедшую в горелый слой.

Инвентарь горизонта I в основном составляла керамика (51 фрагмент), которая по технологии производства и формам сосудов выделяется в две хронологические группы.

Керамика первой группы, в своём большинстве фрагментарная, доминирует в горизонте (50 фрагментов). Среди неё выделяем лепную и гончарную посуду. Лепная представлена двумя подгруппами: А (кухонная) и Б (столовая). К первой относится фрагмент горшка коричневого цвета, сформованного из глиняного теста с примесью крупного шамота (рис.4, 3).

Среди лепной керамики подгруппы Б выделяются фрагменты чернолощёного горшка (диаметр венчика (D) - 12,2 см) (рис.4, 2) и горшка коричневого цвета (D – 16,0 см) (рис.4, 1), изготовленные из хорошо отмученного глиняного теста с незначительным содержанием мелкого шамота.

Гончарная керамика состоит, в основном, из сероглиняной посуды. Это фрагмент лощёной мисочки (D – 19,0 см) (рис.4, 4) и донная часть сосуда (диаметр дна (d) – 7,4 см) (рис.4, 6). Отдельно отмечаем венчик, изготовленный из глиняного теста со значительным содержанием песка, обжиг достаточный, цвет коричневый (рис.4, 6).

Посуда второй группы представлена фрагментом венчиковой части горшка (D – 19,0 см), сформованного на ручном гончарном круге из глиняного теста со значительными примесями известняковой дресвы. Обжиг достаточный, цвет коричневый (рис.4, 7).

Индивидуальные находки горизонта I составляет бронзовая игла - заколка с орнаментированной врезными волнистыми линиями круглой головкой. Длина – 6,0 см (рис.4, 8).

Горизонт II (2,1 - 3,0/4,8 м) связан с возведением насыпи вала на песчаном материке и эскарпированием склона холма методом вертикального среза, возможно, с целью создания рва (рис.3). Вышеупомянутый горелый слой (2,1 - 2,4 м), ограничивающий горизонт сверху, свидетельствует о деревянных конструкциях на гребне созданной насыпи. Исходя из рыхлости и сыпучести этого слоя, они не сжигались специально с целью укрепления вала. Горизонт составляют слои жёлтого (2,4 - 2,6 м) песка, тёмно – серой (2,6 - 3,0 м) и жёлтой (3,0 – 3,1 м) глины. Песчаные слои безынвентарные, а глиняные - со значительным содержанием фрагментарного керамического материала (168 фрагментов).

Керамика по технологии производства и формам сосудов выделяется в три хронологические группы.

Посуда первой группы представлена фрагментом лепного горшка (D – 18,0 см) коричневого цвета, декорированного налепами - шишечками и углублениями от пальцевых вдавлений, сформованного из хорошо отмученного глиняного теста с добавлением мелкого шамота (рис.4, 9), а также фрагментом расписного сосуда (рис.4, 10).

Керамика второй группы состоит из лепной и гончарной посуды.

Лепная посуда представлена двумя кухонными горшками коричневого цвета, сформованными из глиняного теста со значительным содержанием крупного шамота (рис.4, 11-12) и

деформированным сосудиком (возможно льячка?) серо-коричневого цвета (D – 6,3 см, высота (h) – 3,1 см), изготовленным из хорошо отмученного теста с добавлением мелкого шамота (рис.4, 17).

Гончарная посуда, в основном, сероглиняная чёрнолощёная. Это фрагменты мисочки (D – 15,4 см) (рис.4, 14) и орнаментированного штампованым декором сосуда (рис.4, 13).

К гончарной керамике также относятся фрагмент сероглиняного стакана, украшенного вдавлениями и прямыми горизонтальными линиями (рис.4, 16) и венчик серого пифосоподобного сосуда (D – 16,0 см), изготовленного из хорошо отмученного глиняного теста со значительным добавлением песка (рис.4, 15).

Посуда третьей группы представлена фрагментами горшков, сформованных на гончарном круге из глиняного теста со значительным содержанием песка преимущественно серого и коричневого цвета с хорошо отогнутыми сильно профилированными венчиками (D – 14,0 – 24,0 см) (рис.4, 18-24).

Рассмотрев керамический материал обоих горизонтов вала, можем выделить его в четыре хронологические группы.

Наиболее ранней выступает посуда первой группы второго горизонта, хорошо известная по комплексам дакийских памятников региона рубежа нашей эры (Котигорошко, 1991, с.157, рис.25-26; 1995, с.35-36, рис.12; 14; 19; Kotigoroško, 1995, p.83-89; fig.116).

Вторая хронологическая группа керамики Вар (первая группа первого и вторая группа второго горизонтов), доминирующая в коллекции городища, имеет широкие аналогии на памятниках региона III – IV вв. н.э. (Котигорошко, 1991, с.157, рис.25-26; 1995, с.61-62, рис.19-23; Kotigoroško, 1995, p.135-145, fig.116-117))

В единичном экземпляре представлена керамика конца I тыс. н.э. (вторая группа первого горизонта), известная на славянских поселениях Верхнего Потисья IX в. н.э. (Котигорошко, 1991, с.190; Пеняк, 1980, с.135-137, рис.53).

Посуда четвёртой хронологической группы (третья группа керамики второго горизонта) характерна для памятников региона X – XI вв. н.э. (Раппопорт, Малевская, 1963, с.69-71, рис.5; Пеняк, 1980, с.137). Причём, преобладающая часть средневековой керамики Вар по способу изготовления, характеру теста и профилировке венчиков, главным образом, имеет аналогии в комплексах XI в. н.э. (Раппопорт, Малевская, 1963, с.70-71). Она, представляя самую позднюю группу в горизонте начального создания укреплений, находится в предматериковых слоях и позволяет определить время создания городища.

Подводя итоги анализу полученных в 2005 году материалов, отметим, что нами выделены несколько горизонтов заселения территории памятника до строительства здесь фортификационных сооружений: 1) рубежа нашей эры 2) позднеримского периода (III – IV вв. н.э) и 3) конца I тыс. н.э. Отметим, что в результатах предыдущих исследований подобная картина заселения прослежена не была.

Стратиграфия вала и анализ керамического материала свидетельствуют о создании укреплений Вар в XI в. н.э., что закрывает вопрос отождествления памятника с центром славянского княжества VIII – IX вв. н.э. Соответственно, недостоверной выступает и информация Анонима о разгроме городища венграми в 903 г. н.э., так как на это время фортификаций Вар не существовало. Единственное, что могли захватить венгерские отряды, это небольшое славянское поселение. В рамках разгрома войска Олега под Киевом и унижения князя несуществовавшего в IX в. н.э. Галицкого княжества (Gesta..., 8-9, 11), из-за отсутствия конкретных подтверждённых фактов можем уверенно отнести к выдумке нотария Бейлы III и бои между венграми и славянскими дружинами в северо – восточной части Верхнего Потисья с целью захвата первыми городищ.

Установив время, рассмотрим и цель создания городища Боржава. Незначительная площадь памятника и прослеженная П.А.Раппопортом слабая насыщенность культурного слоя не позволяют считать данное местонахождение административным центром определённой территории. Расположение городища свидетельствует о функции контроля его населением долин р.Тисы и р.Боржавы, первая из которых была основной коммуникационной артерией региона. Возведение городищ на главных путях, в первую очередь, на участках, которые нельзя обойти, определено нереальностью организации оборонительных линий на всей протяжённости пограничья (Раппопорт, 1967, с.175).

Сопоставление времени создания Варского городища с историческими событиями в ареале позволяют связать возникновение пункта с процессом формирования Венгерского королевства. Размеры городища свидетельствуют о незначительных трудозатратах при строительстве укреплений и возможности их возведения венгерскими поселенцами, не исключено привлечение к работам и местного славянского населения.

Современное состояние исследования Варского городища в комплексе с другими достоверными городищами Верхнего Потисья рубежа I – II тыс. н э. свидетельствует о их возведении не ранее X в. н.э., а картографирование позволяет определить цель создания этих городищ для защиты венгерского пограничья со стороны Польши (Прохненко, 2005, с.140).

Prohnenko I.

Study of Borsova (Vari) Fortified Settlement
(Vari village, Beregovo rayon, Zakarpats'ka oblast)
(Abstract)

Group of sites of the end of I millennium BC – beginning of II millenium AD are worth of special interest among the fortified settlements (more then 170) of Upper Tisza Region. They are the key elements for the study of one of the most difficult periods of ethnic and political history of Upper Tisza Region population. This is connected to the relationships between local Slavic population and the newcomers, Hungarian tribes. More then 20 fortified settlements are known so far owing to small-scale pilot researches. Besides this, most of the sites suffered destruction of medieval stratum by later economic and ritual constructions, which makes additional difficulties for their comprehensive study.

Except sites with improbable or limited data, there are seven fortified settlements of pointed out times: Abaujvar, Borsod, Vari, Zemplen, Mala Kopanya, Solotvyno, Sariske Sokolovce. Most of them are used as a base for historical reconstructions (from the hypothesis about Slavonic Principalities of VIII - IX AD to the statements about foundation of Hungarian outreach points in the process of Hungarian state formation on the edge of X - XI AD).

Borsova (Vari) fortified settlement provides key data for construction of medieval history of the region. This site is mentioned in a number of sources (Gesta hungarorum, Hungarian chronicles, and deeds. An issue of trust to Gesta information about allegedly seized by Hungarians Slavonic center in Vari is crucial. It is only possible to solve the problem involving archeological data, which reflect specific chronology. This makes possible to define data of Vari foundation and to close discussion about the time of its foundation, ethnic and cultural attributes.

A number of prospecting shafts was done in 1960th by the expeditions of Lviv Institute of Social Sciences of the USSR Academy of Science (Prof. M.Smishko), Leningrad branch of Institute of Archeology of the USSR Academy of Science (P.Rappoport), and Transcarpathian Museum of Local History (S.Penyak).

Limited in number pottery of X - XI AD with the domination of typical for XI AD forms was collected. But published fragmental material did not proved by layers description. So the main problem about foundation of fortified settlement was not solved. Moreover, national literature still persist on Slavonic identity of the fortified settlement and the fact of its seizure by Hungarian troops, regardless to absence of VIII - IX AD materials.

Necessity of having specific dating materials, became the reason for archeological expedition of Uzhgorod National University, undertaken in September 2005. Prospective shaft of earthen wall has been done with the aim to date the its foundation. A trench (L 10 meters, W 2 meters) was made 21 meters westward of the most highest cape turn of the earthen wall with the orientation from South-East to North-West. In the process of excavation eight artificial mound layers and two building horizons were defined. They were divided by internal registration point – burned layer.

Materials, retrieved in 2005, allows to make a statement about a number of living horizons at the site before the building of fortified settlement here: 1) edge of AD; 2) late Roma period (III - IV AD); 3) the end of I millennium AD.

Stratification of the earthen wall and pottery material analyses proves that Vari fortifications were raised in XI AD. This closes discussion about the site as a centre of Slavonic Principality. Correspondingly, an information of Anonymous about seizure of the site by Hungarians in 903 is not valid, because there were no fortifications in Vari by that time. So the only place Hungarian troops might seized was small Slavonic settlement. An information about disbanding of Oleg's troops at Kiev, humiliation of the duke of not existing in IX AD Galicia Principality (Gesta …, 8-9, 11), as well as the battles between Hungarian and Slavonic troops for the control over fortified settlements of North-East part of Upper Tisza region can be considered as a fabrication of Bela's III notary. None of these information is not proved by specific materials. Comparison of the time of Vari fortified settlement foundation and historical events in the area makes possible to connect setting up of the site with the process of Hungarian Kingdom formation. Current study of Vari fortified settlement in a complex with other reliable sites of Upper Tisza region of the edge of I - II millennium AD proves that they were founded not earlier then X AD. Additional analyses of the cartographic materials provides us information on the purpose of their creation – protection of Hungarian border lands on Polish direction.

Литература

Бернякович К.В. Древнеславянские памятники Закарпатской области (СССР) // SA. – 1957. – V. – 2. – С.435-455.

История Венгрии. – М., 1971. – Т.І.

Котигорошко В.Г. Культуры римского времени // Древняя история Верхнего Потисья. – Львов, 1991. – С.147-178.

Котигорошко В.Г. Фракийцы Верхнего Потисья (III в. до н.э. – IV в. н.э.). – Ужгород, 1995. – 129 с.

Котигорошко В.Г. Верхнє Потисся в контексті стародавньої історії Карпато – Дунайського ареалу. – Ужгород, 2003. – 127 с.

Немет П. Образование пограничной области Боржавы // Проблемы археологии и древней истории угров. – М., 1972. – С.206-220.

Пеняк С.І. Археологічні дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття в 1964 році // Тези доповідей та повідомлення до XIX наукової конференції. – Ужгород, 1965. – С.47-49.

Пеняк С.І. Дослідження слов'янських пам'яток Закарпаття за роки Радянської влади // Тези доповідей до ювілейної наукової конференції, присвяченої 20-річчю Ужгородського державного університету. Серія історична (жовтень 1965 р.). – Ужгород, 1965а. – С.53-60.

Пеняк С.І. Слов'янське населення Закарпаття другої половини І тисячоліття н.е. // Археологія. – К., 1973. – 12. – С.3-13.

Пеняк С.І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI – XIII ст. – К., 1980. – 180 с.

Пеняк С.І., Пеняк П.С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину. – Ужгород, 1998.

Прохненко И.А. Городища Верхнего Потисья // Carpatica - Карпатика. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів.- Ужгород, 1998. - Вип.5. - С.55-69.

Прохненко І.А. Городища Верхнього Потисся зламу І – ІІ тис. н.е. // Carpatica – Карпатика. Давнина і сучасність. Ужгород, 2005. – С.132-156.

Раппопорт П.А. Военное зодчество Западно – Русских земель X – XIV вв. – Л., 1967. – 241 с.

Раппопорт П.А., Малевская М.В. Обследование городищ Прикарпатья и Закарпатья на территории Советского Союза // Acta archaeologica Carpathica. – Kraków, 1963. – V. – 1-2. – С.61-76.

Тиводар М.П. Етнокультурні процеси та особливості етнічної історії Закарпаття в І тисячолітті нашої ери // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія. – Ужгород, 2003. – Вип.9. – С.13-25.

Федака С.Д. Київська Русь – найбільша імперія середньовічної Європи // Carpatica – Карпатика. Історична школа професора Володимира Задорожного. – Ужгород, 2004. – Вип.30. – С.13-37.

Фодор И. Вопросы изучения древневенгерских памятников Закарпатья // Acta Hungarica. – Ужгород, 1992. – 1. – С.138-139.

Bóna I. Az Árpádok korai várairól. 11-12.századi ispáni várak és határvárak. – Debrecen, 1995. – 134 old.

Gádor J., Nováki Gy. Az abaújvári földvár sánca // Herman Ottó Múzeum Évkönyve. – 1980. – 19. – Old.43-76.

Gesta Hungarorum. Літопис Анонімуса про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини / пер. з лат. та угор. К.Найпавера. – Ужгород, 2005. – 124 с.

Kotigoroško V. Ţinuturile Tisei Superioare in veacurile III i.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tene şi romană). - Bucureşti, 1995. - 338 p.

Lehoczky T. Adatok hazánk archaeologiájához különös tekintettel Beregmegyére és környékére. I-II kötet. Munkács, 1892. Sorozatszerkesztő: J.Kobály. – Ungvár, 2001. – 179 old.

Slivka M., Vallašek A. Hrady a hrádky na východnom Slovensku. – Košice, 1991. – 271 s.

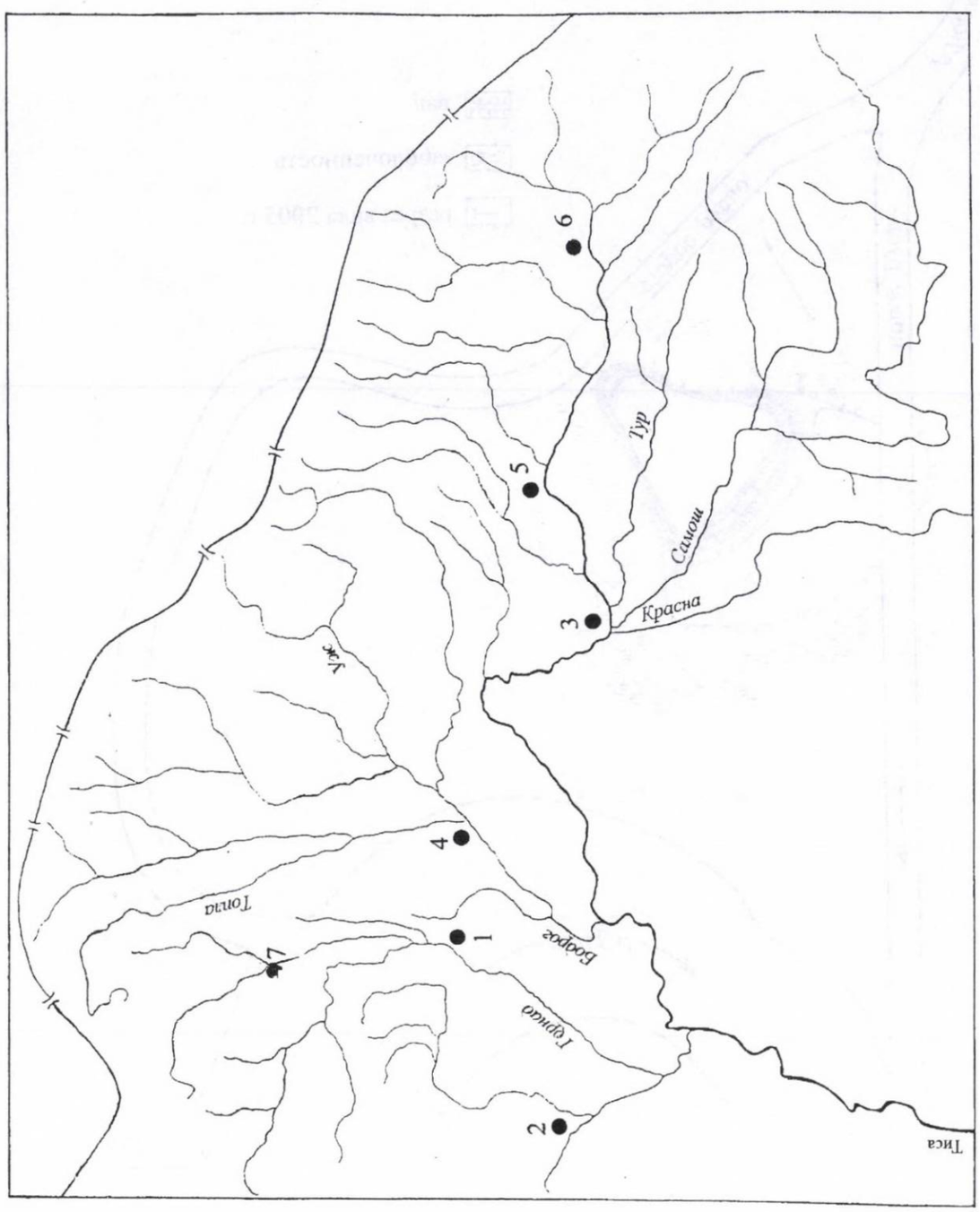

Рис.1. Карта расположения городищ Верхнего Потисья рубежа I - II тыс. н.э. 1-Абауйвар; 2-Боршод; 3-Вары; 4-Земплинские Соколовцы; 5-Малая Копаня; 6-Солотвино; 7-Шаришские

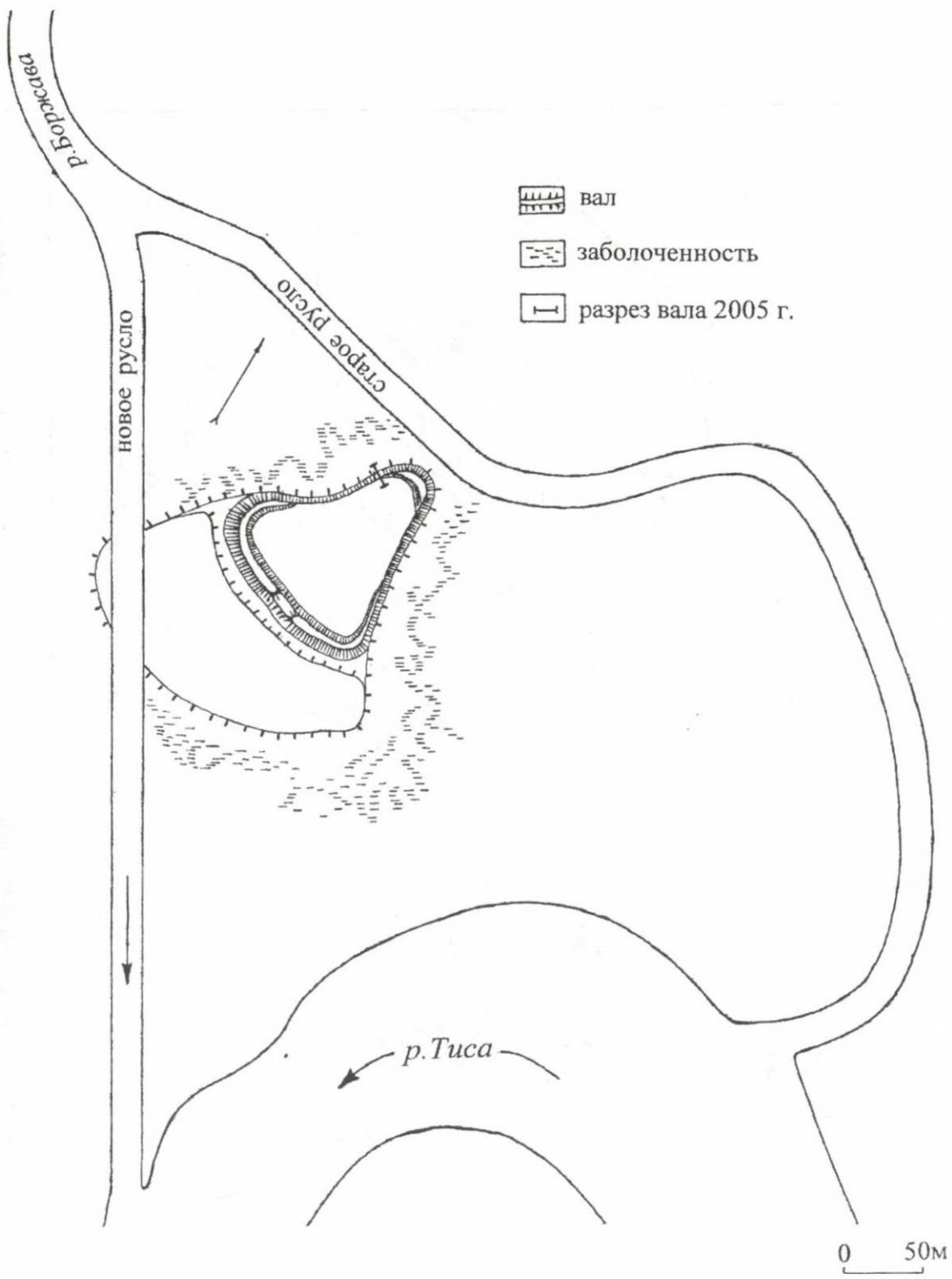

Рис.2. Боржава (Вары). План расположения городища по П.А.Раппопорту, И.Боне с добавлением исследований 2005 г.

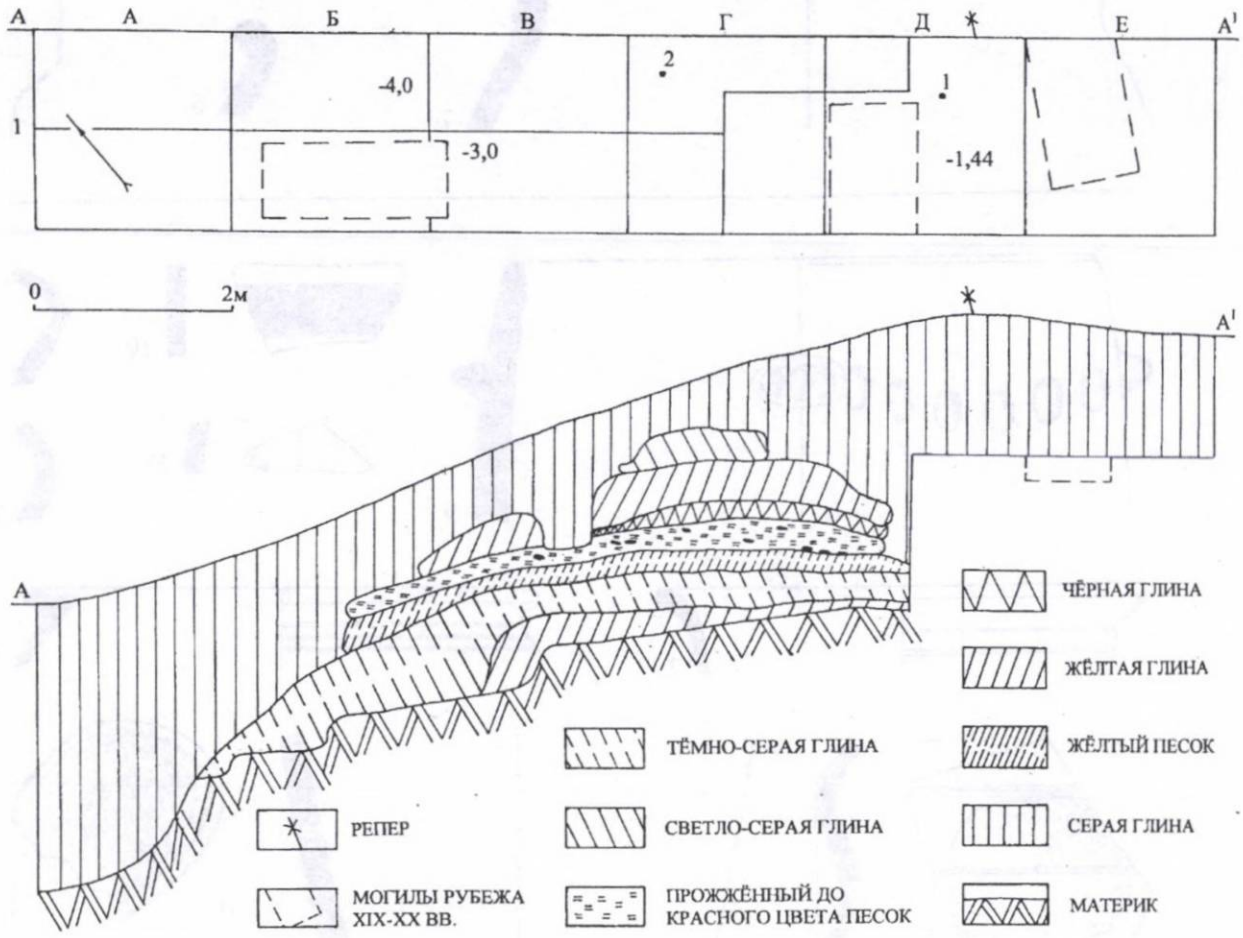

Рис.3. Боржава (Вары). Разрез вала 2005 г.

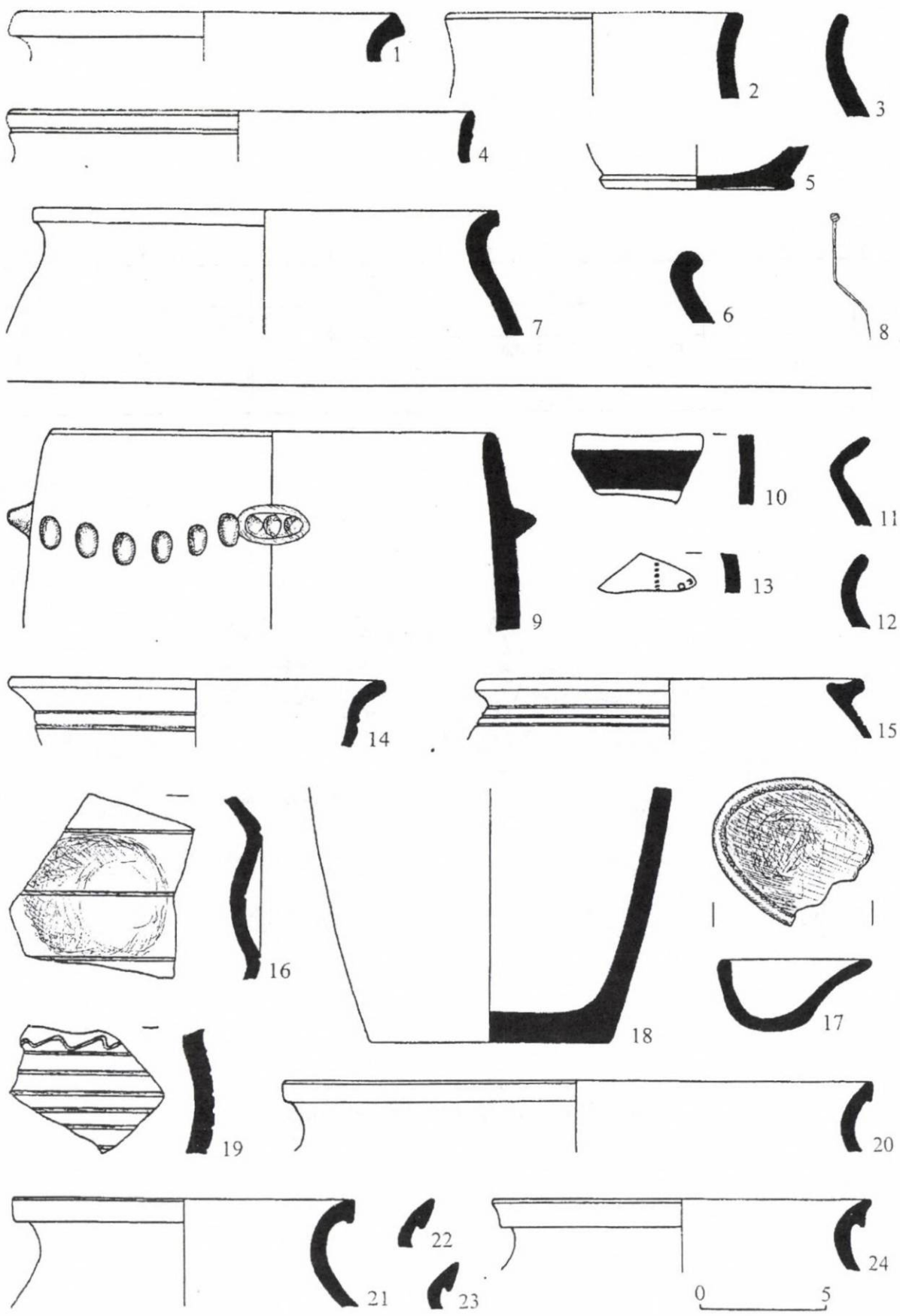

Рис.4. Боржава (Вары). Инвентарь из разреза вала 2005 г.
1-8 - I горизонт; 9-24 - II горизонт.

Cercetări arheologice la biserica reformată din Becheni

SZŐCS Péter Levente

În cursul anului 2004 parohia reformată Becheni (com. Săuca, jud. Satu Mare) a iniţiat renovarea bisericii proprii. Construcţia, de dimensiuni mici, are un plan simplu, dispus pe axa est-vest, partea estică fiind alungită şi închisă semicircular, iar partea vestică având forma pătrată, extinsă cu un portic în partea de sud. În cursul lucrărilor a fost decopertată tencuiala interioară, astfel, au fost descoperite două nişe de fereastră, cu închidere semicirculară. În toamna anului 2005 a fost prevăzută reînnoirea podelei, astfel, parohia Becheni şi Eparhia Reformată de Oradea au solicitat asistenţa Muzeului Judeţean Satu Mare. Scopul cercetării, definit de beneficiar, a fost de a efectua o săpătură arheologică în interior, pentru a lămuri eventuala existenţă a unor structuri anterioare. Cercetările pe paramentul bisericii sugerau existenţa unei construcţii mai vechi, de dimensiunea actualei porţiuni estice.[1] Pentru determinarea planimetriei bisericii vechi a fost necesară cercetarea părţii estice a bisericii în interior, precum şi deschiderea unei secţiuni şi în exterior, în axul estic al clădirii.

Izvoare scrise privind aşezarea Becheni şi istoria bisericii

Satul Becheni (magh.: Pele), contopit cu satul vecin Chisău (magh.: Keszi) încă din secolul al XVIII-lea, se află pe teritoriul comitatului istoric Solnocul de Mijloc. Cele două sate sunt aşezate pe Valea Pelei, străzile fiind dispuse de-a lungul văii şi a afluenţilor mai mici.

Satul Becheni este menţionat prima dată la începutul secolului al XIV-lea în hotărnicia unei posesii din Sărvăzel.[2] În 1334 posesiile unui locuitor din sat, Laurenţiu din Becheni, au fost sechestrate pentru voievodul Toma, iar în 1337 posesiile lui Sebastian, împreună cu partea cuvenită lui din biserica cu hramul Sfintei Fecioare, au fost date fetelor lui: Jolent şi Elena.[3] Mărimea acestei părţi trebuia să fie jumătatea moşiei Becheni, deoarece în 1359 nepoata lui Sebastian, Elisabeta, primeşte jumătate din 1/6 din partea lui Sebastian cu titlul de pătrimea cuvenită fiicei. Terenul ajuns în posesia Elisabetei avea 45 iugăre de pământ la care se adăuga partea cuvenită – deci 1/24 – din dreptul de patronat al bisericii de piatră, ridicată în cinstea Sfintei Fecioare.[4]

Aceste informaţii atestă că aşezarea şi biserica erau în posesia unei familii nobiliare, numită *Pelei* după principala, şi probabil unica, posesie. Aşezarea se află în continuare în mâna acestei familii până în secolul al XVI-lea – fragmentată între mai multe ramuri. Ca atare şi biserica parohială a fost patronată de această familie până la această dată. Despre dotările bisericii, ridicată din piatră, s-a păstrat o singură informaţie: un liturghier aparţinând acestei biserici, având valoarea de 10 mărci a fost furat, împreună cu alte bunuri, din casa parohului Ştefan fiul lui Nicolae în anul 1352.[5]

De la mijlocul secolului al XVI-lea până în 1797 izvoarele scrise sunt foarte puţin cunoscute. Moşierii satului la sfârşitul secolului al XVIII-lea sunt deja familiile Diószegi şi Mensáros, precum şi proprietari mai mici.[6] Conform protocoalelor parohiale, biserica, devenită calvinistă la mijlocul secolului al XVI-lea, a fost patronată de familiile proprietare contribuind, în principal, la diferite reparaţii şi extinderi. Ajutorul oferit pentru biserica locală a permis membrilor acestor familii să aibă locul de veci în şi în preajma bisericii: pe latura de nord există cripta familiei Mensáros, iar în cursul săpăturii, au fost identificate mai multe înhumări din secolele XVIII şi XIX în interiorul bisericii. Potrivit acestor protocoale, biserica a fost lărgită succesiv pe parcursul secolului al XIX-lea. A fost adăugată nava actuală la vest şi, mai târziu, porticul de pe latura de sud a navei, precum şi turnul de pe faţada de vest. Sanctuarul vechi, boltit, a fost demolat în 1905, fiind construită actuala închidere estică semicirculară. Cercetărilor arheologice le-a rămas astfel rolul de a clarifica planul sanctuarului bisericii vechi.[7]

---

[1] A fost sondat paramentul sudic al sanctuarului la îmbinarea cu nava actuală, observându-se aici urmele zidului vestic al bisericii vechi. Cercetarea a fost efectuată de Béla Kósa, istoric de artă.
[2] *EO.* II. 226.
[3] *EO.* II. 801, 935.
[4] *DRH. C.* XI. p. 421–428, nr. 412–413.
[5] *DRH. C.* X. p. 106, nr. 96.
[6] Petri IV. 228–231.
[7] Săpătura s-a desfăşurat în septembrie 2005, conform autorizaţiei cu nr. 318/2005. Lucrările au fost finanţate de Muzeul Judeţean Satu Mare şi Parohia Reformată Becheni. Au participat studenţii Szabolcs Nagy şi Attila Magyarosi.

Cercetările arheologice

Au fost deschise trei secţiuni în interior: SI, având dimensiunile de 2,22 x 2,50 m, la zidul sudic, la îmbinarea sanctuarului cu nava medievală; SII, cu 2,22 x 2,50 m, la zidul nordic, la îmbinarea sanctuarului cu nava medievală; SIII, cu 2,23 x 2,00 m, în porţiunea mediană a zidului nordic. În exterior a fost deschisă SA, 3 x 2,25/8 m, în axul bisericii (profilul sud are lungimea de 8 m, profilul nord are lungimea de 2,25 m). Cota nivelului de referinţă a fost stabilită la 1 m de la nivelul pragului. Toate adâncimile sunt raportate, dacă nu este specificat altfel, la această cotă.

Biserica medievală. În secţiunile SI şi SII a fost dezvelită fundaţia sanctuarului vechi (notată cu sigla B în planşe), fiind construită deodată cu o porţiune din paramentul sudic al bisericii, porţiune pe care au fost descoperite cele două nişe de fereastră. Sanctuarul avea un plan rectangular – închiderea fiind identificată din exterior în SA. Faţă de navă, sanctuarul s-a îngustat printr-un umăr mic, de 0,80-1 m. În linia umărului, sub arcul de triumf fundaţia a fost continuă, fiind spartă doar de un mormânt modern (v. profil V în SII). Fundaţia sanctuarului este construită din cărămidă (29/30 x 14 x 5/5,5 cm) cu mortar gălbui, friabil, cu mult nisip. Talpa fundaţiei sanctuarului în partea de est este la -269 de cm iar în partea de vest coboară la -289 cm. Partea inferioară a fundaţiei este înecată în mortar, iar partea superioară, realizată din trei rânduri de cărămidă, aşezate regulat, este ieşită în consolă cca. 5-6 cm. Din elevaţia zidului sanctuarului au rămas doar două rânduri de cărămidă restul fiind demolate cu ocazia construirii corului nou în anul 1905. Elevaţia se retrage uşor, cu circa 5 cm, faţă de partea superioară a fundaţiei. Fundaţia transversală a sanctuarului a fost demolată parţial de înhumări ulterioare: de M2 în SI, doar aproximativ o treime din latura de est, iar în SII a fost secţionată în întregime de o groapă cu umplutură afânată (strat nr. 14 – probabil şi acesta un mormânt, dar care nu a putut fi identificat datorită nivelului ridicat al apei freatice).

Porţiunea zidului sudic al bisericii pe care au fost descoperite cele două nişe de fereastră constituie, de fapt, zidul sudic al navei vechi (notat cu sigla A în planşe). Potrivit cercetării de parament biserica se întindea spre vest până la porticul sudic actual. Caracteristicile zidăriei sunt similare cu cele ale fundaţiei sanctuarului. Mărimea cărămizilor este identică, ca şi mortarul folosit. Talpa fundaţiei se află la -292 cm. Partea inferioară a fundaţiei zidului este înecată în mortar, iar partea superioară este zidită în şiruri regulate. Elevaţia se retrage faţă de fundaţie, formând la cota de -188 cm un soclu de 20 de cm lăţime. Din nivelul podelei actuale zidul este căptuşit cu cărămizi moderne (29 x 14/13 x 4,5/5 cm), intervenţie realizată, cel târziu, cu ocazia construirii părţii estice (anul 1905).

Podele şi amenajări interioare. Nivelul de călcare în momentul cercetării a fost dat de o podea de scânduri, sub care s-a format un strat foarte afânat din pământ uscat, praf şi nisip – curăţat cu mături. În cursul săpăturii au fost identificate mai multe podele anterioare. La cotele cuprinse între -175 şi -186 cm au apărut în toate cele trei secţiuni interioare fragmente dintr-o podea realizată din cărămidă (notată cu sigla G în planşe). Cărămizile (30 x 15 x 6,5 cm) sunt aşezate într-un rând – cu excepţia marginilor, unde sunt două rânduri – în pat de nisip cu mortar, cu grosime de 3,5 cm. În privinţa podelelor mai vechi este relevantă partea de est din SI, unde cu excepţia gropii de mormânt de la M2 s-a păstrat stratigrafia. Aici solul steril (lut negru curat, nr. 17A) apare la cota de -213 cm. Peste acest nivel sunt observabile două nivele de lutuială (de lut galben nr. 2A şi de lut maroniu nr. 2C).

În partea de nord a SII, la cotele -179 cm, respectiv -182 cm au apărut două structuri zidite din cărămidă. Prima, paralelă cu zidul nordic (notat cu sigla F în planşe) este suprapusă peste fundaţia sanctuarului vechi. Are o uşoară deviaţie faţă de latura nordică a sanctuarului şi a zidului actual. Este realizată doar din două rânduri de cărămidă, legate cu un mortar alb tare. Are probabil rolul de a nivela partea de sus a fundaţiei demolate. Structura a doua (notată cu sigla E în planşe) are o formă semicirculară (cu raza de cca. 40 cm) şi porneşte din umărul sanctuarului vechi, suprapunându-l parţial. Este realizată doar din trei rânduri de cărămidă, refolosite, prinse într-un mortar friabil gălbui. Extinderea exactă nu se poate preciza, partea de sud fiind distrusă de o groapă de mormânt. Funcţia poate fi presupusă doar din poziţie, care sugerează că a fost fundaţia unui amvon.

Morminte. Au fost identificate un număr de 14 inhumaţii, atât în exteriorul cât şi în interiorul bisericii. Scheletele au fost întinse pe spate şi orientate V-E, fiind respectată axa bisericii. Sunt două excepţii: M1 este orientat aproximativ N-S, iar M9 E-V. Pe suprafaţa cercetată, pe baza stratigrafiei presupunem existenţa mai multor inhumaţii, dar, datorită nivelului ridicat al apei freatice nu s-a putut continua suficient în adâncime pentru a identifica scheletele. Mormintele nu au avut inventar, excepţie fiind mormintele M4 şi M6. La bazinul mormântul de copil, M4, s-au observat coroziuni de bronz, dar nu s-a putut recupera nici identifica obiectul. În M6, tot în zona bazinului a fost descoperită o pafta de

argint. Cele două părţi sunt plăci servind ca şi capete de curea (4,5 x 2 cm), şi sunt decorate cu un motiv vegetal gravat. Cele două părţi sunt legate cu un cârlig şi un lanţ (lungime 12 cm, diametrul unei verigi 1 cm). Factura şi decorul obiectului indică o datare pentru secolul al XVIII-lea. Datorită faptului că nu se cunosc, în momentul actual, analogii apropiate, o datare mai precisă nu este posibilă.

Descrierea mormintelor

M1. Identificat în SA. Adâncime -216 cm. Orientare N-S. Schelet de copil întins pe spate, oase păstrate bine. Craniu aplecat uşor spre stânga. Mâna şi piciorul drept întinse, cele din stânga uşor îndoite. Suprapune pe M4, M7, M8 şi M13.

M2. Identificat în SA. Adâncime -209 cm. Fragmente de oase de copil mic, păstrate în urme. Suprapune pe M10.

M3. Identificat în SI. Adâncime -302 cm craniu, -310 cm bazin, -332 fundul mormântului. Orientare V-E. Schelet de matur, întins pe spate, oase păstrate bine. În săpătură a intrat doar partea mai sus de bazin. Craniu aplecat la dreapta, mâinile întinse aşezat pe lângă corp. Groapa mormântului a fost scobită în formă de semicerc în fundaţia sanctuarului vechi. Umplutura mormântului este un pământ cenuşiu închis, afânat cu granule de mortar şi fragmente mici de cărămidă.

M4. Identificat în SA. Adâncime -254 cm craniu, -282 cm bazin. Orientare V-E. Schelet de copil, oase păstrate mediu. Craniu drept, cu partea inferioară uşor dislocată. Mâna stângă uşor îndoită, mâna dreaptă şi picioarele întinse. Pe bazin coroziuni de bronz, decolorând oasele.

M5. Identificat în SIII. Adâncime -343 cm. Orientare V-E. Schelet de matur întins pe spate, oase păstrate bine. În săpătură au intrat doar oasele din picior, de la mijlocul femurului. Umplutura este pământ negru cenuşiu afânat cu mortar mult şi fragmente mici de cărămidă.

M6. Identificat în SII. Adâncime -342 cm craniu, -349 cm. Orientare V-E. Schelet de matur întins pe spate, oase păstrate bine. Scheletul este deranjat, respectiv a alunecat uşor spre sud. Craniu drept, partea de jos dislocată. Oasele mâinilor şi coastele dislocate, doar poziţia vertebrelor sugerează orientarea şi poziţia iniţială. Pe bazin, intrând deja în profil o pafta cu lanţ, din argint. Umplutura este stratul nr. 16.

M7. Identificat în SA. Adâncime -259 cm. Orientare V-E. Schelet de matur, întins pe spate, oase păstrate bine. Din schelet lipseşte craniul, partea stângă superioară şi oasele inferioare ale picioarelor. Oasele păstrate din mâini sunt întinse lângă corp.

M8. Identificat în SA. Adâncime -278 cm Orientare V-E. Schelet de copil, întins pe spate, oase păstrate mediu. Craniu aplecat înainte, coastele şi oasele mici deranjate. Mâini peste corp, picioare întinse, paralele.

M9. Identificat în SIII. Adâncime -358 cm craniu, -343 cm bazin. Orientare V-E. Schelet de matur, întins pe spate, oase păstrate bine. Craniu drept, mâini îndoite aşezate pe bazin, picioare întinse, paralele. Oasele inferioare ale piciorului ies din aria cercetată. Umplutura este pământ negru tasat, în partea superioară cu mortar şi fragmente de cărămidă.

M10 Identificat în SA. Adâncime -268 cm craniu, -280 bazin. Orientare E-V. Schelet de matur, întins pe spate, oase păstrate mediu. Craniu fragmentat, turtit. Mâini aşezate paralel pe corp. Picioare întinse, paralele. Lipsă oasele inferioare.

M11. Identificat în SA. Adâncime -262 cm craniu, -278 cm bazin. Orientare E-V. Schelet de matur, întins pe spate, oase păstrate bine. Jumătatea stângă, de la linia vertebrelor iese din aria cercetată. Craniu aplecat înainte şi stânga. Mâna dreaptă aşezată întins lângă corp. Picior întins.

M12. Identificat în SA. Adâncime -273 cm. Orientare E-V. Schelet de copil, oase păstrate mediu. Există doar oasele lungi ale picioarelor, aşezate întins paralel. Este suprapus de M10.

M13. Identificat în SA. Adâncime -282 cm. Orientare E-V. Schelet de matur, întins pe spate, oase păstrate bine. Lipsă craniu partea dreaptă superioară şi oasele inferioare ale piciorului. Mâini întinse, aşezate lângă corp. Picioare paralele. Este tăiat probabil de M8.

M14. Identificat în SIII. Adâncime -342 cm craniu. Este craniul unui matur, aplecat spre dreapta. Restul scheletului iese în afara ariei cercetate.

Concluzii

Săpătura, împreună cu cercetările de parament, a identificat părţile unei biserici medievale, parţial ruinate, parţial incorporate în construcţia actuală. Fundaţia sanctuarului medieval a avut un plan rectangular, îngustându-se faţă de navă cu un umăr. S-a demonstrat că ferestrele descoperite au fost pe zidul sudic al navei bisericii medievale, elevaţia acestei părţi fiind păstrată aproape în întregime. În partea de nord, însă, zidul actual este înnoit, caracteristicile de zidire fiind diferite faţă de zidul sudic şi fundaţia păstrată a sanctuarului medieval. Între sanctuarul şi nava medievală s-a păstrat o fundaţie transversală din cărămidă, având direcţia N-S, servind, probabil, baza arcului de triumf. Sanctuarul boltit a fost demontat în anul 1905.

Stratigrafia interioară arată o succesiune de podele reînnoite, între care şi una realizată din cărămidă, ridicându-se nivelul de călcare interior cu 20 până la 30 de cm. Sub nivelul podelelor se observă umplutura uniformă şi afânată a mormintelor moderne şi medievale. Pe toată suprafaţa cercetată au fost surprinse morminte, singura excepţie fiind în colţul de nord-est al SI. Aici solul virgin, reprezentat de un lut negru curat, a apărut la cota de -0,45 m de la podeaua actuală. În rest mormintele s-au adâncit până la, sau chiar sub, cotele de -3,37/3,42 m, cote la care peste tot apare apa freatică.

Secţiunea exterioară a confirmat închiderea dreaptă a sanctuarului şi a documentat suprapunerea zidului semicircular actual peste fundaţia sanctuarului medieval. A mai fost observat un contrafort în colţul sud-estic al sanctuarului. Stratigrafia este dată de umplutura mormintelor, săpate până la cota de -3,00 m unde apare apa freatică.

Au fost identificate în total 14 inhumaţii, fără inventar, cu excepţia M6 (din SII), care avea în zona bazinului o pafta de argint cu lanţ. M2 (din SI) era aşezat la est de umărul sudic al sanctuarului, porţiunea capului fiind scobită în fundaţie în formă de semicerc.

Cercetările arheologice din anul 2005 au scos la iveală o biserică medievală de mici dimensiuni, având o navă rectangulară (cca. 6 x 7 m) şi un sanctuar cu închidere dreaptă (cca. 4,4 x 5 m). Potrivit surselor scrise, acest sanctuar era boltit în momentul demolării. Având în vedere menţionarea bisericii parohiale, cu hramul Sfintei Fecioare în 1337, precum şi a faptului că este din piatră (1359) datarea poate fi plasată în primele decenii ale secolului al XIV-lea sau chiar la turnura secolelor XIII şi XIV. Caracteristicile morfologice sunt mult prea simple pentru a permite o încadrare cronologică mai precisă, dar, cel puţin, nu infirmă această datare.

Bibliografie

EO. II. *Erdélyi Okmánytár.* II. *1301–1339.* Red. Jakó Zsigmond. Budapest, 2004.

DRH C. *Documenta Romaniae Historica. seria C. Transilvania*, vol. X–XI, Bucureşti, 1977, 1981.

Petri IV Petri Mór, *Szilágy vármegye monográphiája*, IV, [Zilah], 1902.

Lista straturilor

1 pământ cenuşiu afânat cu pietricele şi fragmente mici de cărămidă
2A Lutuială gălbuie
2B Lut brun închis, tasat cu bulgări de mortar şi fragmente mici de cărămidă
2C Lutuială brună/roşcată
3 Pământ negru cu mortar şi fragmente de cărămidă
4 Lut brun-gălbui tasat, amestecat cu negru
5 Pământ tasat cu mortar şi fragmente de cărămidă
6 Pământ brun tasat cu mortar şi fragmente de cărămidă
7 Pământ afânat cenuşiu închis cu mortar şi fragmente de cărămidă
8 Pământ afânat şi bulgări de pământ negru
9 Pământ negru afânat amestecat cu nisip galben cu multe fragmente mici de cărămidă
10 Pământ brun cu nisip
11 Nisip cenuşiu/galben
12 Pământ brun afânat cu nisip
13 Pământ negru tasat cu bulgări de mortar
14 Pământ cenuşiu-negru afânat cu bucăţi mari de cărămidă şi piatră (umplutură mormânt)
15 Pământ negru afânat şi amestecat cu mortar şi fragmente de cărămidă
16 Pământ negru cu mortar şi fragmente de cărămidă (umplutură mormânt M6).
17A Lut negru curat – sol steril
17B Lut cenuşiu curat – sol steril
17C Lut galben curat – sol steril
18 Pământ foarte afânat cenuşiu (umplutură mormânt)
19 Pământ afânat negru cu mortar şi fragmente de cărămidă (umplutură mormânt)
21 Strat vegetal
22 Pământ negru cu mortar şi fragmente de cărămidă
23 Pământ negru cu multe fragmente de cărămidă şi bucăţi de tencuială
24 Pământ brun închis cu puţine fragmente de cărămidă şi bulgări de lut galben
25 Pământ negru cu fragmente de cărămidă şi bulgări de lut galben (umplutură mormânt).

A – Fundaţia şi elevaţia navei bisericii medievale
A' – Zidul navei bisericii medievale, căptuşit cu cărămizi moderne
B – Fundaţia sanctuarului medieval
B' – Contrafort adosat la colţul de SE al sanctuarului medieval
C – Zidul modern al bisericii, construit în anul 1905
D – Amenajare interioară – SI
E – Amenajare interioară – SII
F – Amenajare interioară – SII
G – Podea de cărămidă

Lista ilustraţiilor

1. Plan general: biserica reformată Becheni şi secţiunile deschise.
2. SI, plan

3. SI, profil est
4. SI, profil sud
5. SI, profil transversal
6. SI, profil vest
7. SI, profil nord
8. SII, plan
9. SII, profil est, sud şi vest
10. SII, profil vest şi nord
11. SIII, plan – podeaua de cărămidă
12. SIII, plan cu morminte
13. SIII, profil vest şi nord
14. SA, plan cu fundaţia descoperită
15. SA, plan cu morminte
16. SA, profil nord şi est
17. SA, profil sud
18. SA, profil vest
19. Fotografie biserica Becheni, vedere din vest
20. Fotografie ferestrele descoperite pe zidul sudic
21. Fotografie secţiunile SI şi SII
22. Fotografie SI cu fundaţia sanctuarului
23. Fotografie SI cu fundaţia transversală a sanctuarului
24. Fotografie SII cu structurile descoperite
25. Fotografie SIII cu mormintele
26. Fotografie SIII cu podeaua de cărămidă
27. Fotografie SA cu fundaţia sanctuarului
28. Fotografie SA cu mormintele
29. Fotografie mormânt M2
30. Fotografie mormânt M6
31. Fotografie pafta descoperită în M6.

Archaeological research of the Calvinist Church of Becheni
(Abstract)

Two medieval windows were discovered at the Calvinist church of Becheni during a restoration in 2004. In order to clarify their origin and the former phases of the building, an archaeological excavation was carried out in September 2005, preceding the renovation of the church-floor. Four sections were opened, three inside and one at the outside. The foundations of a rectangular sanctuary were revealed in the eastern part of the building, which formed together with the southern wall, containing the two windows, the remaining part of a medieval church. This church has a small rectangular nave identical with the eastern part of the present church. 14 inhumations were revealed both inside and outside, all of them being deepened until the level of the soil-water. One of them (M6) had inventory at the middle of the body: a silver bell-fastener with chain.

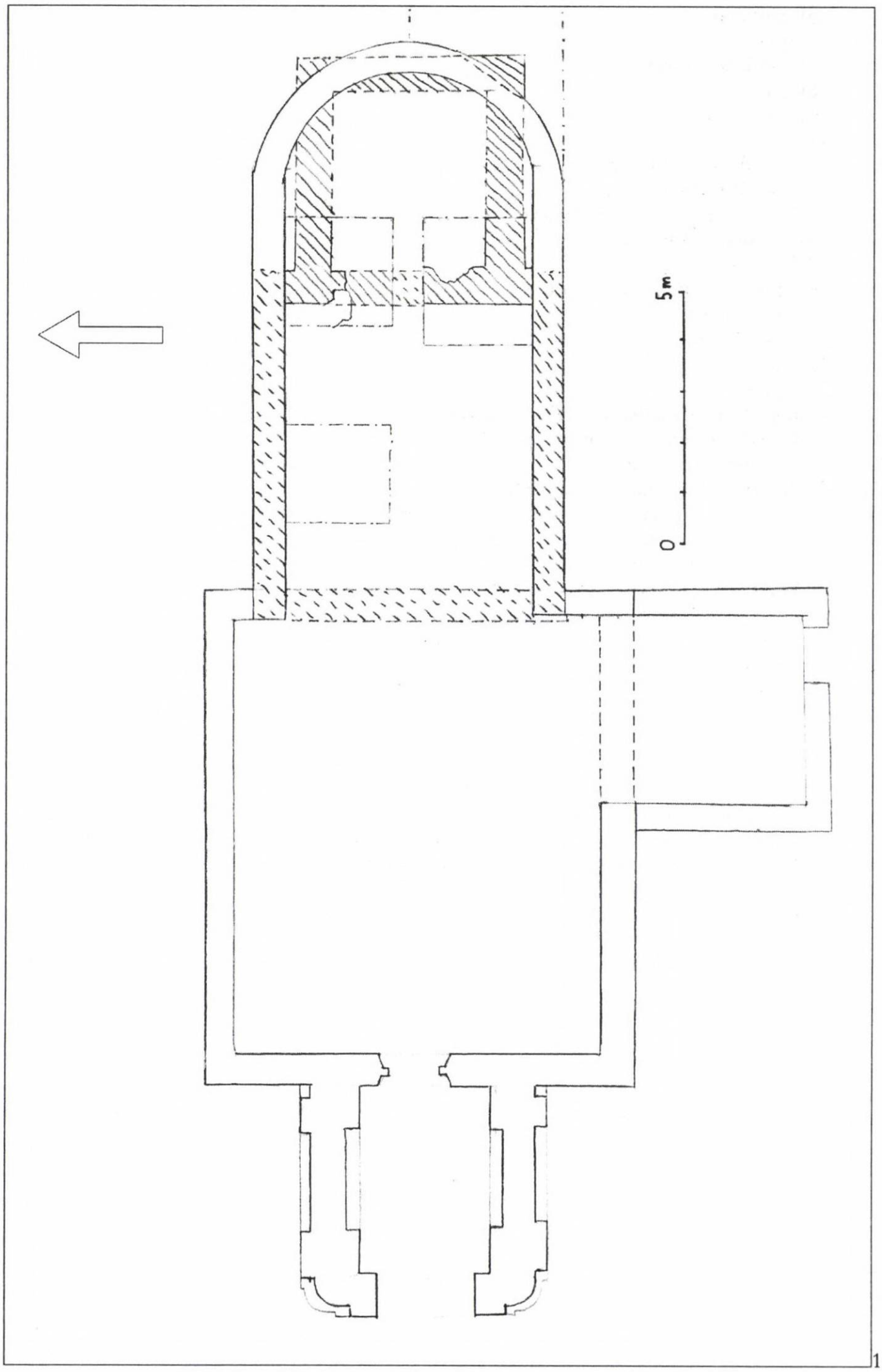

1.

1. Plan general biserica reformată Becheni şi secţiuni deschise.

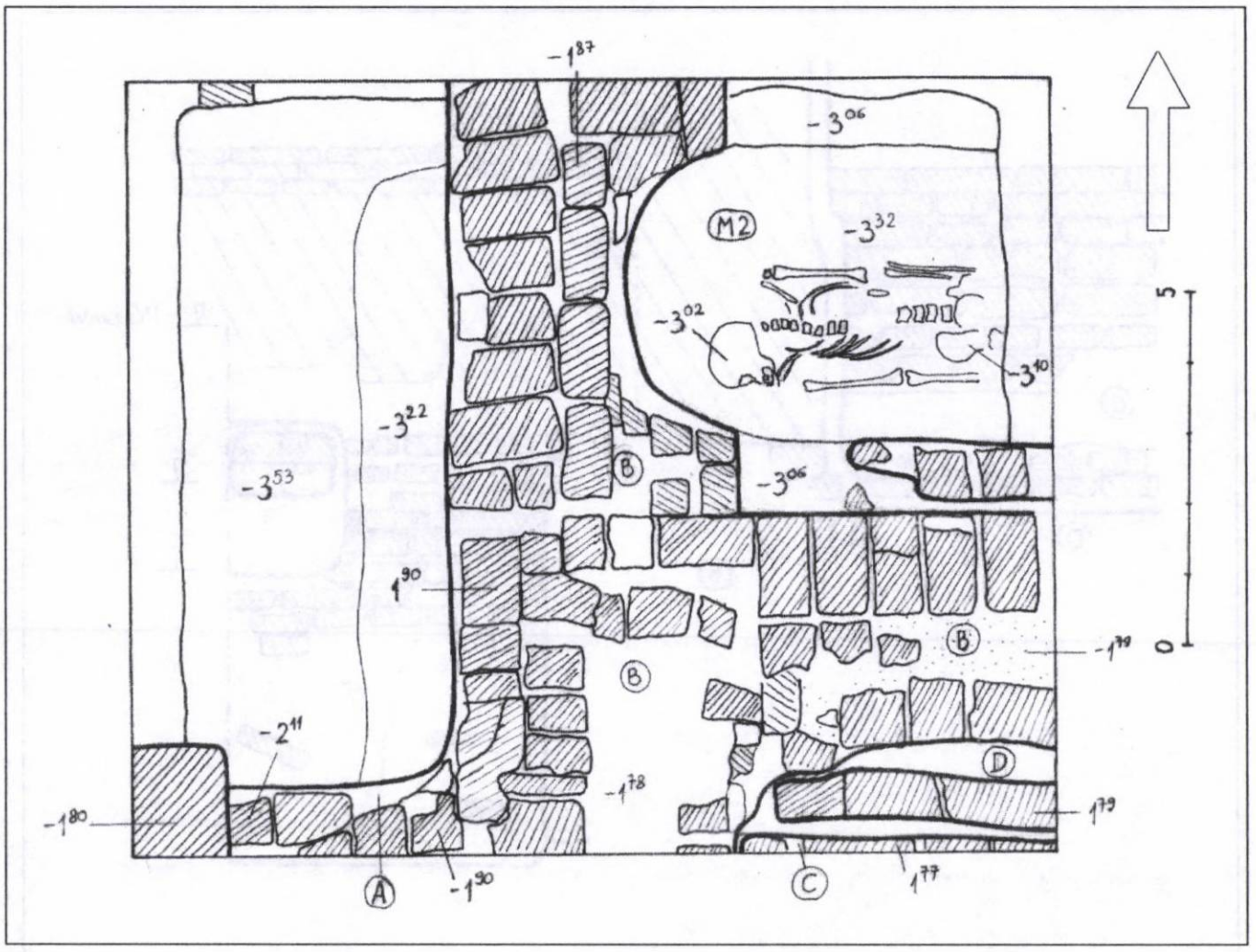

2. SI. Plan

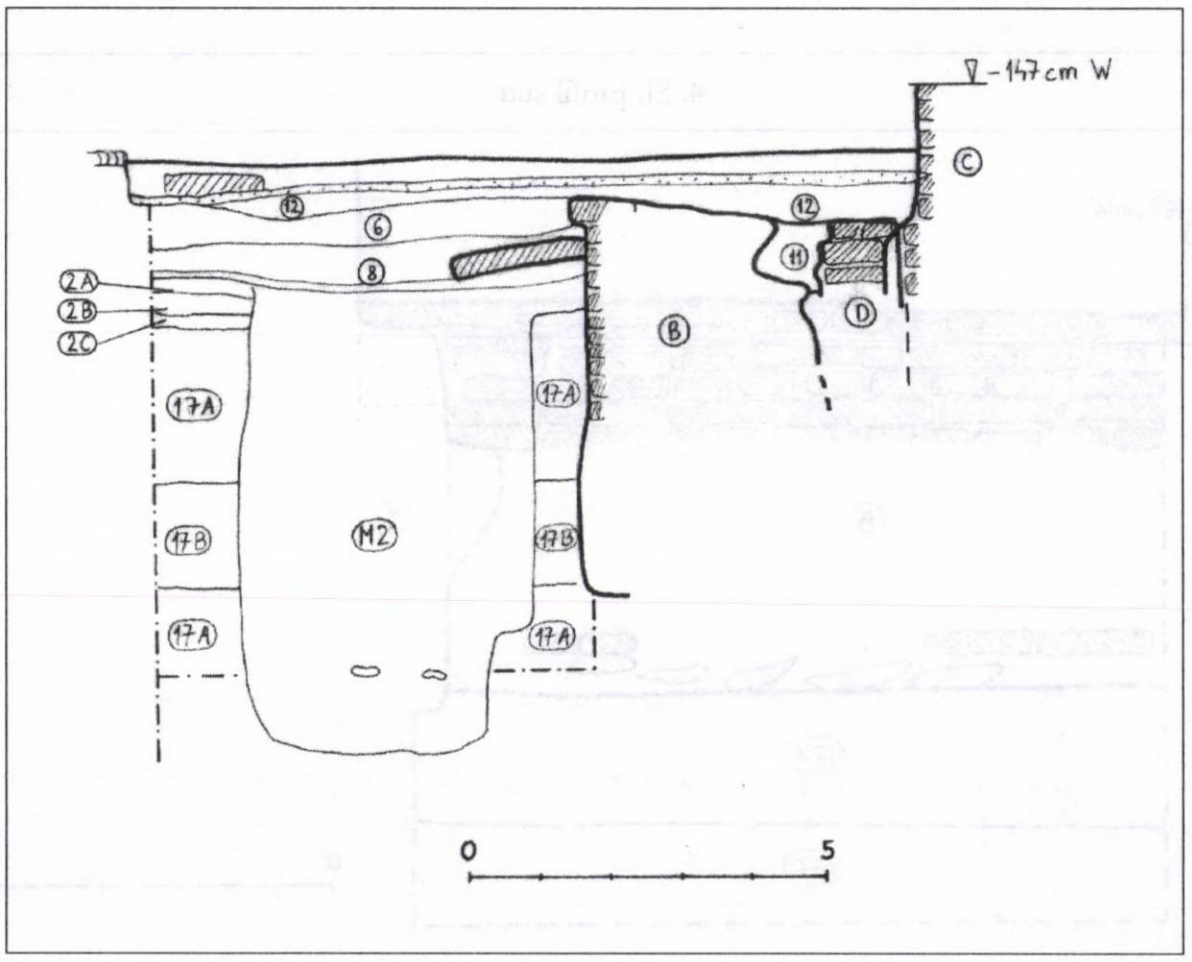

3. SI. profil est

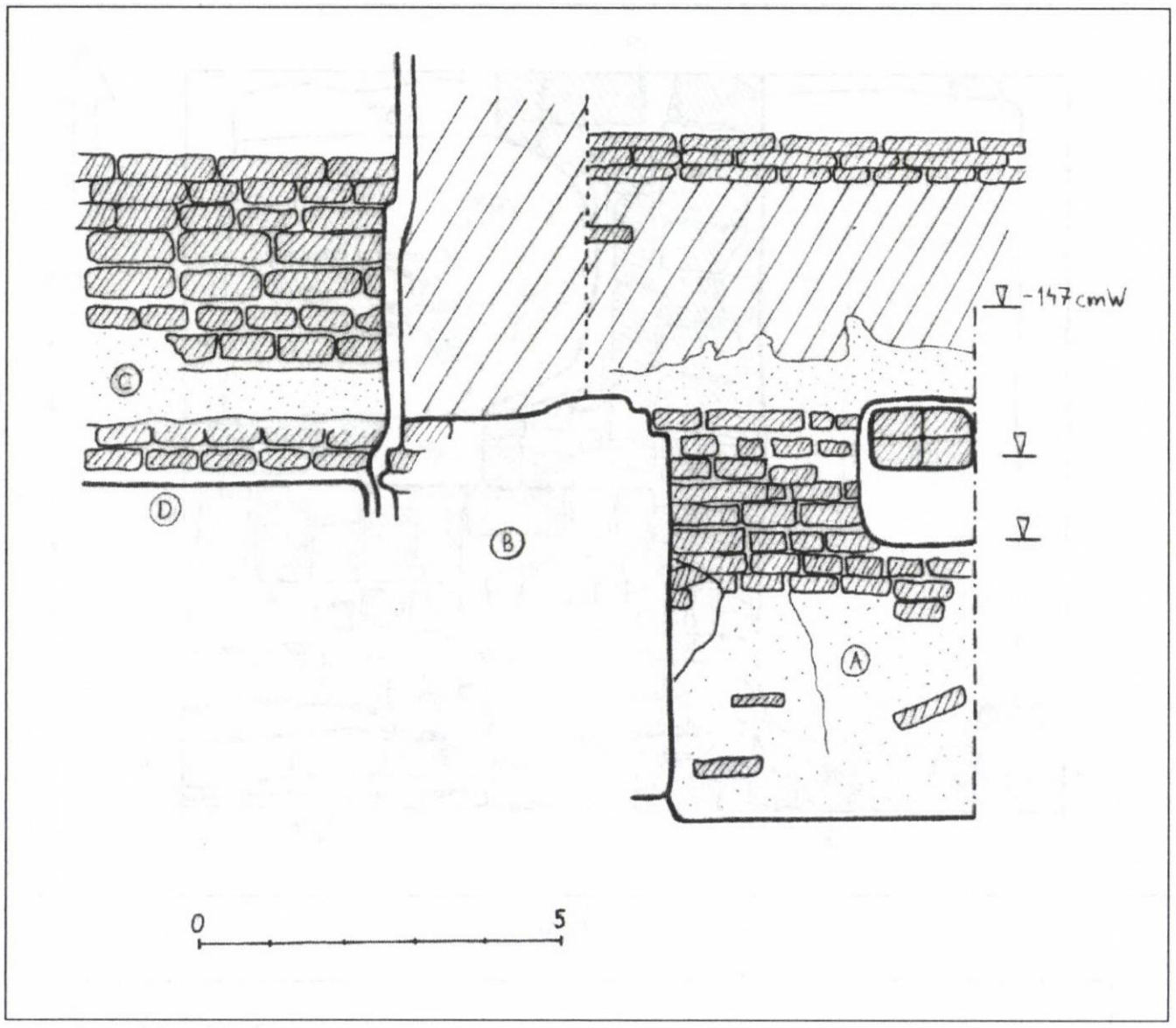

4. SI. profil sud

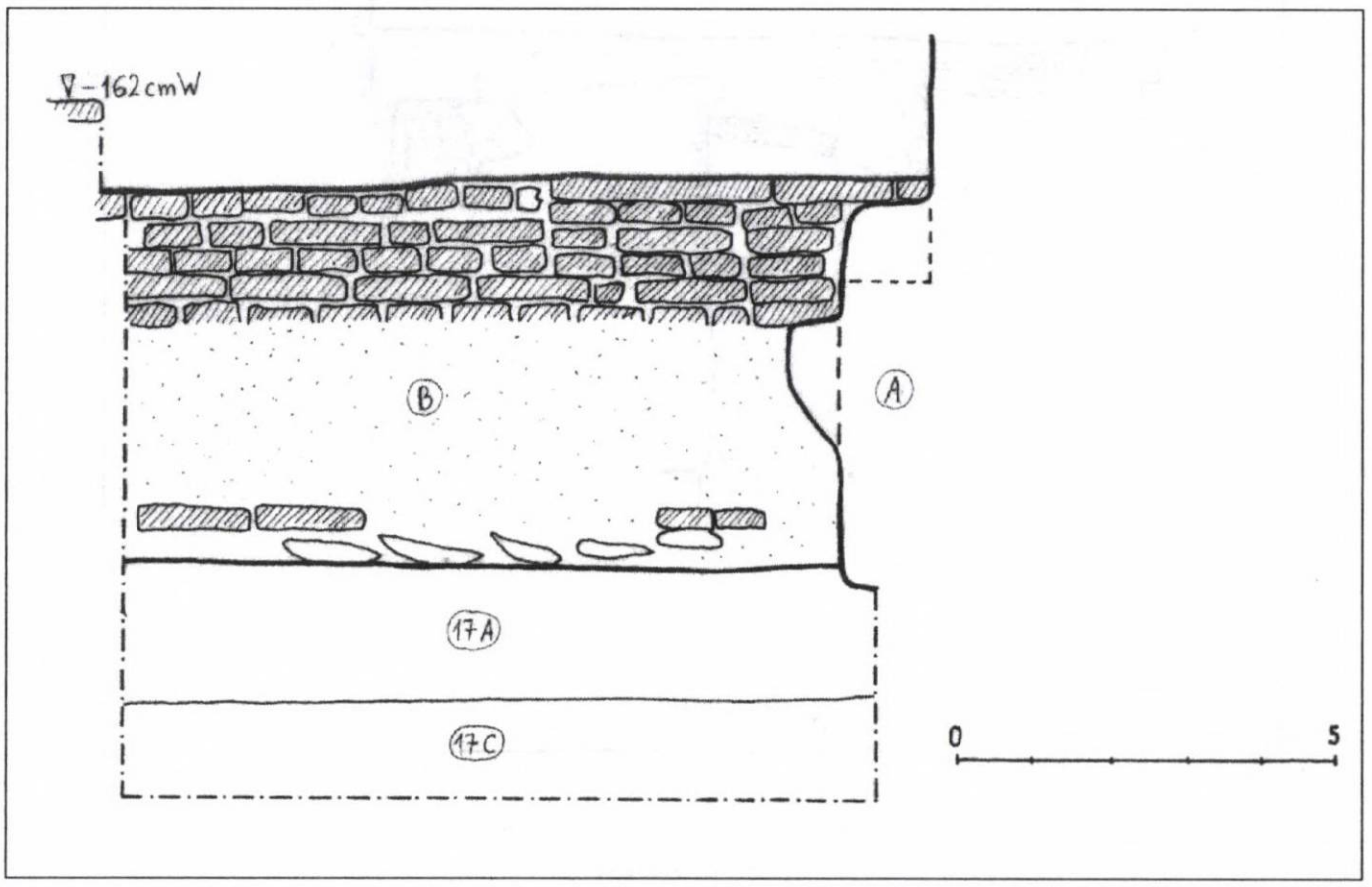

5. SI. profil transversal

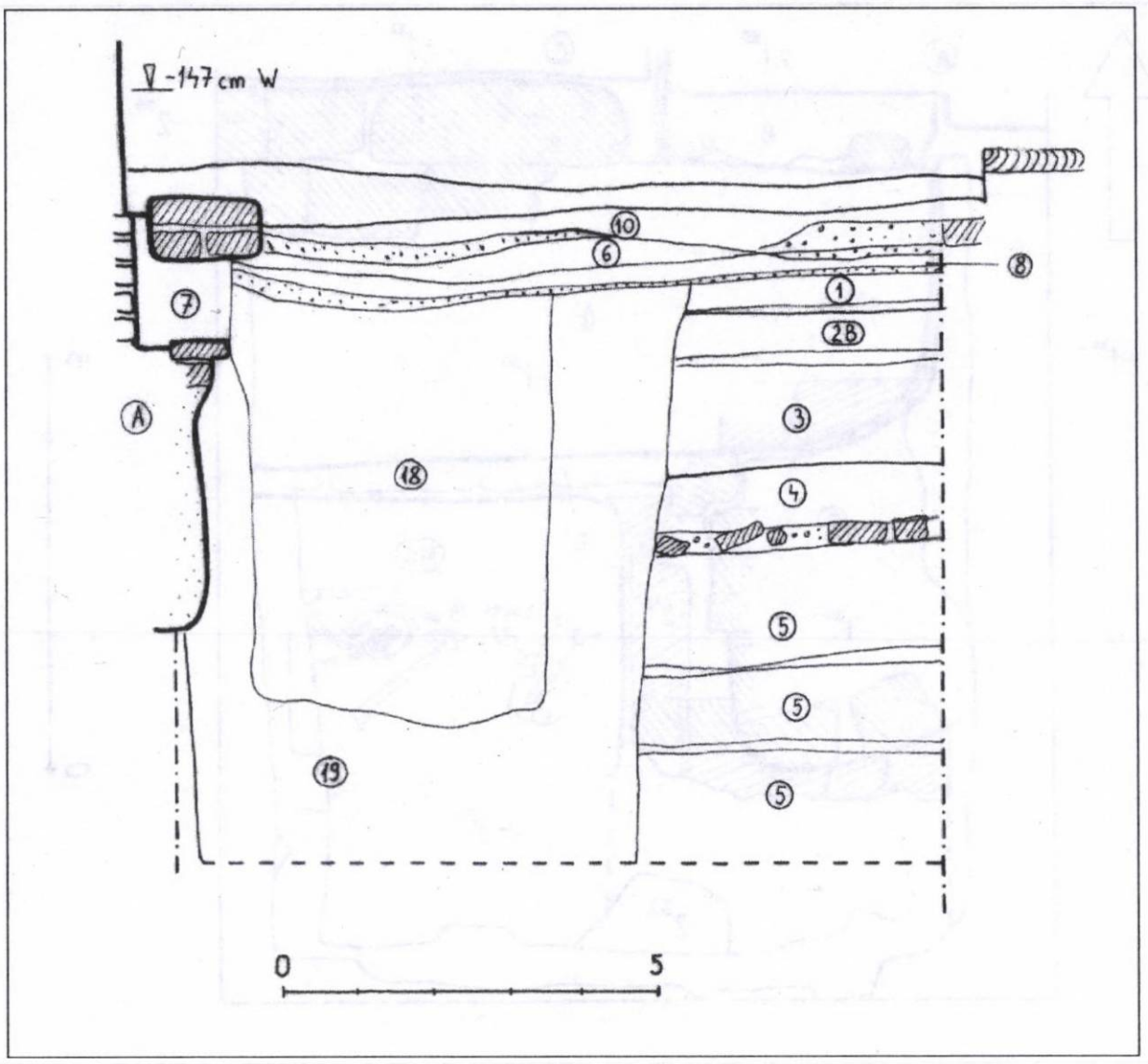

6. SI. profil vest

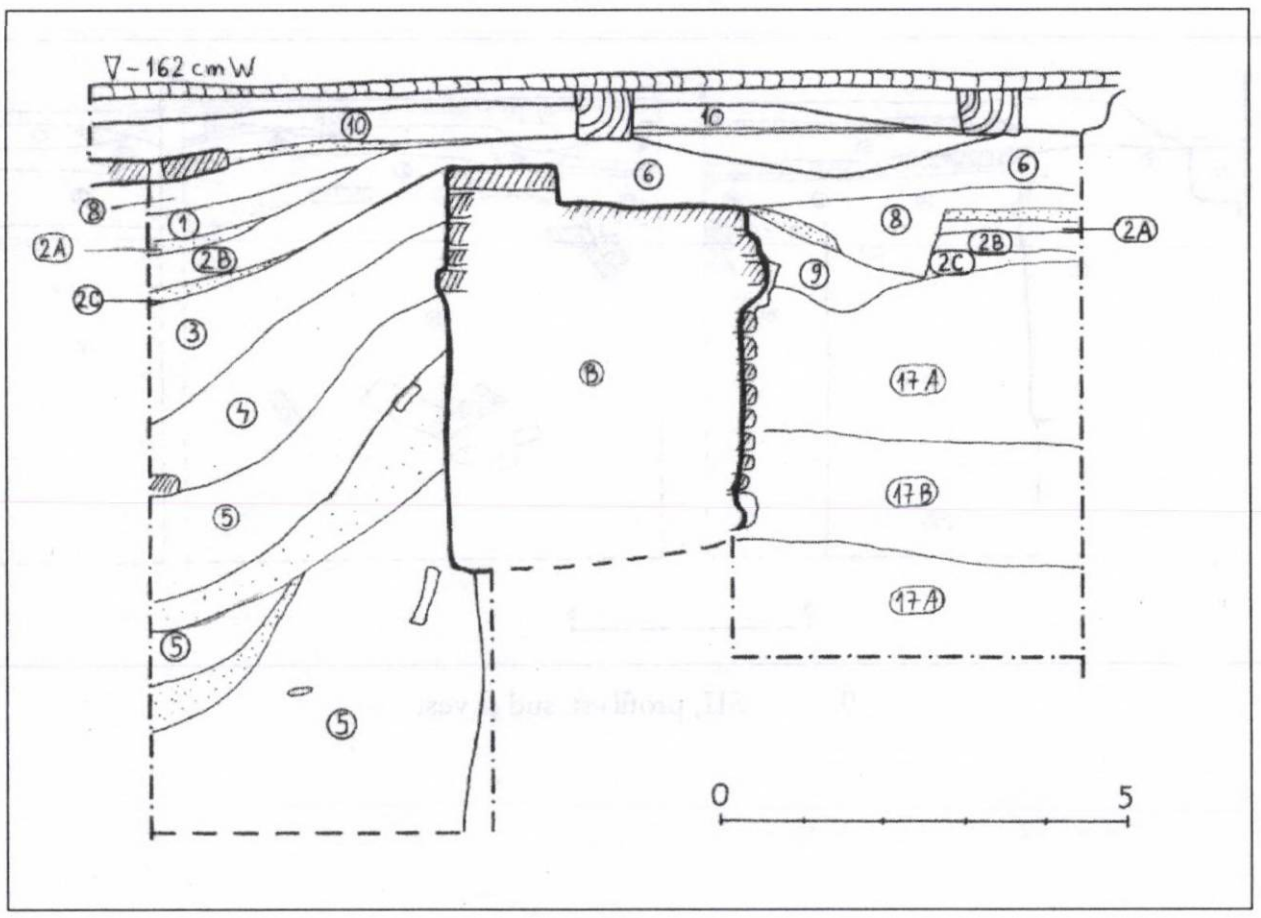

7. SI. profil nord

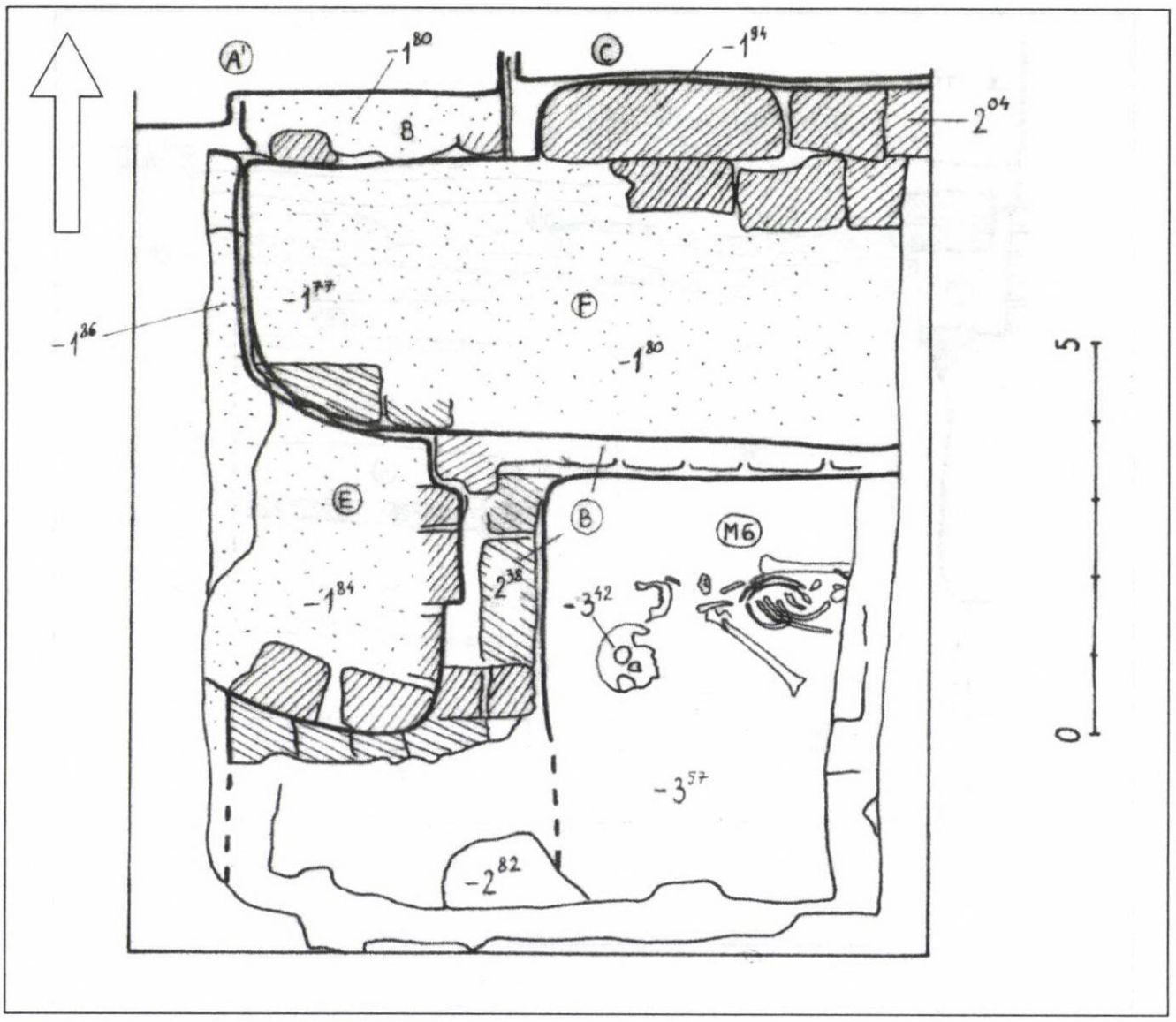

8. SII, plan

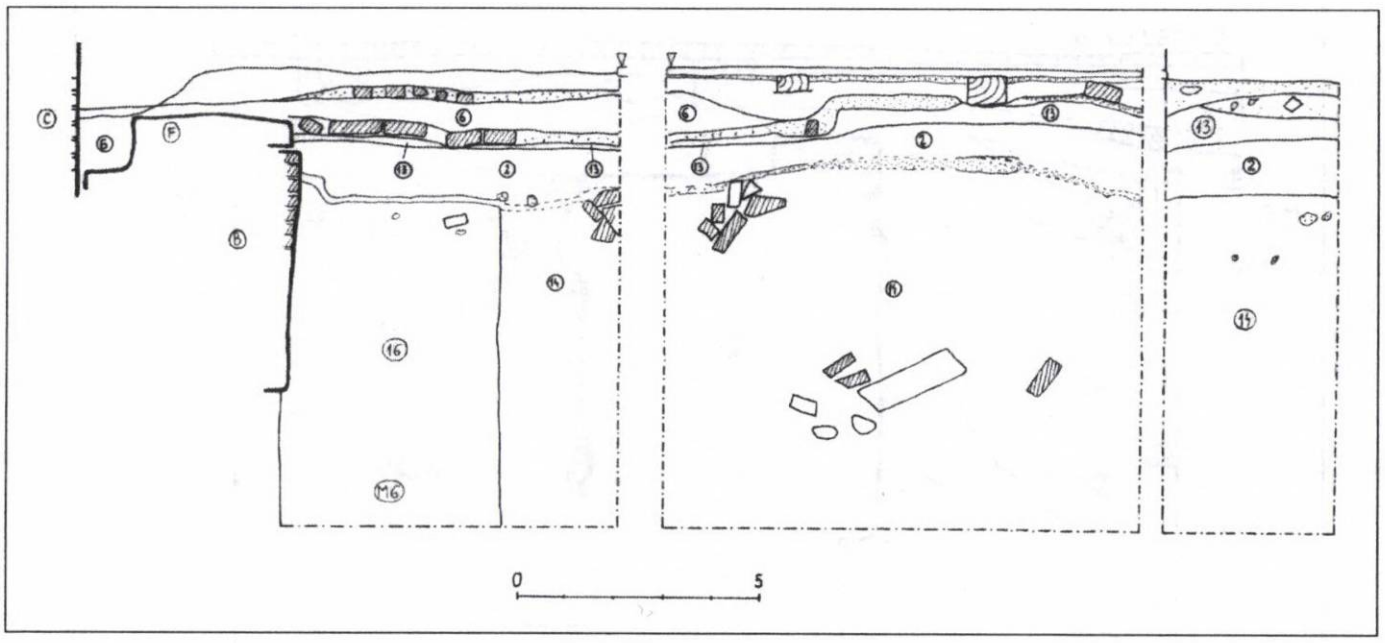

9. SII, profil est, sud şi vest

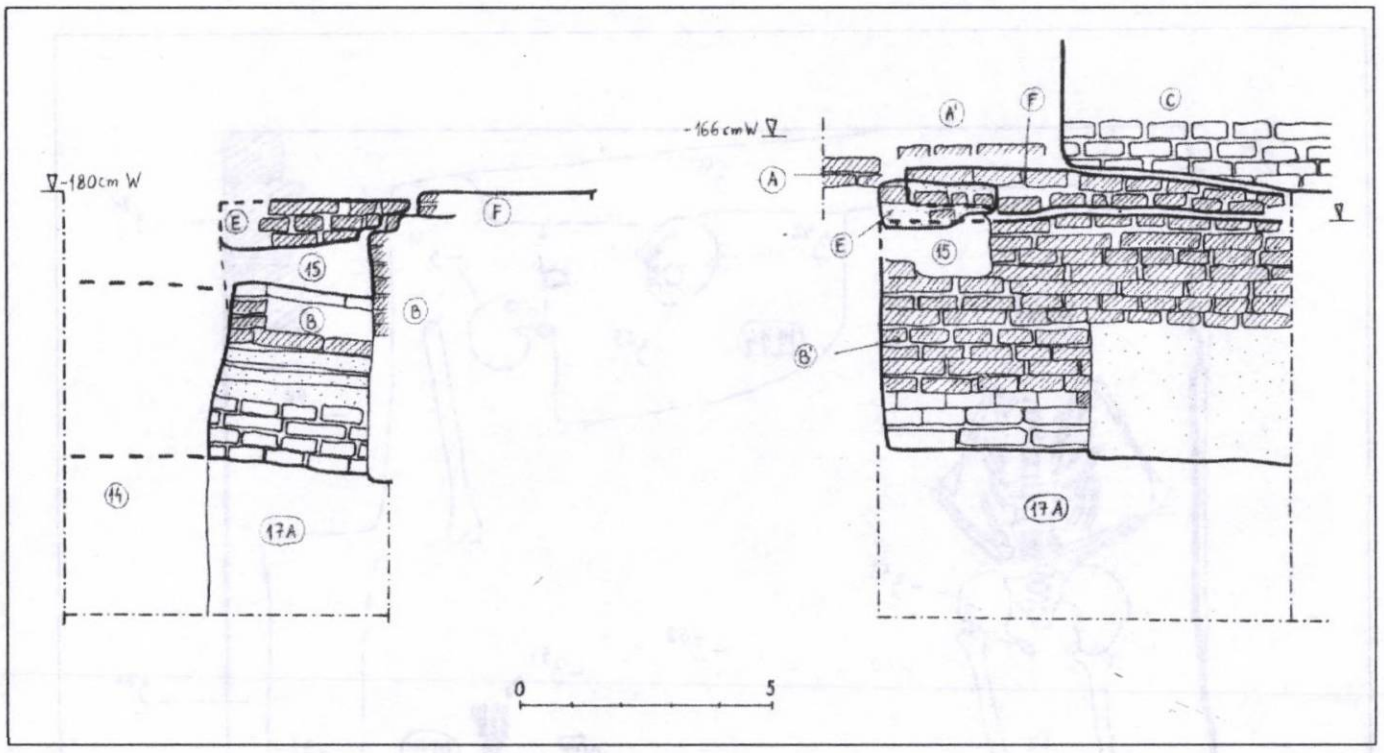

10. SII, profil vest şi nord

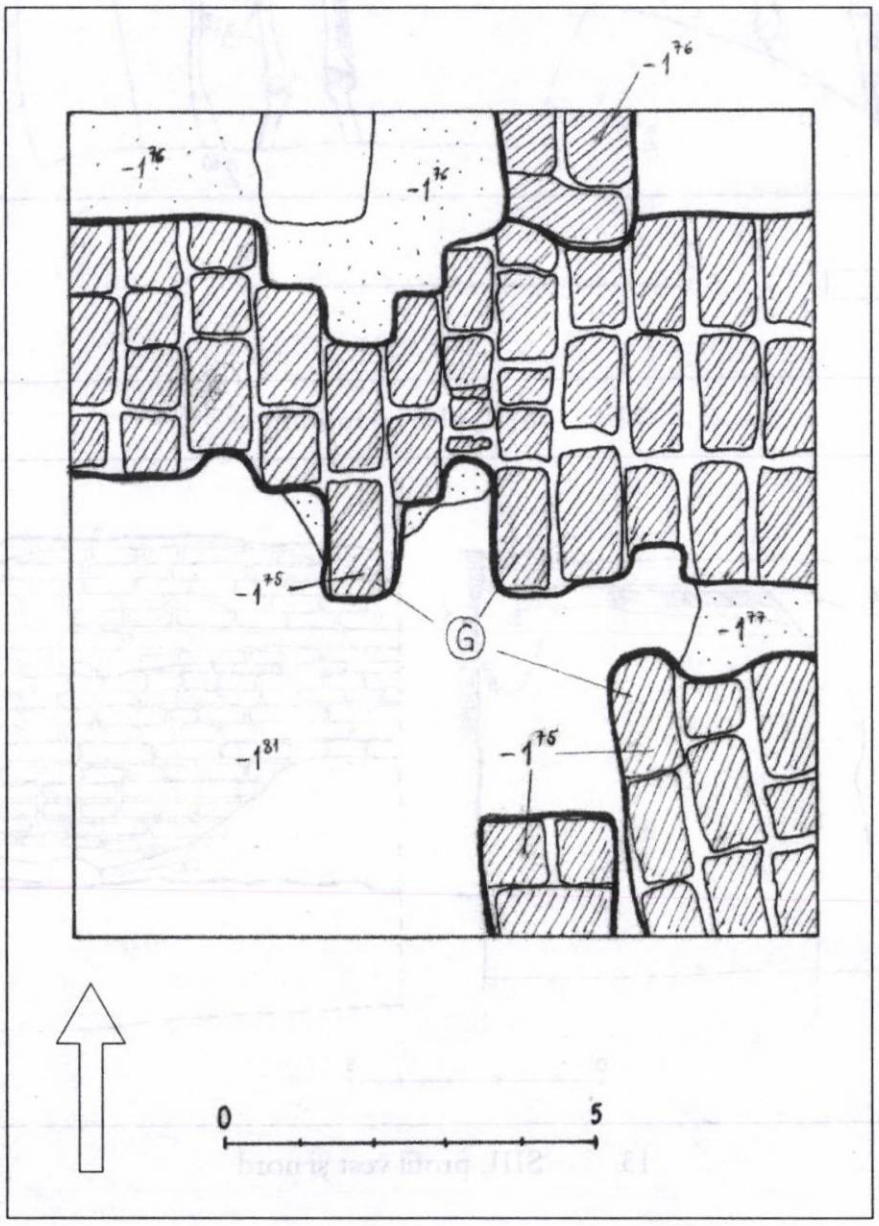

11. SIII, plan – podeaua de cărămidă

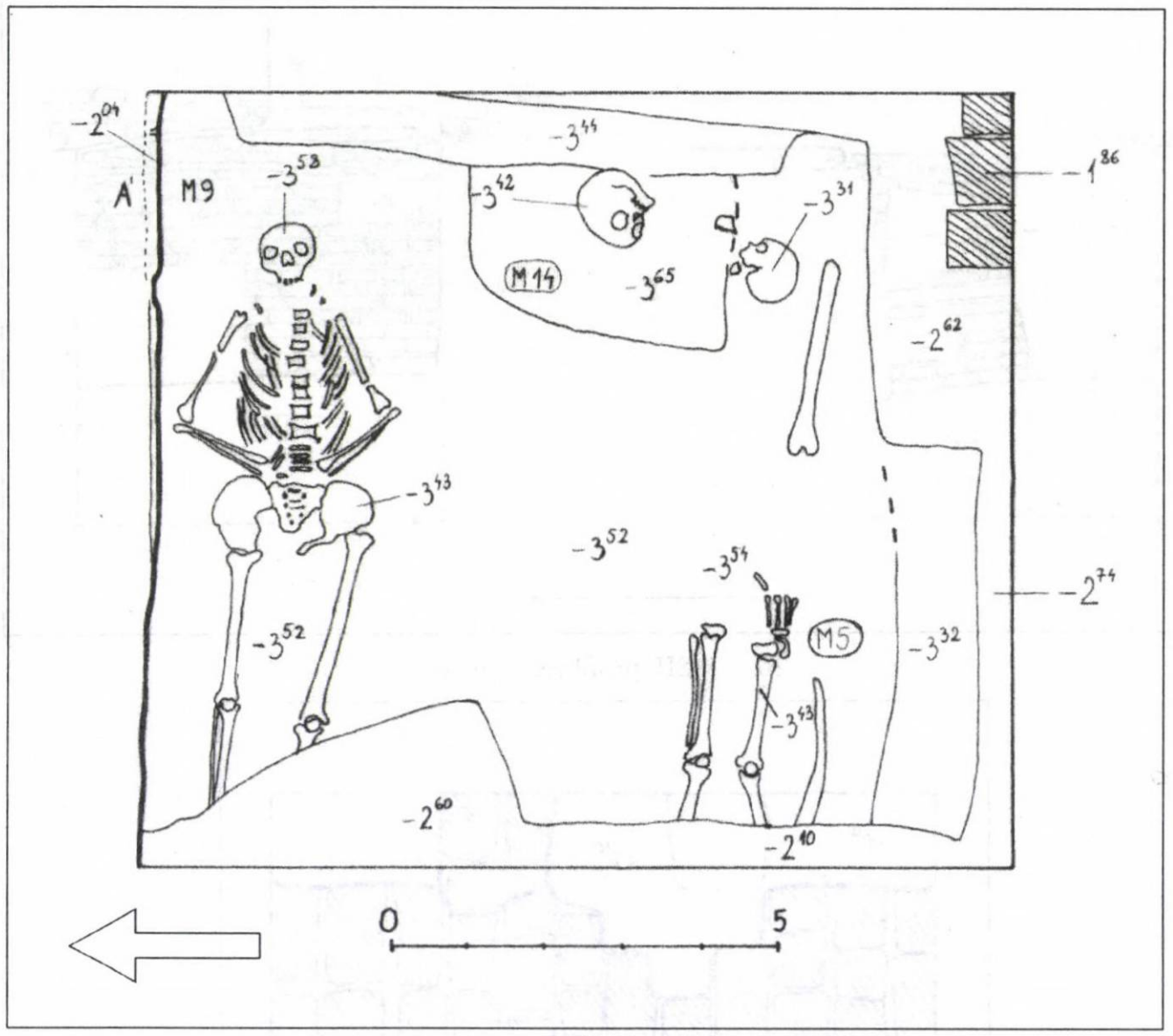

12. SIII, plan cu morminte

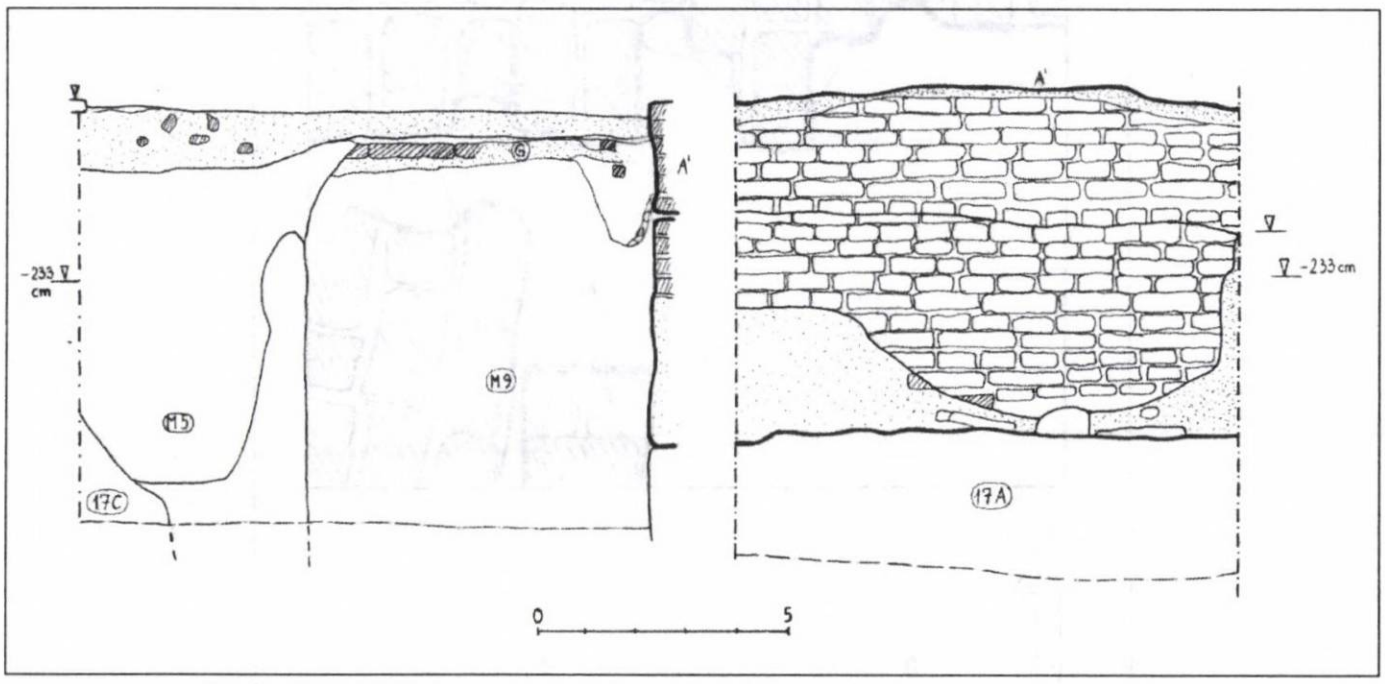

13. SIII, profil vest şi nord

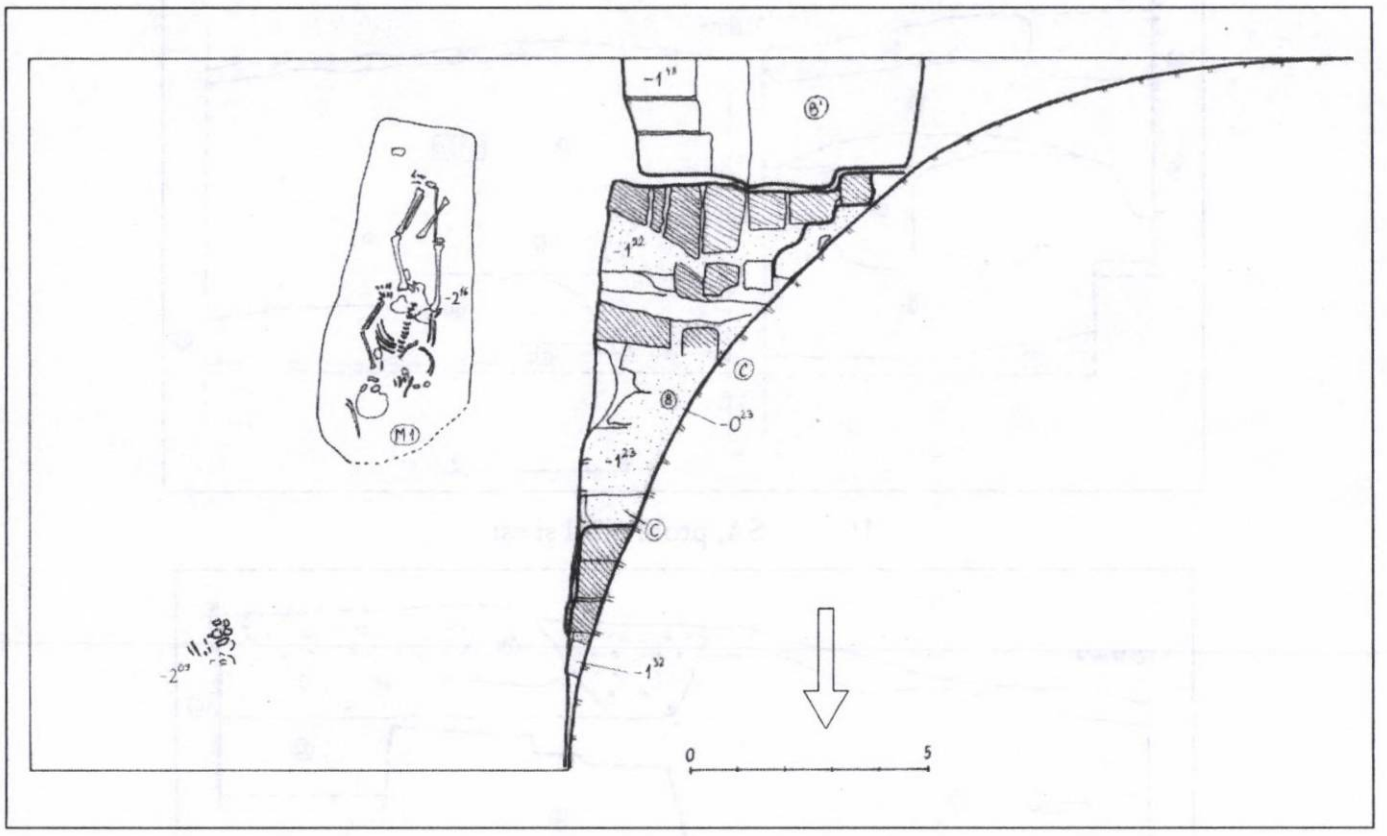

14. SA, plan cu fundația descoperită

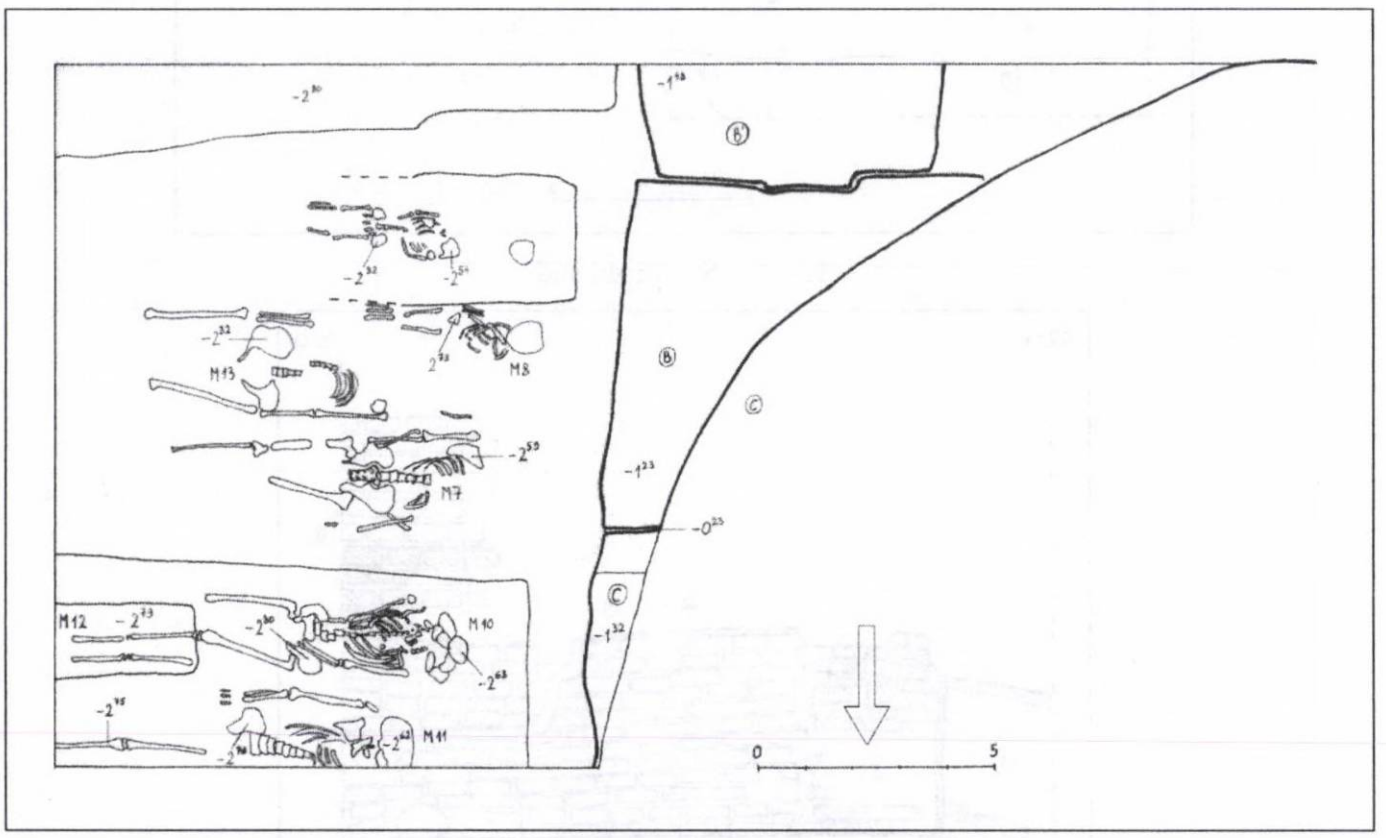

15. SA, plan cu morminte

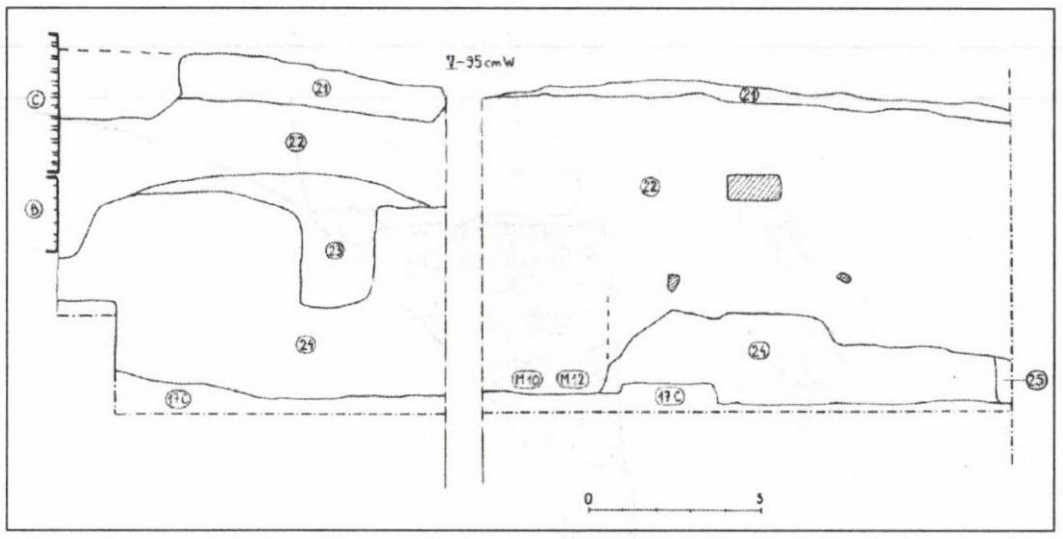

16. SA, profil nord şi est

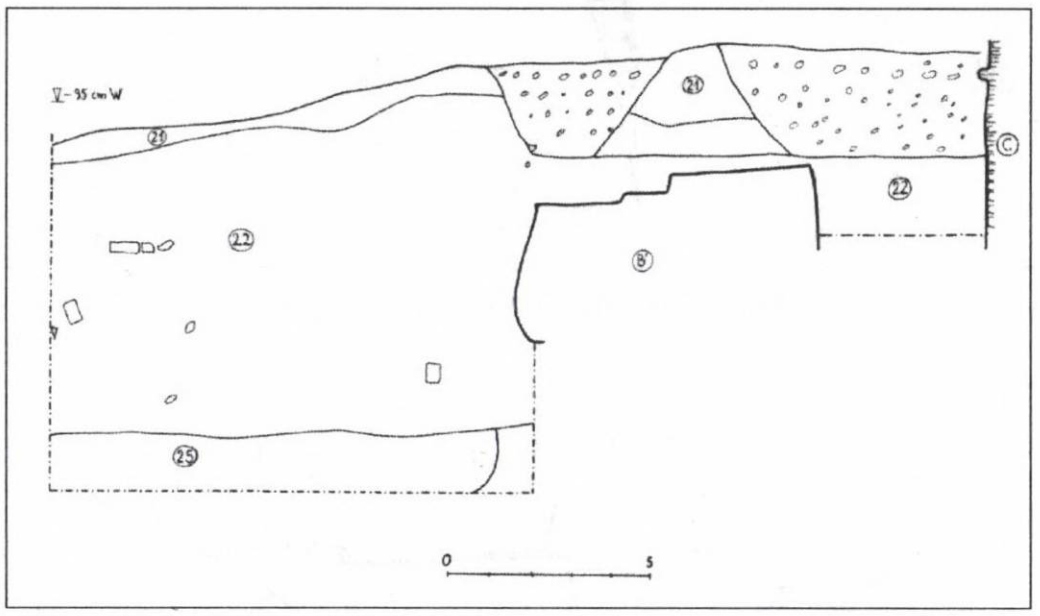

1. SA, profil sud

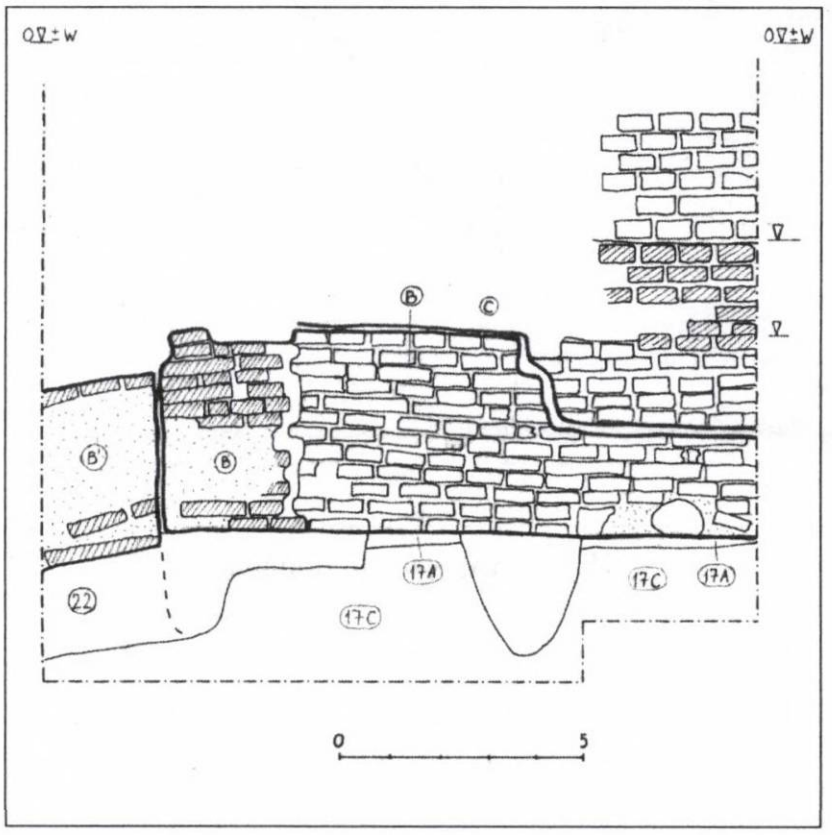

18. SA, profil vest

19. Fotografie biserica Becheni, vedere din vest

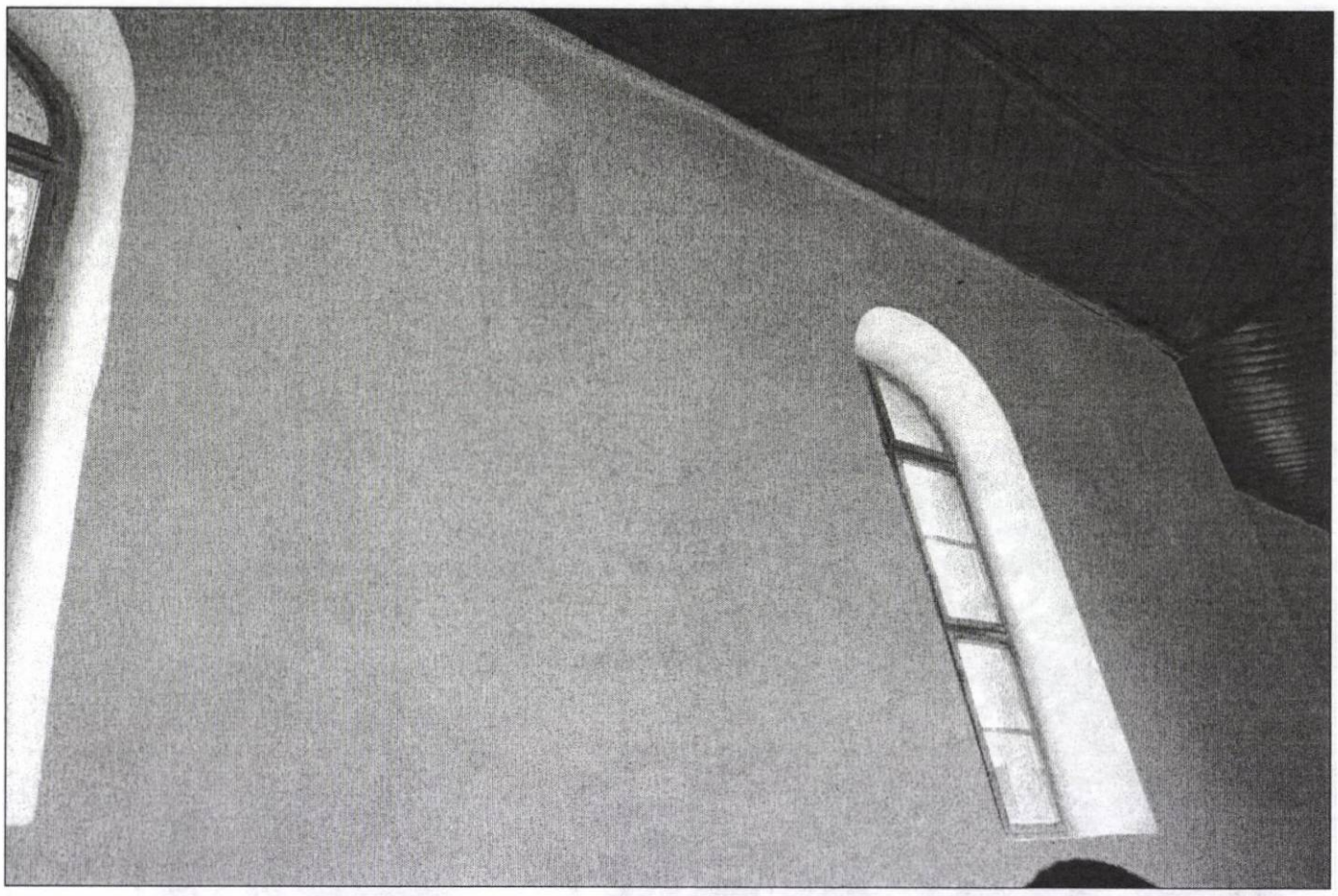

20. Fotografie ferestrele descoperite pe zidul sudic

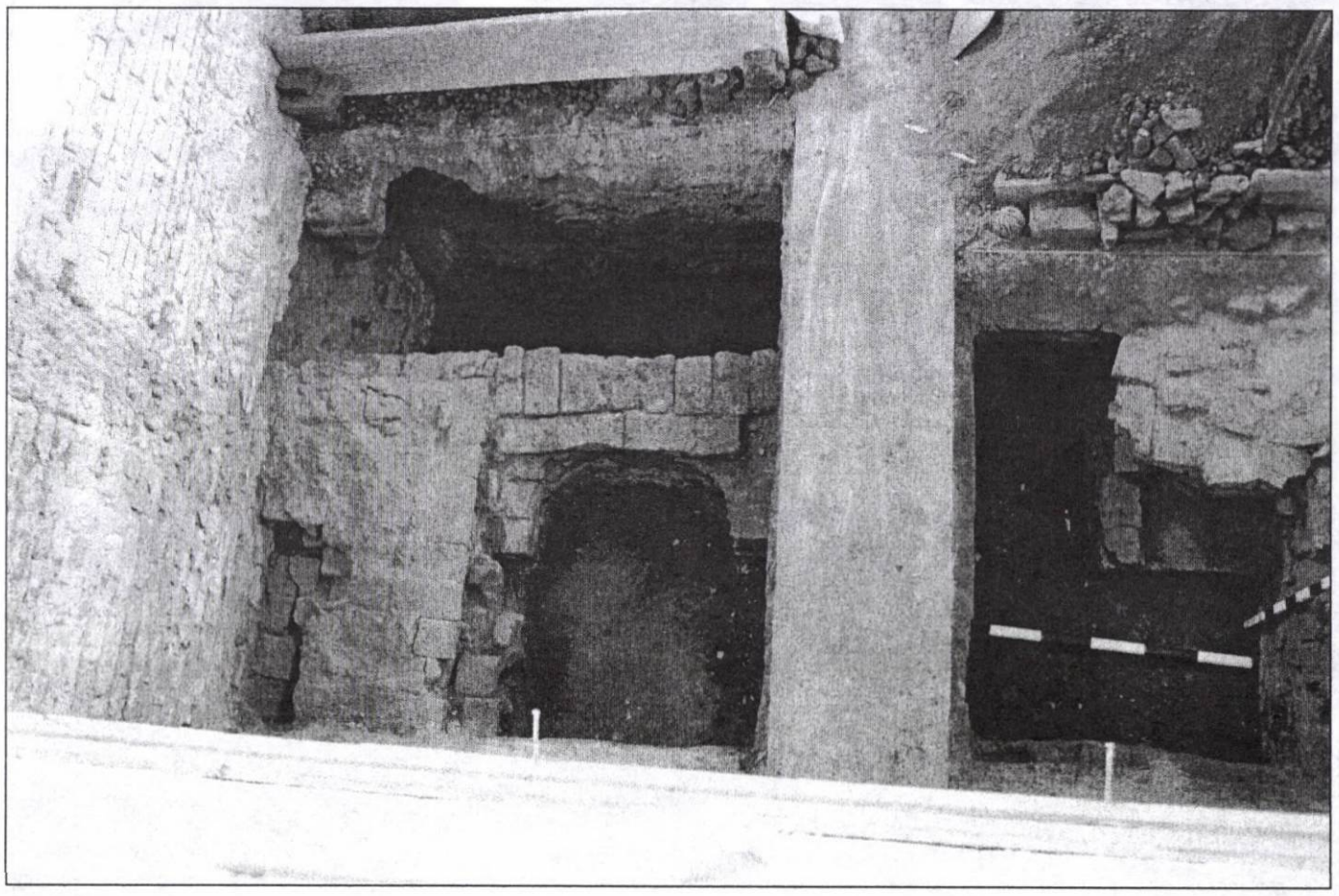

21. Fotografie secțiunile SI și SII

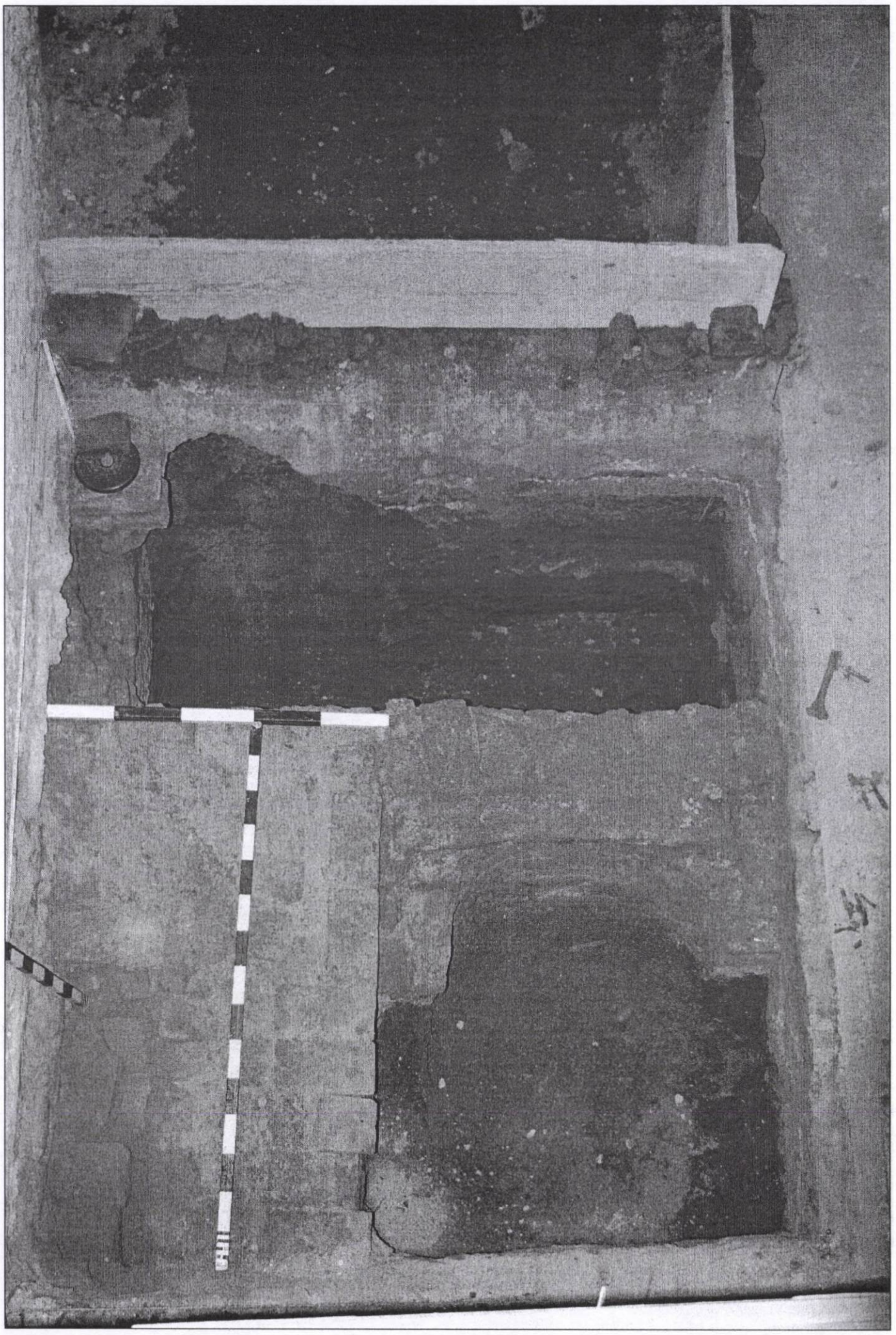

22. Fotografie SI cu fundația sanctuarului

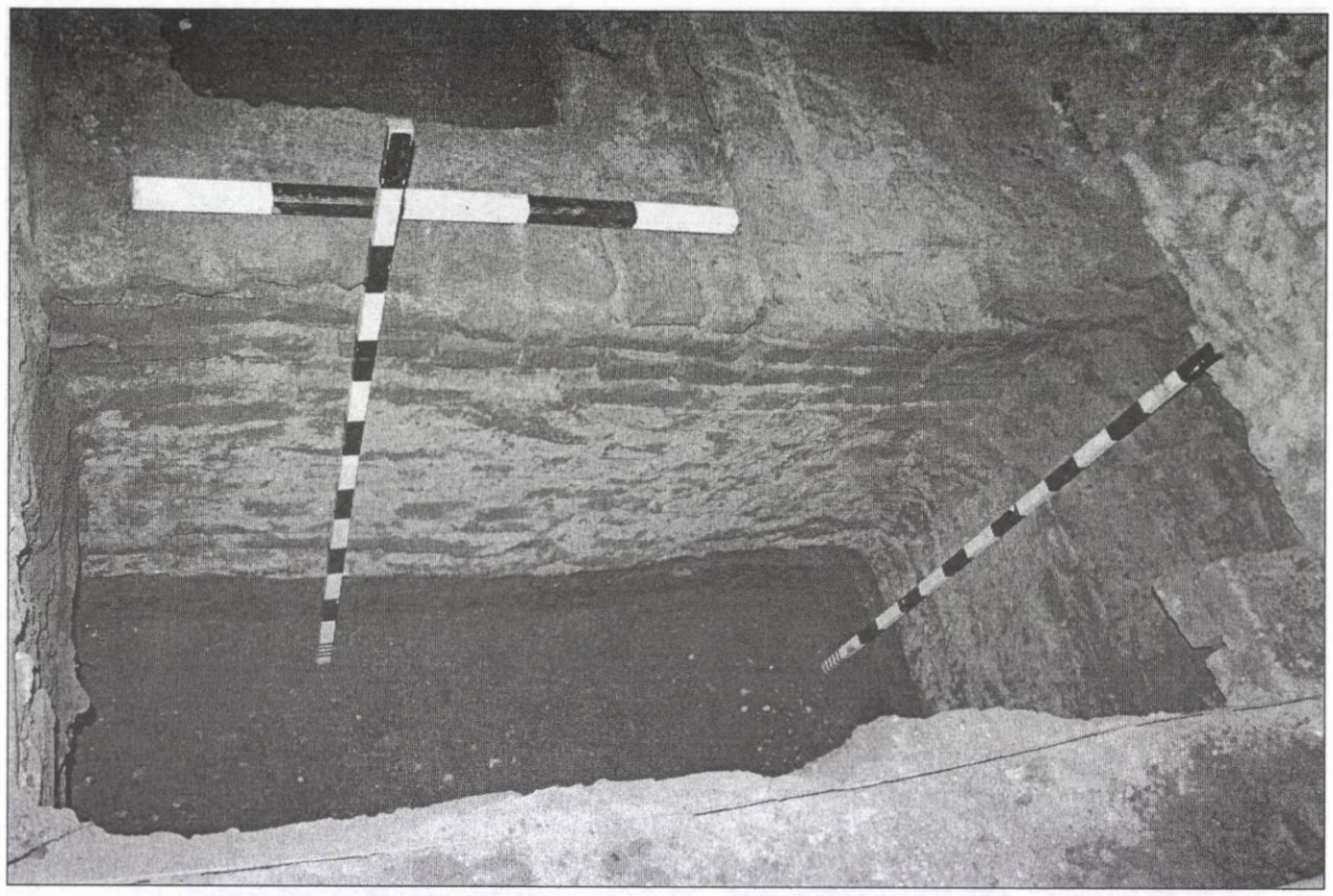

23. Fotografie SI cu fundația transversală a sanctuarului

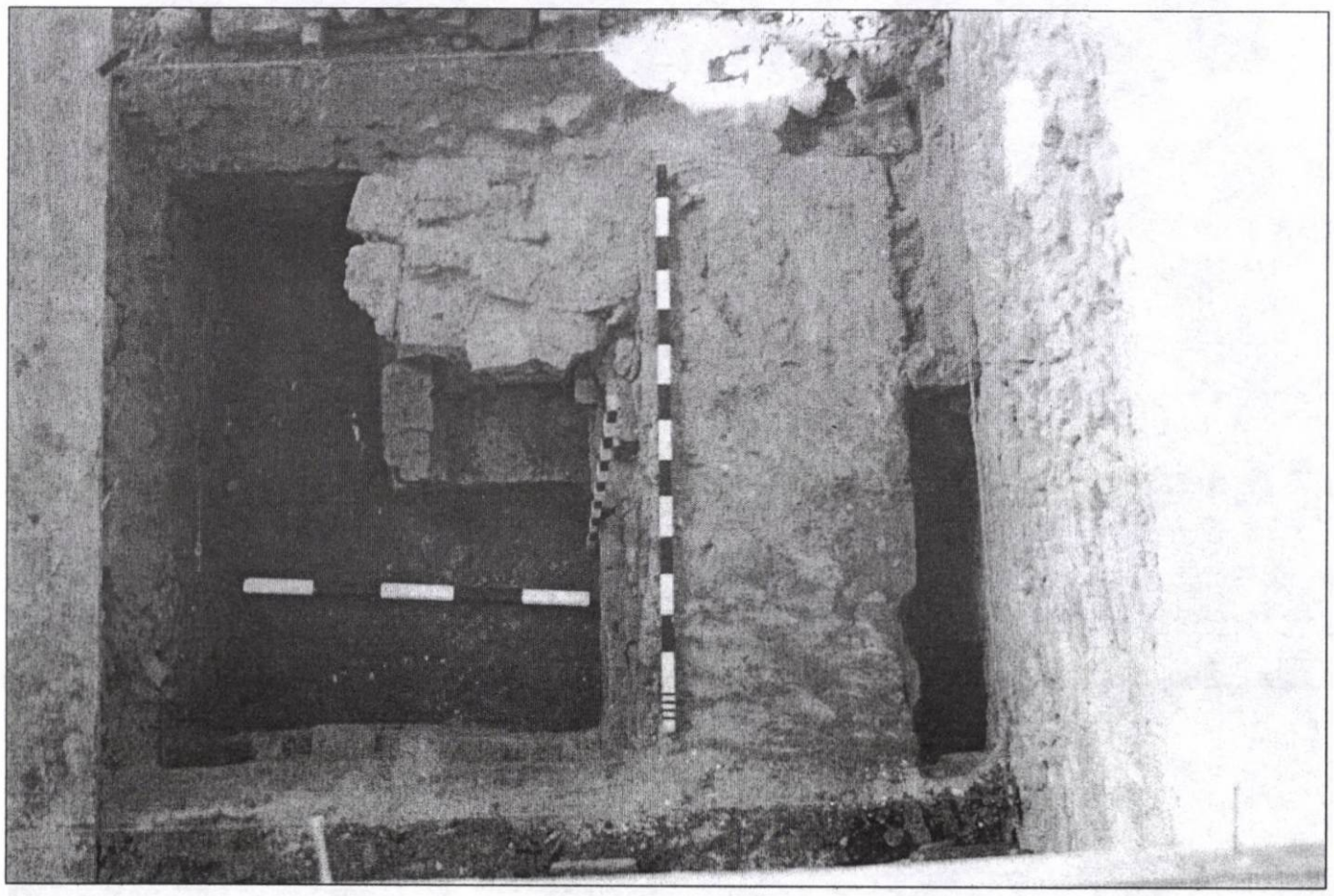

24. Fotografie SII cu structurile descoperite

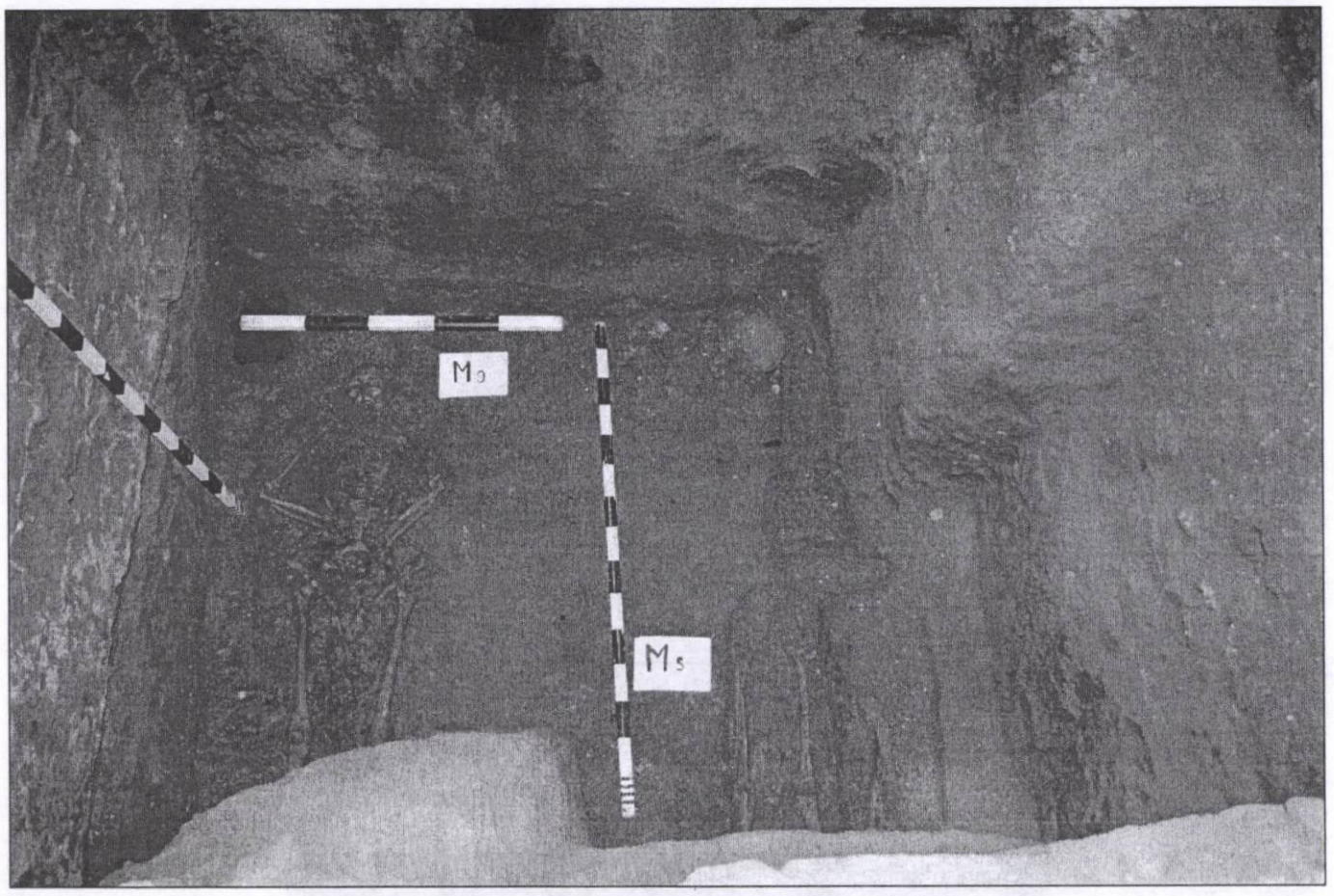

25. Fotografie SIII cu morminte

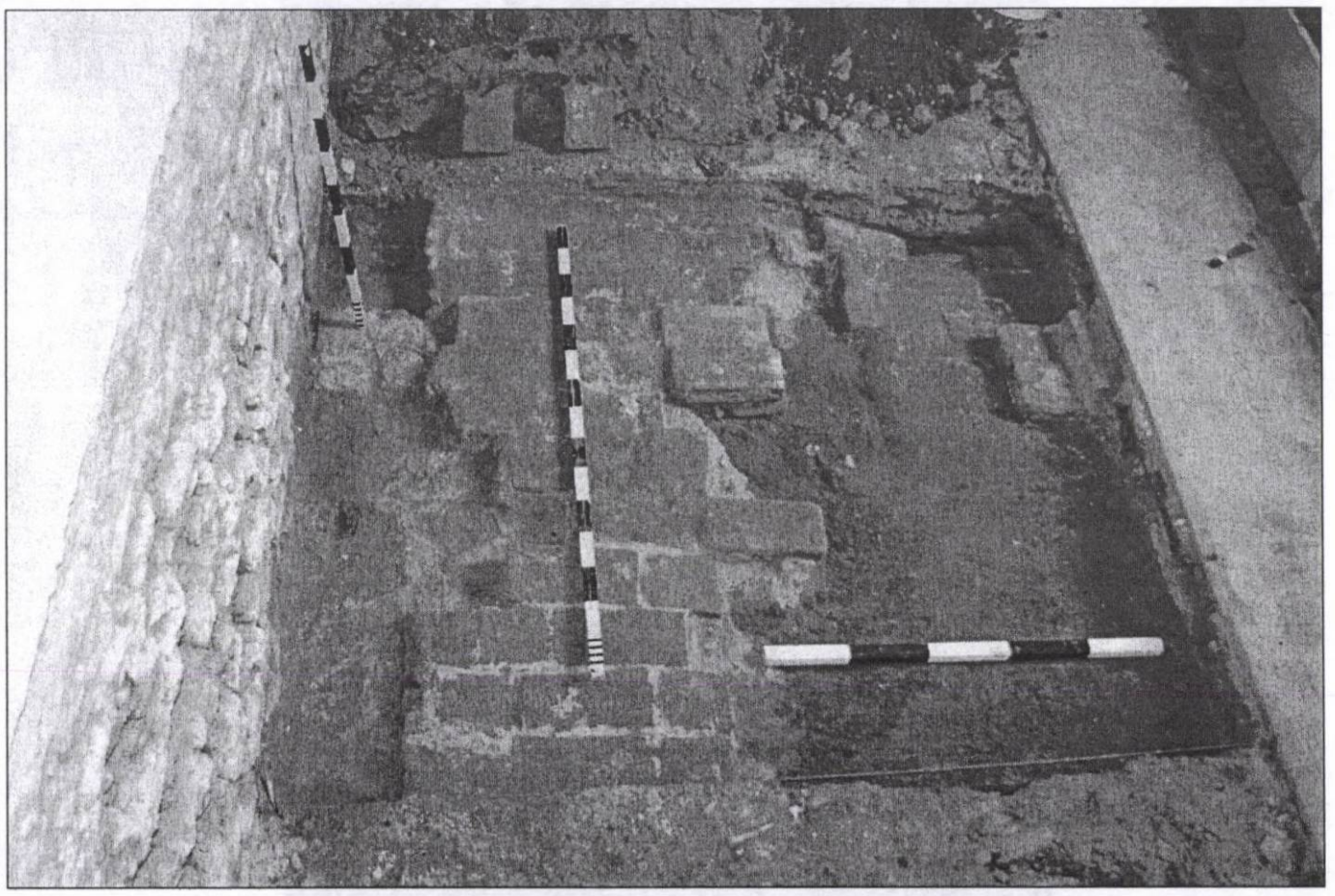

26. Fotografie SIII cu podeaua de cărămidă

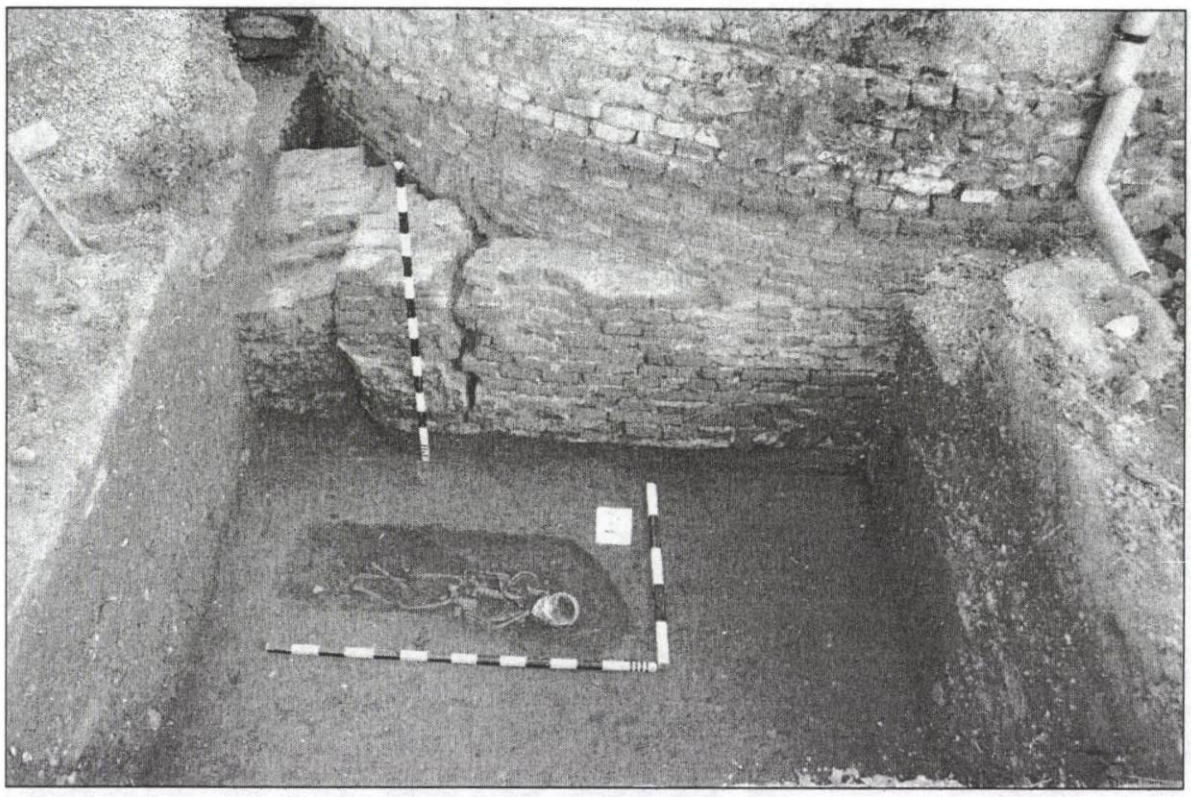

27. Fotografie SA cu fundația sanctuarului

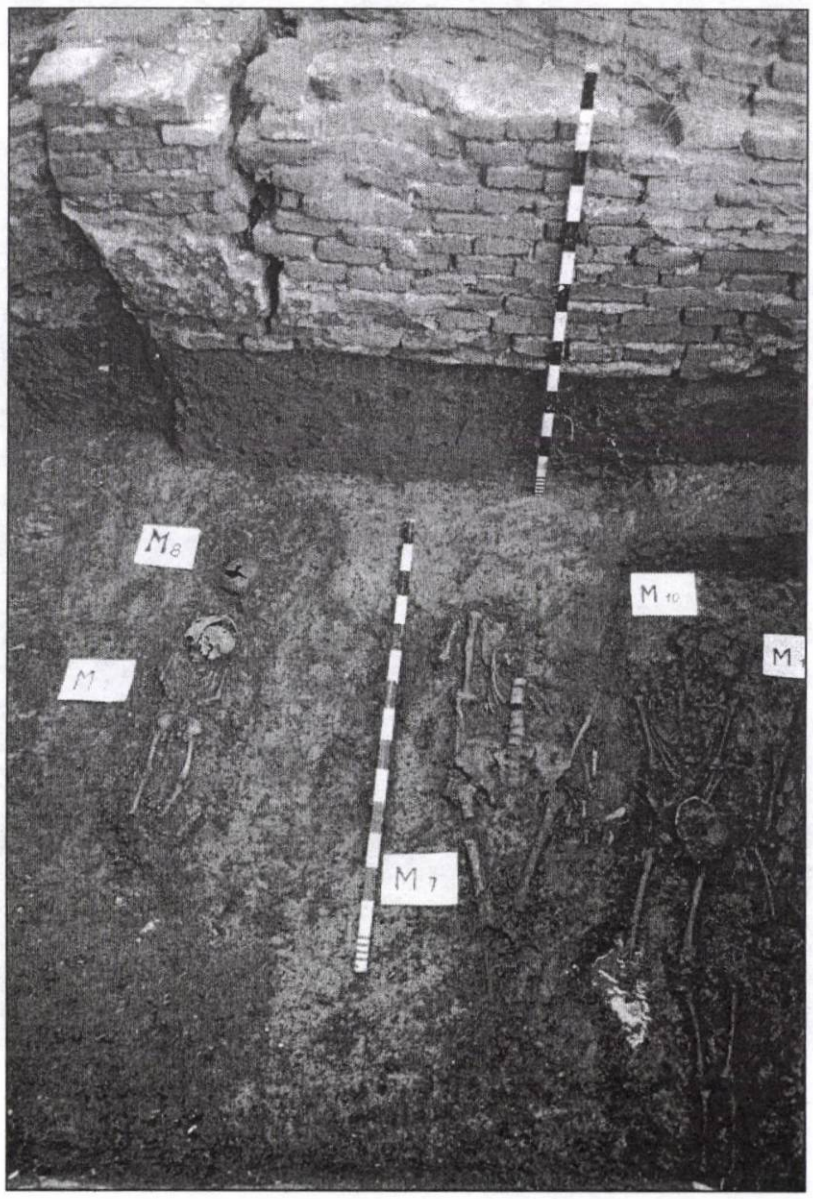

28. Fotografie SA cu morminte

29. Fotografie mormânt M2

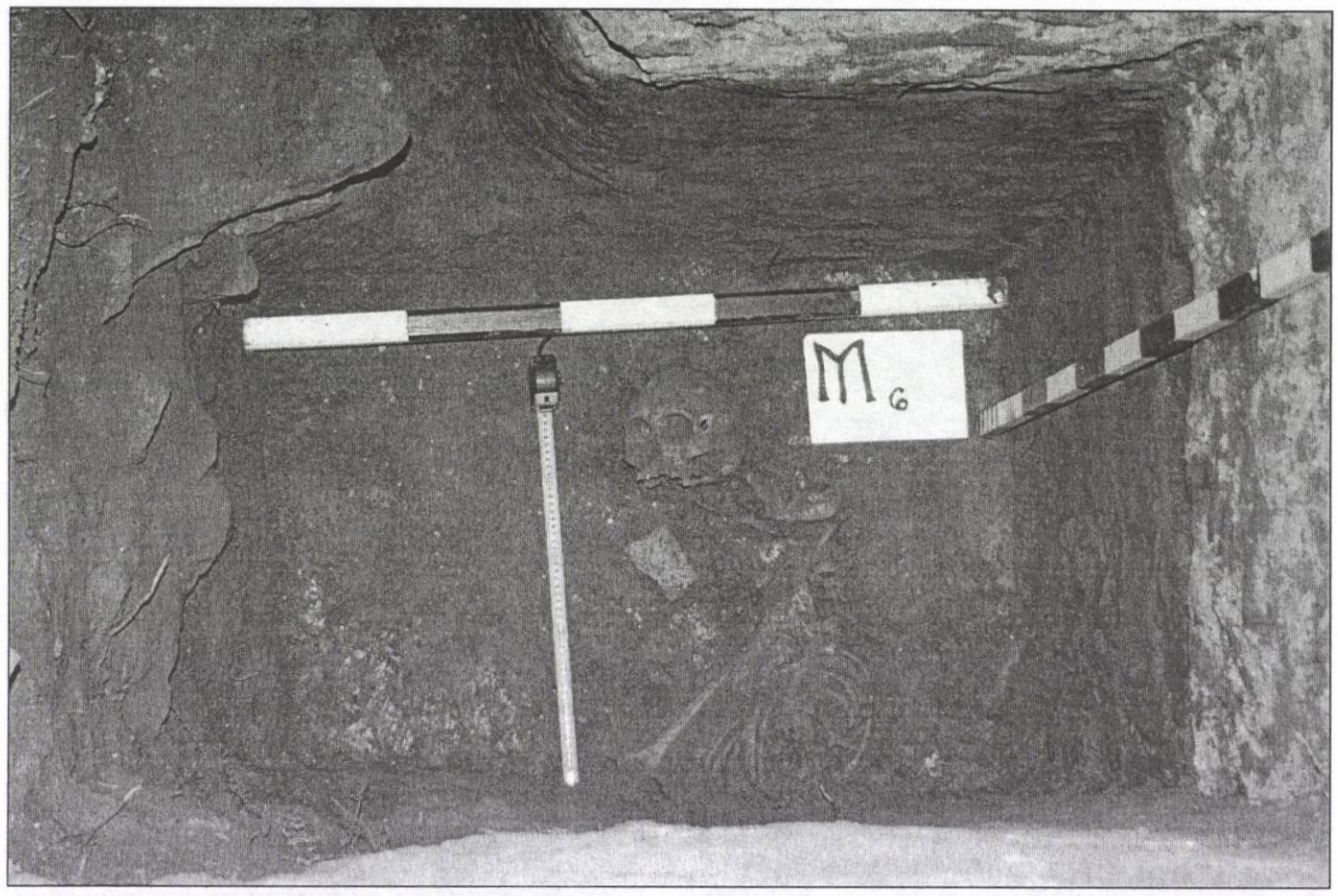

30. Fotografie mormânt M6

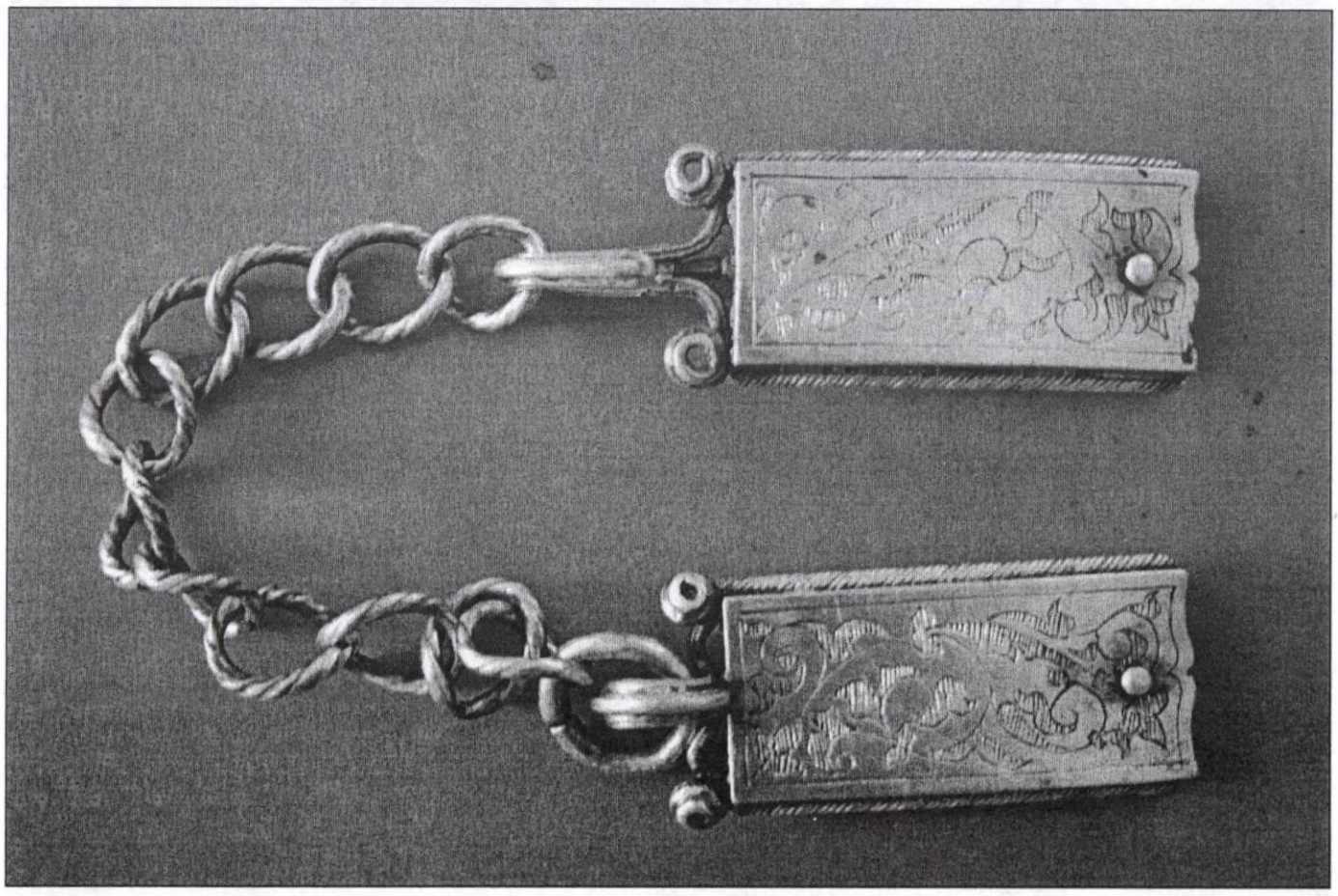

31. Fotografie pafta descoperită în M6.

Károlyi Sándor építkezései az erdődi várban

TERDIK Szilveszter

Dolgozatomban a történeti Szatmár megye talán legismertebb birtokosának, gróf Károlyi Sándornak (1669–1743.) a megbízásából és felügyelete alatt zajló építkezések közül az erdődi vár újjáépítését ismertetem. Művészettörténeti kutatásaim során figyeltem fel a Magyar Országos Levéltárban őrzött Károlyi család nemzetségi levéltárának rendkívül jó forrásadottságaira, melyben számos, az uradalmak 18. századi építkezéseire vonatkozó okmány maradt fönn, különösképpen Károlyi Sándor idejéből, aki kortársaihoz, és utódaihoz képest is nagyon lelkiismeretesen irányította a birtokain folyó munkálatokat.[1] Uradalmait rendszeresen végiglátogatta, távolléte idejére aprólékos, sok másodrangúnak tűnő részletre is odafigyelő, írott utasításokat (memorialék, instructiók) hagyva alkalmazottainak.[2] A szorosan személyéhez kötődő források közül ki kell emelnünk a napi rendszerességgel vezetett naplóit, melyekben gyakran csak címszavakban, de az építési munkálatokról is megemlékezik.[3] Sok, építkezésre vonatkozó adat a családtagjaival, vagy éppen alkalmazottaival folytatott levelezésében is fellelhető. A családi levéltárban gyakran megtalálható az épületkutatásokban megszokott források nagy mennyisége is: szerződések a mesterekkel, számadások, majd a kész épületek tanulmányozásához fontos és sok részletről tájékoztató inventáriumok. Néhány esetben épülettervek, rajzos instructiók is ránk maradtak.[4]

A kutatás egyrészt a barokk kori forrásanyagot teszi hasznosíthatóvá egy újabb régészeti feltárás számára, hiszen a 18. században még számos középkori részlet fellelhető volt; másrészt megkísérli a barokk kor építtetőjének és megrendelőjének szempontjait is bemutatni, mivel úgy tűnik, hogy gyakran nagyon tudatosan fogtak a korábbi épületek rendbetételéhez, nem ritkán család- vagy nemzettörténeti szerepüket hangsúlyozva, a folytonosság megőrzésének, vagy új hagyomány teremtésének az igényével.

A vár a középkorban

Erdőd az erdélyi Bükk-hegységben található, királyi erdőkre felügyelő ispánság központja volt a 13. században és a 14. század első felében. 1394-ben már biztosan a román eredetű, Nagy Lajos uralkodása alatt Moldvából visszatért Dragos vajda unokái, Szász fiai kapták máramarosi birtokaik mellé, akik az akkori birtokközpontról, Béltekről már Béltekinek nevezték magukat.[5] Szásznak csak ez a két fia, Balk (+1404) és Drág (+1400) tudott még a következő században is fennmaradó családot alapítani. Drág unokája Miklós (1434–1480) a 15. század közepén Drágfinak nevezte magát, és a családnak ez az ága a továbbiakban ezt a kettős, Bélteki Drágfi nevet használta. Balk fiai utód nélkül haltak el, így a 15. században magva szakad ennek az ágnak.[6] Miklós fia és unokája, a család tekintélyét és vagyonát tovább növelték, Drágfi Bertalan (1447–1501) erdélyi vajda, János (1494–1526) pedig országbíró, zászlósúr, aki a mohácsi csatában vesztette életét, szintén az ország bárói között foglalt helyet.[7]

A vár a mezővárostól északra, a régebben Kiserdődnek nevezett rész felett, a Bükk-hegység egyik nyúlványán, annak a síksággal határos peremén fekszik, ahonnan kitűnő kilátás nyílik mind

---

[1] Az 1760 és 1793 közötti évekre, valamint a 19. század elejére vonatkozóan azért is van sokkal kevesebb forrásunk Éble Gábor szerint, mert az 1880-as években Károlyi Tibor megbízásából egy hozzánemértő levéltáros leselejtezte a gazdasági irattár nagy részét (mintegy kétvagonnyi iratot), amiből nagyon keveset mentettek át a család nemzetségi levéltárába. Éble Gábor megjegyzése az olcsvai kápolnáról szóló iratok gyűjteményében. MOL K. cs. Lt. P 1507, 18. d. 261/d.v.

[2] Ezeket főképp Éble Gábornak az 1880-as években készített iratmásolataiból írtam át, mert Károlyi Sándor autográf kéziratai gyakran nehezen olvashatók. MOL K. cs. Lt. P 1507. Eredetiek: P 1501.

[3] Kiadásai: SZALAY 1865. Nincs meg minden év anyaga. Szalaynál: 1669–1698, 1703–1707, 1726–1735, 1740. Később előkerült még néhány részlet: 1698–1703. (kiadta: PÁSZTOR 1945), 1725. év (kiadta: ÉBLE 1902).

[4] MOL K. cs. Lt. T 20. Részletes hivatkozások az egyes emlékeknél.

[5] MAKSAI 1940, 88, 134. ENGEL 1996, I, 187. A Szász fiak 1365 után telepedtek Máramarosba, azt követően, hogy a szintén Magyarországról érkező Bogdán vajda miatt teljesen kiszorultak a hatalomból. MIHÁLYI 1900, 56–59, GYÖRFFY 1998, 118–119.

[6] Családfát közöl: NAGY 1858, II, 380–381. Ezt több ponton módosítja: ENGEL 2001.

[7] A család tagjai a 14. század végétől ispáni és sok egyéb tisztet is betöltenek, egyre közelebb kerülve a bárósághoz: ENGEL 1996. I. Mátyás alatt már a bárók közé számítanak, amit II. Ulászló alatt megerősítenek: ENGEL 2003, 38, 46, 52. 1498-ban kapták az örökös bárói címet, bár ők már régen a mágnáscsaládok közé tartoztak: KUBINYI 1988, 152.

Nagyerdődre, mind pedig a vár előtt haladó útra.[8] Valószínűleg az egykori erdőispánnak is lehetett itt már valami erőssége, de egyáltalán nem biztos, hogy ezen a helyen, hanem inkább a plébániatemplom közelében. A későközépkori vár építésére 1456. szeptember 20-án V. László király adott engedélyt bélteki Drágfi Miklósnak és Sandrinus fia Mihálynak, hogy Szatmár megyei *Erduwd* nevű birtokukon, vagy annak környékén, fából, vagy kőből való várat (*castrum*), illetőleg erődítményt (*fortalitium*) emelhessenek, és azt tornyokkal, falakkal, árkokkal és más védőszerekkel láthassák el, használhassák ők és utódaik, de a királyi engedélyben kikötötték, hogy nem szabad azt az ország lakói kárára és rovására felhasználniuk.[9] A Drágfi család a mezőváros mellett, az áthaladó utak találkozási pontjához közel nem egyszerűen védelmi, hanem inkább reprezentatív, uradalmi, igazgatási központot kívánt létrehozni,[10] mivel az erdődi vár formája és elhelyezkedése alapján inkább a korszakban megjelenő, nemesi erődített központok, az ún. *castellumok* csoportjába sorolható, mintsem a szűkebb értelemben vett várakéba.[11]

Úgy tűnik, hogy az építkezés az engedély dátumához képest jóval később kezdődött, mivel az 1545-ös családi feljegyzések szerint Drágfi Bertalan 1487-ben, Szent György oktávája után kezdett a vár „csinálásához".[12] Nem tudjuk, hogy ezen a helyen korábban is állott-e már a családnak valamilyen udvarháza, de valószínűleg a család jóval korábban kezdődött birtoklása késztetett arra némely szerzőt, hogy egy kisebb várral, mint előzménnyel számoljon.[13]

A vár középkori formájára vonatkozó szórványos adatokat Balogh Jolán már összegyűjtötte.[14] A már említett 1545-ös feljegyzés alapján biztosan állítható, hogy voltak tornyai, sőt még a vár méreteiből is megad néhányat ez a forrás. Drágfi János a végrendeletében (1524) egy kerek tornyról is szót ejt, ahol egy hosszú szekrényben leveleit tartotta.[15] Balogh Jolán szerint Drágfi János már át is építette a várat: „1507. után Drágffy János építkezett a váron. Ekkor faragtatta az 1507-ben kapott bárói diploma után a sárkányrend jelvényeivel díszített címerét. A címerfaragványt rajzban közölte: P. Szatmáy K.: A Tisza bölcsője. Vasárnapi Újság 1864. 139. l."[16] Nem biztos, hogy ezt az ábrázolást mindenképpen Jánoshoz kell kötni, hiszen ebben a korban a sárkányrend korábbi jelentősége megcsappant, ugyanis a címertartó sárkány már azoknál a családoknál is megjelenik, ahol a családnak nincs tagja a rendben, ezért nem zárható ki, hogy a Drágfiak használták már a bárói diploma átvétele előtt is.[17] Szathmáry Károly egyébként nem az eredeti kő után, hanem annak barokk festett másolata nyomán készítette rajzát, amit ugyan nem mond meg világosan,[18] de másképp nem nagyon lehetett, mivel az eredeti címerkő már 1739-ben összetört állapotban volt, ahogyan egy inventáriumból kiderül, ugyanis a Károlyi Sándor hálószobája melletti kis kamrában ekképp írták össze: „Drágfy címere régi, fejér kőre ki meczve, melly is már öszve töredezett dirib darab. Azon kívül hozzá tartozandó ednehány darab virágos méczett kövek.."[19] Károlyi Sándor minden bizonnyal a kőcímer alapján festette meg a Drágfi címert az újjáépíttetett barokk vár egyik szobájának falára. Balogh Jolán később Drágfi Bertalan kapcsán is említ egy 1492-re datált építési emlékkövet Erdődről, amelyen „renaissance felfogás nyilvánul meg", de nem derül ki, hogy ez az 1943-as művében még egyáltalán nem említett darab, egy eddig ismeretlen kő lenne, vagy csak az eddig 1507-esnek tartott címerkő új datálása történt meg.[20] Mindenesetre az inventárium megjegyzése, ami a kövön látható virágfüzérekre utalt, egykor a közeli Nagyecsed várát díszítő, 1484-es címerkőre emlékeztet, amelyen a Báthoriak sárkánnyal övezett családi

---

[8] Kubinyi András is számba veszi a központi helyek között Erdődöt, amely az általa felállított szempontrendszer alapján kevésbbé jelentős helyeknek számít, de Krasznabélteket a 15. század végén és a 16. elején biztos megelőzte: KUBINYI 2000, 61, 67.

[9] MOL Dl. 15.102.

[10] A korszak főuri rezidenciáinak jellemzőit újabban összefoglalta: FELD 2004, 47–78.

[11] A castellumok számára kiadott engedélyekben gyakran a *castrum* és *fortalitium* szópáros szerepel, mint a Drágfiaknak adott példányban is. FÜGEDI 1985, 80–81. KOPPÁNY 1999, 141–142.

[12] HORVÁTH 1898, 566.

[13] BOROVSZKY 62.

[14] BALOGH 1943, 224.

[15] HEGEDÜS – PAPP, 1991, 94.

[16] BALOGH 1943, 224. Azóta előkerült a 20. század eleje óta lappangó, Drágfi Györgyöt és Jánost báróvá nyilvánító 1507-es címereslevél, amelyen már a két összetekeredett nyakú és farkú sárkány szerepel címertartóként, amit apjuk még nem alkalmazott pecsétein. A címereslevél: MOL Dl 108. 128. NYÚLÁSZINÉ 1996, 109, NYULÁSZINÉ 1999, XXXIV. Tábla, 116, 234.

[17] LŐVEI 1987, 155.

[18] „Én pedig a közlött az erdődi várpalota faláról személyesen másoltam." SZATHMÁRY 1864, 139. Hogy nem középkori kőről készítette a másolatát, a kígyók fején ábrázolt zárt, barokkos korona is megerősíteni látszik.

[19] MOL K. cs. Lt. P 397 Acta Oec. 99. csomó. Számadások (1739–1829) 42v.

[20] BALOGH 1985, 210.

címerét örökítették meg, valószínűleg mintegy építési emlékkőként.[21] Még közelebbi párhuzam lehetett az a fehér márvány címerkő 1484-ből, amelyet később a nyírbátori Szent György templom kapujának lunettájába helyeztek.[22] Az erdődi vár tisztítása során egy kétfelé tört címerkövet is találtak, melyen szintén kétfejű sárkányok voltak, de nem a Drágfi címerrel. Bartha Pál 1727-ben Károlyi Sándornak írta le a leletet, és megemlítette, hogy egy másik, díszítetlen, MCCCCCXVIII-as évszámmal ellátott kő is előkerült, ami arra utalhat, hogy valóban kell egy 16. századi átépítéssel számolni.[23] A címeres és az évszámos kő viszonyát ma már nemigen lehet tisztázni.

A vár középkori formájáról a barokk átépítést kísérő, az építkezés ütemét szabályozó, főképp Károlyi Sándortól származó instrukciók és memorialék elszórt utalásai, az udvarbírók jelentései, valamint a vár 18. századi építési tervei és felmérési rajzai alapján alkothatunk fogalmat. Noha a 16. századi feljegyzés is közölt méreteket, miszerint az „koe falanak magassagath hatwan sengnere, az szelesseggeth harmintz sengnere, az thornyokoth nyolchyan sengnere, az kapw szelesseget neg sengnere."[24] A sing, vagy másképpen rőf, Bogdán István szerint 60 és 80 cm között mozgott, a királyi sing 61,9, az erdélyi pedig 62,2 cm volt.[25] Ha esetünkben 62 cm-rel számolunk, akkor eléggé valószínűtlen méretek jönnek ki (36, 12, 50 m). Egyedül a kapu esetében felmerülő közel 2,5 m tűnik hihetőnek.

Már Károlyi Sándor korából is maradt ránk néhány, a vár újjáépítéséhez készített alap- és homlokzatrajz. Az előbbiek közül különösen fontos az a be nem fejezett, a vár déli traktusának részleteit mutató példány, (1. kép) amelyen jól látszik, hogy a DNy-i kerek torony még nem állt, az emeletre pedig szűk csigalépcső vezetett. Egy másik alaprajzon (2. kép) a vár többi szárnya is föl van mérve, de a főhomlokzat külső fala pontatlanul van ábrázolva. Ezen a rajzon a teljesen új falakat sárga színnel jelölték, de mivel az építkezés már néhány éve folyt, nem biztos, hogy az összes többi falnak középkori előzménye is lett volna. Sokkal pontosabbak viszont a század vége felé, Bajuszi Ignác mérnök által készített rajzok. Idővel ugyanis a divatjamúlt barokk várat is szerették volna átépíteni, a tervezést a meglévő állapotok felmérése előzte meg 1783-ban. Ekkor készült el a vár pontos, színezett főhomlokzati rajza, ugyanazon a lapon, közvetlenül alatta pedig az épület első emeleti alaprajza szerepel, de a végső tisztázására már nem került sor, vagyis a ceruzarajzot nem húzták át tollal, ezért néhány részlet nem értelmezhető egészen pontosan (6. kép).[26] A földszintről is maradt fönn két ceruza alaprajz, amelyek sajnos szintén nincsenek rendesen letisztázva.[27] Számunkra pedig éppen ez utóbbiak nyújtanak több információt a feltételezett középkori állapotokról. A barokk korban fennálló, enyhén szabálytalan, négyszög alaprajz ugyanis biztosan az eredeti méreteket és formákat tükrözte. Erre utalhat az északi oldal külső falában tapasztalható kis törés, a keleti szárny (granarium) különösen vastag falai, keskeny ablakaikkal talán egészen az első emeletig középkoriak voltak. Ugyancsak középkori előzményekre utal a déli oldal közepén kiugró, meglehetősen vastag falú kaputorony, ráadásul ezeken az alaprajzokon még jelölik a külső és belső kapuk szárköveit, melyekről Károlyi Sándor meg is mondta, hogy eredetiek.[28] Középkori vonásnak tűnik a kaputorony két oldalán a 18. században is fennmaradó asszimetria, a nyugati oldal előrébb ugrott a keletinél, (amit az 1783-as átalakítási terveken ki is küszöböltek). Középkori alapokon állhatott a nagy, a barokk forrásokban csak „réginek" nevezett kerek torony, amely mintegy érintőlegesen csatlakozik a keleti hosszanti szárny falszövetéhez.[29] Ennek párját építtette meg Károlyi Sándor a vár DNy-i sarkára, amelyet teljesen újra

---

[21] MAGYAR 1978, 13. kép

[22] ENTZ – SZALONTAI 1969, 37. kép Lővei Pál szerint éppen a Báthori sárkányos címerek teremtették meg a Báthoriakkal valamilyen rokonságban lévő családok között a „sárkányos" divatot. LŐVEI 1987, 151. Drágfi Miklósnak az első felesége Báthori Katalin volt!

[23] Bartha Pál 1727. aug. 19-én írt levelében: Függelék 2.2.2.

[24] HORVÁTH 1898, 566.

[25] BOGDÁN 1978, 106, 115–117.

[26] Ignatius Bajuszi munkája. MOL K. cs. Lt. T 20.99/4.

[27] MOL K. cs. Lt. T 20.99/6–7. Ezek közül az utóbbi kerül itt közlésre (7. kép). A többi rajz, melyek különböző, átépítési javaslatokat fogalmaznak meg, nem csak a homlokzati, hanem természetszerűleg az alaprajzi formákban is eltéréseket mutatnak: MOL K. cs. Lt. T 20.99/1: átalakított főhomlokzat, alatta az emeleti szint alaprajza. MOL K. cs. Lt. T 20.99/3: ceruza alaprajz, az emeleti szint átalakított változata. MOL K. cs. Lt. T 20.99/2. Színezett homlokzati, átalakítási terv, alatta emeleti alaprajz. MOL K. cs. Lt. T 20.99/5: átalakított emeleti szint, ceruzarajz. MOL K. cs. Lt. T 20.98/1–2. Ezek is színezett átalakítási tervek: az elsőn emeleti, a másodikon főhomlokzat, alatta földszinti alaprajz. Az új falakat rózsaszínnel jelölik. Ezt a tervet Károlyi József készítette Dom Flórián váci piarista tanár számára. A tervet ismerteti és közli: VOIT 1964, 260, 251. kép.

[28] Memoriale 1729. jan. 17. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 397r. (Függelék 1.2).

[29] Talán erre vonatkozik Károlyi Sándor 1728. jan. 13-án Erdődön, Bartha Pálnak tett utasítása: „...nem csak a kerek

kellett alapoztatnia.[30] Hogy némely torony még elég magasan állt az építkezés megkezdésekor, arra Károlyi Sándor utal, amikor Károlyból rendeli ki a kőművest, hogy bontson vissza belőlük, mert az esetleges omlások az új építményeket fenyegethetik.[31] Középkori pincére és oldalfalakra épült rá a nyugati granarium is, a barokk újjáépítéskor ezen a részen jelentősen visszabontották a falakat. Ugyancsak középkori falakat használtak fel az északi szárny kiépítésekor, az ÉNy-i és az ÉK-i tornyok elég magasan állhattak, így a konyhatoronynak legalább az első emeletig meg is hagyták a falát.[32] Az ÉK-i torony előtt az udvar sarkában található kút szintén középkori eredetű, melynek kitisztításáról Károlyi Sándor rendelkezett. Úgy tűnik, hogy a felsőbb palotákat kívülről lehetett megközelíteni a kaputorony közelében lévő „ambitus"-on keresztül, amit az új belső lépcső elkészülte után törettek le.[33] A várat minden oldalról övező vizesárok szintén középkori eredetű. Az újkorban az északi oldalon elterülő vadaskertnek[34] is megvannak a középkori előzményei, elődjéről a vár császáriak kezére kerülése kapcsán Istvánnfy is megemlékezik. Ezek alapján a mezőváros felé magasodó, legalább három vagy négy tornyos, négyszögalaprajzú, vizesárokkal övezett vár képe bontakozik ki előttünk, melyet minden bizonnyal, a barokk állapotokhoz hasonlóan majorsági épületek, malmok, vadaskert stb. öveztek.[35] Drágfi János végrendelete alapján a vár népeiről is lehet fogalmunk, hiszen népes családja mellett itteni tisztviselőiről, familiárisairól, a várban lakó ifjakról is megemlékezett.[36]

A Drágfiaknak ebben az időben több erődítés is volt a kezén (Kővár, Csehi, Sólyomkő), melyek közül kettő inkább várnak (Sólyomkő, Kővár), Csehi pedig Erdőddel együtt, a család reprezentációjában is fontosabb szerepet játszó castellumnak tekinthető. A család kihalása rövidesen a vár pusztulását is maga után vonta, amely többet nem is épült ujjá, a 16. és 17. század további háborúiban hadi jelentőséggel sem bírt.

A vár ostroma

Mivel Erdőd még a királyi Magyarországon, de Erdély határán feküdt, jelentősége a 16. század második felében nőtt meg, sorsát a formálódó fejedelemség és a királyi Magyarország, Miksa és János Zsigmond közötti konfliktus pecsételte meg. 1545-ben halt meg Drágfi Bertalan fia Gáspár, akinek az özvegye rövidesen nőül ment ecsedi Báthori Györgyhöz. Hamarosan a még serdületlen kis Drágfi örökös is meghalt, így az uradalom a koronára szállt volna, de az időközben Izabellához pártolt Báthori György megszerezte az örökösödési jogot, és a hatalmas birtokok az övéi lettek. Ez az esemény szolgáltatott okot a közelben levő császári csapatoknak, hogy az uralkodó nevében elégtételt vegyenek, Schwendi nevű vezérük irányításával hamarosan el is foglalták a várat.[37] Istvánfy úgy tudja, hogy Báthori megalkudott Schwendivel, és a császári hűségre való visszafogadás fejében az Erdődön levő kincseit átengedte a császári erőknek, míg a többi várába széthordott javakat megtarthatta. Miután a császáriak elfoglalták a várat, a benne levő kincsek és felhalmozott termények, de még a vadaskert is, melynek kerítését lerontották, a kapitányok prédája lett.[38]

---

toronynak fennálló követ szedjék le a télen, hanem a kapu mellett való kő falat is, kár nélkül rontsák le a mostani tisztított házaknak külső faláig.." K. cs. Lt. P 1507 18. d. 343r.

[30] Memoriale Erdőd, 1736. febr. 11. K. cs. Lt. P 1507 18. d. 567r. (Függelék 1.4).

[31] Károlyi Sándor Horváth Györgynek Nagykárolyból: (Károlyban a piarista prov. szobáját stukkózzák meg építik) „... a kőmíveseknek semmi munkájok nem lészen itten, hanem akiket Csacsala választ maga mellé azokkal küldessék Erdődre hogy ottan a két nagy torony ruderáit szedjék le és törjék le, hogy kárt ne tegyenek az új épületben." K. cs. Lt. P 1507 18. d. 350v. Elképzelhető, hogy itt az előbb említett nagy kerek toronyról, és a kaputoronyról lehet szó, mert ekkor még csak ezeken a részeken húzzák az újabb emeleteket.

[32] Bartha Pál levelei: Függelék 2.2.

[33] A legtöbb építéssel kapcsolatos utasítást a Bartha Pálnak címzett memoriale tartalmaz. Károly, 1729. jan. 17. K. cs. Lt. P 1507 18. d. 393r. – 397v. (Függelék 1.2.)

[34] I. Katonai felmérés, (1785–1783.) XXX. Col. 12. sect. PÓK 1998, 84. „Dámvadasi kert" Második katonai felmérés Section 12mo 47. Colonne Nro XLVIII. Hadtörténeti Múzeum, Térképtár

[35] A vár és város környezetéről így írnak 1620-ban: „In territorio Nagy Erdődiense, sub Arci diruta Erdőd habitur una magna Piscina, olim piscibus abundans, nunc autem disolata. Item preaaggerem eiusdem piscina habetur mola una, qua saltem verno tempori et plurioso vertis solet. Sub eadem Arcem diruta est unum pratum producens Foeni Orgias Viginti, aliquando plus minus. [...] Habitur etiam sylva querina satis magna etc. Conscriptio nova universorum bonorum quae de praesuti ad Arcem Zatthmar possidentur die 28. decembris Anno 1620 facta." MOL K. cs. Lt. P 392. 35. fiók. Lad 33. No.9. 4r.

[36] HEGEDÜS – PAPP 1991, 93–94.

[37] Az eseményekről beszámol Forgách Ferenc (+1577) is, aki meglehetősen nagy ellenszenvvel beszél Báthoriról. Műve eredeti címe: *De statu rei publicae Hungariae Ferdinando, Johanne, Maximiliano regibus ac Johanne Secundo principe Transsylvaniae Commentarii.* Teljes szövege 1866-ban jelent meg Pesten Toldy Ferenc kiadásában. FORGÁCH 1982, 235–236.

[38] Istvánffy Miklós (1538–1615) részletesebben követi az eseményeket. Művét, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV* címmel először Pázmány Péter adta ki 1622-ben Kölnben. ISTVÁNFFY 2003, 371–372.

A császár és János Zsigmond között végülis nem jött létre békemegállapodás, ezért az utóbbi nem nézte jó szemmel, hogy a császáriak sorra birtokukba veszik ÉK-Magyarország várait, amelyek a szultán szerint az erdélyieket illették volna. János Zsigmond a törököket hívva segítségül válaszlépésre szánta el magát, és az erősségek ostromára indult. Seregei, az erdélyiekből és törökökből álló csapatok, Szatmár sikertelen ostroma után érkeztek Erdőd alá. Schwendi ugyan küldött némi segítséget a várba, és továbbit is ígért, de az ostromlók sem tétlenkedtek: egy éjszaka alatt a kihajtott parasztokkal ágyúállásokat építtettek[39] és a vár ágyúzásához kezdtek, másnap pedig a környék épen maradt termőföldjeit pusztították el. A törökök elégedetlenek voltak az erdélyiekkel és az ostrom hatékonyságával, ezért megparancsolták, hogy a várat „..szöntelen éjjel-nappal az vár törésére golyóbisokkal belövődöznének s az kőfalt lerontanák." Az első ostromban a német-magyar védők hősiesen ellenálltak és a török vezérnek, Haszonnak, Kurt nevű rokonát is megölték, akit ez annyira felbőszített, hogy megfogadta: addig el nem megy, amíg bosszút nem áll. Mind a két oldalon súlyosak voltak a veszteségek, a várvédők kapitányai és az ostromló erdélyi magyarok vezére is elesett, de Schwendinek sikerült még egy 200 fős kis sereget beküldenie, ami csak tovább bőszítette a törököket. A következő ostrom előtti éjjelen a vár árkát az ostromlók vesszőkkel feltöltötték, amit a védők viszont sikeresen aláaknáztak, sokat pusztítva az ellenségből. Végülis a nagy veszteségek után az ostromlottak a szabad elvonulás fejében a vár feladása mellet döntöttek, melyet persze a törökök bosszúvágyukban nem tartottak meg, és a kivonulók nagy részét kardélre hányták. „Ilyenképpen Erdőd [1565.] Szentivány havának első napjától fogvást Kisasszony havának ötödik napjáig az mieinktől erősen tartatván az várbeli német vitézeknek elrémülésével s kétségbeesésével az ellenség kezében esék, kiktől fondamentomáig rontaték s annakutána osztán soha meg nem építtették."[40] A vár ezek után tényleg jelentőségét vesztette, ezért 16–17. századi ábrázolásai, felmérései sem ismertek.[41]

Újjáéledés Károlyi Sándor idejében

Erdőd visszaszállt a koronára, míg a 17. század folyamán a többi Drágfi birtokra más családok nyertek jogokat, így az egykori hatalmas Drágfi örökség is szétaprózódott, az egyes uradalmak faluösszetétele megváltozott. Erdődön 1662-ben Károlyi László (Sándor apja) szerzett szőlőt, melyre királyi adományt is nyert. 1676-ban kincstári uradalomnak számított még Erdőd, amelyet 1708-ban II. Rákóczi Ferenc adott el Károlyi Sándornak 2000 arany fejében. Károlyinak további anyagi áldozatok árán a szabadságharc leverése után is sikerült megtartania az új szerzeményét, 1720-ban már királyi adománylevelet is nyert rá.[42]

Az 1708-as Urbáriumban azt írják, hogy a városban: „Serfőző ház, vám, udvarház, castély, majorház és egyéb külső alkalmatosságok nincsenek, s. nem is vóltak, hanem Sóson major ház volt, ott szántottak és vetettek valamikor régen."[43] Ezért is furcsa, hogy a gazdasági iratok között egy olyan inventárium is fenmaradt, amely a lapok külső borítóján szereplő írás szerint „1702/03, ad Erdőd" készült. Ebben egy emeletes házat írnak össze, melynek kápolnája és néhány palotája van, egyik tornyos tetejű. Valószínűleg ez az inventárium nem Erdődön készülhetett, hanem vagy az ekkor már létező szatmári, vagy inkább olcsvai házra vonatkozhat.[44]

Károlyi Sándor figyelme valójában csak a '20-as években fordult Erdőd felé, hiszen a '10-es években bérbe adta Eötvös Miklós viceispánnak. 1721-ben már néhány, a vár környékén lévő pincét is megtisztítottak, majd számbevették a még helyreállítható dolgokat is: „Erdőden az puszta el hányatotott Várát Allatta ki tisztítatott Cusamat Pinczekkel, abban található Accessoriumokkal alatta való Malommal s. ahoz tartozandó apartinentiákkal, Halásztókkal Vadas kertel és Gyümölcses

---

[39] Ezekről még a Pesthy féle gyűjtésben is megemlékeznek: „1567-ben (sic) a törökök által és Betlen Farkas által ostromoltatván a Vár és a Nagy templom leromboltatott a templomnak ugyan csak teteje égett le, még most is a Mocsár nevű rét dülőbe Szakasz felöll több dombok mellyek ágyu telep helyek voltak láthatók." MIZSER 2001, 37. Az ostromhoz kapcsolódó dűlőnevekre utal még BOROVSZKY 62.

[40] ISTVÁNFFY 2003, 381–384. Az ostromról röviden beszámol Forgách is, a németeket okolva a vár feladásáért. FORGÁCH 1982, 236–237. Bethlen Farkas (1639–1679) úgy tudja, hogy a vár aug. 2-án esett el, de valószínűleg Istvánffynak van igaza, és aug. 14-én történt meg a bevétel. Művének eredeti címe: *Historia de rebus Transsylvannicis I–VI.* Teljes szövegét először Benkő József adta ki Nagyszeben, 1782–1793. BETHLEN 2002, 261–262. Istvánnfy szövegét idézi az erdődi várral kapcsolatos tudnivalók sorában Mednyánszky Lajos is. MEDNYÁNSZKY 1808, 49.

[41] BALLA 2000.

[42] A Borovszkynál található birtoktörténeti adatokkal szemben (BOROVSZKY 62.) inkább az Éble Gábor levéltári kutatásain alapuló, Károlyi birtoktörténet adatait kell elfogadnunk. KÁROLYI 1911, I, 59–61.

[43] MOL K. cs. Lt. P 392. 35. fiók. Lad. 33. No. 16. 8v.

[44] Érdekes egybeesés, hogy a kápolna inventáriumában Szentháromság oltárról írnak, és közel 40 év múlva az erdődi vár kápolnájában is egy Szentháromság oltár állt. Inv. 1745. MOL K. cs. Lt. P 397 Acta Oec. 99. csomó. 231v.

Kertjivel s. ki tisztítható több Cusamatokkal."[45] Ugyanebből az évből ismerünk egy háztervet is, pontosabban egy alaprajzot, amelyet felirata szerint Erdődre szántak.[46] A kis kúria alaprajzú épület ha elkészült valaha, akkor a későbbi tiszttartóházak és gazdasági épületek helyén, a vártól ÉK-i irányban állhatott. Erdőd jelentősége talán azért nőtt meg Károlyi Sándor számára, mert Ferenc fia ezekben az években nősült, és apja a régi családi birtokközpontot, Nagykárolyt az ifjú párnak szerette volna átengedni, Erdődöt pedig saját maga számára kívánta kiépíteni.[47]

A vár romjainak tisztítását már 1723-ban tervezték,[48] a következő évben meg is kezdték, először nehezen találva használható falakat.[49] Az év végén Károlyi Sándor erdődi tiszttartóját, Bartha Pált ekképpen utasítja: „11mo A vár oldala tisztítását 9 s 10 emberrel lassan lassan csak continuáltasd kezdett móddal",[50] s egy évvel később is még csak ugyanezt ismétli meg.[51] Nem csoda, hiszen Bartha Pál leveliből látszik, hogy a mezei munkák miatt nehéz volt a tisztításhoz embereket találni, különösen ha maga a tiszttartó is ez utóbbit ítélte fontosabbnak.[52] Károlyi Sándor türelmetlen volt a munkálatok miatt, ezért Pollereczky Mátyás nagykárolyi tiszttartóval ellenőriztette Barthát, aki megerősítette, hogy a munkával az uradalom egyéb feladatai miatt csúsztak.[53] Károlyi Sándor következő év őszén így ír fiának, Ferencnek: „Erdőd vára tisztul. Nem adnám 2000 forintért, az mely pénzért erigáltam, s ma perfectióra is hozom s actu többhöz is vagyon reménységem."[54] A tisztítás során nem csak az omladékban fellelhető építési anyagra voltak tekintettel, amikor a még használható téglákat és köveket a törmelékektől elkülönítve rakták,[55] hanem az ostromból maradt vas ágyúgolyókra is, amelyek az építéshez szükséges nyersanyagként jöttek számításba.[56] Ez utóbbi is igazolni látszik Istvánnffy

[45] „Erdődi Dominium Conscriptiója és Inventatiója iránt való Consideratiók. Ano 1722. die 30. Jan." MOL K. cs. Lt. P 397. 97. csomó Számadások, 327r. A pince tisztításáról Barta Pál is beszámol: „Az vár oldalánál az kis pincze kis ajtajától fogva az meg mutatott mód szerint néki estem vala a máris egy jó darabban hányattam ki fele és mingyárt az ajtón belül a vár oldala felől terméskőből álló alábis úgymint az kőrakás fele mind termes kő annyi hogy a mint magát mutattya talán azon vár egészlen termés áll hanlu azon felül kellett valamilent az vár oldalt rakni azon kőben a fundamentumot bé vágván Isten tugya mint vagyon de itt semmi haszon a valo kövek téglák találtatnak (...) töredék borította bé azon termés követ..." Károlyi Sándornak, Erdőd, 1721. márc. 30. MOL K. cs. lt. P 398. 4641.

[46] MOL T. 20. 227. Felirata: „Erdődy Ház Delineátiója." Külső oldalán egy Kaplonyba szánt, hasonló jellegű ház alaprajza látható. Szintén Erdődre tervezett házak rajzai: MOL T 20.260.5–6.

[47] EBLE 1893, 281.

[48] Barta Pál Károlyi Sándornak, Erdőd, 1723. dec. 1. „E télen az puszta vár oldala fundamentuma ki kaparásához mire mehetek meglátom." MOL K.cs. lt. P 398. 4682.

[49] Barta Pál Károlyi Sándornak, Erdőd, 1724. febr. 20. „Ez elötti postára bocsátott levelemben az Csonka Vár oldála le vonásához mire vihettem emlékeztem vala, most már azon oldalnak felét éppen az várbéli házaknak külső kőfaláig vonattam le addig semmi fundamentumra nem találván egyébre az föld töltésig vonattam le ugy hogy itten Excellentiádat hozván lássa meg hogy nem egyéb lehetett töltésnél s abban hadtam, az követ sem vágatom mivel igen porló kő annyira hogy harmad része sem jó darabokban hanem csak el porlik." MOL K. cs. Lt. P 398. 4701.

[50] 1724. nov. 7. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 210v.

[51] 1725. nov. 9. „A várnak elkezdett tisztítására szakaszon 8 embert változva kikkel vonassa lefelé az földjét, ha lehet egészlen tisztíttassa ki ahol gazos, ahol pedig már kitisztíttatott égesse meg a gazt rajta." MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 254v.

[52] Károlyi Sándornak, Erdőd, 1724. nov. 12. „... az vár oldala vonása s szekerekhez való [...] s küvök csinálása s készítése telet vár s akkor leszen ideje mert most az szőlők metczéséhez fedéséhez [...] és ganéjolásához kell látni míg az föld bé nem fagy." MOL K. cs. Lt. P 398. 4706. Károlyi Ferencnek Erdőd, 1725. jan. 20. „Az vár oldala vonása continuáltatik..." MOL K. cs. Lt. P 398. 4718., Károlyi Ferencnek, Erdőd, 1725. márc. 8. „Az vár oldalát az kő hídnak oldalától fogva az kerekded ház körülenig le vonatott az hidnak kő rakása s oldala s úgy az töb falak mindenütt szép ép kő rakásokkal két s néhol három ember magasságnyira ki látszanak ugy hogy ha mindenütt ki tisztulna így is jó erősség lenne, már ez idén abba marad mivel az szőllő ... (munkához) kellene fogni." MOL K. cs. Lt. P 398. 4730.

[53] Pollereczky Mátyás jelentése Károlyi Sándornak, 1725. dec. 20. Károly: (Erdődről, Bartha Pálról) „Lévén akkorbár az jószágnak még más dolga, az erdődi vár tisztításához még akkor sem foghatott, hanem azután tett rendelést, magától úgy informáltattam." MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 264v.

[54] Erdőd, 1726. szept 15. P 1507, 16. csomó, 199r.

[55] Pl. Bartha Pálnak adott instrukcióban, 1728. jan. 13. „7mo Akképpen a vár tisztítását elkezdetted a szerént lassan lassan continuáld. Az egész téglát külön rakásba a faragott köveket külön rakasd a dirib darab köveket is külön rakásba, és hordasd." MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 341r.

[56] Így válik érthetővé Károlyi naplóbejegyzése 1726. nov. 7-ről: „– nov. 7. [...] éjtszakára értem Erdődre. Holott 8va és nona mulatván, expediáltam Salánkra, küldvén 32, ágyugolyóbisokat idest 9. mázsa és 65 font vasat." SZALAY 1865, I, 237. Instrukciója: 1728. jan. 13. „20. Ha Isten a Várnak belső része tisztításán által segít, az új pincze szájánál való omlást vonasd le két felől legelébb a vár árkába eleven földig és onnat a mi kő, tégla kikeveredik azt is külön külön rakasd rakásba s ha több ágyú golyóbisok is találhatsz azokbul az illobai bányához való szopp nyilak végibe való vasakat csináltass a czigányokkal formáját hozatván Thot Mártontul." MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 343v. A vasak sorsáról: Károlyi Ferenc Pollareczky Mátyásnak, 1725. febr. 26. Olcsva: „Amely ágyú golyobisokat Erdődrül oda (ti. salánki hámorhoz) vittek elolvasztatásában mesterkedni ha lehet olyan vasrudat belőle csináltatni az milyen mustra vagyon az én házamban fábul (148r.) négyet ha azonkívül maradna elolvasztva nagy László az stomphoz küldeni." MOL K.cs. lt. P 1507. I. 17. d. 154r. Barta még 1728-ban is öntet belőlük: Függelék 2.2.3.

állításait, miszerint a János Zsigmond által vezetett ostrom valóban nagyon kemény ágyúzással járt együtt.

A vár tisztítása közben persze az álló falak mellett pincéket is találtak,[57] melyeket igyekeztek megmenteni. 1727 elején a vár udvara már tiszta volt, ekkor feliratos kő is került elő,[58] majd a nyáron egy évszámos és címeres kő jött a felszínre, amelyekről már volt szó.[59] A tisztítással párhuzamosan az újjáépítés is megindult. Az 1728 végén, valószínűleg Bartha Pál udvarbíró által készített számadás szerint a tényleges építkezés „circa finem July 1727" kezdődött.[60] Károlyi Sándor naplójegyzeteiből tudjuk, hogy az egyik várbéli magtár, *granarium*, újjáépítésére került sor leghamarabb.[61] 1728 januárjában már a *granarium* berendezéséről gondoskodik, majd a fennálló tornyok és falak veszélyes részeinek bontására szólít, amivel Szent Gergely napig (márc. 12.) kell végezni, mert annál hamarabb a kőművesek úgysem jönnek meg (ti. Nagykárolyból, ahol ekkor a piarista gimnázium építése folyt). Folyamatosan gondoskodik az építőanyagok szállításáról, hogy a munka minél serényebben haladjon.[62] A kőművesmunka vezetésével az ezidőtájt máshol is folyó építkezések irányító mestere, Csacsala lehetett megbízva, mivel az 1728-as kiadásokban így emlékeznek meg róla: „4ta- Csacsalla Paler es munkának directora fő mester és delineátor azért neki hetenként conventiójához 3 forint volt fel téve Conventiója találtatik a kulcsarok számadási mellett."[63] Egy korábbi elszámolásból az is megtudjuk, hogy Christian volt a vezetékneve.[64] Valószínűleg Csacsala olaszos hangzású neve alapján gondolták úgy a 19. században, hogy Károlyi Sándor olasz mesterekkel terveztette a várat.[65] A delineatiót, vagyis a terveket Csacsala készíthette, de Károlyi Sándor is egészen nagy szerepet vállalt az építkezésben, amint ez a tiszttartók számára írt utasításaiból kitűnik. Tanácsai nagyon pontosak, az adott feladat legegyszerűbb és leggazdaságosabb megoldását tartja szem előtt. A szöveges utasításokat a helyszíni magyarázat mellett rajzok is segíthették, amelyekből egy fenn is maradt.[66] Károlyi már az olcsvai kastély építkezéseit is maga irányította,[67] egy eddig még beazonosítatlan kastélyhoz készített alaprajza pedig éppen az erdődi tervek közé keveredett.[68] Az írott utasításokra azért is szükség volt, mert ezekben az években Károlyi Sándornak az országgyűlés miatt Pozsonyban kellett tartózkodnia, így a szorosabb felügyeletet Ferenc fiára kellett bíznia.

Az 1728-as építkezéseket leginkább Bartha Pál leveleiből tudjuk nyomon követni.[69] Az év elején még a vár teljes területét kitisztították, az egykori helyiségekből néhányat Bartha be is azonosított (pl. a konyhát). Amint említettük, ekkor a vár keleti oldalának építéséhez fogtak, a két kerek torony közötti szobákkal el is készültek, míg az DNy-i és az ÉNy-i, későbbi tömlöc és kápolna tornyot télére szalmával kellett befedni.[70] Előbbi építésekor a középkori falak egy részét

---

[57] 1726. nov. 12–14. SZALAY 1865, I, 237. Ennek újjáépíthetőségéről Barta Pál is beszámol:Függelék 2.2.1. Károlyi instr. 1728. jan. 13. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 342r.

[58] Károlyi Ferenc tudósítása Károlyi Sándornak, Olcsva, 1727. febr. 2. „Erdődön a vár tisztítása continuáltatván minemű fel körön való írás találtatott az házban /kit én kerek garádicsnak vélek/ accludálom. Majd az egész négyszögletű udvara az várnak kész. Egyéb újságra még nem találtak." MOL K. cs. lt. P 1507. I. 17. d. 232r

[59] Bartha Pál ir 1727. aug. 19-én írt levelében: Függelék 2.2.2.

[60] Lásd: Függelék 3. Erre vonatkozhat Barta Pál következő mondata: „Vizi és száraz malmok vámja in Ao 1728 menyire exurgallyon specificatioja armeeralom, nem különben az vár beli ház az miólta kezdett épülni menyi pénzt költöttem reá ki szedtem." Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. jan. 9. MOL K. cs. Lt. P 398. 4800/1.

[61] Ez a vár nyugati oldalán lehetett, ugyanis az 1739-es inventárium a keleti oldalon lévőt nevezi újnak 1727. aug. – „8. Mulattam ottan, és az várban reparálandó granáriumot tisztíttattam ki, és – 9. Azokat Bartha Pál és kőmívesek eleibe adván, indultam meg s Béltekre jutván..." nov.26. „Ottan is fogattam az granarium munkájához az kőművesekkel és ácsokkal." Dec. 15. „Érkeztem Erdődre. Az holott usque ad diem 19nam állítottam fel az granarium szarufáit és hoztam rendben az építés continuátióját." SZALAY 1865, I, 248, 282, 283. Erre vonatkozhat Győry István salánki jószágkormányzónak küldött megrovó, dátum nélküli leirata is: „20. valamit most okoztál (ti. kárt) az erdődi granarium boltozatjában az ácsoknak el nem küldésé miatt ha azért még is otthon találod azonnal Bandit Soldost Miklóst mindhármukat meneszd Erdődre." MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 284r. Erről a munkáról tudósít Bartha Pál is 1727. aug. 19-én. Lásd: Függelék 2.2.2.

[62] 1728. jan. 13. Lásd: Függelék 1.1.

[63] MOL K. cs. Lt. P 397. 97. csomó Számadások, 219r. Neki a fizetése is több volt a többi mesterénél. Uo. 256r.

[64] 1726-dik évi kiadásokban: „Sub 9na Augusti Csacsala Christian, Jankó Márton kőmíveseknek adot fizetések suictiojukkal fulciallya Tiszt. Úr de conventiojukat naponta ki fizetessék rendeltetet ezen declararallya" (ekkor a Szent Donát kápolnát építették). MOL K. cs. Lt. P 397. 97. csomó Számadások, 254r.

[65] *Vasárnapi Újság* 35 (1888), 297.

[66] Eredeti kontextusából kiszakítva, az 1721-es erdődi rajz társaságában maradt fenn, ami a kapu környékének tisztítására vonatkozik. Kora nem állapítható meg pontosan. MOL K. cs. Lt. T 20. 228. (19, 2 x 22,9 cm).

[67] *Vasárnapi Újság* 40 (1893), 188. ENTZ 1987, II, 241–242.

[68] MOL T 20.260.03.

[69] Ezeket lásd: Függelék 2.2.3-13.

[70] Lásd még Károlyi Ferenc levelét 1728. okt. 28. Függelék 2.1.1.

visszabontották. Az építkezés az aratáskor akadozott, máskor Csacsala hiánya miatt nem haladtak kellő gyorsasággal, mivel a vele együtt dolgozó néhány környékbeli sváb kőműves a bonyolultabb feladatok láttán nem mert tovább építeni.

Az építkezésekre vonatkozó legrészletesebb utasítások 1729. január 17-ről maradtak fenn Károlyi Sándortól.[71] Kiderül, hogy már valóban készen volt a *granarium*, a tömlöc, felette a kápolna (ÉK-i kerek torony), valamint a nagy kerek torony (DK-i) alsó szintjei. Ezek után az északi szárny udvar felőli árkádjairól, a konyhatoronyról (ÉNy-i kerek), valamint a tőle nyugatra lévő kis házról (szobáról), az itteni lépcsőről, az árkádok alatti kút építésről rendelkezik. Ugyanakkor a biztonság kedvéért, hogy a mesterek hiába ne töltsék az időt, még a kapu környékének, az itteni lépcsőnek az építéséről, majd a kapu kijavításáról, végül a fölötte lévő homlokzatok rakásáról is rendelkezik.[72] A következő hónap elején viszont Surányból így ír fiának: „Itten pedig jó kőműves pallér akadván az erdődi delineátiót is actu csináltattam, úgy annak is az károlyi collégiumnak is faczádáját s külső vakolását s minthogy Csacsala részeges, jobbítani sem akarja magát, eztet is le fogom küldeni. Se felesége se gyermeki, talán ottan megragad s házasodik. Egy pápistával több lesz az földön, úgy korcsmán ivóval. Egy finom oltárcsináló asztalosra is akadtam legényestül, azt is le fogom küldeni együtt az faczadókkal. Ezek Erdődre applicáltathatnak. Csacsala Károlyban continuálja operatióit, reménlem, jövő héten lovaimmal együtt leindíthatom őket."[73] Következő levelében megerősíti, hogy egy asztalost is küld, aki az esztergáláshoz is kiválóan ért, mindamellett „Kemencze formákat is fog kis kompendiumban csinálni deszkábul", melyeket a salánki német fazekasnak kell küldeni, hogy „csináljon Erdődre szegeletbe való almárium forma kemenczéket." A kőművest már csak Szent Gergely nap (márc. 12.) után fogja küldeni, de addig is részletes utasításokat ad az építésre vonatkozóan.[74] A levélben említett tervrajzok közül fenn is maradt néhány a családi levéltárban. Különlegességük, hogy az alaprajzon (2. kép) Károlyi saját maga írhatta fel a magyarázatot, míg a két főhomlokzati rajzon más készítette el magyarul a rajzon található számok magyrázatát (3–4. kép). A Surányban készített alaprajzon már szerepel a következő évtizedben megépülő új torony, s nagyon érdekes az északi homlokzat elé, a várárokba szánt kéthajós, emeletes granarium terve is. A vár déli homlokzatához két rajz is készült, az egyik csak annyiban különbözik a másiktól, hogy a másodikon a két tornyot egy-egy emelettel megmagasították. Érdekes megoldás, hogy a kiegészítésnek szánt részletrajzot kivágták, és utólag ragasztották rá a korábbi verzió másolatára. Különös megoldás lett volna a tornyok kősisakja, valamint a volutás oromzati formák (4. kép). Ismert még két vázlatos alaprajz is (4–5. kép), amelyek közül a másodikon egy volutás oromzat vázlatrajzán 1729-es évszám is szerepel. Elképzelhető, hogy az Erdődön ekkor még biztosan nem járt, Surányban dolgozó mester egy ilyen vázlatos alaprajz nyomán készítette el saját terveit (5. kép).

Az új építőmester, akinek nevét egyelőre nem ismerjük, nem igen jöhetett le, mert Károlyi Sándor a következő év nyarán továbbra is Csacsala iránt érdeklődik, mivel a munkálatokat a helyszínen irányító Ferenc nem ír róla semmit.[75] Tervei mégis hatással voltak az épületre, noha sokkal egyszerűbb homlokzati kialakítással valósult meg, de a tornyok legfelső szintjének ablakformája még az 1783-as felmérési rajzon is szerepel, tehát ez biztosan megvalósult (4. és 7. kép). Az oltárcsináló, az asztalos,

---

[71] Lásd: Függelék 1.2.

[72] Szövege: MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 393r.–397v. Függelék 1.2.

[73] Nagysurány, 1729. febr. 2. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 411r.

[74] „s jóllehet eljöttömkor mind magadnak mind Barthanak mind Csacsalának meg mutogattam szándékomat, mindazonáltal itten tött mulatásommal nem kívánván üdömet hijába tengetnem, íme elküldöm előre deliberált intentiómat mind mostanra mind successive ugy mint sub litera A: a pinczében belül levő és leendő granariumoknak constitutióit és boltozását. Másodikat sub litera B: az granariumok felé való contignationak ambitusoknak, granarium kapujának specificítióit C: harmadikat az kapuja felül való külső vakolását czirádáját és faczadáját. Az kihez kelletik alkalmaztatni jövendőben az házaknak szarufáját fedelét és sendelyezését. Az tornyoknak fedelet és sendelyezést. Az tornyoknak fedelei pedig mind egészlen köbül fognak bolt formára rakattatni, arra s a granariumok boltozataira való téglát szükség leginkább annak idejében vettetni, mivel az tisztitásbul kitakaradott téglával kővel az egyéb épületet kivált az ideit alkalmasint be fogják érni. Nem kétlem eddig az leendő konyha toronyig való omlásokat s pinczéket kitisztították, azért az szöllö munka bekövetkeztésig az kazamat felett való cortina omlását és földjét tisztitsák egész alá az kazamatákig circiter övig való földet hagyván rajtok. Az onnat kitakarodó földdel az granarium felett való házak pavimentomit feltöltetni és meghordatni. [...] Postahi uram companiájában lévő kőmívest /: kirül írtam vala:/ ha kézre veheted communicáld vele ezen delineítiókat, ha capiálja-e? vagy sem, ha pedig ottan az Óo épületnek helyben mértékét venni s ahoz képest magától új delinatiót tudna tenni disponáld reája és küldenéd fel hadd látnám keze szennyét s tehetnék ítéletet tudományárul." Surány, 1729. febr. 6. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 413r–416r. Az A jelű rajz: 3. kép, a C jelű rajz: 4. kép.

[75] Pozsony, 1730. júl. 12. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 578r.

valamint a salánki német fazekas megérkeztek, róluk Bartha Pál is gyakran megemlékezik 1729-ben írt leveleiben.[76] A német fazekassal nem volt mindig jó a viszonya, aki gyakran panaszkodott rá.[77]

Az 1729-es év építési eseményeiről újra csak Bartha leveleiből tájékozódhatunk. Az év elején a maradék pincéket tisztították, majd fölépítették a kápolna és a konyha torony közötti részt, vagyis a vár északi oldalát, ennek az udvari homlokzata előtt magasodó árkádsorát, és a második emeleti három szobát. A kerek tornyok fedését kezdték meg, miközben a már kész szobákban a kemencéket készíttették, de folytak az asztalosmunkálatok is.[78]

Az 1730-as év építkezéseiről nagyon keveset tudunk, talán nem is nagyon haladtak, Károlyi Sándor Naplóiban a következő évre is kevés építkezést szánt: (1731.) „– jan. Die eadem 12ma indultam az fiammal Erdődre, holott – 13. Fiamnak az következendő kevés építések módgyát megmutogatván."[79] Ebben az évben Bartha Pál helyett Krasznay Miklós lesz az udvarbíró Erdődön, s ettől kezdve a helyszínen ő felügyeli a munkálatokat. A váltás nem tudni pontosan mikor történt, mert májusban még Bartha számol be az építési helyzetről[80], a következő hónapokban viszont már Krasznay Miklós jelent. Ekkor még a konyhatornyon dolgoztak.[81] Ebben az időszakban Károlyi úgy értékelte, hogy rossz anyagi helyzetük miatt fia abba is hagyhatta volna az építkezést, ráadásul ekkor halt meg Csacsala is.[82]

A következő évben a munkálatok már nem csak a váron, hanem a környező majorsági épületeken is tovább folytak. Az építkezés felügyelete 1732-ben is Ferencre hárult, apja Pozsonyból sürgeti, hogy tájékoztassa már az újabb fejleményekről: „Az erdődi épületen mint boldogulhatsz semmit sem hallok róla. A kapu be vagyon-e már boltozva és az palota falai rakattatnak-e? s fedél alá lehet-e vettetned vagy sem? Az idén, mert az nélkül káros leszen. A tavalyi épület kivakoltatott-e vagy sem?"[83] Krasznay leveleiben nem sokat közöl az építkezésekről, de abból is úgy tűnik, hogy a szőlő és földmunkák miatt nehéz volt embereket találni.[84] Az emberek hiánya mellett gyakran az időjárás okozott gondott, mivel a hidegben nem lehetett vakolni, a sok eső miatt nem száradt kellően a tégla stb. Még 1733-ban is dolgoznak a kaputorony boltozatán, valamint a vár keleti oldalában álló granáriumon,[85] és a konyhatorony felső szintjein.[86]

1734-től Károlyi Sándor felügyeli a munkákat, mivel fia a frissen megalakított lovasezreddel a rajnai hadjáratban harcolt a franciák ellen, a következő évben pedig a Pero lázadás leverésében segédkezett.[87] Károlyi ebben az időszakban a fiának írt leveleiben,[88] és naplójában is tett néhány, az építkezésre vonatkozó feljegyzést.[89] Krasznaytól tudjuk, hogy ekkoriban a kápolna torony felső szintjét építették.[90] Károlyi Sándor 1734. novemberében pedig már a várat körítő palánk építéséhez kéri a szomszédos Géres falu jobbágyainak segítségét: „Adjon Isten minden jót Kegyelmeteknek jó szomszédaim! Jól lehet, Istennek áldassék szent neve, csendességét hazánknak mind ez óráig szerencsésen megtartotta s tovább is, egész reménségem vagyon, hogy megtartja, annyival is inkább hogy az Persa mostanis keményen hadakozik az Törökre és kéntelleníttetik minden hadait arra fordítani, mindazonáltal nagyobb bátorságnak okáért ezen erdődi házamat palizátával kívánván körül vennem, szomszédságosan kérem falustul egyszeri vagy kétszeri hozással az laphágyi erdőmrül megsegíteni ne terheltessék, kit Isten ne adjon lehet, hogy az szomszédságban Kegyelmeteknek is hasznára lészen azon felől jó akaratját szomszédságosan meghálálni igyekezem, maradván kegyelmeteknek minden jót kívánó szomszédja."[91] A géresik a kérést inkább parancsnak vették, s a

---

[76] pl. ápr. 16, máj. 5, jún. 28. Függelék 2.2.19, 20, 22.
[77] Károlyi Ferenc levele apjának 1729. aug. 28. Függelék 2.1.5.
[78] Bartha levelei: Függelék 2.2.14-27.
[79] SZALAY 1865, I, 388–389.
[80] Lásd: Függelék 2.2.28.
[81] Lásd: Függelék 2.4.1-2.
[82] „Szegény Csacsalának Isten irgalmazzon." Megyer, 1731. aug. 2. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 681r.
[83] Pozsony, 1732. aug. 28. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 730r.
[84] Lásd: Függelék 2.4.3-4.
[85] Horváth György levelei, lásd: Függelék 2.3.1-2.
[86] Krasznay levelei: Függelék 2.4.5-7.
[87] ÉBLE 1896, 2.
[88] „Istennek hála fris egésségünkért mindnyájunknak, az én lábaimon kívül, de Istennek hála már azok is megtértenek annyira, hogy az toronyba felmehetek s onnat is az ambitusokrul disponálhatok" „Én itt az ablakokrul, ambitusokrul disponálok még eddig is." Erdőd, 1734. szept. 18 és okt. (dátum nincs), MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 907r, 914r.
[89] SZALAY 1865, II, 134, 138, 140. (1734. február, valahol a felső szint készül).
[90] Függelék 2.4.8-9.
[91] Erdőd, 1734. nov. 30. MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 935r.

következő hónapban készséget mutattak a fahordásra, bár a férfiak nagy része nem volt otthon.[92] Az 1739-es inventárium már megemlékezik a kettős palánkról, amely valójában 1736-tól kezdve épült, a következő decemberre kész is lett.[93] 1735-ben próbálták működőképessé tenni a már korábban a kaputorony fa huszártornyába helyezett órát is.[94]

A következő nagy lépés a DNy-i kerek torony felrakása volt, melynek már lehetőleg minden részletében a felépült DK-i tornyot kellett követnie. A munkák részleteiről 1736 febr. 11-én rendelkezik Károlyi Sándor Erdődön.[95] Májusban már építeni kezdik, fedésére két év múlva kerül sor,[96] bár Károlyi Sándor életében már nem is fejeződött be teljesen (legalábbis a belső munkálatok nem.)[97] 1738 szeptemberében a várat kívül-belül vakolják,[98] de még a következő évben is hasonló volt a helyzet: „Idebenn a várban hála Istennek már notabilis munka nincsen az egy vakoláson kívül, ki szép időben kívül, esőben belöl kell continuálni."[99] Az új torony 1739-ben még nem volt kész,[100] és Károlyi Sándor talán e miatt érdeklődött még 1743-ban is a Rácz Demeternél dolgozó kőműves mester iránt,[101] aki nehezen akart megérkezni a kívánt helyszínre.[102]

Ezekből az évekből (1736–1738) a mesteremberekről és a végzett munkájukról jó képet alkothatunk a fennmaradt számadások segítségével.[103] Azt viszont nem tudjuk, hogy Csacsala vezető-mester helyét ki vette át. A kaplonyi és erdődi templomok boltozásánál egy Zachariás nevű mestert említenek,[104] aki viszont nem dolgozott a váron. Úgy látszik a kisebb tereket a környékbeli sváb mesterek is be tudták boltozni. Ezekben az években épült egy új malom a vár mellett, valamint tisztítani kezdték a tavakat is.[105]

A vár barokk formája

A Károlyi Sándor által építtetett vár formájáról viszonylag hű képet alkothatunk a ránk maradt inventáriumok, 18. századi felmérési rajzok (6–7. kép) valamint a 19. századi grafikai- és fényképes

[92] MOL K. cs. Lt. P 1507. 16.d. 936r.

[93] Krasznay levelei: Függelék 2.4.20, 26, 39–43. A palánk építését Redel Kristóf nagykárolyi prefektus is figyelemmel kísérte, Károlyi Sándornak is írt róla az 1737 szept. 4-e és dec. 15-e között kelt leveleiben (MOL K. cs. lt. P 398, 61887–61890). Kb. 3000 palánkfát használtak fel a kettős kerítés kiépítéséhez. Az építés irányításával Képíró Lászlót bízta meg, hogy a helyi gazdatiszteket ne akadályozzák az egyéb munkában (Redel levele okt. 2-án. Uo. 61888).

[94] Az óra felrakására (1732. nov. 27.): SZALAY 1865, II, 67. Az óra működtetésére, számlapjainak festésére Krasznay leveleiből: Függelék 2.4.11–15, 17.

[95] MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 567r. (Függelék 1.4.) 1736. ápr. 16-án pedig meghagyja Károlyi Ferencnek, hogy a kőműveseket Károlyból küldje Erdődre a torony rakására. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 548v. Krasznay Miklós erdődi tiszttartónak is ekkor kelhettek a pontos dátum nélküli, 1736-os instrukciók: „19no Épités ezen kívül nem lesz kegyelmeden, hanem a magazinumban való torony felrakattatván mindenekben a felállított toronynak módja szerént és mértékére, hogy a tetejébe teendő már készen való tornácz fája reája illjék, már minden circumstantiáját is mind Kegyelmednek mind az kőműveseknek megmutattam, a pinczéktül fundamentumával együtt, abban csak szorgalmatosság kívántatik s e nyáron külső egész vakolásával együtt mind perfectióban állíttatik négy kőműves által. [...] hogy e héten a téglavetők mindenfelől kerestessenek öszve, jövő héten fogjanak a téglavetéshez midőn kőfalba mind boltozatra való tégla legalább kétszáz ezerig (200000) való légyen, a midőn pedigh a bélteki gazdák a templom tégláját maguk megvetik, annak kiégetésére küldessék alkalmas téglavető mester." MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 556v.

[96] Az építkezés egyes fázisait Krasznay leveiből követhetjük: Függelék 2.4.29-34, 36–38, 40–41, 45. A torony építéséről néha Redel is beszámol. MOL K. cs. Lt. P 398 61871, 61874, 61882, 61899.

[97] MOL K. cs. Lt. P 397 Acta oec. 99. csomó, Számadások (1739–1829.) 1744-es Inv. 218v.

[98] 1738. szept. 28. erdődi tiszteknek: „... Kőműves Mihály az itt való kőművesekkel s madarászi korcsmárossal a vár munkáját kimutatott parancsolatom szerént a kapun és a külső belső vakolása is egészen continuálja." MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 586v.

[99] Csiszár István, erdődi tiszttartónak. MOL K. cs. Lt. P 1507 18. d. 592v.

[100] MOL K. cs. Lt. P 397 Acta oec. 99. csomó, Számadások (1739–1829.) 1739-es Inv. 41v. Lásd: Függelék 4.1.

[101] „Parancsolattyát vettem mély alázatossággal, mellyben az kümüves mesterem iránt méltóztatik tudakozódni, még nállam vagyon munkája igen kevés vagyon hátra, [...] tessék Excellenciád parancsollni vélle, most úgyis heverőben vagyon." Vezend, 1743. jún. 24. MOL K. cs. Lt. P 398 Missiles 136. csomó. 61112.

[102] „Ex-ád kegyelmes Parancsolattyát mind az kümüves Mester, s mind az állásul való fenyő szálak iránt nagy alázatossággal vettem, az kümüvessem hogy Bányára directált az pénz verő háznál valamely szolgálatott keresni magának, mivel nállam már rövid idő alat végezné munkáját, csak vagy egy szekér fris meszet kaphatnék nékie, s azonnal szabadulnának az álláshoz szükséges fenyő szálak is, mivel egy sincsen heverőben." Károly, 1743. júl. 7. MOL K. cs. Lt. P 398 Missiles 136. csomó 61113.

[103] Átlagban négy kőműves dolgozott a várban, a mezei munkák idején csak kettő, három év alatt összesen 657 rajnai forintot és 89 denárt fizettek nekik. A téglát ezekben az években Umprehent Mátyás nevű mester vetette, akinek összesen 391 rajnai forintot és 85 denárt fizettek. MOL K. cs. Lt. P 397. 98. csomó, Számadások, (1733–1738.) 333–489.

[104] MOL K. cs. Lt. P 397 Acta Oec. 98. csomó Számadások 1733–1738. 39. és P 397 Acta Oeconomica 89. csomó (1736-1738) 121.

[105] Krasznay leveleiből: Függelék 2.4.20, 26–29, 33, 40–41, 44.

ábrázolások segítségével (8–22. kép). Az 1739-es inventárium szerint az egész várat egy sánc övezte, melynek külső és belső oldalán is tölgyfából készült palánkkerítés volt, sorompóval és nagy kapuval. A déli oldalon nyíló főbejáratot az árok fölé ereszthető kapun át lehetett megközelíteni. A kapubejáróból egy négyszögletes udvarra lehetett jutni, melynek nyugati és keleti oldalában alapvetően pincék és granariumok voltak, de a nyugati felén cseléd és sütőház, valamint egyéb szolgaszállások is helyet kaptak, a keleti granarium előtt meg kisebb tároló „bótocskák" épültek. Ezek déli végénél állt a két nagy kerek torony, alattuk pince. Az északi szárny udvar felé eső oldala árkádos kialakítású volt, nyugati végében a kúttal, valamint a kerek torony alatt a tömlöccel, míg az ÉNy-i torony földszintjén volt a konyha, a két torony közötti helyiségekben pedig az udvarbíró és a hajdúk laktak. A konyha előtt egy lépcső vezetett az első emeleti tornácra, amely csak a épület három traktusán volt kiépítve, a nyugati szárnyon hiányzott. A konyha felett volt egy kerek szoba, tőle délre egy kisebb szoba árnyékszékkel. A kerek szoba előtti pitvarból Kelet felé három szoba nyílt egymásba, majd egy kis folyosó, végül egy újabb szoba következett, amiből a tömlöc feletti kerek helyiségbe, vagyis a kápolnába lehetett jutni. Mindkét toronynak volt még egy-egy felső szobája, melyek a szobasorhoz képest egy emelettel voltak magasabban, és a tornyok falába rejtett lépcsőkön lehetett őket megközelíteni. A kápolna mellett is volt egy árnyékszék, mint ahogy a két nagy torony oldalában sem volt hiány a „szükséges helyekben".

A keleti traktuson a kápolna előtti szobából még öt szoba nyílt egymásba, melyek közül az utolsó Károlyi Sándor hálószobája volt, amelyből egy kis pitvaron keresztül a DK-i kerek torony egyik szobáját, valamint a fentebbi három szintet is meg lehetett közelíteni. A hálószobából Nyugat felé az előtérbe lehetett jutni, ahová a kaputorony lépcsője is feljött, valamint be lehetett menni a kaputoronyban lévő „ebédlő palotába". Innen Nyugat felé haladva egy kisebb szoba, majd egy „új palota" következett, melyből az „új torony" szobája és felsőbb szintjei voltak megközelíthetők. A két nagy kerek torony szintosztása és formai megoldásai szinte egyformák voltak. A szobák belül általában lapos, vakolt, minden bizonnyal stukkóval díszített mennyezettel voltak ellátva, viszont a földszinten és a tornyokban több helyiség boltozva volt.

Az épület külsejének az impozáns tetőméretek kölcsönöztek tekintélyt. Minden toronynak hatalmas, lanternás hagyma formájú sisakja volt[106] (6, 22. kép). Egyedülálló megoldásnak számít, hogy a déli homlokzatra, az oldalfalakra építettek két timpanont, míg a központi kaputornyot és az ebédlőpalotát egy monumentális, kicsit nyomott arányú, óratoronyban végződő hagyma-idomú tetőzet fedte.[107] A kapuhoz vezető híd elején két csúcsos őrbódé is állt. A vár téglalap alakú ablakai hatosztatú, ólmozott üveggel voltak ellátva. A két nagy tornyon lőrések is voltak, míg a harmadik emeletükön a két rövidebb oldalán félköríves mezővel bővített fektetett téglalap alakú ablakok szerepeltek (az 1729-es terven ezt a formát mutatják, 4. kép), a felettük lévő szinten pedig a fakorlátos és faárkádos körüljáró következett. (Ez utóbbi mind a négy torony esetében megvolt). A tornyok falait tükrös felületű pilaszterek tagolták dór fejezetekkel és lábazatokkal. A jelek szerint az 1729-es terveken szerepelő gazdag vakolatdíszítés jóval szerényebb formában valósult meg. A kastély többi fala nem nagyon volt díszítve, csak az ablakokat övezte felül egyszerű profilú párkánnyal ellátott szalagkeret. Összességében elmondható, hogy Károlyi Sándor az újjáépítés folyamán az épület vár jellegét domborította ki, az épület már saját korában sem tűnhetett „modernnek". Károlyi még egy olyan generációnak volt a tagja, amelyik megélt néhány háborút ezen a vidéken. Ráadásul még ekkor is lehetett félni a töröktől, vagy inkább a Moldva irányából betörő tatároktól, amint ő maga is említette a palánkhordással kapcsolatban. 1738. jún. 7-én így ír fiának, Erdődről: „... mind Károlyt, Erdődöt oly statusban találtam, hogy az egész tatár erejét magam is meg merném benne várni ...". Ebből is látszik, hogy Károlyi Sándor a védelmi funkciót komolyan vette, bár a reprezentáció igénye is megmutatkozik az épület monumentális részletformáiban (pl. a meglehetősen tűzveszélyes tetők esetében).[108]

Az erdődi építkezésket vizsgálva úgy tűnik, hogy Károlyi Sándor az ország más vezető arisztokratákhoz képest meglehetősen archaikus építészeti formanyelvet részesített előnyben. Nem könnyű eldönteni, hogy személyes pragmatizmusából, takarékos szemléletéből eredeztethető elhatározásról van-e szó, vagy inkább szükség kovácsolta erényből, amikoris az építtető alig tudott

---

[106] A kápolna- és a konyhatoronyé a 19. század folyamán már nem volt meg az ábrázolások tanúsága szerint, bár az 1803-ból származó akvarellen még látható. 8. kép. A *Vasárnapi Újságban* közölnek egy 1846-os nyomatot is az ÉNy-i irányból, melyen szintén hiányzanak már a sisakok. *Vasárnapi Újság*, 46 (1899), 512.

[107] A 19. században már ez sem volt meg eredeti formájában.

[108] MOL K cs lt P 1507. 17. csomó (1735–1743.) B. I. c., 527r. 1729-ben még Barta Pál is beszámolt arról, hogy a tatár hírre a környék falvai képesek voltak elmenekülni. Lásd: Függelék: 2.2.24.

hozzáértő mesterembert szerezni. Károlyinak ugyan sikerült időnként Pozsonyból különböző kézműveseket lecsábítania, de úgy tűnik, hogy az építőmesterekkel nem járt szerencsével. Óhatatlanul is felrémlik az előző század második felében építkező erdélyi Bethlen Miklós példája, aki egyrészt mesterek hiányában, másrészt apja nagyfokú takarékosságának köszönhetően maga kényszerült egy kőművessel együtt megépíteni az európai utazásai során látott épületek mintájára tervezett kastélyát.[109]

Az erdődi vár belső terei is visszafogott díszítésűek lehettek. A szobák nagy többsége sík, vakolt (ún. stukatúrás) mennyezetet kapott, amelyeket stukkókkal is díszítettek. A falak meszelve, néhol festve voltak, „képíró" uram munkájának köszönhetően,[110] aki a falak mellett a bútorok színezésével is fogalakozott. A bútorzat nagy része is helyben készült, helyi, vagy vendég kézművesek munkájaként. A szobák ékességei lehettek a kívülről fűthető, különböző színű, „almárium-forma" cserépkályhák. A falakon az inventáriumok szerint kevés kép függött, azok is inkább vallásos témájú, bekeretezett metszetek voltak.

A belső dekorációban különlegesnek számított az a feliratokkal ellátott képi program, amely a vár egyik tornyának kerek szobájában díszítette a falakat. Nem tudjuk pontosan, hogy melyik toronyban lehetett, mindenesetre a 18. századi inventáriumok egyáltalán nem említik, míg a 19. századi beszámolók alapvetően csak a feliratokra koncentrálnak. A feliratok és festmények készítésének idejét a falképeken olvasható 1730-as dátum, mint *post quem* jelöli meg. Festője ismeretlen, talán valamelyik, a számadásokban is feltűnő mester készíthette: 1734-ben a nagybányai Stixt János képíróval a templom és a kápolna oltárának festésére, valamint képeinek elkészítésére szerződtek.[111] Később Dubnyiczai László nevű képíró neve tűnik föl, aki oltárképek mellett mindenféle festéssel (pl. a bútorok festésével) foglalkozott, és úgy tűnik, hogy Károlyi Sándor szűkebb udvartartásához tartozott.[112] Az inventáriumok hallgatása miatt azt sem zárhatjuk ki, hogy a képprogram Károlyi Sándor halála után készült el.

A képek feliratait a 19. században több helyen is közölték, de érdekes, hogy az adatközlők nem nagyon utaltak egymásra, vagy nem tudatosították az átfedéseket. Először Szirmay Antal Szatmár megye ismertetésében jelentek meg, de ő a középkorra vonatkozókat Károlyi Sándor által lemásolt építési feliratoknak vélte (amint láttuk, azt az értelmezést vette át Balogh Jolán is).[113] Majd fél századdal később jelentette meg őket Lauka Gusztáv 1854-ben a Honismereti albumban, pontos átírásban.[114] Ezek után a Nemzeti Múzeumban található 18. századi feliratmásolat alapján adta ki őket Szilágyi Sándor, de nem utal rá, hogy Lauka már publikálta ezeket.[115] 1864-ben Rómer Flóris is feljegyzi őket jegyzetfüzetébe,[116] Henszlmann is idéz belőlük azévi beszámolójában,[117] majd a *Vasárnapi Újságban* Nagy Iván újra megjelenteti őket, nem utalva a többiekre.[118] Végül Horváth Sándor közli az 1545-ös feljegyzéseket a Bethlen levéltárból, és ezek alapján Szilágyi korábbi közleményeinek ősforrását vélt megtalálni, szerintünk helyesen, de ő sem utal arra, hogy a Szilágyi által publikált szövegeket már mások is közreadták.[119] Ha egymás mellé tesszük a 18. és 16. századi szöveget, egyből látszik, hogy az előbbi alkotója nem csak ismerte, hanem kisebb módosításokkal és modernizálásokkal gyakorlatilag az utóbbit idézte:

Anno 1481 Szent György napjának / Octavajan nehai Drágfi Bertalan kezdette / csináltatni ezen Erdőd várát a' kő falaknak / magosságát hatvan singnyire, szélességét / harminczra, az tornyok magasságát / nyolczvanra, az kapu szélességét négy singnyire rendelvén el.

Anno 1482 Ugyan azon Drágfi Bertalan / Erdélyi vajda az Hatalmas Mátyás király / idejében Nagy Boldog Asszonynak octavájára, Isten/ nek dicséretire és az Nagy Asszonynak tiszte/letire végeztette el az Nagy Erdődi Szent / egy házat is.

---

[109] A bethlenszentmiklósi építkezésről: B. NAGY 1970.

[110] Az ebédlő palota festéséről, Krasznay levelei: Függelék 2.4.24, 29.

[111] Erdőd, 1734. dec. 22. MOL K. cs. Lt. P 397 Acta oec. 98. csomó Számadások 1733-1738., 193, 228.

[112] Két, Károlyi Sándornak írt levele is fönmaradt, 1737-ből és 1742-ből, az elsőben oltárképek festéséről beszél. MOL K. cs. Lt. P 398, 13686, 13685. Vezetékneve szerepel 1738-as kiadásokban: MOL K. cs. Lt. P 397, 98. csomó 356r. Udvarbeli tisztére: „Udvezult Mgos Úr udvari népe: [...] Képíró László". A lista tehát Károlyi Sándor halála, 1743. szept. 8-a után készült. A 39 fős listában ő az ötödik. MOL K. cs. Lt. P 1502. 6. doboz /e. fol. 45.

[113] SZIRMAY 1810, II, 167. BALOGH 1943, 225.

[114] LAUKA 1854, 50–53.

[115] SZILÁGYI 1859, 83, 90–91.

[116] KÖH Könyvtár, Fotómásolat, Jegyzőkönyv, XV. 46, 52.

[117] HENSZLMANN 1864, 144.

[118] NAGY 1869, 6–7.

[119] HORVÁTH 1898, 566–567.

Anno 1501 Említett Emlékezetű Drágfi / Bertalan, Erdélyi Vajda Szent Demeter napján / ötven négy esztendős koraban ez Világbul / Istenessen ki mult.

Anno 1565. Janos Sigmond Király ezen, Erdőd / várát edgyütt az törökkel meg szálván negy/ven napi ostromlások után, capitulatio ellen az / népét fegyverre hánta, és rabságra vitte / az Várat földig rontótta.

Anno 1730 Első Nagy Károlyi Graff Károlyi Sán/dor kezdvén restauratiójához Magazina/lis hazanak Istennek segítségébűl fel is állította és építtette
Insigne Dragfiorum in Coeruleo Campo Luna in cujus cornibus duae Stellae in media Sagitta.[120]

Dragffyakrol walo Emlekezeth [...]

Mykorth yrnanak wrnak Szwlethessenek wthanna 1487 ezthendoeben Szent Gyoergy napnak octavayan Dragffy Berthalan ely kezdethe cynaltatny az erdoedy warath, az koe falanak magassagath hatwan sengnere, az szelesseggeth harmintz sengnere, az thornyokoth nyolchyan sengnere, az kapw szelesseget neg sengnere.

1483 ezthendoeben hogy yrnanak nagy Bodog azsony octawayara Dragffy Berthalan az erdoedy Szent egyhazat ely wegezthethe.

1501 ezthendoeben hogy yrnanak Dradffy Berthalan erdely wajda ez wylagbol ky molth zenth Demeter napyan ewthwen negy ezthendeig elth. [...][121]

Jelenleg nem tudjuk megállapítani, hogy Károlyi honnan ismerte a Drágfiakról szóló 16. századi feljegyzéseket, de biztosan létezett több példánya, és a Drágfiak örökébe lépő új birtokos szert tehetett rá. Egyébként a 16. századi, Drágfiakról szóló feljegyzés sem volt ismeretlen a történészek előtt, mivel a 18. század folyamán Benkő József már bemásolta az erdődi zsinatról szóló kéziratába,[122] ahonnan Révész Imre a 19. század folyamán többször idézte, ha nem is szó szerint, de családtörténeti adatait mindenképp. Ez szintén arra utalhat, hogy több példánya is lehetett.[123]

Érdemes felfigyelnünk Károlyi Sándornak, aki minden bizonnyal a 18. századi feliratok szerkesztője volt, a második feliratba történő betoldására, ahol a *„hatalmas Mátyás királyról"* emlékezik meg. A Drágfiak történetének a magyar nemzeti történelem egy dicső korszakával egybeeső időszakát kívánta a templom- és várépítkezésük adataival, valamint képeivel megidézni, azt is sugallva, hogy az újjáépítő ehhez a korszakhoz csatlakozik, s innen kívánja folytatni a nagy elődök művét, ugyanis Károlyi a Drágfiak utolsó, protestántizmust támogató tagjaival nyilvánvalóan nem kívánhatott közösséget vállalni, hiszen jól tudta, hogy a környék az ő támogatásukkal vált a reformáció egyik fő fészkévé[124]. Mátyás iránti nosztalgiáját mutatja egyik, fiának írt levele is, amelyben a Szatmár megyei katonai készülődés lanyhaságát látva idéz egy szöveget, miszerint a magyar nemzet nehezen akkor visszaállni a Mátyás király korabeli állapotára: „Az m. Feldmarschallnak az első orderjétül fogva újabb

---

[120] Erdőd várról némely jegyzemények. Ms sec. XVIII. 1 fol. OSZK Kézirattár. Oct. Hung. 329. Ezt közölte Szilágyi Sándor 1859-ben, Wagner Károlynak az eredeti után készült másolata alapján (ami akkor a Nemzeti Múzeumban volt.) SZILÁGYI 1859, 83, 90–91. Nagy Iván, aki pecsét alapján rajzát is közli, rosszul értelmezi: horgony, két csillaggal. NAGY 1858, II, 380. Ezt Szathmáry bírálja, és az erdődi várban látottak alapján közöl rajzot a címerről: két összefonódott nyakú, koronás fejű sárkány közötti pajzson, félhold, benne nyíl és a hold szárain két csillag. SZATHMÁRY 1864, 139. Bunyitay viszont a Szamosardói templom déli oldalának legkeletibb pilléren látható Drágfi címer faragás alapján, Nagynak ad igazat. BUNYITAY 1887, 23. Összefonódott nyakú sárkányokkal keretezett Drágfi címert ábrázoló kályhacsempe újabban Marosvásárhelyen került elő, az egykori ferences kolostor területéről, az ásató 16. századinak tartja. Soós Zoltán, A marosvásárhelyi ferences kolostor építéstörténete című előadásában muatták be, a III. Erdélyi Magyar Régészeti Konferencián (Csíkszereda, 2005. 11. 13).

[121] A feljegyzés 1545-ből származik. A közlő, Horváth Sándor úgy véli, hogy Szilágyi Sándor közléséhez kapcsolódik (lásd: előző jegyzet) „... egy krónikaszerű feljegyzés, melynek, mint látszik, több példánya is forgott közkézen, módunkban áll kiegészíteni, amennyiben a gr. Bethlen családnak a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött örök letéteményében egy bővebb példányára akadtunk, mely eddig közölve nem volt." HORVÁTH 1898, 566. Eredetije jelenleg a MOL-ban, a Bethlen család levéltárában lelhető fel, Mordovin Maxim szíves közlése.

[122] Benkő József 1795-ben több helyre is elküldte *Synidi Erdődenses geminatae* etc. Című kéziratát, melyben az 1545-ös és 1555-ös protestáns zsinatok végzéseit adta ki kommentálva (nyomtatásban ez a műve azóta sem jelent meg). A kéziratra vonatkozó levelei: SZABÓ – TARNAI 1988, 348–349, 358–359. A kézirat történetére vonatkozó további adatok: MIKÓ 1867, 124, 166. SZABÓ 1999, I, 58. Sajnos az nem derül ki, hogy a Drágfi család történetével foglalkozó feljegyzésekhez Benkő hol jutott hozzá, valószínűleg a Betlen családtól szerezhette be, akik közül némelyekkel igen jó kapcsolatban volt.

[123] Révész Imre az 1545-ös feljegyzésből a Drágfi Gáspárra vonatkozó félmondatot közöl, majd ismerteti Benkő kéziratának pontos szerkezetét, amiből látszik, hogy a Drágfi családra vonatkozó iratok a második fejezetébe vannak beillesztve (II. De posessore loci atque synodi patrono). RÉVÉSZ 1863, 60–61, 62. 1. jegyzet. Ugyaninnen közölte nyomtatásban a második erdődi zsinat aktáit. RÉVÉSZ, 1864, 23–31. Amikor ugyanebből a kéziratból Drágfi János végrendeletét adta közre, azt is megemlíti, hogy további okmányokat fog közölni a Drágfi családról (RÉVÉSZ 1873, 97.), de tudomásom szerint erre már nem került sor. Amint láttuk a szöveget Horváth 1898-ban már egy 16. századi példányról közölte.

[124] A *Providentia Dei* címet viselő emlékiratában föl is jegyzett egy történetet, miszerint Drágfi Gáspár katonái a nagykárolyi templomban megerőszakoltak egy gyónásra váró menyecskét. MOL K. cs. Lt. P 1507.

nem érkezett a vármegyékre. Ezek ugyan sine discrimine publicáltatták az készülést, de se zászlókat, se dobokat nem csináltattanak. Sokan Szolnok vármegyét szedik a nyakukba. Betelik az sora egy hajdani nagy embernek: <Nem boldogul senki is ezen nemzettel. Sok idő kellene ahhoz míg magát Mátyás király idejében való statusára reducáltatik.>"[125]

A vár pusztulásáról szóló felirat valószínűleg Istvánffy történeti munkáján alapszik, amelyet Károlyi Sándor is jól ismerhetett.[126] Ami talán külön figyelemre méltó, hogy a feliratokat magyar nyelven szerkesztették (valószínűleg a rendelkezésre álló 16. századi forrás hatására), ezzel is kifejezésre juttatva, hogy a múlt ezen darabja, ennek a nemzetnek a fontos és figyelemre méltó öröksége.

A szövegket kísérő képeket pontosan nem ismerjük, csak két épületábrázolásról maradtak fenn ceruzavázlatok, amelyeket Schulcz Ferenc 1864-ben készített a helyszínen, amikor Henszlmann Imre és Rómer Flóris társaságában járt itt (22. kép). Az egyik a plébániatemplomot, a másik a várat ábrázolja, ez utóbbit DK-i irányból. A képen a vár mindegyik tornyát nagy hagymasisakok fedik, és látható a várat körülvevő kettős palánkrendszer is. Schulzot különösen megragadta az óratorony mögötti kémény különleges kialakítása, amit kinagyítva külön is lerajzolt. A rajz mellett a Károlyi Sándor építkezésére vonatkozó feliratot is lemásolta, valószínűleg nem betűhív átírásban.[127]

A kerek szoba retrospektív sorozata így a történelmi múlt és a jelen találkozási pontja lett, a maga korában kivételes módon állítva emléket egy kihalt és egy feltörekvő család összeérő történetének.

A vár újabb pusztulása

A Károlyi család későbbi tagjai már nem voltak ilyen nagy respektussal az ősök műveire. Noha a 18. század '80-as éveiben a kastélyt át akarták építtetni, valószínűleg ekkor már felújításra szorulhatott,[128] a 19. század meghozta a majdnem teljes pusztulást. Mivel a család már régen nem lakott benne, a Bach korszakban állami, járási hivatalok vették bele magukat, ami odáig vezetett, hogy Károlyi Lajos a *provisorium* alatt a kastély tetejét lehányatta, és sorsára hagyta. Mivel Petőfi itt kötött házasságot, az 1890-es években a DNy-i tornyát felújították és neogótikus stílusban átépítették, hogy a költő emléke előtt tisztelegjenek.[129]

A 20. század sem kímélte a romokat, az „új tornyon" kívül kevés álló elemet hagyva – bár a vár alatti és környéki pincéket még az I. világháború idejében is használták (az utóbbiakat egyébként ma is használják)[130] – valószínűleg még az 1565-ös ostromnál is alaposabb pusztítást végezve igazi régészeti lelőhellyé formálva a várat. A vár állagmegóvására 1998-ban egy építészhallgató konkrét terveket is készített, a déli oldal meglévő maradványait legalább pontosan felmérve, ma sem történt előrelépés az ügyben.[131]

---

[125] 1741. márc. 9. Erdőd, MOL K cs lt P 1507. 17. csomó (1735–1743.) B. I. c., 592r.

[126] Láttuk, hogy a többi beszámoló még kiadatlan volt, egyébként az 1727-ben nála vendégeskedő Bél Mátyás a megyét bemutató munkájában Erdőd kapcsán hosszan idézi Istvánffy beszámolóját a vár történetéről. BÉL 1982, 65.

[127] KÖH Tervtár 13460.

[128] Az átépítésre különböző tervek készültek: 1. MOL T 20 No 98/1–2. főhomlokzat rajza, és két alaprajz (emelet, földszint), a főhomlokzatot teljesen szimmetrikussan kilenc tengelyessé alakította volna, a tornyok lapos tetővel és egy attikával lettek volna zárva. A központi rizalit felett egyszerű timpanon. Ezeket Károlyi József készítette a piaristáknál. 2. MOL T 20 No 99/1–2. Két főhomlokzati rajz, és két alaprajz, amelyek szerint a homlokzat hat tengelyes lett volna, kapu rizalitja egyszerű timpanonnal, de manzárd tetővel, a két torony lapos fedéssel, és tetőkerttel (!) kialakítva. Ez utóbbiak készítője Ignatius Bajuszi.

[129] A pusztulás utáni, de még a felújítás előtti képei a KÖH Fotótárban (lásd: 10–21. kép). Ilyen kép, ÉNy-ról: JÓKAY 1891, 361. A vár északi oldaláról egy kép a *Vasárnapi Újságban*: 46 (1899), 537. A pusztulásról: BOROVSZKY 62. 1899. júl. 30-án nagyszabású Petőfi emlékünnepségek voltak Erdődön. Az egyik szónok ekkor Smid Pál uradalmi jogtanácsost, és Válik Károly uradalmi inspektort okolta a vár pusztulásáért, Károlyi Istvánt pedig dícsérte az újjáépítés megkezdéséért. Szatmárvármegyei naptár az 1900 évre, Nagybánya, 1899, 53. A 18. században a kápolna biztosan nem abban a toronyban volt, amelyet helyreállítottak. Az egykori kápolna 1806-ben készített oltára a szatmárnémeti püspöki palotába került.

[130] Kató Pál (1904–1998) erdész elbeszéléséből tudjuk, akinek az apja Károlyi Lajos szolgálatában álló gazdatiszt volt Erdődön. PÁPAI 2000, 72.

[131] Fekete Csaba és Kürti Emese készítette 1998-ban.

FÜGGELÉK

1. Az erdődi építkezésekre vonatkozó részletek Károlyi Sándor instrukciói és memorialéiból. P 1507 18. doboz (Éble Gábor másolatai)

1.1. Károlyi Sándor instructiója Bartha Pálnak Erdődön, 1728. jan. 13.

341r. [...] „2do Ács Pikó még Majténbul, Salánkrul az ácsok bejönnek, csinálja az granárium fedelére való fiókokat egyik-egyik oldalára hatot s valamiként az említett ácsok bejönnek, kézzel lábbal légy a sindelyezéssen, hogy mennél előbb befödethesd.

3ia Addig is a szalmán felül levő havat az boltozatjárul mind most mind azután lapátokkal hányasd le és a szalmáját felrázatván

4to Az ajtóját az granariumnak csináltasd fel, az ablakaira interim is deszkatáblákat állíttass fel csak sarok nélkül és a mi boraid ezen kívül vadnak, azokat rakasd bele..[...]

341v. 5to Ha Krasznai Miklós a másfél száz fürész deszkát elküldi s alkalmatossak lesznek, azonnal fogass a pavimentumozáshoz, de deszkát nem csak egymás mellé kell bocsátani, hanem kispontálván gyaluval egymásba kell ereszteni hogy egyik deszka széle a másik deszka szélén feküdjön s jól összve kell kapoccsal foglalni, hogy köze ne essék s az alját ha lehet fövennyel kell megtölteni, hogy az egész allatta meg ne tenyészhesék.

6to Ha felét megpavimentumoztad s benne lévő egyet s mást oda rakathatod s a másik felét utána pavimentumozhatod.

7mo Akképpen a vár tisztítását elkezdetted a szerént lassan lassan continuáld. Az egész téglát külön rakásba a faragott köveket külön rakasd a dirib darab köveket is külön rakásba, és hordasd.

8vo Ha csak hat vagy kilencz függő vaskarikákat is csináltass be a boltjába s abba jó vastag egyenes rudakat megvonva kétnyelű késsel dugass bele hogy az szalonnákat s egymás conservalóra valót is arra rakathass és kötöztethess fel, azután a többit continuálhatni, mert csak most is az Isten oltalmazott meg titeket a sok kártul.

9no Hogy pedigh gondviseletlenség miatt tovább is kárt ne vallj itten, ezentúl (342r.) a munkára bejövő embereket semmiképpen meg ne engedd ide az házhoz becsődülni s itten tüzelni és széltiben dohányozni, hanem az egy major házon kívül mind zárva tartasd. Tisztán a házakat s az asztalokat székeket a dobrai malom mesterrel corrigáltasd és reparáltasd. [...]

342v. 15.... ide az várhoz szükséges gerendáknak szarufáknak való szép egyenes hosszú fákat hozass és hordass legalább 300 szálig valót, azonkívül állásnak való (343r.) nyárfákat is vagy 50 szálig valót jó hosszúkat egyeneseket.

16. Mivel már a kőművesek Szent Gergely napig nem fognak munkálódhatni légy rajta, hogy nem csak a kerek toronynak fenálló kövét szedjék le a télen, hanem a kapu mellett való kő falat is, kár nélkül rontsák le a mostani tisztított házaknak külső faláig s azokbul kijövő téglát is az egészet külön a dirib-darabokat külön rakásba hordasd és conserváld.

17. Ha a tisztítás continuátiójával valahol újabb pinczére vagy boltozatra akadnál s annak valami reparátióját szükségesnek látnád azt télen is végbe vitetheted a kőművesekkel.

(18. A mészégetést folytatni kell, mert itt Károlyban és a csengeri megyeháznál[132] is szükség lesz rá.)

343v. 20. Ha Isten a Várnak belső része tisztításán által segít, az új pincze szájánál való omlást vonasd le két felől legelébb a vár árkába eleven földig és onnat a mi kő, tégla kikeveredik azt is külön külön rakasd rakásba s ha több ágyú golyóbisok is találhatsz azokbul az illobai bányához való szopp nyilak végibe való vasakat csináltass a czigányokkal formáját hozatván Thot Mártontul. [...]

346v. 49. Csacsalának nem hiszem legyen dolga a télen Károlyban úgy itt is semmi olyan nem lészen, azért ha Horogh Mihály az elmulasztott tégla összve szedését végbe vinné s helyre hozná a télen a bélteki pinczét szépen megrakathatná s megcsinálhatván valamint az Károlyit. [...]

347r. 55. A felsőbb napokban Kassa felől disponáltam valamely fenyő deszkákrul mgs Eötvös Uram által effectuálom is ha asztalosok találnak ide jönni mind az ajtókat mind az ablakrámákat a granarium felett való házakra lassan lassan készítgesd, kétfelé nyíló ajtók lesznek mindenütt 8 such magas és 4 such széles." [...]

348r. Engemet pedig minden héten legalább voltaképpen egyszer punctuálisan tudósíts, ki ha látod (348v.) hogy az vár tisztításábul kevés jó tégla és kő takartódik ki, tehát tavaszra kelve a franco téglavetökkel kezdesd el a téglavetést is s kivált boltozásra való téglát legalább 50 ezeret vetess velek."

1.2. Károlyi S. instructiója Bartha Pál erdődi gondviselőnek. Károly, 1729. jan. 17.

393r. „1mo Ugyan még kétfelé nyíló 5 ajtó munkában, melyeket nap szerint való fizetésért munkálódtanak, a mi híjuk még volna continuáltassanak és ezen két ajtóért meglévén az alku együtt 5 flr. Rhén: a kettőért 10 flr. Rhénes.

2do A kápolnára nyíló ajtó is leszen kétfelé nyíló, magasságra a többiekkel hasonló kinek ajtó felet küszöbjét szemöldök fáját az ácsok csinálják három czol vastagságra, szemöldök fáján felül bojthajtáshoz képest rámája legyen, mely mésszel fog be rakattani, a tölgyfa ajtófél veres fenyővel beborítva, ajtaja kétfelé nyíló és az ajtaja felől való kőfalon czirádája, czifrázása rakása a többi ajtóhoz képest, kiért fizetése lészen az alku szerint 8 fl. Rhnes 8.

3ia kisebb ajtók egyfelé nyílók kívántatnak négy melyeknek legkisebbike munkában lévén napszámban continuáltassék, az három pedigh legyen mind ajtófél borítékja, mind az ajtója tölgyfa fürészdeszkábul s nem veres fenyőbül a többinek formájára, mely három még el nem készíttetett ajtókért egyért két forint és hatvanhat kész pénzt számlálván az alkuvás szerint leszen fl. Rhnes 8.

4to Az ablakrámák a kik készek (393v.) helyezen és jól vannak, de mindöszve csak tíz ablakra valók, kivánták pedigh hasonló formára s mértékre még 22. A huszonkét ablak rámáiért külön külön egyért egyért az alkuvás lött 5 máriásával, ki is summa rhenes fl. 30. 40 dénár.

5to Mivel a torony felső házára nem öt hanem 7 suchnyi magasságú ablak kívántatik három azon szélességre mint a többi vagyon. Ezen három ablakokért az alku lött in fl. R. 5 és 4 den. Discretio 56 den.

---

[132] A református templomhoz közeli egykori Melith kastélyt akarta megyeházzá alakítani. ENTZ 1986, I, 353.

6to Ha lécz leszen abbul, ha nem lesz, tölgyfa fürész deszkábul fűrészelendő léczbül csinálják mind tokját mind pedig fiókját, hogy pedigh ezen kegyetlen téli időben a nyári házakban nem dolgozhatnak jöjjenek le az én házamba s ott dolgozhatnak s dolgozzanak azért az Uruk akaratyja s parancsolatyjai fogytakozást ne szenvedjen.

7mo A toronyban már felrakott grádicsokon felül a felső házban nyíló ajtó fák is azon formára magasságra szélességre, egyfelé nyíló de befelé csináltassék, amint azon toronyban való ajtó vagyon arra való bélletes ajtó is tölgyfadeszkábul mint fellyebb iratott és alkuttatott meg.

8vo Az egész házon mindenütt levő ablakok könyöklőire folyázott deszka tétessék belől a házban két vége a falba rakattassék.

9no Mind kétfelé nyíló ajtók s mind egyfelé valók azon egész tractuson jobb kéz felől való nyílásra hagyattassanak. 402r. 10mo Az alsó házakon, granariumon, tömlöczön, kerek tornyon levő ajtók is semmire és egyszóval jámbor ellen valók lévén akár Pikó Károlybul által hívatandó asztalos által két felől folyázott tölgyfa fűrész deszkával szarufássan boríttassanak be és deszkásztassanak meg. Ígértettek naturálék az asztalosnak a szerént: sertés No. 1 buza Cub. No. 5. bor Cub. No. 3.

11mo Kőmívesmunkát ami illeti, mint hogy a nagy torony és ház fal közt felette káros a sindelyezés (...) héján lefolyó víz azért legalább is azon torony rakásának continuátióját kell folytatni, hogy salánki Pikó a torony fala mellett való szarufát feltehesse és a mostani házok fedésébe bevihesse azzal két felől a torony mellett bocsássa le a víznek folyását.

12do Az torony pedigh ne olyan bolondul rakattassék mint eddig – sok materiáléknak és napszámosoknak elvesztésével, hanem csak a külső része az falnak színrül rakatassék két tégla hosszányira, azaz két sukra belől pedig a ház fala színével másfél tégla vastagságnyira, mely két kőfal közé rakatassanak a grádicsok végei alája üresen vagy földdel töltve maradván a két kőfal.

13mo A gradics boltozatja pedigh ha tovább halad is mindenkor megrakattathatik, ha pedigh boltoztatik obszerválni kell az arcusában hogy jó magasan essék, tekergősen való felvitelében pedig a grádicsnak, a lövő lyukak (402v.) formájára vakablakokat a külső falán úgy kell accomodálni.

14to A felső contignatiobeli házon szintén úgy három ablak hagyattassék, mint alatta való házon egy simmetriában azokkal, de magasságra hét singre legyen, de szélességre mint az alsók, mely miatt ha a grádics fellyebb vitelében valamely nehézség occurálna ottan a grádicsot meredekebben rakja mintsem elkezdette és az ablak boltozatján felül nyugovó helyt hagyjon, ujabban kezdeje, hogy az elkezdett grádiccsal lépcsője egyezzen, ha hogy pedig ezen mutatóval nem demendálhatnak tehát inkább az ablakot hagyják öt such magasságra, mint az alsó házakon vagyon.

15to Ennek felrakása után a torony ajtaja előtt kis háznak külsö ajtó felett, két felé nyílóra rakják be, a melyben az átalellenben lévő házak grádicsra szolgáló ambitusra szolgál nyílása az ajtónak a házba beszolgáljon, amint az ambitusról lejönnek jobb kézre, mely ambitus is továbbra való mind addig valameddig a kapu felett való háznál le nem töretik s törettettik.

16to Ezen említett nagy ajtó le vétele után a Kápolna előtt való háznak ambitusa, kezdetessék a kijegyzett és kimért helyre alkalmaztatván a phillároknak fundamentuma faragott köveit egy lineába a kut mellett levő ambitus lépcső lábának és phillárjával s a faragott köveken felül a Phillárok azaz lábak kerekdeden (394r.) rakatassanak valamint a formája a kövön kimutatja amidőn a boltnak arcusáig felrakatnak az oszlopok. Zempes hagyatassék rajtok és úgy egyiki phillárrul a másikra azokrul a kut mellett való ambitus lábjára vetessék a boltozás, más oldalán pedig a kazamatán felül, amely vastag romladozott fal vagyon hányattassék el és amiként tavaly csinálták a kőművesek (...) felállított ambitus a hol a kápolna előtt való ház fala széléhez ragasztatott bocsáttassék ki az új fal kürakása fél suchnyira vagy is négy czollnyira a mint a szegelet mérték megüti úgy hogy a régi küfalnak a kazamaták felől való szélivel megegyezzen a fal, a szerént a midőn egy contignatio felrakattatik a pillárokra boltoztassék által a kápolna előtt lévő boltozásához és a rejtek mellett álló faragott kövön álló pillárig.

17mo Azon túl a kerek torony felül elhordott kiszedett elrothadt kőfal tisztíttassék le az ócska bolt meghagyatassék, meghagyattatván az kerek toronybul boltoztassák be egy vízmértékkel az ambitussal és amint a (...) vagyon, azon oldalába hagyatassék a konyha kéménye, mely is minthogy a torony fala vastag a füst feljárása ki is a kémény azon hagyattassék, rakatassék fel és ne a boltra. Ablak pedig a konyhán kettő hagyattassék a melyeket a szegelet kő bástyák és a kazamaták felett.

18vo Ezen torony mellett pedig a mely régi kis háznak romladozott falai részben még meg vannak Erdőd felől azon feleit kell felrakni, az ambitussal egy vízmértékre s ablakát a malom felől kell rakatni. Ajtóját a konyha felől sütőjét mellette a konyha felől annak füstjét is a konyha kéményébe kell ereszteni, mely konyhakéményét is jó köven kell hagyni, mert több füst is fog reá szállani.

19no A konyha torony mellett való kisházat a delineátió szerint két felől kell közfalra venni, úgy hogy a konyha felől való régi szakaszán lesz az udvar felől való pedig gradics legyen fel az udvarokra és azon grádicsok ajtaja a grádicsra nyíljék.

20. Amidőn ezen tractus alsó contignatiója felrakattatik azon felyül a kápolna előtt lévő szint fel álló ambitustul fogva két felől egész a konyha toronyig sőt a konyha torony is rakatassék fel két suchnyi vastag fallal oly magasan valamint a kápolna előtt való háznak fala, azon mind a kazamatákon innet a granarium udvara felől ablakok hagyattassanak proportionaliter a fennálló ambitustól fogva, a konyha toronyig dividáltassék három vagy négy házra s közfalai azon szerint rakattassanak fel a kápolna ellein való ház ajtajával egy szimmetriában hagyván ajtaját, kik is szimplák lehetnek az az egyfelől nyílók azon magasságra és szélességre a mint a régi tornyon való ajtó megvan.

21. Míg ezek végbe mennek remélem (395r.) Isten magamat ide vissza fordít, de ha publicumok nem engednék az alatt a tavalyi elmaradott házak padlásit deszkázhatják elkészíttetvén azokat stukaturozzák egész végig a kápolnával és előtte való házzal együtt is mivel

22do a nagy kerek torony falait nagy bolondul tavaly megtöltötték, be rakták s a bolt lábait és fenkert is meg hagyták noha stukatúrára kívántam volna venni, mindezáltal azt is csak boltozzák be és a kerek grádiccsal átellenben kis boltocskát rakják fel, melynek a felső végibe, fűtőt haggyanak és a kőfal között kéményt vigyenek fel, hogy a felső háznak is arra szolgálhasson füsti, mely felső ház már nem lesz boltozatba hanem stukatúrára.

23tio Hogyha ezek is elvégeztetnek, s még sem jöhetnék le, tehát az ambitusra feljáró grádicsnak a kapu felől vettessék egyenes pillár a most fennálló ambitus végihez, azon pillárral vetettessék által arcus a kerek grádics falára, úgy hogy a kis ház boltozatjával egy vízmértékre legyen s a kerek grádicson is rajta feljárhassanak kinek is könyöklője egy vízmértékre hagyattassék a kész ambitus könyöklőjével s ha addig a hányatni kezdett kőfal a hagyott szegélyig leronttaik, a belső és külső

kaput rakják fel és annak a közit boltozzák be egy vízmértékre s. (395v.) ei simmetria az ambitus boltozatjával, melynek másodiki contignátiója a delineatio szerint continuáltatik a felállított kőházak kőfalaival egy mértékben.

24to Ha még akkor is le nem jöhetnék a facsádokat rakhatják új téglábul melyben hogy fogyatkozás ne legyen szorgalmatosabban s jobb készülettel indíttassék meg a téglavetés mint tavaly úgy, hogy mind falban, mind boltozathoz való tégla elég legyen, ezek közt a kész háznak kéményei is rakattassanak be és csatorna nélkül sindelyeztessenek be, melyekhez a kémények pedig mind egy irányu magasságuk legyenek.

25to Ha pedig Isten szánutat adna, szükség hogy mész mentül több hordattassék helyben nem különben fogó gerendáknak szarufáknak toronyfáknak meghordása véghez menjen, nyárig ne kellessék nyári oeconomiát azzal disturbálni.

26to Becski György öcsémmel pedig urgeálni szükség a paládi embereknek ide küldésit kikkel horgolt deszkákat kell mind granariumra mind pedig a padlásokra hasogattatni és horgoltatni, hogy azt is tanulhassák meg melyeknek intertentiójárul s fizetésirül is érdem szerint kell prospiciálni.

27 Győry István ha pedig még nem készítette el a hazug kemenczéket a német fazekast által kell hívatni s a házak magasságát a kemencze lábját csak egy suchnyi mgasan hagyván (396r.) ha lehet szegletre való kályházott kemenczét kell vele csináltatni, azon formán amint a surányi házban lévőket le is írja magának.

28vo Ha pedig az ablakoknak miatt olyan szeglet kemencze nem lehetne tehát, nem szegre való tűzhelyre ugyan egy suchnyi magasságnyira való kemenczéket csinálhat ugy hogy egy kemenczébül két ház füthessen.

29no Sindelyed van e nincs e magad hadd azért is szükség prosptiálni és idejében procurálni.

30mo Azt ablakok vasazását minden előtte elkészülnek is a részteleki lakatos a régi ablakok hasonlatosságára készítse naprul napra de ne halassza az ablakokat pedig üvegessel rakattasd, a mi a zárakat illeti az ajtóra talán hamarabb elküldöm mintsem az ajtókkal elkészülnek.

31mo Az mész kemencze pedig erigáltassék égetésre pedig continuáltassék. Hogy pedig az Urfi vele lött fogadásommal meg ne csalatkozzék a talált és állított kősziklát itt a kertben vagy két embert szakasztanál reája tisztíttasd ki és vágattasd is hogy gyanunkat vethessük ki rula tudatik, ha alkalmatos lesz-e munkához vagy sem.

32do A minémű terméskőbül rakott közfalak vannak azon oldalon amely most tisztíttatik a vár kapuja felől való álló közfalakat meghagyván a között és a szakács házfala között a mely közfalak lesznek, azokat ki kell hányni rakásba rakni a kútnak felrakására (396v.) kit is télen ki kell tisztíttatni négy embert szakasztván reája ha hogy idejében találna fenékig kitisztulni mely Szent Gergely pápa napjáig meg is igyekeznék rakatni.

33tio Azon oldalt pedig a melyet már tisztítottak és a melybül a közfalat is ki fogod szedetni, oly mélyen igyekezz a földet és omlást kihordatni, hogy alatta a pincze azon felül pedig a granarium egy lineába a mostani granariummal kitelhesék.

34to A czigány ha a most kezdett kőfal szélét lerontja és hányja valamihelyt hoszabb és szélesebb kőfalra érkezik alá, több embert is rendelj melléje hogy hamarább végezhessen kihányásában, kiben hogy hátramaradást ne szenvedj több csákányokat is csináltass hogy valamikor valamelyik csákány törik, mást adhass helyibe s azt reparáltasd, a dolog meg ne szünjék és midőn pedig nagy szél fergeteg vagy akármely idő miatt a czigány a magasságban nem dolgozhatik hogy heverve ne találja az ördög, a meg kezdett kőfalat tisztítcsa ki s ha vághatja vágja is, onnan ha elfujja is a szellő földnél alább nem esik.. [...]

397r. 36to A vár kapuinak faragott köveinek kevés híja lévén valaholott együtt és másutt is ahhoz valót találsz külön rakásba hordasd hogy ugyanazokbul ki is pótolhasd.

37mo A kész házakon hagyott kemenczék helyeit miképpen rekesznek két felé fél téglára Csacsala megmutattatott ugy hogy az ablakok szélétül fogva egy egy kemencszének öt suchnyi széles helye fog telni, azért a német fazekas ellérkezésével almárium forma kemenczéket csináljon belőle.

38vo A kápolna előtt való házban van hagyván Csacsala fütőjét, mai napon az is megmutattatott miként hagyatassék meg, oda is hasonló almáriumforma kemencze csináltassék.

39no A mely legényet pedig Erdődrül tanulásra az említett fazekas mellé adtál vala, ugy hallom elszöktek, ne csak nyomozd ki, hanem keresd elő őket de okát is tanuld ki miért szöktek el (397v.) kétség kívül Győry kutyául accomodálta és interteneálta őket."

1.3. Károlyi S. Krasznay Miklós erdődi tiszttartónak Erdőd, 1736.

556v. [...] „19no Építés ezen kívül nem lesz kegyelmeden, hanem a magazinumban való torony felrakattatván mindenekben a felállított toronynak módja szerént és mértékére, hogy a tetejébe teendő már készen való tornácz fája reája illjék, már minden circumstantiáját is mind Kegyelmednek mind az kőműveseknek megmutattam, a pinczéktül fundamentumával együtt, abban csak szorgalmatosság kívántatik s e nyáron külső egész vakolásával együtt mind perfectióban állíttatik négy kőműves által. [...] ..hogy e héten a téglavetők mindenfelől kerestessenek öszve, jövő héten fogjanak a téglavetéshez midőn kőfalba mind boltozatra való tégla legalább kétszáz ezerig (200000) való légyen, a midőn pedigh a bélteki gazdák a templom tégláját maguk megvetik, annak kiégetésére küldessék alkalmas téglavető mester.

A conventionális asztalosok pedig mind egy házban lakván kegyelmeddel jobb inspekcióval legyen reájok mint eddig, a hagyott oltárokat készítsék, requisitumrul provideáltassék, heverésük és neglectiók fizetésükből subtraháltassék.

A képírót inasával együtt, a midőn oda fog menni a palotán kezdett munkájának continuatiójára és a pohárszék megfestésére a kemencze formára tegyen kegyelmed ételéről italáról jó promócióval."

1.4. Memoriále in Erdőd, 1736. febr. 11.

567r. „1mo Mivel már Isten kegyelmébül felszabadulván eltávozom ezen házamtul, a várbeli hetelés is nem fog kívántatni, az idő pedig igen reája szolgál.

2do Egy hétre egyik más hétre másik, harmadik hétre harmadik vajdaságbul rendeltessenek a kőművesek mellé hetelő emberek, akikkel is

3io Az alsó és felső pinczékhez való fundamentuma a toronynak a pinczék végében rakatassék fel a padlásig hogy azon negyedik ház is készülhessen el a sütőház mellett

4to kinek felrakása után a toronyban lévő alsó pincze boltoztassék be és töltessék be a feli padinemtum alá.

5to annak utána azon felül leendő háznak a boltozatját kell continuálni azon formára miként vagyon az én házam felett való bolt a toronyban.

6to A midőn azon felső bolt beboltoztatták azonnnal a közepirül kell a circalumot vetni azon mértékre, valamiként már felállíttatott (567v.) toronynak fundamentuma vagyon mind belső mind külső falait a közötte való grádicsot felvinni hogy

7mo A teteje a torony kőfalának megüsse a már fennálló toronynak a tetejének a circalmát máskép

8vo már készen lévő fatorony a fája mind semmire kellők lennének

9no Azon felső bolt közepére felveendő circalomnak mértéke fogja megmutatni, miként kellessék a régi széles kőfalnak a szegletét letörni és minként kellessék a torony fundamentumának külső hasát a kész torony mintájára kerekdeden és hasasan felrakatni és azt kell a váron belül continuálni.

10. Minthogy a városiak tavaly is negligálták templomukat hogy most is így ne cselekedje Zachariás a jövő héten fogjon ahhoz is legalább állásait készítse el addig míg a szántás vetés és szőllő munka be jön s hogy a városiak annyival jobban érkezhessenek reája a Várhoz semmiféle munkára ne kényszeríttessenek.

11. Hogy pedig mindezen kétféle való munkákban materiálékban fogyatkozás ne essék a jövő héten mind két kemencze (568r.) tégla égettessék kis az út is jó lévén mind váross részére accepto a templomhoz a jószág pedig a béresek a várhoz meszet hordjanak s annak égetése is continuáltassék." [...]

1.5. Tervrajzok feliratai

1.5.1. MOL, T 20.260.02

Explicatiója ezén Delineationak

1ma Az Pinczeken felöl való Granariumok körös körül ez szerént lesznek boltozva.

2do Valahol fekete fésztek vagyon az az már kész fundamentom Régi

3io Valahol sárga fésztek vagyon az újra való mind pilléreknek mind faloknak.

4to Ez lészen az régi Casamata felét Dupla Pincze. Egy más hátán és azon felül Granarium az közép Pillérekrül kétt felé boltozva. (mellette ceruzával: 24 1727)

5to leszen az konyha

6 az szakács háza

7 Ambitusra fel járó Garadics és az Halyiára is

8 Az lerito lyentrab boltozattya és Pillérjei

9 Az alacsonyab Ambitusra föl menő Garadicsok.

10 Azon fölül felylyeb menő Garádicsok

11 kapu mellett és az Granariumba föl menő keregh garádicsok

12 Az Pinczeknek Garadicsai

13 Az Tömlöcz

14 Az fölötte való házak

15 Jövendöre való

16 Annak Pilléri

1.5.2. MOL, T 20.260.08

Ezen Delineatio Fedezi

Az kapu felét és két felöl való lineanak Faczadajat.

1mo Az Granarium kapuját annak felét s. külsö vakolását.

2do Az kapu méllett levő Háznak fedele elejbe való Faczadat.

3io Az munkában levő nagy Kerek Torony Faczadaja, es külsö vakolását, kinek az teteje is mind köböl fog lenni.

4o Leszen jövendő esztendöre való.

5o Ezen masodik nagy Tororny is továbra való.

6o Az Granarium kapuja

7o Az Granarium kölsö vakolása

8o Az Felső Házak vakolása

(a rajz alatt:)

Ezen Granariumokon aloll lésznek az Pinczék körös körül

1.5.3. MOL, T 20.260.07

(A 8ik pontig egyezik az előző rajz feliratával, majd így folytatják:)

9o. Az kő rakásoknak az teteje, az Torony rakásával megh edgyezzen.

(a rajz alatt:)

Ezen Granariumokon alöll lésznek az Pinczék körös körül

2. Az erdődi építkezésekre vonatkozó levélrészletek

2.1. Károlyi Ferenc leveleiből, MOL K.cs. lt. P 1507. I. 17. d. (Éble Gábor másolatai)

2.1.1. Károlyi Sándornak 1728. okt. 20. Muzsalyból

383r. „Az erdődi ház szépen épült, három ház benne belül kész, de az nagy toronyhoz Barthának téglája nincs elég, noha én oszlopokra is csak befedettem volna, de ellenben Miklós meg Erdélyben lévén nem mer egyik ács is a fedeléhez kezdeni. Az bort pedig nem lesz hova tennünk azért inkább a mi kevés téglája van azzal az granárium eleivel átalellenben talált pinczét boltoztatom (384r.) meg, az tornyot pedig interimaliter befedetem, mert az milyen idő jár nem hiszem már tégla készüljön."

2.1.2. Károlyi Sándornak 1729. júl. 7. Mátészalkáról

513r. „Én az miképpen Nagyságodnak alázatosan megírtam vala, Károlyt, Majtint, Bélteket Erdődöt szenvedhetően találtam. Erdődön tapasztalok egy kis javulást Barthában, az épitésnek is van látszatja, az konyha kertnek bástyáig inclusive, az egy contignatio fel van rakva actu az másodikat continuálják, téglájok alkalmas, meszük kevesebb van de azon nem múlik, difficultás sincs már az az egy vala, hogyha szeglet mértékre fogják az kész folyosóval által ellenben levő s leendő folyosót

vinni szelesben esik az késznél, de mivel az delineátióban is úgy van feltéve, hogysem az legutolszor kitisztíttatott pincze fala melé rakatassék uj fundamentumot jobbnak láttam s parancsoltam csak az egy falra continuálni az ambitus belső falát az észre sem vehető dolog lesz hogy szélesebb valamicskével. Az asztalos fazekas látogatására gyakrabban menjen (517r.) Bartha minthogy szükséges nem lévén majd mi látszatja is munkájoknak keményebben parancsoltam."

2.1.3. Károlyi Sándornak, 1729. aug. 8., Béltekről
416r. „Az kőmívesek munkája az minapi ott létemig alkalmas progresszussal volt, de azóta hevernük kelletett az tégla nem léte miatt, mivel eddig sem mentek többre hanem az konyhára menő cortinának egy condignatióra egészlen két contignatióra pedig az forduló folyosóig lett felemelésére, hanem két ház készült el és stukatúrája is reparáltatott s nemkülönben az fazekasnak (414r.) jó kemencze készíttetett. Téglájok alkalmas van, de égett kevés. [...] Az német fazekasnak több itten a panasza Barthára, fizetésére ugyan nem négy öt hat hétig sem dolgozhatott, hol agyagja nem léte, hol egyéb készületinek el nem készíttetése miatt. Most is nyolczad napja semmi agyagja sem volt. Az legényeit is haza bocsátotta, míg már azokat előkeresteti, addig is lesz hátra maradás. Én kivált ezért eleget fedőztem de igen jól el tudja hallgatni."

2.1.4. Károlyi Sándornak, 1729. okt. 19. Olcsváról
440r. „Az erdődi fazekas már nem hiszem el nem hitte magát az czímereket nem akarja csinálni, szinte most írok reája, úgy hiszem nem lesz foganat nélkül."

2.2. Barta Pál leveleiből. MOL, K. cs. Lt. P 398.
2.2.1. 4761. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1726. nov. 22.
„... felül pedig az behívott jobbágyok az vár pinczén való omlást az kapu felől ássák hordgyák ugy ítélem hogy jövő szerdán Csacsala csak jöjjön és csinálhattya mert ma s holnap az beomlott föld s egyéb alkalmassint ki takarodik ha csak az vége felé is le nem törött az boltozattya ki ugyan eddig magát ki nem adta. Az pincze belső oldala egyenesen az kerek házbul ki menő casamata oldaláigh magát ki mutatta ezentúl csak belöl az várhoz kellene hordatni, s nem volt csuda hogy az pincze bé szakadt mert rettenetes nagy kő rakás esett reá onnan felül való házak romlásával kit csákány romlásával rontanak s vágnak az nyomta be hanem a considerans benne ha Csacsala be rakja az boltot földdel nem lehet bé tölteni felül míg nem szárad mert le rontya másfél ember magasságnyira pedig alul lenne az ezen pinczén felül való omláson alól s az ezzel rontaná ha szaru fákkal és léczezéssel vagy ad invernum csak fedél fával csinálván bé fedné az ember, töb faragot követ is hántak ki ajtó széleket és szömöldököket."

2.2.2. 4764. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1727. aug. 19.
„A pincze felett való házakat mind ki tisztíttattam s közfalait le rontattam mellyekben volt három ház az pincze végéig, a fedemek az padimentuma keves romlással meg vagyon, hanem az vár mácsa (?) felől való oldal rakásokat mind le kellett rontani az sok omlás miá anyira el rohadva vala hogy lábunkkal is el taszíthattuk az fundamentumáig, aki éppen boltot nem tarthatott volna már kevés híjával az boltnak párkányáig öt suchnyi magasan az hatig. Az ajtaja az pincze gatoron a kut felől s alkalmatos helyen leszen majd középen az út, tartván attul a pincze gátoron felül ha hattuk volna a káros lött volna.
Az ablakoknak magassága hogy két such szélessége öt such legyen talán meg gyengíti a falat és keresztül esik a falon az öt such szélesség az külső kő falon három ablaknak való hely meg vagyon negyedikét ha nem vágunk nincs de proportio nem lenne, elég is leszen mindkét oldala által ellenben három három ablak öt suchnyi széles mint Excellentiád méltóztatott írni.
Az árkusoknak különbözöknek kell lenni mint a pinczéjé, azért új deszkákat hasogattattam s most csináltatom, azoknak végzésével azonnal az erdőre küldök az épület fáji faragására, sindelyért Bányárul biztattak, jövő héten országos vásár lészen ott jutalmasabban vehetni s talán az alkuval ha a Szamosig hoznák jó lenne.
Kőmíves Bányárul nem jött, mind munkában vadnak, ez a két sváb is Csacsala nélkül boldogtalan, a csalanosit ha prefectus úr küldené szaporább lenne, az melly nőtelen asztalos jó volt az is fejreszent ha ide küldetnék, az kápolna ablakját[133] azzal csináltatnám, mivel az fürész mester az malom csináláshoz fogott ha hozzá segíthetné.
Egy czímert találtak de ketté törött két sárkány farkával őszve szepen ki van vagva a sarkán kígyó fő, a két sárkány farkai alatt s közötte egy szakállas ember feje, mind két sárkánynak előtte az kőnek két véginél egy egy liliom vagy szekfű ki vágva virágal.
Más darab követ is találtak ki nem czifra az párkányán esztendő szám így M.C.C.C.C.C. XVIII."

2.2.3. 4786. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. jan. 1.
„Az vidékiek eljöttek Géresrül 41. Piskárosrul és Terbesrül 28. Daróczrul 13. Esztrórul 9 egyelesleg gyermekekekkel a Geresieket átal vittem az casamata felett az hol Excellentiád kezdette az fen álló casamata véginél, holot is ki ásták az az alsó kerek kazamata lejáró grádicsot, ugy hogy az szélső ablaknak kezdetvén le az grádics belől rajta más kőfal jüve fel az kaputul fogva mellyet excellenciád kezdetett, azon két fal között megyen le az grádics melly felett boltozat volt de leromlott ha csak oda aláb nem lész épp, mint hogy azon ki asott grádics mélly volta miá már az omlások nem hordathatnak azon ki ki teczett s Excellenciád felette kezdette vágatni ki vágatta ugy hogy azon hordgyák ki az be való omlásokat, de azt is kemény föld töltéssel töltötték bé, hogy csákánnyal is nehéz vágni s a sok leomlott vastag ruderákal ki bőven vagyon benne nehéz báni. S rontani. Sok idő töltés, másutt is két helyen ugyan azon tisztítások helyeket kezdettek, az tégláját igen el hordották, honnan az vár közepe [...] már általjáró kis ajtóval kit mint ennek előtte is kinyitottam volt látva egész le omlott bolt vagyon onnan fog sok szép tégla ki takarodni. A kapu melett a forgó grádicsnál pincszének gondolt helyet is megh kezdettem s az fél oldalát jó mélyen ki hordattam, de nem pincze mert kereszt fal vagyon bene e mellett faragott kövek vadnak az falbul ki bocsátva kin gerendák állottak méllynek kell lenni ha házak voltak. A granáriumot is ki tisztíttattam és egyenesé tétettem csak az ajtaji készülnének kirül Horogh uramnak recenter írtam hogy csináltassa mivel jó deszkákat adtam hozzá. Pikóék egyik oldalon az főb szaru fákat fel szegezték s meg is készültek negyed rész híján. [...] hanem kőmívesek egynél több nincsen azzal sem dolgoztattam nem bízom reá azon munkát, az [...] Az vár oldalát egészlen megh írattam s a sótijóban is jó darabot, az

[133] Itt a szőlőhegyen álló Szent Donát kápolnáról van szó.

golyóbisokbul nem tudok dolgoztatni egyet ki nyujtottak igen finom jó vas kettőt elrontottak ki is látva csak öntött salak sok pénznek kell vasra menni, az kapások is az vár rabjává lettek, ha csak az hámorukbul kapákrul nem méltóztatik Excellentiád provideálni, nem lészen szöllö kapálásihoz való."

2.2.4. 4799. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. jan. 16.
„Az kapu mellett való ház tisztíttatik de meddig megyen azon ajtón által járó romlott bólt még egészlen ki nem kerekedett hanem csak olyan szélesen vagyon az bólt oldalával amenyi széles az ajtó ki is másfél kloster hosszaságra ki vagyon tisztítva Továbbra Isten mire segítbennünket alázatossan fogom Excellentiádnál representálnom."

2.2.5. 4796/1–2. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. febr. 8.
Méltóságos Gralis nagy jó Kelmes Uram!
Az nagy hónak hirtelen el romlásával lött nagy árvíz egészlen bé szorított vala, az malom gátoknak s még kerekének és kövének is bomlásával s romlásával kiket most hoznak helyre felé az melly is egyéb dolgoknak végbe vitelét remorállya de arrul nem tehettünk.
Az granárium sindelyezése már felénél többre mer az sróbjai is meg vadnak készülve, az ajtaját is meg csináltattam, az tömlöcz felett való boltot is el készíttettem egy kicsény híján s ezentul az felette való ház falát is fel rakatom ugy hogy annak végzésével ahoz kívántatott s még az előtt le nem hozatott fák már most itt a páston hevervén meg faragtassam és bé is sindelyeztessem azon tellyes igyekezettel vagyok. Az kerek tornyot tegnap kezdettem vágatni, ki is igen kemény de lassan lassan ledarabolják.
Az kapu mellett kezdett mély omlás ki tisztult s sok jó tégla s kő takarodott ki bellőll amellyel szép épületet tehetünk Isten segícségével míg új téglát vettetünk is. S azon ki tisztult hely pincze lehetett mivel az melly nagy ajtó hely az vár közepe felé való oldalán már ezelőtt ki teczet azon pinczének gátorja vólt olly formán már az Várbul az uj ki tisztított pinczere le járó grádics gatorja érvén rólla már az ki borral rakva és kivül Exllád ajtaját vágattat. Azon rét ki tisztított uj pincze gátorja felső végétül keresztül a malom fele megyen az vár külső oldaláig termés kővel rakott kő fal között marad két kloster uj szélesség valami hely az két kőfal között de még eddig ajtaja honnan legyen ki nem tetczett, de üregnek kell lenni vagy teli teli romlással.
Az külső Casamatát Várra az Vár közepe eránt régen ki nyitott egy ajtón belől is ki tisztíttatott s azon ajtó két felén már az előtt már az előtt meg latzott keresztül induló két kő fal is az külső várnak közepe táján végig indult s meg csavarodott az ki nyitott kapu forma hely felé Szatmár felé gondolván s lehető hogy az tömlöcz ház végén levő erős kő falon mind kívűl mind belől házak voltanak, kik továb Isten jó voltábul ki tetczenek csak az csak az Bik allya el ne pusztullyon."

2.2.6. 4787. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. márc. 12.
„Az vár tisztításához alkalmassint az kazamatákon felül való külső vár falára ki tisztult holott egyéb épület nem találtatik hamar az mint belső várbul az kis ajtón által mennek az külfelé bal kézrül fekvő ház volt ki teczik sütő kemenczébül az malom felől való kerek házig nyúl hosszas ága job kézrül pedig hasonló forma ház volt, talán konyha lehetett.
Belől pedigh mellyről írtam, hogy ajtaja nincs azt is ki hordattam abban mellyekben már az Excellentiád jelen létében kezdett pincze formának az méllysége de csak a rettenet s temérdek töltött föld vólt benne s rakott kő falak darabokban hát el ne hányattam maradgyon úgy , a Jézus tudgya mi volnának.
Az eddig felállított ház sindelyezve vagyon s az hátra maradott részit is el készítteték Pikóék, csak a kőmívesek munkája készülhessen kit reménlek jövő hétnek végefelé elvégeznek s fáját is fel rakják." [...]

2.2.7. 4795./1. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. jún. 28.
„Az épület környékérül az réghi téglák és kövek elfogyván, ámbár az tégla vetők hevertek hanem naponként vetik az téglát de mivel eddig csak egy tégla kemencze volt az öt kőmíves feldolgozta az mígh az másik ki égett, az egy rendbélit, már más nagyobb kemenczét csináltatam az kettő elgyözi.
Az folyosó lábjai s boltozati készen vagynak csak könyöklő és padimentum hija, az házakban is az közfalak egyen kívül fel rakattatak már fogatok a kerek torony boltozattyához és felső ház rakásához s fal között lejendő kerengő grádicshoz ámbár el szökött is az kmék Excád mert ottan vala de ugy reménlem magam is észre vöttem az mit Excád mutatta, s Csacsalának meg mutattam.
Mint hogy az takarodás ezennél bé jön az kőmívesekhez feles ember kívántatnék az Oeconomia csorbulásával, gondoltam az Csacsala másod magával dolgozhatnának az rabokkal az alatt is az stukaturán, csak tudhassuk meg minénemű stukaturával kívánja Excád és nádrul drotrul abroncsrul és szegekkel formázon é vagy csak simán, lesz á valamely czímer benn és melyik házban.
Felül az gerendáknak való deszkákot most vágattatom az erdőn .."

2.2.8. 4796/3–4. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. aug. 12.
Méltóságos Gralis jó Kglmes Uram!
Az építésrül az kevés takarodáson meg szüntünk vala mind itt való csekély aratás mind majténi segicség és karolyi rendelt aratók küldése miá kik még ma is oda vadnak [...], már az kőmívesek dolgoznak az folyosó egyszer el készült vala de Csacsala absentiájával az könyöklő párkánya nem jól rakatott most hozta helyre, az kerek torony is bolt alá vétetett, most az grádicsokat rakják az kerek bástya falaiban hanem meg ütköztem benne és tartok hibás lenne s alázatossan várom Exlltiádnak ezen projektumok igazítását vagy delineátióját
1mo Az Erdőd felől való kerek toronyhoz fel menő gradics nem eshetik szélesebbre hanem 4 czoll híján 4 suhra mivel az másodiki háznak bóltya fészke gyenge lenne másfél téglára nem eshetnék meg ugy is ha 4 czol el marad a 4 suchtul talán elég tágas lesz –
2do Három ablaknál több nem eshetik rá mivel az fenn álló temerdek vastag kő falt az granarium ajtaja felől kellene által vágni s ugy is s ti. az már meg hagyott árnyékszék eránt lenne.

3to. Ugyan azon kerek házbul nem vehetyük fel az árnyék szék hol lehessen ha csak azon vastag kőfalnak az közepit ki nem vágjuk vagy által nem lyukasztyuk az mellette lejendő árnyék székre így pedig az kerek házbul is és az második házbul is ki hagyott ajtón mind kettőbül két ajtón azon az egy árnyékszékre járhatnának.
4to. Azon kerek házhoz 3 ajto lenne egyik az kin bé járnak az más házbul. 2dik az grádicson való 3dik Budara jára által ellenben és ezen két ajtó mi formán tétessék az béjár nagy ajtó fellel egyenesen é vagy nagyobb spatiuma legyen az béjárásnak mert az kisebb ajtó az háznak kereksége miá fel nyitásra nem lesz alkalmatos a grádics miá
5to Már harmadik ajtó készül vala az középső házakra s azok melly felé nyillyanak, az kápolna felé é vagy az kapu fele mind mert ha az kápolnára nyílnak mind a fel járás mind étel hordás az kápolnán megyen által az kapu felől gradics pedig Isten tudja mikor készül el.
6to Az folyosó az mint Exlltiád el czövekeltette annál is fellyebb esett s mivel az épületnek egyik vége keskenyebb mint az másik az ereszérül az essö csak két czóllal hogy a kapu felől hogy nem éri az folyosót, az más végin pedigh majd egy suchal kívül jár rajta , de az sindelyezés vagy épület magassága miá az csapó esső az házak ablakát is el veszi, és így essős időben az folyosó vizes leszen, ha más orvoslása nem lehet.
Ma kezdettem az padlást stukatúra alá deszkáztatni s talán az házak szüretig alkalmasint készülnének hanem padimentumozásra fürész deszkánk nem leszen az egész nyáron egy száll deszkát sem vághattak az Isten essőt nem adott az Kraszna vize meg szakadozva áll ma is s annyéra vagyunk jó kglmes Uram Erdődön két kutban vagyon víz onnan él egész város és veszekedéssel kap némelly vizet az marhákat is Szakaszra hajtattam az meddőjét.
Téglát 59 ezeret vettettem míg 18 ezer mégh vagyon ha Isten essőt nem ád téglát sem vettethetek az kutat ha el veszem az szegénységtül meg vér Isten."
„Az templom[134] sem készül mivel az faragott fáknak némelly részét Istállónak csináltatta, Ács Pikó Erdélybe ment Prsi (?) Pál ismételten Károlyba salánkiakat Győri nem küld az itt valók az grádics fákot csinállyák molnárok deszkákot hasogattyák az padlásoknak s stukatura alá."

2.2.9. 4794. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. Aug. 21.
„Az kerek tornyot rakják a kőmívesek és grádicsát már promittáltam előbbi méltatlan levelemben 4 czol híján rakják 4 suchra de eddigh tágasnak látták egyéb háznak stukaturázásának hetfün vége lesz. Csak fürész deszkárul lehetne vagy három ház szüretre el készülne az stukatura alá bárdolt deszkákat szegeztettem míg jobban megh fogja a szegh mint az fűrészelt deszkát."

2.2.10. 4792/1. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. okt. 6.
„Az épület dolgát az mi illeti ighen bánom hogy eléb nem vehetten Excád Mgos parancsolattyát hogy az kerek ház falában fel menő gradicsnak alatta mind be raktuk azon temerdek kő falat tudni illik az grádics allyát az ki annyi materiát consummált az harmadik condignatiót is fel vitethette volna vélle igazán töb kell ész mint erő. Az második condignatiót fel rakták gradicsát is fel vitték addig csak boltozni kellenek hogy ha tégla volna hozzá most ugyan
(4792/2). egy kemenczével égettettem az mire azzal mehetek vagy kémént vagy boltot rakatok. Két ház stukatura alatt vagyon edgyik sima, de az előbbe középen és az négy szegletek eránt kerekded forma csinnáltatott. Ablakok két háznak valók készek mind sarkakkal fordulókkal és nyolcz szegre mellyett járokákkal rakták. Ajtók is 4 készen sarkjai most készülnek."

2.2.11. 4791/2. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. nov. 2.
„Az házak és tornyok építéséről megh szünöm nem mehetne fellyebb pedig naturáját felvitettem Csacsala nélkül nem is lehetvén jól dolgoztatni kit is már egy holnapja el vitettett Mlgos Gróf Urunk által, hanem mind két tornyot ad invernum bé fedtem szalmával hogy az esső az boltot el ne roncsa kiknek fáját most hordatom"

2.2.12. 4790. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. nov. 8.
„Az kőmíves munkának az építésben már békét hagyatok, az kerek bástyákat fedetem bé, hogy abból az boltok télen meg ne romollyanak, kikben is bort rakatok…"

2.2.13. 4785/1. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1728. dec. 7.
„Az várbeli munkát abba hadtam mind két kerek bástyát szalmával téllére be fedettem hogy ne arcson hó esső az boltnak
(4785/2.) három háznak való ablakok készek nem különben hat ajtók sarkok és zárok híjával, az házak padimentumának való fenyő deszkákat honnan várjam nem tudom, az kemenczeket e telen ha ha megh is cinállyak már az vár tisztitássát, szőllőkarók csináltatásást donga faragtatáásst el kezdem s contiuáltatom mire Isten segít."

2.2.14. 4802. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. jan. 20.
„Az czigány az mikor az hidegh engedi az kő szálat vágja ezentul embert rendelek melléje segíscségre.
Az el kezdett termés kő az ólta is vágatott de az vasékekkel az mint bele veretnek mint a kása csak széjjel omlik csak egy ember fejeni darabot sem vehetni ki nagyságára. Meghpróbáltam egy ember magasságu méllységre ha ugyan csak ilyen leszen abba hagyom hijába való munkán embereket nem fárasztok."

2.2.15. 4803. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. febr. 6.
„Méltóságos Gralis jó Kglmes Uram!
Exlltiad Melgos levelét Füredrül datáltat alázatosan el vöttem az Instructio 60. Punctumbul álló lévén[135] ezzel meg bőrölt mind azáltal az menyire Isten segét és az erő engedi tartozó alázatos kötelességem szerént igyekszem meg nem szünnöm.

---

[134] Nem világos, hogy a béltekiről, vagy erdődiről van szó.
[135] Lásd: Függelék 1.2.

Az kezdett pincze tisztítása continuáltatik s felére ki is hordatott az fenekéig olly méllysége, hosszasága szelessége már mint az kapu mellett való ki tisztított pincze, két kő fal volt által rakva boltozatosan el hiszen az mestergerendát tartotta minthogy nem boltozás által volt.
Az új épületnek két végét bédeszkáztattam ad invernum, már hó essö az padlására nem megyen hogy az stukaturájának árthasson. [...]
Az czigány a tornyot faragja lefele de nem sokat halad egy nap."

2.2.16. 4804. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. febr. 22.
„Az pincze ki tisztittatott fenekéigh továb az mint érkezhetem az házak földeléséhez fogatok.
Az torony az kemény időkben keveset vágatott mind az sok szél s mind a kőnek fagyossága miá ha lágyul az idő könyeben vágódik."

2.2.17. 4805/1. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. márc. 15.
„Az várban hagyott tisztításra való pinczének el végzésévvel töb tisztításán fel hadtam hanem az nagy kertenek az elött el hagyott részét és az sertés aklot palánkoltattam be az külső és belső méh kertek senyvedésben lévén azoknak is palánk fákot és boronákot hordattam s hordatok s csináltatom az mennyire érek. [...] Az kőszál Isten segícségével remenlem jövő héten le vágatik mivál már öt s hat olával vágatom. [...]
Ács Pikó az bélteki sanctuáriumának fáját most végzi csak fel kell rakni. Azonnal által hozom ide való munkára, de az salánki ácsokat semmiképen kit hoznak nem vehetem Györi uramtul kiknek itt elég munkájuk volna."

2.2.18. 4806. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. márc. 24.
„Az asztalos tegnap szállott ide kinek is dolgot adok az másik is dolgozik, Csacsalát ma vártam Mélghos parancsolattyábul s munkához fogatok.
Ács Pikó az Kusamaták ajtait most boríttya az templom fáját fel rakta s abba hadta.
Százezer sindelyt alkuttam hat hat máriássával ezerét de mivel Ágon jár az országh marhája Pünkösd táján szállítják ki.
Az fenyő deszkák nem érkeztek talán azt is füvön szállítyák.
Az torony le vágatott sok bajjal."

2.2.19. 4807. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. ápr. 16.
„Az téglát vettetem de az kőmívesek Csacsala nélkül nem tudván még nem dolgoznak sok ízben hívattam Csacsalát de nem bocsátották.
Az új asztalos az kemencze formát csinállya..."

2.2.20. 4808. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. máj. 5.
„Az fazekas Salánkrul el érkezett cselédestől inasok nélkül, most írok mind inassi s mind Gelet ön Plamusmolim el küldeseről, az Fazekasnak az házamat csináltatom hogy hamarább dolgozhassék és bele szállítom."

2.2.21. 4809. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. jún. 13. (a levél eleje hiányzik).
„Az asztalos oltárt csinál de negligens ha itthon nem érez s bort kaphat. az ollyat ugyan Györfi notállya naponként [...]
Az téglavetés continuáltatik az nagy kemenczét megrakhattam és az két kemenczében eleget égethetnek rövidség nem lesz."

2.2.22. 4815. /1–2. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. jún. 28.
„Méltóságos Gralis jó Kglmes Uram!
Posonybul datált két rendbéli méltóságos parancsolattyát Exlltiádnak alázatossan el vöttem az kerek torony fedelének minémüképpen lejendő épitését Ács Pikó az írásbul alkalmasint capiallya anyival inkább ha az delineátioja le fogh érkezni biztatni fogja magát fel állításával, mellynek görbe fa fundamentumát nem külömben egyenes gerendájinak egy részét az erdőrül be szállítottam most végezvén el az granarium padimentumozását s az házaknak padlásolását az míg az horgyolt deszkákkal erre már fogh az gerendák faragásához.
Kőmíves munkákban az három hetek alatt keveset boldogultunk az sok ünnepek ugy minden erőnknek az szöllö kötésére való fordítása se morát tevén hanem most állásokat készülnek az konyha tractusának második condignatiója rakásához s fogják continuálni.
Az asztalos az egy oltár csinálását continuállya az töb asztalos az fel fogadott ajtókot ablakrámákat nem sok üdővel végezte melly rámákat az üvegessel actu rakatok.
Az fazekas három legénye Salánkrul el jöttek virágnak való fazekokat no. 30 ugy apró edényeket mint korsókat, labasokat vastag fazekoket csináltak nem különben bizonyos darab kályhákat is csináltak kit homoródi kit bélteki agyagbul kit egyelítve az kettőbül probára, mellyet az tűz fogh megh választani mellyík leszen állandó."

2.2.23. 4813. /2. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. aug. 9.
„Az ácsokat fezakas legényeket az takarodásra kéntelenítettem haza bocsátani hanem Ács Pikó az torony gerendáit fel rakta s kerek gerendáit is megh faragta s ösze vágta két házat Simonnal együtt meg gerendázván fenyő deszkával meg is padimentumoztak az kőmívesek stukatúráját megcsinálván ablakjait fel rakattam Sz Donát napján Mlgos Gróff Úrfi belé szállott.
Csacsala negyed magával az konyha tractusnak második condignatióját kezdette rakni azt abba hagyván az kemenczéket rakta kettő kész most az harmadikat rakja az padlást megh deszkáztatván megh is tapasztattam azolta Becsky úr 600 horgyolt deszkát küldött még mondgya eő szerinte készen vagyon ezer szál.
Fejér fenyő deszkát hoztak Nro 140. veres közte egy sincsen az asztalosok is fejérbül csináltak két ajtót ajtó felestül, egy hija az ajtónak s három ablak ráma azon tractuson való készen lenne csak az rezes zarokot várom onnan felül.
Az lakatos még sem érkezett mellyrül Excllád rt az részteleki pedigh csak betegeskedik s keveset dolgozik.

A fazekasnak kemenczét ott csináltattam az telekemen már az edényeket kiket virágnak csinált nem különben két kemenczére való kályhát kit készített, megh próbálta s kiégette az homonnai agyag dicsérteteik csak egy darab sem repedett meg az tüztül Salánka agyagért nem szorolunk. [...]
Az oltár csináló mégh is azon oltáron dolgozik sok aprólékos pepecselés lévén körülötte."

2.2.24. 4810. Károlyi Sándornak, Madarász, 1729. szept. 10.
„Méltóságos Gralis jó Kglmes Uram!
Ezen mi földünkön az nagy tatár lárma grassál anyéra hogy körülöttünk lévő faluk fel is rakottak vala már csendesedik az hír Isten óvjon tőlle.
Csacsala e nyáron hol harmad hol negyed magával dolgozott. Az konyha toronynak felső condignatióját az külső falát tudniillik az konyha kerekségéig fel rakta abba hagyván az három keményt végezte. Ács Pikó felrakván egy rendbéli gerendákot a toronyra most azon felül való házat rakja 8 suk magássagra az mint feljáró grádics meg esett hét ablakra az mint az proportio hozta az külső kerekségét már fel rakták az belsőhöz fogtak, el végzésével azonnal Pikó arra való kész gerendákot felrakja készítvén már harmadik sor görbe fákot az kerekdedségekre s azokhoz gerendát köricserét vagdalván Simon molnár is mellette dolgozván.
Az sváb asztalosokkal 20. egyes széket asztalokot nyoszolyákot három házakhoz készítettek az óltár csináló még egy holnapig való időt rendel az egy óltár el készítésére.
Az fazekas négy kemenczét csinált egyik inassa Salánkon betegeskedik másika is itt hideglelős harmadika dolgozik, agyagból fogyatkozásuk nincsen."

2.2.25. 4825. Károlyi Sándornak Erdőd, (dátum nincs, a levél vége hiányzik).
„A torony ugyan fel rakatott ugy az konyha tractus is konyhástul és szakács házastul az alsó condignatio de míg gerendái fel nem rakattak hanem az erdőn az ácsok a gerendákat alkalmasint ki faragták a nagyjából s ötveny valót le hozattam meg bardoltattam s az alatt az kész tractus padlását felére meg deszkáztattam vellek Pikó ács az torony csinálásához bizik s nem fél tölle azt mondgya csak embert adgyak neki.
Az fazekas mind eddig csak maga volt az leginyi tegnap elött jöttek Salánkrul. Virágnak való edényeket csinált az homoródi agyagbul 20. mivel az magyar fazekasokat azzal hijába próbálkoznak nem tudgyák csinálni olyy nagy machina edényeket s csak negyed..."

2.2.26. 4811/2. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. dec. 22.
„Az toronynak gerendáit és felső inházok (?) fel rakattam. [...]
Kápolna felől való házat kőmívesekkel el végeztettem és az Ácsokkal fenyő deszkával most pádimentumoztatom, holnap he lehet az kemenczét is fel rakatom az más két házhoz rakot kemenczéket adig kurosálta az fazekas már nem füjtődnek. Most az ambitust is téglával padimentumoztatom."

2.2.27. 4814/1–2. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1729. dec. 26.
„Méltóságos Gralis jó Kglmes Uram!
Isten Excelltiádat az következendő új esztendőre friss jó egészségben vírassza s többeknek el érésévvel is örvendeztesse alázatossan kívánom!
Három házat az Sz. Ünnepi napokra el készíttetvén alázatossan várom vala Exlltiádat méltóztatott volna meg szállani de abban meg csalatkoztatván kivánom alázatosan hozza Isten rövid időn Excelltiádat.
Az tornyot két héttül fogva mind rakattatom fel felé de mivel nem mindenütt találták vala jól egybe bocsátani szulagjait s ugy egyebit sok correctió járult hozza az gombok alatt való agásait állitattam és köttezhettem öszve már az gombok görbe deszkáit kell rakni Molnár Simonnak pedig holnap indulni kell Sz. Pál felé Melgos ifju Asszony eő Nga után,[136] tartok tölle hogy Pikó meg ne ütközzék belé kivel ugyan magát biztattya.
Az kőmívesekkel elebbi méltatlan írott alázatos levelemtül fogva az hutai kemenczék csináltattak, pinczék corrigáltattak, az harmadik ház készíttetett és az folyosó padimentumoztatott.
Az Oltár csinálók az ide való oltárt el készítették s fel is rakták most az majténit csinállyák kihez fákot és deszkákat az mint kívánta hordattam az conventio szerint az más [...] az ajtókat és rámákat el készítették. Tizenegy ajtót fel is szegeztettem zárakkal és sarkokkal együtt székeket nyoszolyákot asztalokat az három házhoz ujjakot csináltattam.
Az fazekas mellől az salánky ficzkók el szökvén elő nem vehetem már kétszer küdtem érettek itt levő Calvenista nemet fiúvall dolgozik valami keveset. Az két kemenczét is fel rakott vala sok ideig Curusolta az füst miá nagy nehezen fogta megh, ha mégh ezen túl is nem füstölne."

2.2.28. 4822/1. Károlyi Sándornak Erdőd, 1731. máj. 10.
„Az essők meg szünésével az tégla vetők jól dolgoznak az már promittált alázatos levelemben írtam az kis kemenczét ujjonnan rakattam s készen áll bé rakattam volna eddig de nincs hasznafa hordással nem bíztatnak Fejér (?) uraimék már ha ugyan ígértek szekereket azonnal be gyújtatom csak fa legyen.
Csacsala csak nem bírja magát azon körakásnak kit raktak még itten fél such hija magasságának tégla készülésével hamar meg rakatnék s az fája fel rakattatnának most az toronyhoz való házat stukatúroztatom az kőmívesekkel. Ha Jóseph kőmíves az Ünnepek után által jöhetne az kémények rakására jó volna mert az itt valókban nem bízhatni.
Az tornyot csak meg léczeltetni sem lehete lécz szeg nem lévén miá noha kicsiny hija maradott, sindely ugyan alkalmas vagyon csapva csak molnárok jöjjejenek sindelyezni."

2.3. Horváth György leveleiből MOL K. cs. Lt. P 398.
2.3.1. 28469. Károlyi Sándornak, Károly, 1733. jún. 2.

---

[136] Károlyi Kláráról, Sándor lányáról van szó, aki férje, Haller Gábor birtokán, az erdélyi Kerelőszentpálon tartózkodhatott.

„Erdődön az új tractuson kívül mind kőmívesek mind asztalosok mostanságh dolgoznak, az kapu fölött való palota boltozattyára az edigh ki vetett tégla tellyességgel nem alkalmatos sem padimentumra, mostan hogy az szüntelen essők miatt ha száradhatna az tégla az nagy (...) rakattatták.."

2.3.2. 28471. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1733. jún. 14.
„...itten az ácsok actu az tégla két kemenczének fedelét csinállyák, az új granariumhoz való fa is készen áll ezt elvégezvén azt fogják felrakni azonnal. Az sok esső miatt az téglavetés rendivel nem mehetett sem itten se Károlyban s nem száradott, a miatt az kőmívesek az egy belső vakolássok, s az konyha felett való stukaturán dolgoztanak, most rakattatok az nagyobbik kemenczébe téglát s az alatt az kisebbikben való ki szárad egymás után mingyárt bé gyúttatik, az granarium felett való sort végezve az templom, és az várbéli kapu bóltozássához fogunk látni."

2.4. Krasznay Miklós leveleiből, MOL K. cs. Lt. P 398 Missiles
2.4.1. 42701. Horváth György Perektusnak. Erdőd, 1731. jún. 2.
„A kűmívesek, fel rakván a falt, az paloták külsőjét a folyosón vakolták, simították. Most a konyhába állást és arkusokat készítenek, és per consequens a bothajtásokat fogják csinálni, hanem ételek iránt parancsollyon kglmed, adgyunk e nekiek ételt vagy nem mert eddig mind adtak az idegen kűmíveseknek..."

2.4.2. 42706. Horváth Györgynek Nagykárolyba, Erdőd, 1731. jún. 16.
„A kűmívesek a konyha bóthajtását rakják fel. A molnárok léczeztek, de sindelyszeg nincsen [...] Tégla is a Nagy kemencze után ismét a kis kemencze ki éget, ma ki is hordották."

2.4.3. 42711. Horváth Györgynek, Erdőd, 1732. szept. 12.
„A Kőművesek ma kezdettek dolgozni, mész tegnap érkezet, a téglát akkor égettetem ha a vetést el végzem, de még a jövő héten az nehezen esik meg [...] deszkárul kellene küldeni, téglát Szathmárra padimentumnak, fát a pincze torkához és kapu és ajtókhoz."

2.4.4. 42708. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1732. dec. 22.
„Az fel tet falúkal pedig igyekeztem gerendákat hozatni, a béresekel és hetesekel jeget hordatok, a garadics fák az üdnep utánra maradnak."

2.4.5. 42717. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1733. jan. 22.
„Az paloták pintektül fogva mindenkor fűttetnek ugy az asztalok. Székek, ablakok és kemenczék már meg tisztíttattak, és szombaton ujokban tisztittatni fognak, ugy az uj palotákba asztalok rakatnak, de mivel száradatlanok voltak, még most is gőzösök a paloták. [...] Ács Miklós ma reggel negyed napja Béltekre ment a házak pedig, a kapun innet való kettő meg van berenázva szalmázva és léczelése is szombatig meg lesz, az kapun túl való rendház is meg van berenázva folyo és koszoró gerenda is meg vagnak. Csak a szarufa rakása hija, azt is most kötik össze, már a fái faragva vagynak, továb is körülette munkálódnak, ki is van tisztítva az eleven földig az istáló is edgyik meg gerendázva van.
Simon minden nap az torony fáin dolgozik Széles Péterrel. [...] paládrul érkezett már ide 930. hornyolt deszka kik mind rakáson voltak még eddig, hanem most mindgyárt a konyha felett való palotát padoltatom vélle és per ordinem a többit és mennyi hija lesz az iránt Jékei uramnak írni fogok, hogy többet külgyön."

2.4.6. 42724. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1733. jan. 30.
„Az kapu felett való toronynak görbe fáit már Simon fel rakta s tegnap sindely vágot másod magával, az konyha felet való palota már hornyolt deszkával meg van rakva, más paloták is felibe most is continuáltatik."

2.4.7. 42721. Károlyi Sándornak Erdőd, 1733. febr. 7.
„Ezen órában az mész kemenczétül való haza érkezésemel Excelltiád kglmes parancsolattyát tartozó alázatossággal vettem, ami az mész égetést illeti tegnap hordották ki az kemenczébül a meszet, és a jövő héten meg hadtam hogy ismét rakják be. [...] A palotákat mindennap fűttetem és a kert köröl is a berenázást continuáltatom. A méhes kert már körül van berenázva, a negykertet is már jó darabomn el keztük, trágyát, fát, szénát hordatok."

2.4.8. 42730. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1734. aug. 30.
„Az tégla vetők dolgoznak, de a téglájok nem lévén száraz, nem akkarják addig rakni még egy kemenczére való nem lesz, mivel a kisebbikbe sok, a nagy kemenczébe pedig kevés, de rövid nap ha jő üdő jár, fog száradni elégh. A kápolna felett való házacska ablakait, csak a lakatos maga munkáját készícse el, az üveges azután el készíti.
A Too felől való küfalt két czigánnyal ma rontatom, s adig el sem hagyom, míg az kapu felet való háztul menő régi kű fallal meg nem egyez az alatt, Excltiád fog kegyelmesen parancsolni iránta."

2.4.9. 42732. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1734. aug. 30.
„A kűművesek most a kápolna felett való házat stukaturozzák és belől való falait per consequens vakollyák a kívül való falon már két állást bé hánták és még kettő van, ugy mongyák hogy a héten el nem végzik, míg a másik héten is nem bizonyosak benne hogy el végezhessék.
A delineátio szerént való munkával látatnak hogy a harmadik héten hozzá fognak, és meg is fogták miképpen kell csinálni, de sok munka lesz rajta a garádicsok és bóthajtásokkal.
A fal rontáshoz honap fogatok, mivel a czigányok most jűnek bé felé."

2.4.10. 42731. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1734. szept. 2.
„A kümüvesek azért csinálták meg elsőbe a kápolna felett való házatt, hogy az külsö állás és garádicson könyeb vólt az téglát és meszet fel hordani nékiek de a padimentuma el maratt most, mivel a téglája már fent van, a meszet és földet pedig a belső

garádicsokon hordatom fel, valami esős üdőben és attulis féltek hogy a stukatura ha továbbra is marad és hidegeb talál lenni nem lészen állandó. Az csatornákat is mivel két felől meg csinálták, már ma mivel kívül dolgoznak az tornyon. [...]
Az asztalost is minden nap ithon létemkor kétszer háromszor meg nézem, s a pohár széket csináltatom.
A rabokkal fövenyet rostáltatunk, az kűfal alatt tasztíttatunk és a kümüvesek közül a czigányok vágják a falt, a föld egyenesítését pedig a küfalak alatt mivel eleibe adtam a Porkaknak.
A felvonó kapunak való deszkáka is lészen dondom."

2.4.11. 42733. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1734. dec. 27.
„Excellentiád kglemes parancsolattyára már az erdőszádi Órás Mester el érkezett és az ide való órátt el is hozta, ugy az apró szerszámjait is, és Excellentiád kegyes parancsolattyát várja, ha Károlyba mennyen –é , az Excellentiád arany Óráját csinálni, vagy csak itt maradgyon, még ezt fel nem csinállya. Ugy mongya, hogy ennek egyéb híjja nincsen csak két kötél kel hozzá eött eött klokter hoszünyi."

2.4.12. 47742. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1735. jan. 2.
„Az órát ami illeti már fel is rakta, és álcs Miklós az deszkákat is véghez vitte a kötelek meg el nem készültek, mivel már most tíz tíz klochternyi kötelet kíván kettőt mellyet ugy érkezünk mentül eléb meg csináltatni, a két táblája már kész égerfa deszkábul, és ha ugy parancsollya Excelltiád a többi is meg lesz csak hogy egy felől az harang nagyon impediállya, az oras mester azt mongya hogy nem szükséges töb. A képíró még el nem érkezett, ha pedig el jü azt is meg festetem, való hogy az német asztalos is bíztat vélle, hogy véghez viszi, ha amez fizetést kérne érette, fenyű deszkát szathmárt nem kaphatni, ha csak valahonnét nem hoznak, Nagy Bányán biztosan Mohay uramra és Zombori uramra, ha csak kaphatnak meg veszik, és tudósítanak iránta.
Az órás mester ma megyen Excelltiád parancsolattyára Károlyba."

2.4.13. 42734. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1735. jan. 25.
„Az ácsok azt mongyák hogy ezen téli üdőben a kaplonyi toronynak béllelő fáihoz hozzá nem mernek fogni, mert mivel essős üdőben, mivel pedig hideg üdőben a fával nehéz bajolni és fel húzni, most a kapu felett való torony alsó gombját elhányván, excellentiád parancsolattya szerint csinállyák is sindelezik.Az ora már mindenestül készen van, vér is. A tábláit senmmi képpen aláb meg nem akarta a képíró festeni hat német forintnál és egy köböl búzánál, kit is kéntelen meg is ígértem és véghez is vitte jól, a kümüvesekkel most nem dolgozhatunk egyebet, hanem a sütő házat mosó házat meg vakolták és meg fehérítették, ugy a palotákat ahol valami csorbulás híjja volt."

2.4.14. 42746. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd 1735. jan. 30.
„Az óra táblája jól meg vagyon festve és szép, de az óra igen változva jár, hol előre hol pedig hátra maradoz, néha déltül estig jól megyen, azután meg sokat ütt vagy kevessett, és így még ki nem igazíthatta, tovább nem tudom mi leszen belőle.
Aranyozatlan marad mostan de az oltár nem sokára el készül."

2.4.15. 42737. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1735. febr. 3.
„Az óra csináló a fel csinálta az orátt de hamar meg romlott és most nem jár kéntelen voltam ismét utána szólni hogy mentül hamarébb jüjjön el, és igaziccsa meg, a fizetésbe már fel vett 50 forintot.
A képíró dolgozik, de azt mongya hogy farsang farkáig nehezen végzi el mivel még a képeket csak most kezdette rajzolni.
Az ácsok a garádics fákat faragják."

2.4.16. 42740. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1735. márc. 15.
„Álcs Miklósnak még szombatig itt dolga van, a kapu felett való palota fedelével, mihent azt el végezheti, azonnal inasával és Kiss Andrással el megyen, de Széles Péter nem mehet mert beteg, talán fel sem kél többször, a kész gombot el fogja vinni.
Mész vagyon itt és több is érkezik. De tégla nincsen annyi hogy elegendő légyen, valamig nem csináltatunk és nem égettetünk és így dolgoztatni nem lehet.
Vakoltatni is nem merünk, mert a hideg időbe nem állya meg, hanem amidőn melegedni fog, hozzá fogatunk."

2.4.17. 42745. Károlyi Sándornak Erdőd, 1735. márc. 21.
„Az boltozni való téglát feldolgoztatták, kit az kű falakba raktak kit pedig az felső kis templom padimentumára, aki kevés van avval semmihez sem lehet fogni. A köz falak pedig meg vadnak rakva. Magok a kümüvesek örömest dolgoznának, de nincsen mit tégla nékül, a nagy torony falait is még most rakni nem merik. [...]
Álcs Miklós megyen a gombot is viszi, Kis Andrással kertész János itt van és ma a dologhoz hozzá is fogott. [...]
Az itt való óra jól jár, és minden nap kétszer az itt való lakatos látogattya, és huzza fel. Az Károlyi óra iránt is holnap reggel expediálok expressust Erdőszádára, hogy készícse mentül elébb."

2.4.18. 42739. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1735. nov. 11.
„...az épületeket ami illeti a nyáron vakoltattuk és bótokat csináltattuk, amire érkeztem meszet is hordattam a két kemenczében vagyon tele, azon kívül is vagyon az Ácsok most nyárfát faragnak gombnak valót."

2.4.19. 42738. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1735. nov. 17.
„Az palotákat pedig több egy hetinél miólta minden nap füttetem, és ahol füstölt, meg mázoltattam, most is minden nap egy fazekast itt tartok aki vigyázással van rájok."

2.4.20. 42696.[137]

---

[137] Nincs dátum, Károlyi Ferencnek szólhat, mert Károlyi Sándort általában generálisnak szólítja. Mivel a palánkot említi,

Méltóságos Gralis érdemem felett való nagy jó kglmes Uram!
Excellentiád kglmes parancsolattyát szolgai alázatos kötelességgel vévén Die 2 psentis, a palizáták iránt továb nem is halat már, hanem hetfün mingyárt hordatásához kezdek, és akit csak jövő héten be hordatok hordatom, eddig az kűfalak alatt tisztíttattam és egyesítettem, a szegénség ökre, igen erőtlen lévén, [...]. Téglát vettettem közel négy kemenczére valótt, melly most is continuáltatik. De míg a halastó fölgyéhez hozzá nem fogtak, mivel igen porhanyósnak tartyák, és azt mondgya hogy hiába csinállya belőle mert csak széllel megyen és hasadoz, de avval nem gondolok, hanem ha csak egy kis kemenczére valót is meg próbáltatok.
Még ez idén semmi boltozást nem tettek a kümívesek, mint hogy tégla nem vólt, hanem mihent kiég a tégla, azonnal, leg elsőbe a nagy Templomot végeztetetem, az után az itt valón is az alatt dolgoztatok igen keves leven a marha a kezem alatt nem sokat hordattam, kit hordatni lassan lassan igyekezem, amenyi szekér telik az Orbán járásábul. [...]
Álcs Miklós az ünnep előtt jött haza kaplonybúl el végezte ott, most a szathmári újházat padollyák, a jövő héten a felvonó kapuhoz fogatok, mivel már a deszkák is jelen vadnak."

2.4.21. 42767. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1736. febr. 28.
„A tégla kemenczéhez fát valami keveset hordattam ugyan de még be ben gyutott. A városiak is biztattak, hogy meg segítenek fával. De még ezen ho el nem vész addig halasztották, a kümüvesek még nem dolgoztak, hanem melegebbet várnak, talán a más héten engedelmesebb üdőt adván Isten, hozzá fognak.
A fürész malmokat ami illeti mostan csináltatom itt a fürészt, és mihelyt el készül azonnal az Avasba küldöm és meczettetek mind deszkát mind léczett formát adván nékiek mely szélesen a léczet meczék és a deszkát mely vastagon.
Az erdődi nemesek és jövevények biztatnak a mész hozással de még eddig semit nem hoztak templomjokhoz, amidőn pedig el fognak menni, a téglát fel rakatom és küldöm. A más mész kemenczének helyet is meg nézem és ásatni is fogom, hogy midőn elegendő tégla érkezik oda azonnal meg csinálhassák.
A fenyőfadeszkát el hozták, de nem töb 82-nél kit fel rakadtam a padra és senki hozzá nem nyúl, nagy parancsolat nélkül."

2.4.22. 42754. Károlyi Sándornak, Nagykárolyba, Erdőd, 1736. márc. 5.
„A tégla kemenczéhez aszú fát a város [...] szombaton is vittek ma is, és még holnap is hordani fognak, a még elég nem lesz. Egy kümüves itt maradot, az ma az ebédlő palotát feiritettte, és már itt fog minden nap dolgozni."

2.4.23. 42753. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, 1736. márc. 9.
„Az Excellentiád háza felett való deszkákat azonnal fel szedettem a felsőket, más deszkákat pedig mentül eléb lehet helyébe rakatok és meg tapasztatom. Az alsó, toronybeli házbul három rostályokat a feslő házbul edgyet le vétetvén azt is küldüm a deszkákkal edgyüt."

2.4.24. 42758. Károly Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1736. márc. 12.
„... ha tudtam volna, hogy több kell ollyan sindely deszka többet is küldöttem volna, de mivel csak az Excád háza padlásárul volt parancsolva, azért továb fel szaggatni nem mertem, a helyette való padlást pedig honap el végeztetem, a paládi hosszú hornyolt deszkákat a toronyra szegeztettem fel, hogy az órához ne járhassanak, csak az ajtón, hanem az erdőn hasogattatott deszkákkal padlásoltatom. Az német asztalos már haza jöt Károlybúl is azért az oltárok rajszai el maradtak.
Asztalos Miska az fenyü deszkákat fáczolni kezdette vólt, de mivel az gyertya tartók sietőb, azért arra fordítottam. [...] Mihály kümüves csak csak maga dolgozik itten mert a két Josefet Károlyba küldöttem.
Az konyha csatornája alatt való emésztő gödröt ki ásattuk és a küfalát már fel is rakta Mihály, hanem a bothajtását fogja continuálni hónap. Az ebédlőn palotát fejírítette, mert a képíró igen siettette, úgy másutt is igazgatott holmi töréseket a falakon.
Ma délben érkezvén Rozi Pál ide a malom helyt megjártuk."

2.4.25. 42759. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1736. márc. 23.
„ A malom fáit ma s holnap ki horgyák és faragják is, honap czövekeket verettyük, az vizet is már meg fogtuk, és a tót is contnuályuk, körülette lévén magunk is viradtúl fogva kesű estig, most az kerek fáit faragják."

2.4.26. 42763. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1736. márc. 31.
„A malmot az este 8 órakor indítottuk meg, de a víz kevés lévén nem bírta forgatni. [...] A vár körül való építést ami illeti contunuáltatni fog. A két emésztő már kész, azért csak az torony körül fogunk már dolgoztatni. [...] A halastót pedig csak ki mérem és repartoiálom reájok talán hamarabb vége lesz, mivel pedig a marha igen meg gyengült, és tavaszi vetést is kell tenni, azért a palizata a füvön való hordásra marad, én ugyan abba is igyekszem addig is."

2.4.27. 42765. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1736. ápr. 27.
„Az nagy halastón mindennap a hetesek dolgoznak, kik a kümüvesektül juthatnak oda most csak az tötés alatt ásatom az árkot körül hogy a szerint mérhessem ki rájok. Ölönként és a képpen mélységét tudhassák ásni, az kert béli halastót mihent melegszik az üdő, ki tisztíttatom ugy a föveny tóig a fátul az gaztul mivel már mind Erdődnek és Madarásznak eleibe adtam, A malmot most sindelyeztetem, a híd már kész, járhatni is rajta.
A kümívesek a Torony fundamentumához fogtak és két ember magasságnyi mind pinczébe mind belől a Torony alatt már meg van téglát is csináltatunk."

2.4.28. 42764. Károlyi Sándornak Pozsonyba, Erdőd, 1736. máj. 5.
„Excellentiádnak két rendbeli kegyelmes parancsolatyait, szolgai alázatos kötelességel el vettem. Az munkát ami illeti, tehetségönk szerint el jártunk benne, a malom sindelyezve van. A hídon széltébe járnak, az halastóig ásatom 22 ól (öl?) az

talán 1736-ből származhat.

alsó végibe ahol leg nehezebb vólt ki van ásva, azon kívül a méhes kert felől való oldalán árok két két suchnyi mély és szélességéig anyi, az 22 klochternek mélysége pedig három suchnyi, oly mély máshol nem lesz. Téglát most rakatunk, a kemenczébe a házba akor kel lennem mikor írok és éczaka, de midőn írásom nincsen mindenkor kin vagyok. Rósa a paloták ablakjai alatt az kertet colállya, de a nagy szárazság miat minden el száradot, az én szállásom ablaka alatt is continuálni fogja, mihent egy kis esőt ád az Isten."

2.4.29. 42757. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1736. jún. 9.
„A malmot ami illeti mind kész régen csak víz hijja, de talán azt is ád Isten. Az halastónak alsó részin már 543 klochter ki vagyon ásva, a többi is continuáltatik. A régi ásást pedig nem számlálom mert azt még egy araszal aláb kel ásni.
A méhes kertben való halastóig ki tisztíttattuk, vizet is bocsátottunk bele. Az esőből is gyült, de hal csak apró van benne. A fövenyes tóhoz meg nem kezdettünk. De rövid nap azt is ki tisztitattyuk. A kendert pedig ott senki most nem áztatta, nem is fogja áztatni.
Az várbeli munka pedig két kümíves által foly, mert a szántást ma végzem, és nem hordattam meszet elegendőt, mert fövenyet is a Szamosbul hordatok, deszkát is az Avasbul kelletet hozatnom. A Nagy Torony alsó bottya félig meg van, a jövő héten mihent végzik, azonnal, a másik bóthoz fognak, mert a fala a harmadik bótig közel készen van, ugy mint a régi küfallal egyiránt azt pedig csak belöl dolgozzák, kívül pedig még semmit sem dolgoztunk. [...]
A képíró a Nagy Palotát be festette, és felül az czifráját el végzette, most az alsó czifrát dolgozza és az ablakbelit, az czímerekhez és egyebhez még nem fogot, mert Váradra járt festékekért Urnapi vására, beteg is volt egy hétig.
Roza a kápolna ablakja alatt való szegeletet czifrázza, és én szállássom ablaka alatt födet egyenesítteti és földelteti. Veteménye elég zöld miólta már az eső is meg indult."

2.4.30. 42762. Károlyi Sándorak, Erdőd, 1736. júl. 21.
„A mész kemenczét már meg csináltattuk be is van rakva és most ég, az régi ki éget most és tegnap s ma szedik ki, ismét a jövő héten be fogják rakni, az hajdu mind addig ott lészen,
amely meszet msot ki szedtek, azt mind kaplonyba viszik, és itt két hét alatt semmit a kümüvesek dolgozni nem fognak, az aratáson, mivel magok is el kéredzettek Praefectus Uramtul. Mész is nincsen, tégla ugyan vagyon, egy teli kemencze most hül, a másikban ismét hétfün vagy kedden raknak be, a hutába most nem dolgoznak, hanem miller fát hordanak és edényeket csinálnak. Itt az épületbe tovább a kümüvesek nem mentek, hanem a két bót hajtást be boltozták, amint a régi kü fal volt."

2.4.31. 42755. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1736. aug. 21.
„két mész kemencze készen van, és aratás előtt égettetek benne, meszük is vagyon, az építtetés is foly, a nagy Toronynak két bóltja már kész, most az kerekdedségét igazíttyák, hol vágatattyuk hol rakadtattyuk, de annak is már töb felénél megvagyon, az harmadik ház padimentumáig, miként keves szénát csinálhat a szegénység azonnal ismét meszet fog égetni."

2.4.32. 42768. Károlyi Sándornak Pozsonyba, Erdőd, 1736. szept. 5.
„A Föveny tót eleget igyekezem tisztíttatni, de azt mondgyák az erdődiek, hogy készebbek el menni mintsem azt tiszticsák T. Praefectus Uram azt parancsolta hogy hajdúval hajtassam ki és ha csak egy napig próbállyam meg mire mehetek, azután lassan continuálhassuk.
Az álcsok Károlyba és másut dolgoznak ide pedig nem jöhetnek, azt mongya Praefectus Uram, az huta fedelét pedig és öveg kamarát, újonnan most nem csináltattya, hanem csak igazítattya, mivel sok dolog vagyon, egyéb ami kivántatik, mindenek iránt vagyon gondunk.
Szály fák meczésére ma expediáltam Tóth Jánost a Szamos mellé, és be vágattatására az Orbán Tamás járását rendeltem, és szombaton repartiálom is falunkint."
„A kümüvesek a circulust igen meg készítették, ma hosszú állás fákért küldöttünk, és az harmadik contignatióhoz fognak, a jövő héten téglát is rakatunk, most a nagy kemenczébe, és a másikba is fát hordanak hozzá, a mész kemenczék be rakásához is tegnap előtt fogattam, ott lévén magam, kű is vagyon két három kemenczére való."

2.4.33. 42760. Károlyi Sándornak Bécsbe, Erdőd, 1736. okt. 6.
„Ami Praefectus uram parancsolatatit illeti tehetségünk szerint benne el jártam, d e a sok esők miat sokakban hátra maradtunk. A halastóba aratástul fogva nem munkálkodtunk, az föveny tóba kilenczven ember dolgozott, és ha a víz hüves nem volna s anyi sok eső nem járna továb is még tisztíttatnánk, de nagy lévén az víz igen bajos lenne járni. [...]
Most mind két mész kemencze is égettetet, a toronyba az harmadik háznak közel fele a falának fel van rakva, és hát garádicsfa be is tétetett, ugy az ajtó felek is."

2.4.34. 42761. Károlyi Sándornak Pozsony, Erdőd, 1736. okt. 27.
[„ A torony építésibe is el maradtunk, mert a harmadik contignatio 12 garádicsig van fel rakva, vastag lévén a fal, lassan haladnak. [...] Téglánk vagyon két kemenczével nem régen égett, és most azt horgyák s dolgoznak vélle, és még égetetlen egy kemenczére való van, többet a sok eső csinálni nem engedett."

2.4.35. 42766. Károlyi Sándornak, Bécsbe, Erdőd, 1736. nov. 26.
„Uj kemencze csinálására tegnap négy kümüves ment ki . Téglát is az éjel küldöttem, mivel az kemeczét ex fundamento kiványa újonnan csináltatni, az uj huta mester. Egyébb kivánsága még nincsen most."

2.4.36. 42769. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1737. jún. 4.
„Az épités continuáltatik."

2.4.37. 42778. Károlyi Sándornak, Budára, Erdőd, 1737. júl. 9.
„Az épités minden nap continuáltatik hol vakolnak hogy a tornyott rakják, a négy béres szekér meszet hord és fát a tégla kemenczékhez és téglát a várba midőn szükséges, hanem midőn minden elég van, olykor másf külgyök."

2.4.38. 42776. KS-nak, Erdőd, aug. 17.
„Az épület continuáltatik és a házak falain felül van már, más fél ember magassányinál az torony rakva, és a harmadik bótt hajtást is e héten el kezdik, mert eddig azért nem csinálták hogy felül az falok erösödgyenek, de már negyedik ház ablakjait félig, néhol de nagyobb helyen többet is raktak, most is minden nap dolgoznak."

2.4.39. 42777. Károlyi Sándornak Erdőd, 1737. szept. 14.
„Excellentiádnak két rendbeli parancsolattyát szolgai alázatossággal vevén, ami a palizata fák hordása, tavaszal is mind nemes nemtelen és Pap hoztanak, ugy szomszéd faluk is, most is azon képpen horgyák, ugy a Tttes nemes Vármegye is ezerrel meg szaporittya , ki iránt veszem szolgabíró Jékey uram levelét, hogy a jövő héten meg lészen, itt is több vagyon már ezernél, perzselve is hat százig vagyon, akiket e jövő héten, el kellene rakatni, az sarampónak valót is el hozattuk,
Az tiz hajdu iránt is vagyon biztatásunk, de még ide nem érkeztek. [...]
A halastó kegyelmes uram ugy vagyon amint tavaly hagytuk, hanem szénát a helyet és épületett a torony körül dolgoztunk, most pedig már az palizáta körül kel lennünk, ha emberünk adatnék, azt is continuálnánk, de minden fele levén dolgunk igen meg unta a szegényégh."

2.4.40. 42772. Károlyi Sándornak, Erdőd, okt. 5.
„Kegyelmes parancsolyattyát Excellentiádnak Suránybul 26 7bris tegnap este késün szolgai alázatos kötelességgel vettem, válaszolásom, hogy késün esett, betegségem vólt oka edgyik.
A palizaták hordását Praefectus uram most is continuáltattya, mind Tttes N. Vármegye részíról, mind a Dominium beli falukkal rakadtunk is már de 1485. palizatat, az alsó kaputól kezdvén a vár elott az jég veremig be van jól rakva, az jégh veremtül a vár melett az kis pinczénél való árok beli utig az palizatának való árok meg is van ásva, hanem a malom felől való odal a kis pinczétül aki a konyha iránt vagyon, az alsó kapuig nincsen semmi ásás, de a jövő héten continuáltatni fog. Vagyon palizata jelen 1203. Ugy gondolom, hogy két annyi már nem fog kívántatni, mint be rakadtunk. [...]
A halasto csak ugy vagyon mit vólt.[...] A kümüvesek Károlyba vadnak, itt a tornyot, a sindelyezésének feléig fel rakták. [...] Mindneket pedig Praefectus uram parancsolattya szerint cselekszüknk. Ezzel mész van. Tégla is van."

2.4.41. 42771. Károlyi Sándornak Pozsonyba, Erdőd, 1737. nov. 9.
„Az palizata iránt Praefectus uram eleget igyekezik, de a malom felől való oldal még palizata nélkül van. Az árokba nem sok tövis van már, de azt is igyekszünk ki tisztítani.
A Toronynak az felső háza ajtó felei be vannak téve, de küfala kevés, mert már a kümüvesek nem merik rakni, hogy hideg üdők járnak, és féltik, hogy munkájok hiába való ne légyen, el hagyták, és most fedik. Fát hordatunk, hogy mentül eléb be fedethessük. A kümüveseket pedig Praefectus Uram mind Károlyba parancsollya hogy mennyék a pinczét bótozni."

2.4.42. 42775. Prefektusnak, Erdőd, 1737. dec. 15.
„A palizáta fák úgy ítéllyük, hogy már ellegendő van, fel állítani, pedig mind öszve nem hiszem száznál több kellene, mellyet e héten talán három nap latt el végeznek.
A marha istállók igen roszúl vadnak azt kéntelenek vagyunk reparáltatni és szénát hozatni, az alatt vagy job vagy roszab út lesz, és a tégla kemenczéhez is fát hordatunk."

2.4.43. 42779. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1737. dec. 18.
„A palizátáknak is tegnap vége lett."

2.4.44. 42781. Károlyi Sándornak, Erdőd, 1738. márc. 19.
„Tégla készen a két kemenczébe tele van, akikbe rakadtattak 36000. most hánnyák ki felé.
Az malom előtt való tóba fogtak csikot a madarásziak, alkuvás szerint harmadát be adván obveniált fél hordó, melyból kulcsár keze alatt vagyon még circiter egy köbölnyi. [...]
A halastó tavalyi mód szerint van. [...]
Az oltár csináló asztalos nyári betegeskedése után fel gyógyult, de csak gyenge állapottal van. Praefectus uram, el bocsátotta és már Tttes Becsky György uramhoz fog menni, talán honap szekerek el is jünnek érette, szerszám pedig nálla semmi nem vólt a Méltsgos Uraságé, hanem mind magáé.
Asztalos Miskónál pedig mind a Méltsgos Uraságh szerszáma vagyon, kit most majorba költöztettünk be dolgozni, praefectus Uram parancsolyattyábul."

2.4.45. 42783. Prefektusnak, Erdőd, 1738. máj. 6.
„Az toronynak a külső fala reméllem ma el végződik, hanem belső fal és bot hajtások hátra vadnak. E héten ugyan még gerendákat nem rakadtyuk, de a jövön , tudom rakni kel.
A mész kemencze iránt rövid üdö alatt magamnak kel ki mennem, és a kemenczéket meg igazíttattni ke. Azután lehet rakni bele, de mivel az hó és eső miatt meg romladozott, azért hortelen nem lhet rakni, még jól ki nem szárad."

2.4.46. 42790. Prefektusnak, Erdőd, 1738. máj. 22.
„A torony fala rakása az üdnepig el végződik, sindely kelene de az innet el hordották aprodonként, alkudtunk vagy száz ezerre, de a pénz nem tudom hol vagyon érette, mert azt is csak el horgyák. [...] Most küldünk 30 szál deszkát, 12 görbe deszkát a toronyhoz."

2.4.47. 42791. Prefektusnak, Erdőd, 1738. jún. 10.
„A deszkák szállítása iránt van gondom a mész pedig ki égettetet, és ma ki is óttyák, csak hülni kel. Semi ujságunk nem lévén , nem tudok mit írni. Hanem torony fáit hordatyuk és hónap ha jó idő lesz, vontatni és rakatni fogjuk a toronyra, már csiga

kötél is kész, és itt van. A szathmári ház kéményét is e héten el végzik, az után a kümüvesek el mennek Károlyba ugy van a parancsolat."

2.4.48. 42787. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1738. okt. 3.
„Az ácsok a sindelyezésen vagynak, a héten vége nem lészen, de nem sok marad el, azért mind Rozi Pál, mind Kakuk Balázs el mehetnek."

2.4.49. 42782. Károlyi Sándornak Nagykárolyba, Erdőd, 1738. nov. 7.
„De hetfün haza jüvén[138], keveset mulattam el. Mert addig igen kevés hetes jött, kéntelen voltam az után küldeni érettek, palizatát hozattunk 8 szekérrel, ma már törzsi fát hordanak a kertész is nem hever, a fazeskas el mentek. [...] A kaput fel rakták, az két álcs a hutában van. [...] A halastóban is dolgoznak."

3. Számadás (1728. P 392 Törzsanyag 35. fiók, Lad 33/2 No. 53. 85r-v. Bartha Pál készíthette)
Erdődy Várnak építése kezdődvén circa finem July 1727. kezdődött fizetődni Mester embereknek in Augusto. És attúl fogva az egész épületre kész pénz fizetődött ad fine Anni 1728 e szerént

Költés	-Rhnes fl (rajnai forint)	-Xr (*denár*)
Kőmíveseknek	-390	-9
Téglavetőknek	-162	-50
Asztalosoknak	-74	-82
Sindely szeg	-65	-47
Vas a Golyóbisokon kívül	-52	-64
Sindelys	-67	-46
Fejér Fekete ónért ablak csinálásának tiz ablaktul	-31	-42
Lakatosnak eddigh	-4	-44
Tészen ez	-849	-24

4. Inventáriumok
4.1. Az 1739. évi inventárium (P 397 Acta Oec. 99. csomó, Számadások (1739–1829) 33–48. lap)
(33.r) Erdődi Kastélynak Inventáriuma
Mellyett Méltóságoss Generális Nagy Károlyi Gróff Károlyi Sándor / Titts/ Úr eő Excellen Kegyess Parancsolattyából kelletett Véghez Vinni in Anno 1739. die 16. Febr.

Az régi vár helyén épitetett Kastélyban találtatott Bonumoknak specificatiója kővetkezik az alább írt mód szerint,
Az Kastély kőrnyős körül lévén két rendbéli Paleasitával véve, egy rendbéli az Kastély felő való partyán az Sáncznak, másika az kűlsőn.

Mellyenis vagyon lé vonó sarampó Pléhes zárral kulcsostul.

Onnat bellyeb jőven ugyan azon külső kerítésen találtatott két felé nyíló Tölgy fa deszkábul való nagy Kapu, vas sarkalva, s. fejes szegekel ki vérve, az fél részén egy kissded dupla ajtó vas sarkakkal, s. hosszú vass Tolókával s. lakattal.

Honnatis az Ebédlő Palota alatt lévő kapuhoz jővén, melly is délre nyílik, vagyon kívül előtte egy felvonó kapu, nem lévén még egész perfectiójában,/ Ugyanott másik kapu tölgy fa deszkábul nyílik bé az udvarra az bót hajtás alatt, melly is két felé nyíló vas sarkokra, az fél részin vagyon kikapcsoló vass horog. Ezen kapu bótt hajtása alatt vagyon egy dupla ajtó vass szegekkel be verve vass sarkakra pántolva, vas tolókával s. sarkakkal együtt.

Ugyanezen kert ajtóhoz nem messze az Kapu bót hajtása alatt vagyon egy dupla ajtó vass szegekkel ki verve vass sarkakra pántolva, az kőzepin kiss vass rostélyos ablak melly is nyílik napkelet felől való régi nagy torony alatt lévő bótra.

Melynek is torkában találtatott egy rossz ferslógh holmi romladozott litrarium alá való fa tácza két darabbul álló / Kerthez való fa kanna bádogos rostélyos Öntőzőivel. No- 1. / Egy átlagban még [...] No-3. / Két rosz hordály és egy romlott átalagh fosztatlan tollú / (33v.) Item egy rosz hordóban holmi rosz töredezett üvegek. / Egy gyermeknek való fűrődő kádacska. / Egy turós putina Üres 49 iczés / Mór tégla forma fábul három. / Benn az boltban egy rossz turós putinában három vass csap forma. / Item még vass karika rúdtartó, holmi darab vasacskákkal./ Palotárul való két romladozott ablak. / Egy romladozott hordóban új fa tányér No- 146. / Zöldmázos cserép urinálé 16. / Egy kiss rosz fecsedlogócska (?) / Találtatott új szalonna 4. / Orja fejestől 2. / Sódor 8. / Csuka pecsenye 2. / Szálkás pecsenye 2. / Új háj 5. / Vad sertés sódara 4. / Tőrvény alá való bitang szalonna orjástul 2. / Két deszka polcz / Egy vajas putina tizenegy iczés. / Egy üvegben köszméte liktarium / Egy hitvány tejfel zuboló.

Innet menvén új Granariumhoz mellynekis dupla deszka ajtaja vas sarkakkal retesz zárral, nagy szíves lakatt rajta kulcsostul Kőből Mécz
Találtatott búza benne 22, 2/4
Fehér lisztnek való két zsákk 1, 2
Vas rosta allya 1, 3
Ros 5, 1
Zabb 9, 3
Málé szeműl 0, 2
(34r.) négy hordóban búza liszt 8, 2
Cseléd liszt 11 zsákban 11, 1
Fejér liszt két zsákban 1, 3
Egy zsákban málé liszt 0, 3
Károlybúl kapott lencse 0, 1
Ugyan Károlyi borsó 0, 1

[138] Ti. Porcsalmáról a szüleitől.

Szőkőtt embertül maradt lencse borsó egy zsákkal 0, 1 ½

Jó vas rosta kettő / Rosz semmire való három / Egy bőr rosta egy másik semmire való / Egy soó tartó láda / Darabos soó hatvanhat font / Lágy soó No. 14 / Egy kisded vass mincsér 110 fontos fontjával együtt. / Egy fábul való mérő serpenyő dirib darab kő fontokkal. / Mérő véka No. 2. / Szóró lapát 4. / Palota elejéhez való egy romladozott üveg lámpás. / Vastag nyers fonál font No. 93. / Búza szárasztó ponyva egy. / Selyem eresztő bogarakhoz való réz üst egy. / Téhéj, vagyis gereben No. 5.

Felvonó kapuhoz való sark vas pántostul No. 4 három vas karikával együtt. / Ugyan felvonó kapu szegeleteire való vass pánt szegestől no. 6. / Sing vass 9. / Ócska serpenyő 2. / Csatorna tartó görbe vass Ött darabb. / Fűrész malomhoz való egy rosz fűrész. / Kertésznek való egy vass gereblye. / Stomphoz való 21, darabb vass. / Egy pár romladozott Pályinka főző üsthöz való Csév. / (34v.) Két pár vas sark. / Két vass derék szegh. / Három hegyes kisded csákány. / Hobaj bányához való dirib darab vasak No. 14. / Vass perecz karika egy. / Kapu sarkához való egy pánt. / Két rosz kisded vas lapát. / Vass hámorhoz való, vas tisztító villa görbe vassal, és lyukasztó vassal együtt, darab No. 3. / Vas bányához való vas kapa egy. / Egy rosz gyaluasztalosnak való- egy. / Stukaturához való szeg egy kasban db. No. 1200. / Kapuhoz való vass eszkábák. 98. / Álláshoz való vas kapcsok 14. / Stromp vasakhoz való kis vas karika 5. / Kötőfelni való vékony láncocska16. szembül álló. / Két köz hálló szakadozott egy. / Juh és bárány bőrők No. 22. / Egy font csinált kender feő. / Ajtóra való réz sark 2. egybevonó réz gombbal. / Egy ajtóra való réz pléh. / Bocskornak való szőrős marha bőr egy negyedrész. / Egy rosz hordóban alakor egy véka. / Hutában való régi fa puska egy. / Két rosz üres hordó. / Egy rosz hegyestőr hüvely nélkül. / Egy öreg dagasztó tekenő vass pántozott. / Madarászi házhoz csináltatott üveg ablak 2 ½. / Füstös sódor 8- / Ó háj 1 ½ / Régi óháj egy darabban orvosságnak való. / Cserép lábas serpenyő. Kettő / Egy fedetlen kiss fershlógh. / Őveg hutához való baustein egy kiss rosz atalogocskák félig. / (35r.) Item egy putinában és egy kiss Atalaggban Braumstein / Kapuban való fejes szegek No. 157. / Egy rosz cserép fazékban lécz szegh No. 759.

Ezen bót mellett vagyon Észak felől egy nagy pincze, mellynek az ajtaja napkeletre nyílik az udvarból, két felé nyíló dupla vass szegekkel ki verve vass sarkakra pántolva retesz zárral nagy szíves lakattal. [...]

(36r.) Második nagy pincze az mint az grádicson feljárnak az palotára, mellynek is az ajtaja nyílik nyugot felé nagy dupla, vass szegekkel ki verve vass sarkakra pántolva nagy lakattal kulcsostul

Melyben találtatott udvarbíró, és számtartó Uraimék által vett borok [...]

(36v.) Ezen pinczébül ki jövén, az ajtaja mellett jobb kéz felől nyílik egy kőzőnséges ajtó tölgy fa deszkábul egy bóltra vas sarkakkal reteszelt lakat nélkül

Melyben tanáltatott az uraság számára gyalult káposzta ött hordók 18 Ahol / Káposztás üres hordó egy.

(37r.) Innet bé menvén az új torony alatt való alsó bóth melly napnyugat felől vagyon, az ajtaja kőzőnséges tölgy fa deszkából vass sarkakkal pántokkal, retesz rajta lakattal / Találtatott benn mag méh 39 kassal,

Ezen bóttal áttal ellenben napkeletről nyílik egy kiss bótocska tölgy fa deszka kőzőnséges ajtó rajta vass sarkakkal pántokkal s. vas retesszel.

Onnat ki jővén az pince Gátorban találtatott egy öreg hosszú korcsolya.

Ezen pinczébül menvén az nap nyugotrúl való Granariumnak, mellynek dupla tölgy fa ajtaja, kerek fejű vas szegekkel ki verve, vass sarkokra pántolva. Reteszelt rajta nagy szíves lakat kulcsostúl.

Találtatott benne liktariumnak való nagy széles szájú üveg No. 19. / Liktarium alá való kék üveg tányér 5. / Tripla üveg karika 49. / Karafina 6. / Kristály talpas pohár 6. / Pulturás üveg 46. / Apró közönsége süveg karika 45. / Üveg golyóbis 7. / Forma karika kötés 52. / Üveg palaczh két iczés 12 / Kristály soó tartó 4. / Fehési üveg soó tartó 7. / Egy nagy hordók [...] / Méz N. circiter 4. / Egy gesztenye tartó hoszú láda. / Az palotárul való romladozott ablak No. 2. / Egy hordók egy kevés száraz megy circiter fél véka. / (37v.) Egy rosz fenyő hordók régi diófa kopács festékeknek valók. / Egy hordóban kristály gyertya tartó No. 12. / Ugyanazon hordóban Zsindel szegh circiter 4000. / Item egy öreg régi réz csap fordítója nélkül és négy vass kapocs álláshoz való. / Egy nagy hordóban régi köles circiter egy köböl. / Hámorhoz való fújó végire egy vas kalap. / Egy régi rosz hordóban régi megreszelt czirok circiter 1 véka. / Egy rosz dagasztó tekenő két szarva le van törve. / Egy mandola tartó láda. / Tiszta lisztnek való egy új hordó. / Két üres hordó. / Egy üres kád. / Ugorkának való egy kis átalagh. / Egy hordó lőré. / Egy profont tartó ócska láda.

Innét ki jövén jobb kéz felől délre nyílik egy tölgyfa deszkából való ajtó, vass sarkokra pántolva rezelt pléhes zárral s. kulcsal külső rezes fordító. / Vagyon rajta egy nagy üveg ablak fában foglalt vass rosté belől szenellő kemencze benn paraszt kályhából rakott. / Két darab fogas.

Ezen házbúl nyílik egy bólt nap nyugotrúl mellynek dupla tölgyfa deszka ajtaja, vass sarkakra retesz zárral-

Ezen házból ki menvén az alsó cseléd házban napnyugat felől való részen, mellynek közönséges tölgyfa deszka ajtaja vass sarkakkal vas kilincsel fordítójával. / Két ablak rajta vass rostélyos edgyiken egy darab fában foglalt üveg ablak, az másikán semmi sincs. / (38r.) Egy belől szenellő paraszt kályhás kemencze.

Emellett vagyon az sütő ház, mellynek közönséges tölgyfa deszka ajtaja, vass sarkakkal pántokkal, vas kilincsel fordítójával. / Találtatott rajta két rongyoss őveg ablak kivűl vas rostéllyal. / Egy öreg dagasztó tekenő meg pántozva, mellyben még lehet dagasztani. / Item két szakadozott nagy sütő tekenő. / Egy kiss komlós korpának való tekenő. / Egy közép szerű üst vass lábastúl. / Egy jó sütő dézsa. / Belől szennellő paraszt kályhás kemencze, egy vas láb alatta. / Egy tábla, mellyre tésztát raknak. / Egy szakasztó tábla. / Egy sütő lapát. / Liktárimot szárítani való három táblácska. / Egy sütő szita. /Item egy ritka. / Két sütő abrosz, edgyik ócska. / Két deszka pócz. / Két szitáló fa edgyik jó az másik elltőrt. / Kisded cserép fazék 3. / Egy sütő kemencze csinálást kíván. / Hat átalaghban bor eczett cir 14 köböl / Egy hordóban megh vészet eczett cir 2. / Egy átalagacskában ser eczett 1. / Hat hordókban alma eczett 42. / Korpa cziberés hordó egy. / Eczett tartó fa ráma egy.

(38v.) Innét menvén az sütő mellett való házban, mellyen vagyon kőzőnséges tölgyfa deszka ajtó vass sarkakkal rezes pléhben zárral, külső réz fordítóval kulccsal. / Két fában foglalt üveg ablak rajta kívül vas rostéllyal. / Két darab fogass / Egy tölgy fa asztal fiókostul lábastúl. / Belől szennellő paraszt kályhás kemencze vas láb alatta. / Egy sűrű szita.

Ezen házbúl ki menvén az mosó házban, mellynek is ajtaja kőzőnséges tölgy fa deszkábul, vas sarkakkal pántolva kilincsel s. tolókával. / Fában foglalat romladozott üveg ablak rajta kettő. kívűl az edgyikén vas rostély. / Egy kiss asztal szék. / Az kemencze mellé be csinálva egy kisded réz üst. / Egy lábas mosogató fa dézsa. / Három files dézsa tölgy fábul. /

Találtatott ón tányér ide való No- 40. / Ón tál 15. / Tizen hatodiknak az széle el olvatt. / Tál és tányír tartó kettő. / Item egy darab fogas / Hét üveg edényben borr eczett.

Ki jövén az mosdó házbul az konyha felé, az forgó grádics mellett, ugyan az grádics alá nyílik egy kőzőnséges tölgy fa ajtó, vass sarkakkal retesszel lakattal kulcs nélkül. / Holott találtatott két ágú kasza No- 10. / Lapos kapa ócska 8 / Köpüs ásó romladozott 4 / Egy jó, egy pedigh el tőrt / (39r.) Hegyess csákány 16. / Írtó kapa 4. / Csatornákba való ócska rostély 1, / Egy vass abroncs. / Három darabb hosszú kötél. / Egy csomó spárga kertésznek való. / Egy rosz hámfa vasastúl. / Kilencz mész hordó dézsa. / Három romladozott meszes ládácska. / Egy fél hordóbul való meszes kád. / Rosz meszes hordó feneketlen három. / Vass drótbul valló föveny szitáló rostély egy.

Ezen bót hajtás alatt Éjszak felől tanáltatott egy dupla tölgy fa ajtó vass szegekkel ki verve, három vass sarokra pántokkal rezess zárral lakat rajta.

Innét menvén az konyha felé az szakács házban mellyen kőzőnséges tölgyfa deszka ajtó vas sarkokkal pántokkal, borított pléhes vass zár rajta kulcs és fordító nélkül. / Vagyon rajta egy ónba foglalt romladozott nagy ablak. / Belől szennellő paraszt kályhás kemencze romladozott vass láb alatta. / Egy hosszú fogas. / Egy nagy tölgyfa asztal lábastúl. / Szakácsoknak való nagy gyúró tábla fenyü fábúl. / Egy hordóban hasábos káposzta cir 3 ½ akó. / Gyalult káposzta egy kiss hordóban félig. / Egy kiss atalagocskában eczett cir félig. / Főrész deszkából való pad szék egy.

(39v.) Ezen házbúl ki menvén az konyhára, mellyen vagyon kőzőnséges tölgyfa deszka ajtó vass sarkokra pántokra, romlott pléhes zár rajta kulcsostúl. / Az falban találtatott egy almariumocska tölgy fa dezska az ajtaja vass sarkakkal pléhes zárral kulcsostól, mellyben az szakácsok edgyett mást tartanak. / Találtatott pecsenye sütő három lábú vasmacska 2 / Fa alá való vasmacska 2 / Egy nagy vass nyárs / Egy kiss vass serpenyő / Egy vass rostilly / Abálló vass villa egy / Egy vass gyertya tartó egy darabb fába bé csinállva / Egy csont vágó / Két nagy, fában foglalt üveg ablak. / Víz hordó dézsa három. / Egy lábas fa mosogató. / Egy ócska lyukas réz üst. / Egy lé szűrő egy vass kanál. / Egy rosz lé szűrő szita. / Egy liszt tart fa edény. / Cserép lábas ött. / Tehén hús főző fazék kettő. / Apró fazekak ött. / Egy nagy húsvágó régi tábla.

Az konyhárúl ki jövet az hintó szint mellett való házban mellyben az porkoláb lakik Bót hajtásos Vagyon rajta kőzőnséges tölgyfa ajtó vass sarkokkal pántokkal, vas pléhes zárral kulcsostul. / Két ónba foglalt nagy üveg ablak rajta egész készülettel. / Egy belől szennellő paraszt kályhás kemencze vas rúd alatta. / Négy darab kiss fogas. / Egy deszkábul való pad szék. / (40r.) Három hosszú pad szék. / Két hitván edgyess kár szék.

Ezen háznak ajtajával átal ellenben napkelet felől nyílik agy dupla tölgy fa deszka ajtó mellyben az hajdúk laknak, három vass sarokra pántolva, retesszel. Lakattal vass kilinccsel, s. bé vonó karikával. / Az ajtó felett vass rostély. / Téglából rakott belől szennellő nagy kemencze kő oszlopora. / Rabb vass tanáltatott No. 11. / Csincsér lakat nélkül 2. / Egy félkész verő, egy vass fogó, két vass vágó ék, szegh kiütő kettó. Egy szegh alá való karika, egy kis ütőcske tőkéstül. / Ugyan ezen az házon belül vagyon az tömlöcz, mellynek ajtaja fa rostélybúl való, két vass sarkra, keresztül érő vass pántokkal retesszel, nagy lakat rajta kulcsostúl. / Az alsó tömlöcznek az ajtaja vass rostély, egy kiss lakat rajta.

Ismét ki jövén az ajtó előtt kő láb közt az folyosó bót hajtása alatt egy kővel kirakott kút, mellynek kerületin és oldalán vagyon 17 vas kapocs, mellyekkel az kövek vannak őszve foglalva, Vas, függőn való vasazott fa csiga rajta, nagy hordó vass lánczal kát vasas vederrel. / Ezen kút mellett vagyon csatorna alá való egy ócska kád, / Két kiss üres hordó. / Ugyan az kút mellett az folyosó alatt vagyon fenyü deszka No. 122. / Kész talyicska 12. / Az folyosó előtt az udvaron két fa oszlop rajta való nyak vasakkal. / Pinczéhez való két korcsolya. / Ugyan az folyosó alatt Károlybúl hozatott zsindel cir. 6000. / (40v.) Ugyan az kapu köszt, az bót hajtás alatt vagyon egy kiss meszelt bót az edédlő palotára fel járó grádics mellett, kimenők az udvarrúl job kéz felől, melynek dupla ajtaja vass sarkakkal reteszelt. / Találtatott benne mész- köböl No 84.

Innet az ebédlő palotára az gradicson fel menvén, az mint az másodikra fordúl az ember, annak végiben vagyon egy kiss bótocska, vagyis rekesz, mellyben vagyon közönséges kis tölgy fa ajtó vass sarkakkal , reteszel lakattal rajta.

Az második garadicson fel menvén Dél színre jobb kéz felől nyílik az Palotának ajtaja mellyben ebédelnek, az ajtaja két felé nyíló tölgyfa deszkábul rézes vass sarkaival az fél része alsó és felső vas tolókával. Réz táblás pléhess zárra, kulcsával , külső réz fordítójával és gombos bé nyomójával együtt. / Az palota kék festékkel virágokra vagyon ki festve. / Találtatott benne egy czifra oszlopos kávé színű festett nagy kályhás kemencze, az tetejében három cserép gomb. / Nap keletre való szegletben ezen kályhához hasonló festett pohár szék fenyű fábul pléhess zárra. / Hat darabbúl álló, egyben járó diófa asztal, esztergályban meczett lábaival. / Pohár székhez való egy kőzőnséges tölgy fa asztal lábastúl. / Eöt üveg ablak rajta egész készülettel, hat hat darab üvegh táblábúl álló. Négyen fejár gyolcsbul való firhang két felő húzó. / Világos kék posztóval, s. sárga fejű szeghel ki verdesett jó kar székek No. 14. / Item ződ posztóval kivont 12, / Az palota fenyő fa deszkával padimentomozott felül stukatúrás.

(41r.) Ezen ebédlő palotáról nyílik napnyugot felől az gyümölcsös házra egy két felé nyíló duplás tölgy fa deszka ajtó rezess vass sarkakkal, az él része alsó, és felsőtolókával réz táblás pléhess zárral kulcsal külső réz fordítójával. / Vagyon rajta egy nagy ónba foglalat ablak minden készülettel. / Item egy romladozott paraszt kályhás kivül fűtő kemencéje. / Ugyanezen házon vagyon másik ajtó napnyugatul való Új Palota felől tölgy fa deszkábul, vass sarkakra pántokkal réz táblás pléhes zárral, kulcssal réz fordítóval. Mindattól fejjül deszkával vagyon padolva. / Ezen ház mellett az új palotán éjszak felől vagyon közönséges edgyes ajtó tölgy fa deszkából rezes vas sarkakkal réz táblás pléhes zárral szokot kulcsával s réz fordítójával- / Ezen palotának padimentuma fenyű deszkából vagyon, de reliquo még készületlen.

Ezen palotátul nap nyugatra az mint az új toronyban az tekergős grádicson fel mennek jobb kéz felől az szükséges hellynek ajtója vagyon tölgy fa deszkából vass sarkakra pántokra vassal borított záros pléh rajta kulcsotul s. fordítóstul.

Az új toronyban lévő bolt és házak mind készületlenek.

Az ebédlő palota mellett nap kelet felől nyílik egy duplás tölgy fa deszka ajtó két felé nyíló rezes vass sarkokkal, fel része alsó, és felső vass tolókával rézzel borított pléhes zárral, kulcsal. Külső réz fordítóval, és bé vonó réz gombbal, e lévén eő Excellentiája háló szobája. / Vagyon rajta két üveg ablak hat hat darabb táblából alló egész készülettel, fejér gyolcs firhanggal- / Találtatott benne zöld mázas kályhából rakott nagy tornyos kivűl fűtő kemencze egy. / (41v.) Egy puszta fenyő fa ágy. / Egy ágy elejébe való spallár. / Két diófa asztalka az lábai esztergálban meczették. / Edgyiken egy ócska tartrka szőnyeg. / Két fa inas. / Item egy olasz kemencze / Hozzá való vass eszközeivel úgy mint / Egy vass fogó / Egy vass lapát / Egy vass nyelű seprő. / Egy vass villa / Egy fa tartó ráma. / Ezen háló háznak az padimentuma deszkával padolt / Felül stukatúrás.

Ezen háló szobárul nap kelet felől levő torony alatt való bót ajtajára nyílik másik ajtó tölgy fa deszkábul vass sarkakkal pántokkal. Közönséges pléhes zárral fordítójával kulcsával belül való vas tolókával. / Mely bótnak ajtaja közönséges , tölgy fa deszkábul való vass sarkakra pántokkal, pléhes zárral kulcsostúl fordítóstúl, belső tolókájával, Az ajtó felett vagyon ónban foglalt keskeny ablak. / Találtatott egy dupla pócz, azon csontbul való kék kancsó No. 30. / Nehelyes kancsó 7. / Üveg gyertya tartó 10. / Seres csont pohár 3. / Rubint szín üveg pohár 1. / Két üres üveg edény liktáriumnak való. / Az Méltóságos uraság részéről való nagy puskák vagyis mangelata egész készülettel No. 45. / Puszta [...] 16. / Item az N. Regementtül Gombkötő József által idehozatott ócska fegyver [...] / (42r.) Hat üvegben különb féle liktarium / Liktariun alá való kék csont és üveg tányér 28. / Egy kiss putinák aszú körtvély cir félig. / Másik kiss putinák aszú baraczk egy kevés. / Harmadik kiss putinácska üress. / Egy kiss putinák vaj cir, 5. icze. / Egy nagy butellák bor eczett. / Egy bát dohány, azon kívül cir 40, csomó. / Két szép fegyveres ferseghtóg. / Nyers vászony egy darabban sing. No 42. / Másikban 42 / Harmadikban 42 ½ / Negyedikben 42 / Ötödikben 42 / Item két darabban cir 32. / Egy sárga mázas kályhás kemencze kívül fűtő / Egy hordóban cir egy véka mogyoró. / Item egy üres hordó. / Item egy rosz hordócskában Gesztenye, / Ágyú golyóbis kisebb és nagyobb No 26. / (42v.) Drágfy címere régi, fejér kőre ki meczve, melly is már öszve töredezett dirib darab. / Azon kívül hozzá tartozandó ednehány darab virágos méczett kövek. / Stukatúrához való vass drót egy karikában cir 2 ½ font. / Item aszú gyümölcsnek való egy putinácska. / Szilva és dió fábul fűrászelt apró keskeny deszkácska asztalos munkához való 30 darab. / Aszú szőllő bornak való egy egy iczes butellea 11 / Rozolisnak való apró poharak 8 / Item két alacsony pohár két karafina. / Három ónban foglalt üveg ablak. Kívől rajta sűrű fa rostély. / Fogass négy. / Egész üveg tábla ablaknak való No- 9. / Azon kívül töredezett üveg táblák. / Item ónban foglalt tripla karikábul való tábla ráma nélkül No 8. mellyekis eő Excellentiája háló szobájából szedettek le. / Ezen bótnak pitvarán az toronyban járó forgó grádics előtt vagyon egy tölgyfa deszka ajtó vass sarkakkal pántokkal pléhes zárral fordítóval. / Item ezen bóthnak pitvarában éjszak felől nyílik más ajtócska tölgy fa deszkábul vass sarkakkal pántokkal vass sarkakkal vas fordítóval, holott az bóthban lévő házhat (?) fütik. / Ezen belől ugyan éjszakra másik ajtó az szükség hellyén vass sarkakkal pántokkal belső tolókával. / Ugyan másik ajtó rajta vass sarkakkal fordító kilincsel és tolókával.

Eő Excellentiája háló házábul nyílik éjszak felől való palotára két felé nyíló ajtó vass sarkakra, fel része alsó zár van rajta, réz fordítójával, és kulcsával. / (43r.) Találtatott rajta két üveg ablak egész készülettel hat hat darabb őveg táblákbúl álló. / Kávé színre festett mázas kályhákbul rakott nagy tornyos kívől füttő kemencze, három cserép gomb a tetején. / Egy ki rakott dió fa asztalka az hajepikben (?) fekete kő, esztergályban meczett lábakkal. / Második ugyan kirakot dió fa asztal esztergályban meczett lábakkal játékhoz való. / Item egy író kerek kiss asztalka nyár fábúl az lábai esztergályban meczet. / Egy puszta ágy nyárfábúl. / Két kiss tőlgy fa ágyacska. / Egy hosszún foghass. / Négy papíros Theses Szent Katalin képe fejér rámákal.

Ezen szobának ajtajával által ellenben nyílik egy két felé nyíló ajtó veres fenyő fából az félrészen alól felől való tolókával, rezess vass sarkakra , külső rézes fordítóval kulcsal, s. réz gomb bé vonóval. / Négy üveg ablak rajta egész készülettel, hat hat darab táblákból álló, fejér gyolcs firhangal kettején. / Az elejébe való virágos spallér egy. / Három puszta ágy ketteje nyárfa, egy tőlgy fa deszkából való. / Nyolcz apró papiros Theses, egy sárga selyem zafotas fejér rámákkal. / Egy dió fa asztal esztergályban meczett lábakkal.

Ezen szobából másik szobára nyílik egy dupla veress fenyő ajtó veress vass sarkakkal, fél részé alól felül való vas tolókával, réz táblás borított pléhes zárral kulcsal réz fordítóval, bé vonó réz gombbal. / (43v.) Találtatott benne zöld mázas tarka nagy kályhákból rakott tornyos kenencze kivűl fűtő, három cserép gomb a tetején. / Négy üvegh ablak rajta minden készülettel hat hat darabb üveg táblából álló kettein fejér gyolcs firhang. / Két darab fogas. / Őtt nagy papiros Theses hatodik sárga selyem hetedik Maria Czeli nagy oltár papírosra rajszolva fejér rámákra.

Ezen szobárúl másik szobára ugyan éjszak felé nyílik egy két felé nyíló ajtó veres fenyő fa deszkábul az Kápolnácska mellett, rezes vass sarkakkal fél része alól s. felűl való vass tolókával, réz táblás pléhess zárral, réz fordítójával s. kulcsával. / Találtatott rajta négy üveg ablak minden készülettel hat hat üveg táblábul álló, ketteinek egy egy tábla híja. / Két hosszú tölgy fa karszék. / Item egy zőld mázas tarka nagy kályhábul rakott tornyos kemencze. / Ezen szobábul az mint az kápolna mellett az forgó gradicson fel járnak vagyon egy kiss tölgy fa deszka ajtó, vass sarkakkal pántokkal, borított vasas pléhes zár rajta fordítóval. / Ugyan az forgó grádics alatt lévő szűkség hellyen vagyon egy ajtócska vass sarkakkal pántokkal belső tolókájával. / Két kisded papiros Theses fejér rámákkal.

(44r.) Ezen palotárúl nyílik, az kápolna előtt lévő szobára veress fenyű fábúl való duplás két felé nyíló ajtó, mellynek fél részén alól felűl vass tolóka vagyon, rezes vass sarakkal réz táblás borított pléhess zárra kulcsával réz fordítójával. / Ezen kápolna előtt való palotán vagyon két üveg ablak minden készülettel hat hat táblákbúl álló. / Zöld mázú nagy tornyos kályhás kemencze kivűl fűtő. / Ezen palotárúl az kápolnácskára nyílik két felé nyíló ajtó veres fenyű fábúl, fél része alsó és felső vass tolókával, rézes vass sarkokra réz táblás borított záros pléhre, réz fordítóval kulcsal. / Az ajtó felett ónban foglalt üveg ablak, / Találtatott benne egy kisded festett aranyos oltárka., hozzá tartozandó készülettel, s. papi öltözettel. / Négy ablak rajta minden készülettel, hat hat táblákbúl álló edgyiken fejér gyolcs firhang. / Egyik ablakban az alsó részén egy fiókos almáriumocska fenyő fábúl két felé nyíló ajtaja vas sarkakra közönséges pléhes zárra. Kulcsostul, melyben holmi mise mondó eszközök tartatnak. / Szentelt víz tartó egy fa kánna.

Az kápolna előtt lévő palotának nap nyugatrúl való ajtaja két felé nyíló veres fenyű fábul rezes vass sarkokra, réz táblás borított pléhe szárra réz fordítóval s. kulcsal, az fél része alól s. felűl való tolókával. / Nap kelet felől való tractuson lévő szobák és paloták stukatura alatt vannak , alól pedig deszkával ki padolva. / Ezen palota és az Pater káplány szállása kőzőtt egy kiss spatium lévén, merre az folyosórúl az kápolnácskába bé járnak, holott is éjszak felől való traktuson vagyon egy két felé nyíló veres fenyű fábúl való duplás ajtó, melly is nap nyogatra nyílik, rezes vass sarkakra / (44v.) réz táblás borított pléhess zárral réz fordítóval, az kulcsa elveszett. / Ezen szobán találtatott két üveg ablak egész készülettel hat hat darabb táblákból álló. / Kávészín forma nagy kályhákból rakott kívűl fűttő kemencze. / Egy puszta tölgy fa deszkából való ágy. / Dió fából való keskeny asztalka egy, fiókos esztergályban meczett lábakkal.

Ezen szobábul az másik szobára nyílik másik ajtó fenyő deszkából való két felé nyíló rezes vass sarkakkal fél része alól felűl való vas tolókával réz táblás borított pléhes zárral, réz fordítóval kulcsával. / Két üveg ablak rajta egész készülettel hat hat darabb táblákbúl álló. / Kávészín nagy kályhákból rakott kívűl fűttő kemencze. / Egy kiss diófa keskeny asztal. / Tőlgy fa deszkából való keskeny ágy egy.

Ezen szobából az harmadik szobára nyílik egy két felé nyíló ajtó fenyő deszkából, rezes vass sarkakkal, fél része alól afelől való tolókával, réz táblás borított pléhes zárral réz fordítóval kulcsostúl. / Vagyon két ablak rajta egész készülettel hat hat darab táblákból álló. / Kávészín nagy kályhákból rakott kívűl fűttő kemencze. / Tölgy fa deszkából való ágy egy. / Egy kis keskeny dió fa asztalka esztergályban meczett lábakkal.

Ezen szobának ajtaja nyílik egy kerek palotára melly is napnyugatara vagyon, két felé nyíló a fenyő deszkából, rezes vass sarkakkal, fél része alól s. felől való tolókával, réz táblás borított pléhes zárral réz fordítóval s. kulcsával. / (45r.) Ezen szoba és az kerek palota közt vagyon egy pitvar, holott is találtatott egy tölgy fa deszkából ruha mángorló egész készületivel. / Azon pitvaron éjszak felől vagyon egy ablak egész készülettel hat hat darab üveg táblákból álló.

Ezen pitvarból nyílik nap nyugott felé, az bástya mellett lévő kerek palotára egy közönséges duplás tölgy fa deszka ajtó, rezess vass sarkokra, réz táblás borított pléhes zárral, kívül réz fordítóval s. kulcsal. / Találtatott ezen palotán négy üveg ablak egész készülettel hat hat darab üvegből állók. / Egy zöld mázas kályhákból rakott czifra tornyos kemencze kívül fűtő. / Egy hosszú tülgy fa deszkából való asztal lábastúl. / Három darabbúl álló fogass. / Egy márvány kű asztal képírónak való festéket törni rajta / Tölgy fa deszkából való ágy kettő, egyik ócska. Téglával padimentumozott, felül stukatúrás.

Ezen palotárúl ki menvén az mint az kemenczét fűtik vagyon egy szükség helly, mellynek kűlső ajtaja tölgy fa deszkábul vagyon, vass sarkakkal pántokkal. / Az belső ajtaja hasonló képpen tölgy fa deszkából vass sarkakra pántolva belső vass tolókával.

Emellett vagyon egy szobácska dél színre, mellynek ajtaja az pitvarból nyílik tölgy fa deszkábul vass sarkakkal borított réz táblás pléhre kívül réz fordítóval kulcsal. / Vagyon rajta két öveg ablak egész készülettel, hat hat darabb üvegből álló. / Egy ócska téglával foldozott kőzönséges zöld mázas kisded kályhás kemencze kívűl fűtő. / Dió fábúl való két kis keskeny asztalka esztergályban meczett lábakkal. / Két fenyő fa ágy harmadik tölgy fa deszkából, egy padimentuma téglából rakott, felül stukatúrás. / (45v.) Innét fel menvén az padlásra, által az ebédlő palota padlássán, az napkelet felől való toronyban lévő kis kerek házban, mellyen vagyon kőzőnséges tölgyfa deszka ajtó vass sarkakkal pátokkal borított vass pléhes zárral fordítóval, s. belső tolókával. / Két ónban foglalt nagy üveg ablak rajta minden készülettel. / Hosszas nagy fekete kályhákból rakott fekete mázos kemencze benne kivűl fűtő. / Tölgy fa deszka ágy egy. / Kőzép szerű tábla asztal tölgy fábúl , lábával edgyütt. / Egy közép szerű tölgy fa karszék. / Ezen szobának padimentuma téglával rakott, felűl stukatúrás. / Ezen szobából ki menvén vagyon más tölgy fa deszka közönséges ajtó délre nyílik vass sarkakkal pántokkal , borított pléhes zárral fordítóval kulcs nélkül. / Ezen ajtó felett vagyon ónba foglalt üveg ablak. / Az ajtóval által ellenben az torony oldalán ónban foglalt egy nagy üveg ablak egész készülettel. / Emellett éjszak felől más hasonló nagy üveg ablak. / Ugyané mellett éjszak felől egy ónban foglalt romlott kerek ablak. / Ezen ablakkal által ellenben éjszak felől nyílik egy közönsége sajtó tölgy fábúl vass sarkakkal pántokkal rezess zárral lakattal, melly most szalonnás bolt, még készületlen. / Találtatott benne két füstös óh szalonna. / Egész orja 4. fél egy. / Óó háj tizen kettő. / Négy ablak rajta vesszővel bé fonva. / Második ajtaja az kis folyosóra nyílik tölgyfa deszkábul vass sarkakkal. / Azon kiss folyosón találtatott az torony ablakára való 5. ablak ónban foglalt, három darabb jó benne az többi romladozott. / (46r.) Item két semmire való hordócska. / Innet fel menvén az Toronyban lévő leg felsőbb szobában. Mellynek ajtaja közönséges tölgyfa deszkából napnyugatrúl nyílik vass sarkakkal pántokkal, retesszel lakattal kulcsostúl. / Vagyon rajta hat ablak holmi dirib darab deszkával bé csinálva edgyiken fa rostély vagyon. / Az padlása tölgy fa deszkából van ki rakva. Az padimentuma téglával. / Találtatott álláshoz való vas kapocs No. 13. / Aszú alma véka 18 ½ / Aszú szilva véka 8 ½ / Aszú körtvély 6 ½ / Aszú baraczk 5. / Harmadévi dió véka 1.

Honnatis az padra le jövén, napkelet felől való tractusnak padján találtatott két hordóban kendermag cir 2 kőből / Egy madarászó hálló Itrangjával, s. hozzá való vasaival együtt. / Egy rosz tölgy fa deszka ágy. / Nagy hosszú s. vastag csiga kötél. / Öreg bivaly bőr No. 4. Bivaly bornyű bőr 3. / Hámorhoz való öreg fújó egész készülettel 2. / Stomp nyíl vasastúl 7. / Vad disznó bőr egy. / Ökör bőr egy. / Egy darab kikészített bivaly bőr. / Tizen yolcz lita kender. / Holmi rosz hont verett Juh gyapjú cir. No. 24, / Selyemhez való fa motolla egész készülettel. / Egy nagy veres cserép kályhán eő Excja czímere- / Két hosszú tölgy fa karszék. / (46v.) egy tábla asztal alá való láb. / Torony tetejére való nagy cserép gomb.

Az kápolna felett való szobácskán közönséges tölgy fa deszkából való ajtó vass sarkakra retesz zárral. Négy ónban foglalt üveg ablak rajta ketteje jó, ketteje romladozott sark vasak és pántok nélkül. Item boross hordó nyocz.

Innet menvén az ebédlő palota padlására, s. a felett való toronyban az óra egész készülettel. / Az hol az órához fel járnak vagyon egy ajtó tölgy fa deszkából vass sarkakra reteszre. / Ezen padon találtatott tölgyfa fűrész deszka No. 133. / Kapuhoz való vastag tölgy fa deszka 6. / Nyárfa deszka 31. / Fenyű fa deszka 8. / Éger fa deszka 10. / Három ajtó borítás- / Ajtó béllés négy. / Egy nagy ablak ráma hat fiókjával. / Két ajtó tölgyfa deszkából, harmadik kisebb. / Palotára való ócska fenyő fa ajtó egy, két felé nyíló. / Theseshez való nagy ráma egy. / Hosszú tábla asztalhoz való egy láb. / Egy fa mázsa deszkáival karikáival edgyütt. / Egy hosszú tölgy fa hát szék. / Gerin fogó fa láda egy. / Holmi dirib darab állásnak való deszkák és fák. / Üres boros hordó No. 65. / (47r.) Azmint az grádicson fel járnak az palotára az gradics felett vagyon egy ócska ajtó vass pántokkal. / Item bót hajtáshoz való arkus ednihány darabbúl álló. / Hogy mindezek é szerint találtattak, az mint fellyebb specificálva vannak [...]Erdőd die et anno quibus supra. / Otrokócz Ferencz / Sombor János / Bátori Pál

4.2. Az 1744. évi inventárium (1744, Erdőd MOL Károlyi cs. lt. P 397 99. csomó Számadások (1739–1829) 216–224. lap)[139]
(216r-v.) Méltóságos Grlis Groff Nagy Károlyi Károlyi Ferentz Uram eő Excellentiája Erdődi Kastéllyéban Találtatott Bonumainak inventatioja következik, Nemzetes Vitézlő Csiszár István Udvarbíró és bíró Antal Kultsár Uraimék kezek alól, Nemzetes Vitézlő Vultur Gábor Udvarbíró és [...] uraimék keze alá.

A Granariumban található tárgyak listája. [...] / (217r.) Balota falusi hídhoz tartozandó kész vasak találtattanak ezen nagy Granáriumban [...] / Az Kapu felől ezen Granárium mellett való Boltban találtattanak [...]

(217v.) Innen ki menvén az Kapu alatt a virágos kertre nyíló / Ajtó vas sarkokon, keresztül járó [...] vas zárja No 1. [...] / Ezzel által ellenben mész tartó boltocska [...] / Az mész tartó boltbul bal készre lévő gradicson felmenve az Ebédlő Palotára az melly előtt is találtatott / Egy nagy üveg lámpás No 1. / Egy üveg harang No. 1. (palotában található tárgyak következnek) [...]

---

[139] Csak az épületre vonatkozó topográfiailag hasznosítható adatokat közlöm. Érdekessége, hogy a várat körülvevő majorsági épületeket is leírják.

(218r.) Ezen ebédlő palotábul Nap nyugotra egy kétfele nyíló duplás ajtó vas sarkokon alól s fejül tojóka s jó Betsi zárja [...] / Mellette lévő kis Házatskában kívűl fütő szederjes színű kementze No 1. [...] / Ezen kis házbul egy egyes duplás Ajto két vas sarkokkal / Betsi zárral s egy kis tojoka zárral No 1. / A melly Palotában Mlgs Iffju Gralis Uram eő Excellentiája / Lakott, [...] / Innét ki menvén az új torony alatt való alsó kerek / Házban , mellyen vagyon egy duplás egyes ajtó [...] / (218v.) Ebbül ki menvén bal kézre vagyon egy Árnyék széke. [...] / Ezen kerek palota felett más kerek palota az melly palotán is két ajtó héj ajtó nélkül No.2. / Sárga mászú kívül fütő kementze benne No. 1. / Három ablak rajta kettőn 12 egyben járó vasas Rámák / Vas sarkokkal fordítókkal üveg nélkül No. 3. / Ennek fojosóján kívül 18 öszve járó vasas Rámák / Vas sarkokkal s fordítókkal ez is üveg nélkül No.3. / Harmadik kerek ház ezen új toronyban két ajtóval egyik / Ajtó vas sarkokkal reteszszel retesz tűvel lakattal No. 1. / Rámák nélkül való ött ablakok rajta No 5. / Körülötte a fojosón jó kerek fa rostélyos ablak No 10. / Negyedik és leg felsőbb ház ezen ujj toronyban meg keszületben.

Idvezült Mlgs Úr Házán három Ajtó kettő két fele nyíló duplás / Vas sarkokkal s Betsi zárokkal és két tojóka zárakkal No 2. [...] / A Harmadik ajtó egyes vas sarkokon közönsége szárral és egy kis tojókával No 1. / Ezzel által ellenben az Nagy toronyban lévő Háznak / A kultsa N. Mede István Uramnál lévén nem inventáltatott. / Innen jobb készre ezen nagy Kerek Torony gráditsára / Egy ajtó vas sarkokkal s közönséges vas zárral. No 1. / A Nagy Toronyban lévő Második kerek háznak két duplás / Ajtaja vas sarkakkal [...]

(219r.) A fojosóján kívül két Ablakok ónban foglalt üveg karikákkal rakvák vas sarkokkal s fordítókkal No 2. / A Nagy toronyban való harmadik háznak két ajtaja vas sarkakkal. [...] / Körülötte levő fojosóján vadnak 8 fa rostélyos ablakok No 8. / Kilentz Ablak rámák onban foglalt romladozott karikákal No 9. / Negyedik felső kis ház ajtaja vas sarkakkal reteszszel s / Lakattal, Nagyságos Asszony Ládái felek vadnak de Petsetelve / Benne s egy nagy bőr párna sak No 1. / Ezen Nagy torony mellett levő Árnyék székre vagyon három ajtó vas sarkakkal és vas zárakkal No 3. / Nap Keletrül való Tractuson második házban [...] / Harmadik palotára két felé nyíló ajtó [...] / Negyedik palotára nyiló ajtó két felé nyíló vas zárakkal [...]

(219v.) Eötödik Palotára két felé nyíló ajtó vas sarkokon Jó Bétsi zárral s alsó s felső tojókákkal [...] / Mellette lévő árnyék székre egy ajtó vas sarkakon No 1. / Ezen Palota mellett az kápolna mellyen is két felé nyíló / Két ajtó vas sarkokkal s betsi zárokkal s alsó felső tojókákkal No 2. / Két ablak 12 darab üveg táblákbul állók vas sarkokkal fordítókkal s fa rostéllyal No 2. / Harmadik Ablak az Ajtó felett ónban foglalt No 1. / Hat hosszú kar székek No 6. / A Kápolna felett való kis Palotának egy ajtaja vas / Sarkokkal s közönséges vas zárral No 1. [...]

A kápolna előtt való tornácznak Ablaka egy hat darabb üveg táblákbul álló vas sarkokkal s fa rostéllyal No 1. / Ezen ablak előtt harmad fél tábla fa rostély.

Éjszakrul való Tractusnak első szobájának két felé nyíló ajtaja [...]

(220r.) Második szobára két felé nyíló ablak [...] / egy romladozott Orgona ládákba téve No 1. / Harmadik szobára két felé nyíló ajtó [...] / Ebül ki menő két felé nyíló ajtó vas sarkok / Hol betsi zárral alsó s felső tojókákkal No 1. / Ezen Szoba és kerek Palota között egy Ablak Hat / Rámákkal negy darabb üveg táblákkal fordítókkal No 1. / Azon Ablak előtt egy ruha Mangurló mindenestől No 1, / A régi kis secretárián egy Ajtó vas sarkokkal [...] / Két ablak [...] / Mellette lévő árnyék széken két ajtó vas sarkokon No 2. / A Nagy kerek Palotára egyes Ajtó vas sarkakkal [...] / Négy Ablak [...]

(220v.) [...] / A konyha házra nyíló egyes ajtó [...] / A csatlos Ház ajtaja egyes Ajtó vas sarkakon [...] / A csatlos Ház melett való Házon egy ajtó vas sarkakon [...]

(221r.) A sütő Házon egy közönséges Ajtó vas sarkokon [...] / A Kultsár ház ajtaja [...] / Az Udvarbíró Házának egy Ajtaja vas sarkokkal [...] / Ebűl a boltra nyíló ajtó vas sarkokkal [...] / Az Ujj Torony mellett való Padláson Hárs fa deszka fűrésszel metszett No 10. / Ugyan két szál fűrész deszka No. 2. / Négy tojóka szekes kerekek nélkül No 4. / (221v.) Két fa bakok kőmíveseknek való és egy nagy deszka Arkus. / Az Ebédlő Palota felett való Toronyban egy nagy ütő óra deszkás Házban / Vas sarkokon az Ajtaja s vas retesszel no 1. / Egy harang Szent Donát Mártír neve ra öntve. No 1.

Napkeletrül való Tractusnak a Padlásán [...] / Északrul való oldalon levő Palotáknak heján / Majorság Tsűs málé találtatott [...] / A Kerek palotán fejül levő kerek Háznak Ajtaja vas sarkokkal reteszszel s retesz tűvel lakattal No 1. / Ebben találtatott Úr koporsója festett deszkábul No 1. / Az kívül egy nagy Csergettyű s egy kitsény No 2. / Ezen Kerek Ház mellett levő Árnyék széknek ajtaja vas sarkokkal No 1.

A Nap nyugati Tractus alatt lévő granariumnak ajtaja [...] (222r.) Úr Koporsójához való Golyóbis No 1. [...] / Ezen granáriumon három ablak vas rostélyokkal No. 3. A Porkoláb Háznak Ajtaja vas Sarkokkal [...] / A Porkoláb keze alatt lévő kis Boltban találtattak vas szerszámok [...] / ezen kis boltnak duplás ajtaja [...] / A porkoláb Ház véginél a Virágos kertre járó duplás / Egyes ajtó vas sarkokkal retesszel s lakattal No. 1. / Belől a Kertben a Bástya mellett egy Pályinka / Főző Fazék sisakostul s tsűs desázstul No 1. / A Porkoláb és rab Ház Tornátzában Rab vasak [...] (222v.) A tömlöcz Ajtaján vas rostély [...] / Két fa fogas a hajdúk házában No 2. / Ennek kis Ajtaja duplás fejes vas szegekkel megverve / Három vas sarkon reteszszel s retesz tűvel s lakattal No 1. / Ezen ajtó felett vas rostély No 1. / Ugyan a porkoláb kezében vadnak verő No 1 ülő No 1 [...] / Ezen Háznak előtt egy kő kút egy vasas vederrel / S hoszszu vas lántzal vasas csigán. / A kutnak felső kövei 14 vas kaptsokkal öszve foglalva / A kuton kívül a kapu fele apró marha tartó hellyek No 6 / Kiken fa rostéllyok vadnak no 6 / Előttök két Oszlop nyak vasakkal No 2.

Nap nyugoti hoszszu pinczében találtattak szám szerint ezek [...] / Ezen Pintzén két ablak vas rostélyos No 2. / Két fele nyíló duplás ajtaja vas sarkokkal retesz tűvel szíves nagy lakattal kulcsal No 1. / Az Ujj Torony alatt levő Boltban nyolczvan üveg butellákban eczetes bor No 80. / Két vas rostélyos ablaka No 2. / Egyes Ajtaja vas sarkokon reteszszel No 1. / Kívül rajta másik boltban veteménybeli zöldség / Nyolcz Fürész deszka No. 8. / Harmadik boltban mag méh tizenhat kassal No 16. / Az ajtaja vas sarkokon reteszszel s retesz tűvel No 1. / A Zöldséges Bóltnak ajtaja vas sarkokon reteszszel s retesz tűvek s lakattal No. 1. / Ezeknek Gátorjában egy hoszszú fel erő korsó No 1. / Egy hoszszu bor húzó kender kötél No 1.

A nagy bástya alatt való Kásamatának Ajtaja vas / Sarkokkal reteszszel resz tűvel s nagy lakattal

(223r.) [...] A Napkeleti nagy Pintzében találtotott borok szám szerint [...]

(223v.) [...] Ezen Pinczének két fele nyíló duplás ajtaja [...]

A Kastéllyon vagyon két fele nyíló Nagy Kapu vas sarokon / Retesszel lakattal s három jukba vas csigák

A Kastélly Palezatával körül véve. Az Arkon kívül más palezáta s ennek is két fele nyíló kapuja belől s kívűl pedig sorompo vas sarkokkal s vas zárral.

A Kastély alatt Nap nyugotra a vízi malom két bokor küre [...]
A malomház berenás és zsindelyes.
A Majorban a nagyobbik házon egy Ajtó vas sarkokon [...] / Három ablakok / Eből ki járó kis Ház Ajtaja kettő vas sarkokal s vas kilincsel No 2. / Két rosz üveg ablak No 2. / E mellett a Tornátzra nyíló kis ház ajtaja / Vas sarkokon közönséges vas zárral kultsal No 1. / Két rosz ablak No 2. / Ennek a pitvarában a Kémény alatt téglábul rakott sütő kementze No 1. / A pitvar Ajtó vas Sarkokkal s fa Kilintsel No 1.
Második major Házban Három Ajtó kettes vas sarkokkal vas kilintsel fa zarral, 3dik fa sarkokon vas reteszszel s retesz tűvel No 3. [...]
(224r.) Napkeletrül az Majorba egy rend rosz Istálló Három [...] / A major közepén egy kübül rakott rakott kut [...] / Egy nagy itató válu no 1. / Egy hoszszu fedel fás rosz szekér szín No 1. / Két fele nyíló deszkás kapu vas sarkokon vas nyakkal No 1. / Egy nagy csűr huszon nyolcz lában No 1. / A csűr mellett egy hoszu nagy lábtó No 1. / A csürön fejül egy nagy oll. No 1. [...] / Egy rosz tejes pintze az Ajtaja vas sarkokon No 1. [...]
(224v.) A Száraz malom két bokor kűven két nagy keringője vas tsapokon s vas karikával No 2 [...]

Actum in Castro Erdőd
Die 6to January 1744
Per Stephano Szél Szepsényi
Et Paulum Bator
Attestállyuk. Signatur

Képek jegyzéke

1. kép. Erdőd, vár, a bejárati traktus első emeleti alaprajzi a vázlata, a tervezett új torony jelölésével, datálatlan. Ceruza és tollrajz. (48,5 x 64 cm) MOL T 20.260.01
2. kép. Erdőd, vár, földszinti alaprajz, a tervezett granarium és új torony jelölésével. Hátoldalán: A. 1729. Ceruza és toll, sárga színezéssel. (36,5 x 36,5 cm). MOL T 20. 260.02.
3. kép. Erdőd, vár, tervezett főhomlokzat rajza, 1729. Ceruza és toll. (45 x 26 cm). MOL T 20. 260.08.
4. kép. Erdőd, vár, az előző átdolgozott változata, hátoldalán: C. Ceruza és toll. (43 x 32 cm). MOL T 20. 260.07.
5. kép. Erdőd, vár, földszint alaprajzi vázlata, tollrajz. 1729. (41 x 31 cm). MOL T 20. 260.10.
6. kép. Erdőd, vár, a főhomlokzat felmérési- és az első emelet alaprajza 1783. MOL Tervtár T 20.99/4.
7. kép. Erdőd, vár, földszinti alaprajz 1783. MOL Tervtár T 20.99/7.
8. kép. Erdőd, a vár látképe ÉNy-ról, akvarell, 19. század eleje. MNM Történeti Képcsarnok, 56.1039.[140]
9. kép. Erdőd, a vár látképe ÉNyról, Ligeti Károly, kőnyomat, 19. század közepe. MNM Történeti Képcsarnok, 58.1692.
10. kép. Erdőd, a vár DK-ről. KÖH Fotótár (n. 88.315).
11. kép. Erdőd, a vár D-i homlokzata. KÖH Fotótár (N. 85.403).
12. kép. Erdőd, a vár DNy-i tornya. KÖH Fotótár (nej. 147.094).
13. kép. Erdőd, a vár DNy-i tornya. KÖH Fotótár (n. 166.351).
14. kép. Erdőd, a vár DNy-i tornya az udvarról. KÖH Fotótár (n. 88.313).
15. kép. Erdőd, a vár É-i traktusa, udvar felőli homlokzat. KÖH Fotótár (n. 88.312).
16. kép. Erdőd, a vár konyha (ÉNy-i) tornyának romjai. KÖH Fotótár (por 20.834).
17. kép. Erdőd, a vár egyik azonosítatlan tornyának romjai. KÖH Fotótár (n. 88.314).
18. kép. Erdőd, a vár K-i granariumának (?) fala. KÖH Fotótár (por 20.835).
19. kép. Erdőd, a vár K-i traktusa (ÉK-i és DK-i torony), a felvétel tükörben előhívva. KÖH Fotótár (n. 85.402).
20. kép. Erdőd, a vár É-i traktusának belső oldala. KÖH Fotótár (n. 854).
21. kép. Erdőd, a vár É-i traktusának belső oldala, a felvétel tükörben előhívva. KÖH Fotótár (por. 20.836).
22. kép. Shulcz Ferenc ceruzarajza 1864. KÖH Tervtár 13460.

[140] Felirata: „Ländliche Ansicht des Hoch Graflich Karolyichen Schlosses Erdöd wie es von der Mittags Seiten zu sehen ist, mit der Camera Obscura aufgenommen und gemahlen. von 1803. Gasner." A felirattal ellentétben nem D-ről, hanem hanem ÉNy-ról látszik a vár. Erről az akvarellről ír a *Vasárnapi Újság*, 35 (1888), 297. A Gasner név Gassner Simont (1755–1830) rejtheti. Ennek alapján készülhetett a Szirmay könyvében található rézmetszet az erdődi várról: SZIRMAY 1809.

BIBLIOGRÁFIA

Rövidítések

KÖH Kulturális Örökségvédelmi Hivatal.
MNM Magyar Nemzeti Múzeum.
MOL Magyar Országos Levéltár.

Kiadatlan források

Magyar Országos Levéltár

P szekció, családi levéltárak, Károlyi család (budapesti) nemzetségi levéltára (szövegben: MOL K.cs.lt.)
a. P 1507 *Iratmásolatok*
b. P 392 *Törzsanyag*
c. P 398 *Missiles*
d. P 397 *Acta Oeconomica*
e. T-20 *Tervtár*

Magyar Nemzeti Múzeum – Történelmi Képcsarnok

Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Tervtár

Kiadott források és irodalom

BALLA 2000: Kisari Balla György, *Karlsruhei térképek a török háborúk korából*, Budapest
BALOGH 1943: Balogh Jolán, *Az erdélyi Renaissance*, Kolozsvár
BALOGH 1985: Balogh Jolán, *Mátyás király és a művészet*, Budapest
BÉL 1982: Bél Mátyás, *Szatmár megye ismertetése*, ford. Soós István, Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás III–IV., Gyarmathy Zsigmond szerk., Nyíregyháza
BETHLEN 2002: Bethlen Farkas, Erdély története II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig (1538–1571) II–V. könyv. Ford. Bodor András, Budapest–Kolozsvár
BOROVSZKY: Borovszky Samu szerk., Szatmár vármegye, év nélkül, Budapest.
BOGDÁN 1978: Bogdán István, Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig, Budapest
B. NAGY 1970: B. Nagy Margit, A bethlenszentmiklósi kastély, Reneszánsz és barokk Erdélyben, Bukarest, 158–170.
BUNYITAY 1887. Bunyitay Vincze, Szilágymegye középkori műemlékei (Értekezések a történettudomány köréből XIII.), Budapest
ÉBLE 1893: Éble Gábor, Károlyi Ferencz gróf és kora 1705–1758. I, Budapest
ÉBLE 1896: Éble Gábor, Nagy-Károlyi Károlyi Ferencz gróf rövid életrajza. (1705–1758). Budapest.
ÉBLE 1897: Éble Gábor, A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája, Budapest
ÉBLE 1902: Éble Gábor, Károlyi Sándor naplójegyzetei 1725-ból, Történelmi Tár, 1902. II., 89–108, 264–275.
ENGEL 1996: Engel Pál, Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II, Budapest
ENGEL 2001: Engel Pál, Középkori magyar genealógia, Arcanum Cd-rom.
ENGEL 2003: Engel Pál, A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században. I–II, Honor, vár, ispánság, Budapest, 13–72.
ENTZ – SZALONTAI 1969: Entz Géza – Szalontai Barnabás, *Nyírbátor*
ENTZ 1986: Entz Géza szerk., *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei.* I, Budapest, 1986.
FELD 2004: Feld István, Herrschaft, Burg und Residenz in spätmittelalterlichen Königreich Ungarn, Castrum Bene 7, Burgen und Seidlugsstruktur, Hersausgegeben von Alexander Ruttkay, Matej Ruttkay, Peter Bednár, Nitra, 47–78.
FORGÁCH 1982: Forgách Ferenc, Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt, Budapest (Kulcsár Péter vál. szerk., Borzsák István ford.)
FÜGEDI 1985: Fügedi Erik, *Középkori várak. Középkori társadalom*, Gerő László főszerk., *Várépítészetünk*, Budapest, 63–85.
GERŐ 1975: Gerő László, Várépítészetünk, Budapest
GYÖRFFY 1998: Györffy György, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV, Budapest
HEGEDÜS – PAPP 1991: Hegedüs Attila – Papp Lajos szerk., *Középkori leveleink (1541-ig)*, Budapest, 1991.
HENSZLMANN 1864: Henszlmann Imre, A Szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei, Archeológiai Közlemények, 1864/IV, 127–157.

HORVÁTH 1898: Horváth Sándor közli, Egy régi feljegyzés 1545-ből, Történelmi Tár, 1898, 566–567.
ISTVÁNFFY 2003: Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában, I/2 13–24. könyv, kiad. Benits Péter, Budapest
JÓKAY 1891. Jókay Mór szerk., Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben, Magyarország II, Budapest
KÁROLYI 1911: A nagy-károlyi gróf Károlyi család összes jószágainak birtoklási története I–II., kiad. Károlyi László, sajtó alá rendezi Éble Gábor, Budapest
KOPPÁNY 1999: Koppány Tibor, A középkori Magyarország kastélyai, Budapest
KUBINYI 1988: Kubinyi András, Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idejében, Századok, 122 (1988), 147–215.
KUBINYI 2000: Kubinyi András, Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén, Szeged
LAUKA 1854: Lauka Gusztáv, Erdőd vára, Magyarország képekben III–IV, szerk., Kubinyi Ferencz, Vahot Imre, Pest, 50–53.
LŐVEI 1987: Lővei Pál, A sárkányrend fennmaradt emlékei, Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I, Budapest, 148–179.
MAGYAR 1978: Magyar Kálmán, A nagyecsedi reneszánsz vár Báthori-címeres köve, Művészettörténeti Értesítő, 27 (1978), 67–74.
MAKSAI 1940: Maksai Ferenc, A középkori Szatmár megye, Budapest
MEDNYÁNSZKY 1808: Mednyánszky Aloysius (összegyűjt.), Materialia ad descriptionem castellorum Hungaria qua adhus exstant, OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 2338. FM I/1496.
MIHÁLYI 1900: Mihályi János, Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból, Máramarossziget
MIKÓ 1867: Mikó Imre, Benkő József élete és munkái, Pest
MIZSER 2001: Mizser Lajos, Szatmár vármegye Pesty Frigyes 1864–1866. évi Helynévtárában, Nyíregyháza
NAGY 1858: Nagy Iván, Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal II, Pest
NAGY 1869: Nagy Iván, Erdőd vára, Vasárnapi Újság, 16 (1869), 6–7.
NYÚLÁSZINÉ 1996: Nyúlásziné Starub Éva, *Címereslevél gyarapodás a Magyar Országos Levéltárban,* Turul 69 (1996)/3–4, 109–112.
NYÚLÁSZINÉ 1999: Nyúlásziné Starub Éva, *Öt évszázad címerei – A magyar Országos Levéltár címereslevelein,* Szekszárd
PÁPAI 2000: Pápai Gábor szerk., Gyökerek és lombok, Erdészportrék, Barcs
PÁSZTOR 1945: Pásztor Lajos, Károlyi Sándor önéletírásának ismeretlen részlete 1698–1703, Magyar Könyvszemle, 59 (1945), 99–121.
PÓK 1998: Pók Judit szerk. és ford., Szatmár vármegye (1783–1785.), Nyíregyháza
RÉVÉSZ 1863: Révész Imre, Dévay Bíró Mátyás életrajza és irodalmi művei, Pest
RÉVÉSZ 1864: Révész Imre, Az erdődi második zsinat 1555-ben, Sárospataki Füzetek, 8 (1864), 23–31.
RÉVÉSZ 1873: Révész Imre közli, Drágfi János 1526. augusztus 24. végrendelete, Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező, (1873) 94–97.
SZABÓ 1999: Szabó György szerk. és ford., Benkő József, Transsilvania specialis I–II, Bukarest–Kolozsvár
SZABÓ – TARNAI 1988: Szabó György – Tarnai Andor, Benkő József levelezése (1740–1814), Budapest
SZALAY 1865: Szalay László kiad., Gróf Károlyi Sándor önéletírásai és naplójegyzetei I–II, Magyar Történelmi Emlékek, IV–V, Pest.
SZATHMÁRY 1864: Szathmáry Károly, A Tisza bölcsője, Vasárnapi Újság 11 (1864), 138–139.
SZILÁGYI 1859: Szilágyi Sándor közli, Történeti feljegyzések II, 1481–1752, Magyar Történelmi Tár, V (1859), 81–100.
SZIRMAY 1805: Szirmay Antal, Notitia politica, historica, topographica incliti Comitatus Ugochiensis, Pest
SZIRMAY 1809–1810: Szirmay Antal, Szathmár vármegye fekvése, történetei, és polgári esmérete I–II, Buda
VOIT 1964. Voit Pál, Beszámoló az Országos Műemléki Felügyelőség távlati kutatási tervéhez kapcsolódó levéltári munkáról, Magyar Műemlékvédelem 1959–60, Budapest, 254–261.

The Castle of Ardud. The reconstruction work of Sándor Károlyi
(Abstract)

The town of Ardud (h. Erdőd) is situated near the medieval border of the County of Satu Mare. It was the center of a deanery and seat of a county in the thirteenth century. In the next century, together with the neighboring town of Beltiug (h. Béltek), Ardud was in the possession of the Drăgăşeşti (Drágffy) family. The two settlements were the main residences of the owner family: they obtained the right to build a castle at Ardud in 1456. The construction work was started later, being finished, however, at the end of the fifteenth century. In this period the members of the family became very influent, holding important military and administrative functions. The function of the castle, therefore, was more of social display, than military. The Ottoman wars and the extinction of the Drăgăşeşties put an end to the castle, being ruined after the siege of 1565.

After an intermezzo of one century the domain and the former castle was acquired by the emerging Károlyi family. Through the eighteenth century the Károlyies became the most influent clan of the region, and, the most significant member of it, Sándor Károlyi, established a new residence here in the 1720s. Due to the wars and the reconstruction work, the medieval building can be known through the letters, instructions, inventories and architectural sketches made during the rebuilding. This type of written and pictorial material is rich, because Sándor Károlyi was often in the capital, and sent instructions and asked reports on the building process. In addition to the reconstruction of this process, it is revealed the excavation of a medieval building.

During the building of the new castle the medieval walls were reused in the greatest extent. The new building respects, therefore, the ground-plan of the medieval building. The damaged parts were ruined, but not only the foundations, but also the vaults of the cellars and large parts of the elevation were kept. The recovered material: stones and bricks were reused, and even the discovered cannon balls were melted and used for construction material. The new castle, built in baroque style, was more or less finished at the middle of the 1730s. It had an irregular rectangular plan, with four round towers at the corners and three wings. The castle was fortified with ditch and palisade with a flying bridge. In the surroundings a mill and other annexes were built and a game-park was created.

The baroque castle needed restoration already in 1783. New plans for the façade were made at this point, but they were never built, because the importance of the residence was lower than before: the family moved to the capital. The decay continued during the next century. One of the towers was restored and dedicated to the memory of the poet Petőfi, but even this one, together with the rest of the building is a ruin today. The analisys of the written sources, made in this paper is intended to be a starting point of the archaeological research of the castle.

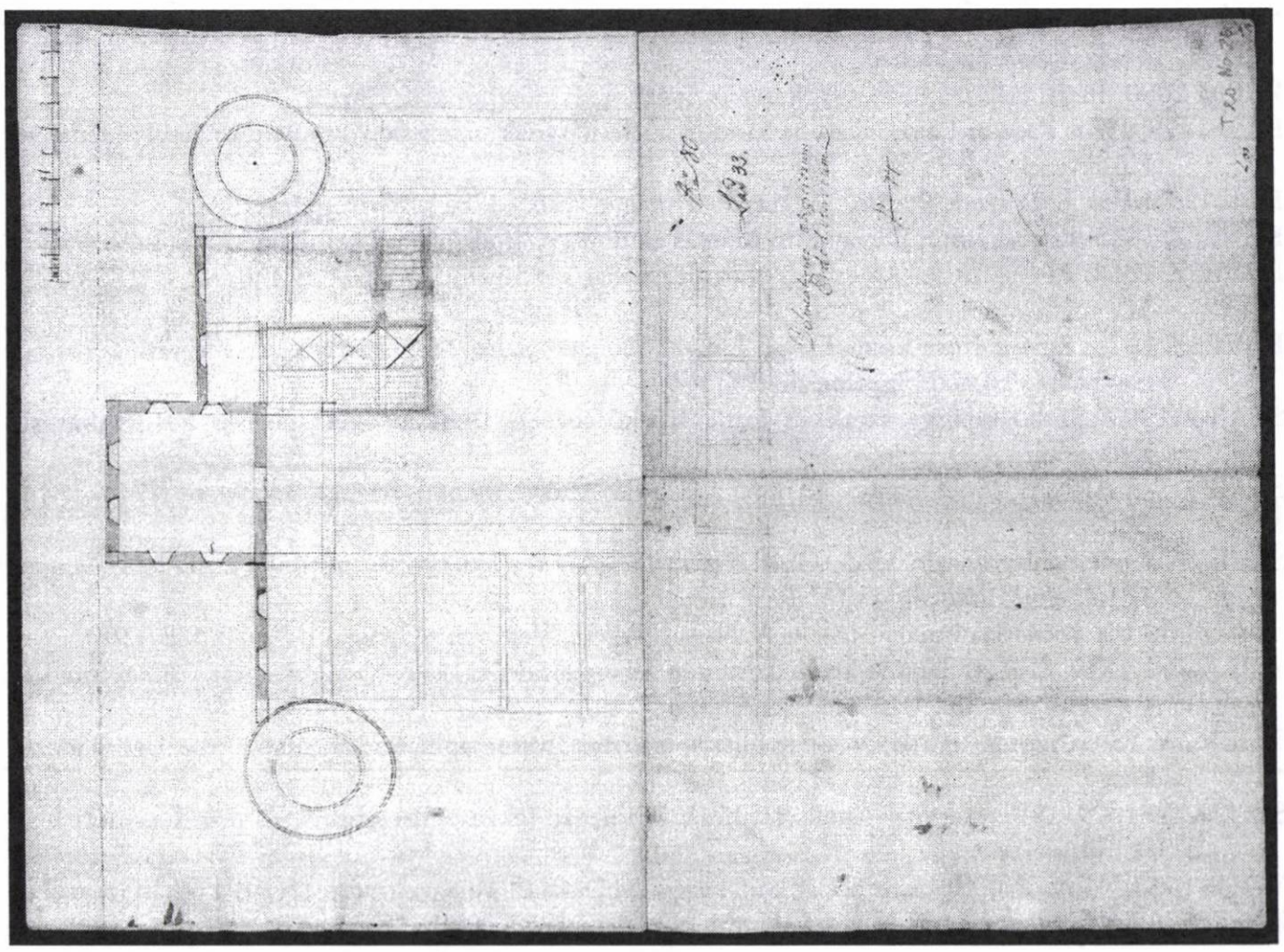

1. kép.

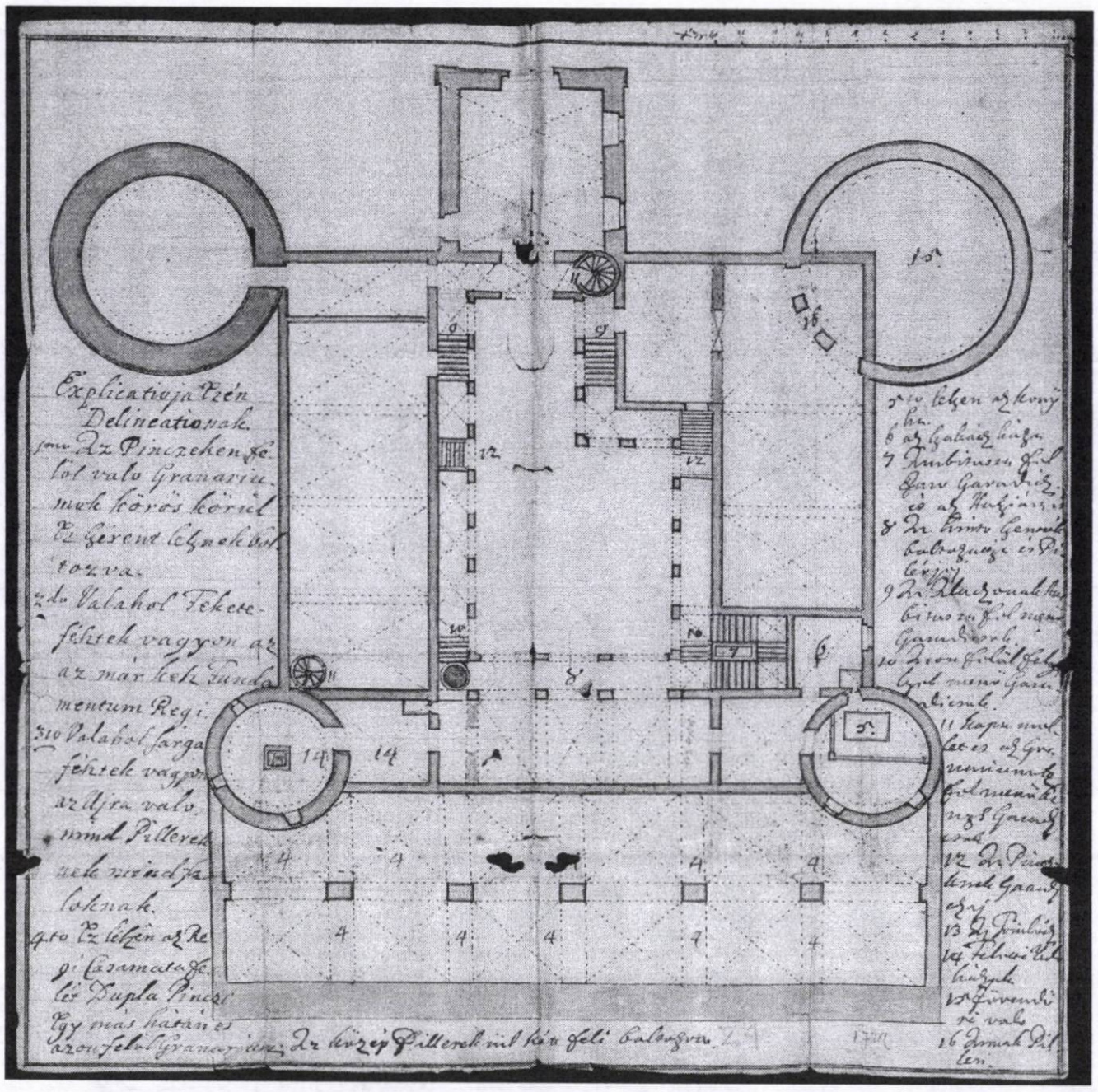

2. kép.

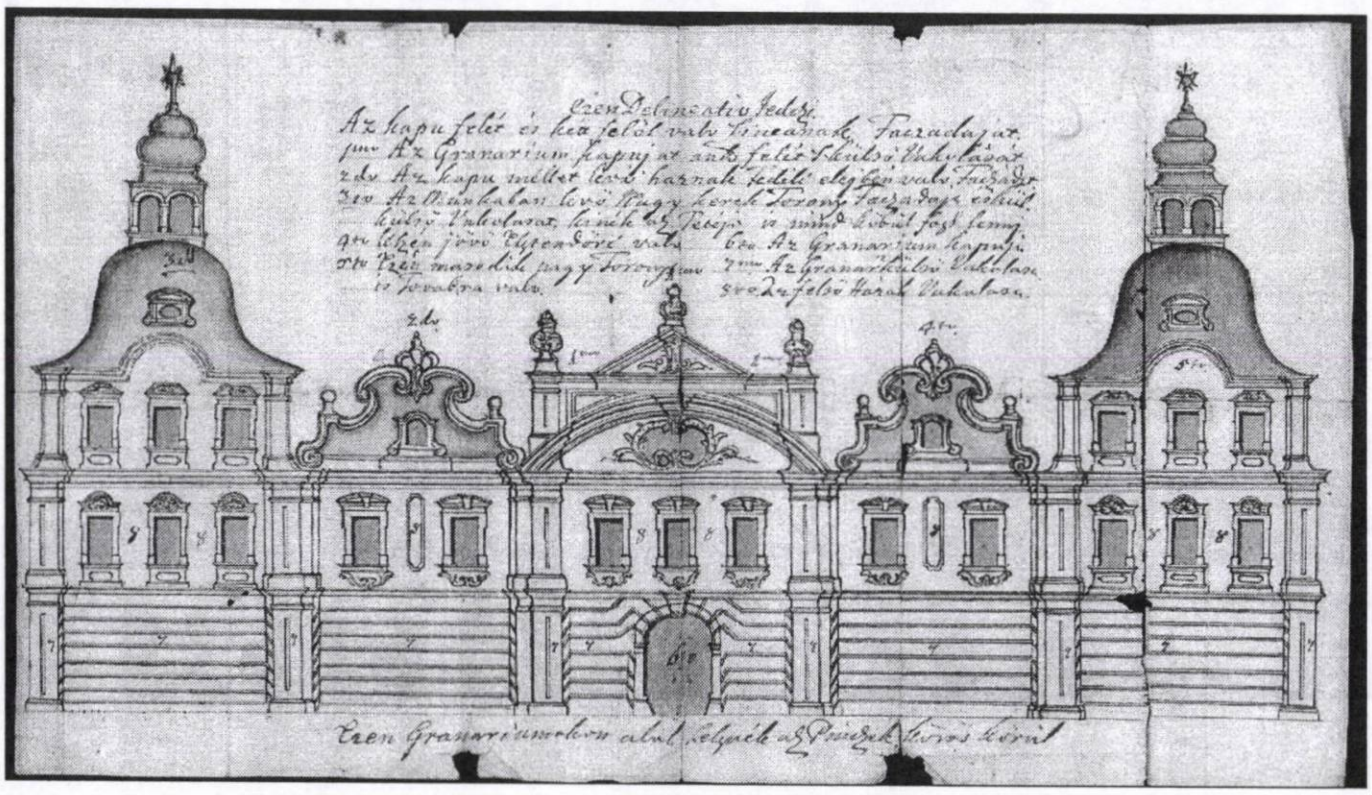

3. kép.

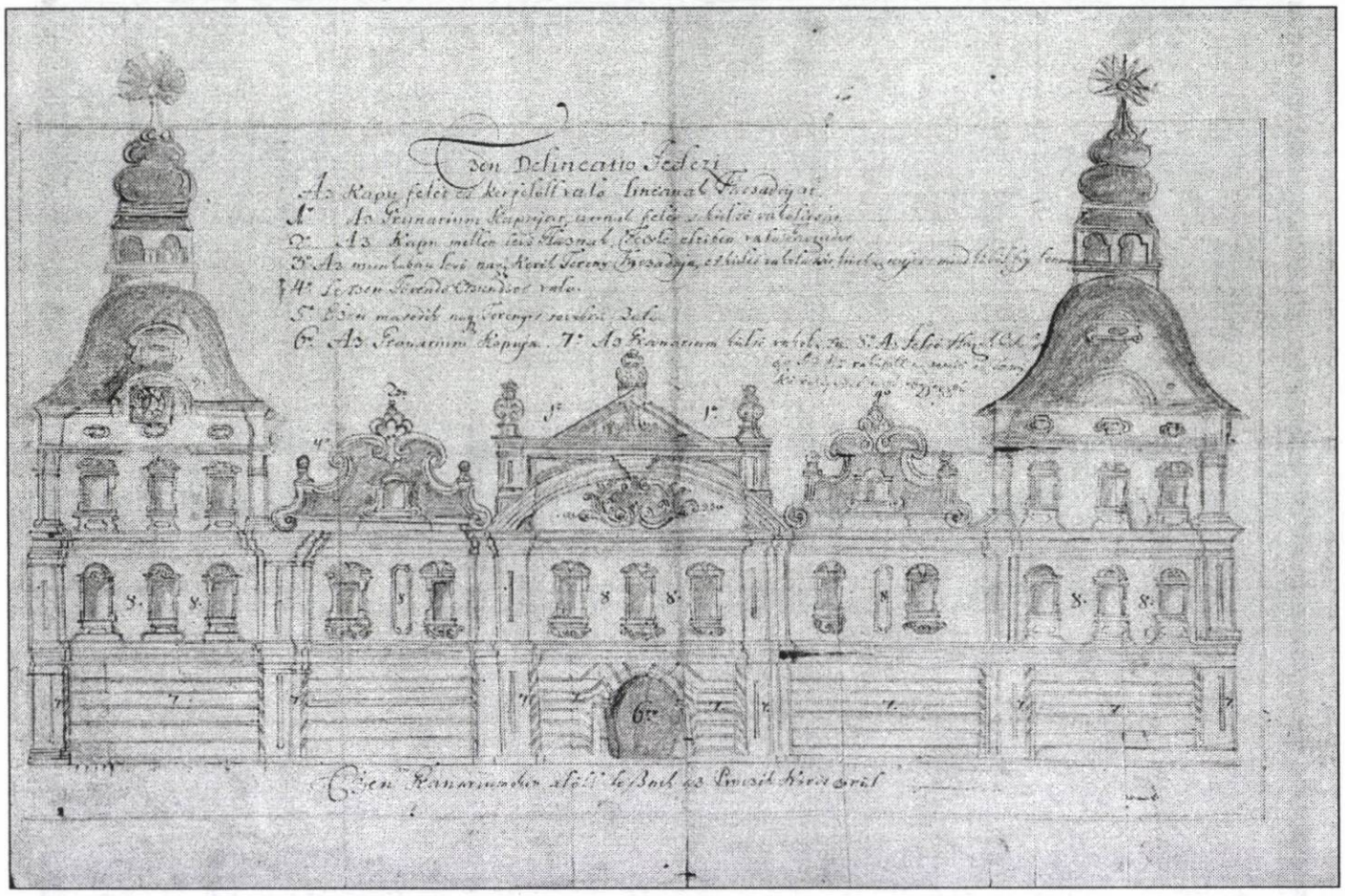

4. kép.

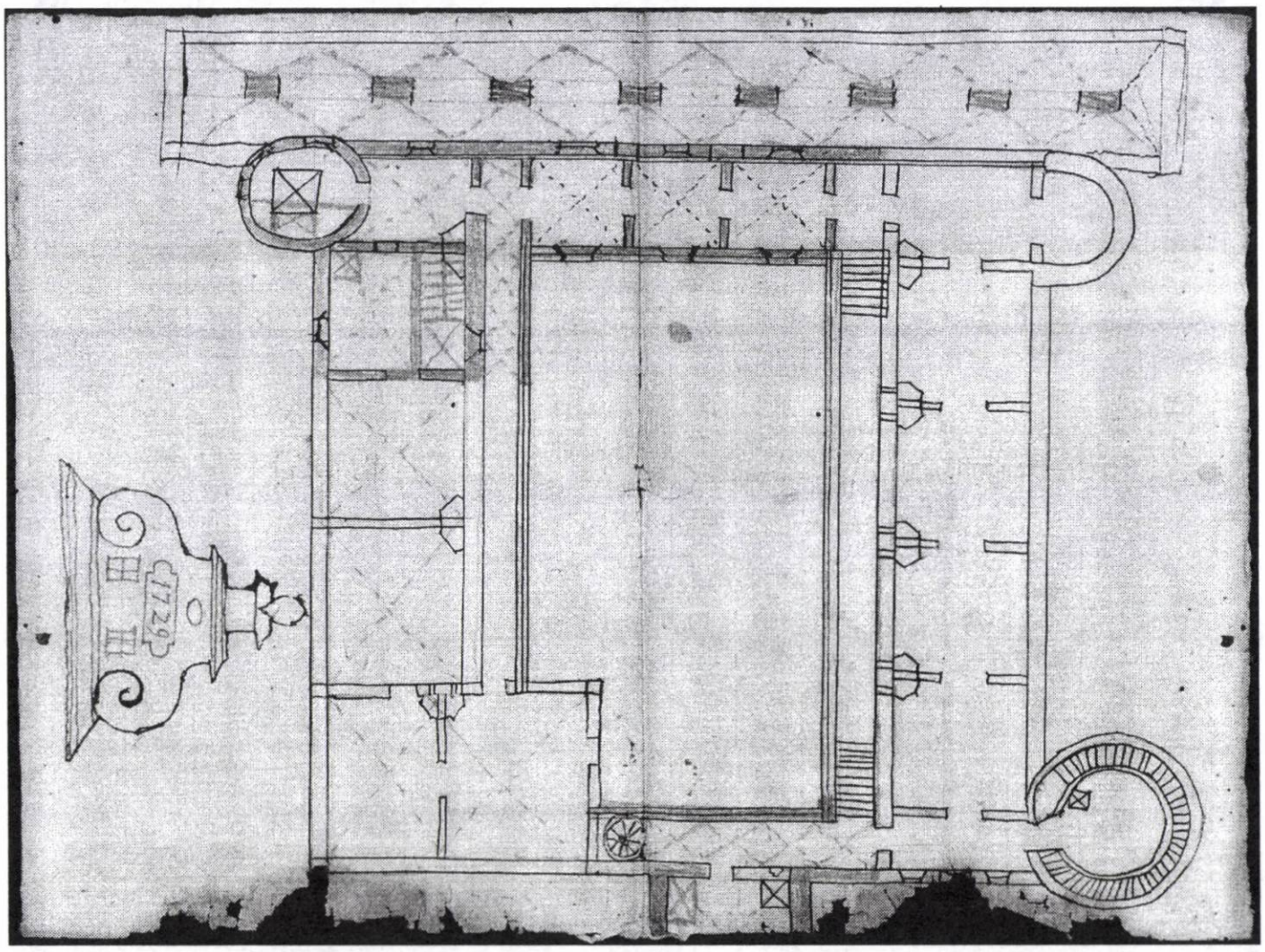

5. kép.

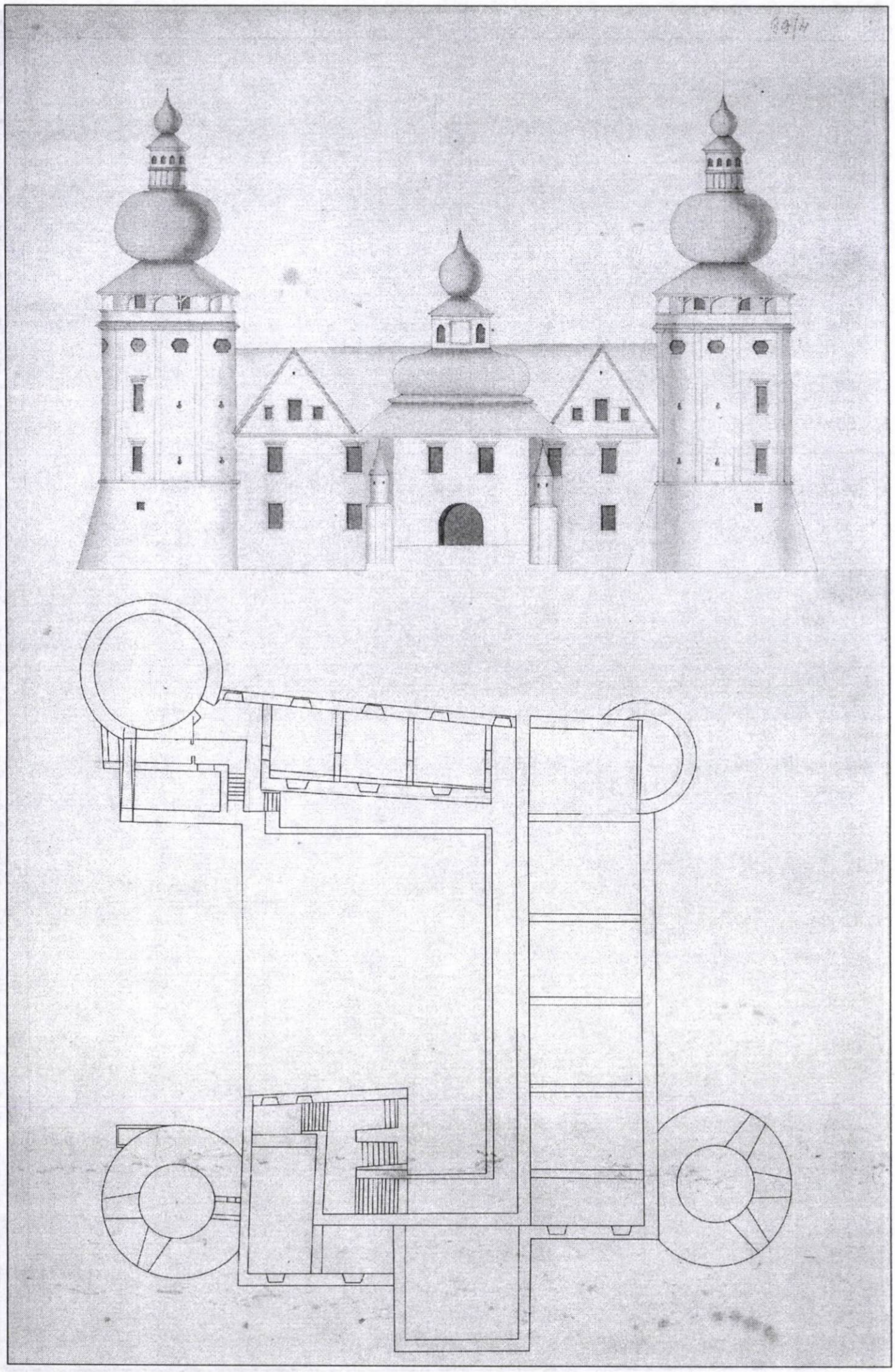

6. kép.

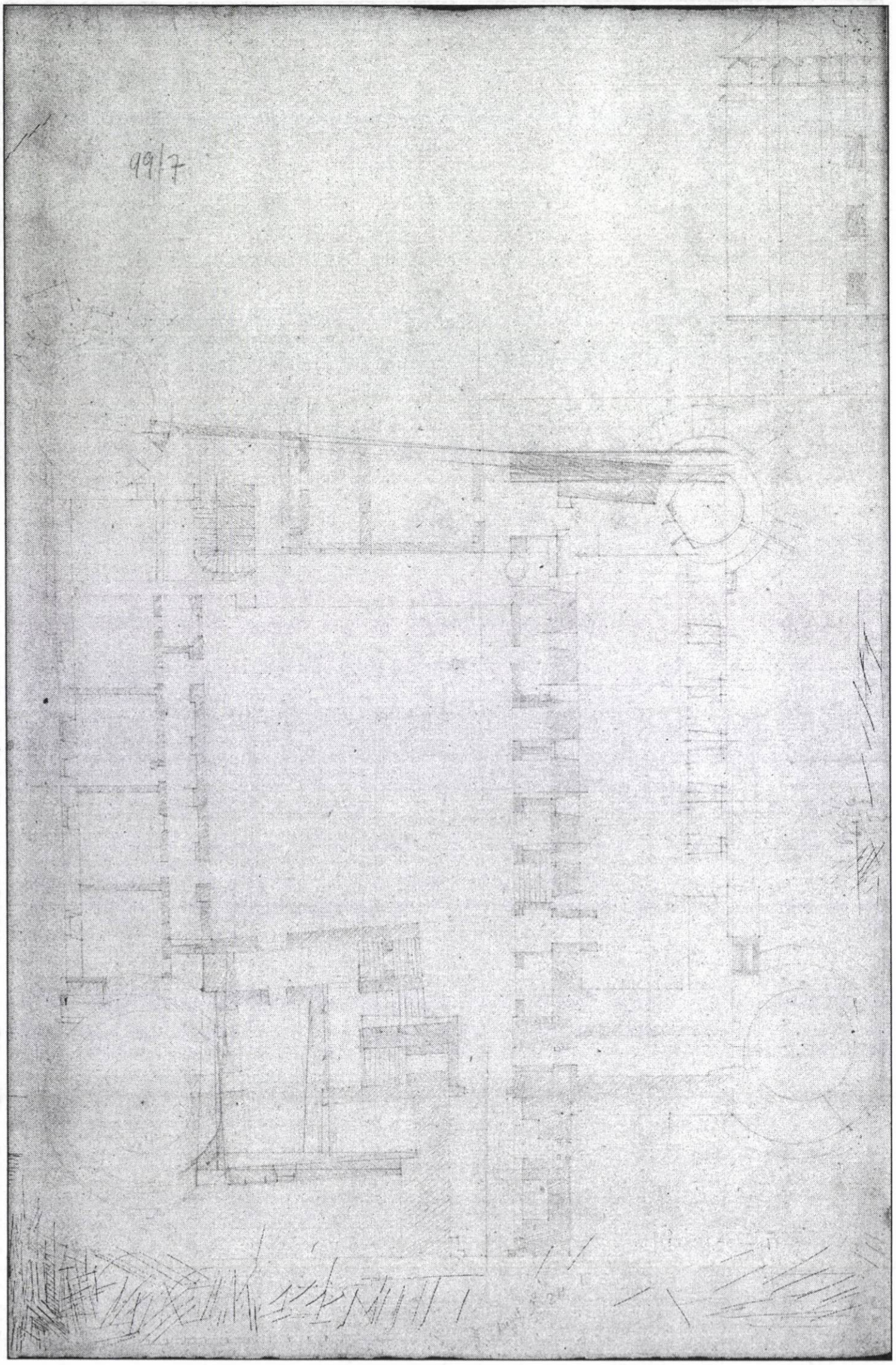

7. kép.

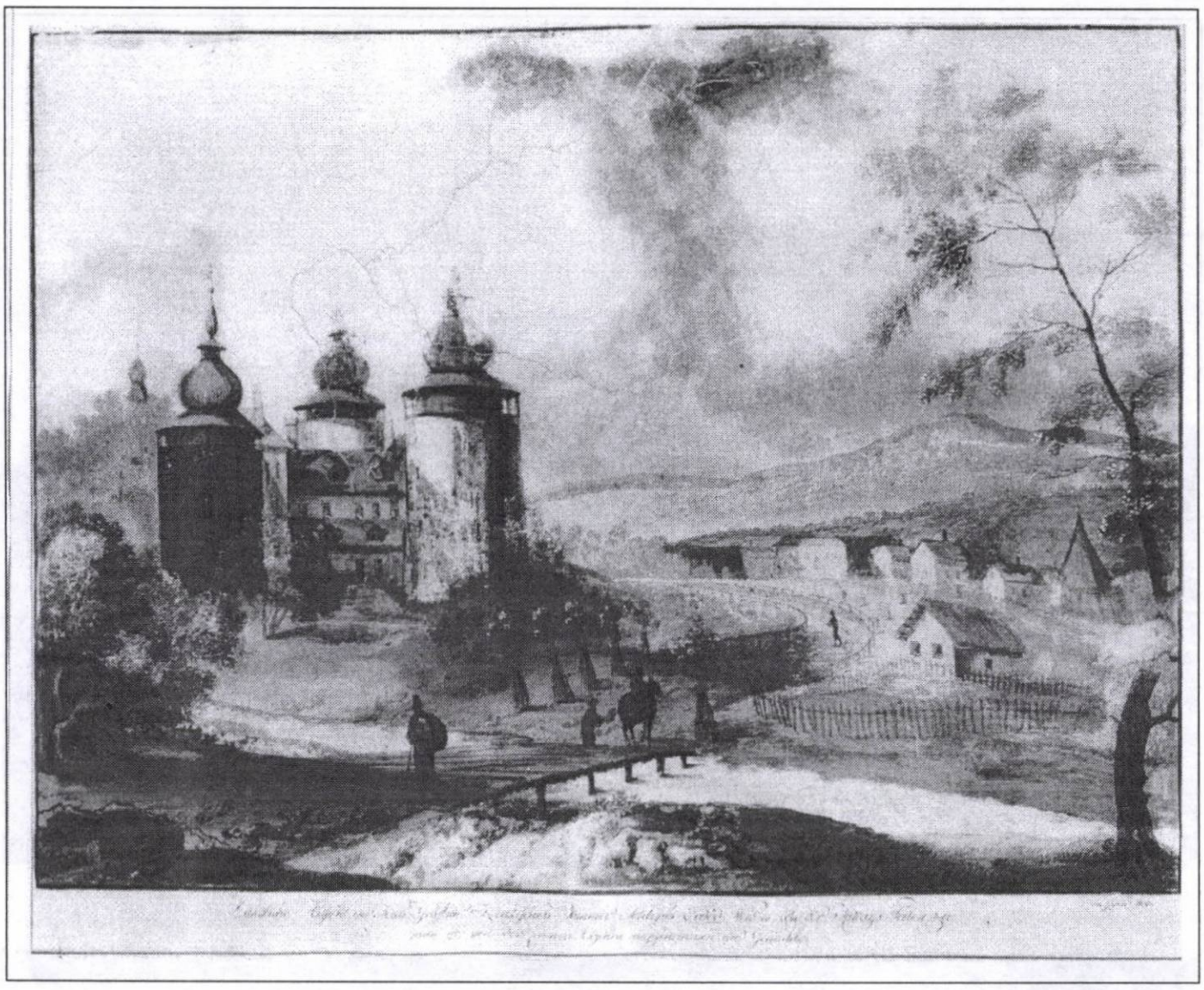

8. kép.

9. kép.

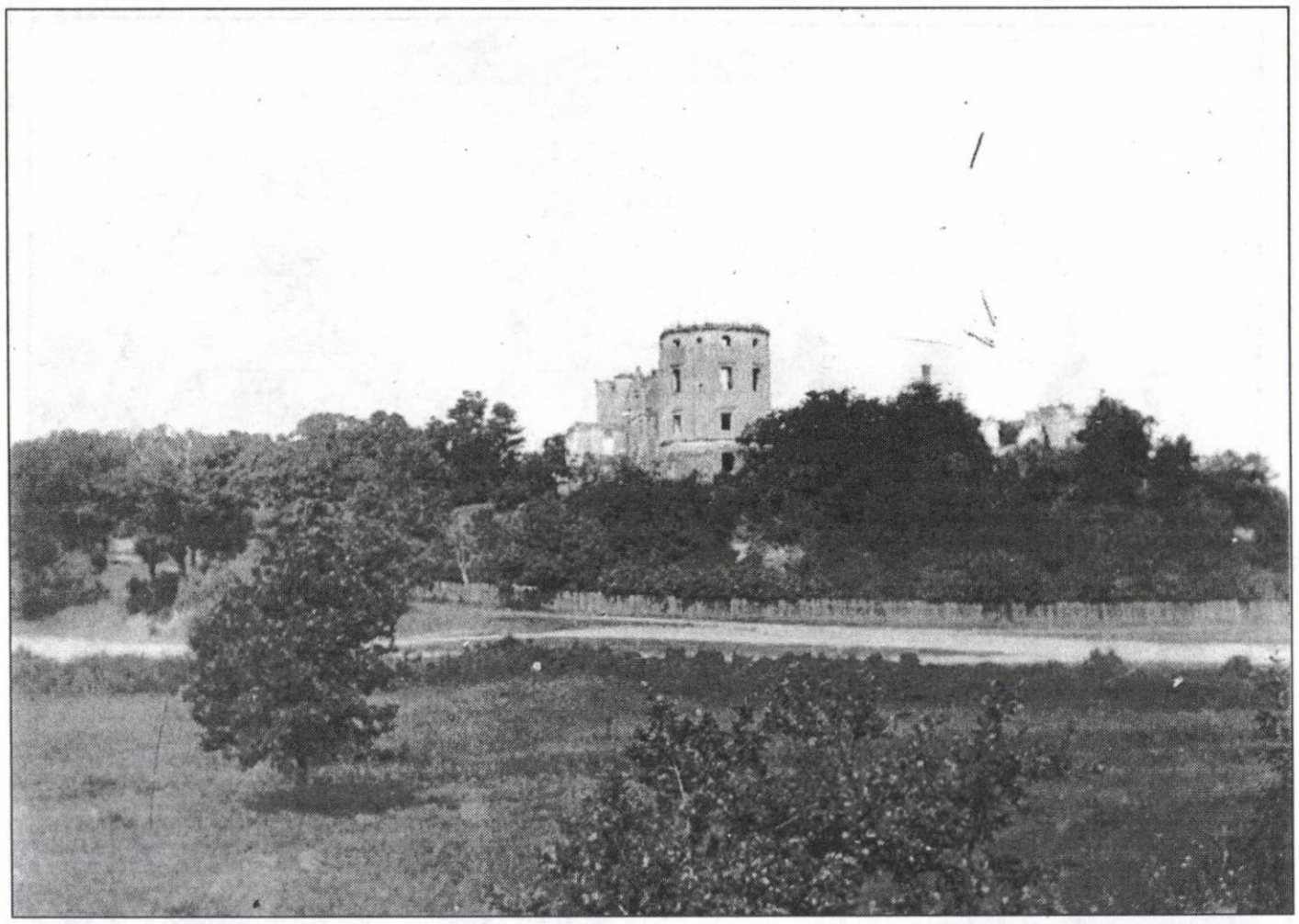

10. kép.

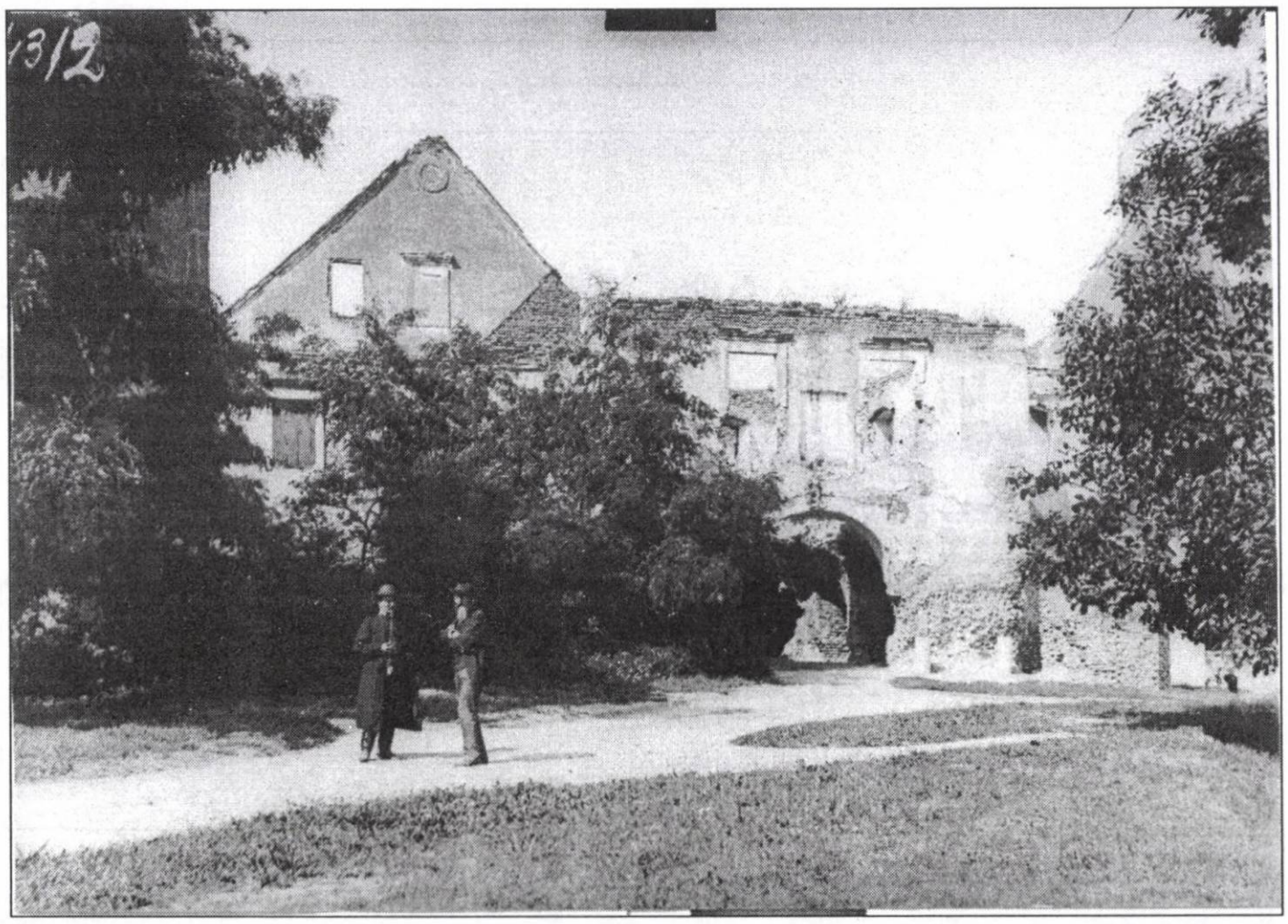

11. kép.

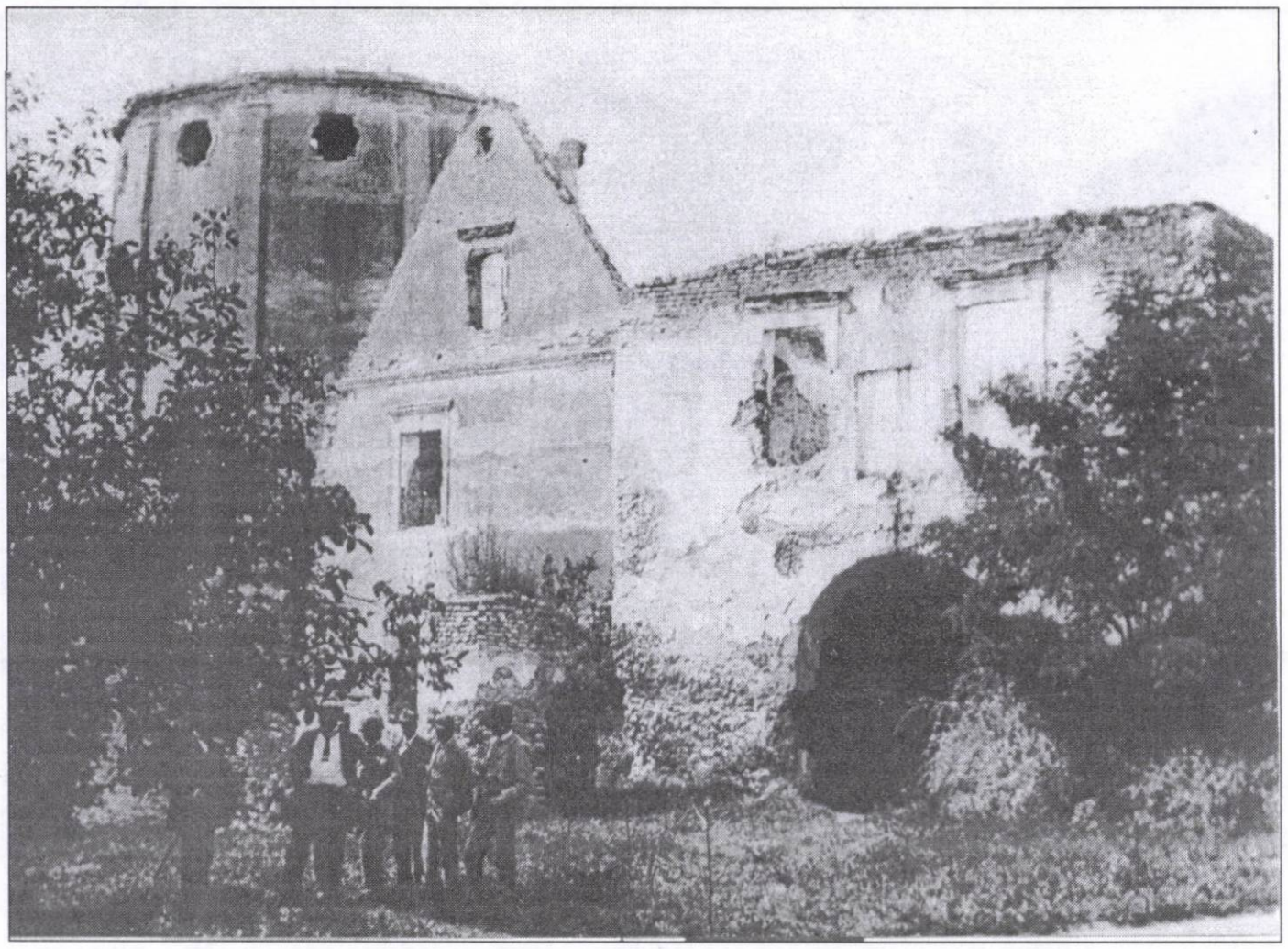

12. kép.

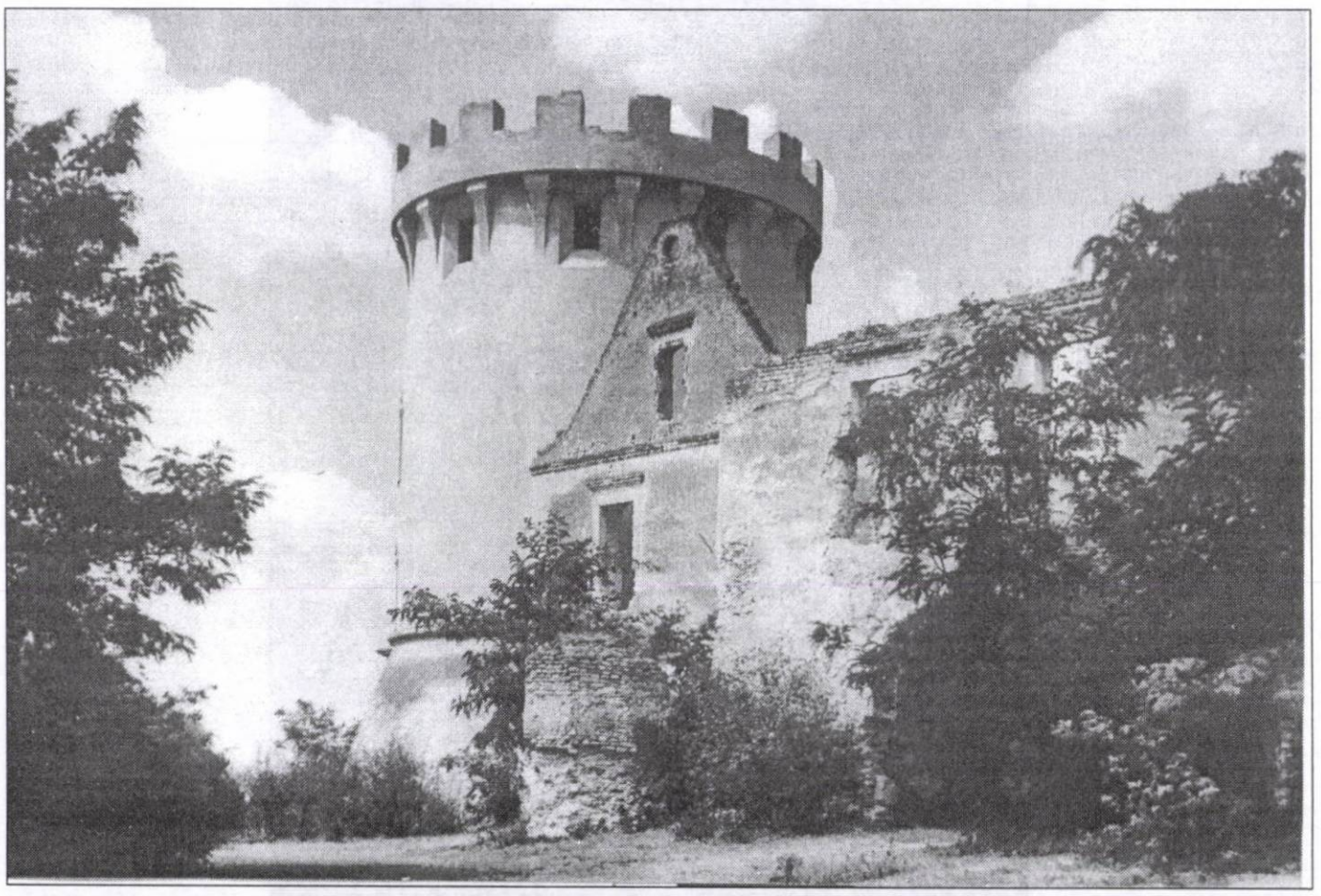

13. kép.

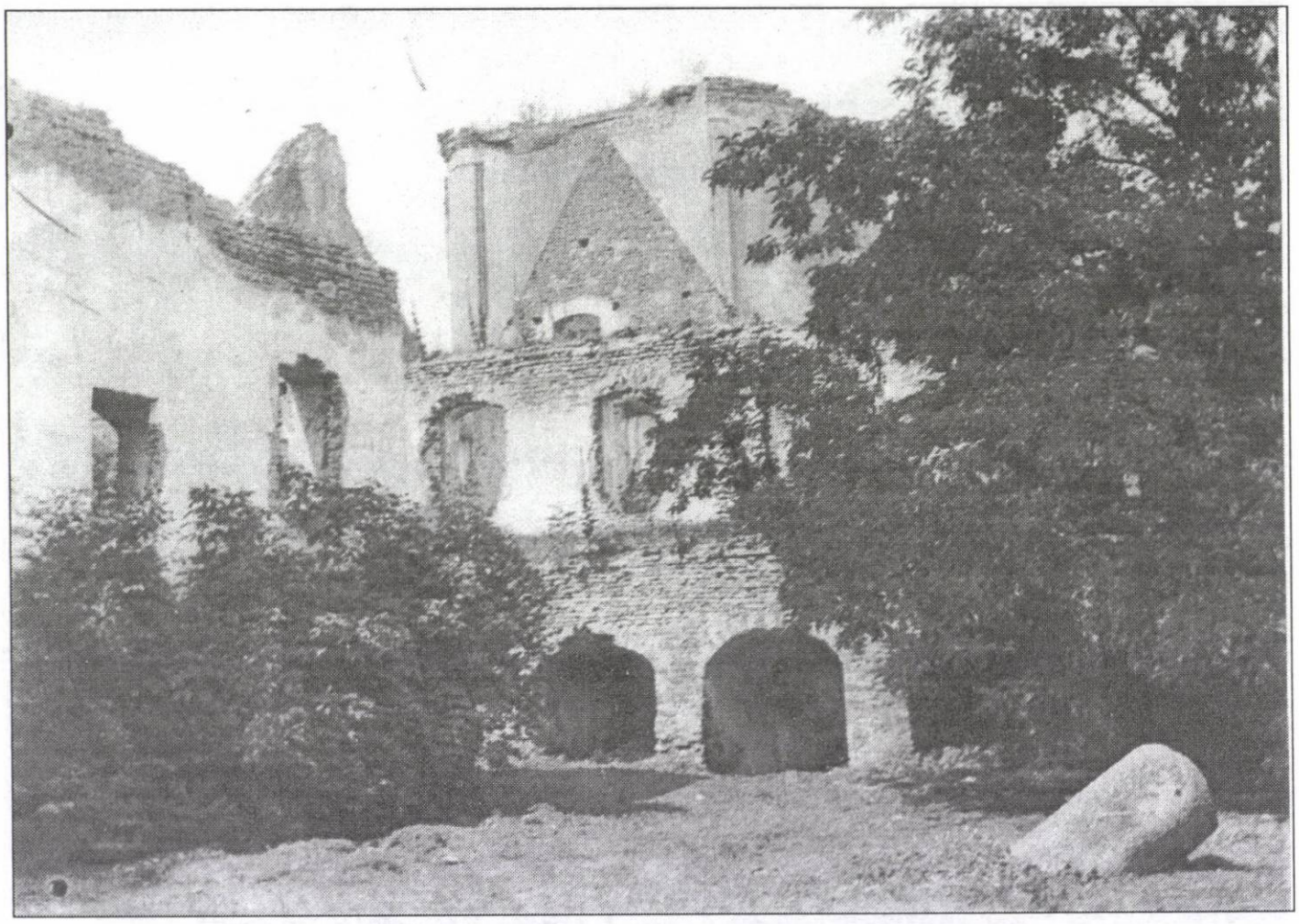

14. kép.

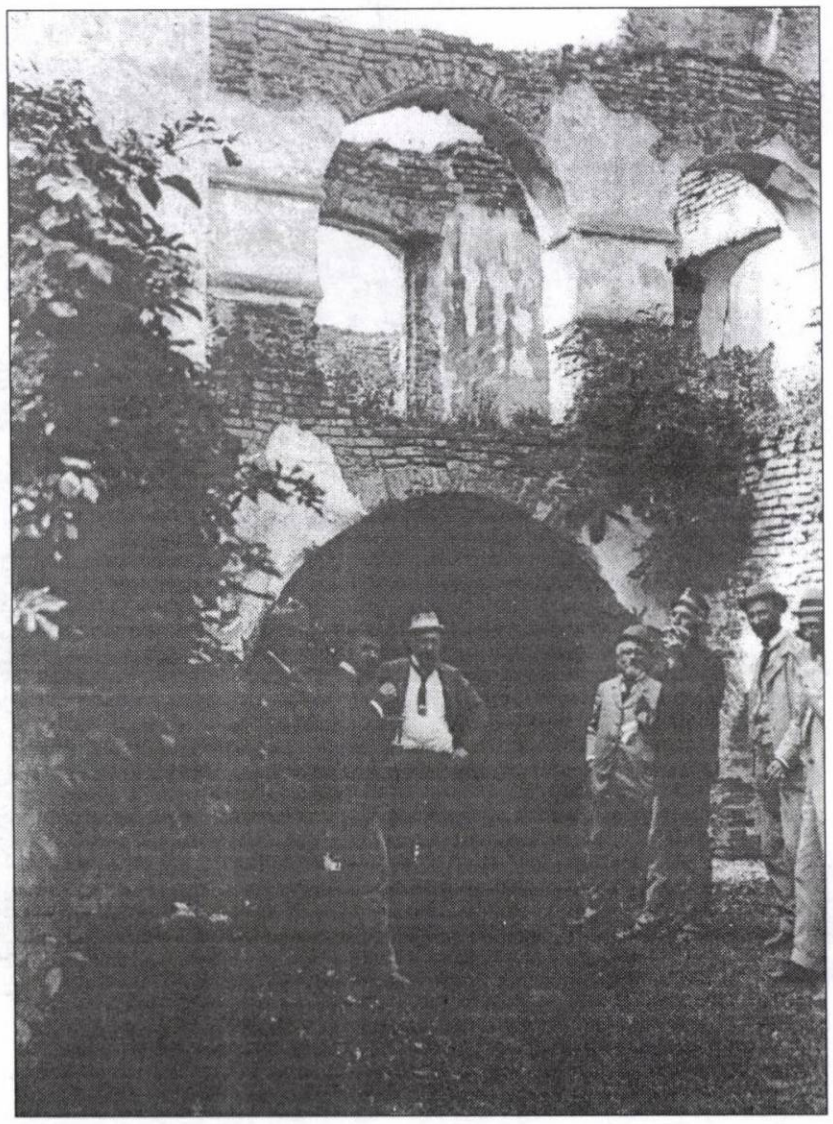

15. kép.

16. kép.

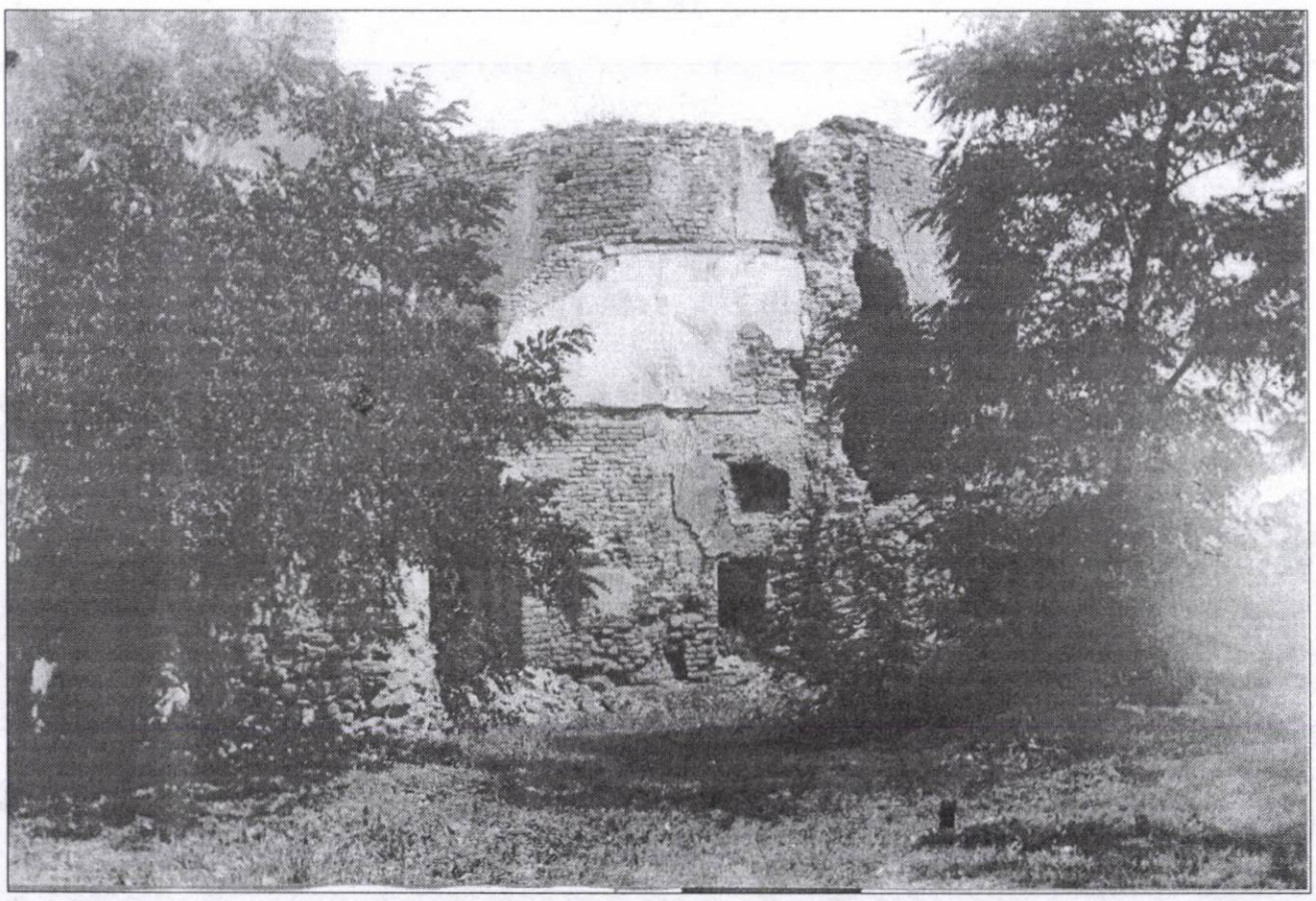

17. kép.

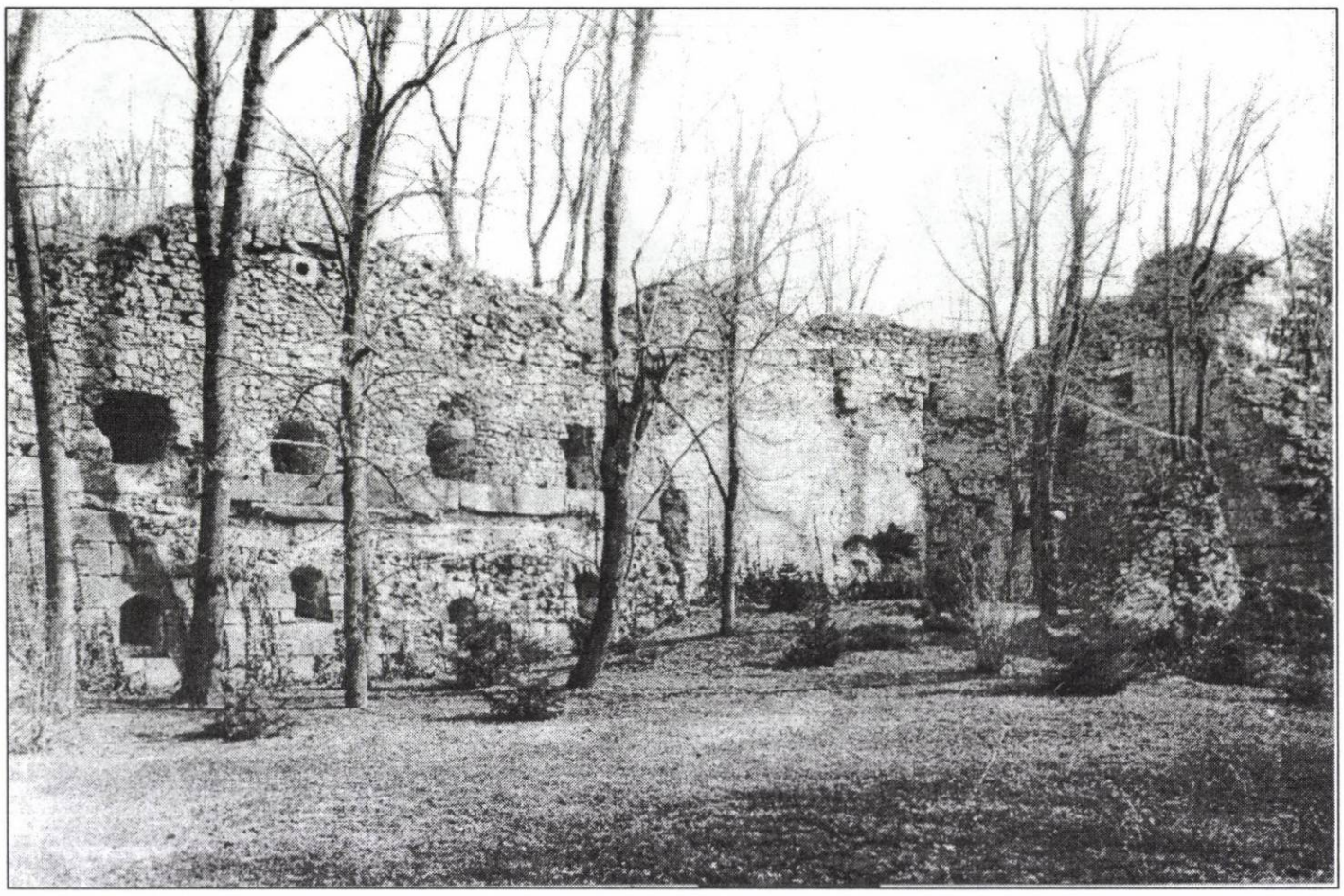

18. kép.

19. kép.

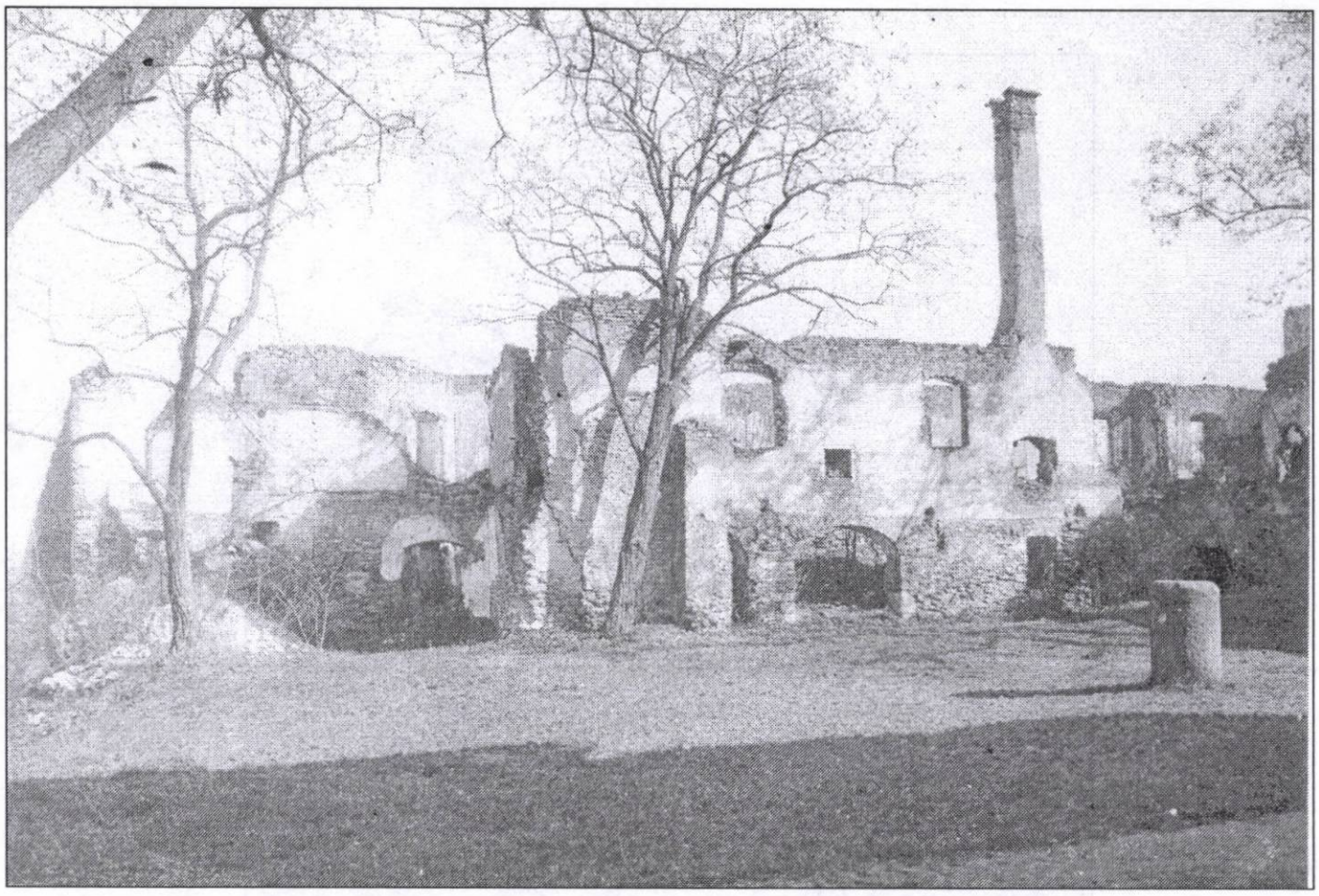

20. kép.

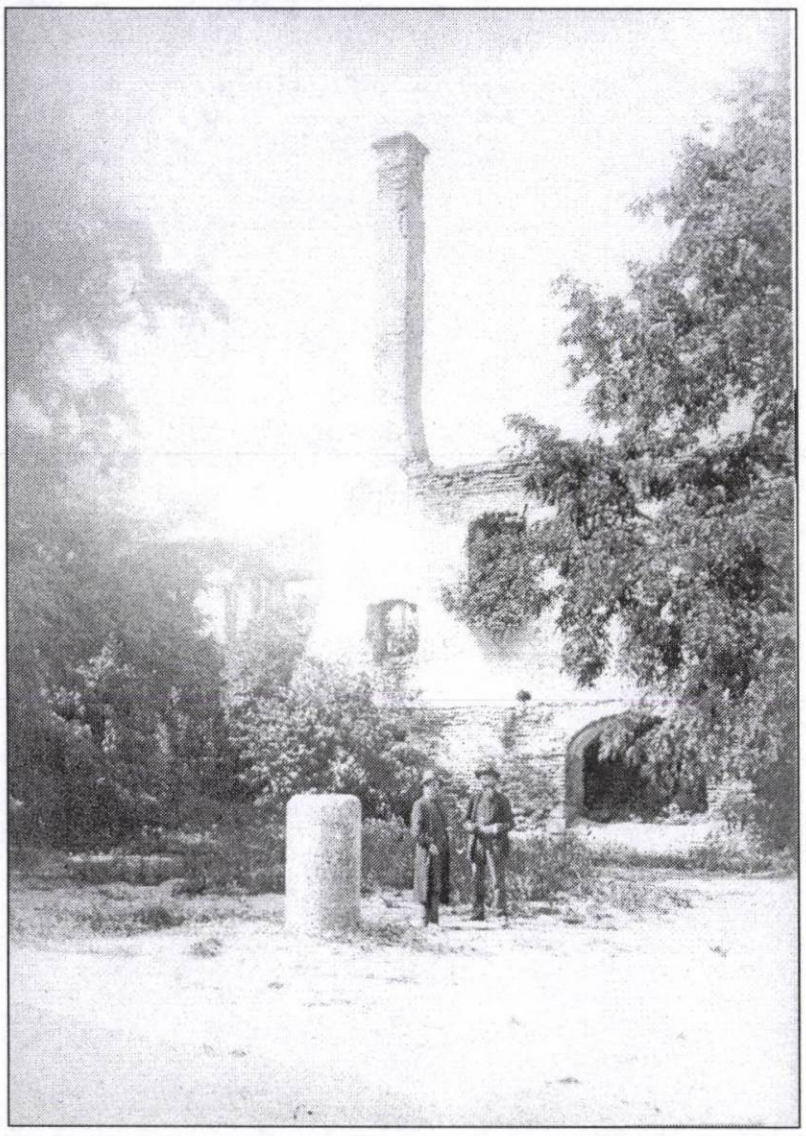

21. kép.

22. kép.

Abrevieri bibliografice

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
AASzeg	Acta Universitatis Szegediensis, Szeged
ActaAntArch	Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged
ActaArchCarp	Acta Archaeologica Carpatica, Krakow
ACMI	Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Cluj
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	Acta Musei Porolissensis, Zalău
AÉ	Archeologiai Értesítő, Budapesti
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj
AlbaRegia	Alba Regia, Anales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungarica, Budapest
Antiquity	Antiquity. A quarterly review of archaeology, Cambridge
AÖG	Archiv für Kunde Österreichischen Geschichtsquellen, Wien
APA	Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin
Apulum	Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia
AR	Archeologické Rozhledy, Praga
ArchAus	Archaeologia Austriaca, Wien
ArchHung	Archaeologia Hungarica, Budapest
ArhMold	Arheologia Moldovei, Iaşi
AVANS	Archeologické Vyskumy a Nálezy na Slovensku
BAR	Britisch Archaeological Reports, Oxford
Bericht RGK	Bericht der Römisch–Germanischen Kommission, Mainz a. Rhein
BiblMarmatia	Bibliotheca Marmatia, Baia Mare
BiblThrac	Bibliotheca Thracologica, Bucureşti
BMA	Bibliotheca Musei Apulensis, Alba Iulia
BMN	Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj
BMP	Bibliotheca Musei Porolissensis, Zalău
Bul.Grăd.Bot.	Buletinul Grădinii Botanice, Cluj
Carpatica	Carpatica, Ujgorod
CCAR	Cronica cercetărilor arheologice din România , Bucureşti
CercArh	Cercetări Arheologice. Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti
ComArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest
Crisia	Crisia, Oradea
Cult. et Civil. au Bas-Danube	Culture et Civilisation au Bas-Danube, Călăraşi
Dacia	Dacia. Recherches et Découvertes Archéologiques en Roumanie, Bucureşti
DMÉ	A debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Kolozsvár/ Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből, Szeged
EM	Erdélyi Múzeum, Cluj
EphNap	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
Eurasia Antiqua	Eurasia Antiqua. Zeitschrift für Archáologie Eurasiens, Mainz am Rhein
EJA	European Journal of Archaeology, London
FA	Folia Archaeologica, Budapest
Germania	Germania. Anzeiger der Römisch- Germanischen Komission des Deutschen Archäologischen Instituts, Mainz
HC	Historia Carpatica. Zborník Vychodoslovenského Múzea v Košiciach, Košice
Jahresschr. Halle	Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle (Saale)
JAnthrArch	Journal of Anthropological Archeology
HOMÉ	A miskolci Hermann Ottó Múzeum évkönyve, Miskolc
NyJAMÉ	A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve, Nyíregyháza
Klio	Beiträge zur alten Geschichte, Berlin
KözleményekCluj	Közlemények az Erdélyi Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolozsvár (Cluj)

KözlDebrecen	Közlemények Debrecen
MagIst	Magazin Istoric, Bucureşti
Marmaţia	Marmaţia, Baia Mare
Materiale	Materiale şi cercetări arheologice, Bucureşti
Marisia	Marisia, Târgu Mureş
MFMÉ	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
MFMÉ- StudArch	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve- Studia Archaeologica, Szeged
Near Eastern Archaeology	Near Eastern Archaeology, Boston
NK	Numizmatikai Közlöny, Budapest
Nove obzory	Nove obzory. Spoločenskovedy Zborník Vychodného, Slobvenska, Prešov
Offa	Offa, Kiel
PA	Památky Archeologické, Praga
PAS	Prähistorische Archäologie in Südosteuropa
PBF	Prähistorische Bronzefunde
PraceMat	Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łódzi, Łódz
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin
Prace archeologiczne	Prace archeologiczne, Warszawa–Kraków
PrzA	Przeglad Archeologiczny, Poznan- Wroclaw
RevBistriţei	Revista Bistriţei, Muzeul Judeţean Bistriţa, Bistriţa
PPS	Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge
SA	Sovietskaia Archeologia, Moscova
SAX	Százhalombatta Archaeological Reports, Százhalombatta
Sargetia	Sargetia, Acta Musei Devensis, Deva
Satu Mare StCom	Satu Mare. Studii şi Comunicări, Satu Mare
SborníkPracíFilFakBrno	Sborník praci filosofické fakulty Brněnské university. Brno
SCIA	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti
SCIV	Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti
SCIVA	Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie, Bucureşti
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
Specimina Nova	Specimina Nova. Dissertationum ex Instituto Historica Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio nominatae. A pécsi JPTE Történeti Tanszékének Évkönyve, Pécs
StCom Bruckenthal	Studii şi Comunicări al Muzeului Bruckenthal, Sibiu
Studia UBB	Studia Universităţii Babeş- Bolyai, Cluj
Študijné Zvesti	Študijné Zvesti. Archeologického Ústavu Slovenskei Akadémie Vied, Nitra
Szolnok MMÉvk.	Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve, Szolnok
SzSzBSz	Szabolcs- Szatmár- Bereg Megyei Szemle, Nyíregyháza
RégFüz	Régészeti Füzetek
SympThrac	Symposia Thracologica, Bucureşti
Sibiu StCom	Studii şi Comunicări de istorie a civilizaţiei populare din România, Sibiu
Thraco – Dacica	Thraco - Dacica. Academia Română, Bucureşti
UPA	Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie
VAH	Varia Archaeologica Hungarica, Budapest
VP	Vychodoslovensky Pravek, Kosice
WA	Wiadomości Archeologiczne, Bulletin archöologique Polonais, Warszava

nformații oficiale cu privire la Uniunea Europeană
se găsesc şi pe câteva site-uri relevante pentru
ublicul larg

Comisia Europeană
ttp://ec.europa.eu
Consiliul Uniunii Europene
ttp://www.consilium.europa.eu
Parlamentul European
ttp://www.europarl.europa.eu
Curtea Europeană de Justiție
ttp://curia.europa.eu
Curtea Europeană de Conturi
ttp://eca.europa.eu
Comitetul Economic şi Social
ttp://eesc.europa.eu
Comitetul Regiunilor
ttp://cor.europa.eu
Banca Centrală Europeană
ttp://www.ecb.int
Banca Europeană de Investiții
ttp://eib.eu.int
Reprezentanța Comisiei Europene în România
ttp://www.infoeuropa.ro
Misiunea Permanentă a României
e lângă Uniunea Europeană
ttp://ue.mae.ro
Centrul Român de Informare de la Bruxelles
ttp://www.roinfocentre.be
Uniunea Europeană în lume:
ttp://ec.europa.eu/comm/world

ISSN 0258-1558

Această publicație apare în cadrul proiectului „Patrimoniul cultural ca potențial ştiințific şi educațional în context transfrontalier" finanțat din fondurile programului Phare CBC România–Ucraina 2005, Ro 2005/017-539.01.02.02
© 2008 Drepturile de autor asupra acestei publicații sunt rezervate
Editorul: Muzeul Județean Satu Mare
Data publicării: iunie 2008
Adresa: Satu Mare, B-dul Vasile Lucaciu Nr. 21, Tel./fax: 0261-768-761

„Conținutul acestui material nu reprezintă în mod necesar poziția oficială a Uniunii Europene."